T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

# KUR'AN'IN TASRÎF ÜSLÛBU
# (TAHLİLİ VE TEMELLENDİRİLMESİ)

Doktora Tezi

İRFAN KUŞCU

İSTANBUL–2014

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

# KUR'AN'IN TASRÎF ÜSLÛBU
# (TAHLİLİ VE TEMELLENDİRİLMESİ)

Doktora Tezi

İRFAN KUŞCU

Danışman: Prof. Dr. Abdülaziz HATİP

İSTANBUL–2014

**MARMARA ÜNİVERSİTESİ**

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ**

# TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı TEFSİR Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi İRFAN KUŞCU'nın KUR'AN'IN TASRÎF ÜSLÛBU (TAHLİLİ VE TEMELLENDİRİLMESİ) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 10.01.2014 tarih ve 20143/21 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği ~~/ oy çokluğu~~ ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

**Tez Savunma Tarihi** ...23./.01.../.2014...

| **Öğretim Üyesi Adı Soyadı** | | | **İmzası** |
|---|---|---|---|
| 1. | Tez Danışmanı | Prof. Dr. ABDULAZİZ HATİP | |
| 2. | Jüri Üyesi | Prof. Dr. ÖMER ÇELİK | |
| 3. | Jüri Üyesi | Prof. Dr. ALİ ULVİ MEHMEDOĞLU | |
| 4. | Jüri Üyesi | Prof. Dr. MUSTAFA ALTUNDAĞ | |
| 5. | Jüri Üyesi | Doç. Dr. NECMETTİN GÖKKIR | |

## GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı: İrfan KUŞCU

Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Programı: Tefsir

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdulaziz HATİP

Tez Türü ve Tarihi: Doktora - Ocak 2014

Anahtar Kelimeler: Üslûp, yöntem, sistematik, çeşitlilik, davet, i'câz, insan psikolojisi

## ÖZET

Bu çalışmada Kur'ânî bir gerçeklik olmanın yanında kevnî bir realiteyi ifade eden tasrîf kavramı üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Çalışmada öncelikli hedefimiz kavramın anlam alanı ve sınırlarını tayin etmek oldu. Bundan dolayı da ilk bölümde çeşitleri, ilintili kavram ve ilim dallarıyla tasrîf terimini çözümlemeye gayret ettik. Tasrîfler ele alınırken Kur'ânî ve kevnî sistemleri birbirine kıyaslamak konuyu daha da anlaşılır kılmaktadır. Alandan alana dalma, pek çok şekil ve sureti kullanma bunu yaparken de hep aynı öze bağlı kalma tasrîfin bu iki alanda da sergileniş şeklidir. Zaten âyetler yapısı gereği bir şeylerin alâmeti olma eğilimindedirler. İşte hakkın birer alâmet ve nişanesi olan bu âyetler türlü türlü ve çeşit çeşittir. Kavram bu şekilde anlaşıldıktan sonra sıra bunları Kur'ân'da tatbiki olarak göstermeye gelmektedir. Kur'ân'da tasrîfin iki farklı kulvardan ele alınabileceğini düşünmekteyiz. İlkin aynı bağlam içerisinde münasebete bağlı olarak; saniyen bağlam dışında Kur'ân'ın muhtelif yerlerindeki âyetleri birbirleriyle kıyaslayarak tasrîfleri incelemek mümkündür. Biz de bağlam tasrîfini, En'âm ve A'râf sûrelerinden bir bölüm üzerinde tatbikî olarak göstermeyi uygun bulduk. Bağlam dışı tasrîfi ise kıssa ve ibret alanları üzerinden takdim etmeye çalıştık. Daha sonra ise konunun insan psikolojisi ve onu kazanma adına ifade ettiği anlam, ayrıca tasrîflerin hikmet, kazanım ve bazı sonuçları üzerinde durmaya gayret ettik.

## GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname: Irfan KUSCU

Field: Basic Islamic Sciences

Programme: İnterpretation

Supervisor: Professor Abdulaziz HATIP

Degree Awarded and Date: PhD - January 2014

Keywords: Style, method, systematic, diversify, invitation, I'jaz, human psychology

## ABSTRACT

In this study, it is tried to emphasis on the term diversify (tasreef), not only mean the reality of Qur'an but also reality of universe as well. Our primary aim was defining the semantic field and limits of the term. Therefore in the first chapter, we have analysed diversify (tasreef) with its types, related terms and sciences. While handling diversifies, comparing the Qur'anic and universal systems make the subject more understandable. Switching field to field and using many images, shapes even while keeping their main essence are the presents of diversify in two fields. In addition, verses are tend to be sign of many things. Thus, there are many verses, which are the signs and marks of God. After making the term of diversify more understandable, as for it's shown in Qur'an practically. We think that diversify may be handled with two different ways; first, in same context with relation; second, out of context comparing verses which are in various fields in the Qur'an. We decided to show diversify practically, in a chapter Surah of En'am and A'raf, which is in same context. As for diversify out of context, we have present it through stories and cases in point. Then we emphasise on the issue about human psychology and the value to gain it. Also we dwell on wisdoms, gains and some results of diversify.

# ÖNSÖZ

Kur'ân, her şeyden önce İlahî bir kelamdır. Ve onun ele alınış şeklî beşerî bir metin gibi olmamalıdır. Kanaatimizce nassın ilâhî olduğunu nazar-ı itibara almayan bir anlayış hiç-bir zaman beklenen neticeyi vermeyecektir. Öte yandan İlahî kelam anlaşılmak için muhtelif ideoloji, sistem ve ekollerden yararlanmaya da ihtiyaç duymamaktadır. Zaten o kendisinin nasıl anlaşılacağını ve ne şekilde yorumlanması gerektiğini ortaya koymuştur.

Hayatı anlamakla Kur'ân'ı anlamak arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Kur'ân'ın muhatabı hayat olduğundan onun neye hitap ettiğini bilmek için hayatı çok iyi bilmek gerek-mektedir. İnsan, kâinat ve Kur'ân üçlemi kesinlikle birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Bu açıdan İlahî beyanı anlamaya ve tefsir etmeye çalışırken mutlaka dış dünyamızda bulunun kâinata müracaat etmek durumundayız. Zira orada câri olan kural ve kâidelerle kelam sıfatının bir tecellisi olan Kur'ân'da var olan kanunlar farklı değildir. Zaten bu her iki kitabın yazarı aynı olduğundan durumun bundan farklı olması da düşünülemezdi. Nitekim tasrîfler ele alı-nırken Kur'ânî ve kevnî sistemleri birbirine kıyaslamak konuyu daha da anlaşılır kılmaktadır.

İçinde yaşanılan zamanı iyi okuyarak geçmişin birikiminden ve asrın verilerinden ha-reketle hep ilerde olma ve farklı formatlar üretme, gerçekte araştırmacıların sürekli göz önün-de bulundurmaları gereken bir husus olsa gerektir. Henüz tam olarak keşfedilmemiş hakikat ve gerçekler varsa elbette bunların ortaya konması için gereken yapılmalıdır. Muhtelif ilim dallarında ortaya konulan bir kısım görüş ve disiplinler şayet realiteye mutabık şeylerse onları inkâr etmek veya başka kültür ve miraslara mal etmek isabetli bir tutum değildir. Ele almayı planladığımız tasrîf konusunu da böyle değerlendirebiliriz. Konunun tarihte gerekli ilgiyi görmemesi, onu göz ardı etmeyi veya ademe mahkûm etmeyi netice vermemelidir. Zamanın hâsıl ettiği ihtiyaç konuyu ele almayı zaruri kılmaktadır.

Böyle bir boşluğu nispeten de olsa doldurma gayesiyle hazırladığımız bu çalışmada yaptığı tashih, tenkit ve teklifleri ile bana rehberlik yapan tez danışmanım sayın Prof. Dr. Ab-dülaziz HATİP'e, yapıcı teşvik ve önerileriyle yol gösteren Prof. Dr. Ömer ÇELİK'e, yoğun-luğuna rağmen tez jürisinde yer alıp değerli katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Mustafa AL-TUNDAĞ'a, zaman ayırma özverisini gösteren değerli hocalarım Doç. Dr. Necmettin GÖK-KIR'a ve Prof. Dr. Ali Ulvi MEHMEDOĞLU'na şükranlarımı sunarım.

Ayrıca gerek çalışmanın hazırlanma safhasında ve gerekse öğrencilik hayatım boyunca her türlü desteğiyle yanımda olan değerli dost, arkadaş ve hocalarıma ve başta eşim olmak üzere emeği geçen herkese medyûniyetimi ifade etmek isterim.

İrfan KUŞCU

Silivri– Ocak 2014

## İÇİNDEKİLER

ÖZET……..I

ABSTRACT……..……II

ÖNSÖZ……III

KISALTMALAR……....XI

**GİRİŞ**

I-KONUNUN ÖNEMİ GAYESİ VE SINIRLARI..... 1

II- ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ ..... 7

**BİRİNCİ BÖLÜM ..... 16**

**TASRÎFİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ, ÜSLÛB İÇİNDEKİ YERİ VE TARİHÎ SEYRİ ..... 16**

**I. TASRİF KAVRAMI ..... 16**

A. LÜGAT ANLAMI ..... 16
B. TERİM ANLAMI ..... 18

**II. TASRİF ÇEŞİTLERİ..... 22**

A. FİİLÎ TASRÎF ..... 23
B. KAVLÎ TASRÎF ..... 25
*1. Mutlak Tasrîf ..... 25*
*2. Mukayyed Tasrîf ..... 28*
a) Lafız Tasrîfi ..... 28
b) Terkîb Tasrîfi ..... 29

**III. DEĞERLENDİRME ..... 32**

A. TASRİFİN MAHİYETİ ..... 32
B. KUR'ÂN'DA FİİLÎ VE KAVLÎ TASRÎF MUKAYESESİ ..... 36
C. TASRÎFİN ŞARTLARI ..... 39

**IV. TASRİFLE İLGİLİ KAVRAMLAR ..... 41**

A. ÂYET ..... 41
B. MESEL ..... 45
*1. Meselin Anlam Alanı ..... 46*
*2. Meselin Tasrifiyle Darbı Arasındaki fark ..... 52*
C. CEDEL ..... 57
*1. Tekrar dirilme inancı cedel ve tasrîf ..... 60*
*2. Bir ikna ve cedel yöntemi olarak sebr ve taksim ..... 65*
D. TEBYÎN VE BEYÂN ..... 66
E. İHKÂM VE TAFSÎL ..... 68
F. TEYSÎR (KUR'ÂN'IN KOLAYLAŞTIRILMASI) ..... 74
G. KUR'ÂN'IN MÜTEŞÂBİH VE MESÂNÎ OLMA VASFI ..... 75
H. TEKRARLAR ..... 79
*1. Lafzî müteşâbihler ..... 79*
*2. Aynen Tekrarlar ..... 82*
*3. Tekrar, siyak-sibak ilişkisi ..... 84*
*4. Tekrar-tafsîl ilişkisi ..... 86*
*5. Terâdüf ve furûk ..... 87*

**V. TASRÎFİN KUR'ÂN'IN ÜSLÛBU İÇİNDEKİ YERİ ..... 89**

A. GİRİŞ ..... 89
B. ANA HATLARIYLA KUR'ÂN'IN ÜSLÛBU ..... 92
*1. Çeşitlilik ..... 92*
*2. Belâgatte teşâbüh ve insicam ..... 94*
*3. Manaları aktarmadaki eşsizliği ..... 94*
*4. Tasvîr ..... 95*
C. TASRİFİN KUR'ÂN'IN ÜSLÛBU İÇİNDEKİ YERİ ..... 96

**VI. TASRÎFLE İLGİLİ DİĞER İLİM VE SANATLAR ..... 98**

A. TASRÎF, TASARRUF VE İKTİDAR ..... 98
B. VÜCÛH VE NEZÂİR (ÇOK ANLAMLILIK) ..... 102
C. NAZM TEORİSİ VE TENÂSÜB İLMİ ..... 107
*1. Nazm teorisi ve tasrîf-tasarruf ..... 107*
*2. Nazm teorisi, münâsebet ilmi ve bağlam ..... 112*
D. BEYÂN İLMİ ..... 115
E. İLTİFÂT SANATI-TELVÎN-TEFENNÜN(İFTİNÂN) ..... 121
F. TERCÜME MESELESİ ..... 127
G. KONULU TEFSİR VE KONU BİRLİĞİ ..... 131
H. KUR'ÂN'IN YEMİNLERİ ..... 134
İ. KUR'ÂN'IN HÜKÜMLERİ ..... 138
*1. Ahkâm, ubûdiyet ve tasrîf ..... 140*
*2. Hükümlerde gaye ve vesile olma meselesi ..... 144*

*3. Ahkâmda Tekrar* ..... *146*
*4. Nesh ve tasrîf* ..... *149*

**VII. TASRÎFİN TARİHÎ GELİŞİM SÜRECİ ..... 150**

A. RUMMÂNÎ (384/994) ÖNCESİ ..... 151
B. RUMMÂNÎ(384/994) VE SONRASI ..... 154

**İKİNCİ BÖLÜM ..... 167**

**TASRÎFİN TATBİKİ DAVETTEKİ YERİ HİKMET VE KAZANIMLARI ..... 167**

**I. TASRÎFİN TATBİKİ ..... 167**

A. BİRİNCİL TASRÎFLER ..... 168
*1. KUR'ÂN'IN ANA MAKSATLARI VE TEKRARLAR* ..... *168*
*2. SÛRELERİN MİHVERLERİ* ..... *169*
a) İsrâ sûresinin bağlamı: İnsanı değerli kılan şeyle zelil hale getiren hususlar ..... 171
b) Kehf sûresinin bağlamı: Hadiselerin içyüzü ..... 173
c) Şuarâ sûresi ve bağlamı ..... 174
*2. EN'ÂM SÛRESİNDE TASRÎF* ..... *175*
a) En'âm sûresi ve ekseni: İnsanların delilleri görüp de Allah'a teslim olmaları ..... 175
b) En'âm sûresinde muhatapları ikna adına kullanılan bazı üslûplar ..... 176
(1) Âhirette vukua gelecek olan iç geçirme ve pişmanlık hallerini nakletme ..... 176
(2) Teşvik ve ümitlendirme unsurunu kullanma ..... 177
(3) "Sünnetullah"ı hatırlatma ..... 177
(4) Diyalog ve tartışma üslûbu ..... 178
(5) Telkin ve takrir üslûpları ..... 179
(6) Vaîd üslûbu ..... 179
(7) Azarlayıp kınama ..... 180
(8) Ta'zîm Üslûbu ..... 181
(9) Kâinatı düşünmeye teşvik etme ..... 182
(10) Bir meselenin aklen muhal oluşunu ortaya koyma ..... 183
(11) İnsanın fıtratında bulunan korku duygusunu harekete geçirme ..... 183
(12) İnsanın değerli ve onurlu bir varlık oluşunu hatırlatma ..... 184
(13) Şefkat ve zarafetle muamele ..... 185
c) Genel hatlarıyla En'âm sûresi ..... 186
(1) İnsan iradesi ve onu teslim olmaya sevk eden amiller ..... 187
(2) Allah Teâlâ'nın Hakîm ve Habîr oluşu ve onu hakkıyla takdir etme ..... 193

(3) Vahye olan ihtiyaç ve müşriklerin dünyası ... 196
(4) Teslimiyet bilinci ve hilafet ... 203
d) En'âm sûresi 10–46. Âyetler ... 208
*3. A'RÂF SÛRESİNDE TASRÎF ... 224*
a) A'râf sûresi ve ekseni: Nimet verilenlerin nankörlüğü ... 224
b) A'râf sûresi 1–72. âyetler ... 227
B. İKİNCİL TASRÎFLER ... 235
*1. TÂHÂ VE A'RÂF SÛRELERİNDE GEÇEN MUSA (A.S.) KISSASI ... 235*
a) Tâhâ sûresi 9–46. âyetler ... 238
b) A'râf sûresi 103–112. ve Tâhâ sûresi 47–59. âyetler ... 240
(1) A'râf sûresi 103–112. âyetler ... 241
(2) Tâhâ sûresi 47–59. âyetler ... 241
c) A'râf sûresi 113–126. ve Tâhâ sûresi 60–76. âyetler ... 243
(1) A'râf sûresi 113–126. âyetler ... 243
(2) Tâhâ sûresi 60–76. âyetler ... 244
d) A'râf sûresi 127–136. ve Tâhâ sûresi 77–79. âyetler ... 245
(1) A'râf sûresi 127–136. âyetler ... 246
(2) Tâhâ sûresi 77–79. Âyetler ... 246
e) A'râf sûresi 137–154. ve Tâhâ sûresi 80–98. âyetler ... 246
(1) A'râf sûresi 137–154. ... 247
(2) Tâhâ sûresi 80–98. âyetler ... 248
f) A'râf sûresi 155–156. âyetler ... 249
*2. TESELLİ İKAZ VE İBRET TASRÎFLERİ ... 249*
a) Yusuf kıssası ve ibret alma ... 252
b) Tasrîfi yapılan teselli ve ikaz âyetlerinden bazıları ... 254
*3. KISSA ... 256*
a) Taklide karşılık örnek alma ve ders çıkarma ... 256
b) Alışkanlıklar ve tasrîf ... 257
c) Davet ve terbiyede bir yöntem olarak kıssa ... 258
d) Kıssaların zarfa münasip tekrarı ... 259
e) Mekkî dönem ve benzer muhtevaya sahip olan kıssalar ... 261
f) Kıssalar ve sünnetullah ... 263
g) Aynı hakikatin sürekli yeni şeyler söylemesi ve kaçırılan faydalar ... 266
**II. DAVETTE TASRÎF VE İNSAN FAKTÖRÜ ... 267**
A. FARKLI ÜSLÛPLAR VE İNSAN ... 268
B. İNSANDAKİ DUYGU GÜDÜ VE FITRÎ ÖZELLİKLERİN KUR'ÂN TARAFINDAN İTİBARA ALINMASI ... 270
C. TASRÎFLERDE ÖNCELİKLER ... 271
D. TASRİFİN SAİKİ OLARAK RAHMET VE RE'FET ... 273
E. İKNADA VE NEFSİN NEGATİF YÖNLERİNİ BASTIRMADA ÇEŞİTLİLİĞİN ÖNEMİ ... 275

F. TASRÎFTE TASVİR VE PSİKOLOJİK TESİR ..... 275
G. KUR'ÂN KAİDELERİNDE VE TASRÎFTE FITRÎLİK ..... 278
H. GÖRÜŞ VE İNANÇ OLUŞTURMADA TEKRAR ..... 278

**III. TASRÎFLERİN HİKMET VE KAZANIMLARI ..... 280**

A. ETKİLEME YÖNLENDİRME VE İCRAATA SEVK ETMEDE TASRÎF ..... 280
B. BİR SAMİMİYET GÖSTERGESİ OLARAK TASRÎF ..... 281
C. TASRÎFLERİN OLMASI GEREKENE İŞARET ETMESİ ..... 281
D. TASRÎFLERİN AKLÎ VE KALBÎ İŞLEVLERİ KULLANDIRMAYI HEDEFLEMESİ ..... 283
*1. Tasrîf ve insandaki farklı fakülteler ..... 283*
*2. Tasrîfle adeta "delil her yerde" denilmektedir ..... 283*
*3. Bir müşrik vasfı olan akletmemeyi önleme ..... 284*
*4. Ezilenlerin hürriyetlerini elde etmelerinde tasrîfin rolü ..... 285*
*5. Bahane için açık kapı bırakmama ..... 287*
*6. Tasrîfle maddî mûcize taleplerinin yersizliğine yapılan vurgu ..... 288*
*7. İnsanın kendisini tanımasında tasrîf ..... 290*
*8. Marifetullaha erme ve onu sürekli yeni tutmada tasrîf ..... 291*
*9. Tasrîf ve teşvik ..... 292*
*10. Tezekkür ..... 293*
*11. Kâmil ve sürekli yeni kalan bir inanç inşa etme ..... 297*
*12. Tasrîfin bir tevhîd delili oluşu ..... 297*
E. DURAĞANLIKTAN KURTARIP HAREKETLİLİĞİ SAĞLAMAK ..... 298
F. ŞEYTANIN SÜREKLİ DÜRTÜSÜNE KARŞILIK SÜREKLİ TASRÎF ..... 299
G. TASRÎF VE TABİAT HALİNE GETİRME ..... 300
H. EĞİTİMDE DEVAMLILIK VE TERBİYEDE YÖNTEM TUTARLILIĞI ..... 301
İ. İLİMLERİN VAHDETİ (BİRLİĞİ) ..... 301
J. TECDİDİN KEYFİYETİ ..... 302
K. DAVETTE ESAS OLAN MAHİYET DEĞİL SÛRET DEĞİŞİKLİĞİDİR ..... 302
L. TARİHSELLİK DEĞİL TASRÎF ..... 303
M. TASRÎF VE HEDEF TAYİNİ ..... 304
N. TASRÎF VE SABIR ..... 304
O. TASRÎF İ'CÂZA DELALET EDER ..... 304
P. SEMAVÎLİĞİ TELKİN VE TEŞVİK BAKIMINDAN TASRÎF ..... 305

**SONUÇ ..... 309**

**KAYNAKÇA ..... 319**

## KISALTMALAR

age : Adı geçen eser

a.mlf. : Aynı müellif

a.s. : Aleyhisselâm

b. : bin (Oğlu)

Bkz. : Bakınız

c. : Cilt

c.c. : Celle celâlühû

Hz. : Hazreti

Krş. : Karşılaştır

Ktp. : Kütüphane

Nr. : Numara

Nşr : Neşreden

ra : Radıyallahu anh

s. : Sayfa

sav : Sallellâhu aleyhi ve sellem

sy. : Sayı

thk. : Tahkik

trc. : Tercüme

ts. : Tarihsiz

t.y. : Basım tarihi yok

Ünv. : Üniversite

Vd. : Ve devamı

vr. : Varak

vs. : Vesaire

Yay. : Yayınevi

y.y. : Yayın yeri yok

# GİRİŞ

## KONUNUN ÖNEMİ SINIRLARI VE KAYNAKLARI

### I-KONUNUN ÖNEMİ GAYESİ VE SINIRLARI

Tasrîf, Kur'ân'ın konu ve meselelerini en etkili bir şekilde muhataplarına ulaştırma adına başvurmuş olduğu bir yöntem ve üslûptur. Bir meselenin sadece karşı tarafa aktarılması onlar tarafından kabul görmesi için yeterli değildir. Nitekim farklı isimler tarafından takdim edilen herhangi bir konu birisinden kabul görürken diğerinden kabul görmeyebilir. Öyleyse üslûp, yol, tarz, yöntem olmazsa olmazlardandır. Ancak bu üslûbun insanın yaratılış, konum ve haline uygun olması icap etmektedir. Aksi halde sadece üslûp sahibi olmak müspet tesir icra etme adına yeterli olmayabilir. Çeşit çeşit insanlara farklı farklı halleriyle hitap etmek ve onları hak istikametine celbetmek, hayata geçirilmesi kolay olmayan bir husustur. Kur'ân, meselelerini öyle bir yöntemle takdim etmiştir ki bu, hem insanların sahip bulundukları donanımların kullanılmasına vesile olmuş hem de onların psikolojilerine pek münasip düşmüştür.

Kur'ân'ın insanlara sunmak istediği bir takım mesaj ve direktiflerin olduğu inkâr edilemez bir hakikattir. Öyle olunca İlahî beyanın bu hakikatleri insanlığa takdim etmede benimsemiş olduğu tarzını mercek altına almak gerekmektedir. Bunlardan en önemlisinin tasrîf olduğunu söylersek bir abartı gibi gelebilir. Ancak diğer yöntem ve üslûpların tasrîfin birer vesilesi olduğunu söylediğimizde kanaatimizce mesele mübalağalı olmaktan çıkmış olur. Uyarma, imrendirme, örnek verme, kıssalara yer verme ve temsillerle meseleleri sunma hiç şüphesiz Kur'ân'ın temel üslûplarındandır. Ancak bunlar aynı zamanda tasrîfin de birer vesilesinden ibarettir.

İslam düşünce geleneğinde insanoğlunun belli bir gaye için yaratıldığı bilinen bir gerçektir. Mahlûkatın en şereflisi olarak yaratılan bu varlık, imtihan gereği bir kısım zaaflarla donatıldığından ve görüş ufku sınırlı olduğundan ona hedef ve gayesini hatırlatacak bir davetin olması da kaçınılmazdır. Bu davet, girift bir yapıya sahip olan insanı tanımayı gerektirdiği gibi, bu muazzez varlığın fıtratına uygun üslûpları da bilmeyi gerekli kılmaktadır. Bu durum da yine insan neslinin kapasite ve imkânlarını aşmaktadır.

Tarih boyunca her zaman rahmetiyle kullarının yanında olan, onları izlemeleri gereken metotlarla ilgili yönlendiren Allah, kitaplar ve peygamberler göndermiş ve son olarak da Kur'ân'ı insanlık âlemine inzal buyurmuştur. Kendi sınırları ve vazifesinin şuurunda olan bir insan, evrene, hadiselere, insana ve Yaradanına bu perspektifle bakmak durumundadır. Aksi halde hata etmesi ve yanlışa düşmesi kaçınılmazdır. Mevzuun odak noktasını "insan" oluşturmaktadır. Yapılan davet, fıtraten insanın yabancı olmadığı bir mesele olsa da âdemoğlu, yetiştiği muhit ve zamanın çocuğu olduğundan benimsenen metot aynı olmamalıdır. Her insanın yaratılış itibariyle farklılıklar ihtiva ettiğini de göz önünde bulundurursak, çeşitli yöntemler benimsemenin zarureti kendiliğinden ortaya çıkmış olur. Bu noktada tarih boyunca hep var olan İlahî tebliğin de nasıl cereyan ettiği büyük önem arzetmektedir. Allah, tarihî süreç içerisinde peygamberler göndermiş ve onlara muhataplarının durumuna göre irşat ve tebliğ vazifesi gördürmüştür. İnsanlık tarihinin son merhalesine gelindiğinde ise Kur'ân, karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân, bütün insanlık çapında bir davete girişirken bunu nasıl bir yöntemle sunmayı hedeflemekteydi? Kur'ân'a göre davet ehli hangi hususiyetlere malik bulunmalı ve davetini hangi kıstaslar çerçevesinde sunmalıydı? Saadet asrında Hz. Peygamber hangi yöntemi kullanmıştı ki, sunduğu mesaj, şartlanmış olanlarla nefsaniyetten kurtulamayanlar hariç muhatapların neredeyse tamamını etkisi altına almıştı?

Müslümanların son devirlerde kendi değerlerine karşı sarsılmaları ve sorgulamaya girişmelerinin nedenlerinden biri, nebevî sistem ya da Kur'ânî düsturları kendi konumuna uygun olarak takdir edemeyişleri olsa gerektir. Belki onun içindir ki yeni yöntem arayışlarına girmişler ve yerine göre de kaynaklarla ilgili şüpheci bir tutum sergilemişlerdir. Oysa bu düsturlar ille de bir şeye ihtiyaç duyuyorlarsa bu ancak format yeniliği olmalıydı. Öyleyse realiteye uygun tespit edilen Kur'ânî bir düstur mutlaka insanlık ve Müslümanlar için yararlı ve sonuç getirici olacaktır. Buna rağmen bir takım aksaklıklar baş gösteriyorsa burada insan kendi anlayışını sorgulamalıdır. Sorun, Kur'ân perspektifiyle doğru tespit edilir ve İlahî düsturlar iyi işletilirlerse netice almamak mümkün değildir.

Kur'ân-ı Kerim'in insanoğluna rehberliği çok yönlü ve oldukça kucaklayıcıdır. İnananlarından beklenense bu her şeyi ihata eden rehberden istifade etmektir. Kur'ân,

yerine göre dil şahikasıdır ve dilin nasıl kullsanılması gerektiğini talim eder, yerine göre bir medeniyet projesi sunar ve insanlara ütopik olmanın ötesinde gerçek bir medeniyetin nasıl olacağını ve hangi esaslar üzerinde bina edileceğini gösterir ve yerine göre de insanoğlunun her halükarda karşılaştığı problemleri hangi temel prensipler doğrultusunda çözeceğine işaret eder. İncelemeyi hedeflediğimiz tasrîf kavramında da böyle bir kapsayıcılık ve derinliğin olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bu sistemiyle Kur'ân, muhatapları etkilemede dilin nasıl mahir bir şekilde istihdam edilmesi gerektiğini tatbiki olarak göstermekte ve mü'minlere gayet etkili bir materyal takdim etmektedir. Öte yandan İlahî beyan sahip olduğu bu sistemle, inşa edilmiş ve edilecek olan hakiki medeniyetlerin nüvelerini ve haritasını da sunmaktadır. Gerçek bir medeniyetin hangi temel prensipler üzerine oturması gerektiği ve sahip bulunduğu pek çok farklı unsurlarla nasıl bir ahenk temin etmek durumunda olduğu gayet net bir şekilde bu sistemde cevabını bulmakta ve kesinlikle hangi devirde olursa olsun bir çaresizlik ve çıkmazın içine düşülmeye müsaade edilmemektedir. Asimile olmuş ve mahiyet değişikliğine maruz kalmış insanların tekrar nasıl fıtrî ve doğal hallerini alacakları ve bu eksende nasıl bir yöntem benimseneceği, yapılan tasrîfler doğru okunduğunda ortaya çıkmış olacaktır.

Kâinat ve genel manada yaratılış insanoğlu için vazgeçilmez birer ibret levhalarından ibarettir. Bunlar birbirinden ayrı düşünüldüğünde ve konular birbirinden bağımsız ele alındığında gerçek manada arzulanan bütünlük ve vahdet de temin edilemeyecektir. Evrende işleyen sistem gerçek manada anlaşılabilirse onun aynısının Kur'ân'da da geçerli olduğu idrak edilebilir. Nasıl Kur'ân'da tasrîfî bir sistem hâkimse kâinatta da aynı düzen hüküm sürmektedir. Kur'ân'daki tasrîfleri anlayabilmek için çift yönlü okuma yapmak gerekmektedir. Bunlardan birincisi vahyi okuma; ikincisi ise evreni okumadır.

Bir insan kendi inancına sadakati ölçüsünde, dönüp dolaşıp hep onu ifade edecek, farklı nağmelerle hep onu seslendirip duracaktır. Bu olgu, onun için adeta ikinci bir fıtrat halini alacaktır. Peygamberlerin hayatları baştan sona hep böyle işlenmiş ve Kur'ân da adeta aynı mantık çerçevesinde mutlak bir tenasüp dâhilinde nazmedilmiştir. Onda bir parçalanma ya da herhangi bir hedef kayması asla söz konusu olmamıştır. Ancak bu kesinlikle tekdüzelik ve monotonluğu akla getirmemelidir. Aksine kâinatta oldu-

ğu gibi onda da tam bir renklilik ve armoni vardır. Bu da sunumda oldukça zengin bir hazineye sahip olmayı ifade etmektedir. Bu durumsa yine fıtrat ve yaratılışın bir parçası ve ona tam münasip düşenidir. Dolayısıyla Kur'ân'ın sahip olduğu tasrîfi sistemi bir eksiklik olarak görmek yerine, ondan gerekli dersi çıkarmak yapılacak en isabetli tutum olacaktır. Zira bu tasrîf, hem davetçi açısından hem takdim ettiği mesaj hem de bu mesajın hedefi bakımından büyük önemi haizdir. Davetçi gerek kâinatta ve gerekse Kur'ân'da cari olan bu kuraldan gerekli dersi çıkarıp kendisini sürekli tasrîfe tâbi tutmalıdır. Öte yandan mesajını sürekli tasrîfler yaparak sunmalı ve özü muhafaza etmek kaydıyla ortamı ve şartları göz önünde bulundurarak şekille oynamanın bir gereklilik olduğunun bilincinde olmalıdır. İlave olarak tasrîfin hedeflenen hayat nizamı açısından da bize verdiği önemli bir ders vardır. Hayat uyumlu bir bütün olduğundan hedeflenen toplumsal nizamda da temel gaye bu olmalı ve bunun için gayret sarf edilmelidir.

Kur'ân'da tasrîfin önemli gayelerinden bir tanesi sahip bulunulan donanımları kullandırmasıdır. Varlığın özüne nüfuz ettirme, oradaki tasrîfleri gösterme Kur'ân'daki beyanın önemli yanlarından birisini teşkil etmektedir. Kur'ân böyle yapmakla hem evrendeki sistem ve onun hakikati hakkında bilgi vermekte hem de benzerlikler kurarak kendi sahip bulunduğu sistemi tanıtmaktadır.

Varlıkta melekût, insanda fıtrat ve Kur'ân'da da basiretin aynı hakikatin farklı ifadeleri olduğunu söyleyebiliriz. Eşyanın melekûtuna nüfuz edilebildiğinde, insanın fıtratına ulaşılabildiğinde ve Kur'ân da anlaşıldığında elde edilen sonuç aynı olacaktır. İnsanoğlu sahip bulunduğu aklî ve kalbî donanımları işlettiğinde fıtratının üzerinde kendi işledikleri sebebiyle husule gelen sisler kaybolacak ve böylece fıtratını aslî haline çevirmiş olacaktır.[1] Diğer yandan vahiy ve nübüvvet insan fıtratında saklı bulunan şeyleri hatırlatmadan ibarettir.[2] İnsan fıtratı esasında hakka şâhittir.[3] Bozulmamış bir fıtrat her zaman Allah'ı arar ve onu ister. Önemli olan bu fıtrata ulaşabilmektir. İşte Kur'ân'ın yapmış olduğu da, çeşitli vesileleri kullanmak sûretiyle bu öze ulaşmaktan ibarettir.

---

[1] Burhaneddin Ömer Bikâî (885/1480), ***Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver***, Hâşiye, tahrîc, Abdürrazzâk Gâib el-Mehdî, Beyrût, Dârül-kütübi'l-ilmiyye, 2006, IV, 384.
[2] Behiy Hûlî, "el-Hilâfetü ev mekânü'l-insân fi'l-kevn", **Mecelletü minberi'l-İslâm**, Kâhire, 1383/1964, sy. 11, s. 64.
[3] Behiy Hûlî, "El-Celâu'l-ma'nevî ba'de'l-celâi'l-hissî," **Mecelletü Minberi'l-İslâm**, Kâhire, 1375/1956, sy. 12, s. 46.

Kur'ân âyetleri insanlara eşyayı mahiyetine uygun gösteren basiretler (mercekler) hükmündedirler. Görebilecek olanlarsa basiretleri ve onun merkezi olan kalpleriyle görebilirler. Nitekim müşrikler, fizik ve metafizik âlemi yanlış okuyup şirke düşmekle bu basiretlere ne kadar muhtaç olduklarını ortaya koymuşlardır. İsteyen eşya ve hadiselere basiret hükmünde olan âyetlerle bakar ve onları mahiyetine uygun görüp doğru neticelere varır. İsteyen de bu basiretlerin rehberliğini kabul etmeyerek karanlıklar içinde kalmayı tercih eder.

"Rabbinizden size muhakkak ki basiretler gelmiştir."[4] âyetinde zikredilen *basiretleri*, "Biz İbrahim'e (şirkin çirkinliğini gösterdiğimiz gibi) imanında yakîne, kesinliğe ulaşması için göklerin ve yerin melekûtunu (yani Allah'ı gösteren tarafını) da öylece gösteriyorduk."[5] âyetinde geçen *melekût*[6] gibi değerlendirebiliriz. Allah Teâlâ, Hz. İbrahim (a.s.)'e kâinatta sürekli hükmünü icra eden rubûbiyetinin hakikat ve sırlarını göstermiştir. Bir manada Kur'ân âyetlerinin görmüş olduğu işlev de bundan ibarettir. Özetle Allah Teâlâ, âyetlerle varlığın melekûtunu, perde arkasını ve içyüzünü göstermektedir. Dolayısıyla bu âyetler eşyanın perde arkasını gösteren, derinliklerine nüfuz ederek insanlara deliller sunan rehber mesabesinde olmaktadırlar. Varlığın melekûtunu görmek aynı zamanda tasrîfleri görmek demektir. Eşyayı mahiyetine uygun olarak görebilmek için Kur'ân basiretine açık olmak gerektiği gibi kalpteki basiretlerin de işlevini yitirmemiş olması zaruridir. Kur'ân, evrendeki özü gösterdiğinde kendisinde var olan öz birliğini de insanlara rahatlıkla izah edebilecektir.

Allah Teâlâ, insanlardan akıllarını kullanmaları ve kendilerine bahşedilen melekeleri doğru işletmelerini istemektedir. Aynı zamanda Allah, onların basiretlerini takviye edecek delil ve âyetler indirmiştir. Kur'ân-ı Kerim, akletme kalpte bir tesir hâsıl etmezse bunu bir akletme saymamakta diğer yandan kalpte tesir oluşturmayan görme ve işitmeyi de gerçek manada görme ve işitme olarak kabul etmemektedir.[7] Akletme fiili, kalbin manen dirilmesi ve beslenmesine sebep olan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu netice gerçekleşmediğinde akletme eylemi de tahakkuk etmemiş olmaktadır.

---

[4] En'âm, 6/104.
[5] En'âm, 6/75.
[6] Behiy el-Hûlî, "Fî melekûti'l-kâinât", **Mecelletü Minberi'l-İslâm**, Kâhire, 1380/1960, sy. 7, s. 41–42
[7] A'râf, 7/58; A'râf, 7/179.

Kur'ân-ı Kerim, sözü insanların dünyasına girmede önemli bir malzeme olarak kullanmaktadır. Onu iyi kullanma, belâgat ve fesahatte zirvede olma sadece i'câzı ispatlamaya matuf olarak görülmemelidir. Tasrîflerin kendisi başlı başına insanın iç dünyasına girme ve fıtratına ulaşmada önemli bir argüman teşkil ederken bu çeşitli alanlarda dili en iyi şekilde kullanma da etkileyicilik bakımından üzerinde durulmaya değer bir hususdur.

Kelimelerin sihrini kullanarak, insanları aldatma, onları yanlışa sevk etme ve doğruyu bulmalarına mani olma tarih boyunca kullanılan bir silah olarak arz-ı endam etmektedir. Tarihte bütün Firavunlar memleketlerini bu sihirli sözlerle yönetmişlerdir.[8] "Böylece biz her peygambere, insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Onlardan kimi kimine, aldatmak için birtakım *yaldızlı sözler* fısıldayıp telkin ederler."[9] Öte yandan söz, insanın çeşitli engellerle örülü olan dünyasına girmede önemli bir etkendir. Kur'ân-ı Kerim, sözün meziyetini tasrîflerle insana ulaşmak için kullanmıştır. Sözün büyüsü insanı fıtrî haline döndürmede bir vesile olarak kullanılabileceği gibi onu bu fıtrî yapıdan uzaklaştırmak için de istihdam edilebilir.

Uzun ve zorlu bir sürecin ardından tasrîf kavramının ancak zihnimizde netleşmeye başladığını söyleyebiliriz. Bundan sonra müfessirlerin konuyla ilgili yorumları daha net anlaşılır oldu ve onlara yer tayin etmek daha da kolaylaştı. Konunun sınırları tayin edildiğinde bunu Kur'ân geneline tatbik etmek artık araştırmacıların bir görevi olmaktadır. Biz böyle bir çalışma çerçevesinde ancak sınırlı bir alanı kendimize hedef olarak belirledik ve onlar üzerinde yoğunlaşarak konuyu takdim etmeye çalıştık.

Çalışmanın bir hususi bir de genel olmak üzere iki gayesinden söz edebiliriz. Kanaatimizce bir çalışmanın yapılış gayesi öncelikle Kur'ân'ın indiriliş sebebiyle aynı olmalıdır. Allah'tan uzaklaşmış, dinleri, dünyaları ve kendi nefisleriyle ilgili sağlam bir bilgi ve argümandan mahrum kalmış insanlara kendilerini, Yaradanlarını ve içinde yaşamış oldukları kâinatı gerçek hüviyetiyle tanıtmak nasıl Kur'ân'ın temel hedefiyse, Kur'ân üzerine yapılan bir çalışmanın öncelikli gayesi de bu olmalıdır.

---

[8] Ferîd el-Ensârî, ***Mecâlisü'l-Kur'ân müdâresât fi risâlâti'l-hüda'l-minhâcî li'l-Kur'âni'l-Kerim mine't-telakkî ile'l-belâğ***, Kâhire, Dârü's-selâm, 2010, 36 vd.
[9] En'âm, 6/112.

Diğer taraftan Kur'ân'ı anlama, tanıma ve onun ihtiva ettiği iç sistematiği hakkında gerekli donanıma sahip olma, çalışmanın hususî sebebini oluşturmaktadır diyebiliriz. Kur'ân elbette vermek istediği mesajı kendine has bir keyfiyet ve arzediş şekliyle sunmaktadır. Bir mesajı sadece sunmak yeterli olmayıp onu verimli bir şekilde takdim etmek gerekli semereyi alma adına elzemdir.

Yapılan bir çalışma öncelikli olarak ümmetin bir derdine deva olma gayesi gütmelidir. Kur'ân, insan için indirildiğine göre insan da Kur'ân'ı, kendi problemlerinin çözümü ve varlık gayesi adına okumalıdır.

Öte yandan Kur'ân'la ilgili yapılan bir çalışmada elbette Kur'ân'ın içine girilmelidir. Meselelerin Kur'ân'daki yeri ve ele alınış şekli pratik olarak görülmelidir. Bu da konunun bizzat çalışmayı yapan tarafından tecrübe edilmesini gerekli kılmaktadır. Başkalarına ait görüşlerden yararlanılsa bile onların tatbikî olarak yeri Kur'ân'da görülmezse yapılan şey, sadece el yordamıyla ilerlemek olur. Üretilen çözümeler de çok defa realiteden uzak kalır.

## II- ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ

Öncelikle sözlükler ve dil ve belâgat ağırlıklı çalışmalardan hareketle kavramın anlam alanını belirleme uğraşı verildi. Daha sonra tasrîf âyetlerinin Kur'ân'daki bağlamı üzerinde yoğunlaşılarak İlahî beyanın lafzı nasıl tanımladığı üzerinde düşünüldü. Ardından tasrîfin kevnî düzlemde örneklerinden hareketle terimin içeriği tayin edilmeye çalışıldı. Bu esnada özellikle Rummânî'nin yapmış olduğu tanımın çözümlenmesi ilk hedefimiz oldu. O, belâgat tarihinde kavramın tanımı noktasında ilk gözle görülür isim olduğundan kanaatimizce bu başlangıç zorunlu idi. Peşinden müelliften etkilenenler ve daha sonraki asırlarda terimin ele alınış şekli ve varsa tatbikatı çok yönlü kaynak taraması ve okumaları neticesinde araştırmaya tâbi tutuldu. Uzun uğraşlar ve düşünmeler neticesinde ancak kavramın zihnimizde netlik kazandığını ifade edebiliriz. Bunda bizzat Kur'ân üzerinde, özellikle de tasrîf âyetlerinin geçtiği sûrelerde yoğunlaşmamızın büyük katkısı olmuştur. Ancak bu aşamadan sonra sınırlı da olsa müfessirlerin tasrîf âyetleri vesilesiyle dillendirdikleri görüşlerine bir konum belirlemek mümkün olmuştur.

Konuyla ilgili ilk beş asırda doğrudan müracaat edilebilecek isimler şunlardır: Câhız (255/869), İbn Kuteybe (276/889), İbn Vehb, Rummânî (384/994), Bâkıllanî (403/1013), Ali b. Halef (427/1035), İbn Reşîk (456/1064), Ebû Ca'fer Alî Tûsî (460/1067), Abdülkâhir Cürcânî (471/1078–79). İsmi geçen müelliflerden bazılarının eserlerinde konuyla alakalı dolaylı bilgilere, diğer bazılarınınkinde ise doğrudan bir takım ipuçlarına ulaşmak mümkündür.

Bu bağlamda, Rummânî'den büyük oranda etkilenen Ali b. Halef, Tûsî, Zemahşerî (538/1144), Beyzâvî (685/1286) ve Bikâî (885/1480)'nin adlarını özellikle zikretmek gerekmektedir. Hususiyle bağlam düzeyinde tasrîflerin ve sabit özlerin tespitinde Bikâî'den fazlasıyla istifade ettiğimizi belirtmek gerekmektedir. Kavram, müfessirlerin büyük çoğunluğu tarafından ancak tasrîf âyetleri vesilesiyle ele alınmaktadır. Son dönemle konuyu doğrudan ele alan en önemli isim, bunu aynı zamanda tarihte geniş çapta ele alan ilk isim olarak da görebiliriz, Muhammed Ebû Zehra (1394/1974)'dır. Ne var ki müellifin tefsiri üzerinde müstakil doktora çalışması yapan Muhammed Yılmaz, onun bu yönüne pek değinmemiştir.[10] Biz, gerek tefsirini tarayarak ve gerekse tefsirine mukaddime mahiyetinde olan "el-*Mu'cizetü'l-Kübrâ: el-Kur'ân*" isimli eserine yoğunlaşarak müellifin konuyla ilgili görüşlerini çözümlemeye gayret ettik.[11]

Klasik ve yeni tefsirler ve belli başlı mu'cemler çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır.[12] Bu bağlamda bizim ana referanslarımız; lafzî müteşâbihlerden bahseden temel kaynaklar, tekrar ve kıssalara değinen çalışmalar, Kur'ân'ın üslubunu ve i'câzını ele alan kitap, makale, tefsir ve sözlüklerden oluşmaktadır. Konumuzla doğrudan bağlantılı olarak, ulaşabildiğimiz kadarıyla, ülkemizde yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Bu doğrultuda akademik olarak müstakil çalışma, bir Arap araştırmacı olan Abdullah Muhammed en-Nakarât tarafından *"Belâgatu tasrîfi'l-kavl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm:*

[10] Muhammed Yılmaz, ***Muhammed Ebû Zehre ve Zehretü't-tefâsîr isimli tefsirindeki metodu***, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Ünv. SBE., İstanbul, 2010, s. 48, 254-255.
[11] Muhammed Ebû Zehra'nın konuyla ilgili görüşlerine "Tasrîfin tarihî gelişim süreci" ana başlığı altında değinilecektir. Tasrîf konusuna değinen bir diğer isim olarak Zürkânî'yi unutmamak gerekmektedir. Muhammed Abdülazîm Zürkânî, ***Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân***, thk. Fevvâz Ahmed Zemeralî, Beyrût, Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1995, II, 250 vd.
[12] Âyetleri, büyük oranda Suat Yıldırım'ın mealinden zaman zaman Ali Ünal'ın meal çalışmasından yararlanarak ve yer yer de kendi tercihlerimizi kullanarak manalandırmaya gayret ettik.

*delâletü't-tasrîfi'l-Kur'ânî evlâ min dilâleti ve lafzi't-tikrâr*"[13] ismiyle yapılmıştır. Ne var ki bu çalışma, alanında ilk olması hasebiyle pek çok tekrarı içinde barındırmış ve konunun sınırları çok geniş tutulmuştur. Ayrıca kanaatimizce kavram çok da netleştirilmiş değildir. Tasrîf sadece çeşitlilik ve değişme gibi algılandığından ya da tasrîfin sadece bu tarafı öne çıkarıldığından âdeta Kur'ân'dan elde edilebilecek ne kadar ilim varsa hepsi konuya dâhil edilmiştir.[14]

Abdullah Nakarât, yapmış olduğu çalışmada lafız değişmese bile mananın değişmesini bir tasrîf olarak değerlendirmektedir. "Çeşitlilik" ve "değişiklik" manasına gelen bu tasrîf anlayışı, bağlamlarının farklı olması ve tasrîf öğeleri aralarında ince mana farklarının bulunmasına dayanmaktadır.[15] Müellifin ısrarla vurguladığı ve üzerinde durduğu şey Kur'ân'da mana tekrarının olmadığıdır. Ona göre tasrîf unsurları arasında ince mana farkları bulunduğuna göre orada kesinlikle tekrar yoktur. Bağlamları ve sevk gayeleri farklı olunca, lafzen aynı olsalar dâhi manaları değişmektedir. Bu hal de tekrarı ortadan kaldırıp tasrîfi ispat etmiş kabul edilmektedir. Ona göre Kur'ân'ın mana ve üslûplarında tekrar söz konusu değildir. Bundan dolayı da ısrarla tekrar lafzının kullanılmasına karşı çıkar ve değişkenler üzerinde durur. Bu tarz bir yaklaşımın isabetli olmadığı açıktır.[16]

Bir âyette geçtiği üzere tasrîfin çok önemli kazanımlarından birisi tezekkürü sağlamasıdır.[17] İnsanda unutma ve gaflet süreklilik arzeden bir husus olduğundan tezekküre de sürekli ihtiyaç vardır. Dolayısıyla tasrîfte tekrar manasını tamamıyla yok saymak mühim bir ihtiyacın göz ardı edilmesi demektir. Dolayısıyla bu temel hedefi unutup sürekli değişkenler üzerinde durmak isabetli bir tutum olmasa gerektir. Tasrîflerin hedefinin sadece Kur'ân'ın i'câzını ispatlamak mı olduğu sorusuna bizim vereceğimiz cevap müspet olmayacaktır. Kaldı ki manasız, içi boş sözleri bir araya getirmekle bir kelam

[13] Eser, Dımaşk'ta Dâru Kuteybe yayınevi tarafından 2002 yılında basılmış olup bir doktora çalışmasıdır.
[14] Nakarât, ***Belâgatu tasrîfi'l-kavl***, I, 9–10, 25, 27–28.
[15] Abdullah Muhammed en-Nakarât, "Min tasrîfi'l-kavl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm: tenevvu'u delâlâti't-terğîb ve't-terhîb", **Mecelletü Külliyyeti'd-da'veti'l-İslâmiyye**, Trablus, 2001, sy., XVIII, s. 393; Bildiğimiz kadarıyla müellifin konuyla ilgili yazmış olduğu bir diğer makale de şudur: Abdullah Muhammed en-Nakarât, "Et-Tasrîf fi'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye ve'l-belâgiyye: dirâse tüessisü li-mustalahi't-tasrîf ve tenfâ mustalaha't-tekrâr fî tevcîhi'l-âyât", **Mecelletü Külliyyeti'd-daveti'l-İslâmiyye**, Trablus, 2000, sy, XVII, s. 458–485.
[16] Krş. Şeltağ Abbûd, ***Esrârü't-teşâbü'l-üslûbî fi'l-Kur'âni'l-Kerim***, Beyrût, Dârü'l-mehacceti'l-beyzâ, 2003, s. 17.
[17] İsrâ, 17/41.

mûciz olmaz. Özellikle tarih boyunca nesiller arası geçerli olan tasrîfe bakıldığında bu durum bariz bir şekilde görülmektedir. Orada öz hep aynıdır. Ancak sûret ve ele alınış şekli sürekli muhatapların durumuna göre değişir. Dolayısıyla sabit olanlarla değişkenleri birbirini karıştırmamalıdır. Sürekli bir değişkenlik ve hareketlilik vardır ancak bu özde ve manada değil şekildedir.

Tasrîfte temel hedefi insanlara sahip oldukları donanımları kullandırmak şeklinde takdir ettikten sonra daha da öteye giderek mesele başka yönleriyle de ele alınabilir. Yoksa bu temel gayeyi göz ardı edip sadece meselelerin ifade ediliş şekline takılıp kalmak, hep farklılık ve çeşitliliğin hüküm sürmesini öne almak istenen neticeyi tam olarak hâsıl etmeyecektir.

Konuyla ilgili yapılmış olan bir diğer akademik çalışma da "*Tasrîfü'l-kavl fi'l-kasasi'l-Kur'ânî dirâse belâgiyye tahlîliyye li-kıssati Musa (a.s.)"*[18]isimli eserdir. Bu telif, özellikle Hz. Musa kıssası üzerinde icra edilen şeklî tasarrufları, meânî ilminin sınırları dâhilinde bir üslûptan diğerine yapılan intikalleri ele almaktadır. Burada temel düşünce şu şekilde kendisini göstermektedir. Kur'ân'ın her neresinde geçerse geçsin Hz. Musa kıssası, meânî ilmi çerçevesinde bazı şeklî farklılık ve tasarruflar ihtiva etmektedir. Yerine göre bir yerde zikredilen husus başka yerde zikredilmemekte, bir sûrede özet olarak ele alınan bir nokta başka bir sûrede genişçe geçebilmektedir. Araştırmacıya göre îcaz, itnap, takdim, te'hir gibi bir takım tasarruflar, tasrîf sayılmaktadır. Müstegânimî, yerine göre cümlenin düz hâliyle âyette geçen takdim, te'hirli şeklini mukayese ederek bu ikinci durumuyla âyette bir söz tasrîfi olduğunu varsaymaktadır.[19] Müellif, Abdullah en-Nakarât da olduğu gibi tefennün, iftinân, tenvî', tekrar ve teşâbüh lafızlarının yerine "tasrîfu'l-kavl" (sözü evirip çevirmek) tabirini kullanmanın daha isabetli ve daha yerinde olduğunu düşünmektedir.[20] Yapılan bu çalışmalarda tasrîf kavramını Kur'ân'daki bağlamıyla anlama girişimine şahit olamamaktayız. Sadece Kur'ân'ın benzer lafızlar içerisinde tasrîfi tercih edip kullanmasına dayanarak "tasrîf" tercihinin daha yerinde olduğunu iddia etmek yeterli gelmemektedir. Kur'ân'ın neye tasrîf deyip neye

[18] Muhammed Sâfî el-Müstegânimî tarafından yapılan bu çalışma İrbid'de Alemü'l-Kütübi'l-Hadis yayınevi tarafından 2011 yılında basılmıştır. Müellif yapmış olduğu bu çalışmada Nakarât'tan esinlenmiş ve ondan istifade etmiştir.
[19] el-Müstegânimî, ***Tasrîfü'l-kavl fi'l-kasasi'l-Kur'ânî,*** s. 75 vd.
[20] el-Müstegânimî, ***a.g.e.,*** s. 13.

demediğini tespit etmeye çalışmak lazımdır. Sonuçta ele alınan kavram belâgî bir disiplin olmanın ötesinde Kur'ânî bir lafızdır. Sözgelimi Kur'ân, zikri geçen eserlerin ön kabulünde olduğu gibi, lafzen benzer olan âyetleri ve cümle yapılarında tatbik edilen her türlü tasarrufu tasrîf olarak görmekte midir? Veya sadece bu tarz âyetleri mi tasrîf saymaktadır? Ya da Kur'ân söz konusu bağlamlarda sadece şeklî meziyetleri mi nazara vermiştir? Öte yandan Kur'ân için şekil-mana ayrımı yapmak ne kadar isabetlidir?

Nakarât'a göre tasrîf, farklı maksatları farklı üsluplarla ve çeşitli yöntemlerle ifade etmektir.[21] Mefhumda tekrar yoksa tasrîfin tarifi ne şekilde yapılmalıdır? Nakarât'ta üslup çeşitliliğinin mana çeşitliğine neden olacağı anlayışı hâkim görünmektedir. Dolayısıyla bu teze bağlı olarak da Kur'ân'da hiçbir şekilde tekrardan söz edilemez mi?[22] Tekrarı bütünüyle yermek ve buna alternatif olarak tasrifi ileri sürmek ya da tasrîfi tekrardan tamamen bağımsız düşünmek isabetli midir?[23]

Vaîdin çeşitliliği derken bunu sadece benzer lafızlarda mı aramalıdır, yoksa aynı mefhum etrafında örgülenen farklı lafızlara mı bakmalıdır?

Bir kelimenin Kur'ân'da pek çok defa zikredilmesi tekrar sınıfında ele alınabilir mi? Veya bunu tasrîf olarak değerlendirmek uygun mudur?

Nakarât, tekrar yerine tasrîf kelimesinin kullanılmasını uygun görmekte ve Kur'ân'da geçen aynen tekrarları dâhi tasrîf olarak isimlendirme taraftarı görünmektedir.[24] Dahası o, Kur'ân'da tekrar yoktur, tasrif vardır demiş ve buna delil olarak da Kur'ân'ın "tekrar" tabirini kullanmamasını ileri sürmüştür.[25] Ona göre tekrar olduğu iddia edilen şeyler tasrîfin ta kendisidir. Dolayısıyla Kur'ân'da tekrar yok tasrîf vardır.[26] Yine müellife göre kıssalarda kendisini gösteren üslup farklılığı, onlarda söz konusu edilebilecek tekrar iddiasını ortadan kaldırıp tasrîf anlayışını yerleştirmektedir.[27]

---

[21] Nakarât, ***Belâgatu tasrîfi'l-kavl,*** I, 231; krş. A.mlf. ***a.g.e***., I, 9–10, 25, 27–28.
[22] Nakarât, ***a.g.e.,*** I, 553.
[23] Nakarât, ***e.g.e.,*** I, 52.
[24] Nakarât, ***a.g.e.,*** I, 51.
[25] Nakarât, ***a.g.e.,*** I, 52.
[26] Nakarât, ***a.g.e.,*** I, 55.
[27] Nakarât, ***a.g.e.,*** II, 894.

Harfin veya kelimenin çeşitli maksatlara göre değişiklik arzetmesi bir tasrîf çeşidi midir? Mesela âyet sonlarında yer alan fezlekelerin âyetlerin maksatlarına göre farklılık arzetmesi tasrîf olarak değerlendirilebilir mi? Öte yandan Kur'ân'da herhangi bir mana için benzer anlamlı lafızlar arasından en münasip kelimenin seçilmesine ya da bir lafzın kendine has yerine konulmasına her zaman için tasrîf nazarıyla bakılabilir mi?

Âyet ve sûrelerin uzunluğu, kısalığı, yapısı, fasılaları bir tasrîf çeşidi olarak görülebilir mi? Sûre baş ve sonlarının tasrîfinden söz etmek ne kadar mümkündür? Sûre başlarının çeşitliliği Kur'ân'ın i'câz sırlarından birisi midir?[28] Sûre sonlarında çeşitli konulara değinilmesi tasrîfi mi ifade eder?[29] Sûre sonlarındaki bir âyetin pek çok mana ve üslûp ihtiva etmesi ve bir lafzın çeşitli manalara gelmesi bir tasrîf türü olarak mı değer bulmalıdır?

Vücûh ve nezâiri, Nakarât tasrifin bir çeşidi saymaktadır.[30] Dahası o, vücûh ve nezâirin tasrîf olarak isimlendirilmesi taraftarı görünmektedir.[31] Tasrîfte aynı mana farklı şekillerde ifade ediliyorsa, benzer lafızların farklı siyaklarda farklı manaya gelmesi nasıl anlaşılmalıdır? Aynı lafzın farklı manalara gelmesi tasrîf olarak değerlendirilebilir mi? Bu nitelik sadece Kur'ân'da bulunan bir nitelik olup, onun i'câz sırlarından bir sır mıdır ve o, aynı zamanda Kur'ân'da yer alan aynı kelimelerin farklı mana taşıma özelliğiyle, tekrar vasfını ortadan kaldıran bir ilim midir?[32] Vücûh ve nezâirin mümkün olduğu bir yerde terâdüfün olmayışından bahsedilebilir mi? Nitekim Nakarât, Kur'ân'da müteradif kelimenin olmadığını ileri sürmektedir.[33] Kur'ân'daki kelimelerin yerine beşerin başka bir kelime koyması mümkün değildir, fakat Kur'ân'ın sahibinin de mi böyle bir değişiklik yapması mümkün değildir?

Kur'ân'da her lafzın yerli yerinde olması ve birinin diğerinin yerine konma ihtimalinin bulunmayışıyla tasrîf nasıl mümkün olacaktır? Böyle bir durumda aynı mefhumun farklı lafızlarla anlatılması mümkün müdür?

---

[28] Nakarât, ***Belâgatu tasrîfi'l-kavl,*** I, 169.
[29] Nakarât, ***a.g.e.,*** I, 210–211.
[30] Nakarât, ***a.g.e.,*** I, 60.
[31] Nakarât, ***a.g.e.,*** I, 308.
[32] Nakarât, ***a.g.e.,*** I, 333.
[33] Nakarât, ***a.g.e.,*** I, 226.

Kur'an'da üslup çeşitliliğinin (tefennün) yer almasının bir sakıncası var mıdır? Siyakın lafzen müteşâbih âyetler üzerinde etkisi nedir? Bunun yanında mazmunda bir değişiklik oluyor mudur? Veya hadisenin iki defa farklı şekilde tekrarlamış olması ve bunun da Kur'ân'da iki farklı tarzda ele alınması mümkün olabilir mi?

Kur'ân'da farklı yerlerde geçen aynı kelime ve tabirlerin birbirleriyle irtibatı ve bağlantısı nedir? Benzer yapıda ve benzer kelimeli âyetler arasındaki irtibat ve bunun Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirindeki rolü nasıldır?

Bir konunun değişik aşamalarına faklı kelime ve tabirlerle işaret edildiğinde bu, tasrîf olarak değerlendirilebilir mi?

Tasrîf ile tafsîl kavramları arasında bir bağlantı var mıdır? Mesela tasrifin aynı mefhumun farklı yerlerde zikredilmesi tafsilin ise bir meselenin başka bir yerde daha genişçe ele alınması şeklinde anlaşılması mümkün müdür?

Mekkî ve Medenî âyetlerde tasrîfin mecrasında bir kayma olmuş mudur? Tasrîf sadece kıssalar ve benzer yapıda olan âyetler için geçerli olan bir olgu mudur? Sûrelerde geçen kıssaların o sûrenin ağır basan yönüne göre şekil alması ve aynı kıssanın o meseleye bakan tarafının anlatılması söz konusu olabilir mi?

Aynı hususun tarih boyunca varlık gösteren kavimlere farklı yapı ve formatlarda sunulması insanların seviyelerini ve onlara hitap şeklini gösterme adına önemlidir. Bu da aynı zamanda İlahî bir ahlaka işaret etmektedir. Şüphesiz geçmiş peygamberlerin ve insanların ifadelerini Arapça kalıplar içerisinde tercüme ederek, gerektiğinde farklı lafızlarla aktaran Allah(c.c.)'tır. Buna göre bu ifadelerin farklı şekillerde aktarılması bizim konumuzla da bağlantılı görülebilir mi? Dolayısıyla bir dilden başka bir dile aynı mefhumu anlatırken tasrîf mümkün müdür? Kur'ân-ı Kerim bir kıssayı farklı lafızlarla mı Arapça'ya aktarmaktadır? Yoksa aktarılan hadiseler birkaç vakadan mı oluşmaktadır? Kur'ân kıssalarında başkalarının ağzından aynı meseleyle ilgili farklı ifadeleri nasıl anlamak lazımdır?

Ahkâmla alakalı varit olan emir ve nehiylerin serdediliş üslûbunda bir tasrîften söz etmek mümkün müdür? Böyle bir tasrîf çeşidinden söz etmek nasıl izah edilebilir?

Mesela bunun yanında Kur'ân'da ta'lil tasrîfi, kasem tasrîfi şeklinde tasnifler yapmak mümkün müdür? Bu bağlamda tasrifi lafzî ve manevî tasrif şeklinde ikiye ayırmak imkân dâhilinde midir? Tevhidle ilgili pek çok delilin sıralanması bir tasrîf olarak değerlendirilebilir mi? Yoksa tevhîdle ilgili aynı mefhumu ifade eden âyetleri mi tasrîf kabul etmek gerekir?

Tasrîften güncel çıkarımlarda bulunmak mümkün müdür? İnsan psikolojisine uygun olarak Kur'ân, aynı meseleyi çeşitli yerlerde ele alırken aynı üslupla ele almayıp farklı şekillerde dillendirmiştir. Aynı konu veya mesele farklı formatlarda aktarılarak insan, psikolojik olarak etki altına alınmıştır. Meseleyi modern psikolojinin verileri ışığında ele aldığımızda bu tekrarların ne gibi bir etkisi olabilir; örneğin iki farklı öğünde yenilen yemek bir tekrar mıdır yoksa bir ihtiyaç mıdır? Kâinatta ve Kur'ân'da kesrette vahdet esasının işleyişi ve birbirine zıt gibi görünen hususların aslında birbiriyle uyum içerisinde olmaları meselesi ve bunun tasrîfle alakası nedir?

Bütün bu sorunları çözme adına çalışma esnasında kullandığımız önemli yöntemlerden bir tanesinin tecrübe olduğunu söyleyebiliriz. Zira kanaatimizce tecrübenin hata ihtimali nazari düşünceden daha düşüktür. Tecrübe edilmeden Kur'ân hakkında ileri sürülen iddia ve görüşler hakikatle örtüşmeyebilir ya da tam mecrasına oturmayabilir. Kaldı ki Kur'ân'ın kullandığı yöntemlerden bir tanesinin de tecrübe olduğu rahatlıkla söylenebilir. O, yapılması ve yapılmaması gerekenleri insanlık ve peygamberlerin tecrübelerini sunarak göstermektedir. Bu zaviyeden kıssalara bir göz gezdirildiğinde, atılması gereken adımların tecrübî olarak gösterildiğine şahit olunacaktır. İlahî kelam, tekrar dirilmeyi anlatırken de onu sadece teorik olarak "Allah böyle bir şeyi yapmaya kâdirdir" diyerek kestirip atmamaktadır. Aksine tecrübî olarak insanların şâhit oldukları örnekleri onlara hatırlatarak ve oradaki İlahî icraatları göstererek bunun gayet makul olduğunu aklî bir zeminde ispatlamaktadır.

Tecrübeye dayanılmadan teorik olarak taslağı ortaya atılan bir düşünce, pratik hayata aktarılma esnasında çok ciddi problem ve aksamalarla karşı karşıya kalabilir. Nitekim "bu yöntem toplumsal sorunları çözmede çok etkilidir" demekle bu etkiyi pratik olarak göstermek arasında dağlar kadar fark vardır. Dolayısıyla biz hayali bir olgudan bahsetmemekteyiz. Kur'ân-ı Kerim'in beyan edip ortaya koyduğu ve fiilî olarak

hem Kur'ân'da hem de kâinatta yer alan bir sistem ve yöntemden söz etmekteyiz. Hem bir taraftan tecrübeye dâhil olmak hem de önümüzde bulunan tecrübeyi, sahip olduğumuz donanımların tasdikini alarak anlamaya çalışmak, doğru bir sonuca varma adına olmazsa olmazlardan olsa gerektir. Aksi halde varılan sonuç ve yapılan tespit ütopik olmaktan öteye geçmeyip hakikatle ve hayatla örtüşmeyebilir.

Kur'ân'la ilgili her şey elbette bizim duyup sezdiklerimizle sınırlı ve kayıtlı değildir. Ancak onunla alakalı sürekli bir takım klişe ibareleri tekrarlamak ve hissetmeden ve benliğe mal etmeden onları nakletmek çok isabetli olmasa gerektir. Kanaatimizce bunun yerine imkânlar zorlanarak varılan bir kısım neticeler ve hazmedilen tespitler daha orijinal ve yararlıdır. Nitekim bir mesele *özümsendiğinde* onu farklı şekillerde ifade etmek daha kolay olacaktır. Tasrîflerin vermiş olduğu derslerden birisi de bu olsa gerektir.

# BİRİNCİ BÖLÜM

# TASRÎFİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ, ÜSLÛB İÇİNDEKİ YERİ VE TARİHÎ SEYRİ

## I. TASRİF KAVRAMI

### *A. LÜGAT ANLAMI*

Sözlüklere incelediğimizde tasrîfin kendisinden türediği sarf (الصَرْف) köküne, benzer manaların verildiğine şâhit olmaktayız.[34] Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür.[35]

Sarf (الصَرْف) kelimesi mücerret olarak temelde çevirmek, döndürmek, değiştirmek, tevcih etmek gibi anlamlara gelmektedir. Bir şeyi bir hâlden başka bir hale çevirip döndürmeye, bir yönden alıp başka bir yöne tevcih etmeye hep tasrîf denilegelmiştir. Hâsılı, bu kök, bu manasıyla değişkenliği, hareketliliği, yeniliği ifade etmektedir. Tasrîfte öz korunmak kaydıyla unsurların birbirinden farklı olması gibi anlamlar da bulunmaktadır. Buna göre de onda bir çeşitliliğin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Bunun dışında aynı kökün tevbe, hile, ziyade, tezyin (süslemek)[36] manalarına gelmesi bir şekilde değiştirmek anlamıyla izah edilebilir.

Öte yandan İbn Fâris (395/1004)'in *Mu'cem'inde* işaret ettiği dönmek, gidip gelmek ve tekrar manaları da bu kökte göze çarpan anlamlar cümlesindendir. Nitekim deve sesinin git-gel ve tereddüdüne (deve böğürme ve sesine) (es-Sarîf) الصَرِيف den-

---

[34] Lafzın "sarf" ve "sırf" şeklinde iki türlü kullanım alanına sahip olduğu görülmektedir. Bkz. Muhtâr Kerîm, ***el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'ş-şi'ri'l-câhilî ve meânîhî***, Beyrût: Mektebet-ü Lübnân, 2010, s. 709.

[35] Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (175/791), ***Kitabü'l-ayn***, thk. Mehdî Mahzûmî, İbrâhim Sâmerrâî, Bağdad: Dâiretü'ş-Şuûn ve's-Sekâfe, 1984, VII, 109; İbn Manzûr, (711/1311), ***Lisanü'l-Arab***, thk. Abdullah Ali el-Kebir vd., Kâhire: Dârü'l-meârif, XXVIII, ts., 2435; Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ İbn Faris (395/1004), ***Mu'cem-u makâyîsi'l-lüga***, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Dârü'l-fikr, 1979, III, 342–343; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb el-İsfahanî (502/1108), ***el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân***, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrût, Dârü'l-ma'rife, ts. s. 279.

[36] İsmail b. Hammâd Cevheri (400/1009***), es-Sıhâh tâcü'l-lüga ve sıhâhi'l-Arabiyye***, thk. Ahmed Abdülgafur Attar, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990, IV, 1385–1386.

mektedir.[37] Kapı gıcırtısı da benzer bir yapıya sahiptir.[38] Ancak bu anlam, önceki anlamlardan farklıymış gibi düşünülmemelidir. Zira bir şey, bir yönden başka bir yöne çevrildiğinde, değişiklik yapılmış olsa bile, öz korunmuş olduğundan haliyle bir tekrarın olduğu kendiliğinden anlaşılacaktır.

İbn Fâris'ten aktardığımız "dönmek" manası ise "ilk hale geri dönmek" demektir.[39] Bu sözcük aynı zamanda "tekrar" lafzıyla da mana benzerliğine sahiptir.[40] Öyleyse sa-ra-fe'nin (صَرَفَ) mübâlağalı hali olan tasrifte de tekrar manası mündemiçtir. Zaten fiilin kipi; bir şeyin tahvil ve naklinin çokça yapıldığına delâlet etmektedir. Bu, pek çok şeye nakledilen nesne veya mana, buna göre çokça evrilip çevrilerek dönüp durmaktadır. Dolayısıyla tağyir, tebdil, tevcih, tahvil, tenvi' (çeşitlendirmek), nakil gibi birbirine yakın kelimelerin meseleyi izah için kullanılagelmesi daha da anlaşılır hale gelmektedir. Bunlardan tahville tasrif arasında şöyle bir farka da dikkat çekilmiştir. Tasrîf, (özü koruyup) şekli değiştirmek tahvil ise mahiyeti değiştirmektir.[41] Tasrîfte söz konusu olan değişme, mahiyeti değiştirip başkalaştırma manasında değildir.

Aynı harflerden teşekkül eden sırf (الصِرْف) kökününse katıksız, saf, arı, duru olmak gibi anlamları vardır.[42] Bir şey, içerisinden kendisine ait olmayan unsurlar uzaklaştırılınca hâlis, katıksız bir hal alacaktır. Burada yabancı unsurların karışmadığı, insicamlı bir yapının nazara verildiği anlaşılabilir. Ezcümle lafız bu haliyle safî, hâlis olmayı ifade etmektedir. Sarf lafzında, mahiyet değiştirme manasının olmadığı hatırlanacak olursa bu ikinci kalıbın birincisinden bağımsız olmadığı kendiliğinden ortaya çıkmış olur.

Son olarak özellikle tekrar etmek, katıksız olmak, değiştirmek ve tağyir etmek manalarının altını çizmekte fayda görmekteyiz. Çünkü bu üç sözcük tasrîfe ait hususiyetleri de özetler niteliktedir. Buna göre bir lafız veya cümleyi aynen tekrarladığımızda

---

[37] İbn Fâris (395/1004), ***Mu'cem-u makâyîsi'l-lüga***, III, 342–343; Hasan b. Muhammed b. Hasan Sagânî (650/1252), ***el-Ubâbü'z-zâhir ve'l-lübâbü'l-fâhir: harfü'l-fâ***, thk. Muhammed Hasan Al-i Yasin, Bağdad, Vezaretü's-Sekâfe ve'l-İ'lam, 1981, 350.
[38] Cevherî, ***Sıhâh***, IV, 1385.
[39] Ebu Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî (460/1067), et-***Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân***, thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî, Beyrût: Dârü'l-Emîra, 2010, I, 270.
[40] Tusî, ***Tibyân***, II, 69.
[41] İsmail Hakkı Bursevî (1137/1725), ***Furûk-i Hakkî***, Dersaâdet, Şirket-i Sahâfiye-i Osmâniye, 1310, s. 171.
[42] Cevherî, ***Sıhâh***, IV, 1385.

ya da bir hakikati aynı tabirlerle ifade ettiğimizde, bu bir tasrîf sayılmayacaktır. Zira burada herhangi bir değiştirme yoktur. Bir şeyi bir yer veya halden alıp başka bir yer veya hale naklettiğimizde haliyle onu tekrarlamış da olmaktayız. Buna göre her tekrar tasrîf değildir ancak her tasrîf bir açıdan tekrardır. Öte yandan bir halden başka bir hale nakledilen şey hiçbir zaman önceki halin aynısı olmayacaktır. Dolayısıyla bir açıdan tekrar diğer açıdan da farklılık söz konusudur. Ancak hiçbir zaman başkalaşma bahis mevzu değildir.[43]

### *B. TERİM ANLAMI*

Tasrîf sözcüğü, Kur'ânî bir kavram olmanın yanı sıra belağî bir disiplin olma özelliğine de sahiptir. Belâgate ait bir ilim dalının kavrama dönüşüp sınırlarının tayin edilmesinin diğer ilimlerde olduğu gibi bir anda olması beklenemez.

Tasrîf lafzı, her şeyden önce Kur'ânî bir kavram olduğundan yapılması gereken şey, Kur'ân'ın bu lafızla kastettiği şeyi ortaya koymak olmalıdır. Bütün bunlara rağmen tasrîf için anlayış kademelerinden bahsedilebilir. Herkes kendi anlayış ufku ve idrak enginliğine göre hakikatin bir tarafını ifade ediyor olabilir.

Bizim için asıl önemli olan Kur'ân'ın tasrîfe hangi manayı yüklediğidir. Bunun için de tasrîf âyetlerinin bağlamına bakmak gerekmektedir. Ancak tasrîf için bazı tanımlamalara yer vermek, konuya bir başlangıç yapabilme ve sınırlarını tayin edebilme adına önemlidir. Bu noktada ilk tarifin Rummânî (384/994) tarafından yapıldığını söyleyebiliriz.[44]

---

[43] Öte yandan tasrîf lafzının müfessirlerin büyük çoğunluğu tarafından beyan etmek ve tekrarlamak şeklinde yorumlandığını görmekteyiz. Beyan etmek manası için bkz. Zeccâc (311/923), ***Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*****,** thk. Abdülcelil Abduh Şelebi, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1988, II, 279; İbn Kesir (774/1373), ***Tefsirü'l-Kur'âni'l-azim*****,** Kâhire, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, II, 133; İbnü'l-Cevzî (597/1201), ***Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsir***, Dımaşk, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1984, III, 100; tekrarlamak manası için bkz. İsmail Hakkı Bursevî (1137/1725), ***Tefsîru Ruhi'l-beyân*****,** İstanbul, Matbaatu Osmaniye, 1330, III, 32; el-Kannevcî Sıddik Hasan Han (1307/1890), ***Fethu'l-beyân fî makâsıdı'l-Kur'ân***, thk. Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992, VIII, 281.

[44] Abduh Zayid, "Ebü'l-Hasan er-Rummânî ve cühûduhû fî belâgati'l-Kur'âni'l-Kerim", **Havliyyetü külliyeti'l-lügati'l-Arabiyye bi-câmiati'l-Ezher**, Kâhire, 2002, sy., 20, s. 623; Ahmed Ebû Zeyd'den naklen Abdullah Muhammed Nakarât, ***Belâgatu tasrîfi'l-kavl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm: delâletü't-tasrîfi'l-Kur'ânî evlâ min dilâleti ve lafzi't-tikrâr*****,** Dımaşk: Dâru Kuteybe, 2002, I, 25; Abdülkâdir Hüseyin, ***Ese-***

Ona göre tasrîf; "mananın muhtelif manalara tasrîfidir (tevcihidir)."[45] Başka bir tabirle tasrîf, bir şeyi muhtelif yönlere tevcih etmek; bir manayı muhtelif hikmetler ihtiva edecek şekilde tekrarlamaktır. Kur'ân özelinde ifade edecek olursak; orada bir şeyi farklı versiyonlarıyla ifade etmeye tasrîf denmektedir. Bu çeşitli unsurların hepsi bir açıdan farklı hikmet ve manalar ihtiva ediyor olsalar da, bir başka açıdan kendi aralarında ortak bir öz barındırmaktadırlar.

*Tıpkı işlenmiş gümüş mücevherlerin hepsinin içerisinde gümüşün bulunması gibi mastar, fiil çekimlerinin hepsinde varlık göstermektedir.*[46] Aynen burada olduğu gibi tasrîfte de suretler ve bir açıdan da manalar oldukça çeşitli olmakla birlikte ortak bir mana hep mevcuttur.

Konuyla ilgili benzer ve farklı düşünce şekillerini gösterme adına bazı müfessirlerin tasrîf tariflerine de kısaca göz atabiliriz. Sözgelimi Beyzâvî (685/1286), En'âm sûresi yüz beşinci âyeti tefsir ederken; "tasrîf, belirli bir manayı, birbirini takip eden manalara nüfuz ettirmektir"[47] şeklinde bir tarif vermiştir. Bu tarif, İbn Kemal Paşa (940/1534) tarafından da hâşiyede referans gösterilmeden verilmiştir.[48] Bunun yanında Âlûsî, Rummânî'ye isnat ederek bu tarifi vermiştir.[49]

Rummânî'den büyük oranda etkilenen Tûsî (460/1067) tefsirinde Ahkâf sûresi yirmi yedinci âyeti tefsir ederken tasrifle ilgili şu yorumlara yer vermektedir. "Âyetlerin tasrifi onları muhtelif cihetlere çevirmektir; yani âyetleri bazen i'câza, bazen helak etmeye, bazen nimetleri hatırlatmaya, bazen iyilerin vasfına ve bazen de fâcirlerin sıfatla-

---

***rü'n-nühât fi'l-bahsi'l-belâğî***, Kahire, Dâru Garîb, 1998, s. 275; Muhammed Zaglûl Sellâm, ***Eserü'l-Kur'ân fî tatavvuri'n-nakdi'l-Arabî ilâ âhiri'l-karni'r-râbi' el-hicri,*** Mektebetü'ş-şebâb, ts. s. 236.

[45] Ebü'l-Hasan Ali b. İsa Rummânî (384/994), ***en-Nüket fi İ'câzi'l-Kur'ân*** (Selâsu resâil fî i'câzi'l-Kur'ân içinde), thk. Muhammed Ahmed Halefullah, Muhammed Zaglul Sellâm, Kâhire, Dârü'l-Maârif, 1976, s. 101.

[46] Muhammed İbrahim Yusuf Şeybe, ***Şerhu Kitâbi Sîbeveyh li- Ali b. Îsâ er-Rummânî tahkîk ve dirâse,*** (el-Cüzü'l-Evvel) (Doktora), Câmiatü Ümmi'l-Kurâ Külliyetü'l-lügati'l-Arabiyye, Mekke, 1414–1415, s. 104–105.

[47] Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî (685/1286), ***Envârü't-tenzîl ve esrarü't-te'vîl***, haz. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, Beyrût, Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts. II, 176.

[48] İbn Kemal, ***Tefsir-i İbn Kemal***, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye nr. 190, vr. 184a-b.

[49] Ebü's-Senâ Şehâbeddin Mahmûd b. Abdullah Alûsî (1270/1854), ***Ruhü'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî,*** Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, VII, 249; Tusî, ***Tefsir***, IV, 229; İsâmüddin İsmail b. Muhammed Konevî, ***Hâşiyetü'l-Konevî alâ tefsîri'l-Beyzâvî (Hâşiyetü İbni't-Temcîd'le beraber)***, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2001, VIII, 227–228.

rına nakletmektir."[50] Buna göre de tasrîf basitçe, "âyetleri çeşitli konulara tevcih etmektir" şeklinde tanımlanabilir.

İbn Fûrek ise; "âyetlerin tasrifi onların bazen nikmetle (ceza, azap), bazen nimetle, bazen terhîb ve bazen de terğîble getirilmesidir" demiştir.[51] Bu yoruma göre de âyetlerin çeşitli konu ve üslûplara tevcih edilmesi, bir yönden başka bir yöne çeşitlendirilmesi bir tür tasrîf olarak tanımlanmıştır.

Kur'an'ı tek çeşit yapmayıp va'd ve vaîd, muhkem ve müteşâbih, emir ve nehiy, ahbâr ve emsalden oluşan türlere ayırmayı bir kısım müfessirler tasrîfin bir tezahürü olarak görmüşlerdir.[52] Benzer şekilde olan bir başka yoruma göre de "Kur'an'da sözü emir, nehiy, va'd, vaîd, teselli, tahsîr (pişmanlığa düşürmek), tezkiye, takrî' (kınama, azarlama), kıssalar, ahkâm, tevhîd-sıfatlar, hikmetler ve delillerden oluşan çeşitli vecihlere tevcih etmek" tasrîfin kapsamına dâhil edilmiştir.[53]

Bu tanımlar üzerinden genel bir değerlendirme yapacak olursak şunları söyleyebiliriz: Bir mananın farklı insan grupları tarafından öz itibariyle anlaşılabilecek şekilde değişik tezahürlerle sunulması bizce tasrîfin ruhunu teşkil eder. Kanaatimizce tasrîfte, ilk olarak bir bakıma tekrar ve değiştirmenin varlığı kabul edildikten sonra farklı kullanımların hikmetleri üzerinde düşünmek gerekmektedir. Tasrîflerin yapılma sebebi, sadece sağlamış olduğu bir kısım fazladan manalar mıdır? Yoksa onun insanları dönüştürme ve terbiyede psikolojik bir etkisi mi vardır? Elbette orada bu şekilde bir tercihin yapılmasının bir kısım hikmetleri bulunmaktadır. Böyle bir tercihin yapılmış olma nedeni muhatapların anlayışına riayet ve bağlamı gözetmede aranmalıdır. Ancak asıl vurgu delil, mana ve muhtevanın muhtelif şekillerde ve konjonktüre göre tekrarlanmasıdır. Görüldüğü gibi tasrîf, kuru bir tekrardan ibaret değildir. Şayet o, salt tekrardan ibaret olsaydı bir meziyet olarak bu vakanın varlığından haber vermeye gerek kalmazdı.

---

[50] Tûsî, ***Tıbyân***, IX, 283.
[51] Ebû Hayyan Endelüsî (745/1344), ***Tefsirü'l-bahri'l-muhît*,** thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd., Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993, IV, 135.
[52] Ebû Hayyân, ***Bahru'l-muhît***, VI, 36–37; krş. Ebû İshak Ahmed Sa'lebî (427/1035), ***el-Keşf ve'l-beyân*,** thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, Beyrût, Dâr-u İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 2002, VI, 101; Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî (671/1273), ***el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an,*** tsh., Hişam Semîr el-Buharî, Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, X, 265.
[53] Ebi'l-Hasan b. el-Hüseyin Nîsâbûrî (553/1158), ***el-İ'cazü'l-beyân an meâni'l-Kur'ân***, thk., Ali b. Süleyman el-Abîd, Riyâd, Mektebetü't-tevbe, 1997, I, 389.

Yani Kur'ân-ı Kerim, "işte bakın biz âyetleri böyle tasrîf ediyoruz" şeklinde bir açıklamada bulunmaya gerek duymazdı. Zira bu malumu ilâm sayılırdı. Bu durumu özellikle Kur'ân'da geçen tasrîf âyetlerinin bağlamına baktığımızda açıkça müşahede edebilmekteyiz.

Diğer yandan hiç değişiklik söz konusu olmadan bir şeyden ya da bir âyetten çok manalar çıkarmak kanaatimizce tasrîfin kapsamına girmemektedir. Kaldı ki bu durum tasrîflerden daha ziyade hedef kitleyi ilgilendirmektedir. Yani nassın kendisi olduğu gibi dururken muhatabın zihni sürekli işletilme ve konu üzerinde yoğunlaşma neticesinde oradan farklı farklı ve yeni sonuçlar çıkarabilmektedir.

Tasrîfle, Kur'ân'ın hem net anlatımı hem de manaları muhataplara aktarış şekli nazara verilmektedir. Sonuç itibariyle tasrîf, "belirli bir manayı muhtelif üslûp ve ifade kalıplarıyla belâgatin en âli seviyesinin altına düşülmeksizin ifade etmektir." Ya da o, "belirli bir gaye için gerek aynı bağlam içerisinde ve gerekse farklı siyak ve sibaklarda muhtelif alanlardan çeşitli örnekler serdetmek, çeşitli alan ve üslûpları bir temel konunun hizmetine sunmaktır." Veya tasrîf, "muayyen bir öze bağlı kalarak çeşitli alanlara dalmak ve muhtelif sahalara girip çıkmaktır." Buna göre tasrîfin şu iki şartı taşıması gerektiğini söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi öz birliği; ikincisi ise çeşitlilik, değişiklik veya yeniliktir.

Bir vücuttaki bütün organların temel hedefi aynıdır demek, o organların kendilerine has görevleri yoktur demek değildir. Aksine onlar, hem kendilerine has görev ve vazifelerini icra ederler hem de bu vazifeleriyle temel hedef ve gayeye hizmet ederler demektir. Aynı şekilde, Kur'ân'da ya da Kur'ân sûrelerinde temel gaye ve hedeflerin aynı olduğunu söylemek de "indirgemeci" bir yaklaşım olarak telakki edilmemelidir.

Farklı unsurların aynı öz etrafında bir araya gelmesini (ya da bir özün bu farklı birimlere sirayet etmesini, bu türlü sahalarda varlık göstermesini) şu âyet örneğinde somutlaştırabiliriz:

وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ

"Eğer onlara Rabbinin azabından bir esinti bile dokunsa: 'Eyvah, yazıklar olsun bize, biz gerçekten kendimizi bu azaba müstahak etmekle kendimize zulmetmişiz!' derler."[54] Bu âyetin her bir cüzü "pek az bir azabı" ifade etmektedir. Yani bu pek az bir azap âyetin bütün birimlerine sirayet etmiştir. Şöyle ki; 1. (إن)*in*: Şart edatı, azabın azlığına ve önemsizliğine işarettir. 2. (نفحة)*Nefha* hem bir defaya ait sigası, hem de *tenvîni* ile azabın önemsizliğini ima eder. 3. (مس)*Mess* hafif dokunma demektir. 4. kısmilik bildiren (من)*min* edatı. 5. (نكال)*Nekâl* ve (عقاب)*ikâb* gibi kelimeler yerine (عذاب)*azâb* kelimesi. 6. Allah'ın (رب)*Rab* isminin ifade ettiği şefkat; hudutsuz şefkatin izin verdiği bir azapsa, nisbeten hafif bir azap sayılır.[55] Bu âyeti tabir caizse mercekle büyütüp âyetler bazına yaydığımızda karşımıza aynı öz etrafında bir araya gelmiş âyetler çıkacaktır.

Yukarıda verdiğimiz Tûsî ve benzeri müfessirlerin yorumları gaye birliğini gözetmeden salt çeşitliliği akla getirmektedir. Yani âyetlerin mutlak olarak bir halden başka bir hale ya da bir üslûptan diğer bir üslûba veya bir konudan diğer bir konuya geçmesi tasrîf olarak değer bulmaktadır. Ancak biz sırf çokluğu, intikali ve çeşitliliği akla getiren bir tasrîf tanımlamasının yeterli olmayacağı kanaatindeyiz. Kapasite ve donanımlarını kullandırarak muhatapları ikna etme amacı güdülmesi gerekirken birbiriyle ilgisiz konu ve üslûpların bir araya getirilip ardından "işte bakın biz âyetleri böyle tasrîf ediyoruz" denmesinin bir manası olmasa gerektir.

Hâsılı tasrîfte bu farklı vecihler kullanılarak insanlara ve donanımlarına hitap edilmelidir. Kur'ân'da aynı bağlamda kullanılan farklı üslûp ve ele alınan türlü konuların, dikkatle bakıldığında, aynı öz ve hedef etrafında halelendikleri görülecektir. Az önce de işaret edildiği gibi tasrîfte tekrar, münasebet ve çeşitlilik en bariz hususiyetlerdir.

## II. TASRİF ÇEŞİTLERİ

Konunun boyutlarını gösterme adına aşağıdaki taksim faydalı olacaktır.

[54] Enbiyâ, 21/46.
[55] Saîd Nursî, ***Sözler***, İstanbul, Sözler yayınevi, ts., s. 360–361; Suat Yıldırım, ***Meal***, s. 327.

## *A. FİİLÎ TASRÎF*

Merhum Hamdi Yazır (1361/1942)'ın da ifade ettiği gibi, Furkân sûresi ellinci âyette kâinatta yağmurun insanlar arasında dolaştırılıp dağıtılması üzerinde icra edilen *fiilî ve kavlî tasrîflere dikkat çekilmektedir.* Zira yağmur muhtelif mevsimlerde, muhtelif mevkilerde muhtelif surette yağar, muhtelif mekânlara taksim olunur, muhtelif şekillere girer, donar buz olur, kurur buhar olur, bulut olur, tekrar yağmur veya kar veya dolu halinde yağdırılır, acılaşır ve tatlılaşır. Bunlar hep *fiilen tasrif-i ilâhî olduğu* gibi bu surette Kur'ân'ın pek çok yerinde bunun hatırlatılması da *kavlen tasrif-i* ilâhîdir.[56] Elmalılı, yağmurda gerçekleştirilen sûret ve mekân değişikliğini fiilî tasrîf ve bu fiilî tasrîfin çeşitli şekillerde ifade edilmesini ise kavlî tasrîf saymıştır. Bizse, bakış açısını biraz daha genişleterek fiilî tasrifi (ya da tekvînî tasrîfi), Allah Teâlâ'nın kâinatta irade ve kudretiyle ortaya koyup icra ettiği tasrîf olarak görmekteyiz.

"(Kâinatta olduğu gibi) Kur'ân'da da âyetleri böyle evirip çeviriyoruz. (İnkârcılar,) 'sen bunları bir başkasından ders almış, bize anlatıyorsun!" diyeceklerdir. Ama biz diliyoruz ki, ilimle alakası bulunan ve öğrenmek niyetiyle araştıranlar için âyetlerin tasrîfini beyan etmiş olalım."[57] Meâlini verdiğimiz bu âyetten önceki âyetlerde varlığın esrarı ve rubûbiyet sırları Kur'ân âyetleri olarak açıklanmıştır. Sonra da basiret sahipleri için, nasıl kâinattaki bütün bu hususların öz olarak aynı hakikate işaret etmesi söz konusu ise, Kur'ân âyetlerinin de aynı şekilde tasrîf edildiğine dikkat çekilmiştir. Kur'ân, varlığın hakikatini göstermiş, oradaki öz birliğine işaret etmiş ve ardından Kur'ân âyetlerinin de böyle olduğuna imada bulunmuştur. Kur'ân âyetleri, bilme kabiliyetini yitirmeyenler için varlıktaki özü gösterme dolayısıyla da tasrîfi ortaya koyma vazifesi üslenmiştir.

Bir manada fiili olarak var olan tasrîf, sözlü olarak Kur'ân'da ifadesini bulmaktadır. Kur'ân'da ve kâinatta tatbik edilen tasrîf birbirine benzetilerek izah edilmektedir. İnkârda ayak diretip basiretlerini köreltenler, Kur'ân'ın baş döndürücü beyanına rağmen gerçeğe intikal edemeyerek "sen bunu ders almışsın" diye işin içinden çıkmaya çalış-

[56] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1361/1942), ***Hak Dini Kur'ân Dili***, İstanbul, Eser Kitapevi, ts. V, 3600.
[57] En'âm, 6/105.

mışlardır. Diğer yandan hakikat arayışında olanlarınsa bunlar üzerinde düşündükçe iman ve izanları artacak, basiretleri açılacaktır.

Evrende fiilî olarak bulunan âyetler, akıllarını kullananlar için hakka delalet eden deliller mesabesindedir. Bunların Kur'ân'da enfes bir üslûpla beyan edilmeleri ise muhataplara hiçbir bahane bırakmamaktadır. Dolayısıyla burada yapılan beyan, sıradan bir beyan değildir. Hem beyanı yapılan delillerin aynı mazmun ve gayeyi ifade etmeleri bakımından hem de beyanın göz alıcılığı noktasından bir ayrıcalık vardır. Tabiri diğerle, tasrîfe "beyan etmek" manası verdiğimizde zikri geçen bu hususları da göz önünde bulundurmuş olmaktayız.

Kur'ân-ı Kerim, müşrikler Kur'ân dışında bir mûcize talep ettiklerinde onlara kendisinin gerekli beyanı ihtiva ettiğini hatırlatarak cevap vermektedir. Aşağıdaki âyetlerde kâinatta fiilî olarak yer alan delil ve işaretlerin Kur'ân'da nasıl zikredildiklerinin örneklerini görmekteyiz:

"O kâfirler bakıp düşünmezler mi: (Mesela) deve nasıl yaratılmış? Gök nasıl kurulup uçsuz bucaksız yükseltilmiş? Dağlar nasıl da yeri tutup, dengeleyen direkler halinde dikilmiş. Yeryüzü nasıl yayılıp hayata elverişli kılınmış? İşte böyle... Sen insanları irşada devam et. Zaten senin görevin sadece irşad edip düşündürmektir."[58]

"Elbette ve elbette yakında gerçeği öğrenecekler! Biz yeri bir döşek yapmadık mı? Dağları da arzı tutan birer destek yapmadık mı? Hem, sizi çift yarattık. Uykunuzu dinlenme yaptık. Geceyi bir örtü, gündüzü geçiminiz için çalışma zamanı kıldık. Üstünüzde yedi sağlam gök bina ettik. Orada pırıl pırıl yanan bir lamba koyduk. Size hububat, tohumlar, bitkiler ve ağaçları birbirine sarmaş dolaş bahçeler çıkaralım diye, sıkışıp yoğunlaşmış bulutlardan bol bol yağmur indirdik."[59]

"Taneleri ve çekirdekleri çatlatıp yararak (her şeyi gelişme yoluna koyan) Allah'tır. Ölüden diriyi O çıkarır, diriden ölüyü çıkaran da O'dur. İşte gerçek İlah bunları yapandır! Artık nasıl oluyor da haktan uzaklaştırılıyorsunuz? Karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran O'dur. Geceyi dinlenmeniz, güneş ve ayı da vakitlerinizi hesaplamak için

[58] Ğâşiye, 88/17–21.
[59] Nebe', 78/5–16.

O yarattı. İşte bütün bunlar, azîz ve alîm (mutlak galip ve her şeyi hakkıyla bilen) Allah'ın takdiridir. Karanın ve denizin karanlıkları içinde size yıldızlardan yararlanıp yol bulma imkânı veren O'dur. Gerçekten bilmek, öğrenmek isteyen kimseler için âyetlerimizi açıkça bildirdik. Sizi bir tek candan yaratan O'dur. Sonra sizin için; bir kalacak yer, bir de emanet olarak duracak yer vardır. Biz âyetlerimizi anlayan kimseler için açıkça bildirdik. Gökten su indiren O'dur. Sonra Biz onunla her çeşit bitkiyi çıkarırız. O bitkiden bir filiz, ondan da büyüyüp birbirinin üstüne binmiş taneler, başaklar çıkarırız. Hurma tomurcuklarından sarkan salkımlar, üzüm, zeytin ve nar bahçeleri yetiştiririz. Bunlardan kimi birbirine benzer, kimi benzemez. Her birinin meyvesine, bir ilk meyve verdiğinde bir de tam olgunlaştıkları zaman bakın! Elbette bütün bunlarda iman edecekler için alınacak birçok dersler vardır."[60]

### *B. KAVLÎ TASRÎF*

Kâinattaki fiilî tasrîfin yansıma ve ifadesi başta olmak üzere Kur'ân'da aynı gayeye matuf her türlü çeşitlilik ve renklilik bu başlık kapsamına girer. Bunu da bir açıdan kendi içinde mutlak ve mukayyed tasrîf şeklinde ikiye ayırabiliriz.

#### 1. Mutlak Tasrîf

Tûsî'nin yukarıda vermiş olduğumuz tarifinde olduğu gibi bazı tasrîf tanımları mutlak çeşitliliği anımsatacak şekilde yapılmıştır. Bu tanımların zahirine bakıldığında öz birliği aranmaksızın çeşitli beyan üslupları arasında geçiş ve tahviller veya konudan konuya intikaller tasrif gibi algılanmaktadır. Bunda zâhiren mana birliği yok gibidir. Ancak tasrîfte "çok şeyin bir öz etrafında bir araya gelmesi" meselesi hatırlandığında müfessirler tasrih etmeseler bile burada da sonuç itibariyle bir gaye birliğinin olduğu rahatlıkla söylenebilir. Tûr sûresindeki şu âyetlere bu nazarla bir göz attığımızda konunun müşahhas bir örneğine tanıklık edebiliriz:

"O gün, hakkı yalan sayıp Peygambere yalancı diyenlerin vay hallerine! Onlar ki daldıkları batıl içinde oynayıp dururlar. O gün onlar cehenneme şiddetle itilirler. İşte, denilir, alın size yalan saydığınız ateş! Haydi, söyleyin bakalım, bu da mı sihir, yoksa siz mi görmüyormuşsunuz? Girin oraya! İster dayanın, ister dayanamayın, artık hepsi

[60] En'âm, 6/95–99.

bir! Siz sadece ne yaptıysanız onun karşılığını bulacaksınız. Müttakiler ise cennetlerde nimet içindedirler. Rab'lerinin kendilerine verdikleriyle sefa sürerler. Rab'leri onları yakıcı ateşin azabından korumuştur. Ve onlara denilir ki: 'Dünyada yaptığınız güzel davranışlardan ötürü: Yiyin, için, afiyetler olsun!' Onlar sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanırlar. Kendilerine temiz ve güzel hurileri de eş yaparız. Kendileri iman edip zürriyetleri de iman ile kendilerinin izinden gidenlerin nesillerini de kendilerine kavuştururuz. Onların emeklerinden hiçbir şeyin mükâfatını eksiltmeyiz. Onlardan her biri kazandığı güzel neticeleri ile daimdir. Onlara canlarının istediği meyve ve et çeşitlerinden bol bol veririz. Onlar orada meşrubat dolu kadehleri elden ele dolaştırırlar. Bunları içmede ne saçma sapan konuşma olur, ne de günaha girilir. Etraflarında kendi hizmetlerine tahsis edilmiş, sedef içinde saklı inci gibi pırıl pırıl civanlar dolaşır. Birbirlerinin yanına gelip şöyle sorup sohbet etmeye başlarlar. Biz dünyada, ailemiz içinde iken sonumuzdan endişe ederdik. Ama şükürler olsun ki Allah bize lütfetti ve bizi, o kavuran ateşten korudu. Çünkü biz daha önce Allah'a dua ve ibadet eder, bizi ateşten korumasını niyaz ederdik. Gerçekten O, berr'dir, rahîmdir (hayırların kaynağıdır, merhamet ve ihsanı boldur). *Ey resulüm, sen irşad ve nasihatına devam et*. Sen Rabbinin ihsanı sayesinde kâfirlerin iddia ettikleri gibi kâhin de değilsin, deli de değilsin. Ne o, yoksa onlar senin hakkında: 'Ne olacak? Şairin biri! Feleğin onun başına neler getireceğini göreceğiz' mi diyorlar? De ki: 'Bekleyin bakalım! Ben de sizin fecî âkıbetinizi bekliyorum.' Akılları mı kendilerinden bunu istiyor, yoksa onlar azgın bir toplum olduklarından mı böyle yapıyorlar? Yahut Kur'ân'ı 'kendi uydurdu' mu diyorlar? Hayır! Onlar bu iddialarında samimî değiller. Onların inanmaya niyetleri yok da onun için bu kabil sözler sarfediyorlar. O halde bu iddialarında tutarlı iseler Kur'ân gibi bir söz getirsinler bakalım! Onlar bir Yaratan olmaksızın mı yaratıldılar? Yoksa kendi kendilerini mi yarattılar? Yoksa gökleri ve yeri onlar mı yarattılar? Hayır, onlar kesin bilgiye ulaşmaya gitmezler. Yoksa Rabbinin hazineleri onların mı yanında? Yoksa kâinatı onlar mı yönetiyorlar? Yoksa onların yükselmelerini sağlayan bir merdivenleri, kuleleri var da o sayede mi göklerin haberlerini dinliyorlar? Öyleyse o haber dinleyenleri kim ise, meleklerin sözlerini dinlediğine dair kesin bir delil getirsin! Yoksa kız çocukları O'nun da, erkekler sizin mi? Yoksa onlardan vahyi tebliğ, risalet ve irşad hizmetlerinden ötürü bir ücret istiyorsun da, onlar ağır bir borç yükü altında eziliyorlar mı? Yoksa gayba dair bilgiler kendilerinin elinin altındadır da, onlar oradan istedikleri tarzda yazıp kopyalıyorlar mı? Yoksa

onlar bir tuzak mı kurmak istiyorlar? Şunu bilsinler ki: Asıl kapana kısılacak olanlar, o kâfirler olacaklar. Yoksa onların Allah'tan başka bir tanrıları mı var? Allah onların iddia ettikleri ortaklardan münezzeh ve yücedir. *Şayet kendilerinin kötü bir maksatla istedikleri gibi gökten bir parçanın düştüğünü görseler, inatlarından ötürü 'Bunlar üst üste yığılmış bulutlardır' derler.* Kendilerine ceza olarak gönderildiğini inkâr ederler. O halde sen onları, darbe yiyip çarpılacakları güne kadar kendi hallerine bırak! O gün hile ve tuzakları kendilerine asla fayda sağlamaz ve yardım da görmezler. Muhakkak ki o zalimlere bundan başka azap da vardır; fakat onların çoğu bunu bilmezler. Rabbinin hükmü yerine gelinceye kadar sabret. Çünkü sen Bizim himayemiz altındasın. Namaza kalktığında Rabbini hamd ile tenzih et. Geceleyin de, gecenin sonunda yıldızların batışının ardından da O'na ibadet edip tenzih et."[61]

Âyetler, sathî bir nazarla gözden geçirildiğinde konudan konuya dalındığı izlenimi hâsıl etmektedir. Ancak biraz dikkat edildiğinde sûrenin bütünüyle vaîd eksenli[62] hatırlatma içeriğine sahip olduğu görülecektir. Kullanılan üslûplar ve verilen örneklerle muhatapların akıllarını kullanıp düşünmeleri ve ibret almaları hedeflenmiştir. Sahip oldukları donanımları müspet manada kullanmayanların hesaba çekilecekleri gün olan kıyametin mutlaka vukua geleceği sûrede vurgulanmıştır. İnsanlardan öyleleri vardır ki sahip oldukları melekeleri kullandırma ve onları inkişaf ettirmeye vesile olacak o kadar delil ve beyana rağmen hallerini düzeltmez ve inkârlarında ısrar ederler. Allah'ın peygamberi ve getirdiği hakikatleri yalanlayanlar sûrenin başında kendisine yemin edilen hususlar üzerinde düşünmeyenler ve daldıkları batılda oyalanıp durmayı tercih edenlerdir. Diğer yandan sahip oldukları imkân ve potansiyeli kullananlardır ki Allah'ın âyetleri üzerinde düşündüklerinde kalplerinde bir ürperti hâsıl olur ve takvaları artar. Böylece onlar, kendilerini haber verilen azaptan korumuş olurlar. Müşriklerin yukarıda yer verilen birbirinden tutarsız ve istikrarsız ithamları, onların akıl ve muhakemeden ne kadar uzak olduklarını göstermektedir.

[61] Tûr, 52/11–49.
[62] Bikâî, ***Nazmu'd-dürer***, VII, 291.

### 2. Mukayyed Tasrîf

"Mukayyed tasrîf" derken belirli bir öz ile kayıtlı olan tasrîfi kastetmekteyiz. Daha önce de belirtildiği üzere tasrîfi bu şekilde bir sınıflamaya tâbi tutmak esasında müfessirlerin yapmış oldukları bir takım yorumlara yer tayin etme adına önemlidir. Aksi halde biz, daha evvel verdiğimiz tanımın özünü sarsacak şekilde bir tasnifin çok da isabetli olmayacağı kanaatindeyiz. Mukayyed tasrîfi de kendi içinde lafız ve terkîb tasrîfi şeklinde ikili bir taksime tâbi tutmak mümkündür.

Rummânî'nin değerlendirmelerini esas alarak tasrîfi bir açıdan, *lafız ve terkîb (cümle ve cümle üstü makta' gibi yapılar)* tasrifi şeklinde ikiye ayırabiliriz.[63]

#### a) Lafız Tasrîfi

Lafız tasrîfi, kelimeler arasında geçerli olan bir tasrîf türüdür. Aynı kökten türeyen farklı lafızların ortak bir manayı taşımakla birlikte çeşitli mana ve hikmetleri ihtiva etmesi kelimeler arasında varlığı kabul edilen bir tasrîf türüdür. Buna kısaca çeşitli unsurların kendi farklılıkları içinde aynı manaya delalet etmesi de diyebiliriz.

Şekilde değişmelere bağlı olarak manada bir kısım farklılaşmaların olması tasrîfin doğal bir sonucudur. Sûrette vaki olan bu değişmeler haliyle, manada da bir takım farklılıklara neden olacak ve bazı yeni hikmetler ve mana derinliklerini netice verecektir. Rummânî, bunu "manalar" ve "delâletler" lafızlarıyla ifade etmektedir. Tabi bu farklı formatlarda genel hatlarıyla ortak bir mananın olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bunu farklı türler arasında ortak bir mana veya münasebet hattı şeklinde anlamak da mümkündür. Dolayısıyla Kur'ân'da yer verilen farklı konular zahiren bağımsız gibi görünse de onlar arasında böyle bir münasebet ağı bulunmaktadır. Ki bu da tasrîfi ifade etmektedir. Öyleyse arzettiğimiz tasrifin bütün türleri hemen hemen aynı noktaya vurgu yapmaktadır.

Kelime tasrîfine örnek olarak "O rahmândır, rahîmdir."[64] âyetini verebiliriz. Âyette geçen rahman ve rahîm sıfatları aynı kökten gelmekte ve rahmet manasını ortak

[63] Rummânî, ***Nüket***, s. 101.
[64] Fâtiha, 1/3.

olarak paylaşmaktadırlar. Ancak her ikisi de bir başka açıdan farklı birer mana ihtiva etmektedir. Rahman sıfatı Allah Teâlâ'nın bütün varlığı kuşatıp herkese şâmil olan rahmetini ifade ederken rahîm sıfatı, sadece mü'minlere olan şefkat ve merhametini ortaya koymaktadır.[65]

Bir diğer örnek olarak Kâfirûn sûresinde "ibadet" kökenli farklı lafızların muhtelif hikmetler için tekrarlanmasını verebiliriz.[66] Aynı kökten türetilen bu farklı lafızlar ortak bir mana etrafında birleşmiş olsalar da bunlardan her birisi farklı bir hikmet ve fayda ihtiva etmektedirler. Başka lafızlar tercih edilmek yerine ibadet lafzının farklı kalıplarla getirilmesinin hikmetini Tûsî "geçmiş, hal ve gelecek olmak üzere bütün zaman dilimlerinde putlara ibadeti nefyedip her zaman sadece Allah'a kulluğu vurgulamak ve istikbalde ibadet edilecek olanla geçmişte edilenin farklı olmadığını göstermek" şeklinde izah etmiştir. Böylece bütün zamanlarda sadece Allah'a ibadet edilip putlara tapılmayacağı vurgulanmış ve bunun dışındaki diğer ilişkilerin yasaklanmadığı gösterilmiştir. Diğer bir tabirle geçmiş, hal ve gelecekte putlara tapmayı yasaklama manalarının tümünü içine alması için bu lafız, farklı kiplerle getirilmiştir. Yasaklanan şey ibadet mefhûmu olduğundan dolayı da ibadet dışında başka bir lafız tercihi münasip düşmemiştir.[67]

### b) Terkîb Tasrîfi

Lafız ve cümle tasrîflerinin her ikisi de bir diğerinden bağımsız olmamakla birlikte alan farklılığına sahiptirler. Rummânî'ye göre Kur'ân'da *mananın farklı delâletlere (hikmetlere) tasrifi*, Hz. Mûsâ kıssasını konu edinen A'râf, Tâhâ, Şuârâ gibi pek çok sûrede varittir.[68] Böyle düşünmekle Rummânî, tekrarlanan manalardan her birinin farklı hikmetler ihtiva ettiğini ima etmektedir.[69]

---

[65] Abdülhay Fermâvi, ***es-Sehlü'l-müfîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*,** Beyrut, Darü'l-Ma'rife, 2009, s. 15; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî (671/1273) ***el-Esnâ fî şerhi esma'illahi'l-hüsnâ ve sıfâtihi***, Tanta, Dârü's-sahabeti li't-türâs, 1995, I, 73.
(Bu sıfatlarla alakalı diğer görüşler için mezkûr eserin devam eden sayfalarına bakılabilir.)
[66] Kâfirûn, 109/2–5.
[67] Tusî, ***Tibyân***, X, 353–354.
[68] Rummânî, ***Nüket,*** s. 101–102.
[69] Konunun izahı ve bu hikmetlerden bazıları için bkz. Abülkâhir Cürcânî (471/1078–79), ***Şerhu Risaleti'r-Rummanî fi i'câzi'l-Kur'ân***, thk. Zekeriyyâ Saîd Ali, Kâhire, Dârü'l-fikri'l-Arabî, 1997, s. 122.
(Risâlenin müellife aidiyeti muhakkik tarafından şüpheyle karşılanmıştır.)

Örneğin bir kıssa Kur'ân'ın pek çok yerinde zikredilir ve her defasında farklı bir maksat ve hikmet gözetilir. Bu hikmetin tespiti de bağlama bakılarak yapılmalıdır. Esasında zikri geçen kıssanın tekrarlanan parçalarını kendi aralarında değerlendirmek yerine siyaklarına göre analiz edip tahlile tâbi tutmak ve bağlamlarında ne tür bir tasrîfin parçası olduklarını ortaya koymak daha öncelikli ve daha isabetlidir. Muhatapların durumu, bağlam ve münasebete göre kurulan cümle ve kullanılan üslûbun da farklılık arzettiği görülmektedir. Her bir sûrenin kendine has bir kimlik ve hüviyetinden söz edilebilir. Dolayısıyla o sûre içinde yer alan kıssalar aynı zamanda sûrenin bu yönünü de ortaya koymaktadırlar. Öyleyse benzer tabirler arasında söz konusu olan farklılıkların sebebi burada aranmalıdır. Tabiri caizse her sûre kıssaya kendi rengini vermektedir.

Bu iki tasrîf çeşidi birbirleriyle ilişkisi açısından şöyle değerlendirilebilir: Rummânî, ilk sınıfta türevlerin aynı asıldan gelmelerine ve müştakların bir asıl manaya raci olmalarına dikkat çekmektedir. Ayrıca bu manalardan birisi diğerinin tamamen aynısı da değildir. Zira her iki unsurun şekil, sûret ve mana bakımından aynı olması tasrîfe engel teşkil eder. Tasrîfte dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi de budur. Sözcükler için mana, terkip içinse delâlet lafzını tercih eden Rummânî bu her iki sınıfta da ortak bir mananın dolaşıyor olmasını tasrîf olarak tanımlamıştır. Kur'ân kıssalarında bunun terkip bazında verilmiş pek çok örneğini göstermek mümkündür. Aynı kökten gelen kelimelerin tasrîflerine göre farklılaşması gibi sûret bakımından hem benzer hem farklı olan terkiplerde ortak bir mananın bulunuyor olması, Kur'ân kıssalarında; özellikle de Hz. Musa (a.s.) kıssasında fazlasıyla rastlanan bir olgudur.[70]

Kur'ân'da sıkça tekrar edilen kıssalardan birisi olan Âdem-İblis kıssasında geçen şu ifadeler de terkîb tasrîfine güzel bir örnek teşkilde eder:

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ

[70] Bu tasrîflerin fazladan ihtiva etmiş oldukları hikmet, delalet ve manalardan bazıları için bkz. Rummânî, ***Nüket***, s. 102; Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ İbn Fâris (395/1004), ***es-Sâhibî fî fıkhi'l-lüğati'l-Arabiyye ve mesâilihâ ve süneni'l-Arab fî kelamihâ***, thk. Ömer Fâruk et-Tabbâ', Beyrût, Mektebetü'l-meârif, 1992, s. 214; Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib Bâkıllânî (403/1013), ***el-İntisar li'l-Kur'ân***, thk. Muhammed 'İsâm el-Kudât, Ammân, Dârü'l-feth, 2001, II, 803.

“O vakit meleklere: ‘Âdem için secde edin!’ dedik. İblis dışındaki bütün melekler secde ettiler. İblis bunu yapmadı, kibrine yediremedi ve kâfirlerden oldu.”[71]

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ

“Hani bir zaman Biz meleklere: ‘Âdem’in önünde (Allah’a) secde edin!’ deyince, onlar da derhal secdeye kapanmışlardı. Ne var ki İblis eğilmemişti. O cinlerden idi. Rabbinin emrinin dışına çıktı.”[72]

Bu iki âyet kendi aralarında bir örnek teşkil ederken aşağıdaki âyetler de yine kendi aralarında konuya bir başka örnek olmaktadırlar.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ

“Onlardan sonra Mûsâ’yı âyetlerimizle Firavun’a ve onun ileri gelen yetkililerine gönderdik. Onlar âyetlerimize haksızlık ettiler. Ettiler de, bak o müfsitlerin âkıbeti nice oldu!”[73]

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى وَهَارُونَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ بِآيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ

“Onlardan sonra da, Firavun ile ileri gelen yöneticilerine Mûsâ ile Harun’u delillerimiz, mûcizelerimizle gönderdik. Ama onlar büyüklük taslayıp kabul etmeyi kibirlerine yediremediler ve suçlu bir halk oldular.”[74]

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَى بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَمَا أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ

“Mûsâ’yı da âyetlerimizle ve özellikle pek âşikâr bir delil ile Firavun’a ve ileri gelen adamlarına Peygamber olarak gönderdik. Ama adamlar tutup Firavun’un emrine tâbi oldular. Oysa Firavun’un emri tutarlı ve doğru bir emir değildi.”[75]

---

[71] Bakara, 2/34.
[72] Kehf, 18/50.
[73] A’râf, 7/103.
[74] Yûnus, 10/75.
[75] Hûd, 11/96–97; Bu örnekler Rummânî’den etkilendiğini düşündüğümüz Ali b. Halef’ten alınmıştır. Ali b. Halef, ***Mevâddü’l-Beyan***, s. 166–167; Rummânî’nin vermiş olduğu bir başka örnek için bkz. Abduh Zayid, “Ebü’l-Hasan er-Rummânî ve cühûduhû fî belâgati’l-Kur’âni’l-Kerim”, s. 629.

Hatta bizzat tasrîfin varlığını belirten âyetler de bu türden değerlendirilebilir. Söz konusu âyetlerin hepsinin üslûp ve tarzı farklı olmakla birlikte hemen hepsinin vurgu yaptığı husus aynıdır.[76]

## III. DEĞERLENDİRME

Konuyu daha anlaşılır kılmak gayesiyle şimdiye kadar ele almış olduğumuz meseleleleri topluca bir değerlendirmeye tâbi tutma ve bir kısım çıkarımlarda bulanma lüzumu duymaktayız.

### *A. TASRİFİN MAHİYETİ*

İlk olarak, öncelikli hedefimizin Kur'ân'ın tasrîfle kastettiği şeyin mahiyetini ortaya koymak olduğunu belirtmeliyiz. Kanaatimizce Kur'ân'da tasrif, çok şeyi bir öz etrafında istihdam etme ya da toplama ameliyesi için kullanılmaktadır. Bunu da çeşitli bölge ve yerlerden gelip bir denize akan ya da bir okyanusa dökülen ırmaklara benzetebiliriz. "Bu Kur'ân'da Biz, her türlü meseli tasrîf ettik"[77] âyetinde, meselin tasrîfinden değil de "her türlü meselin" tasrîften bahsedilmesi; ayrıca diğer tasrîf âyetlerinde "âyetin" değil de "âyetlerin" tasrifinden söz edilmesi bunu teyit eder mahiyettedir. Mealini verdiğimiz âyette geçen "min" (dan-den) harfinin ibtidâiyye olduğunu varsaydığımızda her türlü meselin bir başlangıç, onlar için tayin edilen amacınsa (mesela hatırlama gibi) bir varış gayesi olduğu görülür.

Dolayısıyla tasrîfte her zaman için mutlaka ortak bir özün olduğu söylenebilir. Rummânî, daha çok kalıpta bir takım değişiklikler yaparak pek çok türev hâsıl etmeyi tasrîf olarak görmüştür. Özellikle lafızlar için bunların aynı bağlamda peş peşe gelmelerini dikkate aldığından bedî'î güzellikleri de göz artı etmemiştir. Bizse bunun yeterli olmadığını düşünmekteyiz. Ancak Kur'ân-ı Kerim, gerek meselde ve gerekse âyette tekil değil, çoğul olmayı nazara vermiştir. Bir meseli tasrîf ettik demeyiş her mesel demiş; âyeti demeyiş âyetleri tasrîf ettik demeyi tercih etmiştir. Âyet tasrîfleri, daha önceki milletlere de olduğu halde Kur'ân âyetlerinin tasrîfi, belâgat ve fesâhat noktasın-

[76] Bkz. En'âm, 6/46, 65, 105; A'râf, 7/58; İsrâ, 17/41, 89; Kehf, 18/54; Tâhâ, 20/113; Furkân, 25/50; Ahkâf, 46/27.
[77] İsrâ, 17/89.

da da insanları şaşkına çevirecek niteliktedir. Allah, kitabındaki âyetlerini bir âyet değil âyetler kılmış, pek çok alana girmiş çıkmış, üslûptan üsluba intikal etmiş, ama hiçbir zaman belâgat ve fesâhatte kusur hâsıl olmamıştır.

İlk bakışta lafız tasrîflerinin, Kur'ân'da bahsedilen âyet tasrîfleri kapsamına girmedikleri söylenebilir. Ancak Kur'ân'ın bir kısmına da Kur'ân denebilmesi örneğinde olduğu gibi âyetlerin bir cüzü için de âyet tasrîfi tabirinin kullanılabileceğini düşünmekteyiz. Öte yandan lafız tasriflerinin, her türlü meselin tasrîf edildiğini belirten âyetin şümulüne dâhil edilmelerinde bir sıkıntı bulunmamaktadır.[78] Nitekim yerine göre bir âyet bile herhangi bir meseleyle ilgili pek çok misali ihtiva edebilir. Dolayısıyla bir âyet ya da cümle içerisinde bile tasrîf söz konusu olabilir. İşte bu açıdan tasrîfi sözcük ve cümle tasrîfi şeklinde ikiye ayırmak mümkün olmuştur. Diğer yandan Kur'ân'da bir öze bağlı kalarak yapılan tasrîfe kavlî (sözlü) tasrîf diyebileceğimiz gibi evrendeki tasrîfe de fiilî (tekvînî) tasrîf diyebiliriz. Kur'ân, bunlardan bir kısmını tasrîf esprisine bağlı olarak açıklamakta ve kendisinde yer alan tasrîflerle benzerlikler kurmaktadır. Allah, evrendeki âyetlerinden bazılarını kitabında bir araya getirerek peş peşe sıralamakta ve onlardaki bu öze parmak basmaktadır. Bunlar kâinatta yer aldıklarında gözlerin gördüğü, akılların idrak ettiği birer âyet olarak arzı endam ettikleri halde Kur'ân'da zikredildiklerinde aynı zamanda kulakların işittiği ve okunan birer âyet haline dönüşmektedirler. Kur'ân-ı Kerim, bu âyetleri ortak bir öz etrafında peşi peşine belirli bir sistem dâhilinde sıralamakta ve beyan etmektedir. Dolayısıyla Kur'ân "işte bak biz âyetleri nasıl da tasrîf ediyoruz" dediğinde hem bu tasrîflere dikkat çekmekte hem de onların Kur'ân'daki beyan tarzına işarette bulunmaktadır. Tasrîf ve tafsile beyan, açıklama diyebilmek için onunla mutlaka Kur'ân'da yapılan tasrîf ve tafsîlin kastedilmiş olması icap eder. Kur'ân'ın beyan mûcizesi olması da bunu gerektirir. Tasrîf âyetlerinde hem delillerin sağlamlığı hem de beyanın göz alıcılığına vurgu yapıldığından, Kur'ân'da tatbik edilen tasrîflerde beyanî yönün hiçbir zaman ihmal edilmediği göz önünde bulundurulmalıdır.

Kur'ân'da geçen tasrîf âyetlerinden bazılarının tekvînî tasrîfleri nazara verdiği söylenebilir. Sözgelimi En'âm sûresindeki şu âyetlerde tekvînî âyetler nazara verilerek Kur'ân âyetlerinde de aynen böyle tasrîflerin olduğuna dikkatler çekilmiş olabilir.

[78] Rummânî, ***Tefsîr***, s. 384–386.

"De ki: 'Söyleyin bakalım: Eğer *Allah işitme ve görme duyunuzu alır, kalplerinizin üstüne bir de mühür vurursa* Allah'tan başka hangi tanrı onları size geri getirebilir?' Bak, âyetlerimizi nasıl tasrîf ediyoruz da, sonra onlar nasıl yüz çeviriyorlar!"[79]

"De ki: '*O size tepenizden yahut ayaklarınızın altından azap göndermeye yahut sizi gruplar halinde birbirinize katıp kiminize kiminizin hıncını tattırmaya kadirdir*.' Bak, âyetleri nasıl tasrîf ediyoruz ki onları anlasınlar."[80]

Nitekim daha önce farklı şekillerde helak edilen kavimlerden söz eden şu âyet bir takım tekvînî tasrîfleri ihtiva etmektedir: "Onlardan her birini kendi suçu sebebiyle cezaya çarptırdık: *Kiminin üzerine taş yağdıran bir kasırga gönderdik, kimini korkunç bir gürültü bastırıverdi, kimini yerin dibine geçirdik, kimini de suda boğduk."*[81] Bu farklı şekillerde cezalandırmalar, karşımıza birer tekvînî tasrîf olarak çıkmaktadır.

Herhangi bir gaye ve mefhûmu sıradan ifadelerle herkes bir ölçüde değişik şekillerde dile getirebilir ve bu cümleler nahiv ve dil kuralları açısından da doğru olabilirler. Ancak asıl mesele, bu mefhûm ve gayeyi belâgatin en âli seviyesinin altına düşmeden, ince eleyip sık dokuyarak, bir kısım farklı vecihler arasında tercihlerde bulunarak ve pek çok nükteler ihtiva edecek şekilde ifade edebilmektir. Bir cümlenin dil bakımından sahih olmasıyla ince meziyet ve nüktelere malik bulunması farklı şeydir. İşte bu noktada Kur'ân eşsizdir. Dolayısıyla İlahî beyanın mana için tercih etmiş olduğu suretler dikkate şayan ve oldukça engindir. Böyle ince işlenmiş metinlerde lafız mana ayrımı yoktur.[82] Sûret ve mana birbirinin aynasıdır. Birisi için söylenmiş bir şey diğeri için de söylenmiş sayılır. Ancak işlenmemiş sade manalarda lafız mana ayrımından söz edilebilir. Bu bağlamda Kur'ân'da tasrîften bahsederken de böyle bir ayrıma gitmemek gerektiği kanaatindeyiz. Yani İlahî beyanda tasrîf derken lafzı da manayı da içine alan bir olgu akla gelmelidir. Ayrıca cümlenin ince nükteleri ihtiva etmesinde, insan aklına bir değer atfetme de söz konusudur. İfadeler gayet basit ve düz olsaydı buradan her seviyedeki insan aynı şeyi anlayacaktı. Oysa insanlar, zekâ ve kabiliyet ölçüleri bakımından farklı farklıdırlar.

---

[79] En'âm, 6/46.
[80] En'âm, 6/65.
[81] Ankebût, 29/40.
[82] Hasan Tabl, ***el-Ma'nâ fi'l-belâgati'l-Arabiyye***, Kâhire, Dârü'l-fikri'l-Arabî, 1998, s. 119.

وَلَوْ تَرَى إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

"Onlar ateşin karşısında durdurulup da "Ah ne olurdu, dünyaya bir geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini inkâr etmesek, mü'minlerden olsak!" dedikleri zaman bir görsen, (neler olacak neler!)"[83]

Âyete bu nazarla bir göz atıldığında onun her bir cüzünün cehennemin dehşet saçan halini tasvirde önemli bir vazife eda ettiği görülür. Cümlede lev (لو) şart edatının cevabının hazfedilmesi; geleceğe işaret eden izâ (إذا) yerine maziye delalet eden iz (إذ) harfinin tercih edilmesi; fî (في) yerine alâ (على) harf-i cerrine özellikle yer verilmesi gibi her bir parça, esas tema ve öz manaya destek verecek şekilde tercih edilmiştir. Bahsi geçen fî harfi yerine alâ harfi tercih edilmekle cehennemi görmek ve ona muttali olmanın bile insana derin bir korku saldığına, ona gireninse halinin nice olacağına işaret edilmiş olmaktadır.[84] Mesela "cehennem azabı çok dehşet verici bir yerdir" denerek de aynı gaye ifade edilmiş olabilirdi. Ancak pek çok mana boyutlarına sahip bir cümleyle mesele ifade edilerek konuya ayrı bir enginlik kazandırılmıştır.

Tebdil, tevcih, tağyir, tahvil gibi lafızlar yerine özellikle tasrîf sözcüğünün tercih edilmiş olması, üzerinde durulmaya değer bir mevzudur. Müfessirlerin büyük çoğunluğu tasrîf kelimesine "tekrar" manası vererek esasında bir hakikatin perdesini aralamışlardır. Ancak Kur'ân'ın tekrar yerine tasrîf sözcüğünde ısrar etmesi bir diğer dikkat edilmesi gereken konudur. Bu noktada kavramın anlam sahasını tayin etmede Kur'ân'da yer aldığı bağlamları incelemek kaçınılmaz olmaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla tasrîf âyetlerinin bağlamında, "öz birliği" kavramın olmazsa olmazlarındandır. Dolayısıyla açıkça bir tekrar göze çarpmasa da her zaman bir öz ittifakı vardır. Buna bağlı olarak zikri geçen tasrîf âyetlerinin bağlamlarında gözle görülür bir tekrarın bulunmaması da anlaşılır hale gelmektedir. Hâsılı bize göre tasrîf, sırf tekrardan oluşmadığı gibi sırf tağyir ve tebdilden de ibaret değildir. Ayrıca Kur'ân'da yer verilen tasrîflerde beyan da vardır. Kur'ân, "âyetleri tasrîf ettik" demekle aynı zamanda "eşsiz bir şekilde beyan ettik" demiş de olmaktadır. Kur'ân'daki tasrîfte "beyan etmek" manası vardır, ancak beyan etmek tasrîfin sadece bir yanını oluşturmaktadır. Öyle olmasaydı

[83] En'âm, 6/27.
[84] Ebu Zehra, ***Zehratü't-tefâsîr***, V, 2475–2476.

Kur'ân, tasrîf yerine beyan lafzını tercih ederdi. Kur'ân'ı farklı kılan da bu yanıdır. İşte bu kavramı ele alırken bütün bunları göz önüne almak gerekmektedir.

### *B. KUR'ÂN'DA FİİLÎ VE KAVLÎ TASRÎF MUKAYESESİ*

"…Ve yeryüzünde hayat verip yaydığı canlılarda, *rüzgârların türlü yönlerden (türlü özelliklerle) estirilmesinde (tasrîfu'r-riyâh)*, gökle yer arasında emre hazır bulutların duruşunda, Elbette aklını çalıştıran kimseler için Allah'ın varlığına ve birliğine nice deliller vardır."[85] "Gece ve gündüzün peş peşe gelip müddetlerinin uzayıp kısalmasında, Allah'ın gökten bir rızık, yani yağmur indirip onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltmesinde, *rüzgârları türlü yönlerden (çeşitli özelliklerle) estirmesinde (tasrîfu'r-riyâh)*, akıllarını kullanıp düşünecek kimseler için Allah'ın kudretine ve hikmetine dair birçok delil vardır."[86]

"Celâlim hakkı için insanlar iyice düşünsünler diye onu (yağmuru) aralarında evirip çevirmekteyiz. Yine de insanların çoğu nankörlükten başka bir şey yapmıyorlar."[87]

"O'dur ki, rahmeti olan (yağmurun) önünden müjdeci olarak rüzgârlar gönderir. Nihayet bu rüzgârlar o ağır bulutları hafif bir şeymiş gibi kaldırıp yüklendiklerinde, bakarsın Biz onları, ekinleri kurumuş bir bölgeye sevkeder, derken oraya su indiririz de orada her türlüsünden meyveler, ürünler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Gerekir ki düşünür ve ibret alırsınız. Toprağı verimli, güzel bir diyarın bitkisi, Rabbinin izniyle yeşerip çıkar. Çorak, verimsiz olan bir yerin bitkisi ise çıkmaz, çıkan da bir şeye yaramaz. İşte şükredecek kimseler için Biz, âyetleri (rüzgâr ve yağmur örneğinde olduğu gibi) böyle farklı üsluplarla serdediyoruz."[88] Bu âyetlerde de tasrih edilmeden rüzgâr ve yağmurların tasrîfinden söz edildiği, sonunda da Kur'ân âyetlerindeki tasrîfin rüzgâr ve yağmur tasrîfine benzediği ima edilerek izah edildiği söylenebilir.

Kur'ân-ı Kerim, neden özellikle rüzgârların ve yağmurun tasrîfinden bahsetmektedir? Tasrîf, sadece bu iki olguya ait olduğu için mi Kur'ân ancak bu ikisinin

[85] Bakara, 2/164.
[86] Câsiye, 45/5.
[87] Furkân, 25/50.
[88] A'râf, 7/57–58.

tasrîfinden söz etmektedir? Bu niteleme, onlardaki hareket ve değişiklik ya da tasrîf bariz bir şekilde insanlar tarafından müşahede edildiği ve algılandığı ve her devirden ve her tabakadan insana hitap etme özelliğine sahip olduğu için olsa gerektir. [89] Yoksa bir açıdan kâinattaki her şey ve her bir varlığın mahiyet değişmesine maruz kalmaksızın bir takım değişme, hareketlilik ve yeniliklere sahne olduğu bilinmektedir.[90] Dolayısıyla onlar kendi içinde bir takım sabit ve değişken noktalar ihtiva etmektedirler. Gerek evren ve gerekse Kur'ân'da tasrîf, genel bir gerçeklik olmakla birlikte Kur'ân bunu gözle görülür birkaç alan örneğinde nazara vermektedir.

Öte yandan kâinattaki hemen her şey, basireti açık olanlar için Allah'ı gösterme bakımından özü itibariyle aynıdır. Basireti kapalı olanlar ise maddenin ötesine geçip manayı göremez dolayısıyla da Allah'ı bulamazlar. Nasıl evrendeki her şey öz itibariyle hep Allah'ı gösteriyor ve onun İlahî icraatlarını haber veriyorsa âyetler de aynı şekilde tasrîf edilmektedir. Evrendeki hemen her şey tekvînî birer âyettir. Kur'ân'daki kıssaları bu duruma benzetebiliriz. Kıssaların tasrîfi bariz bir şekilde herkes tarafından görülebilen bir hususdur. Ancak her tasrîf, üzerinde düşünülmeden basitçe sezilemeyebilir. Netice itibariyle tasrîf de rubûbiyetin bir yansıması ve bir terbiye sistemidir.

"Rüzgârlar" ve "âyetler" şeklinde çoğul kullanımlar belki de, öz her ne kadar hep aynı kalsa da, netice itibariyle çeşitli özellik ve nitelikleri haiz pek çok rüzgâr ve âyetle karşı karşıya kalmamızdan olsa gerektir. Öz aynı kalmakla birlikte yerlerinin, yönlerinin ve niteliklerinin değişmesi ve neticede insanlar için pek çok faydalar sağlamları onların bir değil pek çok sayılmalarını netice vermiştir. Kur'ân'da çoğunluğu itibariyle rüzgârın tekil gelmesi helake işaret etmektedir. Çoğul geldiğinde ise insanların faydasına olan rüzgârlar nazara verilmektedir.[91] "Yahut sizi tekrar denize gönderip de

---

[89] Sürekli tasrîfi yapılan rüzgârlar dünya üzerinde dosdoğru bir hat takip etmezler. Yani değişkendirler. Mâhir Ahmed Savfî, ***el-Mevsûatü'l-kevniyyetü'l-kübrâ: Âyâtu'llâhi fi'r-riyâh ve'l-matar ve'l-e'âsîr ve'l-berâkîn ve zilzâl***, Beyrût-Saydâ, 2008, XIII, 135.

[90] Semih Atıf ez-Zeyn, ***Tarîku'l-îmân evi'l-îman bi'llâhi an tarîki'l-fikri'l-müstenîr***, Beyrût, eş-Şeriketü'l-âlemiyyetü li'l-kitâb, 1989, 153–154; krş. Ali Ünal, ***Risale-i Nur'da küllî kaideler: İslamî düşünce, inanç, hayat, ahlak, aksiyon ve ilimler adına pırlanta ölçüler***, İstanbul, Şahdamar yay., 2013, I, 252; Said Nursî, ***İmana dair âli bir tefekkürname tevhide dair yüksek bir marifetname***, trc., Abdülaziz Hatip, İstanbul, Gençlik yay., 1993, s. 153-154.

[91] Muhammed el-Hâmidî, "Nazratün ilmiyyetün alâ mefhûmi'r-rîh ve'r-riyâh fi'l-Kur'ân", **Mecelletü'-sekâfeti'l-İslâmiyye,** Dışmaşk, sy. 28, s. 22; İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350), ***Bedâiü'l-fevâid***, thk. Ali b. Muhammed el-Umrân, Mekke, Dârü âlemi'l-fevâid, 2004, s. I, 206 vd.; Reşâd Muhammed Sâlim,

üzerinize kırıp geçiren bir fırtına göndererek, inkârınız ve nankörlüğünüz sebebiyle sizi boğmayacağından emin mi oldunuz? Sonra Bize karşı size arka çıkacak hiç bir kuvvet bulamazsınız."[92] "Vaktâ ki, bildirilen azabı, vâdilerine doğru enlemesine yayılarak ilerleyen bir bulut halinde görünce: 'Bu,' dediler, 'bize yağmur getiren bir bulut!' Hûd: 'Hayır,' dedi, 'bu, sizin gelmesi için acele edip durduğunuz şeydir, yani can yakıcı bir azap taşıyan bir rüzgârdır!"[93]

Bir rüzgâr, çeşitli yönlerden gelen ve muhtelif taraflara dağılan rüzgârlardan daha kuvvetli olacaktır. Dolayısıyla bu rüzgârın tek hedefi vardır o da helake müstahak olanları yok etmektir. Âyetler için de benzer bir düşünce ileri sürülebilir. Allah, insanları helak etmek dileseydi âyetleri tasrîf etmek yerine âyet gönderirdi ve inanmayanları da hemen helak ederdi. Bir âyetin tıpatıp tekrarına tasrif denmiş olsaydı bu sadece bir âyet olurdu, âyetler olmazdı. Dolayısıyla da âyetlerin tasrîfi değil âyetin tasrîfi denmiş olması gerekirdi. Rüzgâr için de durum aynıdır. Şayet hiçbir değişikliğe uğramaksızın aynı istikamette gitmiş olsaydı o, rüzgârların değil rüzgârın gönderilmesi olurdu.

"Allah'a ve Resulüne itaat edin, sakın birbirinizle ihtilaf etmeyin; sonra korkuya kapılıp za'fa düşersiniz, rüzgârınız (kuvvetiniz) gider."[94]

Âyette Kur'ân-ı Kerim, rüzgârlarınız değil de rüzgârınız tabirini tercih etmiştir. Buradan şöyle bir sonuca varılabilir. Kuvvetler birleştirilerek aynı istikamette hareket edildiğinde karşı tarafta ciddi bir şok tesiri hâsıl edilebilir. Ancak bu kuvvetler sağa sola ve etrafa dağıtıldığında oluşacak bu tesir kaybolacaktır. Helak için gelen rüzgârın tekil olarak kullanılması bu açıdan çok manidardır. Diğer yandan insanların faydasına olarak gönderilen rüzgârlarınsa çoğul olarak gelmesi dikkat çekicidir. Zira bu ikincisinde rüzgârların insanlara zarar vermesi maksut değildir. Öyle olunca yıkıcı tesiri ortadan kaldıracak şekilde rüzgârların tasrîf edilmesi kulların yararına olan bir şeydir.

---

"İhtiyârü'l-kelime fi'ta'bîri'l-Kur'ânî", **Mecelletü Külliyyeti'l-lügati'l-Arabiyye**, Kâhire, sy. 20/2, s. 1080.

[92] İsrâ, 17/69.

[93] Ahkâf, 46/24.

[94] Enfâl, 8/46; Emir ve hükmünün tesir ve etkileyiciliği bakımından güç ve kuvvet, rüzgâra benzetilmiş; aradaki tesir benzerliğinden dolayı rüzgâr kuvvet için istiâre olarak kullanılmıştır. Bkz. Ebussuûd (982/1574), ***Tefsîru Ebi's-Suûd ev İrşâdu'l- akli's- selim ilâ mezâya'l-Kitabi'l-Kerim***, thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Riyâd, Mektebetü'r-Riyâdi'l-hadîse, ts., II, 493.

Diğer yandan rüzgârların ya da yağmurların tasrîfi dendiğinde bu, düzensizliği değil aksine bir el tarafından yönlendirilişi akla getirmektedir. Aynı durum âyetler için de geçerli olmalıdır. Âyetlerin tasrîfi denildiğinde bu, uyumsuzluğu değil aksine insicamı çağrıştırmalıdır. Rüzgârlar sürekli hareket halindedir. Kur'ân âyetleri de, özü itibariyle aynı kalsa da ele aldığı konular ve üslûplar bakımından sürekli bir hareket ve canlılık arz edip durağan değildir.

İlaveten rüzgâr ve yağmurların tasrîfi birbirinden bağımsız değildir. Zira yağmur bulutlarının hareket etmesini sağlayan temel unsur rüzgârlardır.[95] Dünya üzerinde rüzgârlar sadece bir yöne ve aynı çizgide esmezler. Aksine değişkenlik arzederler. Yağmur da aynı şekilde sadece belli yerlere yağmayıp değişken bir hal arzeder.

Özetleyecek olursak, rüzgârların tasrîfi insanoğlunun görülüp gözetildiğini ve o rüzgârların böyle türlü yönlere estirilmesinin arkasında bir iradenin olduğunu göstermektedir. A noktasındaki rüzgâr, hiçbir değişikliğe ve yön kaymasına maruz kalmaksın B noktasında varmış olsaydı bu bir tasrîf olmazdı. Ayrıca rüzgârlardan değil de sadece rüzgârdan bahsedilebilirdi. Tasrîfi yapılan âyetlerde de durum aynıdır. Şayet iki âyet hiçbir değişikliğe uğramaksızın aynı olsaydı bu bir âyet tasrîfi olmazdı. Ve kesinlikle âyetlerden söz edilemezdi. Onlar olsa olsa sadece tek bir âyet olabilirlerdi. Dolayısıyla âyetler farklı, suretler farklı ama hepsi delil ve hepsinin özü de aynıdır. Tasrîfte ortak noktanın bulunduğunun en güzel misalini yine Kur'ân vermektedir. Ki o da vaîdin (tehdit) tasrîfidir.[96] Belki Kur'ân'da yer verilen vaîdlerden hiçbir tanesi diğerinin aynısı değildir. Ancak bunların ortak noktaları vaîd olmaları ve hatırlatmayı hedef edinmiş bulunmalardır. İşte ancak böyle bir durum söz konusu olduğunda tasrîften bahsedebiliriz.

### *C. TASRÎFİN ŞARTLARI*

Tasrîf denince onun mutlaka bir takım şartları ve sınırlarını tayin edici unsurları olmalıdır. Bu şartlar da lafzın sözlük anlamından, Kur'ân'da geçtiği yerlerin bağlamından ve çeşitli kullanım şekillerinden (rüzgâr ve yağmurun tasrîfi gibi) çıkarılmalıdır.

[95] Bkz. A'râf, 7/57.
[96] Bkz. Tâhâ, 20/113.

1. Tasrîf öğelerinin sadece yer değiştirmeleri yeterli değildir. Aynı zamanda mahiyet hârici bir takım değişikliklere uğraması gerekmektedir.

Başlangıç ve nihayetinde aynı kalması halinde sadece yer değişikliği bir şeyin tasrîf kabul edilebilmesi için kifayet etmemektedir. Dolayısıyla durağanlık, olduğu yerde kalma tasrîf için bir engel teşkil ettiği gibi herhangi bir değişiklik ve yeniliğe maruz kalmama da bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Tasrîfte yer değişikliğinin olması gerektiğini rüzgâr ve yağmurun tasrîfinden anlayabiliriz. Nitekim yağmurun tasrîfi de onu yeryüzünün çeşitli yerlerine tevcih etmekle olmaktadır.[97] (Kur'ân ve evrendeki) âyetlerin tasrîfi de rüzgâr ve yağmurunkinde olduğu gibi zihnî bir yolculuk gibidir. İnsan bunu biraz düşündüğünde zihninde canlandırabilir. Oldukça çeşitli ve farklı alanlara seyahat eden bir yolcu misali âyetler, bu farklı alanlardan suretleri farklı âyet ve işaretlerini alır ve bu yolculuğu sürdürürler. Bu yolculuk oldukça çeşitli ve farklı olmakla birlikte kesinlikle gelişigüzel değildir. Sonsuz bir ilim, hikmet ve kudret sahibinin gözetiminde gerçekleşir.

2. Kur'ân'da söz konusu olan tasrîfin "eşsiz bir şekilde beyan etme" manası da bulunmaktadır. Zira tasrîfin varlığı ile onu beyan etme arasında fark bulunmaktadır. Kur'ân hem evrendeki tasrîfi izah etmiş hem de benzerlikler kurarak kendisinde yer alan tasrîfleri açıklığa kavuşturmuştur.

3. Tasrîfin bir diğer önemli şartı da tasrîf unsurları arasında uyum ve insicamın olmasıdır. Hiçbir zaman bu unsurlar arasında tesadüfü akla getirecek bir durum söz konusu olmadığı gibi aksine onlar arasında tam bir ihkâm ve sağlamlık hüküm sürmektedir. Tesadüf demek, düzensiz ve başıboş demekle eşdeğer bir söylemdir.

4. Diğer yandan tasrîften söz edebilmek için en az iki unsurun bulunması gerekmektedir. Dolayısıyla tek unsurlu bir âyet için tasrîften söz etmek mümkün değildir.

5. Son olarak tasrîfte mutlaka tekrar ya da öz birliği diyebileceğimiz bir öğenin bulunuyor olması gerekmektedir. Bu husus Kur'ân'daki mesel ve âyetlerin tasrîfinden bahseden âyetlerde biraz muğlak gibi görünse de, vaîdin tasrîfinden bahseden âyette gayet açıktır.

---

[97] Tusî, ***Tibyân***, VII, 403.

## IV. TASRİFLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Kur'ân'da gerek tasrîf teriminin geçtiği âyetlerde ve gerekse sair âyetlerde bu kavramla bağlantılı olduğunu düşündüğümüz ve konunun anlaşılmasına yardımcı olacak başka sözcük ve kelimeler de bulunmaktadır. Bu aşamada sözünü ettiğimiz lafızlar üzerinde durmada fayda görmekteyiz.

### *A. ÂYET*

Âyet, büyük iş ve meseleler hakkında olan alâmet demektir. Alâmetle âyet arasında bir kudsiyetin olup olmaması açısından bir fark vardır. Alâmet olağan hadiseler için de söz konusu olabilir.[98] Allah'ı hatırlatan, onu gösteren şeylere âyet denmiştir. Aslında bu şekilde o âyet denilen şeylerin temelde öz itibariyle bir hakikati gösterdiğine de işaret edilmiş olmaktadır. Âyetlerin tasrîfi, ister Kur'ân âyeti isterse kevnî âyet şeklinde anlaşılsın, onların çeşitlendirilmesi manasına gelmektedir. Zira zaten âyet karakteri itibariyle aynı özü göstermektedir. Onların tasrîfi ise bu aynı özü gösteren öğelerin çoğaltılması demek olmaktadır.

Açıklayıcı olması bakımından kısaca âyet lafzından câhiliye toplumunun ne anladığına bir göz atalım. Birinci olarak âyet, işitilip görülen ve bir gaye veya yöne rehberlik yapan "alâmet" manasına gelir. İkinci olarak ister sakinleri ikâmet ediyor olsun isterse göç etmiş bulunsunlar yağmur ve rüzgâr özelliklerini değiştirip silmeden önceki haliyle bir beldenin eserlerine, kalıntılarına denir. Yine kendisiyle yol bulunsun diye yapılan yüksek binalara da âyet dendiği gibi uzaktan ve karanlıktan görülebilen cüsseli insanlara da bu kavram kullanılmaktadır. Görülen veya işitilen bir şeyin unutulan ya da farkında olunmayan şeyleri hatırlatma haline ve ibret olma durumuna dahi âyet tesmiye edilebilmektedir. Bütün bunların yanında câhiliye Arapları olmuş bir şeye ve onu söyleyenin doğruluğuna delil getirilen şey ve emarelere; bir topluluk tümüyle sefere veya savaşa çıktıklarında kendilerini iyice izhar ettiklerinden onların bu haline ve bir elçinin

[98] Tusî, ***Tibyân***, II, 281; Mukatil b. Süleyman (150/767), ***el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm***, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Dübey, Merkezu Cum'ati'l-Mâcid li's-sekâfeti ve't-türâs, 2006, s. 129.

taşımış olduğu mektuba bu ismi kullanabilmektedirler. Açıktır ki âyetin bütün bu kullanımlarında açık, seçik ve yol gösterici alâmet manası bulunmaktadır.[99]

Âyet, bu şekilde alâmet ve delil manasına gelebileceği gibi Kur'ân âyeti manasına da kullanılabilir.[100] "Kur'ân âyeti" anlamına gelen "âyet" lafızları Kur'ân'da tekil ve çoğul olarak gelebilmektedir. Ne var ki bunların ekserisi çoğul olarak kullanılmaktadır. Âyetten kastın Kur'ân âyeti olabileceğine dair şu örnekleri verebiliriz: "Bu muazzam kitabı sana indiren odur. Onun âyetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar Kitabın esasıdır. Âyetlerin bir kısmı ise müteşâbihtir."[101] "Elif, Lâm, Mîm, Râ. İşte bunlar sana indirilen kitabın âyetleridir. Sana Rabbin tarafından indirilen Kur'ân haktır, gerçektir, ama insanların çoğu buna inanmazlar."[102]

Tasrîf âyetlerinde geçen "âyet" kavramı hiçbir zaman müfret olarak geçmemektedir. Bu da Kur'ân'da mahiyeti itibariyle aynı öze sahip olan âyetlerin serdedilmelerini akla getirmektedir. Diğer taraftan mesellerin tasrîfi hususunda da benzer şeyleri söylemek mümkündür. Aynı doğrultuda farklı mesel ve misallerin verilmesiyle âyetlerin tasrifi arasında çok fazla bir fark bulunmamaktadır. Temel konularla ilgili her türlü örnek verilmiş, daha önceki çeşitli kavimlerin halleri hatırlatılmak sûretiyle Allah Teâlâ'nın ilmi ve kudreti nazara verilerek türlü türlü üsluplarla muhataplar uyarılmıştır. Mesel mesabesinde olan söz konusu bu unsur ve manalarla ilgili çeşit çeşit örnekler serdedilmiştir.

Peygamberlerin mûcizeleri, iddialarında doğruluklarına ve Allah Teâlâ'nın kudretine alâmet olduğu için âyet diye isimlendirilmişlerdir.[103] Dolayısıyla onlar da özü itibariyle Hakkı gösteren bir çeşit âyettir. "Âyet" Kur'ân cümlesinde tecelli edebileceği gibi mükemmel bir öğütte ve Peygamberlerin mûcizelerinde de tecelli edebilir. Bunların yanında kâinat da âyetlerin tezahür alanlarına dâhildir. Kur'ân cümleleri de gerek ihtiva ettikleri hakikatler bakımından ve gerekse bu manaların sureti mahiyetinde olan nazmı

---

[99] Mahmûd Muhammed Şâkir, ***Medâhil-ü i'câzi'l-Kur'ân***, Kâhire, Matbaatü'l-medenî, 2002, s. 126–130.
[100] Ûde Halîl Ebû Ûde, ***et-Tatavvurü'd-delâli beyne lügati'ş-şi'ri'l-câhili ve lügati'l-Kur'âni'l-Kerim*****,** Zerka, Mektebetü'l-Menâr, 1985, s. 499.
[101] Âl-i İmrân, 3/7.
[102] Ra'd, 13/1.
[103] Muhammed Tahir İbn Âşûr (1394/1973), ***Tefsirü't-tahrîr ve't-tenvîr***, Tûnus, ed-Dârü't-Tûnusiyye, 1984, XXX, 78.

noktasından birer alâmettirler. Elmalılı'nın ifadesiyle âyetler, açık alametler ve kesin deliller karşısında ciddî olarak hiç bir söz söylenmek ihtimali bulunmayan apaçık bir mûcize demektir ki Kur'ân'ın belli özelliklerdeki birimlerine âyet denilmesi de bu mana ile ilgilidir. Demek ki Allah Teâlâ'nın iki türlü âyeti vardır. Birisi, kâinattaki fiilî âyetler, diğeri de inzâl edilen Kur'ân'daki sözlü âyetlerdir. *Bunların ikisi de İlahî zat, sıfat, kanun, hüküm ve iradelere delâlet ettiklerinden dolayı âyet diye isimlendirilmişlerdir.* Bu iki kitabın âyetleri yekdiğerlerinin açıklama ve tefsiridirler. Asıl marifet, *Kur'ân'ın sözlü ve beyânî âyetlerinden varlıktaki fiilî âyetleri* ve ondan da Hak Teâlâ'nın zat ve sıfatını okuyup anlamaktır.[104]

Müşahede edilen ve işitilen âyetler birbirinin tamamlayıcısı durumundadır. Bunlardan ilki kâinatta görülen âyetlerden diğeri ise bunların ifade edilmiş halinden oluşmaktadır.

Söz gelimi şu âyette bunu görebilmekteyiz:

"Biz bir ibret olsun diye, o gemiyi geriye bıraktık. Haydi, var mı ibret alan?"[105] Bu hâdisenin kalıntıları kevnî âyet kabul edilebileceği gibi bu kıssanın İlahî kelâmda anlatılması da Kur'ânî âyettir.[106] Öğüt alınması için Kur'ân'ın kolaylaştırılmasını da bir açıdan bu çerçevede ele alabiliriz. Kevnî âyetlere Kur'ân'da yer verilmesi Allah'a götüren yolda ve alametleri doğru okumada bir kolaylaştırmadır.

Özellikle bir kısım sûrelerde bahsedilen tasrîf ve tafsille bağlam itibariyle pekâlâ kevnî âyetler de kastediliyor olabilir. Dolayısıyla böyle durumlarda âyetlerin tekvînî mi tenzîlî mi olduğunu ayırt etmek oldukça zor görünmektedir.[107] Her ne kadar onlardan bahseden âyetler birer Kur'ân âyeti olsa da orada sözü edilen hususlar aynı zamanda tekvînî âyetlerdir. Öyleyse kâinatta tasrîf ve tafsîlin keyfiyet ve mahiyeti üzerinde de düşünmek kaçınılmazdır. Biz, âyetlerden söz ederken kâinatta bulunan delilleri konu alan âyetlerin değil de doğrudan bu kevnî argümanların kastedilebileceğini söyle-

[104] Elmalılı, ***Hak Dini***, I, 569.
[105] Kamer, 54/15.
[106] Muhammed Muhammed Lokma, ***el-Cevânibü'l-Edebiyye ve'l-belâgiyye fi'l-kıssati'l-Kur'ânî*** (Doktora çalışması), Ezher Üniv. (Arap Dili Fakültesi), Kâhire, 1388/1968, s. 163.
[107] Ali el-Arîbî, ***Kur'ân alâ Kur'ân***, İrbid, Âlemü'l-kütübi'l-hadîs, 2011, s. 64–65; es-Seyyid Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî (1402/1981), ***el-Mizân fi tefsiri'l-Kur'ân***, Menşûrârü müesseseti'l-e'lemî li'l-matbûât, Beyrût, 1997, VII, 297.

meye çalışıyoruz. En'âm sûresinde geçen şu âyette böyle bir durumun söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

"De ki: '*Söyleyin bakalım*: Eğer Allah işitme ve görme duyunuzu alır, kalplerinizin üstüne bir de mühür vurursa Allah'tan başka hangi tanrı onları size geri getirebilir?' Bak, âyetlerimizi nasıl türlü türlü serdediyoruz (tasrîf esprisine bağlı olarak evirip çeviriyoruz) da, sonra onlar nasıl yüz çeviriyorlar!"[108] Meâlini verdiğimiz bu âyette, yapılan tasrîfe dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla tasrîfin varlığını tespit etmek için daha gerilere gitmek gerekmemektedir. Zira sadece bu âyette tekvînî tasrîfin örneklerini görmek mümkündür. Nitekim Mukâtil b. Süleyman(150/767) da buna işaret etmiştir.[109]

Hâsılı, tasrîfi yapılan âyet denince hem tenzîlî hem de tekvînî âyetleri anlamak mümkündür. Bazı durumlarda neredeyse bu ikisinin arasını ayırmak mümkün değildir. Kanaatimizce bu durumda ikisinin birbirine benzetilerek ele alındığını düşünmek en isabetli olanı olsa gerektir. Tasrîfi yapılan âyetlerin çoğul olarak geldiğine daha önce işaret edilmişti. Bu bağlamda zikri geçen âyetlerin Kur'ân'ın tümünü içine alacak şekilde düşünülmesi de mümkündür.[110] Öyle kabul edildiği takdirde tenzîlî ve tekvînî âyetlerin tümüyle tasrîfî bir sisteme sahip olduğunu kabul etmek temelsiz bir varsayım olmasa gerektir. Allah, kâinatla insanlara ders vermektedir. Evrende bulunan tasrîf de insana verilen dersler cümlesindendir.

Kur'ân-ı Kerim, tenzîlî ve tekvînî âyetleri birbirinden tamamen bağımsız değerlendirmeye neden olacak düal bir düşünce sistemine kapı aralamamaktadır. Kur'ân âyetiyle kevnî âyet arasında sadece beyan farkı vardır denebilir. Kur'ân âyetleri açıklama özelliğine sahip olduğundan daha açık bir yapıya sahiptir. Diğer yandan delil ve hüccet manasına gelen âyet lafzı ise netice itibariyle ya Kur'ân âyetidir ya da kevnî bir âyettir. Buna göre En'âm sûresi kırk altıncı âyetin ilgili kısmını şöyle anlamlandırabiliriz: "Bak, âyetlerimizi nasıl aynı öz etrafında türlü suretler ve farklı üslûplarla (emsalsiz bir beyanla) bir araya getiriyor, suretten surete koyuyoruz." Esasında "âyetler" kavramı, yapısı gereği aynı öze hizmet ederler. Kur'ân'ın; alâmet, nişane, işaret, delil, hüccet gibi

[108] En'âm, 6/46.
[109] Mukâtil b. Süleyman (150/767), ***Tefsiru Mukâtil b. Süleyman,*** thk. Ahmed Ferîd, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003, I, 347.
[110] Arîbî, ***Kur'ân alâ Kur'ân***, s. 64; krş. Alûsî, ***Rûhu'l-meânî***, VII, 153.

lafızlar yerine özellikle âyet lafzını tercih etmesi üzerinde düşünülmesi gereken bir mevzudur. İlahî beyan bu lafzı, sözlük anlamından alarak kendine has bir keyfiyete büründürmüştür. Artık âyet denince akla, başka şeyler değil sadece Hakkın âyet ve alametleri gelir olmuştur. Tasrîf kavramı için de benzer şeyleri söylemek mümkündür. Kur'ân, temelde değiştirmek manasına gelen bir lafzı alıp kendisine ait bir sistemi izah için kullanmıştır. Nasıl her alâmet, âyet değilse aynı şekilde her değişiklik de tasrîf değildir.

### *B. MESEL*

İlgili âyetlerde mesele şu şekilde ifade edilmektedir:

"Bu Kur'ân'da Biz her türlü mânayı, çeşitli tarzlarda tekrar tekrar açıkladık. Ama insanların çoğu inkârcılıkta ısrar ettiler, (yüz çevirdiler)."[111]

"Biz bu Kur'ân'da, insanlar için her türlü misal ve öğüdü, farklı üsluplarla tekrar tekrar ifade ettik. Fakat birçoğu bunları anlamadı. Zira bütün varlıklar içinde tartışmaya en düşkün olan, insandır."[112]

"Biz gerçekten bu Kur'ân'da insanlar için nice meseller getirdik. Eğer sen onlara karşı istedikleri bir mûcizeyi getirmiş olsan dahi, o kâfirler: 'Siz ancak, batıl iddialar peşindesiniz' derler."[113]

"Gerçekten Biz, insanlar düşünüp akıllarını başlarına alsınlar diye bu Kur'ân'da, her türlüsünden temsiller getirdik."[114]

Burada sorunun temelini, meselin manaları ve bu manalara göre tasrîfin nasıl anlaşılması gerektiği oluşturmaktadır. Şunu hemen ifade edelim ki tasrîf kavramı, hiçbir zaman kendisine ait karakteristik yapısını yitirmemektedir. Dolayısıyla ister âyetlerin tasrîfi denmiş olsun isterse mesellerin tasrîfi, netice değişmemektedir. Yerine göre farklı üslûp ve konuları ihtiva eden âyetler bir araya getirilir ve bunlar arasında tasrîf icra edilir ve yerine göre de mesel ve temsiller peş peşe sıralanır ve onlar arasında da tasrîf tatbik edilir.

---

[111] İsrâ, 17/89.
[112] Kehf, 18/54.
[113] Rum, 30/58.
[114] Zümer, 39/27.

## 1. Meselin Anlam Alanı

Mesel, sözlükte "nazîr" "şebîh" manalarına gelmektedir. Dolayısıyla bu lafızla, teşbih ve temsil arasında kuvvetli bir münasebet bulunmaktadır. Meselle manalar, insanın zihninde zuhur etmiş ve net bir hal almış olur. Ayrıca bu sözcükle, örfî olarak insanlar arasında dönüp duran sözler kastedilir. Bir söz, ancak kendisinde *garabet(etkileyicilik)* bulunduğu zaman insanlar arasında şüyu bulup yaygınlık kazanır. Mesel tabiri kullanılarak özellikle bir ilginçlik, orijinalliğe (garabet) işaret edilmiş olmaktadır. Meselin bu manası da insanlar arasında intişar bulduğu için örfte hakikat olarak kullanılır olmuştur. Meselin üçüncü manası ise mecâzi manadır. Bu da ilginçlik (garabet) ortak noktasıyla meselin sıfat ve kıssa için istiâre olarak kullanılıyor olmasıdır. Bu istiâre, istiâre-i temsiliyyedir. Kullanımı yaygınlaştıktan sonra mesel olarak isimlendirilmiştir.[115] Ancak bazıları bu zikredilen mecâzî manayı meselin hakiki manaları arasında saymışlardır.[116] Elmalılı, bahsi geçen üçüncü manayla ilgili şunları kaydetmektedir. Taaccüp ve istiğrap edilecek tuhaf ve ibretlik bir hale veya bir sıfata veya bir kaziyeye ve hikâyeye dâhi mesel denilir ki darb-ı mesel gibi dilden dile dolaşmaya ve her yerde söylenmeye layık olduğu cihetle ondan istiâre edilmiştir.[117]

Keşşâf müellifinin ifadesine göre kıssa veya sıfatta ilginçlik (garabet) olduğu zaman mesel, istiâre olarak bunlar için de kullanılabilir. Ancak Zerkeşî, Zemahşerî'nin garabet şartının dilcilerin görüşüne muhalif olduğunu ifade etmiştir.[118] Dolayısıyla Zerkeşî garabet şartı olmaksızın meselde sıfat manasının bulunduğuna inanmakta ve dil bilginlerinin görüşlerinin de bu yönde olduğunu beyan etmektedir. Mesellerde ve meselin kendileri için istiâre olarak kullanıldığı kıssa, hal ve sıfatlarda varlığı şart koşulan

[115] Zemahşerî, ***Keşşâf***, I, 191; Muhammed b. Pir Ali Birgivî, ***Mukaddimetü'l-müfessirîn,*** thk., Abdurrahman b. Salih b. Süleyman ed-Dehiş, Medine, Mecelletü'l-Hikme, 2004, s. 275; Seyyid Şerif Cürcâni (816/1413), ***Hâşiye ale'l-Keşşâf,*** (Keşşâf tefsirinin kenarında) Beyrût, Dârü'l-mârife, ts., I, 195.
[116] İbn Reşîk el-Kayrevânî (456/1064), ***el-Umde fi mehâsini'ş-şi'r ve âdâbih***, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dımaşk, Dârü'l-cîl, 1981, I, 280.
[117] Elmalılı, ***Hak Dini***, I, 243.
[118] Zemahşerî, ***Keşşâf***, I, 191; Bedreddin Zerkeşî (794/1392), ***el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân***, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kahire, Mektebetü dâri't-türâs, ts., I, 490.

garabet, beğenmeye neden olan orijinalliktir (tarafet) yoksa kendisinde orijinal bir yön bulunmayan kapalılık ve müphemlik değildir.[119]

Kur'ân-ı Kerim, hakkı ifade ve hidayete sevk etmede üslup ve misal çeşitliliğine sahiptir. Bu hususu ifade eden âyetlerde de bir tür çeşitlilik hâkimdir. Delilin tam olması, tekrarını ve sürekliliğini gerekli kılar. Meselin darbı ve tasrîfi hakikatine bir de bu açıdan bakmak gerekmektedir.

Mesel bahsini özellikle her türlü meselin tasrîf ve darbından söz eden âyetler özelinde ele alarak çözümlemek istiyoruz. Sözgelimi konuyla ilgili olan Rûm sûresi âyetinin iki şekilde yorumlandığına şahit olmaktayız. Bunlardan ilkine göre "Biz gerçekten bu Kur'ân'da insanlar için nice meseller getirdik."[120] âyetinden maksat, insanlara şaşkınlık veren çeşitli vasıf ve sıfatların vasfedilmesidir. Buna göre ihtiyaç duyulan türlü sıfatların insanlara tavsifi bu âyetin manalarından birisini teşkil etmektedir. İlginçlik ortak noktasından ötürü bu tarz sıfatlar istiâre olarak mesel diye isimlendirilmişlerdir. Âyette sözü edilen külliyetten fertler değil, nev'iler kastedilmiştir.[121] Ezcümle mebde' meâd, kıssa ve daha başka tür ve cinsler(in garip halleri) İlahî hitapta vasfedilmiştir. Dolayısıyla bunlardan sadece bir tanesinin bütün fertleri tavsif edilip diğer kategoriler ihmal edilmiş değillerdir. Öte yandan bu cinslerin çeşitli fertleri ihtiva ettiği de unutulmamalıdır. Burada asıl vurgu, insanlar için gerekli olan türlerin niteliklerini ortaya koymayadır. İkincisine göre ise yorum tevhîd, yeniden diriliş ve Allah Resûlünün doğruluğuna işaret eden her meselin (teşbih ve temsilin) beyan edilip mazeret için açık kapının bırakılmaması şeklindedir. Bu ikinci durumda meselin zahirî manası göz önüne alınmıştır.[122] Kıyâmet günü tekrar dirilenlerin (garip hal ve) sıfatlarıyla ilgili aynı sûrede şu örnekleri görmekteyiz:

---

[119] Muhammed Câbir el-Feyyâz, ***el-Emsâl fi'l-Kur'ani'l-Kerim,*** Riyâd, ed-Darü'l-Alemiyye li'l-Kitabi'l-İslamî, 1995, s. 84.
[120] Rûm, 30/58.
[121] Muhammed b. Ömer Hafacî (1069/1659), ***Hâşiyetü'ş-Şihâb alâ Tefsir'l-Beyzâvî***, Beyrût, Dâr-u sâdır, ts., VII, 131.
[122] Ömer b. Muhammed Beyzâvî (685/1286), ***Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil,*** thk., Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, Beyrût, Dâr-ü ihyâi't-türasi'l-Arabî, ts., IV, 211.

"Kıyamet koptuğu gün, o suçlu kâfirler ümitlerini tamamen kesip susarlar. Ortaklarından kendilerine bir tek şefaatçi dahi bulunmaz, zaten onlar ortaklarını da reddedeceklerdir."[123]

"Öyleyse Allah tarafından, o geri çevrilmesi mümkün olmayan gün gelmeden önce, sen yüzünü, özünü dürüst bir şekilde dosdoğru dine yönelt. O gün insanlar zümre zümre ayrılacaklardır. Kim inkâr ederse inkârının zararı kendisinedir. Kimler de güzel ve makbul işler yaparlarsa, onlar da kendileri lehine iyi bir hazırlık yapmış olurlar."[124]

"Kıyamet saati gelip çattığında suçlu kâfirler yemin ederek dünyada sadece bir anlık kaldıklarını ileri sürerler. Onlar dünyada iken de doğruluktan yalana işte böyle döndürülüyorlardı."[125]

"Kendilerine ilim ve iman nasip edilenler ise derler ki: Siz Allah'ın kitabınca ba's (dirilme) gününe kadar durdunuz. İşte bugün dirilme günüdür, fakat siz bunu bilmiyordunuz. O gün zalimlere, mazeretleri asla fayda vermez; Allah'ı razı etmek için yeniden dünyaya dönme isteklerine de olumlu cevap verilmez."[126] İşte onların Kıyâmet günü insanı hayrete sevk eden halleri bunlardır.[127] Dikkat edildiğinde bu ikinci kısımda herhangi bir teşbih ve temsilin bulunmadığı görülecektir. Yani meselin mecâzî manası esas alınarak garabet benzerliğinden dolayı bir kısım durumların vasıf ve beyanlarına yer vermeye de mesel tabir edilmiştir. Bu durumda meselin alanı daha da genişlemiş olmaktadır.

Buna göre tasrîf-i meselin nasıl anlaşılabileceği üzerinde fikir yürütmeye çalışalım:

Mecâzî manaya göre İsrâ sûresinin seksen dokuzuncu âyeti şöyle yorumlanabilir: "Bu Kur'an'da biz, insanlar için her manadan, takrîr ve beyanda ziyâde için muhtelif vecihlerle tekrar ettik." "Güzellik ve garabette mesel gibi olup mebde' meâd ve enbiyanın ümmetleriyle aralarında geçen hadiseler gibi (insanların ihtiyaç duyduğu) hikmet

[123] Rûm, 30/12–13.
[124] Rûm, 30/43–44.
[125] Rûm, 30/55.
[126] Rûm, 30/56–57.
[127] Muhyiddin Mehmed Kocevi Şeyhzade (951/1544), ***Hâşiyetü Muhyiddin Şeyhzâde alâ tefsiri'l-Kadi el-Beyzâvî***, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1999, VI, 561.

nevilerinin her çeşidini muhtelif üsluplarla tekrarladık."[128] Tevhid ve Kur'an'ın i'câzı gibi kendilerine itina gösterilmesi gereken her türlü mana, muhtelif ibarelerle tekrarlanmıştır. Allah, bu Kur'ân'da yapılması ve sakınılması gereken her şeyin sıfat ve vasfını beyan etmiştir. Bu sıfatlarla beşer, lehlerine ve aleyhlerine olan şeylerle, yapılması ve yapılmaması gereken hususları bilip ayırt edebilirler.[129] Ve bu manalar önemlerine binaen mesel hükmünü almışlardır. Bu durumda tasrîf-i meselin keyfiyetini anlamak o kadar da karmaşık olmasa gerektir.

Öte yandan meseli hakikî manasıyla (yani teşbih manasıyla) alıp âyeti "Bu Kur'ân'da biz, insanlar için her temsili tasrîf ve beyan ettik" ya da "Biz, bu Kur'ân'da insanlara göre gayb olup da mârifetine ihtiyaç duydukları her şeyi, bilip idrak etmeleri için onlara şahit oldukları şeylerden teşbihler yaparak beyan ettik"[130] şeklinde yorumlamak da mümkündür. Yani insanların doğru yolu bulması, düşünüp ibret alması ve hidayeti adına bilinen haliyle mesellerin farklı üsluplarla tekrarlanıp çeşitlendirilmesi, bu bağlamda ileri sürülebilecek yorumlar cümlesindendir. Tasrîfle ilgili, "bir temel öz ve hedef etrafında bir araya gelme" tespitimiz hatırlanacak olursa mesel, ister garip haller isterse teşbih, temsil ve misaller şeklinde yorumlansın neticenin değişmediği görülecektir.

Muasır müfessirlerden Useymîn, Kehf sûresinde yer alan "Biz bu Kur'ân'da, insanlar için her türlü meseli tasrif ettik"[131] âyetindeki tasrîfi "çeşitlendirmek"(tenvî') şeklinde yorumlamıştır. Kur'ân'da her meseli çeşitlendirmek ona göre; mesellerin farklı gayeler ve konular için istihdam edilmesi demektir. Kur'ân'ın meselleri çeşit çeşittir; bazen tekrar dirilme, bazen Allah'ın vahdâniyetinin ispatı, bazen dünya ve âhiret hallerinin beyanı için serdedilirler. Diğer taraftan bazen uzun, bazen de kısa olurlar. İşte bu durum müellife göre meselde çeşitliliktir.[132] İzz b. Abdisselâm da "Gerçekten Biz, insanlar düşünüp akıllarını başlarına alsınlar diye bu Kur'ân'da, her türlüsünden temsiller

[128] Molla Gürânî, ***Gâyetü'l-emânî***, Süleymâniye Ktp., Nuruosmaniye nr. 424, vr. 282b.
[129] Ebû Mansûr Mâtürîdî (333/944), ***Te'vîlatü'l-Kur'ân,*** thk. Halil İbrahim Kaçar, İstanbul, Mizan Yayınevi, 2007, IX, 73–74.
[130] Mâtürîdî, ***Te'vîlât***, IX, 73–74 .
[131] Kehf, 18/54.
[132] Muhammed b. Sâlih el-Useymîn, ***Tefsirü'l-Kur'âni'l-Kerim: Tefsîr-u sûrati'l-Kehf***, Dâr-i İbni'l-Cevzî, 1423, s. 96.

getirdik."[133] âyeti vesilesiyle benzer açıklamalara yer vermiştir. Buna göre zikri geçen âyet, Kur'ân mesellerinin ihtiva etmiş olduğu çeşitli konulara dikkat çekmektedir. Dolayısıyla meseller; sevap hakkında olabilir, amellerin boşa çıkması, övme, yerme, yüceltme, alçaltma, mükâfat, ceza gibi çeşitli konuları ihtiva edebilir.[134] Fakat tekrar geriye dönüp bu çeşitli konuların tasrîf esprisine bağlı olarak bir araya getirildikleri düşünülürse bahsi geçen "öz"ün yine ihmal edilmediği görülecektir. Rummânî'nin işaret ettiği gibi bunları ortak bir mana bir araya getirmektedir. Yani sûret çeşitlendikçe manalarda bir kısım değişmeler olsa da aradaki bu münasebet hep korunmaktadır. Ama neticede karşımıza kuş bakışı pek çok konu ve üslûp çıkmaktadır. Kur'ân'da yer verilen farklı türler birbirinden bağımsız olmadığı gibi bu türlerin tekrarı da söz konusudur. Yani iki durumla karşı karşıya kalmaktayız. Bunlardan birincisi bir tür veya konunun tekrarı; diğeri ise türler arasında geçiş manasında bir çeşitliliğin varlığıdır. Her ikisinde de bir çeşitlilik ve yenilik vardır. Ancak hiçbir zaman irtibatsızlık söz konusu değildir. Özellikle aynı bağlam içerisinde verilen türlü mesellerin ve serdedilen üslûpların dikkatle bakıldığında birbirinden bağımsız olmadığı görülür. Bir çeşitliliğe sahip olmakla birlikte aynı zamanda aralarında ince bir münasebet ağına da maliktirler.

Farklı bir yaklaşım sergileyen Mennâ el-Kattân'a göre meseli tarif için şu mana daha isabetlidir: Mesel, manayı nefsi etkileyen özlü, güzel ve parlak bir sûret içinde ortaya koymaktır.[135] Kur'ân-ı Kerim'in nâzil olduğu zaman diliminde bu kavramlar, müsemmaları olmakla birlikte, tanımlanmış ve sınırları net olarak tayin edilmiş değillerdi. Bu açıdan sonradan kavramlaşmış haliyle Kur'ân mesellerini sırf mesel-i sâir (atasözü) şeklinde mütalaa etmek isabetli olmasa gerektir. Biz, Kur'ân mesellerinin bundan çok daha şümullü bir kapsam alanına sahip olduğunu düşünmekteyiz. Kaldı ki mesel-i sâirin tarifi yapılırken lafzın sözlük manası olan benzerlikten yola çıkılarak yapılmıştır. Yani ikinci durum birincisiyle örtüştüğü veya benzeştiği içindir ki ona darb-ı mesel denmiştir. Meselin insanlar arasında şüyu bulmasının temelinde de elbette onun sahip olduğu bazı lafzî ve manevî hususiyetler yatmaktadır.

---

[133] Zümer, 39/27.
[134] İzz b. Abdisselâm (660/1262), ***el-İmam fî beyâni edilleti'l-ahkâm*****,** thk. Rıdvan Muhtâr b. Garbiyye, Beyrut, Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1987, s. 143.
[135] Mennâ el-Kattan, ***Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân***, Kâhire, Mektebetü Vehbe, ts., s. 276.

Namaz denince bundan maksat nasıl sadece sureti değilse mesel denince de bundan kasıt yalnız sûret değildir. Bu açıdan kesin çizgileriyle lafız-mana ayrımı yapmanın isabetli olmayacağı kanaatindeyiz. Güneş ve ışınlarını, bardak ve içindeki suyu nasıl ayrı düşünmek mümkün değilse lafız ve manayı da birbirinden ayırıp farklı değerlendirmek mümkün değildir. Lafzın manadan ayrı kendine has bir hüviyeti bulunmamaktadır. Lafızdaki güzellik manadaki güzelliktir. Üslûptaki bozukluk da yine manadaki nizamsızlıktan ileri gelir.[136] Dolayısıyla insanların ihtiyacı olan her mana, parlaklık ve göz alıcılıkta mesel gibi olup insanlar arasında dolaşmaya müstahak ibarelerle muhataplara arzedilmiş ve tekrarlanmıştır. Bir atasözü insanlar tarafından kabul gördüğü için onlar arasında şüyu bulmuştur. Aynı şekilde tasrîfi yapılan hususlar da açıklık ve göz alıcılıkta hemen herkesin kabul edebileceği seviyededir. Bu ibarelerinin mesele benzetilmeleri insanların zihnine yaklaştırmak içindir. Yoksa Kur'ân'da ele alınan manalar insanlar arasında dolaşan atasözleriyle kıyaslanmayacak kadar parlaktır.

Benzerlik kurma, kıyaslama ve benzerliklerden yola çıkarak çıkarımlarda bulunma bu lafzın temel vasıflarındandır. Meselde temsil, numune-i imtisal, misal, benzerlik manalarının yanında delil olma, kıyas imkânı verme gibi hususiyetler de öne çıkmaktadır. Mesel vermek aynı zamanda delil ortaya koymak demektir. Sözgelimi Kur'ân'da geçen daha öncekilerin kıssaları birer misal ve numunedir. Daha sonra gelenler bu örneklere bakıp ibret alarak benzer akıbetle karşı karşıya kalmamak için temkinli davranırlar.[137] Yapılacak uyarıyla ilgili maziden aynı mefhumu ihtiva eden örnekler verilerek gelecekte aynı çizgide olacak olaylar konusunda uyarı yapılmaktadır.

Meseli, misal ve örnekle tefsir etmek, mesel kavramını olduğundan daha şümullü hale getirmektedir. Câbir Feyyâz'a göre Kur'ân'da geçen hemen her mesel lafzı yerine, "*misal*" lafzını kullanmak mümkündür. Bu açıdan ona göre kavramı lügavî anlamıyla değerlendirmek daha isabetli ve daha kuşatıcıdır.[138] Nitekim kıssalar da ibret alacaklar için birer örnek ve numunedir. Buna göre İsrâ sûresi seksen dokuzuncu âyeti

---

[136] Mustafa Lütfi Menfelutî, ***Müellefât-ü Mustafa Lütfi Menfelûtî el-Kâmile***, Beyrût, Dârü'l-cîl, 1984, I, 601.
[137] Abdurrahman Hasan Habenneke Meydânî, ***Emsâlü'l-Kur'ân ve suver min edebihi'r-refi'***, Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 1992, s. 26.
[138] Câbir el-Feyyâz, ***el-Emsâl fi'l-Kur'ani'l-Kerim,*** s. 63–66; amlf., ***el-Emsâl fi'l-hadisi'n-nebevi eş-şerif*,** Herndon, ISTAC, 1993, s. 29.

şu şekilde tercüme edebiliriz: "Biz bu Kur'ân'da insanlara her bir misali zikrettik."[139] İlahî beyan, ispatlamak istediği meselelerle alakalı her türlü misali zikretmiştir. Böylece muhataplar için bir özür ileri sürme şansı da kalmamıştır.

Mesel, bir durumu ispatlamak için verildiğinde o meselenin delil ve şâhidini ihtiva eder. Yani delille iç içedir. Bir mesele düz ifade kalıplarıyla ifade edilmiş olsaydı(mesela Allah'ın şerikinin olmadığı hususu) bunu ispat edecek bir delile ihtiyaç duyulabilirdi. Fakat onların bildikleri türden bir mesel verildiğinde bu mesel Allah'ın şerikinin olamayacağını da kıyas yoluyla ihtiva etmiş olur.[140] Bu durumda meselin tasrîfi aynı zamanda delil ve hüccetlerin tasrîfi demektir.

### 2. Meselin Tasrifiyle Darbı Arasındaki fark

Darb-ı mesel ve tasrîf-i mesel tabirlerinin aynı hakikatin farklı yönlerine vurgu yaptığını söyleyebiliriz. Konular arzedilirken insanlara tarihten, kâinattan ve insandan örnekler verilmektedir. Meselin darbıyla tecrübî sahadan örnekler, teşbih ve temsillerin verilmesi kastedilirken; tasrîfiyle bu farklı örnekleri ortak bir mefhumun bir araya getirdiği vurgulanmaktadır. Meselin darbıyla ispatlanmak veya anlatılmak istenen meram net bir şekilde ortaya konmuş; delil medlulü kanıtlayacak biçimde dile getirilmiş olur. Öte yandan mesel vermek denince sadece darb-ı mesel terkîbiyle serdedilen misaller anlaşılmamalıdır. Zaman zaman mesel vermek tabiri doğrudan kullanılsa da bazen her meselin verildiğine işaret edilerek bunların tespiti okuyucunun anlayışına havale edilmiştir. Nitekim aynı durum tasrîf-i mesel için de geçerlidir.

Söz konusu âyetlerin yer aldığı sûrelerin genel mihver ve bağlamına baktığımızda bu iki kavram hakkında daha net bir düşünceye sahip olabiliriz. Örneğin Rûm sûresine bir göz attığımızda tarihten, kâinattan, insandan pek çok örnekler verildiğine şahit olmaktayız. Bu sûrede özellikle Allah Teâlâ'nın rubûbiyeti ve buna bağlı olarak tekrar diriltmeye kudreti hakkında müşriklerin şüphelerinin izale edildiğini görmekteyiz. Örnek olması bakımından Kehf sûresindeki şu âyetlere bir göz atılabilir:

---

[139] İsrâ, 17/89.
[140] İbn Vehb, ***el-Burhan fi vücuhü'l-beyân***, thk. Ahmed Matlub, Hadice Hadisi, 1967, s. 66.

"Dünya hayatı hakkında onlara şu misali ver: Dünya hayatının durumu şuna benzer: Gökten yağmur indiririz, onun sayesinde yeryüzünde bitkiler yeşerip gürleşir, çok geçmeden kurur, rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir. Mal mülk, çoluk çocuk... Bütün bunlar dünya hayatının süsleridir. Ama baki kalacak yararlı işler ise Rabbinin katında, hem mükâfat yönünden, hem de ümit bağlamak bakımından daha hayırlıdır. Gün gelir, dağları yürütürüz, yerin dümdüz hale geldiğini görürsün. İşte bütün insanları mahşer meydanına topladık, eksik bıraktığımız bir tek kişi bile kalmadı. Hepsi sıra sıra Rabbinin huzuruna arzolundular. Ve şöyle nida edildi onlara: 'İlkin sizi nasıl yarattıksa, aynen o şekilde Bize döndünüz. Siz ise, size böyle bir buluşma belirlemediğimizi iddia ederdiniz değil mi?' İşte herkesin hesap defteri önüne konuldu. Mücrimlerin defterdeki kayıtlardan korktuklarını ve şöyle dediklerini görürsün: 'Eyvah bize! Bu deftere de ne oluyor? Ne küçük koymuş, ne büyük, yazılmadık şey bırakmamış!' Böylece yaptıkları her şeyi yanlarında buldular. Şu kesin ki Rabbin kimseye zulmetmez. Hani bir zaman Biz meleklere: 'Âdem'in önünde (Allah'a) secde edin!' deyince, onlar da derhal secdeye kapanmışlardı. Ne var ki İblis eğilmemişti. O cinlerden idi. Rabbinin emrinin dışına çıktı. Ey Âdem'in evlatları! Onlar size düşman oldukları halde, siz kalkıp Benden ayrı olarak onu ve onun evlatlarını mı dost ediniyorsunuz? Zalimler için ne fena bir bedel! Ne zararlı bir takas! Ben onları göklerin ve yerin yaratılışına tanık etmediğim gibi, bizzat kendi yaratılışlarına da şahit kılmadım. Ben sapık ve saptıran kimseleri hiçbir zaman yanıma yaklaştırmam, yardımcı edinmem. O gün Allah müşriklere der ki: 'Haydi bakalım, ortaklarım olduklarını iddia ettiğiniz putları çağırın, gelsinler!' İşte çağırdılar ama onlar kendilerine cevap vermediler. Biz aralarına bir uçurum koyduk. Suçlular ateşi gördüler, orayı boylayacaklarını iyice anladılar. Etrafı yokladılar, fakat ondan kaçacak bir yer bulamadılar. Biz bu Kur'ân'da, insanlar için her türlü misal ve öğüdü, farklı üsluplarla tekrar tekrar ifade ettik. Fakat birçoğu bunları anlamadı. Zira bütün varlıklar içinde tartışmaya en düşkün olan, insandır."[141]

Âyetlere dikkatle bakıldığında, dünyanın güzel görünen geçici yanına aldanmaması, sonuçta iyi veya kötü yapılanların karşılığını mutlaka bulacağı, daha baştan beri kendisine düşman kesilen Şeytan'a kanmaması gibi meselelere dikkat çekilerek dünya hayatının bir imtihandan ibaret olduğu gerçeğinin insanoğluna öğüt üstüne öğüt-

[141] Kehf, 18/45–54.

lerle anlatıldığı görülecektir. Bu münasebet, aynı bağlam içerisinde dikkat edildiğinde görülebilir. Dolayısıyla söz konusu tasrîflerin tespitinde bağlam ve siyakın tespiti çok mühimdir. Yer yer tecrübî sahadan örnekler vererek, terğîb ve terhîbe başvurarak, aklî delillerle ikna etmeye çalışarak farklı şekillerde insanlara öğütler verilmiştir. Nitekim Taberî, Kehf sûresi elli dördüncü âyeti şöyle yorumlamıştır. "Biz bu Kur'an'da insanlar için her meselden örnek verdik ve biz şu Kur'ân'da insanlara her türlü mev'izeyle vaaz ve her nevi delillerle hüccetler getirdik."[142] İşte bu şekilde farklı üslûplarla yapılan öğütlerin, insanda bir hatırlama hâsıl edip gafletini dağıtması ve kalbinde bir ürperti ve rikkat husule getirmesi beklenmektedir. Bu da neticede onun doğruyu bulmasına vesile olacaktır.

İsrâ sûresinde ise "Kur'ân" bağlamında her türlü meselin tasrîfinden söz edilmektedir. Nitekim Râzî de, âyetle tehaddî âyetlerinin kastedildiğine işaret etmektedir.[143] Bizse yelpazeyi biraz daha geniş tutarak delil olarak Kur'ân'ın yeterli olduğuna işaret eden pek çok âyetin bu sınıfa dâhil edilebileceği kanaatindeyiz.

Kehf sûresinin ana mihveri bir görüşe göre "imtihan"dır. Sûrede insan için imtihan unsuru olacak öğeler ve onlara karşı nasıl mukabelede bulunulması gerektiği arzedilmektedir. Sözgelimi Kur'ân, bütün insanlar için bir imtihan sebebidir.[144] İlahî emir ve buyruklar, bahşedilen imkânlar birer imtihan sebebidir. Bütün bunlara karşı insandan beklenen tutum; şükür ve sabırdır.

Bir kısım insanlar, Kur'ân'a inanıp onun ilkelerini kabul ederken diğer bazıları da kabul etmezler. Kabul etmeyenlerin, kabul etmeme sebepleri vardır. Ve bu sebeplerin en önemlilerinden ikisi alay ve cidaldir. Küfür ehli kendilerine verilen aklı doğru istikamette kullanmak yerine mugalata (demogoji) ve diyalektiği tercih etmişlerdir. Bu da onların akıllarının doğru işlememesinden ileri gelmektedir ve yaptıkları alay esasında kendi akıllarıyla alaydır. Akıllarını ifrat ve tefritten uzak sırat-ı müstakim üzere kulla-

---

[142] İbn Cerîr et-Taberî (310/923), ***Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*****,** thk., Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kâhire, Dâr-ü hicr, 2001, XV, 299.

[143] Fahreddin Razi (606/1209), ***et-Tefsirü'l-kebir*****,** thk. İmâd Zeki el-Bârûdî, Kahire, el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 2003, XXI, 51; Tehaddî: Kur'ân'ın, ilahî kaynaklı bir kitap olduğuna karşı çıkanlara meydan okuyarak onlardan kendisinin bir benzerini getirmelerini istemesi demektir. Bkz. Muhsin Demirci, ***Tefsir Terimleri Sözlüğü***, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2009, s. 251.

[144] Muhammed Adil Kalkaylî, ***el-Hendesetü'l-ilahiyye fî sureti'l-kehf***, Amman, Dâr-u Ammâr, 1986, s. 44.

nanlar Kur'ân'ın haber vermiş olduğu bilgilerin tümüyle hak olduğunu bilirler. Akıllarını doğru işletenlerin İbrahim (a.s.) gibi "Ey benim halkım! Ben, sizin Allah'a ortak tanıdığınız bütün bu şeylerden uzağım. Şunu bilin ki ben, bütün varlığımla ve dupduru bir iman ve teslimiyetle, gökleri ve yeri yoktan var edip belli sistem ve prensiplere bağlayan (Allah'a) yöneldim. Ben, katiyen müşriklerden değilim."[145] demeleri gerekirdi. Oysa müşrikler böyle yapmak yerine nefsânî zaafları yüzünden akıllarını yanlış sistem ve prensipler üzere işletmişlerdir. Ve buna bağlı olarak da vardıkları sonuç hatalı bir sonuç olmuştur. Dolayısıyla akıl, insan için önemli bir kazanç vesilesi olabileceği gibi büyük bir kayba da neden olabilir.

Diğer taraftan inanan mü'minlerse akıllarını doğru ve yerinde kullanmanın bir gereği olarak dinî emirlerdeki meşakkat ve inanmayanlardan gelen musibetlere karşı sabrederler. Bu açıdan Ashab-ı Kehf'in şu ifadeleri çok yerindedir. "Nihayet, (içinde yaşadıkları toplumdaki şirke ve her türlü zulme) başkaldırıp dediler: Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz, asla ilâh diye ondan başka varlıklara yönelmeyiz. Aksi halde, gerçek dışı, (akıl ve istikametten uzak) pek saçma bir söz söylemiş oluruz."[146] Bu sözleri onların akıllarını doğru istikamette kullanmalarının doğal sonucudur. Bu noktada sihirbazların Firavun'un tehditleri karşısında "Mümkün değil bize gelen bunca delillere ve bizi Yaratana karşı seni tercih edemeyiz. İstediğin hükmü ver. Senin hükmün nihayet, bu dünyada geçer."[147] demeleri oldukça dikkat çekicidir.

Son olarak maddeler halinde şu değerlendirmeleri yapabiliriz:

1. Âyetin bağlamından hareketle her meselin i'câz ve tehaddî hakkında olduğu söylenmiştir. Bu durumda verilen mesellerin bu içerik veya konuyu ihtiva ettiği anlaşılır.

2. Her meselin tasrîfinden onların beyanı anlaşılmıştır. Kur'ân'da mesellerin beyan edilmesi tasrîf-i mesel olarak görülmüştür. Ancak bu haliyle mesellerin darbıyla tasrîfi arasında bir fark görülmemektedir. Diğer taraftan meselden tür, çeşit, vecih manasını anlayıp onu her türü veya her şeyi beyan etme şeklinde yorumladığımızda

[145] En'âm, 6/78–79.
[146] Kehf, 18/14.
[147] Tâhâ, 20/72.

Kur'ân'da insanların ihtiyacı olan her konuya yer verilmesinin her meselin tasrîfinin bir yansıması olduğunu görürüz.

3. Öte yandan meselden; misal/örnek, bir meselenin bütün güzel veya kötü yönlerini kendisinde barındıran numune manasının anlaşıldığını görmekteyiz. Misal ise bir şeyi ona benzeyen başka bir şeyle karşılaştırmak (teşbih) veya yapılan bir şeyde örnek alınsın diye misal olacak herhangi bir şey vazetmektir.[148] İbn Teymiyye (728/1328), bunu tasvir ve tasdik lafızlarıyla ifade etmektedir. Bunlardan birincisi temsilken ikincisi küllî kaide gibidir ve kıyas neticesinde bu sınıfa giren fertlerin hepsini içine alır. Ayrıca her iki kategorinin de ortak noktası kıyastır. (Kıyas-ı temsil ve kıyas-ı şümul) Başka bir ifadeyle darb-ı mesel demek, kısaca kıyas demektir ve onun müradifi gibidir. Dolayısıyla bu ikinci şıkkın bir parçası olarak meselin hakkın şâhidi ve delili şeklinde yorumlandığını görmekteyiz. Arzedilmek istenen bir meselenin şâhit ve delili olarak misaller verilmektedir. Dolayısıyla her meselin tasrîfi derken delil ve hüccet (olan örneklerin) çeşitlendirilmesi kastedilmiş olmaktadır.[149] Verilen bütün bu örnekler muhatapların karşısında, ibretlik birer örnek ve kendi hallerini kıyaslayacakları birer numune olarak durmaktadır. Bunun sonucunda dileyen, hem bu güzel örneklerden ders alır hem de kötü örneklerden ibret alarak benzerlerini yapmaktan sakınır. Özellikle Kur'ân'da geçmiş milletlerden aktarılan örnekler bu bakımdan güzel birer alan teşkil etmektedirler. Verilen bu örnekler aynı zamanda peygamberleri tekzip edenler için de birer delil konumundadırlar. Kıssa şeklinde verilen örneklerde haddizatında bir teşbih olmasa da bunlar mü'min veya kâfirlerin kendi hallerini kıyas edebilecekleri birer numunedir. İster örnek, kendisine uyulacak numune-i imtisal şeklinde olsun isterse şâhid, delil tarzında olsun meselin bu kısmı teşbih içermemektedir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi kıyasa dayanmakta, tefekkür ve ders almayı gerekli kılmaktadır.

Bu noktada "Bu Kur'ân'da Biz her türlü mânayı, çeşitli tarzlarda tekrar tekrar açıkladık. Ama insanların çoğu inkârcılıkta ısrar ettiler."[150] âyetinde geçen "me-

[148] Rağıb, ***Müfredât***, s. 463.
[149] Takıyyüddin İbn Teymiyye (728/1328), ***Dekâikü't-tefsîr***, cem' ve thk. Muhammed es-Seyyid Celyenid, Dımaşk, Müessesetü ulûmi'l-Kur'ân, 1984, I, 203–210; Abdullah b. Abdürrahman el-Cürbû', ***el-Emsâlü'l-Kur'âniyyetü'l-medrûbe li'l-îmâni bi-llâhi maa nemûzec min ba'di'l-emsâl***, Medine, el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2003, I, 72, 82.
[150] İsrâ, 17/89; Kehf, 18/54.

sel" kavramının delil, şâhit şeklinde yorumlandığını gözlemlemekteyiz. Bu âyetin bağlamı tevhîd, nübüvvet ve Kur'ân'la meydan okuma olduğundan zikri geçen âyetle bu hususların çeşitli şâhit ve delillerinin arzedildiği hatırlatılmaktadır.[151]

4. İzz b. Abdisselam, Kur'ân'ın iki temel konu üzerinde durduğunu ileri sürmektedir. Bunlardan birincisi ahkâm diğeri ise haberlerdir. Bunların dışındaki diğer unsurlar bu temel meseleleri teyit ve teşvik edici vazife görmektedirler.[152] Dolayısıyla meseller bir manada ahkâma dair haberleri ihtiva ve teyit etmektedir. Bu bağlamda İslâmî ilim ve sahaların birbirinden bağımsız olmadığı hakikati özellikle vurgulanması gereken bir mevzudur.

5. Her meselden temsil etmek[153] şeklinde olan mesellerin bilinen hâliyle temsil şeklinde algılandığı bir anlayış da, zikredilmesi gereken görüşler arasındadır. Daha önce geçen meselleri beyan etmek görüşüyle hemen hemen aynı olsa da bu şıkkı farklı bir kategoride değerlendirmeyi uygun bulduk. Zira neye dair mesellerin temsil getirildiğini tayin ettiğimizde mesellerin tasrifindeki incelik kaybolmamakta ve haliyle darb-ı meselle müteradif olarak görülmemektedir. Özellikle mesellerin neye dair olduğu belirlendiğinde mesellerin tasrîfinin ne demek olduğu daha net anlaşılacaktır.

### *C. CEDEL*

Cidâl; "ortaya konan delillerle hasmı mezhep ve meşrebinden çevirmeye denmektedir."[154] Kur'ân-ı Kerim "Biz bu Kur'ân'da, insanlar için her türlü misal ve öğüdü, farklı üsluplarla tekrar tekrar ifade ettik. Fakat birçoğu bunları anlamadı. Zira bütün varlıklar içinde tartışmaya en düşkün olan, insandır."[155] buyurmak suretiyle cedeli menfi bir bağlamda zikretmiştir.

Tasrîflerin önemli gayelerinden bir tanesinin insanlara kendilerine bahşedilen donanımları kullandırmak olduğu tasrîf âyetlerinin bağlamından anlaşılmaktadır. Ancak

---

[151] Cürbû', ***el-Emsâlü'l-Kur'âniyyetü'l-Kıyâsiyye***, I, 82.
[152] İzz b. Abdisselâm, ***Mecâzü'l-Kur'ân***, s. 483, 508; İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselam, ***el-Kavâidü'l-kübrâ: Kavâidi'l-ahkâm fi ıslâhi'l-en'âm,*** thk., Neziyye Kemal Hammâd, Osman b. Cum'a Dâmiriyye, Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 2000, I, 231.
[153] Taberî, ***Câmî***', XV, 299.
[154] Tusî, ***Tibyân***, VIII, 174.
[155] Kehf, 18/54.

insanlardan bazıları beklenenin aksine akıl ve sair melekelerini negatif yönde kullanır ve onları suiistimal ederler. İşte bu da Kur'ân'ın tasvip etmediği mezmum (yerilmiş) cidaldir. Ancak Kur'ân nazarında cedel, mutlak sûrette yerilmiş değildir. Gerektiğinde "en güzel şekilde mücadele etmek" yine onun emirleri arasında yer almaktadır.[156]

Tevhîd, nübüvvet ve meâdı ispat ve şüpheleri izale etme mevzularında cidâl (münazara) peygamber mesleğidir.[157] Dolayısıyla cidâlin mutlak manada yerilmiş olduğu söylenemez.[158] Meselenin ehli olan insanların meşru çerçevede bu yönteme başvurmasında bir sakınca görülmemiştir. Ancak asıl olan muhavere ve diyalogdur. "Kocası hakkında sana başvurup *tartışan(mücâdele)* ve halini Allah'a arzeden o kadının sözlerini elbette Allah işitti. Allah *sizin konuşmalarınızı(muhâvere) dinliyordu*. Şüphesiz Allah her şeyi işitir ve görür."[159] "Allah'ın (kendisine ait olduğu konusunda en küçük şüphe bulunmayan) âyetleri hakkında kâfirlerden başkası tartışma(cidâl) çıkarmaz."[160] "Kendilerine ulaşmış hiçbir delile dayanmaksızın Allah'ın âyetleri hakkında ileri geri tartışanların bu hareketleri, hem Allah nezdinde, hem de iman edenler yanında pek büyük bir gazaba yol açar. İşte Allah, her kibirli ve zorbanın kalbini böylece mühürler."[161]

Bir kitap veya âyetin kesin olarak Allah'a ait olduğu sübut bulduktan sonra hala onun hakkında ileri-geri konuşmak ve mesnetsiz tartışmalara girmek ancak nefsânî bir kısım takıntılardan kaynaklanabilir. Nitekim Kur'ân'ın onay vermediği cedel de budur.

Öte yandan bir meselenin muhatapları iknâ edecek şekilde aklî olarak ispat edilmesi gerektiğinde veya muhatabın durumu bunu zorunlu kaldığında mücâdele, en güzel şekilde yapılmalıdır: "Sen insanları Allah yoluna hikmetle, güzel ve makul öğütlerle dâvet et, gerektiği zaman da onlarla en güzel tarzda mücadele et."[162] Allah Teâlâ, müşrik ve kâfirlerin temelsiz ve gerçek bir mesnede dayanmayan tartışmalarına (o konuda) tasrîfle mukabelede bulunmuştur. Müşriklerin temel hususiyetlerinden bir tanesi,

---

[156] Bkz. Nahl, 16/125.
[157] Râzî, ***Tefsîr***, XVII, 181.
[158] Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, ***Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu***, Bursa, İlim ve Kültür Yayınları, 1983, s. 13 vd.
[159] Mücâdile, 58/1.
[160] Mü'min, 40/4.
[161] Mü'min, 40/35.
[162] Nahl, 16/125.

bir delil ve hüccete dayanmaksızın Hakkın âyetlerine karşı tartışmaya girişmeleridir. Kaldı ki Allah Teâlâ, onlardan bir şeyleri herhangi bir delile dayanmaksızın kabul etmelerini istememektedir. Aksine bir şey iddia edilmişse deliline ve yine bir şeyler nakledilmişse de sıhhatine bakmaları beklenmekte buna karşılık onlardan da iddialarını ispatlayacak delil talep etmektedir.[163] Müşriklerse akıllarına göre değil de hevâları göre davranmakta, delil yerine akıl oyunlarına başvurmaktadırlar. Bundan dolayıdır ki Kur'ân'da serdedilen bunca aklî deliller onlar üzerinde tesir icra etmemiştir. "Eğer senin bu dâvetini kabul etmezlerse, bil ki onlar sadece heva ve heveslerine uymaktadırlar. Hâlbuki Allah tarafından bir delil olmaksızın kendi heva ve hevesine tâbi olandan daha şaşkın ve sapkın kimse olabilir mi? Allah, zulmü kendine meslek edinen kimseleri hidâyet etmez, emellerine ulaştırmaz."[164] "İşte Biz aklını kullanan kimseler için âyetlerimizi böyle tafsil ediyoruz. Fakat zalimler bir bilgiye dayanmaksızın, körükörüne heva ve heveslerine tâbi oldular. Allah'ın şaşırttığını artık kim doğru yola getirebilir? Bu işte onlar hiç bir yardımcı bulamazlar."[165]

Kehf sûresinde geçen tasrif âyetinde, tasrîf *"bütün varlıklar içinde cedele en düşkün olan insandır"*[166] şeklinde gerekçelendirilerek hikmetine dikkat çekilmektedir. Bu yapı ve fıtrata sahip olan insan için Kur'ân'da temel konular, evirilip çevrilerek farklı üsluplarla tekrar be tekrar sunulmuştur. "Buna karşılık küfre saplanıp kalanlar ise, son saat ansızın gelip çatıncaya veya arkası gelmeyen o kısır gün kendilerine gelinceye kadar, Kur'ân hakkında şüphe içinde(mirâ') kalır giderler."[167] Hatta onlar neyin hayır, neyin şer olduğunu ayırt edecek dirayete bile sahip değildirler. Allah Teâlâ'nın kendilerine bahşettiği akıl nimetini zayi ettiklerinden, eğriyle doğruyu ayırt edememektedirler. "Ne zaman onlara: 'Yeryüzüne fesat saçmayın!' denilse 'Biz sadece barışçıyız, ortalığı düzeltmekten başka işimiz yok!' derler. Asla! Hiç kuşkusuz onlar bozguncuların ta kendileridir ama (gerçek idrakten yoksun bulundukları için, neyin ıslah neyin bozgunculuk olduğunun) farkında değillerdir. Ne zaman onlara: 'Şu güzel insanların iman ettiği gibi siz de iman edin' denilse 'Yani o alıkların inandıkları gibi mi inanalım?' derler. Oysa

[163] Osman Ali Hasan, ***Menhecü'l-cedel ve'l-münâzara fî takrir-i mesâili'l-i'tikâd***, Riyâd, Dârü İşbîliyâ, 1999, II, 687.
[164] Kasas, 28/50.
[165] Rum, 30/28–29.
[166] Kehf, 18/54.
[167] Hac, 22/55.

asıl alıklar kendileridir, fakat (hakkı batıldan, imanı nifaktan, doğruyu eğriden, ilmi cehaletten ayırt edecek bir bilgileri olmadığından) bunu da bilmezler."[168] Bu âyetler, aynı zamanda müşrik ve münafıklara karşı girişilen birer münazara örneği sayılabilir.

### 1. Tekrar dirilme inancı cedel ve tasrîf

Tekrar dirilme inancına bağlı olarak müşriklerle "en güzel bir şekilde mücadele" meselesi bu bağlamda bir örnek olarak ele alınabilir.

Tekrar dirilme bahsi, müşriklerin peygamberlerle fazlasıyla münakaşasını yaptıkları meselelerden olması hasebiyle Kur'ân'ın ısrarla tasrîfini yaptığı konular arasında yer almıştır.

Tarih boyunca münkirlerin en büyük problemlerinden bir tanesi öldükten sonra dirilme olmuştur. Sisli de olsa bir ulûhiyet ve nübüvvet akidesi olduğu halde öldükten sonra dirilme hadisesi zor kabullenilen ya da kabullenilmek istenmeyen bir hakikattir. Müşrikler arasında en çok hayret ve şaşkınlık uyandıran mesele buydu.[169]

"*Her bir peygamberin kavmi içinde kâfir olup âhiret buluşmasını yalan sayan ve kendilerine dünya hayatında bol nimet verdiğimiz eşraf takımı: 'Bu,' dediler, 'sizin gibi bir insandan başka bir şey değil, baksanıza sizin yediklerinizden yiyor, sizin içtiklerinizden içiyor. Eğer siz, sizin gibi bir beşere itaat edecek olursanız, büyük bir kayba ve hüsrana uğrarsınız.' 'Ne o,' dediler, 'bu adam siz ölüp de toprak ve kemik haline geldikten sonra sizin diriltilip mezardan çıkarılacağınızı mı vâd ediyor?' 'Heyhat! Heyhat! Size vâd edilen şey ne kadar da uzak!' 'Hayat sadece dünya hayatından ibarettir, ölür gideriz, ancak bir kere yaşarız ve ölümden sonra asla diriltilmeyiz!' 'Bu adam, uydurduğu yalanı Allah'a mal eden bir iftiracıdan başkası değildir ve biz hiçbir surette ona inanmayız!'*"[170]

"*İnkârcılar alay ederek şöyle diyecekler: 'Çürümüş kemik haline geldikten sonra mı biz eski durumumuza getirilecekmişiz! O takdirde bu, bizim için ziyanlı bir*

[168] Bakara, 2/11–13.
[169] Mevdûdî (1979), ***Tarih Boyunca Tevhîd Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı***, trc., Ahmet Asrar, İstanbul, Pınar, Yay., 2010, s. 622.
[170] Mü'minûn, 23/33–38.

*dönüş olur!' Fakat olay zor değil, bir tek emirden ibarettir. Bir anda mahşerde toplanıverirler."*[171]

"*Böyle iken kâfirler kendi aralarında şöyle dediler: Siz ölüp de tamamen parçalandıktan ve çürüdükten sonra size yeniden yaratılacağınızı söyleyerek peygamberlik iddia eden bir adam gösterelim mi?"*[172]

"*Yoksa geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan kötülükleri yapmaya dönecek ve diyeceklerdi ki: Hayat, sırf dünya hayatımızdan ibaret, biz bir daha diriltilecek de değiliz!"*[173]

Buna bağlı olarak Kitap ehlinin de tekrar dirilme inancını kendi kitaplarından çıkardıklarını ya da mefhumuyla oynadıklarını görmekteyiz. Nitekim bugün elimizde bulunan Yahudilerin birinci kitabı Ahd-i Kadîm'de âhiret âleminden hiç bahsedilmez.[174] Âhiret kavramını kullanmış olsalar bile bundan maksatları öldükten sonra olan âhiret değil dünyada tasavvur ettikleri bir istikbaldir.[175] Âyetlerden de anlaşılacağı üzere aynı tepkiyi câhiliye Araplarında da görmekteyiz. İşte bu esaslı problem, Kur'ân'ın hassasiyetle üzerinde durduğu ve farklı şekillerde tasrîfini yaptığı konulardan bir tanesini teşkil etmektedir. Peygamberler bu konudan haber verince meşgul olmaktan da kendilerini alamamışlardır. İşlerine gelmediği için üstünü örtmeyi adet haline getirmiş olsalar da tedirgin olmaktan da kendilerini kurtaramamışlardır. Bunun için de sık sık kıyamet ne zaman diye sormayı ihmal etmemişlerdir. "Sana kıyametin ne zaman geleceğini sorarlar."[176] "Sana kıyamet saatini sorarlar: 'Demir atması ne zaman?' diye."[177] Bir taraftan inkâr edip kabullenememe diğer taraftansa "ya varsa" deyip tedirgin olma durumu, onların içine düşmüş oldukları halin resmini çizmekte ve sahip oldukları psikolojiyi gözler önüne sermektedir.

---

[171] Nâziât, 79/10–14.
[172] Sebe', 34/7.
[173] En'âm, 6/28–29.
[174] Muhammed Çelik, ***Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti***, İstanbul, Yeni Akademi Yay., 2006, s. 210.
[175] Elmalılı, ***Hak Dini***, I, 425.
[176] A'râf, 7/187.
[177] Nâziât, 79/42.

Kur'ân'ın tekrar dirilmeyi ispat etmede takip etmiş olduğu mücadele yöntemini birçok argümanı aynı öz etrafında yoğunlaştırma demek olan tasrîf esprisine bağlı olarak birkaç madde halinde şöyle özetleyebiliriz:

1. Kur'ân, tekrar dirilmeye delil olarak, öldürülüp tekrar diriltilenlerden örnekler vermiştir. Bunun örnekleriyse şöyledir.

"Bir zaman da: 'Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız' dediniz. Bunun üzerine derhal sizi yıldırım çarptı, siz de bakakaldınız. Siz bir müddet ölü vaziyette kaldıktan sonra, şükredersiniz ümidiyle sizi dirilttik."[178]

İsraîl oğullarından bir adamın ineğin bir uzvuyla vurulunca dirilmesi örneği:

"Hani siz bir adam öldürmüştünüz de peşinden katilin kim olduğu hakkında birbirinizle kavgaya tutuşup suçu üzerinizden atmıştınız. Hâlbuki Allah sizin gizlediğinizi meydana çıkaracaktı. Bunun üzerine dedik ki: 'Kestiğiniz sığırın bir parçasıyla o maktûlün cesedine vurun' (Vurulunca da o diriliverdi.)İşte Allah bunu nasıl dirilttiyse ölüleri de öyle diriltir. Aklınızı iyice kullanasınız diye âyetlerini size gösterir."[179]

Allah Teâlâ'nın şu âyetle haber verdiği topluluk:

"Baksana, sayıları binlerce olmasına rağmen ölüm korkusuyla diyarlarını terkedip çıkan kimselere! Allah onlara: 'Ölün!' dedi sonra onları diriltti. Doğrusu Allah insanlara lütûfkârdır, fakat insanların çoğu şükretmezler."[180]

Harabe bir beldeye uğrayan şahıs örneği:

"Yahut şu kimsenin hali gibi ki o bir şehre uğramıştı. Şehrin altı üstüne gelmiş, ıpıssız yatıyordu. 'Allah burayı bu ölümünden sonra nasıl diriltecek?' dedi. Bunun üzerine Allah onu yüz yıl boyunca öldürüp sonra diriltti. 'Ölü vaziyette ne kadar kaldın?' diye sorunca o: 'Bir gün veya daha az' diye cevap verdi. Allah ona: 'Hayır! yüz sene kaldın. İşte yiyeceğine ve içeceğine bak henüz bozulmamış. Bir de merkebine bak! (Kemikleri nasıl birbirinden ayrılmış). Seni de insanlara canlı bir delil yapmak için öl-

[178] Bakara, 2/55–56.
[179] Bakara, 2/72–73.
[180] Bakara, 2/243.

dürüp dirilttik. Hele o kemiklere dikkat et, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz, sonra da onlara et giydiriyoruz!' Böylece işin gerçeği kendisine tam manasıyla belli olunca: 'Artık pekiyi biliyorum ki Allah her şeye kadirdir' dedi."[181]

Ölülerin diriltilmesiyle ilgili İbrahim(a.s.)'in sorusu:

"Bir vakit de İbrâhim: 'Ya Rabbî, ölüleri nasıl dirilteceğini bana gösterir misin?' demişti. Allah: 'Ne o, yoksa buna inanmadın mı?' dedi. İbrâhim: 'Elbette inandım, lâkin sırf kalbim tatmin olsun diye bunu istedim' diye cevap verdi. Allah ona: 'Dört kuş tut, onları kendine alıştır. Sonra kesip her dağın başına onlardan birer parça koy. Sonra da onları çağır. Koşa koşa sana geleceklerdir. İyi bil ki Allah azizdir, hakîmdir (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir)."[182]

İsâ(a.s.)'nın Allah Teâlâ'nın izniyle ölüleri diriltmesi:

"Onu İsrailoğullarına resul olarak gönderecek, o da onlara şöyle diyecektir: "Size Rabbiniz tarafından bir mûcizeyle gönderildim: Ben size çamurdan kuş şekline benzer bir şey yapar içine üflerim, o da Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir. Keza ben anadan doğma körü ve abraşı iyileştirir, hatta Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yediğinizi ve biriktirip sakladıklarınızı da bilirim. Eğer inanmaya niyetiniz varsa, elbette bunlarda sizin için alınacak dersler vardır."[183]

Son bir örnek olarak, Kur'ân'da haber verilen Ashâb-ı Kehf kıssası da[184] verilebilir.

2. Kur'ân-ı Kerim, tekrar dirilmeye ilk yaratılışı hatırlatmak sûretiyle delil getirmiştir. Buna delâlet eden âyetlerden bir tanesi şudur.

"Nasıl yaratıldığını unutarak, bir de misâl fırlattı Bize: 'Çürümüş vaziyetteki o kemikleri kim diriltecek!' diye. De ki: 'Onları ilk defa yaratan diriltir, hem O, yaratmanın her türlüsünü bilir."[185]

---

[181] Bakara, 2/259.
[182] Bakara, 2/260.
[183] Âl-i İmrân, 3/49.
[184] Kehf sûresine bakılabilir.

3. İlahî Kelam, insanın yaratılışından daha büyük olan semavat ve arz gibi kâinatta bulunan unsurların yaratılışlarına dikkat çekerek insanın tekrar diriltilmesinin kolaylığını hatırlatmıştır.

"Gökleri ve yeri yaratanın, onlar gibisini yaratmaya gücü yetmez mi! Elbette yeter! Her şeyi yaratan, her şeyi bilen O'dur."[186]

4. Yağmurun yağmasıyla türlü bitkilerin yeşermesi tekrar dirilmeye delil sayılmıştır.

"O'dur ki, rahmeti olan (yağmurun) önünden müjdeci olarak rüzgârlar gönderir. Nihayet bu rüzgârlar o ağır bulutları hafif bir şeymiş gibi kaldırıp yüklendiklerinde, bakarsın Biz onları, ekinleri ölmüş bir bölgeye sevkeder, derken oraya su indiririz de orada her türlüsünden meyveler, ürünler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Olur ki düşünür ve ibret alırsınız."[187]

5. Allah Teâlâ'nın hikmet ve adaleti tekrar dirilmeyi gerektirir. Zira insan başıboş yaratılmamıştır. Kâinatta hiçbir şey boş yere ve gayesiz yaratılmadığına göre insan da başıboş değildir.

"Gökleri ve yeri hak ve hikmetle yaratan O'dur. O 'ol!' dediği zaman her şey oluverir. Sözü haktır. Sûra üfleneceği gün de hakimiyet O'nundur. Görünmeyeni de, görüneni de, olmuşu da, olacağı da O bilir. O, hakîm ve habîrdir (tam hüküm ve hikmet sahibi ve her şeyden hakkıyla haberdardır)."[188]

6. Uyuduktan sonra tekrar uyanma de ikinci dirilişe bir delil sayılmıştır. Zira uyku ölümün kardeşidir.

"Odur ki geceleyin uykuda sizi kendinizden geçirip alır, gündüzün ne işlediğinizi bilir. Mukadder olan ömür müddetiniz doluncaya kadar, bu bilincinizi alıp, gündü-

[185] Yâsîn, 36/78–79; Ayrıca bkz. Rûm, 30/27.
[186] Yâsîn, 36/81.
[187] A'râf, 7/57.
[188] En'âm, 6/73.

zün sizi uyandırma sürecini devam ettiren de O'dur. Bu sürecin sonunda da dönüşünüz O'na olacak ve O size yaptıklarınızı bir bir bildirip karşılığını verecektir."[189]

Bu âyetler ve Kur'ân'da yapılan tasrîf, müşrik ve kâfirlerle nasıl güzel bir şekilde mücadele edileceğini de örnekleriyle gözler önüne sermektedir. Kur'ân'ın bu esnada kullanmış olduğu figüranlar farklı olsa da mesaj hep aynıdır. Bu kadar âyet ve delillere rağmen bile bile hakkı kabule yanaşmayıp batılın savunuculuğunu yapanlar olmuştur. "Vicdanları onların doğruluğuna şahitlik ettiği halde, sırf zâlimliklerinden ve boş bir büyüklenme ile onları inkâr ettiler. İşte bak da fesatçıların, bozguncuların âkıbetlerinin nasıl olduğunu gör!"[190] "Biz Firavun'a bütün âyetlerimizi, delillerimizi gösterdik, fakat o bunları yalan saydı ve gerçeği kabul etmemekte direndi."[191]

Hâsılı insanoğlunun cedele düşkünlüğü, Kur'ân'da yapılan tasrîflerin nedenlerinden bir tanesidir. Diğer yandan cedel, Kur'ân'ın muhatapları ikna etme adına başvurmuş olduğu farklı usul ve üslûplardan bir tanesi olarak görülebilir. Bu farklı üslûplar, aynı zamanda tasrîflerin istihdam etmiş olduğu yöntemlerdir. Kur'ân-ı Kerim, peş peşe tasrîfler yaparken yeri geldiğinde cedel üslûbunu da kullanır.

### 2. Bir ikna ve cedel yöntemi olarak sebr ve taksim

Kur'ân'ın muhatapları iknada ve onlarla mücadelede kullandığı istidlal ya da cedel yöntemlerden birisi de sebr ve taksimdir (olmayana indirgeme).[192] Sebr ve taksimde ilk bakışta bir hükme (mesela haramlığa) illet olabilecek bütün ihtimaller sıralandıktan sonra illet olmaya münasip olmayanlar birer birer elenir ve ardından tam illet olmaya elverişli olan tek bir ihtimal takrir edilir.[193] Vahye dayanmak ve Allah'a teslim olmak gerektiğini ispatlama adına Kur'ân'ın başvurmuş olduğu yöntemlerden birisi de budur:

---

[189] Enâm, 6/60; İbnü'l-Hanbelî (634/1236), ***Kitâb-u istihrâci'l-cidâl mine'l-Kur'âni'l-Kerim***, thk. Zâhir b. Avvâd el-Elma'î, 1401, s. 88–91; (Muhakkikin dipnotundan.)
[190] Neml, 27/14.
[191] Tâhâ, 20/56.
[192] Suyutî, ***el-İtkân***, II, 1057; Kur'ân'ın sahip olduğu daha başka istidlal yöntemleri için bkz. Zahir b. Avvad Elmai, ***Kur'an'da tartışma metodları*****,** trc. Ercan Elbinsoy, İstanbul, Pınar Yay., 1984, s. 79 vd.
[193] Yusuf Şevki Yavuz, ***Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu***, s. 168; Hikmet Akdemir, ***Belagat Terimleri Ansiklopedisi***, İzmir, Nil yay., 1999, s. 321.

"Sekiz çift davar yarattı: koyundan iki, keçiden iki. De ki: İki erkeği mi haram kıldı, yoksa iki dişiyi mi? Yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Eğer iddianızda haklı iseniz bilgi ve belgeye dayanarak bana haber verin! Ve deveden iki, sığırdan iki. De ki: "İki erkeği mi, iki dişiyi mi, yoksa iki dişinin rahimlerinde bulunan yavruları mı haram kıldı? Yoksa Allah size bu yasaklamayı yaptığında siz orada hazır ve şahit mi idiniz? İlimsiz olarak insanları saptırmak için uydurduğu yalanı Allah'a mal edenden daha zalim kimse bulunabilir mi? Allah elbette o zalimler güruhunu muvaffak etmez, emellerine kavuşturmaz."[194] Buna göre bu türlerin haramlık illeti ya erkeklik, ya dişilik ya da hem erkeklik hem dişilik olabilir. Veya haramlık sebebi bunlardan bir tanesi olmayıp hârici bir sebep yani vahiy olabilir. Âyetlerde geçen önceki vasıflardan hiçbir tanesi o türlerin haram kılınma sebebi olamayacağına göre haram saymada vahye dayanmak gerekmektedir. Müşrikler vahye de dayanmadıklarından verdikleri hükümlerin iftira olduğu ortaya çıkmış olur. Bütün bunlara rağmen Hakkın müşrikler tarafından kabullenilmemesi onların inatlarını ortaya koymakta ve düşünme gereği duymadan hakka bedel batılı tercih ettiklerini göstermektedir.

### *D. TEBYÎN ve BEYÂN*

Öncelikle şunu ifade edelim ki, Kur'ân beyanî bir mûcizedir. Onda hangi konu ele alınmış olursa olsun mutlaka eşsiz bir sûrette ve insanları âciz bırakacak şekilde ele alınmıştır. Diğer yandan kâinatta da sayısız âyet ve delil vardır. Ancak bunlar her zaman izaha muhtaçtır. Dolayısıyla peygamberlerin Allah'tan almış oldukları vahiy, müşriklerin talep etmiş oldukları mûcizelerden daha sarih ve daha açıktır. Vahiyle gelen âyetler, hakkın bizzat kendisi ve mahiyetine uygun ifadeleridir. Oysa diğer âyet ve delillerden insanlar, gerçek amacına uygun neticeler çıkaramayabilirler. Kaldı ki diğer hissî mûcizeler dine ve dinî mükellefiyetlere dair hiçbir esası ihtiva etmedikleri halde Kur'ân, İslam'a ait insanların ihtiyacı olan bütün esasları içine almaktadır. Hiç kuşkusuz Kur'ân'da yapılan tasrîflerin de böyle bir beyan ve açıklama yanı vardır. Haddizâtında evrende olan tasrîfler Kur'ân tarafından eşsiz bir sûrette beyan kalıbına dökülmüşlerdir. Bu noktada müfessirlerden bir kısmının tasrîfi açıklarken onu, "beyan etmek" şeklinde izah etmiş olmaları yabana atılmaması gereken bir yorumdur.

[194] En'âm, 6/143–144.

Vâhidî, iki kavram arasındaki bu ilişkilendirmenin İbn Abbas'a ait olduğunu kaydetmektedir. Bu yaklaşıma göre tasrîfin beyan manasına gelmesinin bir şekilde izah edilmesi gerekmektedir. Vâhidî bu izahı şöyle yapmıştır: "Tasrîfin anlamında aslolan *bir şeyi bir yönden başka yöne çevirmektir.* Sonra tebyîn manasına dönüşmüştür. Zira netice itibariyle vardığı nokta budur. Çünkü âyetlerin tasrifi ancak, âyet ve deliller açık seçik ortaya çıksın diyedir."[195] Öyleyse Kur'ân'da delillerin tekrar edilip çeşit çeşit kılınması aynı zamanda onların beyan edilmesi demektir.

"İşte Biz, âyetleri iyice anlayıp kavramaları için farklı üslûplarla, türlü türlü beyan ederiz. Biliyoruz ki onlar neticede 'sen bunları bir başkasından ders almış, bize anlatıyorsun!' diyeceklerdir. Âyetleri böyle türlü türlü açıklamamız, bilmek isteyen kimselere, Kur'ân'ı iyice *beyan etmek içindir*."[196]

Bu âyet bağlamında yapılan bir yoruma göre âyetleri tasrîfle *üç fayda* gözetilmiştir: Bunlardan birincisi, istidadı olanların onunla hidayet bulması; ikincisi, iman etme kabiliyetlerini yitiren inkârcıların netice itibariyle "sen bunları bir başkasından ders almış, bize anlatıyorsun!" diyerek inkârlarını artırmaları[197] ve son olarak öğrenme niyetiyle araştıran ve ilimle alakası bulunanlar için hakikatlerin delillerini(âyetlerini) beyandır.[198]

Sonuç itibariyle tasrîfle hâsıl olan neticelerden bir tanesi de beyandır. Muhataplar bilip idrak etsinler ve en küçük bir şüpheleri dahi kalmasın diye evirilip çevrilen bu âyetler, neticede onlar için birer beyan mahiyeti taşımaktadır.

---

[195] Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed Muhammed Vâhidî (468/1076), ***et-Tefsîrü'l-Basît***, thk. Abdülaziz b. Muhammed el-Yahya vd., Riyâd, Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430, XIII, 340.
[196] En'âm, 6/105.
[197] Buradaki fayda, Kur'ân-ı Kerim'in, Hz. Peygamberin ona menba olmayacak kadar üstün bir içerik ve belâgatle iletilmesi şeklinde özetlenebilir.
[198] Muhammed Emin b. Abdullah Uremmi Alevî Herarî, ***Tefsîru hadâiki'r-ravh ve'r-reyhân fî ravâbi ulûmi'l-Kur'ân*****,** thk. Haşim Muhammed Ali b. Hüseyin Mehdi, Beyrut, Dâru Tavki'n-Necat, 2001, VIII, 512; Muhammed Reşîd Rızâ (1354/1935), ***Tefsirü'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsirü'l-menar),*** Kahire, Dârü'l-Menar, 1947, VII, 658–659.

## *E. İHKÂM ve TAFSÎL*

Tafsil; manaların birbirine karışmalarına ve noksan anlaşılmalarına yol açmadan beyan edilmesidir.[199] Faslın aslı, bir şeyi başka bir şeyden ayırt etmek, aralarında gedik oluşuncaya kadar kesmek demektir.[200] Bir şeyi tafsil etmek onu fasıl fasıl yapmaktır. Bir şeyi fasıl fasıl yapıp iyice ayırt ettirmek aynı zamanda detaylandırma manası da taşır. İhkâmsa sağlam kılmak, bozulmalardan korumak demektir.[201]

Kur'ân'da bulunan münasebetler ağı, onu anlayıp yorumlama noktasında büyük önem taşımaktadırlar. Farklı uçların birbirine raptedilmesi, aynı mefhuma sahip konuların tekrarlanması, aynı içeriğin tafsilatlandırılarak anlatılması; insanların ders almaları, gerçek hüviyetlerini kazanmaları veya fıtrata dönmeleri adına takip edilen farklı usul ve yöntemlerdir.

İlahî kitabın birimleri aynı istikamette birbirini teyit edici mahiyette planlanmıştır. Örneğin Kur'ân âyetlerinin ihkâm ve tafsilinden söz eden Hûd sûresinin ilk âyetlerinde bahsedilen tevhid-i ubûdiyet, daha sonra kıssalarla tafsil edilmiştir. Ahkâm, kıssa, öğüt, ibret ve mesellerin temel gayesi tevhîd-i ubûdiyettir. Kur'ân'ın bu şekilde olan her bir birimi kendi içinde gayet muhkem olduğu gibi diğerleriyle olan münasebetinde de gayet sağlam ve yerli yerindedir. Bu açıdan âyette önce âyetlerin muhkem kılınmasından bahsedilip ardından tafsilinden söz edilmesi gayet dikkat çekicidir. İhkâmın önce zikredilmesinin hikmetlerinin birisi, tafsîlin dağınıklığı akla getirmesine daha baştan engel olmak olsa gerektir. Sûrede geçen kıssalara geçilmeden önce bir kısım manalar, muhkem bir şekilde beyan edilmiş ardından da kıssalarla bu manalar fasıl fasıl ele alınmıştır.[202] Sûrenin genel ilkelerinin daha başlangıçta muhtem bir şekilde tayin edilip daha sonra bunların söz konusu sûrenin bütün birlik oluşturan uzuvlarına bir ruh gibi sirayet ettirilmesi, ihkâm ve tafsîl kavramlarıyla izah edilmektedir.[203]

---

[199] Tusî, ***Tibyân***, IV, 224.
[200] Abdüddâim Semin el-Halebî (756/1355), ***Umdetü'l-huffâz fî tefsiri eşrefi'l-elfâz***, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1996, III, 233.
[201] Muhammed b. Yakub Firuzabadî (817/1415), ***Kâmûsu'l-muhît***, Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 2005, s. 1095.
[202] Abdülhamid Mahmud Tahmâz, ***el-Mesûliyyetü ve'l-cezâ' fî sûret-i Hûd***, Dımaşk, Dârü'l-kalem, 1994, s. 41–42.
[203] Ahmed Muhtâr Bezra, ***Fî i'câzi'l-Kur'ân***, s. 368–370.

Kur'ân-ı Kerim'in böyle fasıl fasıl ayrılması, her bir faslın kendi içinde muntazam bir düzene sahip bulunması, daha sonra her bir birimin bütün birimlerle eşsiz bir bütün teşkil etmeleri, İlâhî beyanın başlangıçta da neticede de; tafsilde de tasrîfde de muhkem ve gayet sağlam olduğunu göstermektedir. Her bir unsur bir kemâle doğru rehberlikte bulunurken toptan hepsi de muhatapları yine bu kemâl ve zirveye taşıma hedefi gütmektedir.

En'âm sûresinde geçen "Taneleri ve çekirdekleri çatlatıp yararak (gelişme yoluna koyan) Allah'tır. Ölüden diriyi O çıkarır, diriden ölüyü çıkaran da O'dur. İşte gerçek İlah bunları yapandır! Artık nasıl oluyor da haktan uzaklaştırılıyorsunuz?"[204] âyeti ve sûre sonuna kadar onu takip eden diğer âyetler, sûrenin baş taraflarında geçen şu âyetin tafsili mesabesindedir: "De ki: 'Gökleri, yeri yaratan, beslenmeyip besleyen Allah'tan başkasını mı tanrı edinecekmişim?' 'Doğrusu, bana, Allah'a teslim ve itaat edenlerin ilki olmam emredildi' de ve 'sakın müşriklerden olma!' buyuruldu."[205] Bu esnada bir tafsil bitince "Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan kendilerince Allah'a bir hisse ayırdılar da kendi batıl iddialarınca: 'Şu, Allah'ın' dediler, 'Şu da ulûhiyette ortakları olan putlarımızın.' Ortakları için ayırdıkları, Allah'ın hissesine konulmaz, ama Allah'a ait olanlar ortaklarının hissesine aktarılır. Bunlar ne kötü hüküm veriyorlar!"[206] âyetinden itibaren farklı bir üslûpla diğer bir tafsile başlangıç yapılmıştır. Bu tafsîl, aynı meselenin tafsîli olmakla birlikte farklı üslûp ve derinliklere sahiptir. Belli bir şeyin delilleriyle ortaya konduktan sonra farklı bir üslûpla tekrar edilmesindeki sır, daha etkileyici ve daha tesirli olmasıdır. Özellikle de ikinci üslûpta *daha fazla açıklama ve öncekinde geçmeyen bir noktaya tembih* söz konusu olduğunda, ibarede üstünlük, lafızlarda tatlılık ve akıcılık da buna eşlik ettiğinde bu tesir daha da artacaktır. İşte üslûplardaki bu çeşitlilik ve iftinân Kur'ân'ın âdeti ve sürekli başvurduğu bir yöntemdir.[207] Böylece İlahî beyan, tasrîf ve tafsili eşsiz bir ahenkle işleterek mûciz bir kelam olduğunu ortaya koymuştur.

Kâinatta her şey bir ilim ve hikmet çerçevesinde, ince bir hesapla, nasıl olmaları gerektiği yere yerleştirilmişlerse aynı şekilde Kur'ân âyetleri de olmaları gerektiği

[204] En'âm, 6/95.
[205] En'âm, 6/14.
[206] En'âm, 6/136.
[207] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, II, 706–707, 720.

yere konulmuşlardır. Hâlihazırdaki konumuyla Kur'ân, muhkem bir şekilde tafsil ve tasrîfleri de kendi içinde barındırmıştır. Belirli bir konunun hikmetin iktizasına göre Kur'ân'ın muhtelif yerlerine serpiştirilmesi de yine tafsil ve hikmet prensiplerine göre olmuştur. Örneğin Mushaf'ta ilk sırada yer alan Fâtiha sûresinde mü'minlerin sırat-ı müstâkim taleplerine işaret edilmektedir. Ardından gerek Bakara sûresinde ve gerekse onu tâkip eden diğer sûrelerde sırat-ı müstakim bütün hususiyetleriyle zikredilmekte, bu yola girenlerin yapmaları ve yapmamaları gereken şeyler ve bu yoldan sapanların halleri bir bir sıralanmakta ve böylece Hak ve batıl bütün vasıf ve hususiyetleriyle ortaya konarak tafsîl edilmektedir.

Kur'ân'ın ele almış olduğu ana konularda hem bir ihkâm hem de bir tafsîlin olduğu rahatlıkla söylenebilir. En küçük bir şüphe ve tereddüde mahal bırakmayacak şekilde bu hususlar gözler önüne serilmiştir. Zira bahsi geçen konular karakteri itibariyle şüphe kaldırmayan mevzulardır. Tafsilde, bir ihkâm olduğu gibi tasrifde de bir ihkâm vardır.

Ebû Ali el-Fârisi, En'âm sûresi yüz beşinci âyeti yorumlarken ona şöyle bir mana vermiştir: "Bunlar eskiden kalma haberlerdir' demememeleri için âyetler, tafsîl edilip muhkem kılındı."[208] Yapılan yorumdan da anlaşılacağı üzere âyetlerin tasrifiyle muhkem kılınması ve tafsîli arasında bir irtibat kurulmuştur.

Yapılan bu tahkim, tafsîl, tasrîf ve tavzihle muhataplara hiçbir mazeret hakkı bırakılmamıştır. Nitekim âyetlerin tasrîfiyle de hem onların tafsil ve takriri sağlanmış hem de muhtemel yanlış anlamaların önü alınmış olmaktadır. Âyetlerin muhatapların ihtiyacına göre farklı bağlamlarda tekrarlanmaları ve Kur'ân'ın içine hassas bir dengeyle serpiştirilmeleri hikmet, tafsil, tasrîf ve ihkâmın ta kendisidir. Öte yandan âyetlerin bazen şöyle bazen de daha başka türlü tekrarlanmış olması aynı zamanda onların tafsîl ve tavzih edilmiş olması demektir.

Bir bakıma âyetlerin tasrîfini, muhkem kılma göstergelerinden bir tanesi olarak sayabiliriz. Kur'ân'ın nazm ve insicamına halel getirmeden bir konunun farklı şekillerde tekrarlanması, farklı unsurların ahenkli bir bütün haline getirilmesi hem tasrîfin hem de

[208] Ebû Ali Hasan Abdülgaffâr Ebû Ali el-Fârisî (377/987), ***el-Hücce li'l-kurrâi's-seb'a***, thk., Bedreddin Kahveci, Beşir Cuvicati, Beyrut, Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984, III, 375.

ihkâmın bir yansımasıdır. Bu bir manada fasıl fasıl olan Kur'ân'ın enfes bir insicamı şeklinde de anlaşılabilir.

Kur'ân'ı fasıl fasıl, konu konu ayırmak tafsîli ifade ederken bu farklı uçları birleştirmek ve bunların hepsini tek bir şey ve manaya irca etmek de tasrîfi ifade etmektedir. Ve bunların her ikisinde de ihkâmın tezahürlerini görmek mümkündür. Kur'ân-ı Kerim, konu ve gayelerinin farklılığına rağmen hepsine sirayet eden tek bir mana etrafından dönüp durmaktadır.[209] Kur'ân'ın taşımış olduğu farklı unsur ve konulara rağmen aynı istikamette yardımlaşan öğelerden oluşması ve bunlar arasında tesis etmiş olduğu insicam ihkâm ve tasrîfin bir tezahürü olsa gerektir.

Fussilet sûresinin üçüncü âyetinde şöyle buyrulmaktadır. "Bu kitap; bilen, anlayan kimseler için âyetleri tafsil edilmiş bir kitap olup, Arap diliyle olan bir Kur'ân'dır, okunan bir derstir."[210] Âyetler, nazım ve mana itibariyle temyiz edilip ayrılmış ve muhtelif üsluplarla ve birbirinden farklı manalarla fasıl fasıl kılınmıştır. Sözgelimi hüküm, kıssa, vaaz, mesel, va'd ve vaîdler gibi çeşitli manaları buna örnek olarak verebiliriz. Bu gibi konu ve mevzularla Kur'ân bölük bölük kılınmıştır. Dolayısıyla âyetler, üslup ve manaları farklı farklı ve fasıl fasıl olmakla tafsil ve ayırt edilmişlerdir.[211] Âyetlerin bu şekilde, ister lafızda olsun isterse manada olsun çeşitli sınıflara ayrılması ve çeşitli konuları ele alması tafsîlin bir sonucudur.

Kâinatta bir kaos ve karmaşa olmadığı gibi Kur'ân âyetlerinde de hem nazm hem de mana itibariyle düzensizlik ve amaçsızlık bulunmamaktadır. Nitekim bütün bu tafsiller, iş ve eşyayı hakikatteki üzere bilen bir Zat tarafından yapılmaktadır.[212] Hikmet de ancak ilimle tahakkuk eder. Görmüş olduğumuz muhkemlik hikmeti ispat ediyorsa bununla da ilim sübut bulmuş olur.[213] Zaten ihkâmlık veya sağlamlık, münasebet ve insicamlı olmayı gerektirir. Kur'ân'ın muhkem ve mufassal olması, farklılığa rağmen ahenkli olması demektir. Kur'ân'ın ne lafzında ne de manasında bir halel ve kusura rastlamak mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerim, pek çok farklı konu ve üslûbu kendisinde ba-

---

[209] Muhammed Hüseyin Tabâtabâî (1402/1981), ***El-Mîzân fî tefsîri'l-Kur'ân***, Beyrut, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1997, X, 130.
[210] Fussilet, 41/3.
[211] Ebussuûd (982/1574), ***Tefsîrü Ebissuûd***, V, 32; Râzî, ***Tefsîr,*** XXVII, 84
[212] Abdullah Dıraz, ***Nebeü'l-azim***, s. 96. (dipnottan)
[213] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, VI, 152.

rındırmasına rağmen bunlar arasında bir kusur ve ahenksizlik görmek veya göstermek olanağı yoktur. Kur'ân'da her şeyin yerli yerinde olması, siyak ve sibakına uygun serdedilmesi, kıssaların bütün farklı versiyonlarıyla vakıadaki haline uygun olması gibi hususlar hep bu ihkâm, tafsîl ve tasrîf çerçevesinden değerlendirilebilecek konulardır.

İhkâm ve tafsîl, Kur'ân'ın i'câzını ele alırken de başvurulması gereken Kur'ânî kavramlardır. Ortaya konulan bir iş veya ameli en iyi bilen hiç kuşkusuz onun mucididir. Bu bağlamda Allah Teâlâ kendi kelamını bu sıfatlarla tavsif etmektedir.[214] Tafsîli güzel icra edemeyen terkîbi de sağlam yapamaz.[215] Tafsîlat ve incelikleri bilmeyen, eşyanın hakikatine vakıf olmayan bunlar hakkında sağlam, karışıklığa mahal vermeyecek doğru ve detaylı bilgiler veremez. İlm-i İlahîyi nazara verme, En'âm sûresinde yaygın olduğundan tafsilin de sûrede pek çok defa zikredildiğine şahit olmaktayız. Zira tafsîl ancak âlim için imkân dâhilinde olur.[216]

Kur'ân'da mesele ve mevzular ele alınırken muhataplara bıkkınlık vermemek ve onları usandırmamak için bir türden diğerine intikal etme hali yaygın bir durum olup müfessirlerin de dikkat çektiği bir olgudur. Daha önce de ifade edildiği gibi Kur'ân'ın tafsîlinin manalarından bir tanesi de budur. Zira Kur'ân'ın tevhîd ve nübüvvet delilleri, ahkâm, mev'ize ve kıssalar gibi çeşitli alanlara ayrılması müfessirler tarafından tafsîlin bir yansıma ve neticesi olarak görülmüştür.[217] Sözü edilen konular, Kur'ân'ın muhtelif yerlerine tevzi edilerek temel mevzular çeşitli münasebetlerle anlatılmıştır. Böylelikle İlahî kelamda sözü ve tafsîli yapılan manaların esası mahiyetinde olan tevhîd meselesi de açık ve net bir şekilde ortaya konmuştur. Elbette ki bu çeşitli sahalar birbirinden bağlantısız değillerdir. Örneğin kıssalar ele alınırken onlar çeşitli delillerle büründürülerek verilmektedir. Bu şekilde örnekleme metoduyla deliller aktarılarak muhataplarda daha tesirli olması temin edilmektedir.[218]

Bilindiği gibi tevhîd, bütün Hak dinlerin birinci gayesidir. Ne var ki insan eksikliklerle malul yaratıldığından mücerret istidlal bu konuda hedefi gerçekleştirmeyebi-

---

[214] Ahmed Muhtâr Bezra, ***Fî i'câzi'l-Kur'ân: dirâse tahlîliyye li-sureti'l-Enfali'l-muhtevi ve'l-bina***, Dımaşk, Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1988, s. 305.
[215] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, II, 698.
[216] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, II, 717.
[217] Râzî, ***Tefsir***, XVII, 149; Elmalılı, ***Hak Dini***, IV, 2751.
[218] Râzî, ***Tefsîr***, XVIII, 45.

lir. Bunun içindir ki, Allah Teâlâ tevhid âyetlerini ahkâm ve kıssaların *arasına* peyda ettirerek vermiştir. Allah Teâlâ, kitabında bu üç türü karışık olarak vermiştir. Sâlih ameller demek olan ahkâm, nefislerden tozun, dumanın silinmesinde ve gönül aynasında tevhîd hakikatlerinin parlamasında etkin rol oynarlar. Kıssalar, öğüt ve ibretleriyle ahkâma götürücü ve onların icra edilmesine teşvik edici bir unsur olmanın yanında marifet delillerini yerleştirip tevhidin kök salmasına da vesile olurlar. Dolayısıyla kıssalar, tevhîd ve mükellefiyetleri teyit ve teşvik edici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Böylece vahdâniyyet; çeşitli hikmet, ahkâm ve türlü terğîb ve terhîbin aralarına gayet muhkem bir tarzda sindirilmiş olur.[219] Bu türlerin birinden diğerine intikaller, irtibat ve münâsebet yitirilmeden son derece sağlam ve muhkem bir sûrette gerçekleştirilir.

Türler arası geçişler özellikle Medenî sûrelerde kendisini gösteren bir durumdur. Ancak söz konusu çeşitlerin aynı mefhûm ve ortak gaye etrafında bir paralelliğe sahip oldukları, dolayısıyla da tasrîfte her zaman öz birlikteliği şartının olduğu söylenebilir.

Biraz tefekkürle her şeyin Allah'a işaret ettiği anlaşılabilir. Meseleyi bu açıdan mütalaa ettiğimizde tasrîfin esasında gerek kâinatta ve gerekse Kur'ân'da çok yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Tasrîfte olduğu gibi tafsilin de böyle yorumlanmasında bir sakınca olmasa gerektir. Kâinatta varlığın fasıl fasıl ayrılması, her şeyin olması gerektiği yerde bulunması bir tafsilken bunların aynı ortak gaye etrafında birleştirilmeleri, aralarında görünmez bir bağ teşkil etmeleri de hem bir tasrîf hem de bir ihkâmdır. Kur'ân-ı Kerim'de varlıktaki inceliklere dikkat çekilerek bunların birer tafsil olduğunun vurgulanması ve zaman zaman da bu tafsilleri birleştirip ardından âyetlerin böyle tasrîf edildiğinin altının çizilmesi çok manidardır. Tafsilde bir şeyi ceste ceste ayırıp iyice detaylandırma, temyiz etme gibi manalar söz konusudur. Kâinatta her şeyin yerli yerinde olması birbiriyle iltibasa düşmemeleri ve kaos ve fesadın baş göstermesine mahal vermeyecek şekilde düzenli ve intizamlı olmaları tafsîlin bir neticesi olsa gerektir. "Her şeyi bu şekilde yerli yerine koyduk ve ayrıntılarıyla tafsil ettik."[220] âyeti de kanaatimizce bir bakıma buna işaret etmektedir. Dolayısıyla burada sözü edilen tafsîl bütün eşyayı içine

[219] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, I, 494–495; krş. Râzî, ***Tefsîr***, VI, 20; Râzî, ***Tefsîr***, VII, 3; Râzî, ***Tefsîr,*** XI, 54; Ebû Hafs Ömer b. Ali ed-Dımaşki İbn Âdil (880/1475), ***el-Lübâb fî ulûmi'l-Kitâb***, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998, IV, 313.
[220] İsrâ, 17/12.

alacak şekilde genel olmalıdır.[221] Allah Teâlâ'nın eşyayı yaratmasında, onu ince hesaplarla düzen ve nizama koymasında, kanun ve ilkelerini vazetmesinde ve bütün bunları en ince teferruatına kadar bilmesinde hep tafsîlin izlerini görmek mümkündür.

### *F. TEYSÎR (KUR'ÂN'IN KOLAYLAŞTIRILMASI)*

Allah Teâlâ, Kamer sûresinde Kur'ân'ı kolaylaştırdığını haber verme bağlamında "teysîr" âyetini tekrarlamıştır.[222] Bu kolaylaştırma vecihlerinden bir tanesi olarak da tasrîfi sayabiliriz. Dolayısıyla tasrîfle-teysîr arasında böyle bir bağ kurulabilir. Allah Teâlâ muhatapların öğüt almalarını kolaylaştırmak için manaları çeşitli açılardan tekrarlamıştır. Bir diğer tabirle insanların ihtiyaç duyduğu dünya ve âhiret saadetleri adına olmazsa olmaz olan hakikatlerin farklı şekillerde ve türlü üslûplarla (kıssa, mesel gibi) tekrarlanması bir kolaylaştırmadır. "Yemin olsun: Biz, (zikir ve tezekküre malzeme teşkil edecek meseleleri sürekli tasrîf ederek) Kur'ân'ı tezekkür (ve zikir) için kolaylaştırdık. Haydi, var mı tezekkür eden ve ibret alan?"[223]

Zemahşerî, Kamer sûresinde geçen söz konusu âyetle ilgili şu açıklamada bulunmaktadır. "Yeterli derecede ibretlere yer vererek Kur'an'ı hatırlama ve öğüt alma adına kolaylaştırdık ve onda teşvik, tehdîd, öğüt ve ibret türlerini tasrîf ettik."[224] Kıssaların muhtelif sûrelerde tekrarlanması ve özellikle de bunlardan bir kaçının birlikte zikredilmesi maksadın kolaylaştırılma şekillerindendir.[225] Bu şekilde kalbi rikkate getirecek korku ve teşvik ihtiva eden öğüt ve nasihat türleri, tasrîf edilerek insanların ders almaları kolaylaştırılmış olmaktadır.[226]

Kamer sûresinde bulunup dört kıssanın peşinden tekrarlanan "Yemin olsun: Biz, (zikir ve tezekküre malzeme teşkil edecek meseleleri sürekli tasrîf ederek) Kur'ân'ı tezekkür (ve zikir) için kolaylaştırdık. Haydi, var mı tezekkür eden ve ibret alan?"[227]

---

[221] Muhammed b. Tâhir İbn Âşûr (1394/1973), ***Tefsirü't-tahrîr ve't-tenvîr*****,** Tûnus, ed-Dârü't-Tûnusiyye, 1984, XV, 45.
[222] Ebü'l-Hasan Ali b. İsa Rummânî (384/994), ***Tefsiru Ebi'l-Hasan er-Rummânî (el-Cami' li-ilmi'l-Kur'an)***, thk. Hıdr Muhammed Nebha, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009, s. 454.
[223] Kamer, 54/17.
[224] Zemahşerî, ***Keşşâf***, V, 658; Beyzâvî, ***Envâr***, V, 166.
[225] Ahmed b. İbrahim İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî (708/1308), ***el-Burhân fî tenâsüb-i süveri'l-Kur'ân***, thk. Saîd b. Cum'a el-Fellâh, Riyad, Dâru İbni'l-Cevzi, 1428, s. 177.
[226] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, VII, 357.
[227] Kamer, 54/17.

âyeti, sûrede daha önce geçen "Oysa onlara kendilerini inkârdan vazgeçirecek ibretler ihtiva eden nice olaylar bildirilmişti! Bunlar son derece üstün hikmettir. Ama ne fayda! Uyarmalar kâr etmiyor."[228] âyetlerinin içeriğini teyit etmek ve bu kıssalardan her birinin ibret almak için yeterli ve müstakil olduğuna tembih içindir.[229] Bu öğüt çeşitlerinin ve vaîdin sûrede tekrarlanması teysîr olmasının yanında tasrîf olarak da kabul edilebilir. Ayrıca Kur'ân'ın insanın iç içe bulunduğu ve idrak alanı içinde cereyan eden kevnî hadise ve mûcizelerden bahsetmesi de ayrı bir kolaylaştırmadır.

### *G. KUR'ÂN'IN MÜTEŞÂBİH ve MESÂNÎ OLMA VASFI*

(ث ن ي) (s-n-y) kökünde tekrar manası bulunmaktadır. Aynı kökten gelen Arapça iki (اثنين-isneyn) lafzında ve övmek manasına gelen الثناء (es-senâ') kelimesinde yine bu mana mevcuttur.[230] Bu açıdan mesânî lafzıyla Kur'ân'ın lafzî ve manevî benzerlik ve tekrarlarına dikkat çekiliyor denebilir. Lafzî benzerliklerin olduğu yerde manevî paralellikler de vardır. İşte bu paralelliklerden yola çıkarak bir kısım çıkarımlarda bulunmak ve aradaki benzerlikleri görmek Kur'ân'ın müteşâbih ve mesânî olmasının önemli yanlarından bir tanesi olsa gerektir.

Mesânî, mesnâ kelimesinin çoğuludur ve mükerrer manasına gelmektedir. Kur'an'ın kıssaları, haberleri, hükümleri, emirleri, nehiyleri, manaları, va'di, vaîdi ve öğütleri tekrarlandığından o, bu vasıfla nitelenmiştir. Bir kısım manalar defalarca tekrarlanır ve her defasında yeni bir üslup ve yeni bir ruh söz konusudur.[231] Müfessirlerde sık görülen ahkâmın tekrarı meselesi bizce çok da netlik kazandırılmış bir husus değildir. Zira daha çok inananlara hitap ettiği için hükümlerin tekrarına ihtiyaç olmadığı; haber ve kıssalarınsa inanmayan kâfirlere deliller sunma gayesiyle tekrar edildiği kabul edilir. İnanmayanlara hitap etmelerinden dolayı onların çeşitli vesilelerle muhtelif şekillerde tekrarlanmaları gayet doğal bulunmuştur.[232] Kanaatimizce bu yaklaşım şekli bir

---

[228] Kamer, 54/4–5.
[229] Ebussuûd, ***İrşâd***, V, 236.
[230] Halebî, ***Umdetü'l-huffâz,*** I, 289–290.
[231] Saîd Havvâ (1409/1989), ***el-Esâs fi'-tefsîr***, Kâhire, Dârü's-selâm, 1985, IX, 4871; Zemahşerî, ***Keşşâf***, V, 300.
[232] Matürîdî, ***Te'vîlât***, XI, 119–120.

açıdan doğru olmakla birlikte tam isabetli değildir.[233] Zira inanıyor olsalar bile insanlar bir kısım amellerde ihmaller göstermeye ve zamanla tamamıyla göz ardı etmeye başlayabilirler. İnsanların dinî değerler mevzuunda sürekli canlı ve taze kalmaları bir noktada amellerin sürekli icra ediliyor olmasına bağlıdır. Bundan dolayıdır ki Kur'ân'da bir kısım manaların sadece bazı kitleler için tekrar edildiğini iddia etmek doğru olmasa gerektir.[234]

İlave olarak Kur'ân'ın mesânî olmasından ondaki ikişerlilik hali de anlaşılmıştır. İlahî kelamda va'd-vaîd, emir-nehiy ve kıssa ile hükmün kendi aralarında birer ikili teşkil etmeleri kavramın delalet alanlarından bir tanesini teşkil etmektedir. Mehmet Vehbî Efendi'nin Kur'ân'ın mesânî olma nedeniyle ilgili yapmış olduğu şu açıklamalar bahsi geçen görüşe ışık tutar mahiyettedir. "Te'kîd ve takviye için Kur'ân'ın ahkâmında tekerrür olduğu gibi emr ve nehiy, va'd ve vaîd, sevab ve ikâb, dünya ve âhiret, gazab ve lütuf gibi hep çift olduğundan zevc manasını hissettiren "mesânî" lafzıyla tavsif olunmuştur."[235] Dolayısıyla manaların mukâbil bir şekilde çifterli olarak getirilmeleri, mesânî kavramının anlamları cümlesinden kabul edilmiştir. Zıt manaların birlikte zikredilmesine mesânî denirken bağlamın tamamıyla bir mana etrafında dönüp durmasına da bir görüşe göre müteşâbih denmiştir.[236]

Rummânî de, mesânî vasfını benzer şekilde izah etmiştir. Buna göre Fâtiha, her namaz ve kıraatte tekrarlandığı için ona mesânî vasfı verilmiştir. Yedi uzun sûrede haber, mesel ve ibretler tekrarlandığı için onlar bu vasıfla tavsif edilmişlerdir. Üçüncü olarak ise, Kur'ân'da muhtelif beyan vecihleriyle tasrîf edilen hikmetlerin bu tekrarından ötürü İlâhî kelamın tamamına mesânî denmiştir.[237] Kur'ân'da hikmetler, va'd ve vaîd çeşitli beyan türlerinde tasrîfle tekrarlanır. İşte mesânî olma vasfı bunu ifade et-

---

[233] Elbette ki, İmam Matürîdî burada ahkâmla ilgili az da olsa bazı tekrarların olduğunu göz ardı ediyor değildir. Ancak kıssalara nazaran bunlar hiç yok hükmünde sayılacaklarından ve hükümlerle amel etmek ancak inananlar için bahis mevzu olduğundan, onlarsa inançları gereği kendilerine zorunlu olan amelleri yine kendileri arayacaklarından, hükümlerde (gözle görülür, bariz) tekrar yok denilmiştir.

[234] Abdülganî Râcihi, "Teşâbühü'n-nazm fi'l-Kur'âni'l-Kerim", **Mecelletü'l-Ezher**, c. XVIII, sy. 10, s. 816 vd.

[235] Mehmed Vehbî Efendi (1369/1949), ***Büyük Kur'ân Tefsîri (Hülâsatü'l-beyân)***, İstanbul, Üçdal Neşriyat, ts., XII, 4871; Râzî, ***Tefsîr,*** XXVI, 249.

[236] Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr (774/1373), ***Tefsirü'l-Kur'âni'l-azîm*****,** Kâhire, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts., IV, 50.

[237] Rummânî, ***Tefsir***, s. 223.

mektedir.[238] Rummânî, kendisinden önceki bilginlerin haber, ibret ve mesellerin tekrarından ötürü Kur'ân'ın bu vasfı aldığı şeklindeki görüşlerini, "tekrar" yerine "tasrif" değişikliği yaparak tekrarlamış olmaktadır.[239]

Kur'an'ın *müteşâbih olma vasfını* ise öncelikle onun belâgat ve fesâhatte baştan sona benzer olması şeklinde anlayabiliriz.[240] Kur'ân'da manadan manaya ve üslûptan üslûba intikal edildiği halde insicam ve ahenk bozulmaz, bazen gizli de kalsa münasebet varlığını her daim devam ettirir. Farklı fikirleri, farklı alanları, türlü üslûp ve forumlarla bir arada barındırdığı halde sahip olduğu birlik ruhundan bir şey kaybetmez. Kur'ân, bu konuda kendine has bir tarz ve stile sahiptir. Bu bakımdan "âyetleri muhkem kılmak" Kur'ân'ın müteşâbih olmasının izah ve tefsiridir denebilir.[241] Kur'ân-ı Kerim, muhkemlik ve sağlamlıkta istikrara sahip olmanın yanında, ihtiva etmiş olduğu üslûb ve manalar mevzuunda da olabildiğine çişitli ve renklidir. Ancak bu çeşitlilik, gelişigüzel ve tesadüfî değildir.

Öte yandan Nisâ sûresi seksen ikinci ayetinin de benzer minvalde değerlendirildiği görülmektedir. Kur'an'da ihtilafın olmaması; nazmı, belâgati ve manalarında düzey farkı bulunmaması şeklinde yorumlanmıştır. Yine Kur'an'ın eğrilikten uzak dosdoğru olmasını da böyle bir siyak içerisinde mütalaa edebiliriz.[242] Nitekim sözü geçen *"Eğer Kur'ân Allah'tan başkasına ait olsaydı, elbette içinde birçok tutarsızlıklar bulurlardı"*[243] âyetiyle ilgili sorulan bir soruya İmam Gazzâlî(505/1111) şöyle bir cevap vermiştir. Buradan kasıt insanların Kur'ân'da ihtilafa düşmediklerini ileri sürmek değil, aksine Kur'ân'ın zâtında ihtilaf ve çelişkinin olmadığını haber vermektir. İlahî kelam, bu tarz ihtilaftan münezzehtir. Zira o, nazımda hep aynı seviyede olup başı sonuna uygundur ve hep fesâhatin en âli mertebesindedir. Beşerî bir kelamınsa böyle bir farklılıktan uzak kalabilmesi mümkün değildir. Zira insan, gaye ve hal bakımından sabit olmayıp değişkendir. Rahat ve sevinçli olduğu zamanlarda fasih olurken darlık ve sıkıntı anlarında bu özelliğini kaybedebilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in böyle bir arıza ile malul

[238] Tusî, ***Tibyân***, IX, 18.
[239] Mâtürîdî, ***Te'vîlât***, VIII, 57.
[240] Bakıllanî, ***İ'caz***, s. 36.
[241] Elmalılı, ***Hak Dini Kur'ân Dili***, II, 1037.
[242] Zemahşerî, ***Keşşâf***, II, 115; Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, II, 287.
[243] Nisâ, 4/82.

olmayışı onun beşer kelamı olmadığının delilidir.[244] Kur'ân, ihtiva etmiş olduğu farklı mana ve mevzuları belâgat ve fesâhatin en âli mertebesinin altına düşmeden ele almıştır.

Kur'ân'da bir kıssa, farklı lafız ve söz dizimleriyle defalarca zikredildiği halde bütün bunlarda fesâhatte müteşâbihtir.[245] Kur'an'da anlatılan kıssalar, nübüvvete iki açıdan delil teşkil ederler. Buna göre Allah Resulünün bu kıssaları rivayet etmesi, başkalarından öğrenim görmediği için, ancak vahiyle izah edilebilir. Bu da onun peygamber olduğunu ispat eder. İkinci olarak, Kur'ân'da bir kıssa farklı lafızlarda defalarca zikredilmektedir ve bütün bunlarda fesâhatte müteşâbihtir. Bununla birlikte fasih bir edip bir kıssayı bir defa fasih lafızlalarla zikrettiği zaman başka bir defa aynı özellik ve vasıfta zikretmeye güç yetiremez. Dolayısıyla Kur'ân ayetlerinin bir farklılık arz etmeksizin fasih olması onun beşerî değil İlahî kelam olduğuna delalet eder.[246] İnsanlar, kelamlarında bunu gözetemedikleri gibi edebiyatın bütün konularında da iyi değildirler.

Zemahşerî, Kur'ân'ın mesânî olma vasfının müteşâbih olmasının beyanı olabileceğini de ifade etmektedir. Çünkü mükerrer kıssalar ancak müteşâbih olurlar.[247] Dolayısıyla mana temelde aynı olduğu halde bazı Kur'ân âyetlerinin Mushaf'ın muhtelif yerlerinde birbirine yakın nazımlarla tekrarlanmasına da müteşabih diyenler olmuştur.[248] Bu bakımdan müteşâbih ve mesânî birbirine yakın manalara gelmektedir ve bu manasıyla bütün Kur'ân müteşâbih değildir.

Öte yandan Kur'ân'ın zikri geçen manalarıyla müteşâbih ve mesânî olması, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri meselesinin önemli dayanak noktalarından bir tanesini oluşturabilir. Nitekim Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirinden söz edebilmek için mutlaka tekrarın da bulunması gerekmektedir. Bu tekrarlardan bir kısmı mücmel olarak gelirken diğer bazıları da daha tafsilatlı serdedilmektedir. Neticede mücmel olan âyetler, tafsilatlı olanlara bakılarak yorumlanmak suretiyle Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri icra edilmiş olmaktadır.

---

[244] Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî (911/1505), ***el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân***, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dımaşk, Dâru İbn Kesîr, 2002, II, 1020–1021.
[245] Fahreddin er-Râzî (606/1209), ***Acâibü'l-Kur'an,*** Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984, s. 18; a.mlf., ***Tefsir***, XXVI, 249.
[246] Razî, ***Acâibü'l-Kur'an,*** s. 18–19; amlf., ***Tefsir,*** II, 116, Örnekleri için bkz. ***Tefsir,*** II, 117.
[247] Zemahşerî, ***Keşşâf***, V, 300
[248] Abdulgani er-Râcihî, "Teşâbühü'n-nazm fi'l-Kur'âni'l-Kerim", **Mecelletü'l-Ezher**, c. XIX, sy, 1, s. 465; amlf., "Teşâbühü'n-nazm fi'l-Kur'âni'l-Kerim", **Mecelletü'l-Ezher**, c. XVIII, sy, 7, s. 662.

## *H. TEKRARLAR*

Tekrarlar bahsini, önceki başlıkla ilintili olmakla beraber, önemine binaen ve konuyu daha fazla uzatıp bıkkınlık hâsıl etmemek için ayrı bir ana başlık olarak ele almayı uygun bulduk.

### 1. Lafzî müteşâbihler

Tekrarları bir açıdan lafzen müteşâbih tekrarlar ve aynen tekrarlar şeklinde ikiye ayırabiliriz. Lafzî müteşâbihler derken biz Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde birbirine benzer terkiplerle serdedilen âyetleri kastetmekteyiz. Özellikle kıssalarla ilgili bir kısım âyetlerin lafzen müteşâbih bir şekilde serdedildiği bilinen bir vakadır. Söz konusu lafzî müteşâbihlerle ilgili öteden beri müstakil çalışmalar yapılmış olmakla birlikte bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz konu, bunların tasrîfle bir münasebetlerinin olup olmadığıdır.

Bilindiği gibi belâgat, kelamın hal ve makamın gereğine uygun olması demektir.[249] Kelâmın pek çok hal ve makamından münasip olanın seçilmesi ölçüsünde bir kelam, değer ve kalite kazanır. Ve o nispette de etkili olup amacına ulaşır. Sözün inceliklerine nüfuz edip hal ve makamlarında maharet kazanmak insanoğlu için ancak kendi kapasite ve sınırları ölçüsünde tahakkuk edebilir. Nazım bakımından müteşâbih olan cümlelerde baş gösteren değişmeler de bu makam ve halin farklılığından ileri gelmektedir.[250] Kur'ân'da zikri geçen bu tarz âyetlerin bağlamına ve dilin inceliklerine tamamen vakıf olduğunda insanoğlu ancak yapılan bu tercihlerin bir takım sırlarına aşina olabilir.

Bir taraftan kelamın inceliklerine vakıf olma, o mevzuda engin malumata malik bulunma; diğer yandan ise halin gereğine nüfuz edebilme, insana kelamda sûret değişiklikleri (söz tasrîfleri) yapabilme imkânı tanır.

Lafzî müteşâbihlerde mana, icmali olarak ve aslî yapısı itibariyle aynıdır. Başka bir deyişle orada bir mana tekrarı vardır. Nitekim ibareyi belâgat ve fesâhatte üstün kılan da bu hali değildir. Aksine ibareyi üstün kılan ve özellikle de Kur'ân'ı mûciz bir

---

[249] Abdülazîz Atik, ***İlmü'l-meâni, el-beyân, el-bedi***, Beyrut, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, ts., s. 11.
[250] Abdulgani er-Râcihî, "Teşâbühü'n-nazm fi'l-Kur'âni'l-Kerim", **Mecelletü'l-Ezher**, c. XIX, sy, 1, s. 625–626.

kelam haline getiren, makam ve hale göre terkibin yapısında; takdim, tehir, hazif, marife, nekre, teşbih, temsil ve kinâyesinde ortaya konulan ince işçiliktir. İşte Kur'ân âyetlerinde, manaların tekrar edilme keyfiyeti bu şekildedir.[251]

Lafzî müteşâbihlerde, mefhûm aynı olduğundan ister farklı zaman ve mekânlarda vuku bulmuş olaylar anlatılmış olsun isterse aynı olayın farklı üslûplarla anlatımı söz konusu edilsin her halükarda tasrîfin varlığından söz bahsedebiliriz. Ezcümle lafzî müteşâbihlerde mana tekrarı olmasının yanında şekil ve üslûb değişiklikleri de bulunduğundan onları çok rahatlıkla tasrîfe dâhil edebiliriz. Lafzî müteşâbihlerin Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde tekrarı sırasında bir kısım şekil değişikliklerine gidilmesi söz tasrifi olarak kabul edilebilir. Bu söz tasriflerinin doğal sonucu olarak da mutlaka bir kısım cüzî mana farklılıklarının hâsıl olacağı muhakkaktır.

İmam Bikâî'nin yaklaşımıyla bir sûrenin siyakını belirleyen onun ana gayesidir. Ona göre âyetin siyakı denince sadece öncesi ve sonrası anlaşılmamalı, sûrenin etrafında dönüp durduğu mihver konumundaki temel konu da buna dâhil edilmelidir.[252] Benzer olan ifade ve kalıplar, asıl manada aynı olsalar da bağlam onlara pek çok mana yüklemektedir.

Cümlelerin veya nazmın yapısı makam ve gayeye göre şekil almaktadır. Öyleyse o cümlenin neden öyle geldiğini çözebilmek için ortam ve amacı da bilmek gerekmektedir. Sözgelimi temel hedef şükrü dillendirmekse, cümle ve âyetlerin yapısı buna göre bir düzen ve tertibe girecek; şayet hedef Kur'ân'ın rehberliğindeki mükemmellikse yine sûredeki âyet ve cümlelerin tanzimi de ona göre olacaktır.

Konu bağlamında aynı kıssayla ilgili, bize analiz imkânı verecek şöyle bir örnek kaydedebiliriz:

قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُد إِذْ أَمَرْتُكَ

[251] Abdülgani er-Râcihî, "Tefsîrü sûreti'l-En'âm", **Mecelletü Minberi'l-İslâm**, Kâhire, 1986, , sy, 11, s. 20–21.
[252] Bikâî, ***Mesâidü'n-nazar li'l-işrâf alâ makâsıdi's-süver***, thk. Abdüssemi' Muhammed Hasaneyn. – Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1987, I, 152, 183; Muhammed Ebû Musâ, ***Âl-i Hâmîm: Ğâfir-Fussilet dirâse fî esrâri'l-beyân***, Kâhire, Mektebetü Vehbe, 2009, s. 88–89, 174, 374.

"Allah buyurdu: Söyle bakayım, Sana emrettiğim halde, secde etmene mani nedir?"[253]

قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ

"Allah İblis'e: 'Sen niye secde edenlerle beraber olmadın?' diye sordu."[254]

قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَيَّ أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ

"Allah buyurdu: İblis! Benim ellerimle yarattığım mahlûkuma neden secde etmedin? Gururlandın mı, yoksa kendini çok yükseklerde mi görüyorsun?"[255]

Dikkat edildiğinde aynı hadisenin üç farklı sûrede üç farklı şekilde anlatıldığına şahit olunacaktır. İşte bu şekilde üç âyetin üç farklı şekilde gelme nedenini idrak etmek için âyetlerin sunuluş gayelerini bilmek gerekmektedir. Zira her sûre kendi bağlamına göre cümleyi ayrı bir kalıpla vermiştir. Hâdise anlatılırken ibarelerin farklı şekillerde gelmesi; İblis'in bir masiyete üç günahı sıkıştırmış olmasına delalet etmektedir. Bu vaka meydana geldiğinde İblis bu günahların her üçünden dolayı da azarlanmıştır. Dolayısıyla bu üç farklı anlatım tarzı arasında bir çelişki bulunmamaktadır. Ne var ki hadise hikâye edilirken bunların hepsine yer verilmeyip makam neyi gerektiriyorsa ona vurgu yapılmıştır. *Şeytan'a ait bahsi geçen günahlardan birincisi onun emre muhalefet etmesi, ikincisi cemaatten ayrılması, üçüncüsü ise Âdem(a.s.)'i hakir görüp büyüklenmesi şeklindedir.* Yani İblîs; Allah Teâlâ'nın, Âdem(a.s.)'e secde emrine karşı gelerek üç cürmü birden işlemiştir. O, bunlardan her birisi için azarlanıp tazir edilmekle birlikte bu olayın anlatıldığı her bir yerde kalan bölümü diğerlerine havale edilerek sadece birisiyle yetinilmiştir. Ayrıca anılan farklı kullanımlarla, bunların her birisinin Şeytan'ı ayıplama ve işlediği suçtaki bahanesinin yersizliğini ortaya koymada yeterli olduğuna dikkat çekilmektedir.[256] Lafzî müteşâbihlerin birbirini tamamlayıcı mahiyette olmaları, onlar arasında tasrîfin varlığını ortadan kaldırmamaktadır.

[253] A'râf, 7/12.
[254] Hicr, 15/32.
[255] Sâd, 38/75.
[256] Ebussuûd, ***İrşâd***, II, 327–328.

## 2. Aynen Tekrarlar

Yukarıda lafzî müteşâbihlerin aynı zamanda birer tekrar olduğunu ifade etmiştik. Kur'ân'da aynı ifadelerle vaki olan lafzî tekrarlar kendi aralarında tasrîf olmamakla birlikte "bir mevzuyu arz etmede başvurulan ifade kalıplarından birisi" sayılırlarsa tasrîf kabul edilebilirler.

Rahmân sûresinde "öyleyken, Rabbinizin hangi nimetini inkâr edebilirsiniz" âyeti otuz bir defa; Mürselât sûresinde "yalan sayanların vah haline" âyeti ise on defa tekrarlanmıştır. Bu iki misaldeki âyetlerin ekseni "Allah'ı bir tanıyıp şükretmek ve âhiretteki hesabı düşünmek"ten ibaret olan iki esas maksattır. Böylece Kur'ân'ın temel maksatları bu tekrar üslûplarıyla bir defa daha dile getirilmiş olmaktadır. Tekrarlar, dini maksatların farklı üslûplarla tebliği durumundadır.[257] Tekrar, bir meseleyi ifade etmede kullanılan beyan tür ve üslûplarından birisidir. Bir sanattır, belâgat vecihlerinden bir türdür. Öte yandan Rahmân ve Mürselât sûrelerinde yer alan aynen tekrarları âyet fâsılaları gibi değerlendirmek de mümkündür. Böyle kabul edilmesi halinde bu fâsılalardan önce yer alan kısımların aynı mefhuma vurgu yaptıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Allah Teâlâ, nimetlerini sıralama ve âyetlerini tefekküre davet etmede Rahmân sûresinde farklı bir üslûp takip ederken diğer muhtelif âyetlerde başka üslûplar benimsemiştir. Ciddi bir meseleyi ve önemli bir olguyu arzetmek isteyen birisi ikna ve hitabet sanatlarını kullanarak ikna etmek istediği muhatap kitlenin huzuruna sürekli yeni yeni yöntemlerle çıkacaktır. Kur'ân-ı Kerim de hitap etmek istediği insanlara tek bir yöntemle seslenmemiştir. Çünkü insan nefsi yenilik ve değişkenliğe tutkundur.[258]

"Söyle o iman etmiş kullarıma: Namazı tam gerektiği şekilde kılsınlar; alışverişin veya dostluğun olmadığı gün gelmeden önce, gizli ve açık şekilde, kendilerine ihsan ettiğimiz rızıklardan, nimetlerden bağışta bulunsunlar. Gökleri ve yeri yaratan Allah'tır. Gökten yağmur indirip size rızık olsun diye, onunla türlü türlü meyveler ve ürünler çıkaran da O'dur. İzni ile denizde dolaşmak üzere gemileri size râm eden, akan suları ve ırmakları da sizin hizmetinize veren O'dur. Mûtad seyirlerini yapan güneş ile ay'ı size

[257] Butî, ***Min revâii'l-Kur'ân,*** s. 145; Suat Yıldırım, ***Anahatlarıyla Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş***, İstanbul, Ensâr Neşriyat, 2005, s. 108, 152.
[258] Ahmed Muhammed el-Harrât, "Teemmülât fî üslûbi't-tekrâri'l-Kur'ânî fî dav'i sûreti'r-Rahmân", **Mecelletü'l-akîk**, Medîne, 1992, c. 1, sy, 1–2, s. 124–125.

âmade kılan, geceyi ve gündüzü istifadenize veren de O'dur. Hâsılı O, Kendisinden dilediğiniz her şeyi verdi. *Öyle ki Allah'ın size verdiği nimetleri birer birer saymaya kalkarsanız, mümkün değil, onları toptan olarak bile sayamazsınız.* Gerçekten insan zalim ve nankördür."[259]

Bu âyetlerde Allah, kısaca nimetlerini sayıp onlar üzerinde düşünmeyi telkin ettikten sonra nimetlerinin sayılamayacak kadar çok ve sonsuz olduğunu ifade ederek paragrafı sonlandırmıştır. Rahman sûresinde ise tek tek zikredilen her nimetin ardından otuz bir defa tekrarlayacak olan bir takip cümlesi getirmiştir. Ki bu takip cümleleri de bir manada o nimetler karşısında takınılması gereken tavrı vurgulamaktadır. Dilenseydi yukarıda sayılan her nimetin ardından da böyle görevi hatırlatan cümlecikler getirilebilirdi. Ancak Kur'ân, bu iki farklı yerde iki farklı arz şekli benimsemeyi yeğlemiştir. Dolayısıyla bu zeyil cümlelerinde de ayrıca tasrîfe başvurmaya gerek duyulmamıştır. İlahî beyan, böyle bazı durumlarda ifadeleri aynen tekrarlamayı bir gereklilik olarak görmektedir.

"Rahman Kur'ân'ı öğretti. İnsanı yarattı, ona konuşmayı(beyanı) öğretti. Güneş ve ay bir hesap ile hareket ederler. Yıldızlar ve bitkiler hep secdededirler. Göğü bu âhenkle O yükseltti ve bu mîzânı koydu ki siz de ders alıp ölçü dışına taşmayasınız. Öyleyse siz de tartıyı adaletle yapın, sakın teraziyi, dengeyi aksatmayın. Allah yeryüzünü de canlı yaratıklar için alçaltıp döşedi. Orada meyve çeşitleri, salkımlarla dolu hurma ağaçları, saplı ve yapraklı hububat ve hoş kokulu bitkiler vardır. *O halde Rabbinizin nimetlerinden hangi birini inkâr edebilirsiniz?* İnsanı kiremit gibi pişmiş çamurdan yarattı. Cinni ise hâlis ateşten yarattı. *O halde Rabbinizin nimetlerinden hangi birini inkâr edebilirsiniz?*"[260] Burada mealleri verilen ve sûre sonuna kadar devam eden âyetlere kuşbakışı bir göz attığımızda öncelikli olarak Allah Teâlâ'nın rubûbiyet tecellilerine, ilim, hikmet, kudret, tedbir, hâkimiyet ve keremine örnekler verildiğine şahit olmaktayız. Bunlardan her birisi adeta insanın başına inen birer balyoz ve ona sahip olduğu melekeleri kullanmayı teşvik eden birer rehber hüviyeti taşımaktadır. Ardından cehennemliklerin ve cennetliklerin halleri sıralanarak meseleye ayrı bir derinlik ve motif kazandırılmıştır. Netice itibariyle böyle etkili bir üslûp, duyarlı insanlar için şok tesiri yapacak-

[259] İbrahim, 14/31–34.
[260] Rahmân, 55/1–16.

tır. İşte Kur'ân-ı Kerim, insanları kendine getirme adına böyle farklı farklı üslûplar kullanmıştır. Aslında sûrede tekrarlanan âyetleri çıkardığımızda yine orada tasrîflerin olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak bunu anlamak insanın düşünce dünyasını biraz zorlamasına ve gereği gibi kullanması bağlıdır. *"O halde Rabbinizin nimetlerinden hangi birini inkâr edebilirsiniz?"* cümlesi sürekli tekrarlanarak, sahip oldukları donanımları kullanmayan insanlara karşı celâlî tecellilerin dozajı daha da artırılmıştır. Sanki böylece perde bütünüyle aralanmış gibidir. Bu açıdan ayrıca "Ancak senin celâl (haşmet, azamet) ve kerem sahibi Rabbinin zatı hiç yok olmadan devam eder gider."[261] ve "Celâl (azamet, haşmet) ve kerem sahibi Rabbinin ismi çok yücedir."[262] âyetlerine yer verilmesi de gayet dikkat çekicidir. Bütün bunlar karşısında insandan beklenense, düşünme, ibret alma ve özünü dönüp toparlanmadır. Öte yandan sûrenin başında özellikle beyana ve bir beyan harikası olan Kur'ân'a vurgu yapılması bir başka dikkat çekici hususdur. Çünkü beyanla bütün bu hususların açıklanması meseleyi yoruma yer bırakmayacak şekilde apaçık hale getirir ve muhatapların hiçbir mazeret payları kalmaz. Ayrıca beyan etme mevkiinde olan birisinin aklını, fikrini ve zekâsını kullanma mecburiyeti de vardır.[263] Bu özellikleri hâiz bir insanınsa beyanla ortaya konan bu delilleri anlamakta zorlanmaması beklenir.

Tekrar denince öncelikli olarak akla aynı lafızlarla vaki olan tekrarlar gelse de hiç kuşkusuz tekrarlar bundan ibaret değildir. Bizim ifade etmeye çalıştığımız tekrarsa mefhûm veya mana tekrarıdır. İşte kanaatimizce tasrîfin asıl mecrasını da bu manevi tekrarlar oluşturmaktadır.[264]

### 3. Tekrar, siyak-sibak ilişkisi

Genel manada Kur'ân'ı anlamada olduğu gibi tekrarları anlamada da bağlamın çok önemli bir yeri vardır. Kur'ân'da fayda ve hikmet gözetilmeyen tekrar yoktur. Zahiren tekrar gibi görünen bir şeyin, üzerinde iyice düşünülüp siyak ve sibakına bakıldığın-

[261] Rahmân, 55/27.
[262] Rahmân, 55/78.
[263] Muhammed b. Yakub b. Muhammed Fîrûzâbâdî (817/1415), ***el-Kâmusu'l-muhît***, 6. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1998, s. 1182.
[264] Yapılmış olan bir çalışmada tekrar, lafzî ve manevî olarak ikiye ayrılarak ikincisi tasrîf şeklinde isimlendirilmiştir. Bkz. Muhammed Sâdık Dervîş, ***İ'câzü'l-Kur'âni'l-Kerim***, Dımaşk, Dârü'l-ıslâh, 2009, s. 440, 453.

da, bir kısım fayda ve hikmetten azade olmadığı müşahede edilecektir.[265] Kur'ân'da yer alan tasrîflerden her birisi, içinde bulunmuş olduğu bağlamın ayrılmaz bir cüzüdürler. Bu açıdan tasrîf, bir manada bütün Kur'ân'la alakalıdır.

İmam Gazzâlî, "Cevâhirü'l-Kur'ân" isimli eserinde faydasız olma manasında Kur'ân'da tekrarın olmadığını söylemekte ve zahir itibariyle tekrar gibi görünen hususlarda, siyak ve sibaka bakmayı tavsiye etmektedir.[266] Kur'ân kıssalarında bu manada bir tekrarın olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira bunlardan her birisi diğerlerinden farklı bir bağlama sahiptir. Sözgelimi Musa(a.s.)'nın, A'râf sûresinde geçen kıssasıyla Bakara sûresinde geçen kıssasının bağlamları birbirinden farklıdır. İlkinde İsrâil oğullarının küfür ve nankörlükte çabuklukları ve ahidlerini bozlamaları üzerinde durulurken; ikincisinde kendilerine verilen nimetleri hatırlatarak onları imana celbetmek hedeflenmiştir.[267] Aynı kıssayı farklı bağlamlarda kullanarak hem içinde bulunmuş olduğu siyaka hem de benzerlerine nâzır kılmak, Kur'ân'ın mûcizevî yanlarından birisini oluşturmaktadır. Diğer taraftan Kur'ân'da tekrarlanan kıssaların, gerçekte yaşanmış hallerine mutabakat ihlal edilmeden farklı bağlamlarda tekrarlanmaları ve aynı zamanda içinde bulunmuş oldukları bağlama tam uyum sağlayacak şekilde serdedilmeleri, onların kayda değer meziyetlerindendir.

Kur'ân-ı Kerim'de siyaka ve makama göre ifadenin formatında hâsıl olan değişiklikler kendilerine rehberlik yaptığı kitle adına da büyük önem arzetmektedir. Ortam, makam, zaman ve konjonktüre göre başkalaşmaya girmeden söylem şekillerinde farklılığa gitmek, her zaman için gerekli, hatta zorunludur. Bu açıdan tasrîfin Kur'ân içerisinde çok geniş bir kullanım yelpazesine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu durum, Kur'ân'ın bütün zamanlara ve muhataplara hitap etme materyallerinden birisini de teşkil etmektedir. Bundan dolayıdır ki gayenin farklılığına göre lafızlar farklılaşmış ve nazımlar; takdim, tehir, îcaz ve ıtnapla değişmiştir.[268]

---

[265] Ziyaüddin İbnü'l-Esîr (630/1233), ***el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve'ş-şâir***, thk. Ahmed Muhammed Hûfî, Bedevi Tabâne, Kahire, Dâru Nehdati Mısr, ts., III, 8.
[266] Ebû Hamid el-Gazzâlî (505/1111), ***Cevâhirü'l-Kur'ân***, thk Muhammed Reşid Rıza el-Kabbânî, Beyrût, Dâru ihyâu'l-ulûm, 1990, 68.
[267] Bıkaî, ***Nazmü'd-dürer,*** III, 104.
[268] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, I, 8.

### 4. Tekrar-tafsîl ilişkisi

Aynı konuya farklı üslûplarla değinen âyet veya pasajlara göz attığımızda onlarda tekrarın yanında tafsîlin de söz konusu olduğunu görmekteyiz. Diğer taraftan tekrar edilen manalar, aynı lafza sahip olsalar dâhi bağlamlarının değişmesine göre manalarında bir kısım ilaveler ve farklı unsurlar barındırabilirler. Böylece aynı mefhûm hem tekrarlanmış hem de daha da genişleyerek daha fazla kuşatıcı bir hal almış olacaktır. Bu açıdan Kur'ân'da hâkim olan te'kîd ve tesis kuralının burada da egemen olduğunu söyleyebiliriz.[269] Örneğin Allah Teâlâ, Nisâ sûresinde benzer şekilde şu iki âyete yer vermektedir:

"Şu muhakkak ki Allah Kendisine şirk koşulmasını affetmez, ama bunun altındaki diğer günahları dilediği kimse hakkında affeder. Kim Allah'a ortak icad ederse müthiş bir iftira etmiş, çok büyük bir günah işlemiştir."[270]

"Şu kesin ki: Allah Kendisine şirk koşulmasını affetmez, ama dilediği kimse hakkında bunun altındaki diğer günahları affeder. Her kim Allah'a şirk koşarsa, haktan çok uzağa sapmış olur."[271]

Bu iki âyette değişik olan iki şeyden birincisi, lafzî farklılıklar; ikincisi ise bağlam farklılığıdır. Önceki âyet, Ehl-i kitap hakkında iken ikinci âyet Ehl-i kitabın dışındaki şirk ve küfür ehli hakkındadır.[272]

Bir mevzû veya medlulle alakalı Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde geçen âyetlerin hitap etmiş olduğu kitle ve zümrelerde değişiklikler söz konusu olabilmektedir. Örneğin Bakara sûresinde infaktan bahsedilirken mevzuyla ilgili âyetler pek çok defa tekrarlanmıştır.[273] Konuyla alakalı sûrenin sonlarındaki şu âyet, her bakımdan fedakârlık ortaya konulması gereken farklı bir zaman ve farklı bir sınıfa işaret ediyor olabilir.[274] "Malları-

---

[269] Mahmud Tevfîk Muhammed Sa'd, ***el-İmâm el-Bikâî cihâduhu ve minhâcü te'vîlihi belâgate'l-Kur'âni'l-Kerîm***, y.y., 2003/1424, s. 193, 210.
[270] Nisâ, 4/48.
[271] Nisâ, 4/116.
[272] Elmalılı, ***Hak Dini***, III, 1467.
[273] Bu âyetlerden bazıları için bkz. Bakara, 2/245, 254, 261, 267.
[274] Elmalılı, ***Hak Dini***, II, 944 vd.

nı gece ve gündüz, gizli ve âşikâr olarak hayra harcayanlar var ya, işte onların Rab'leri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur ve onlar asla üzülmeyeceklerdir."[275]

Bunun yanında Bakara sûresinde tevhîd delillerinden sekiz tanesine yer veren âyetle Âl-i İmrân sûresinde üç tanesini zikreden âyetin mecrası aynı olmasa gerektir. Bunlardan bir tanesi yolun bidayetinde olanları öncelikle kendisine hedef olarak seçerken diğeri manen ileri merhalede bulunan bir kesime hitap etmektedir. Âyet sonlarında yer alan özlü cümleler de bunu teyit eder mahiyettedir.[276] Bu şekilde, farklı gruplara hitap edildiği gibi aynı zamanda bir hedef de gösterilmiş olmaktadır. Dolayısıyla bir âyet, herkese aynı ölçüde hitap etmiyor olabilir.

### 5. Terâdüf ve furûk

Kelimeler veya terkipler arasındaki fark ve nüansları bilmenin tasrîfle ne gibi bir alaka ve irtibatı olabilir? Veya kelimelerdeki incelikleri ve çeşitli üslûpların kullanım alanlarını iyi bilmek mevzuya ne gibi bir katkı sağlayabilir? Bizim "terâdüf ve furûk" (eş anlamlılık ve kelime ve terkipler arası fark ve incelikler) derken cevabını aradığımız sorular işte bunlardır. Öte yandan benzer kullanımların olduğu bir yerde hiç kuşkusuz terâdüf ve furûk terimleri de akla gelecektir. Dilde terâdüf olgusunun varlığı inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak Kur'ân'da arzulanan, manada herhangi bir değişiklik olmaksızın bir kelimenin yerine diğerini koyma imkânının olmamasıdır.[277]

Müradif, diğerinin delalet ettiği şeyin misline delalet eden kelimeye denir. Terâdüf de bu iki kelime arasındaki ilişkidir. Müterâdiflerin taşıdıkları manaların inceliklerini bilmek; onları kullanabilmek, birbirinin kapsam alanına girmesine engel olmak ve manayı bozucu tekrarından sakınmak ve de zihindeki suretleri, lafız kalıplarına dökmede inisiyatifte bulunabilmek içindir. Manayı arzulandığı şekilde ortaya koymak, ancak kelime dağarcığı fazla olup onlarda tasarrufta bulunabilenler için mümkündür.[278] Herhangi bir yazar, lafız ezberi çok, müradif ve yakın manalı lafızlara vukufiyeti fazla

[275] Bakara, 2/274.
[276] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, II, 197; Râzî, ***Tefsîr***, IX, 115.
[277] Ahmed Yâsûf, ***Dirâsât fenniyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm***, Dımaşk, Dârü'l-Mektebî, 2006, s. 78.
[278] Ali b. Halef (447/1055), ***Mevâddü'l-Beyan***, thk. Salih Dâmin, Dımaşk, Dârü'l-beşâir, 2003, s. 67.

olması halinde, ifade etmek durumunda olduğu manaları, muhtelif ibare ve farklı lafızlarla anlatma imkânı elde etmiş olur ve maksadını daha rahat anlatabilir.[279]

Ali b. Halef, müteradifler arasında ince farklar bulunduğuna inanmaktadır.[280] Ona göre manaların mertebeleri vardır ve müteradif zannedilen lafızlar bu genel mananın bir basamağına delalet etmektedirler. Yani onlar arasında umum-husus ilişkisi bulunmaktadır. Bir kısmı o mana veya sıfatta daha bir fazlalık ifade ederken diğer bazıları da daha az mana çokluğu taşırlar. Örneğin bunlardan her ikisinin de cömertlik anlamı taşıdığını varsaydığımızda birisi daha fazla mübalağa ifade ediyor olabilir; aynı şekilde bir kelime az bir kızmayı ifade ederken başka bir lafız daha fazla tehdit ve azar içeriyordur. Bunlardan hangisinin kullanılacağı muhatabın durumuna göre belirlenir. Belki Kur'ân'daki bazı müteradifleri de böyle anlamak gerekmektedir. Yani orada farklı muhatap kitlelerine göre farklı lafızlar tercih edilmiş olabilir.

Mana aynı olduğu halde böyle bir meselenin muhtelif lafızlarla anlatılmasını ancak belâgat ve fesâhatin bütün birimlerini tamamıyla toplayabilen birisi yapabilir. Bu yöntem, Kur'ân'ın i'câz yönlerinden birisini teşkil etmektedir. Zira bir kıssa, belâgat ve fesâhatin en yüksek mertebesinde, biri diğerinin aynısı olmayacak şekilde pek çok sûrede farklı lafız ve terkiplerle defalarca tekrarlamaktadır. Bundan dolayıdır ki bu yönteme başvuran veya bu seviyeye ulaşabilen azdır.[281]

Kur'ân'da kullanılan lafızları münferit olarak Araplar da kullanmaktadır. Bununla birlikte Kur'ân, onların bütün kelamlarından daha üstün görülmektedir. Bu da ancak terkibin meziyetinden ileri gelmektedir. Dolayısıyla i'câz, terkibin kuvveti ve nazmın güzelliğinde kendisini göstermektedir. Üstünlük, lafızların bir araya gelmesi ve uyumundan hâsıl olmaktadır.[282] Buna göre lafızların terkipte yerli yerine konması i'câzı oluşturmaktadır. Lafzın değeri de burada kendini göstermektedir. Aynı manaya gelen lafızlar arasında da tercih; terkibe ve lafzın içerisinde bulunduğu siyak-sibaka göre yapılmaktadır. Meseleyi Kur'ân açısından düşündüğümüzde bir kısım lafızlar müteradif

[279] Ebu'l-Abbâs Ahmed Kalkaşendî (821/1418), ***Subhü'l-a'şâ***, Kâhire, Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1922, I, 163; İbnü'l-esir, ***el-Meselü's-sâir***, I, 50.
[280] Ali b. Halef, ***Mevâddü'l-Beyan,*** s. 101.
[281] Kalkaşendî, ***Subhü'l-a'şâ***, I, 266.
[282] İbnü'Esîr, ***el-Meselü's-Sâir***, I, 166; Kalkaşendî, ***Suhbü'l-A'şâ***, II, 251; İbnü'l-Esîr, ***el-Câmiü'l-kebîr***, s. 66.

gibi görünse de bunların mutlaka bağlamı, içinde bulunduğu sûre ve daha başka hususlara bağlı hikmetleri olsa gerektir. Müteradif kelimelerden birisinin diğerine tercih edilmesinin nedeni de terkipteki rolünde aranmalıdır.[283] Vücûh kategorisinde ele alınan kelimeler, nasıl farklı kontekstlerde çeşitli manalara gelmekteyseler aynı şekilde müteradif gibi görünen kelimeler arasında tercih unsuru da siyaktır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, tasrîfte eş anlamlılık sorunu bulunmamaktadır. Zira gayede müttefik, muhtelif desendeki unsurların bir araya gelmesi demek olan tasrîfte böyle bir sorunun bulunmadığı açıktır. Ancak bu farklı şekiller birbirinin tıpatıp aynısı olarak telakki edildiğinde böyle bir problemin varlığından bahsedilebilir. Bilindiği gibi tasrîfte unsurların aynîliği söz konusu olmadığından böyle bir sorunla da karşılaşılmış olunmamaktadır.

Diğer yandan bir konuyla ilgili oldukça fazla malzemeye sahip bulunmanın onu farklı şekillerde ifade etmede büyük önem taşıdığı unutulmamalıdır.

## V. TASRÎFİN KUR'ÂN'IN ÜSLÛBU İÇİNDEKİ YERİ

### *A. GİRİŞ*

Kur'ân'ın üslûbu tabiri, Kur'ân'ın ibare ve lafızları seçmede kendisine has izlediği yöntem ve tarzı ifade etmektedir. Bir diğer tabirle manaları ifade ederken Kur'ân'ın kendine özgü metoduna onun üslûbu denmektedir. Üslûb; tarz, yöntem ve manaya giydirilmiş bir elbisedir. Her edip ve şâirin elinden çıkan eser ve telifler, kullandıkları kelimeler aynı olsalar bile belâgat ve fesâhette aynı seviyede olmazlar. Bu da onların sergilemiş oldukları ince işçilik ve tercihlerden ileri gelir. Arapların alışmış oldukları kelime, cümle ve genel kuralların dışına çıkmamış olmakla birlikte Kur'ân, eşsiz üslûbu ile muarızlarını geride bırakmıştır. Yani mesele bu çeşitli hammaddelerden hal ve makama uygun olanın tercihine varıp dayanmaktadır.[284] Diğer taraftan en çok maharet sahibi oldukları türlerde bile insanlar, aktarmak istediklerini tam olarak nakledip yazıya geçiremezler. Müellifler değiştikçe üslûplarda da değişmeler hâsıl olduğundan

[283] İbnü'l-Esîr, ***el-Meselü's-Sâir***, I, 164.
[284] Muhammed Abdülazîm Zürkânî, ***Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân***, thk. Fevvâz Ahmed Zemeralî, Beyrût, Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1995, II, 239–240.

ele alınan konu aynı olsa bile, ele alış şekli kişiden kişiye farklılık arzedecektir. Belki bir açıdan insanların söylem ve üslûplarının farklı farklı olmasını şu âyetin şümulüne dâhil edebiliriz: *"O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de: Gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin farklı olmasıdır."*[285] Bu bakımdan üslûpların insandan insana değişmesini Allah'ın tevhîd delillerinden birisi olarak görmek mümkündür.

Öte yandan her şahsın kullandığı dil; onun tabiatı, düşünce, duyuş ve tasavvur biçimidir.[286] Dolayısıyla edebî çalışmaya konu olan her iç tecrübede, deneyimini ibareye aktaran şahsın fıtrî yapısının izlerini bulmak kaçınılmazdır. Zira bu tabiat, onun kâinat ve hayata bakışını, konuyu ele alma tarzını, hatta tabir, lafız seçimini dâhi etkilemektedir. Dünyada hissiyatı, sezisi ve algısı tam olarak aynı olan iki insanı bulmanın imkânsız olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bunların kâinatı duyuş biçimleri de aynı değildir. Fertler sayısınca farklı algılayış şekli vardır.

Kur'ân'ın belâgat ve üslubunun Araplar ve bütün insanlarınkinden farklı olması onun i'câzına ve kaynağının İlahî olduğuna bir delil sayılmıştır.[287] İlahî kelamın üslûbunun insanoğlunun tamamının üslûbundan farklı olmasını Rafiî şu şekilde izah etmiştir: Kelamın yapı ve terkibi insanın mizaç yapısına tâbîdir. Dolayısıyla Kur'ân ancak üslubuyla diğerlerinden ayrılmaktadır. Çünkü o, insan eseri olmayıp Allah'ın kelamıdır. Şayet onu inşa eden bir insan olsaydı üslûbu da onların üslûbuna benzerdi. İşte Araplar bu manayı hissettiklerinden dolayıdır ki ona muarazaya kalkışamamışlardır.[288] Şimdiye kadar Kur'ân'ın üslûbuna benzer bir eserin kaleme alınmamış olması da bunun tarihî bir şahididir.

Buradaki üslûb değerlendirmelerinin Kur'ân'ın nazm yönüyle adeta özdeşleştiği görülmektedir. Zira Kur'ân'ın nazmı, onun kendine has kelime ve terkîb tercihine dayanmaktadır. Üslûb tamamıyla nazmdan ibarettir diyemesek de çok rahatlıkla nazmı Kur'ân'ın üslûp özelliklerinden bir tanesi olarak kabul edebilir ve bunların birbirinden

---

[285] Rûm, 30/22.
[286] Muhammed Ebû Musâ, ***el-İ'cazü'l-belâğî***, s. 283.
[287] Ebü'l-Fazl İyâz el-Yahsubî (544/1149), ***eş-Şifâ bi-ta'rifi'l-hukûki'l-Mustafa***, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts., II, 258, 264.
[288] Rafiî, ***İ'câzü'l-Kur'ân*****,** s. 167–168.

bağımsız olmadıklarını söyleyebiliriz. Belâgat ve i'câz çalışmalarının altın devrini yaşadığı hicrî dördüncü ve beşinci asırlarda lafız-mana ilişkisi bağlamında ileri sürülen nazm ve zamm(birbirine ekleme)[289] nazariyelerinin üslûpla benzer içeriğe sahip olduğunu ve bunların da Kur'ân'ın i'câzı vesilesiyle geliştirildiğini görmekteyiz. Bu teorilerde manayı belirleyici olan, lafızların belirli şekillerde bir araya getirilmesidir. Bu teliflerin hangisi edibin özünde bulunan manayı daha güzel ifade ediyorsa meziyetçe o, daha üstün ve beliğ kabul edilir. Ve bunlardan her birisi de bir üslûbu ifade etmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'ı üstün kılan da bu üslûbudur.

Üslûb derken Kur'ân için adeta bir karakter halini alan, süreklilik arzedip onun tabir caizse taviz vermediği genel geçer hususiyetleri de göz önüne alınmalıdır. Aksi halde istikrarın sağlanamadığı, sürekli aynı kıvamda varlık gösteremeyen ya da başkalarından aynen aktarılan cümlelerle bir müelllifin ya da telifin üslûbunu ölçmek mümkün değildir.

Daha önce de bahsi geçen nazm, Kur'ân'ın manaları ifade etmede incelik ve istikrarını izah eden bir olgudur. Kur'ân'ın manaları ifade ederkenki halinde bir İlahîlik hâkimdir ve bundan hiçbir zaman taviz verilmez. Kur'ân'da ele alınan mana ve muhtevalardan hangisi olursa olsun bu hususiyetin bozulmadığı ve sürekli muhafaza edildiği görülür. İşte tasrîfi Kur'ân'ın bir üslûb özelliği olarak kabul edebilmemiz için onun karakteristik özelliğini burada da müşahede etmemiz gerekmektedir. Tasrîf, İlahî beyanın başkalarından ödünç aldığı ya da bir, iki defaya mahsus tesadüfen kullandığı bir anlatım biçimi değildir. Aksine o, muhataplarına sunmak istediği manaları en güzel ve etkili şekilde onlara ulaştırma adına başvurmuş olduğu sürekli bir yöntem ve tarzıdır. Kur'ân-ı Kerim, tasriflerde kendine has karakteristik özelliğini muhafaza edememiş olsaydı, ona bir üslûb özelliği nazarıyla bakmak mümkün olmazdı. Zira bu durumda kendine özel tarzından taviz vermiş sayılacaktı. Rummânî'nin ifadesiyle Kur'ân, baştan sona beyanın zirvesinde seyretmektedir.[290] Bu açıdan meseleleri, çok hassas bir şekilde beyan ve izah etme, İlahî kelamın önemli özelliklerinden bir tanesini oluşturmaktadır. Nitekim asıl önemli olan, mananın vaka olarak bulunması değil onun ifade ediliş biçimi-

[289] Kâdî Abdülcebbâr (415/1025), ***el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl,*** thk. Emin Hûlî, Kâhire, Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1960, XVI, 197 vd.
[290] Rummânî, ***Nüket***, s. 107.

dir. Her insan, hakikatte var olan manaları mahiyetine uygun idrak edemeyebilir. Ne var ki, Kur'ân, eşsiz beyanıyla insanların elinden tutup onlara rehberlik yapmaktadır. Bu göz alıcı beyan, aynı zamanda insanlar için bir hüccet ve delil mahiyetindedir. Böyle bir beyan şekli, delil olma noktasında, diğer beyanlardan daha beliğ ve daha kuvvetlidir.[291] Mana ve muhtevaları ortaya koyma adına Kur'ân'ın beyanında izlemiş olduğu bu tarz ve sistem, öteden beri meselenin uzmanlarının ilgi alanı olmuştur. Diğer yandan birkaç defaya mahsus başvurulan bir yöntem olsaydı onu nazm ya da üslûbdan ayrı olarak ele almaya da gerek kalmayacaktı. Hâsılı tasrîf, manaları arz ve takdim etmede Kur'ân üslûbunun çok önemli materyal ve yanlarından bir tanesini oluşturmaktadır.

## *B. ANA HATLARIYLA KUR'ÂN'IN ÜSLÛBU*

Kur'ân'ın terbiye sisteminden, davet yönteminden, kıssalarından, belâgat disiplin ve üslûplarını kullanış şekillerinden ve özlü anlatımından söz etmek aynı zamanda Kur'ân'ın üslûbundan bahsetmek demektir. Ancak biz burada Kur'ân'ın öne çıkan ve süreklilik arzeden bir takım karakteristik özellikleri üzerinde durmayı uygun bulduk. Çalışmaya konu olan tasrîf de bu temel karakteristik yanlardan birisidir.

### 1. Çeşitlilik

Kur'ân, ele almış olduğu konu ve fikirleri belirli başlıklar altında tertibe koyarak muhatap kitleye takdim etmek ya da ihtiva etmiş olduğu mana ve mevzuları belirli üslûplarla sunmak yerine konuları iç içe kendine has bir üslûbla arzeder. Sahip olduğu bu eşsiz üslûbuyla Kur'ân'ın temel inanç esaslarını beyan ve tavzih ettiğini, ahlâkî direktifler verdiğini, kanunlar koyduğunu, insanları İslâm'a çağırdığını, tarihî olaylardan ibret dersleri sunduğunu, uyarılarda bulunduğunu, müjde verdiğini görür ve bunlar arasında eşsiz bir âhenk ve insicam tesis ettiğine şâhit oluruz. Bahsi geçen hususlar, İlahî kelamın sahip bulunduğu tasrîfî sistemin birer tezahüründen ibarettir. İlahî beyan, hem bu manalardan herbirini ele almada hem de bunlar arasında insicamı sağlamada benzersizdir. Şayet mesele sadece türlü konuları gelişigüzel ele almadan ibaret olsaydı, Kur'ân'ın diğer kelamlara bir üstünlüğünden de söz edilemezdi. Evrendeki hiçbir olay ve nesne diğerinden tümüyle bağımsız olmadığı gibi İlahî kelamdaki hiçbir mesele de

[291] Rummânî, ***Nüket***, 107–109.

diğerinden bağımsız değildir. Aradaki münasebet ve insicamı görme bir manada Kur'ân'ın önermiş olduğu hayat nizamının bütün öğelerinin birbirleriyle alakadar oluşunu görmeye bağlıdır. Aksi halde değinilen bütün mana ve konular, birbirleriyle alakasızmış gibi gelecektir. Bu bakımdan tasrîfin birimlerinden olan mevzuların mutlaka birbirleriyle alakalı olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla Kur'ân'ı iyice anlayabilmek ve üslûbu konusunda şaşkınlık yaşamamak için bu Kitab'ın tabiatını, ana fikrini, amaç ve hedefini bilmek gerekir.[292]

Konusu, ana fikri ve amacı göz önünde bulundurulduğunda Kur'ân'da lüzumsuz, anlamsız ve uyumsuz tek bir noktanın dâhi olmadığı görülür. Kur'ân'ın sahip olduğu tasrîfi sistem, farklılığı ifade etmenin yanında insicamı da ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'ın sunmuş olduğu hiçbir husus birbirinden bağımsız ve müstakil değildir. Baştan sona ele alınan farklı konular, ana fikirle uyum içinde olmakla birlikte bunu görebilmek, mananın derinliklerine nüfuz etmeye bağlıdır. Farklı konuların bu şekilde ahenginin yanında onların birbirlerinin sebep ve neticeleri olma bakımından da aralarında münasebetin olduğunu düşünmekteyiz. Dinin ve Kur'ân'ın bir bütün olduğunu göz önüne aldığımızda o farklı gibi görünen sahalar arasında bile, ahenk ve insicamın hâkim olduğu görülecektir.

Şayet Kur'ân böyle olmayıp da, konularına göre tasnife tâbi tutulmuş olsaydı tasrîften söz edilemezdi. Öyle olması durumunda her konu, ilgili olduğu başlık altında ele alınacak ve ona tekrar dönme şansı da olmayacaktı. Bu da, insanın sahip bulunduğu pek çok melekenin kullanılma imkânını ortadan kaldıracaktı. Kanaatimizce Kur'ân'ın hâlihazırda sahip olduğu tertip, fıtrata en uygun olanıdır. Şirk ve şirke ait tasavvurların sökülüp atılması ve bunun yerine tevhidin ikâme edilmesi, meselenin tabiatında olandır. Şirk ise arızidir ve temeli olmayan bir iddiadır. Dolayısıyla bu hususların farklı formatlarla tekrarlanması tabiî ihtiyacın bir neticesidir. Tevhid gibi beşerin saadeti adına vazgeçilmez bir kısım temel disiplinler vardır ki bunlarda bariz tekrarlara şahit olmak mümkündür. Kur'ân, zikri geçen konuları müstakil olarak ele alan kitaplardan daha tesirlidir. Kaldı ki Kur'ân, sahip olduğu bu sistemle bile pek çok ders vermektedir.

---

[292] Ebü'l-A'lâ Mevdûdî (1399/1979), ***Tefhîmü'l-Kur'ân***, trc., Muhammed Han Kayanî vd., İstanbul, İnsan yay., ts., I, 15–17; krş. Muhammed Reşid Rıza (1354/1935), ***el-Vahyü'l-Muhammedî***, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2005, s. 99–102.

### 2. Belâgatte teşâbüh ve insicam

Kur'ân-ı Kerim'in önemli yanlarından birini; onun lafız, nazım ve terkibinin kuvvet ve eşsizliğinde müteşâbih olması ve belâgat ve fesâhatinde hep aynı üstün mertebeyi muhafaza etmesi teşkil etmektedir. Kur'ân lafızlarının *terkipteki güzellik ve eşsizliğine;* bir başka ifadeyle terkip ruhuna Kur'ân dışındaki bir başka eserde şahit olmak asla söz konusu değildir. Tasarrufta bulunduğu muhtelif edebî tür, mana ve mevzulara rağmen Kur'ân'ın terkibindeki bu ruh, ahenk ve insicamda bir değişiklik veya düşüş görülmemektedir.[293] Kelime ve lafızlar aynı olmakla birlikte İlahî beyan, bu birikimden eşsiz bir "terkîbler sözlüğü" oluşturmuş ve sanki böylece alışılmış üzerinden yeni bir sözlük ve kelâm inşa etmiştir. Arapça'da kelimeleri bir araya toplayan pek çok sözlük bulunduğu halde onun Kur'ân dışında terkîbî sözlüğü bulunmamaktadır.[294] Rafiî'nin önermiş olduğu "terkip ruhu" tabiri konuyu çok güzel özetler mahiyettedir. Vücudun bütün azalarına sirayet eden ruh misali bu ruh, bütün âyet ve sûrelerde kendisini eşit bir şekilde hissettirmektedir.

Dolayısıyla sahip olduğu çeşitliliğe rağmen Kur'ân'ın tenâsüb ve insicamını üslûbunun bir parçası sayabiliriz. Kur'ân, üslûbuyla mûcizdir diyenler bir bakıma onun tertibi ve âyetlerinin nazmını kastetmiş olmalıdırlar.[295]

### 3. Manaları aktarmadaki eşsizliği

Bilindiği gibi lafızlar şahısların iç tecrübelerini aktarmada önemli bir araç konumundadırlar. Bu vazifeyi de ancak kendisiyle, tasvir ettiği iç sezi arasında tam mutabakat olduğu zaman hakkıyla eda etmiş olurlar.

İnsanların icra ettikleri şeylerde arzu edilenle yapılan; hissedilenle dış dünyaya aktarılan arasında büyük bir fark vardır. Hissettikleriyle ifade kalıplarına aktardıkları arasında tam uyum göremediğinde edip, bazen kendi eserlerini bile beğenmeyebilir. İşte câhiliye edip ve şairleri, bu hususu Kur'ân'da gözlemleyince onun karşısında muarazaya imkânlarının olmadığını anlamışlardı. Kur'ân'ın üslûbunda bu nokta, bütün açıklı-

[293] Mustafa Sadık er-Rafiî (1356/1937), ***İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâgatü'n-nebeviyye*****,** Saydâ, Mektebetü'l-Asriyye, 2004, s. 200–202.
[294] Rafiî, ***İ'câzü'l-Kur'ân***, s. 206.
[295] Râzî, ***Tefsîr***, VII, 125; Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, I, 6.

ğıyla kendisini gösterirken onların hissettikleri şeyler nefislerinde gizli kalmış, onu dile getirmeye kudretleri yetmemiştir. Esasında belâgatin en temel unsurunu da bu konu teşkil etmektedir. Akılda bulunan bütün fikirleri dış dünyaya aksettirmek, belâgatin en temel konu ve sorunlarından bir tanesini oluşturmaktadır.[296] Kişi, fikir dünyası ve kelime haznesi bakımından ne kadar zengin ve donanımlı ise anlatmak istediği mevzuyu da o kadar kolay satırlara aktaracaktır. Ancak insan neticede kendi kapasitesiyle sınırlıdır. Sezilen mana ve düşüncelerin dış dünyaya aktarıp aktarılamaması meselesini Rafiî, ruh-ceset metaforuyla anlatır. Cisim, ruhun varlığına delalet etse de onun hakikatini ortaya koyamaz.[297] Bu da az önce ifade edildiği gibi lafızları kullanış yöntemiyle, terkipleri sevk ediş şeklinden kaynaklanmaktadır.

### 4. Tasvîr

Kur'ân'ın tasvîrî yanını bir diğer üslûp özelliği olarak sayabiliriz. Nitekim bu hususiyet az önce zikrettiğimiz meziyetlerden bağımsız değildir. Seyyid Kutub'un yaklaşımıyla tasvîr, Kur'ân'ın üslûbunda en yaygın olan ve çokça tercih edilen bir araç ve alandır.[298] İşte bu yöntemledir ki Kur'ân, ele aldığı manaları bizim gözlerimizle görebileceğimiz suretler haline getirmektedir.

Kur'ân'da tasvîr üslûbu sadece teşbih, istiâre ve kinâye gibi meşhur beyân disiplinlerine dayanmayıp daha geniş bir kullanım yelpazesine sahiptir. Bunların yanında lafızların fonetik yapı ve dokusuna, kelimelerin muayyen bir telif ve terkîble serdedilmesine ve son olarak karşılıklı diyalog ve konuşmalara dayanır.[299]

Yukarıda yer verilen bütün bu hususiyetlerin bir uzantısı olarak Kur'ân-ı Kerim, avam ve havassa birlikte hitap edebilme özelliğine de sahiptir. Aslında bu hususiyet, bir bakıma Kur'ân'ın tasrîfî yapısının bir neticesidir. Bunun yanında İlahî kelâmın akıl, duyu ve duygulara aynı anda hitap edebilme yanı da bulunmaktadır. Ayrıca Kur'ân, vecizliğine rağmen pek çok vechi, muhtelif mezhep ve meşreplerin görüşlerine

---

[296] Muhammed Ebû Mûsâ, ***Medhal ilâ kitâbey Abdilkâhir el-Cürcânî***, Kâhire, Mektebetü Vehbe, 1998, s. 221.
[297] Rafiî, ***İ'câzü'l-Kur'ân*****,** s. 183, dipnot.
[298] Seyyid Kutub (1386/1966), ***et-Tasvirü'l-fenni fi'l-Kur'ân***, Kâhire, Dârü'ş-şürûk, 2002, s. 36–37.
[299] Velîd İbrâhîm Kassâb, ***Fi'l-i'câzi'l-belâğî li'l-Kur'âni'l-Kerîm***, Dımaşk, Dârü'l-Fikr, 2010, s. 151–161.

medar olabilecek genişliği, kendi içerisinde barındırır. Bu durum da yine Kur'ân'ın kendine has meziyetlerinden bir tanesidir.[300] Yani Kur'ân-ı Kerim, mûciz ve muhkem olmakla birlikte mufassal olma özelliğine de sahiptir.

Kanaatimizce şimdiye kadar sıralamış olduğumuz Kur'ân'a ait hususiyetleri yine Kur'ân'a ait olan tasrîf, tafsîl, ihkâm, müteşâbih-mesânî gibi kavramlar özetlemektedir.

### *C. TASRİFİN KUR'ÂN'IN ÜSLÛBU İÇİNDEKİ YERİ*

Bir kısım modern müellifler, tasrîf veya tekrarı Kur'ân'ın beyanî ve üslûbî özelliklerinden bir tanesi olarak kabul etmişlerdir. Nitekim Zürkânî, tasrifi Kur'an üslubunun bir i'câzı olarak görmüştür.[301] Tasrîfin Kur'ân terbiye ve eğitim metodunun bir parçası olduğu muhakkaktır.

Ramazan el-Bûtî, Kur'ân'ın üslûb özelliklerinden bahsederken "*lafız ve manaların tekrarı"* olgusuna da yer vermektedir. Bûtî, "mananın tekrarı" derken bazı kıssa ve haberlerin tekrarını kastetmektedir. Diğer bazı çalışmalarda da "aynı manayı ifade etmede üslûb çeşitliliği" bahsi, bir üslûp özelliği olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla "tasrif" Kur'ân'ın bir üslûb türü olarak kabul edilmiştir.[302]

Butî'nin etkilendiği isimler arasında olan Mustafa Sadık Râfiî de aynı konuya "tekrar" adı altında değinmiştir. Râfiî, bir kısım âyetlerin Kur'ân'da tekrar ettiğini ve eda usullerinde farklılık olmakla birlikte mananın aynı olduğunu kaydetmiştir. Bu husus ona göre, Arapları muarazadan alıkoyan bir noktaydı. Zira tek bir mana, iki veya daha fazla beyan formuyla ifade edilmiş olduğu halde bunlardan her biri belâgat ve fesâhatte diğerinden aşağı değildi. Diğer yandan Araplarsa bir tek suretten bile aciz kalıyorlardı.

---

[300] Abdullah Dıraz, ***Nebeü'l-azim***, Kuveyt, 2004, s. 97–100.
[301] Zürkânî, ***Menâhil***, II, 253; Hasan Ziyâüddin Itır, ***el-Mu'cizetü'l-hâlide***, Beyrût, Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1994, 274; Suat Yıldırım, ***Anahatlarıyla Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş,*** İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005, s. 150.
[302] Muhammed Saîd Ramazan Butî, ***Min revâii'l-Kur'ân: teemmulât ilmiyye ve edebiyye fî kitâbillâhi azze ve celle,*** Dımaşk, Dârü'l-Fârâbî, 2004, s. 140; Mahmûd Ahmed Sâlih ed-Dûserî, '***Azametü'l-Kur'âni'l-Kerim***, Cidde, Dâru İbni'l-Cevzî, 2005/1426, s. 218; Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman Rûmî, ***Hasâisü'l-Kur'âni'l-Kerîm***, Riyad, Mektebetü'l-Ubeykân, 1997, s. 42; Zürkânî, ***Menâhil***, II, 250.

İşte Râfiî'ye göre bu durum, i'câzda daha beliğ ve meydan okumada daha kuvvetlidir.[303]

Bilindiği üzere Kur'ân, bütün insanlara hitap etmektedir. İnsanlar arasında kendisine veciz ve özet bilginin yetmeyeceği sınıflar olduğu gibi yeterli olan kesimler de vardır. İşte bu hakikat Kur'ânî manaların, ifade ve beyanın farklı stilleriyle tasrîfini gerekli kılmıştır.[304] Ancak her halükarda fıtrat itibariyle insanın Kur'ân'da tekrarı yapılan hususlara ihtiyacı olduğu kanaatindeyiz. Diğer bir tabirle tekrar fıtrî bir ihtiyaçtır. İnsan çok zeki ve derin anlayışlı bile olsa buna ihtiyaç duyar.

Buna karşın Câhız, *el-Hayavân* isimli eserinde konuyla ilgili şunları söylemiştir: "Allah Teâlâ, Arap ve bedevilere hitap ettiği zaman maksadı beyan eden kelamı işaret, telmih ve hazifle getirmekte; diğer taraftan İsrail oğullarına hitap ettiğinde veya onlardan bir şey aktardığında ise kelamı yayıp ıtnapla sunmaktadır."[305]

Râfiî'ye göre bu iddia, genel hatlarıyla ve icmâlen doğru olsa da tekrar ve ıtnap konusunda isabetli değildir. Çünkü onların arasında dilin çeşitli söylem biçimlerinden anlayanlar da vardı. Dolayısıyla Yahudiler, sırf Arapça'yı bilmedikleri için onlara yapılan hitaplarda tekrar ve ıtnaba başvuruldu demek tam olarak isabetli olmasa gerektir.[306] Biz de tekrarda, dili iyi bilip bilmemekten daha ziyade muhatapların ihtiyaç ve fıtratlarının daha belirleyici olduğu görüşündeyiz. Bir görüş sunulurken, uzun ya da kısa bir anlatım tercih etmek elbette muhatapların durumuna bağlıdır. Ancak tasrîf ve tekrarı, itnap (sözü uzatmak) olarak algılayıp zeki ve dilin inceliklerine vakıf olanlara hiç tasrîfin yapılmadığını iddia etmek isabetli değildir. Aksine Kur'ân'a bakıldığında Mekkî dönemde tasrîflerin daha belirgin olduğu görülecektir.[307]

---

[303] Rafiî, ***İ'cazü'l-Kur'ân***, s. 160–161.
[304] Butî, ***Min Ravâii'l-Kur'ân***, s. 143.
[305] Ebû Osman Amr b. Bahr Câhız (255/869), ***Kitâbü'l-Hayavân***, thk. Abdüsselam Muhamed Harun, Kahire, Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâduhû, 1965, I, 94.
[306] Rafiî, ***İ'câzü'l-Kur'ân***, s. 161–162.
[307] Abdülganî Râcihi, "Teşâbühü'n-nazm fi'l-Kur'âni'l-Kerim", **Mecelletü'l-Ezher**, Kâhire, c. XVIII, sy. 10, s. 817 vd.

## VI. TASRÎFLE İLGİLİ DİĞER İLİM VE SANATLAR

Önceki kısımda Kur'ân'da yer alan bazı kavramlar üzerinde durmaya ve bunların tasrîfle ilişkisini göstermeye gayret ettik. Burada ise konuya katkı sağlayacağını düşündüğümüz ilgili bazı konu ve ilimler üzerinde yoğunlaşıp tasrîfle ilintilerinin nasıl anlaşılması gerektiğini tartışacağız.

### *A. TASRÎF, TASARRUF VE İKTİDAR*

Kullanımda neredeyse tasrîfle eşanlamlı olan kavramlardan bir tanesi tasarruftur. Yerine göre bir manayı farklı beyan türleriyle ifade etmek, farklı türlerde at koşturabilmek bir tasarruf olarak değer bulurken duruma göre belâgat disiplinlerinde maharet sahibi olmak ve onları gerektiğinde ustaca kullanabilmek bir tasarruf sayılmakta ve yerine göre de bir lafzı çeşitli manalarda kullanabilme iktidarı da tasarrufa dâhil edilmektedir.

Kur'ân'da söz konusu olan çeşitlilik, tasarrufun bir yansıması olduğu gibi aynı zamanda bir tefennün ve iktidar tezahürüdür. Kur'ân'ın çeşitli konu ve üslûpları ihtiva etmesi ve bu çeşitli türleri kullanabilmesi bir tasarruf olarak telakki edilmiştir.[308] Bir edibin ne kadar yetkin olduğu, aynı konunun tekrarı ve farklı alanlara yönelmesi durumlarında belli olur. Türlü sahalarda mahir olmak, bir tasarruf ve iktidar göstergesi kabul edilse de Kur'ân için düşünüldüğünde tasrîf gereği bu farklı sahalar arasında bir insicam ve öz birliği olduğu unutulmamalıdır.

Kur'ân üsluplarında çeşitlilik, neredeyse bir asıl konumundadır[309] ve bu hal Kur'ân üsluplarında sabit bir kaidedir.[310]

Nitekim Bâkıllânî, "De ki: Siz dünyayı iki günde yaratan Allah'ın tek İlah olduğunu inkâr edip O'na birtakım eşler, ortaklar mı uyduruyorsunuz? Hâlbuki bütün bunları yapan, Rabbulâlemindir. O, yerin üstünde yüce dağlar yarattı, orayı bereketli kıldı ve orada arayıp soranlar için gıdalarını, bitkilerini ve ağaçlarını tam dört günde

[308] Bâkıllânî, ***İ'câzü'l-Kur'ân***, s. 36–37.
[309] Abbûd Şeltağ, "et-Tenevvü' fî esâlibi'l-Kur'âni'l-Kerîm", ***Mecellet-ü külliyeti'd-da'veti'l-İslâmiyye***, Trablus, 1993, sy., X, s. 34.
[310] Abbûd Şeltağ, "et-Tenevvü' fî esâlibi'l-Kur'âni'l-Kerîm", s. 23.

takdir etti, düzenledi. Sonra iradesi bir gaz halinde olan göğe yöneldi. Ona ve yere şöyle buyurdu: 'İsteyerek de olsa, istemeyerek de olsa emrime gelin!' onlar da: 'Gönüllü olarak geldik.' dediler. Derken, iki gün içinde, gökleri yedi kat olarak şekillendirdi ve her bir göğe kendisine ait işi vahyetti. Biz dünya semasını kandillerle, yıldızlarla süsledik, bozulup yıkılmaktan koruduk. İşte bu, azîz ve alîm (üstün kudret sahibi, her şeyi en mükemmel tarzda bilen) Allah'ın takdiridir. Eğer yüz çevirirlerse sen şöyle de: Ben, sizi Âd ve Semûd halklarını çarpan kasırga gibi bir kasırganın geleceğini bildirerek uyarıyorum."[311] âyetlerinde Allah'ın vahdâniyyet ve kudretine dair delillerde tasarrufun (çeşitlendirme) olduğunu kaydetmekte ve konuyla ilgili çeşit çeşit delillerin serdedildiğine imada bulunmaktadır.[312] Müellifin vermiş olduğu bu örnekte gaye birliği bariz bir şekilde görülmektedir. Bâkıllânî ayrıca, bir kıssanın farklı şekillerde getirilmesini de bir tasarruf olarak kabul etmiştir.[313]

Öte yandan Rummânî, Kur'ân'ın i'câzını ele aldığı eserinde tasrîf kavramını tercih etmiş; İbn Reşîk ve Ali b. Halef'in istifade ettiğini düşündüğümüz belâgatle ilgili eserinde ise, tasarruf lafzını yeğlemiştir. Bununla birlikte daha sonra gelen bir kısım müelliflerin bu ayrımı yapmadıklarını görmekteyiz.

İbn Reşîk, belâgate yardımcı araç ilimlerini Rummânî'den nakille şöyle sıralamaktadır: Îcâz, istiâre, teşbîh, beyân, nazm, *tasarruf*, müşâkele ve mesel.[314] Bunun yanında Rummânî'den etkilenmiş görünen Ali b. Halef (447/1055) de belâgatin kısımlarını aslî ve ferî şeklinde ikiye taksim etmekte, ferî belâgat türlerini ise ona ayırmaktadır. Müellif bu on sınıfı şu şekilde saymaktadır: Îcaz, istiâre, teşbih, beyan, nazm, tertib, telâüm*, tasarruf*, müşâkele ve mesel.[315] Dikkat edildiğinde Ali b. Halef'in farklı olarak iki sınıfa daha yer verdiği görülecektir. Rummânî'nin *en-Nüket* isimli risalesinde geçen belâgat vecihleri ise; îcaz, teşbih, istiâre, telâüm, fevâsıl, tecânüs, *tasrîf*, tazmin, mübâlağa ve beyan şeklindedir.[316]

---

[311] Fussilet, 41/9–13.
[312] Bâkıllânî, ***İ'cazül'l-Kur'ân***, s. 12.
[313] Bâkıllânî, ***İ'cazül'l-Kur'ân***, s. 189.
[314] İbn Reşîk ***el-Umde*****,** I, 243; krş. Rummânî, ***Nüket***, s. 76.
[315] Ali b. Halef, ***Mevâddü'l-Beyan***, s. 107.
[316] Rummânî, ***Nüket***, s. 76.

Tasarruf, "bir mananın pek çok surette ortaya konması" şeklinde de tarif edilmiştir. İbn Ebi'l-İsba'(654/1256), tasarrufla iktidarı aynı tanımlarla vermiştir.[317]

Konunun önemli bir parçasını teşkil eden iktidar kavramı ise: "Sözü söyleyen zatın belâgate derin vukufundan dolayı, tek bir manayı değişik şekil ve kalıplar içerisinde ifade etme gücüne sahip olmasıdır" şeklinde tanımlanmıştır.[318] Bu tarifte Rummânî'nin tasrîf için yapmış olduğu tarifin neredeyse aynısıdır.

Bir başka açıdan Ali b. Halef tasarrufu; lafızda, manada ve hem lafız ve manada tasarruf şeklinde üçe ayırmış ve bu bilgiler, İbn Reşîk tarafından Rummânî'ye atfen verilmiştir.[319] Rummânî i'câzla ilgili eserinde (aynı kökten türeyen) lafzî tasrîfi herhangi bir taksimata tâbi tutmazken diğer eserinde (aynı kök üzerinde icra edilen lafzî) tasarrufu üçe ayırmayı uygun bulmuş görünmektedir. Bu da tasarruf hakkında farklı değerlendirmelerin olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Zira bu yaklaşım tarzında tasarruf, "değişimi" ifade etmektedir. Ancak Ali b. Halef, tasarrufun temelde mananın olduğu konumdan değişmesi olduğunu söylemekle birlikte bu manaların birbirinden bağımsız bulunmadığını düşünmektedir.[320]

Tasrîfi, sabite ve değişkenlere göre ele almak gerekmektedir. Mahiyet değişmeden bir takım değişmeler oluyorsa bunu Kur'ân'ın ele aldığı haliyle tasrîf olarak görebiliriz. Özün korunması meselesi kanaatimizce tasarrufta biraz silik düşmektedir. Öte yandan tasrîfte sadece değişme değil bu değişmeyi yapan da nazara verilmektedir.

Taberî, rüzgârın kuzey, güney, kabûl/doğu ve debûr/batı rüzgârı olarak esmesini, Ferrâ'nın aksine, onların *tasrifi olarak değil de tasarrufu* olarak değerlendirmektedir. Ona göre rüzgârın kendisiyle vasıflandığı bu sıfatlar, rüzgârların tasarrufunun sıfatları

---

[317] İbn Ebü'l-İsba el-Mısrî (654/1256), ***Tahrîrü't-tahbîr fî sınaati'ş-şi'r ve'n-nesr ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân***, thk., Hıfnî Muhammed Şeref, Kahire, el-Meclisü'l-A'la li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1963, 582–583; a.mlf., ***Bedî'u'l-Kur'ân***, thk. Hıfni Muhammed Şerif, Kahire, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1957, 289; Ahmed Matlûb, ***Mu'cemü'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruhâ,*** Beyrût, Mektebetü Lübnân, 2007, s. 360; Fevvâl İn'âm Akkâvi, ***el-Mu'cemü'l-mufassal fî ulûmi'l-belâga: el-bedi' ve'l-beyân ve'l-meânî,*** Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996, s. 363, 370.

[318] Mısrî, ***Bedî'u'l-Kur'ân***, 289; Suyutî, ***İtkân***, II, 911; Hikmet Akdemir, ***Belagat Terimler Ansiklopedisi***, İzmir, Nil yay., 1999, s. 123.

[319] Ali b. Halef, ***Mevâddü'l-beyân***, 165; İbn Reşîk, ***Umde***, I, 332.

[320] Ali b. Halef, ***Mevâddü'l-beyân***, 165–166.

olup tasrifinin sıfatları değildir. Çünkü onların tasrifi Allah Teâlâ'nın tasrifidir, tasarrufu ise esme yön ve yerlerinin farklı olmasıdır.[321]

Yapılan değerlendirmeler ışığında tasarrufun yerine göre daha şümullü bir kullanım yelpazesine sahip olduğu söylenebilir. Her ne kadar İbn Ebi'l-İsba' her iki kavramı da aynı şekilde tarif ve tahlile tâbi tutsa da bunlar arasında böyle bir ayrım, ihtimal dâhilindedir.

Önemli İslam bilginlerinden olan Bâkıllânî, tasarruf sözcüğünü çok sık kullanan müelliflerden birisidir.[322] Bu kullanımlarda daha çok farklı söz, nazım ve mana türlerinde tasarrufun belâgatteki ulviyetine yoğunlaşılmakta ve Kur'ân'ın bu konudaki ayrıcalığı üzerinde durulmaktadır. Bakıllanî, Kur'ân'ın belâgatte aynı seviyeyi muhafaza etmekle birlikte çeşitliliğe iktidarı üzerinde durmaktadır.

Tasrîfte tekrarın yanı sıra tasarruf da mevcuttur. Öte yandan tasrîfin olduğu yerde mutlaka lafzî tasarruf da bulunmaktadır denebilir.

Lafızda tasarruf aynı zamanda manada tasarruf demektir. İfade kalıplarında icra edilen bir kısım oynamalar netice itibariyle manada değişiklikleri de beraberinde getirecektir. Tasrifte mana, çeşitli yönler ve muhtelif beyân vecihlerine çevrildiğinden bu şeklî değişiklikler, zorunlu olarak mana yumağında genişlemeleri de beraberinde getirecektir. Tasrîfe bağlı olarak ifade formlarında meydana gelen değişiklikler aynı zamanda manaya ilavelerde bulunduğundan bu bir manada tasarruf da sayılacaktır. Dolayısıyla tasarruf, hâsıl olan tagayyürü ispat etmektedir.

Tasarruf deyince genel manada "değişme"; *gerek üslûp ve gerekse manada değişiklik* kastedilmektedir. Tasarrufta yetkin olabilmek için sadece bir manadan diğerine ya da bir üslûptan başka bir üslûba intikal edebilmek yeterli değildir. Bir manada iyi at koştururken diğerine geçildiğinde yani bir tasarruf gerçekleştiğinde onda tökezleme ve sekteler baş gösteriyorsa bu tam bir tasarruf sayılmamaktadır. Bunların hepsinde aynı

---

[321] Taberî, ***Tefsîr***, III, 13; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyad Ferrâ (207/822), ***Meâni'l-Kur'ân***, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1983, I, 97; Ali b. Halef, ***Mevâddü'l-beyân***, 166.

[322] Bâkıllânî, ***İ'câzü'l-Kur'ân***, s. 36, 189, 191; Bâkıllanî (403/1013), ***Kitâbu'l-beyân ani'l-fark beyne'l-mu'cizât ve'l-kerâmât ve'l-hiyel ve'l-kehâne ve's-sihr ve'n-nârencât,*** thk. Richard Joseph McCarthy, Beyrut, el-Mektebetü'ş-Şarkıyye, 1958, s. 27.

ölçüde tasarrufta bulunmak ve tasarruf iktidarına sahip olmak asıl arzulanan şeydir. Zikri geçen hususdan daha çetin ve zor olanı ise aynı ölçüde tasarrufta bulunulan bütün bu manalar arasında sağlam bir insicam ve tenasüp tesis edebilmektir. Hakiki tasarruf ya da tasrîfle eşanlamlı olan tasarruf da işte budur. Sözgelimi deve ya da atını vasfeden bir şairi düşünelim. Şayet o böyle bir vasıflamayı yaparken zikzaklar çiziyor ve hep aynı seviyede varlık gösteremiyorsa bu şairin deve ya da at vasfetmede usta olduğu ileri sürülemez. Dikkat edildiğinde bu şairin hedef aynı olduğu halde kullandığı üslûp ve vasıflamaların çeşit çeşit olduğu görülür. İşte bu çeşitli unsurlar da aynı gayeyi göstermede uyumlu olmalıdırlar.

## *B. VÜCÛH VE NEZÂİR (ÇOK ANLAMLILIK)*

Kur'ân'da bir kısım kavram ve lafızların çeşitli bağlamlarda farklı manalara geldiği bilinen bir husustur. Dolayısıyla bu lafızları kendi aralarında değerlendirdiğimizde farklı manalar karşımıza çıkarken başka lafızlarla değerlendirmeye aldığımızda aynı veya benzer manalara gelen çeşitli lafızlarla da karşı karşıya kalmaktayız. Bu durumda da bağlam, etkin bir faktördür. Altı çizilmesi gereken bir diğer mesele de, vücûh ve nezâir terimlerinin işin erbabı tarafından lafız düzeyinde kullanılıyor olduğudur.

Bağlam değiştikçe bir kelime farklı manalara geldiğinden bu lafızları kendi aralarında bir analize tâbi tuttuğumuzda aynı lafızla ilgili sonuçta farklı manaları karşımızda bulmaktayız. Bu da vücûhun ifade ettiği mana ile aynıdır. Öte yandan yine bağlama bağlı olarak farklı şeylerin aynı manaya geldiğini görmek de pekâlâ mümkündür.

Kur'ân'da vücûhla ilgili kaleme alınan eserlerin telif sebebinin tasrîften bahseden âyetler olmadığı muhakkaktır. Ayrıca bu mevzuda ilklerden olma özelliğine sahip bulunan Mukâtil b. Süleyman, vücûh ve nezâirle ilgili eserinin yanında tefsire de sahip olmasına rağmen bağlantı kurulabilecek âyetlerde böyle bir ilişkiye dikkat çekmemiştir.[323]

[323] Krş. Mukâtil b. Süleyman (150/767), ***Tefsiru Mukâtil b. Süleyman,*** thk. Ahmed Ferîd, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003, I, 347, 351; a.mlf., ***el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm***, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Dübey, Merkezu Cum'ati'l-Mâcid li's-sekâfeti ve't-türâs, 2006.

Vücûhun Ali b. Halef'in yapmış olduğu üçlü "tasarruf" tasnifinin "manada tasarruf" kısmına dâhil olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim müellif tarafından "manada tasarruf"; *"lafız aynı olmakla birlikte mananın değişmesi"* şeklinde tarif edilmiştir.[324] Zikri geçen tasarruf lafzı, değişiklik manasına gelmektedir. Bağlama göre aynı lafzın türlü manalara gelmesi manada tasarruf olarak değer bulmuştur. Şu kadar var ki, burada değişen mana ile önceki mana birbirinden tamamen bağımsız düşünülmemiştir. Vücûh denince bir kelimenin şart ve konjonktüre göre pek çok anlama gelmesi kastedilmektedir ve bu konuda ilk kaleme alınan eserlerden bir tanesi de Yahyâ b. Sellâm (200/815)'in *"et-Tesârîf: Tefsîrü'l-Kur'ân mimma'ş-tebehet esmâühû ve tasarrafet meânîhi"* isimli eseridir. İsminden de anlaşılacağı üzere bu eserde müellif, bir kelimenin pek çok manaya tasarrufunu ya da bir lafzın manasında *tasarruf* ve değişiklikte bulunmayı ele almaktadır. Arzedildiği gibi bu esasında vücûhtan başka bir şey değildir. Yani vücûhla tesârîf, müteradif olarak kullanılmaktadır. Şayet herhangi bir sabite şartı ileri sürmeden her türlü değişikliği tasrîf sayacak olursak izahını yapmaya çalıştığımız vücûh ya da tesârîf meselelerini de Kur'ân'ın tasrîf olarak ele aldığı kavrama dâhil etmemiz gerekir.

Nitekim en-Nakarat, tasrîfi değişiklik olarak alıp bilginlerin vücûh ve nezâir olarak adlandırdıkları şeyin aslında bir söz tasrîfi olduğunu söylemektedir. Bir lafzın muhtelif manalara gelmesi onun manasında icra edilen bir tasarruftur. Dolayısıyla ortaya çıkan bu değişiklik araştırmacı tarafından tasrîfin bir tezahürü olarak görülmüştür.[325] Müellif bizim tasrîf için ileri sürmüş olduğumuz sabite ve değişkenlik şartlarından sadece bir tanesine itibar etmiş olup bütün bu değişik manaların bir öze raci olması hususuna değinmemiştir. Biz bu haliyle, bir lafızda nazara verilen bu olgunun Kur'ân'ın vurgu yaptığı tasrîfle bir alakasının olmadığı görüşündeyiz. Ancak bu lafızlardan her birisi içinde bulunduğu bağlamın bir parçası sayılır (böyle sayılmakla sûrette de bir değişiklik husûle gelmiş olacaktır) ve bu farklı manaların her birinde asıl mananın varlığını koruduğu düşünülecek olursa ancak o zaman bir tasrîften söz edilebilir. Zira ancak bu şekilde tasrîfin şartları yerine gelmiş olmaktadır.

[324] Ali b. Halef, ***Mevâddü'l-beyân***, 165.
[325] Bkz. Abdullah Muhammed Nakarât, ***Belâgatu tasrîfi'l-kavl fi'l-Kur'âni'l-Kerim***, I, 308, 333.

Bir şeyin çeşitli vecihler için kullanılması (vücûh) ve muhtelif manalar taşıması Ferâhî tarafından da tasrîf olarak değerlendirilmiştir. Örneğin şu âyetlerde yağmurun pek çok hikmet, delâlet ve vecih için serdedilmesi ona göre bu kabildendir:

"O Allah ki, rahmetinin önünde müjdeci olarak rüzgârlar gönderir. Nihayet bu rüzgârlar o ağır bulutları hafif bir şeymiş gibi kaldırıp yüklendiklerinde, bakarsın Biz onları, ölmüş bir bölgeye sevk eder, derken oraya su indiririz de orada her türlüsünden meyveler, ürünler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Gerekir ki düşünür ve ibret alırsınız. Toprağı verimli, güzel bir diyarın bitkisi, Rabbinin izniyle yeşerip çıkar. Çorak, verimsiz olan bir yerin bitkisi ise çıkmaz, çıkan da bir şeye yaramaz. İşte şükredecek kimseler için Biz, âyetleri (rüzgâr ve yağmur örneklerinde olduğu gibi) böyle farklı üsluplarla evirip çeviriyoruz.'(Özü koruyarak farklı farklı alanlara daldırıyoruz.)"[326]

Ona göre yağmur, Allah Teâlâ'nın rahmetinin bir âyetidir. Yine yağmur, ölümden sonra tekrar dirilmenin bir delilidir. Diğer taraftan o, Allah'ın âyetlerini hatırlayıp şükredenlerin bunlardan istifade ettiğinin bir alametidir. Âyetin zeylinde ise Cenab-ı Hakk'ın âyetleri, çeşitli mana derinlikleriyle evirip çevirdiğine işaret edilmiştir ki onlara çeşitli açılardan bakmak ihmal edilmesin. Dolayısıyla yağmur ona göre çeşitli şeylerin birer âyetidir. Böylece Allah Teâlâ, bir tek şeyden pek çok ders çıkarılabileceğini göstermektedir.[327] Kanaatimizce yağmur âyetinin Kur'ân'ın değişik yerlerinde farklı hikmetler için türlü üslûplarla tekrarlanması bizce asıl ifade edilmesi gereken şey olmalıdır. Yoksa bir âyetin ya da bir lafzın sadece pek çok mana katmanlarına sahip olması onu tasrîf saymak için yerterli değildir. Netice itibariyle pek çok mana ve hikmetle karşı karşıya kalmak tasrîfin kendisi değil, bir neticesidir. Ne var ki ne özün muhafaza edilmesi ne de suretin çeşitli olması Ferâhî tarafından dikkate alınmış görünmemektedir. Ancak yağmurun fiilî olarak dünyanın çeşitli yerlerine tasrîfinden (evirilip çevrilmesinden) yukarıda bahsi geçen mana ve hikmetleri çıkarmak da mümkündür.

Öyleyse bir mana farklı bir hikmet için değişik bir kisveyle tekrarlandığında tasrîf kabul edildiği halde bir lafız ya da âyet sûrette hiç değişiklik olmaksızın farklı bir fayda ve manadan dolayı tekrarlanırsa neden tasrîf sayılamasın şeklinde bir soru akla

[326] A'râf, 7/57–58.
[327] Abdülhamid Ferahî (1349/1930), ***Delâilü'n-nizâm,*** A'zamgarh, Dâiretü'l-Hamîdiyye, 1388, s. 61–62; krş. Tûsî, ***Tibyan***, IV, 398.

gelebilir? Kanaatimizce sûret, mekân değişikliği ve öz birliği şartları yerine gelmediğinden burada tasrîften söz etmek mümkün değildir. Aksi halde Ferâhî'nin benimsemiş olduğu bir şeyin pek çok manaya gelmesi (vücûh) anlayışını tasrîf olarak kabul etmenin önünde herhangi bir engel kalmayacaktır.[328]

Ancak bir âyet grubu ya da kıssanın ihtiva etmiş olduğu mana derinliklerinden birisi bir başka sûrede ele alınan manalardan bir tanesinin tasrîfi olabilir. Ya da herhangi bir lafız bağlama göre kazanmış olduğu mana enginliklerinden birisiyle o bağlamdaki tasrîfin bir parçası kabul edilebilir.

"Toprağı verimli, güzel bir diyarın bitkisi, Rabbinin izniyle yeşerip çıkar. Çorak, verimsiz olan bir yerin bitkisi ise çıkmaz, çıkan da bir şeye yaramaz. İşte şükredecek kimseler için Biz, âyetleri (rüzgâr ve yağmur örneklerinde olduğu gibi) böyle farklı üsluplarla evirip çeviriyoruz.'(Özü koruyarak farklı farklı alanlara daldırıyoruz.)"[329]

"Görmüyor musun ki Allah gökten bir su indirir de onu yerdeki birtakım kaynaklara sevk edip depolar. Sonra da onunla rengârenk çeşit çeşit ekinler çıkarır. Daha sonra onlar kurur, sen onu sararmış vaziyette görürsün. Sonra da onu kuru bir kırıntı yapar. Elbette bunda akl-ı selim sahibi olanların alacağı ibretler vardır."[330] Bir yoruma göre bu âyetteki yağmurun indirilmesi Kur'ân'ın kalpleri diriltmek için inzali; suyun yeryüzünün çeşitli kaynaklarına sevki, İlahî hitabın insanlara tebliği; oradan çeşit çeşit ekin ve bitkilerin çıkması ise insanların bu menbadan farklı istifadeleri adına yapılmış birer teşbihtir.[331] İşte ikinci âyetteki böyle bir mana derinliği birinci âyetin manaca farklı bir şekilde ifade edilmiş halidir.

Öte yandan Kur'ân'da emir veya nehyin pek çok manayı ifade etmesi de vücûh olarak değerlendirilmiştir.[332] Zürkânî ise, konuya başka bir açıdan yaklaşarak emir veya nehyin muhtelif üslûplarla veya söz tasrifleriyle getirilmesine tasrîf demiştir. Ki bu da

---

[328] Ferâhî'nin bir başka eserinde yapmış olduğu tahliller onun bizim anladığımız şekliyle tasrîften habersiz olmadığını göstermektedir. Bkz. Abdülhamid Ferahî (1349/1930), ***Tefsîru nizâmi'l-Kur'ân ve tefsîrü'l-Furkân bi'l-Furkân***, A'zamgarh, Dâiratü'l-Hamîdiyye, 2008, s. 26, 41, 247.
[329] A'râf, 7/58.
[330] Zümer, 39/21.
[331] İbn Âşûr, ***Tahrîr***, XXIII, 376
[332] Ebû Nasr Ahmed es-Semerkandî Haddâdî (400/1010), ***el-Medhal li-ilmi tefsir-i Kitâbillâhi Teâla***, thk., Safvan Adnan Davûdî, Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 1988, s. 458–465.

bilindiği gibi en azından mefhûm olarak tasrîfe götürmektedir. Ona göre bu farklı üslûplar bir şey talep etme konusunda müttefiktirler. Ancak vermiş olduğu örneklerden anlaşıldığı kadarıyla talep edilen şeyler farklı farklıdır.[333]

İlave edelim ki başlığın diğer şıkkı olan nezâir kavramının tanımıyla ilgili bilginler arasında bir ittifak bulunmamaktadır. Yaptığı tarifte Zerkeşî, lafızlar arasında manevî ve lafzî benzerliği benimserken Kâtip Çelebi, sadece lafzî teşâbühü şart koşmuştur.[334] Zerkeşî'nin benimsemiş olduğu tarife göre nezâir, bir lafzın aynı manayla Kur'ân'ın pek çok yerinde tekrarlamasıdır. Dolayısıyla lafzî müşterekliğin yanında burada göz önünde bulundurulması gereken nokta mana ortaklığıdır.[335]

Suyûtî ve Zerkeşî'ye göre nezâir, kullanıldığı her yerde anlamı bir olan kelimedir. Kâtip Çelebi ve İbn Cevzî'nin anlayışlarına göre vücûh ve nezâir ise birbirinden asla ayrılmayan iki formu ifade eden bir kavramdır. Yani nezâir lafızdaki benzerliği vücûh ise manadaki taaddüdü ortaya koymaktadır. Bu durumda vücûh ve nezâir sayıca müsavidir. Diğer taraftan Suyûtî ve Zerkeşî'ye göre ise, bu ikisi birbirinden ayrılabilen ve tamamen farklı şeyleri gösteren iki ayrı kavramdır.[336]

Nezâirle ilgili bu yaklaşımların birinde hem lafızlar hem de manalar arasında benzerlik gözetilirken diğerinde sadece lafızlar arasında teşâbüh göz önünde bulundurulmuştur. Bu ikinci durumun karşılığı müşterek lafızlardır diyebiliriz. Dolayısıyla vücûh ve nezâir ifadesi bir terkip olarak Kur'ân'daki müşterekliği ifade etmektedir.[337] Nitekim Zerkeşî'nin eleştirdiği nokta da burasıdır. Zira ona göre nezâir, müşterek lafzın manalarından belli bir mananın tekrarından ibarettir.[338]

Yahyâ b. Sellâm nezâiri "misil" manasında kullanmaktadır. Diğer bir ifadeyle vücûhlardan bir tanesinin aynı manayla bir başka âyette serdedildiğine işaret etmek için

---

[333] Zürkanî, ***Menâhil***, II, s. 250
[334] Yahyâ b. Sellâm (200/815), ***et-Tesârîf: Tefsîrü'l-Kur'an mimma'ş-tebehet esmâühû ve tasarrafet meânîhi***, thk. Hint Şelebî, Ammân, Müessesetü Âl-i beyti'l-melikiyye li'l-fikri'l-İslâmî, 2008, s. 35. (Muhakkikin çalışmasından)
[335] Yahyâ b. Sellâm, ***Tesârîf***, s. 30. (Muhakkik Hint Şelebî'nin çalışmasından)
[336] Şahin Güven, ***Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasında çokanlamlılık sorunu***, İstanbul, Denge Yay., 2005, s. 173; Yahyâ b. Sellâm, ***Tesârîf***, (Hint Şelebî'den), s. 34.
[337] Şahin Güven, ***Çokanlamlılık Sorunu***, s. 175.
[338] Zerkeşî, ***Burhân***, I, 102.

o, "nezâir" kavramını istihdam etmektedir.[339] Böyle olmakla birlikte şöyle bir soru kaçınılmaz görünmektedir: Bu konuda yapılan çalışmalarda "farklı kelimelerin aynı manayı ifade etmesinin" örnekleri var mıdır? Nezâirle vücûhlardan her birinin çeşitli müteradifleri mi kastedilmektedir?[340]

Her ne kadar Rummânî nezâire bir manaya gelen çeşitli lafızları örnek olarak verse de[341] bu mevzuda yapılan hususî çalışmalarda meselenin bu şekilde kabul görmediğini müşahede etmekteyiz.[342]

Özellikle bir lafzın muhtelif manalara gelmesi demek olan vücûhta *siyakın rolü* göz ardı edilmemelidir. Farklı siyaklarda bir kısım mana değişikliklerine uğrayan lafızlar, ifade ettikleri söz konusu manadaki diğer kelimelerle müteradif sayılmamalıdırlar.

## *C. NAZM TEORİSİ VE TENÂSÜB İLMİ*

Nazm nazariyesi ve Kur'ân'da söz konusu olan münasebetle özellikle artarda birbirini takip eden âyetlerde varlığından bahsedebileceğimiz tasrîf arasında ne gibi bir ilişkiler ağından söz edilebilir? Esasında biraz düşünüldüğünde zikri geçen disiplinlerin birbirine çok da yabancı olmadığı anlaşılacaktır. Kâinat örneğini kullanarak meseleyi şöyle izah edebiliriz: Evrende nasıl bir birlik var ve onun her birimi kendi aralarında uyumlu ve aynı amaca hizmet etmekteyseler aynı şekilde Kur'ân âyetleri arasında da bir insicam, düzen ve öz birliği söz konusudur. Öte yandan nazmın manaları hassas bir şekilde aktarma adına kullanmış olduğu malzeme ve araçları tasrîf de haliyle kullanmaktadır.

### 1. Nazm teorisi ve tasrîf-tasarruf

Beyanın derece bakımından en üstünü, söyleyenin içindeki muradını en iyi aksettirenidir.[343] Buna bir de aynı maksadı, aynı enginlikte farklı şekillerde dış dünyaya aktarma eklenince meselenin zorluğu kendiliğinden tebeyyün etmektedir. Arzulanan

[339] Yahyâ b. Sellâm, ***Tesârîf***, thk. Hint Şelebî, s. 17, 180; krş. Şahin Güven, ***Çokanlamlılık Sorunu***, s. 175.
[340] Ahmed Muhtar Ömer, ***İlmü'd-delâle***, Kahire, Âlemü'l-Kütüb, 1998, s. 149.
[341] Bkz., Rummânî, ***Tefsir***, s. 216, 217, 234, 236.
[342] Şahin Güven, ***Çokanlamlılık Sorunu***, s. 174.
[343] Taberî, ***Tefsir***, I, 8–9, 398; Mahmûd Muhammed Şâkir (1418/1997), ***Medâhil-ü i'câzi'l-Kur'ân***, Kâhire, Matba'atü'l-medenî, 2002, s. 58–59.

maksatları muhataplara intikal ettirmede Kur'ân benzersizdir. Bu manalar, muhatapların durumu ve hale göre şekilden şekle konarak farklı şekillerde muhatap kitleye iletilmiş ve hiçbir zaman belâgat ve fesâhatte kesintiye maruz kalınmamıştır.

İ'câzın bütün Kur'ân'ı şâmil olması meselesiyle nazm teorisi arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Zira bu teori, i'câzın bütün Kur'ân'da cari olduğu iddiasına dayanmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'ın bütününde belağî bakımdan farklılığın söz konusu olmaması yani Kur'ân'ın müteşâbih olması meselesi de bu teoriyle bağlantılıdır.

Bu noktada Abdülkâhir Cürcânî ile özdeşleşen nazm teorisi üzerinde bir nebze durmak gerekmektedir:

Cürcanî, belâgat ve fesâhatle ilgili maharet ve selika sahiplerinin sözlerini iyice analiz ettikten sonra belâgat ve fesâhatin temel dayanak noktalarını; nazm, tertîb, telîf, terkîb ve siyâga, tasvîr, nesc ve tahbîr şeklinde tespit etmiştir. Zikredilen bu sınıfların kelamdaki durumları zanaata konu olan şeylerin durumu gibidir. Bu sınıflar zanaatta hakikat olarak kullanılırken kelamda mecazdır. Birincileri bidayeti ifade ederken son sıradakiler nihayeti göstermektedir. Yani bunlar arasında bir yükselme söz konusudur.[344]

Cürcânî'ye göre, "manaların nefisteki yerlerini bilmek, aynı zamanda lafızların söylemdeki yerlerini bilmek demektir."[345] Fakat bunun dış dünyada zuhur edebilmesi için ortada bir dil selîkası ve şiir melekesinin olması gerekmektedir.[346] "Bir lafzın bir manaya diğerinden daha iyi delalet ettiği ancak nazımda anlaşılır. Buna karşılık nazım ve telif içerisinde kelime tercihi kaçınılmazdır."[347]

Kelimeler arasında söz konusu edilen alaka vaz'î alaka olmayıp nahvî alakadır. İ'râbın bir meziyeti söz konusu olmazken kelimeler arasında söz konusu olan nahvî alakalar nazmın temelini teşkil etmektedir. Zira o, nazımda tasarrufun bir sonucu olarak

[344] Abdülkahir el-Cürcânî (471/1078–79), ***Delâilü'l-i'câz***, thk. Mahmûd Muhammed Şakir, Kahire, Mektebetü'l-Hancî, ts. 34; Mahmûd Tevfîk Muhammed Sa'd, ***el-İmam el-Bikâî cihâdühû ve minhâcü tevilihî belagate'-l-Kur'ani'l-Kerim***, y.y., 1424/2003, s. 141; krş. Muhammed İbrâhim Şâdî, ***Şerh-u Delâili'l-i'câz li'l-İmâm Abdülkahir el-Cürcânî,*** Mansûra, Dârü'l-yakîn, 2010, s. 86.
[345] Cürcânî, ***Delâilü'l-i'câz***, s. 54.
[346] Şâdî, ***Şerh-ü Delâili'l-i'câz***, s. 492.
[347] Cürcânî, ***Delâilü'l-i'câz***, s. 42, 46.

alışılmışın dışında getirilen cümlenin, bu şekilde iradını gerekli kılan hususiyet ve vasıftır. Bu cümle ya da terkîb neden böyle getirildi sorusunun cevabını meâni vermektedir. Bu da herkesin imkânında olmayan ince fikir ve derin düşüncenin mahsulüdür.[348] Kur'ân'a ayrıcalık ve üstünlük kazandıran şey, yapılan hassas tercih ve seçmelerdir. Aksi takdirde İlahî kelamın diğer doğru kullanımlardan bir farkı kalmamış olur.[349]

Her ne kadar siyâga ve nazm gibi kullanımlardan zahirî manasıyla lafız kastediliyor gibi görünse de esasında kastedilen, mananın nefiste işlenmiş sûretidir.[350] Mana, ancak bir yüzük gibi işlenip kalıba sokularak nazmedildiğinde bir ayrıcalık ifade eder. Yani asıl önemli olan mananın ispat yöntemidir. Yoksa haddizatında fazilet ham, işlenmemiş manada değil, aksine nefiste kendine has hususî bir sûret kazandırılmış manadadır. Öte yandan şekilde ve lafızda da değildir. O da ancak manayı tasvir edebildiği ölçüde kıymet kazanır. Şiirde meziyeti sadece manaya hasredip bunu Kur'ân'ın i'câzı meselesine de tatbik ettiğimizde ondaki en önemli i'câz alanlarını ortadan kaldırmış oluruz.[351] Bu açıdan manevî nazımla lafzî nazmı ayrı düşünmemek gerekmektedir. Nazma meziyet ve güzellik kazandıran onda icra edilen tasarruf, tercih, ince işçilik, takdim ve tehirlerdir. Cümlenin sadece doğru ve sahih olması bu açıdan yeterli değildir. Öyle kabul edildiğinde istiâre ve temsille anlatılan veya hazif ve atıfla ifade edilen bir manayla, aslına irca edilmiş hali arasında bir farkın olmaması gerekirdi. Cümlenin unsurlarının birbirleriyle alakası nazmın temel umdelerindendir. Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*'ın büyük bir bölümünde bu nükteler üzerinde durmaktadır. Her şâir veya edip kendi iktidarına göre manayı nazmedecektir. Dolayısıyla bu açıdan nazımlar arasında da derece farkı vardır. İşte Kur'ân'ın i'câzı burada kendisini göstermektedir. Abdullah Dıraz, konuyu izah ederken beyân sanatını, bina yapan mühendisin haline benzetmektedir. Nasıl ki onlar, yaptıkları işte inşaatın genel kurallarının dışına çıkmadan farklı güzellikte binalar inşa edebiliyorlarsa aynı şekilde beyan ustaları da dilin genel kurallarının dışına çıkmadıkları ve aynı dilin argümanlarını kullandıkları halde farklı güzellikte edebî eserler ortaya çıkarabilmektedirler. Kur'ân-ı Kerîm de aynı şekilde Arapça'yı kullandığı halde seviyesine ulaşmaktan aciz kaldıkları bir beyan türüyle insanların karşısına çıkmakta-

[348] Şâdî, ***Şerh-ü Delâili'l-i'câz***, s. 478.
[349] Dervîş el-Cündî, ***Nazariyyet-ü Abdilkâhir fi'n-nazm***, Kahire, Mektebetü Nehdati Mısr, 1960, s. 63.
[350] Cürcânî, ***Delâilü'l-i'câz***, 508; Dervîş el-Cündî, ***Nazariyyet-ü Abdilkâhir fi'n-nazm***, s. 75, 79.
[351] Şâdî, ***Şerh-ü Delâili'l-i'câz***, s. 342, 344, 506; Dervîş el-Cündî, ***Nazariyyet-ü Abdilkâhir fi'n-nazm***, s. 74–75.

dır.[352] Kur'ân, inanmayan dalâlet ehli insanların bile sözlerini aktarırken onların içlerindeki mefhumu en güzel şekilde aktarmakta böylece söyleyenin bile aciz kalacağı bir ifade üslûbuyla onu ortaya koymaktadır.

Abdülkâhir Cürcânî, i'câzın ifade edilebilirliği üzerinde durmuştur. Ona göre, Kur'ân'ın i'câzının esası, nazmındaki belâgattedir. Nasıl ki kâinat sahip olduğu bütünlük ve insicamla belâgatin zirvesindedir ve her düzenin arkasında bir mana vardır, aynı şekilde kelâmda da ana unsur mana olmalıdır. Netice itibariyle kâinattaki belâgatin temeli de nazma, düzene dayalıdır. Güzelliği doğuran nizamdır. Nizamsa belâgatin kaynağıdır. Fikir ve hislerin tabiî mecrası manaları nazma dökmektir. (nazm-ı meânî) Kalıplar, manaların ete-kemiğe bürünmüş halidir. Bunlar birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Manaların nazmı meselesi, bir başka ifadeyle belâgatte manaların nazmının esas olduğu düsturu, mantığın kanunlarıyla da muhkemleştirilip teyit edilmiştir. Nitekim mantık da birbirini destekleyen, birbirine dayanan (birbirine sebep-netice olan) hakikatlere müteveccihtir ve müteselsil gerçekler üzerinde yürür. Diğer bir tabirle mantıkî üslup, kendisiyle fikrin sebep sonuç silsilesi dâhilinde hakikatlere ulaştığı ve birbirine bağlandığı yöntemdir. İşte manaların bu insicam ve bütünlüğü nizamı doğuran temel etkendir. Hakikatlere vâsıl olan fikir, varlıktaki mahiyetlerin en ince ve en hassas noktalarına ve bunların birbirleriyle nispetlerine kadar nüfuz edebilir. Mahiyetlerin bu ince ve hassas noktalarıyla münasebetleri, kâinattaki veya varlıktaki kusursuz nizama hem yardımcı hem de hizmetçidir. Varlığın incelik ve münasebetlerine inildiğinde bunların evrendeki harika nizâmı nasıl temin ettikleri ve ona nasıl kaynaklık yaptıkları görülecektir. Bu nizâm müşahede edilince de güzellik kendisini gösterecek ve yekpare hüsnün kaynağının da temelde müteselsil bir surette birbirine bağlanıp bu nizamı teşkil eden mana olduğu müşahede edilecektir.[353]

Dikkatle bakıldığında burada belâgatin nasıl manaya dayandığının ve yekpare güzelliğin de manaların nizamında saklı olduğunun ispatı görülecektir. Kâinatta varlıkların mahiyet ve hakikatlerine nüfuz edenler nasıl onlardaki ahengi ve buna bağlı olarak da güzelliği görebiliyorlarsa aynı şekilde Kur'ân'daki manaların derinliklerine inebilen-

[352] Abdullah Dıraz, ***Nebeü'l-azim***, s. 76.
[353] Saîd Nursî, ***Saykalü'l-İslâm***, thk. İhsan Kâsım es-Sâlihî, İstanbul, Sözler yay. 1995, s. 97; Saîd Nursî, ***İşârârü'l-i'câz***, thk. İhsân Kâsım Sâlihî, İstanbul, Sözler Neşriyat, 1999, s. 113, 118–119.

ler de ondaki insicam, düzen ve eşsizliği görebileceklerdir. Ezcümle belâgat; nizâma, nizâmsa varlığın hakîkat, mâhiyet ve manalarının insicamına dayanır. Varlığın mahiyetine, nispetlerine inildiğinde bu realite, müşahede edilecektir. Kâinatsa bu açıdan belâgatin zirvesindedir. Dolayısıyla kâinat örnek alınabildiği ölçüde hakikî belâgatin sahasına girilmiş olur.

Temsillerde kelâmî beyan, tekvînî beyandan istifade etmektedir. Bu da esasında aradaki münasebeti gösterme adına önemli bir ipucu sayılabilir. İnsanların alışık oldukları durumlar kullanılarak onlara anlayış seviyelerinin üzerindeki meseleler izah edilmektedir. *Temsillerle bu tekvînî hakikatlere dikkat çekildiği gibi yeminlerle de çekilmektedir.*[354]

Beyân ilminden bahsetmek sûret ve tasvirden söz etmek demektir. Dolayısıyla bu sahada temsillerin büyük önemi vardır. Yine kıssalara da bu zaviyeden bakmak mümkündür. *Soyut manaların daha iyi anlaşılması temsillerle sağlanır. Ki bu da teşbih, temsil, istiâre gibi edebî unsurlarla tahakkuk ettirilmektedir. Buna göre beyân ilmi de temel de soyut meseleleri anlaşılır kılma esasına dayanıyor denebilir.*

İ'câzı bu şekilde nazma dayandırdığımızda onun temelde manadan bağımsız olmadığını görürüz. Zira anlamı olmadan lafızların rastgele bir araya getirilmeleri bir kıymet ifade etmemektedir. Evrendeki bu intizam da manadan yoksun bir düzen değildir. Ruh olmadan bir kısım öğelerin gelişigüzel bir araya getirilmeleri nasıl bir mana ifade etmezse aynı şekilde mana olmadan rastgele düzene konan kelimeler ve cümleler de fazla bir şey ifade etmeyeceklerdir.

Kâinat bütünüyle nizam üzerine tesis edilmiştir. Belâgatin kaynağı nizamdır ve Kur'ân da nizama dayanmaktadır. Nitekim Abdülkâhir Cürcânî, belâgati ve Kur'ân'ın i'câzını nazma, nizama bağlamış ve bunların üzerine inşa etmiştir. Bu açıdan Cürcânî'nin nazm teorisiyle ilgili kanaatleri, teoriden öte realitenin tespitinden ibarettir.

---

[354] Adnân Muhammed Zerzûr, ***Ulûmu'l-Kur'ân ve i'câzühû ve târîh-ü tevsîkıhî***, Ammân, Dârü'l-A'lâm, 2005, s. 625.

Özellikle son dönem düşünürlerinin Kur'ân'la ilgili bir kısım meseleleri izah ederken kâinat unsurundan istifade ettiklerini görmekteyiz. Saîd Nursî, Ebû Zehra[355], Saîd Havvâ, Habenneke Meydânî[356], gibi isimlerde bunun bariz örneklerini görmek mümkünüdür. Örneğin Saîd Havvâ "bu Kur'ân, kâinata benzemektedir. Öyle ki kâinat Allah'ın kudretinin eseriyken Kur'ân onun kelâm sıfatının eseridir" demektedir.[357]

Belâgati ele alırken ve Kur'ân'ı anlamaya çalışırken fıtrat ve kâinat öğelerinden istifade etme anlaşıldığı kadarıyla geçmişte de tatbik edilen bir olguydu. Nitekim Câhız "âlemin heyeti, olduğu haliyle unsurlarının telif ve nazmı" bir ibret ve şâhittir demektedir.[358] Belâgatin temel umdelerini oluştururken dış dünyada bulunan tasvîr, siyâga, nesc (dokuma) gibi kavramların kullanılması içinde bulunulan evrenin çok iyi gözlemlendiğini ve bu lafızların rastgele seçilmediğini göstermektedir.

Tasrîf, ele alınırken onun sadece Kur'ân'da geçerli olduğu düşünülmemelidir. Kur'ân, insan ve evren, aynı hakikatin farklı yansıma ve tezahürlerinden ibarettir. Kur'ân'ın mana derinliklerine inildiğindiğinde bütün ele alınan mevzuların, birbirine sebep-netice olma, yekdiğerini teyit etme ve ona teşvikte bulunma gibi noktalarda nasıl irtibatlı olduğu görülür. Bu irtibat görülebildiğinde ise tasrîfi anlamak artık zor olmayacaktır.

### 2. Nazm teorisi, münâsebet ilmi ve bağlam

Münasebetin özellikle sûre ve bağlam içerisinde câri olan tasrîfi görebilmede çok önemli bir yeri vardır. Kullanılan üslûp ne kadar farklı ve türlü olursa olsun ve ele alınan konular ne kadar çeşit arzederse etsin dikkat edildiğinde bunların birbiriyle ne kadar bağlantılı oldukları müşahede edilecektir.

Bilindiği gibi nazm teorisi, nizama dayanır. Cürcanî, nazm teorisiyle kelimeleri birbirine bağlayıp onların bir kısmını diğer bir kısmının sebebi görmüştür. Onun izini süren Razî ise bunu tefsirinde tatbik ederek Kur'ân âyetleri ve sûrelerini birbirine bağ-

---

[355] Ebû Zehra, ***Tefsir***, V, 2504; a.mlf., ***e.g.e.,*** V, 2620.
[356] Habenneke el-Meydânî, ***el-Meâric,*** IV, 312; a.mlf., ***a.g.e.,*** VII, 322.
[357] Saîd Havvâ, ***el-Esâs***, VIII, 4156.
[358] Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız (255/869), ***ed-Delâil ve'l-i'tibar ale'l-halk ve't-tedbir***, Beyrut, Mektebetü'l-Külliyyati'l-Ezher, 1988, s. 6.

lamıştır.[359] Razî'nin münasebet üzerinde bu kadar fazla durması Cürcanî'nin tesiriyle olmalıdır. Kur'ân'da söz konusu edilen tanâsüb ilmi, Cürcânî'nin nazm nazariyesinden beslenmektedir. Keşşâf sahibinin anlayışına göre kelamın nazmı, cümleler arasındaki alaka, münasebet ve irtibatları beyan etmeyi ifade etmektedir.[360]

Dahası bir kısım müellifler, Kur'ân'daki münasebet halkasını daha da genişleterek bir sûreden diğerlerine uzanacak şekilde tasarlamışlardır. Nitekim Saîd Havvâ, bağlamı âmm ve hâss olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bunlardan birincisi âyet veya âyet gruplarının başka sûrelerdeki âyetlerle münasebetini ortaya koyarken; ikincisi âyetlerin yer aldığı sûre içindeki siyak ve sibakla alakasını ifade etmektedir.[361]

Tenâsüb ilmi; kendisiyle Kur'ân'ın cümle, âyet, fasıl ve sûrelerinin illet ve ahvalinin bilindiği ilimdir. Bu cüzlerin neden Kur'ân'daki şekliyle belli bir tertibe konmuş olduğu ancak aradaki münasebetler zinciri görülebildiğinde anlaşılacaktır. Bu ilimle, söz ve manaların, halin muktezasına mutabakatını tahkik etme imkânı da doğar. Böylece Kur'ân'ın cüzlerinin konulması gerektiği mekâna yerleştirildiklerine vakıf olur; kelime ve daha üst düzeydeki birimlerin bulundukları dereceyi değerlendirme olanağına sahip bulunuruz.[362]

Şunu da unutmamak lazımdır ki tertip nazımdan daha üstün bir merhale olarak görülmektedir.[363] Buna göre nazm, kelimeleri tanzim etmek şeklinde ele alınmakta; diğer tertip, telif, terkip terimleri ise bunlardan sonraki aşamalar olarak kabul edilmektedir.[364] Dolayısıyla tenâsüb ilmi, beyanın terkîbî ve tertîbî bütün ahvalini içine almaktadır. Terkip bakımından ister büyük, ister küçük, isterse birkaç âyet olsun her cümlenin unsurlarını yerli yerinde nazmetmekle cümleleri birbiriyle tertîp bakımından nazma koymak Kur'ân'ın münasebetle ilgili i'câzını göstermektedir.

---

[359] Mahmûd el-Câdır, "en-Nazm fî fikri'l-lügaviyyîn ve'n-nükkâd ve'l-belâgiyyin", **Mecelletü Mevrid**, Bağdat, 2006, c. 34, sy. 4, s. 16–17.
[360] Muhammed Ebû Mûsâ, ***el-Belâgatü'l-Kur'âniyye fî tefsiri'z-Zemahşerî ve eseruhâ fi'd-dirâsâti'l-belâgiyye***, Kâhire, Dârü'l-fikri'l-Arabiyye, ts., s. 188.
[361] Saîd Havvâ, ***el-Esas***, II, 1111.
[362] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, I, 5.
[363] Cürcânî, ***Delâil***, 34, 49.
[364] Mahmud Tevfîk, ***el-İmam el-Bikâî,*** s. 141; Muhammed Ebû Musâ, ***Dirâsetün fi'l-belaga ve'ş-şi'r***, Kâhire, Mektebetü Vehbe, 1991, s. 49.

Cürcânî, her ne kadar daha ziyade cümle düzeyinde nazm üzerinde yoğunlaşmış bulunsa da nazmın sadece bununla sınırlı olduğu iddia edilemez. Örneğin İmam Bikâî'nin tefsirinde konuya daha geniş bir zaviyeden yaklaştığını görmekteyiz. Müellif, tenâsübü ele alırken onu kelimeler, terkîbler ve tertîbler arasında münâsebet ve düzen şeklinde düşünmüştür. Ona göre Kur'ân'daki her kelime, yerli yerinde olması ve bunlardan birisinin diğerinin yerine konulamaması cihetiyle eşsiz bir özelliğe sahiptir. Terkîb yönündense bu terkîbdeki her kelime bağlamındaki makamına göre tam olması gerektiği şekildedir. Şayet bu düzende bir değişikliğe gidilirse söz konusu siyaktan maksut olan mana ihlal edilmiş olur. Diğer taraftan ilke, gaye ve amaca göre kıssa, âyetler ve tertîb cihetinden de her cümle, bir inci gibi olmaları gerektiği bağlama yerleştirilmişlerdir. Bunlar birbirine, sebep-sonuç olma bakımından sıkı sıkıya bağlıdırlar.[365]

Sûrenin temel maksadını bilmek tenasübü anlamaya yardımcı olduğu gibi bu ana gayeyi idrak etmek aynı zamanda bütün cümlelerin amacını anlamayı da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla burada simetrik bir döngüden de söz edilebilir.[366]

Bikâî'ye göre sûrenin isminden muradın ne olduğunu anlayan birisi, sûrenin temel hedefini bilir, bu gayeyi anlayıp tahkik eden de âyetlerinin, kıssalarının ve bütün cüzlerinin tenasübünü idrak etmiş olur. Ezcümle her sûrenin, etrafında dönüp durduğu ana maksadı, temel bir gayesi vardır.[367] Sûrelerin maksatlarının farklı olmasından dolayı kıssaların lafız ve nazımları da değişkenlik arzetmektedir.[368]

Nasıl İmam Bikâî, tenâsübün mihverini, sûrelerin maksatlarını bilmek şeklinde tayin etmişse aynı şekilde Ferâhî de tefsiri, nizam ilkesi üzerine bina etmiştir. Bikâî'nin aksine Ferâhî "amûd" tabirini merkeze yerleştirmiştir. Buna göre her sûre kendi içerisinde bir birlik olup bir ana konuya sahiptir ve sûrenin diğer âyetleri bu amûdun etrafında dönüp dururlar. Dolayısıyla müellifin kullanmış olduğu bu kavramı Bikâî'nin tercih ettiği "maksat" tabiriyle eş değerlendirebiliriz.[369]

---

[365] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, VII, 423.
[366] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, I, 5, 12.
[367] Bikaî, ***Mesâidü'n-nazar***, I, 149.
[368] Bikaî, ***Mesâidü'n-nazar***, I, 152.
[369] Sâmir Abdurrahman Raşvânî, ***Menhecü't-tefsîri'l-mevdûî li'l-Kur'âni'l-Kerîm dirâse nakdiye***, Haleb, Dârü'l-mültekâ, 2009, s. 287.

Özellikle son dönem düşünür ve müfessirlerinde buna benzer söylemlere şahit olmak mümkündür. Nitekim Abdullah Dıraz ve Seyyid Kutub gibi müelliflerde bunun örneklerini görebiliyoruz. Sözgelimi Seyyid Kutub Bakara sûresinin kendine has bir mihverinin olduğundan söz etmektedir.[370]

Siyakla (bağlam) nazmın farklı şeyler olduğunu söyleyen müellifler de olmuştur. Bu yaklaşıma göre siyak, manaların öncesi ve sonrasında yer alan manalarla bağlantılı ve ilişkili olmasını ifade ederken; nazm, manaların lafızlarıyla uyumunu ifade etmektedir.[371] Bu görüşe göre, Kur'ân'da yer alan farklı manaların bir mevzu ekseninde mütenasip ve insicamlı bir şekilde birbirini izleyerek bir bütün teşkil etmeleri siyakın bir tezahürü olarak görülürken, kullanılan lafızların manalarla uyumlu olması nazmın bir göstergesi olarak mütalaa edilmiştir. Ancak netice itibariyle, nazm, münâsebet ve bağlam kavramları arasındaki farkın şeklî olduğunu söyleyebiliriz. Zira lafzî bazı farklılıklardan söz edilse de sonuçta aynı gayeye hizmet etmektedirler.

### *D. BEYÂN İLMİ*

Asıl önemli olan, ifade edilmek istenen bir gaye veya konuyu muhataplara sadece nakletmek değil hem istendiği şekilde aktarmak hem de o manayı ispatlayacak bir sûrette intikal ettirmektir.

Muhatapların çeşitliliği ve onların hallerinin tekdüze olmayışı dolayısıyla, bu hususu göz önünde bulunduran belâgatin bir gereği olarak ifadelerde türlülük bir zarurettir. Öte yandan mütekellimin maksadını, hem mahiyetine uygun hem de muhatabın idrakine münasip bir şekilde aktarma talebi ve bu hususta başarısına göre eserinin edebî değer kazanması gibi olgular, beyan üslûplarını gerekli kılmaktadır. Nitekim Kur'ân'da bir üslup özelliği olarak yer bulan çeşitlilik meselesi, Habenneke Meydânî tarafından beyan ilminin sınırları dâhilinde değerlendirilmiştir.[372]

---

[370] Seyyid Kutub, ***Fî Zılâli'l-Kur'ân***, I, 28.
[371] el-Müsennâ Abdülfettâh Mahmûd, ***Nazariyyetü's-siyâki'l-Kur'ânî dirâse ta'sîliyye delâliyye nakdiyye***, Ammân, Dârü vâil li'n-neşr, 2008, s. 18.
[372] Habenneke Meydânî, ***el-Belagâtü'l-arabiyye: Üsüsuhâ ve ulûmuhâ ve fünûnuhâ ve suver min tatbikâtihâ bi-heykelin cedâdin min tarîfin ve telîd,*** Dımaşk, Dârü'l-kalem, 1997, II, 321; Ahmed Galveş, ***ed-Da'vetü'l-İslamiyye usûlüha ve vesâilüha, esâlîbühâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm***, Kâhire, Müessesetü'r-Risâle, 2005, s. 542.

Bazen nazımda tasarrufta bulunup takdim, tehirler yapılarak mana resmedilir; bazen de istiâre, temsil ve kinâyelere başvurularak manadan manaya intikal edilmek sûretiyle mananın silueti ortaya konmuş olur.[373] Nitekim bu, Câhız'ın kavramıyla ifade edecek olursak bir siyâga ve nazımdır.[374] Demek ki siyâga, nefiste: İlk olarak nazımda tasarrufta bulunmakla; ikinci olarak da mecaza başvurmakla gerçekleşir.[375] Nazımda kelimeler arasında muktezaya göre bir takım tasarruflarda bulunma müteahhir belâgatçilerin kullanımıyla meâni ilmini ilgilendirirken, endama göre farklı sûretler biçme ve mecaze yönelme beyân ilminin ilgi alanına girmektedir. Ancak bu sûret biçmeleri herkes aynı ölçü ve incelikte tahakkuk ettiremez. Bahsi geçen farklı suretlerden manaya intikal etme ise insan fikir ve aklına kalmaktadır. Bu şekilde, ifade kalıplarının nefiste bulunan manalara en güzel şekilde delâleti sağlanmış olur.

Beyan ilminde asıl hedeflenen şey, lafızlara takılıp kalmayıp oradaki muhteva ve mefhuma intikal edebilmektir. Yani ibarenin delaletiyle iktifa etmeyip iktiza ve iltizamın delaletiyle anlama merhalesine geçebilmedir. Beyan ilmi, lazımî (ikincil) manaya dayandığından bir manada, bir anlama ve beyan ameliyesidir. Tasrîflerde de asıl mesele, insanların melekelerini kullanmaları ve anlamayı bir tabiat haline getirmeleri olduğundan bu manada, beyan ilminin materyalleri anlama bakımından çok ciddi bir yer işgal etmektedir. Tasrîf, bir anlamda muhataplara bir şeyler anlatma, anlama ve bu anlaşılan şeyleri kalbe, ruha ve benliğe mal etme talimi yaptırma işlemidir.

Meânî ilmi, cümlenin yapısından ve bu yapının cüzlerinin mukteza-yı hale göre düzene konmasından ibarettir.[376] Beyan ilmi ise, kendisinde mukteza-yı hale riayet edilen (ikincil-mecâzî) bir manayı, açıklık ve kapalılık yönünden muhtelif ibare ve terkiplerle dile getirmeye denmektedir.[377] Tanıma göre, mecâzî manaya sahip olan ibarelerin hedeflenen manaya delaleti, açıklık ve kapalılık bakımından farklı farklı olabilir. Bu

[373] Cürcânî, ***Delâilü'l-i'câz***, s. 265.
[374] Câhız, ***el-Hayavan,*** III.
[375] Abdülhâlik b. Müsâid ez-Zehrânî, "Risâletün fi tahkiki ma'ne'n-nazm ve's-siyâga li-İbn Kemal Paşa (940/1534)", ***Mecellet-ü Câmiati ümmi'l-kurâ,*** Mekke, 1419/1998, sy: 18 (el-Lügatü'l-Arabiyyetü ve âdâbühâ /1), s. 429.
[376] Besyuni Abdülfettah Feyyûd***, İlmü'l-beyân dirâse tahlîliyye li-mesâili'l-beyân,*** Kâhire, Müessesetü'l-muhtâr, 1998, s. 10.
[377] Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed Babertî (786/1384), ***Şerhü't-telhîs***, dirâse ve thk. Muhammed Mustafa Ramazân es-Sûfiyye, Trablus, el-Münşeatü'l-Âmme li'n-Neşr, 1983, s. 463; krş., el-Hatîb Kazvînî (739/1338), ***el-İzah fi ulûmi'l-belâga***, thk. Muhammed Abdülkâdir el-Fâdılî, Saydâ-Beyrût, el-Mektebetü'l-Asabiyye, 2004, s. 207.

manayı en güzel şekilde ifade eden tarz ve şekil ise belâgatçe en âli seviyede kabul edilir. Dolayısıyla ikinci (mecâzî) manaya aracı konumunda olan birinci (lafzî) mananın bu görevi hakkıyla yerine getirmesi gerekir.[378] Zira mecâzî delaletlerdeki farklılık belâgat seviyesindeki derece farkını da beraberinde getirir. Bu ibarelerin hemen hepsinde temel gaye aynı olmakla birlikte aynı kıvam ve incelikte olmayabilirler. Ancak Kur'ân-ı Kerim bundan istisna edilmelidir. Diğer yandan başka bir kitap sayılan kâinatı da bu kuralın dışında tutmak gerekmektedir.

Daha genel manasıyla beyansa, nefiste mevcut olan bir manayı hiçbir şey ilave etmeden ve eksik de bırakmadan doğru bir şekilde sanki görüp dokunacakmış gibi muhatabın zihninde canlandırıp resmetmektir.[379] Beyan, kendisinde mananın resmedildiği ayna mesabesindedir ya da manaya giydirilmiş bir elbise hükmündedir. Diğer taraftan kaleme alınan herhangi bir kelam veya eser de sahibinin aynası konumundadır.

Beyan, tasrîf ilişkisini kâinattan şöyle bir örnekle izah edebiliriz. Evrendeki her bir varlık, Allah'ın delillerini ihtiva etme bakımından ortaktır. Ne var ki bunların suret ve elbiseleri farklı farklıdır. İşte beyan da manaya giydirilmiş bir elbise mesabesindedir. Özellikle Kur'ân'da ona biçilen elbiselerden herbirisi aynı kalite ve keyfiyettedir.

Dolayısıyla şunu rahatlıkla ifade edebiliriz ki; belâgat ilimleri, varlığın tabiat ve fıtratını doğru okumanın tabiî neticesidir.

Bir kısım araştırmacılara göre yukarıdaki beyan tarifi, ancak "mana"dan kasıt "gaye" olduğu zaman isabetli olabilir. Bu manadan kasıt, ibarenin delalet ettiği şey olursa bu muhaldir. Çünkü bir mana ancak bir şekilde ifade edilebilir. Tabirdeki herhangi bir değişiklik manada değişikliğe neden olur. Bu mesele Cürcânî'nin eserlerinde üzerinde durduğu bir mevzudur.[380] Öncelikle şunu ifade edelim ki, bir manayı farklı şekillerde ifade etmek demek, bu farklı şekillerin birebir aynı manaya geldiği ve belâgatçe aynı seviyede olduğu anlamı taşımaz. İkinci olarak, her beyan türü, nazmın

---

[378] Hasan Tabl, "Fikratü'l-fasl beyne ulûmi'l-belâga neş'etihâ ve tatavvurihâ fî nitâki kadiyyeti i'câzi'l-Kur'ân", **Havliyyâtü Külliyeti dâri'l-ulûm**, Kâhire, 1990, sy. 12, s. 89.
[379] Mustafa Lütfi Menfelutî, ***Müellefât-ü Mustafa Lütfi Menfelûtî el-Kâmile***, Beyrût, Dârü'l-cîl, 1984, I, 509.
[380] Hâmid Sâlih Halef er-Rabî'î, ***Makâyîsü'l-belâga beyne'l-üdebâ ve'l-ulemâ***, Mekke, Câmiatü Ümmi'l-kurâ, 1996, s. 610.

bir unsuru ve onun bir parçasıdır. Arzulanan gayeye münasip ve mukteza-yı hale mutabık olarak tercih edilirler. Dolayısıyla muhtelif yollar birebir aynı manaya götürmezler. Zaten hedeflenen ya da iddia edilen şey de bu değildir. Bir başka anlayışa göre tarifte geçen mana birliği, ancak bu manayla kendisine muhtelif türlerin dâhil olduğu mana cinsi kastedildiğinde doğru olabilir. Yüzük, bilezik gibi takı türlerinde şekil, sûret farkı gözetmeksizin cinsinin (altın, gümüş vs.) göz önünde bulundurulması buna bir örnek teşkil edebilir.[381]

Her ne kadar Kazvînî "beyan ilmi"nin tarifinde mukteza-yı hale mutabakatı zikretmese de şârihler buna dikkat çekmişlerdir.[382] Mutabakat, meânî ilminde terkibin muhatabın durumuna uygun, belirli bir keyfiyette getirilmesini ifade ederken; beyan ilminde mütekellimin kelamı, meramını tam ve açık olarak kuşatacak şekilde muhtelif ifade yöntemleriyle getirmesini ortaya koymaktadır.[383] Dolayısıyla birincisinde muhatabın ikincisinde ise mütekellimin durumu gözetilmiş olmaktadır. Sekkâkî'nin tevcihi de bu yöndedir.[384] Ancak bir kısım şârihler farklı düşünmektedirler. Şâdi ise her iki ilimde de mutabakatın muhatap ve mütekellimi içine alacak şekilde olması gerektiğini söylemektedir.[385]

Tarifte geçen yöntem farklılığından açıklık bakımından farklılık kastedilmektedir. Ancak manayı ifade etmede incelik ve dikkat kastedildiğinde "hafâ"nın (kapalılık) da maksut olmasında bir sakınca olmasa gerektir. Zira buradaki hafâ, mananın kapalılık(ta'kîd) ve karışıklığından değil, incelik ve derinliğinden ileri gelmektedir.[386] Nitekim manadaki kapalılık nedenlerinden bir tanesi de onun derinliğidir.[387] Tîbî(743/1342),

---

[381] Muhammed Ebû Mûsâ, ***et-Tasvîrü'l-beyânî dirâse tahlîliyye li-mesâili'l-beyân,*** Kâhire, Mektebetü Vehbe, 2009, s. 481.
[382] Muhammed İbrâhim Şâdî, ***Esâlîbü'l-beyan ve's-sûratü'l-Kur'âniyye dirâse tahlîliyye li-ilmi'l-beyân***, Mansûra, Dârü vâli'l-İslâmiyye, 1995, s. 12.
[383] Şâdî, ***Esâlîbü'l-beyan,*** s. 12.
[384] Ebû Ya'kub Siraceddin Yusuf b. Ebû Bekr b. Muhammed Sekkâkî (626/1229), ***Miftâhü'l-ulûm***, thk. Naîm Zerzûr, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987, s. 161–162.
[385] Şâdî, ***Esâlîbü'l-beyan,*** s. 13.
[386] Feyyûd***, İlmü'l-beyân,*** s. 11; Şâdî, ***Esâlibü'l-beyan***, s. 27.
[387] Hâzım Kartâcannî, ***Minhâcü'l-bülagâ ve sirâcü'l-üdebâ***, thk. Muhammed el-Habib İbnü'l-Hoca, Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1986, s. 172.

meseleyi sadece kapalılıkta(incelikte) mübalağa bakımından ele almakta, açıklığa itibar etmemektedir.[388]

Lafızların manalara delalet vecihleri hususu, beyan ilminin meseleleriyle irtibatlandırılmıştır. Ancak delalet taksiminin lügavî olduğunu söyleyenler de olmuştur.[389] Şöyle bir yaklaşım da dikkat çekici görünmektedir: İlm-i meâni, üslûbun terkip bakımından özellikleriyle ilgilenirken beyan ilmi, delalet yönünden hususiyetleriyle ilgilenmektedir. İşte bundan dolayı belâgat âlimleri beyan ilmine delalet çeşitlerini mukaddime yaparak başlamışlardır.[390]

Hâsılı, lafzın vaz'ının tamamına delalet etmesine delalet-i mutabaka denmektedir. Bu delalet türü, dilin neşetine racidir ve lügavîdir. Çünkü vazedici, lafzı vazedildiği hususun tamamına delalet etsin diye vazetmiştir. Bu delalet vakıaya tam olarak mutabıktır. Delâlet-i vaziyye veya delâlet-i mutabaka delâlet-i akliyenin aslıdır ve onda manalara delalet-i hakikat kendisini gösterir. Delalet-i tazammun ve delalet-i iltizam delaletlerini Razî, aklî delalet saymaktadır.[391] Bu son ikisinde lazımî manaya intikal aklı kullanarak gerçekleştirilir. Yoksa maksat lafzın bizzat kendisinden kastedilen şey değildir. Beyan âlimleri, bu ilimden hedeflenen gayeyi tahakkuk ettirmek için tazmin ve iltizam delaletlerine dayanmaktadırlar. Lafzın aslî mana dışındakilere delaleti, muhatabın kelamı aklî bir surette anlayışına bağlıdır. Razî'ye göre aklî mana; mecaz, kinâye ve temsilin aslıdır.[392]

Bu farklı delalet çeşitleri muhtelif tabakalara hitap etmede çok büyük önem arz etmektedir. Zira bir kısım belâgat vecihleri ve bedîî sanatlar vardır ki (bunlar) delâlet-i vaz'iye ve lisanîye, delâlet-i akliye ve mantıkiye ve delâlet-i tabiiye ve zevkiye namile üç nevi delâletin muhassalası (ürünü) olan ve mütenahiden namütenahiye giden *tenasübün* icmalen hissedilebilen alâkalarını ifade ederler. Umum için delâlet-i vazi'iyenin,

---

[388] Tîbî (743/1342), ***et-Tibyân fi'l-beyân***, thk. Abdüssettar Hüseyin Zemmût, Beyrut, Dârü'l-Cil, 1996, s. 340.
[389] Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, (911/1505), ***Şerh-u ukûdi'l-cemân fi ilmi'l-meânî ve'l-beyân***, Beyrût, Dârü'l-fikr, ts., s. 78.
[390] Rabî'î, ***Makâyîsü'l-belaga***, s. 608.
[391] Fahreddin Râzî (606/1209), ***Nihâyetü'l-îcaz fi dirayeti'l-i'câz***, thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, Beyrut, Daru Sâdır, 2004, s. 30; Bedreddin b. Mâlik (686/1287), ***el-Misbah fi'l-Meânî ve'-l-beyan ve'l-bedî'***, thk. Hasanî Abdülcelîl Yûsuf, Kâhire, Mektebetü'l-âdâb bi'l-cemâmîz, ts., s. 103–104.
[392] Semîr Ahmed Ma'lûf, ***Hayaviyyetü'l-lüga beyne'l-hakikati ve'l-mecaz,*** Dımaşk, İttihâdü'l-kitâbi'l-Arab, 1996, s. 122; Razi, ***Nihâyetü'l-i'caz***, s. 30.

ulema için delâlet-i akliyenin, havass-ı üdebâ ve hükemâ için delalet-i zevkiye ve fitriyenin ehemmiyeti büyüktür.[393] Kur'an nazmı, ifade bolluğu ve delalet çeşitliliğine mebnidir.[394] Yer verilen delâlet çeşitlerinden de anlaşılacağı üzere beyân ilmi, manalar arasında bahis mevzu olan alakalara dayanmaktadır. Kur'ân için düşünüldüğünde onda, tasrîfi yapılan meselelere delalet şekli, farklı farklı olabilmektedir. Sözü edilen delalet şekillerindeki türlülük, farklı insan katmanlarına hitap etmede nirengi noktalarından birisidir.

Allah kitabında "aynı bir muhtevayı kâh kulaklara koyuyor, kâh gözlere sokuyor, kâh doğrudan doğruya kalbe bırakıyor. Bir mana kâh bir ses olup kulaklarda çınlıyor, kâh bir nakış olup gözlerde parıldıyor, kâh bir elem ve lezzet olup kalpleri oynatıyor."[395]

İlmî-aklî meseleleri değerlendirmede insanların bir kısmı diğerine benzerken duygularda birbirine benzememektedirler. Zira edepte ve sanatta, işin içinde duygular varken; ilim, olanı olduğu gibi aktarmayı esas alır.[396] Âlim hayatı aklıyla karşılar, edipse kendine özel mizacı ve duygularıyla karşılar ve bu şahsiyetinin etkisini gösterecek şekilde onu yorumlar. Kur'ân'da aynı mefhumun hem akla hem de vicdana hitap edecek şekilde serdedilmesi bunun bir yansıması olsa gerektir. Üslup çeşitliliğinin umumun ihtiyacını karşılamaya matuf olduğunu daha önce zikretmiştik.

En eşsiz güzellik şekillerinden bir tanesi çeşitliliktir. Tek bir suret ve şekli tekrarlayıp onda sabit kalmaksa, bu sûret ne kadar güzel olursa olsun, bıktırıcıdır.[397] Yine ideal teşbihlerin temel sıfatlarından bir tanesi de çeşitliliktir. Bu sıfat aynı zamanda Kur'ân'da yer alan mesellerin özellikleri arasında yer almaktadır.[398]

Sonuç olarak tasrîfin beyan ilminin verilerinden yararlandığını söyleyebiliriz. Bir diğer ifadeyle beyan, tasrîf için bir vesile teşkil etmektedir. Ancak tasrîf, beyan ilmiyle sınırlı değildir. Tasrifte aynı mana, mukteza ve hale göre farklı mana kalıplarıyla

---

[393] Elmalılı, ***Hak Dini***, I, 51.
[394] İbn Aşûr, ***Tahrir***, I, 110.
[395] Elmalılı, ***Hak Dini***, III, 1933.
[396] Ahmed Şâyib, ***Usûlü'n-nakdi'l-edebî,*** s. 63.
[397] Habenneke, ***el-Belâgatü'l-Arabiyye***, I, 24, 47, 71.
[398] Habenneke, ***el-Belâgatü'l-Arabiyye,*** II, 171–172.

arzedilmektedir. Bu da akla, beyanın muhtelif sûretlerini getirmektedir. Hâsılı beyan ilmi, malzeme sunmanın yanında yapısı ve gayesi itibariyle de tasrîfe benzemektedir.

### *E. İLTİFÂT SANATI-TELVÎN-TEFENNÜN(İFTİNÂN)*

İnsan, kendi içinde tekdüze olmadığı gibi bireyler de kendi aralarında çeşitlilik arzederler. Bu açıdan onlara farklı üslûplarla hitap etmek bir zarurettir. Başlıkta zikri geçen kavramlar, üslûpta çeşitlilik ifade ettiklerinden bu noktada ihmal edilmemelidirler. Bunlardan bazıları doğrudan Kur'ân'daki tasrîfi ifade etmek için kullanılabileceği gibi kendi başlarına müstakil olarak birer ilim dalı da olabilirler. Ancak zikri geçen sanat ve üslûblardan her birisi tasrîfte istihdam edilen farklı arz stillerinin arasına dâhil edilebilir.

Sözgelimi iltifât sanatı, sözün tasrîf alanlarından ve manaların arz şekillerinden bir tanesini teşkil etmektedir. Başka bir deyimle iltifât, temel gayeleri ifadelendirmede kullanılan üslup çeşitlerinden birisidir. Ancak bu durumun sadece iltifâtla sınırlı olduğunu ileri sürmek de isabetli olmaz. Bunun yanında pek çok belâgat disiplinlerini bu çerçevede mütalaa etmek imkân dâhilindedir. Nitekim Kur'ân'da tasrîf uygulanırken bilinen haliyle belâgatin bütün alt birimleri seferber edilmektedir. Hatta Kur'ân'ın, sistemleşmiş haliyle belâgatin sınırlarını aşan bir kısım öğeleri de bu konuda istihdam ettiği rahatlıkla söylenebilir.

"İltifât" isimlendirmesinin hareket noktası temelde, Kur'ânî bir kavram olan tasrîf değildir. Bu isimlendirmeyi yapanların böyle bir alaka kurdukları kanaatinde de değiliz. Kaldı ki böyle bir adlandırma konusunda özellikle ilk asırlarda bir ittifakın olduğu da söylenemez. Nitekim Ebû Ubeyde (209/824), sîğalar arasındaki değişikliği mecaz olarak değerlendirmektedir.[399]

Bahsi geçen üslûp, meânî ve/veya bedî' ilmi içerisinde değerlendirilen alt disiplinlerden birisi konumundadır. Yani iltifât nazm veya terkîbin öğelerinden bir öğedir. İlaveten söz konusu sanat, cümle düzeyinde şahıs veya nesnelerin farklı hitaplarla ifade

[399] Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, (209/824), ***Mecâzü'l-Kur'an,*** thk. Fuad Sezgîn, Kâhire, Mektebetü'l-hancî, ts., I, 9–11.

edilmesine dayanmaktadır. İltifât için tercih edilecek en uygun kullanımın "lafız değişimi" terkibi olduğunu düşünecek olursak onun alanını daha net görebiliriz.[400]

İltifât şekil itibariyle ilgisiz gibi göründüğü halde mana bakımından siyaksibakıyla doğrudan bağlantılı olan bir sanattır.

İbnü'l-Esir gibi belâgat bilginleri, fiillerin zahire muhalif olarak gelenlerini de bu sınıfa dâhil etmişlerdir.[401] Kur'ân-ı Kerim'de özellikle kıyamet sahnelerinin anlatıldığı âyetlerde muzâri sığaları bırakılarak mâzî kiplerinin kullanıldığını görüyoruz.[402] Bunları da bu açıdan bir meseleyi arzda farklı bir üslup çeşidi olarak mütalaa edebiliriz.

Zemahşerî, iltifâtı hem sadece kalıp değişimiyle sınırlayan hem de nazarî anlamda iltifâtın temellerini atan ilk müellif olarak kabul edilmektedir.[403] Bu konuda Zemahşerî'yi önemli kılan husus, gayeleri sınırlamayıp her bir iltifâtın kendi icra edildiği yere göre başka faydalarının olabileceğini belirtmesidir. Bu fikrin temelini atan isimse, İbn Cinnî'dir.[404] Heyecan katma, bıkkınlığı giderme, zindelik kazandırma gibi iltifâtta amaçlanan gayeler ve nükteler bir manada tasrîf için de söz konusudur. Ancak iltifâtı her zaman aynı illete bağlamak zorunlu değildir. Sözgelimi muhatap sığasından gaibe geçmek, vaîd veya ta'zîr de ifade edebilir. Dolayısıyla iltifâtın tasrîfte bir kalıp olarak kullanılması mümkün görünmektedir.

İltifâtın ana gaye ve konularda başvurulan bir üslûp oluşuyla ilgili şu örnekleri verebiliriz.

إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ

"Biz gerçekten sana Kevser'i verdik. Sen de Rabbin için namaz kıl ve kurban kesiver."[405]

Bu âyetlerde tekellüm sığasından gâibe bir iltifât göze çarpmaktadır. Cümlenin normal seyrinde devam etmesi halinde "bizim için namaz kıl" denmesi gerekirdi. Ancak

[400] Mehmet Dağ, ***Kur'ân'da Üslûp Diyalektiği: İltifat***, Ankara, Salkımsöğüt yay. 2008, s. 87, 89.
[401] İbnü'l-Esîr, ***el-Meselü's-sâir***, II, 181.
[402] Sözgelimi bkz. Nahl, 16/1.
[403] Hasan Tabl, ***Üslûbü'l-iltifât fi'l-belâgati'l-Kur'âniyye***, Kâhire, Dârü'l-fikri'l-Arabî, 1998, s. 21.
[404] Mehmet Dağ, ***Kur'ân'da Üslûp Diyalektiği: İltifat***, s. 54.
[405] Kevser, 108/1–2.

terbiye manasını ön plana çıkarmak için "Rab" kelimesi tasrih edilmiştir. Bu tasrihte, emredilen fiilin icra edilmesine bir teşvik vardır. Zira ancak terbiye ve görüp gözetmeyi tekeffül eden zat, ibadete layık olabilir.[406] Kulluğun terbiyenin bir gereği olması hususu iltifât sanatı kullanılarak farklı bir söylemle bize takdim edilmiştir.

Bir diğer örnek olarak da şu âyeti verebiliriz.

قُلْ يَا اَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

"De ki: Ey insanlar! Ben sizin hepinize Allah tarafından gönderilen Peygamberim. O ki, göklerin ve yerin hâkimiyeti O'na aittir. O'ndan başka ilah yoktur. Hayatı veren de, ölümü yaratan da O'dur. Öyleyse siz de Allah'a ve O'nun bütün kelimelerine iman eden o ümmî Nebîye, o Resule inanın. Ona tâbi olun ki doğru yolu bulasınız."[407]

Burada da yine tekellümden gâibe bir iltifât örneği bulunmaktadır. Zira zahire göre "Allah'a ve Resûlüne inanın" değil de "Allah'a ve bana" inanın denmesi gerekirdi. Böyle yapılmakla îman ve tasdikin Peygamber(s.a.v.)'in zatına değil de, "Allah'a ve O'nun bütün kelimelerine iman eden Nebî ve Resûl" olma vasıflarıyla risaletine olduğu tembihlenmiş olmaktadır.[408] Görüleceği üzere burada da nübüvvete işarette bulunulmaktadır.

Öte yandan edebî bir terim olarak "iftinân", mütekellimin bir cümle veya beyitte gazel, hamaset, hiciv, tebrik, taziye gibi kelamın türlerinden iki zıt türü bir arada zikretmesidir. Bir âyette va'd, vaîd gibi iki zıt unsura yer verilmesi de buna örnek teşkil etmektedir.[409] Ancak iftinân terimi genel olarak üslûbdaki çeşitlilik için de kullanılmaktadır.

---

[406] Besyûni Abdülfettâh Feyyûd, ***Min belâgati'n-nazmi'l-Kur'ânî dirâse belâgiyye tahlîliyye li-mesâili'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî' fî âyâti'z-zikri'l-hakîm***, Kâhire, Müessesetü'l-muhtâr, 2010, s. 128.
[407] A'râf, 7/158.
[408] Feyyûd, ***Min belâgati'n-nazmi'l-Kur'ânî***, s. 129.
[409] İbn Ebi'l-İsba' el-Mısrî (654/1256), ***Tahrîrü't-tahbîr fî sınâati'ş-şi'r ve'n-nesr ve beyâni i'cazi'l-Kur'ân***, thk. Hıfnî Muhammed Şeref, el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye (Lecnetü ihyâi't-türâsi'l-İslâmî), ts., s. 588–589.

Fen lafzı, fünûn kelimesinin müfredi olup çeşit, tür manasına gelmektedir. Efânînse esâlîb manasına gelip kelam cins ve yöntemleri demektir.[410] Kelamda tefennün, yani bir üsluptan başka bir üsluba geçme Arabın âdetindendir.[411] Dolayısıyla "tefennün" kelamın çeşitli tür ve cinslerine yer vermektir. Bir manaya türlü elbiseler giydirmeye ve onu muhtelif cümle ve terkiplerle ifade etmeye de tefennün denmektedir.[412] İftinân da tefennün gibi olup kelamın çeşitli üslûb ve türlerini getirmek demektir. İftinânın, iltifattan daha genel bir mana yelpazesine sahip olduğu söylenebilir. Nitekim Zemahşerî'de bunun örneğine şahit olmaktayız. Zira iltifâtı da kelamda iftinân olarak görmektedir.[413] Telvînü'l-hitâb terkîbinin de (hitabın çeşitlendirilip renklendirilmesi) iltifâtla aynı manada kullanıldığını söyleyebiliriz.[414]

Şunu da belirtelim ki Zemahşerî gibi Kur'ân'ın belâgatinde tefavütün (iniş-çıkışların) olduğuna kâni olan bir kısım belâgatçiler de bulunmaktadır. Onlara göre Kur'ân'ın hepsi mûciz olsa da bir kısmı diğer bir kısmından üstündür. Bu anlayışa göre Kur'ân'da benzer ve müteşâbih yapıda gelen âyetlerin belâgatte aynı seviyede olmaları gerekmemektedir.[415] Hafacî, nazımla belâgatin farklı şeyler olduğunu düşünmekte ve Kur'ân nazmında derecelerin olabileceğini ancak belâgatinde olamayacağını ifade etmektedir. Çünkü ona göre belâgatin nazm dışında başka unsurları da bulunmaktadır.[416] Keşşâf şârihi Tîbî ise şu açıklamalarda bulunmaktadır. İftinân; belâgat ve fesâhatte kelamın bir kısmını diğerinin altına düşürmedikçe güzel görülebilir. Yani bu farklı kullanımların hepsinin belâgatin âli mertebesinde olması kaydıyla ancak, bu çeşitlilik tercih sebebi olabilir. Bir kısım lafızlar, diğerleriyle makam ve siyakın gereğine göre değiştirilebilir, yoksa âli olandan daha alt seviyedekine düşürülerek bu değiştirmeye gidilmemelidir. Çünkü bu durumda belâgat ve fesâhatte ihtilaf ve tefavüt baş göstermiş olur. Dola-

[410] İsmail b. Hammâd Cevheri (400/1009*), **es-Sıhâh tâcü'l-lüga ve sıhâhi'l-Arabiyye***, thk. Ahmed Abdülgafur Attar, Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990, VI, 2177.
[411] Beyzâvî, ***Envâr***, I, 29.
[412] Ali Mahfûz, ***Fennü'l-hitâbe ve i'dâdü'l-hatîb*****,** Kâhire, Dârü'l-İ'tisam, 1984, s. 59.
[413] Zemahşerî, ***Keşşâf***, I, 120.
[414] Ebussuûd, ***İrşâd***, I, 747, 778.
[415] Zemahşerî, ***Keşşâf***, IV, 129.
[416] Abdülmün'im Hafacî, Abdülazîz Şeref, Muhammed Sa'di Ferhûd, ***el-Üslubiyye ve'l-beyânü'l-Arabî***, Kâhire, ed-Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1992, s. 53.

yısıyla makamın gereğine göre en âli olan tercih edilmelidir.[417] Oysa Zemahşerî, beliğ ve daha beliğ olanlar arasında geçişlerde bir beis görmemektedir. Bu tür değerlendirmelerde müellifin mezhebî görüş ve anlayışının tesirinin olduğu muhakkaktır.[418] Bu bağlamda Keşşaf sahibi lafzî müteşabihlerde yer alan ihtilaflarla ilgili "şayet tenakuz yoksa iki ibarenin ihtilafında bir beis yoktur"[419] kaydını düşmüştür.

Aynı hususla ilgili Alûsî ise şu açıklamalarda bulunmaktadır: "Tefennün, belâgatçilerin tabirde sürekli başvurdukları bir âdettir ve Kur'ân'da bu sanat çok boldur." Ayrıca Kur'ân'da her vaki olduğu yerdeki sırrı beyan etmenin de ancak ledün ilmine vabeste olduğunu kaydetmektedir.[420]

Tefennün (çeşitlilik) meselesi üzerinde en fazla duran isimlerden olan İbn Aşûr, i'câz vecihlerini üçe irca ederek ikinci sıraya Kur'ân'ın nazm-ı kelamında eşsiz bir şekilde ortaya koymuş olduğu tasarruf çeşitliliğini yerleştirmiştir. Nitekim bu durum ona göre, Arapların aşina olmadığı, örneğine rastlamadığı ancak dilin imkânları dâhilinde olan bir şeydir.[421] Bu alan, İbn Aşûr'a göre belâgat ilminde ihmal edilen bir alandır. Arapların aşina oldukları tarz iki türdür: Bunlardan ilki şiir, ikincisi ise nesirdir. Bu türlerin ustaları, şiir ve hitabelerinde tek bir yöntem ve üslup takip ederlerdi. Kur'ân-ı Kerim geldiğinde ise söz için pek çok yeni üsluplar ortaya koymuştur.[422] Kur'ân, Arap dilindeki üslup çeşitlerini ihtiva etmekle birlikte onların bilmediği yeni üsluplar da ortaya koymuştur. Bu çeşitliliğin i'câza dâhil edilebilecek iki hikmeti vardır: Böylece bu kelamın Allah katından olduğu ortaya çıkmış olacaktır. Nitekim insanlık her asırda ancak bir veya iki üslupta mahir olan beliğlere şahit olmuşlardır. Bu tefennünün (çeşitlilik) ikinci hikmeti ise, bunda kendilerine meydan okunanlara daha fazla tehaddinin söz konusu olmasıdır. Böylece hiç kimse; "bu üslup bizim daha önce gözden geçirme olanağı

---

[417] Abdülkuddûs Râcî Muhammed Mûsa, ***Fütûhu'l-Gayb fi'l-Keşfi An Kınâi'r-Rayb li'l-İmam et-Tîbî dirâse ve tahkîk: sûratü'l-Enbiyâ ilâ nihâyeti sûrati'ş-Şuarâ***,(Yüksek Lisans), Medine, Câmiatü'l-İslâmiyye Külliyetü'l-Kur'âni'l-Kerim, 1416, s. 12.
[418] Ahmed Ebû Zeyd, ***Mukaddime fi'l-usûli'l-fikriyye li'l-belâga ve i'câzi'l-Kur'an***, Rabat, Dârü'l-emân, 1989, s. 14 vd.
[419] Zemahşerî, ***Keşşâf***, II, 523; a.mlf., ***age,*** III, 405; a.mlf., ***age,*** IV, 126-129.
[420] Şehabeddin Mahmûd Âlûsî (1270/1854), ***Ruhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azim ve's-seb'i'l-mesânî***, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts., I, 269.
[421] İbn Âşûr, ***Tahrir***, I, 104.
[422] İbn Âşûr, ***Tahrir***, I, 113–114.

bulamadığımız bir üsluptur, şayet bize başka bir üslupla gelseydi muarazada bulunabilirdik" deme bahanesine sahip olmayacaktır.[423]

Tefennün, İbn Aşûr'a göre, i'tiraz, tanzîr, tezyîl, tekrar durumunda kelimenin müteradifini getirme ve iltifât yöntemlerine başvurmak suretiyle Kur'ân'ın bir fenden başka bir fenne geçmedeki eşsizliğidir. Örneğin en büyük tefennün üsluplarından birisi olan "iltifat" Kur'ân'da pek fazladır.[424] Öğüdün peşinden teşrî'yi getirme veya tam tersine başvurmak suretiyle bir üsluptan başka bir üsluba geçerek tefennün yapma Kur'ân'ın âdetindendir. Nitekim öğüt mahiyeti taşıyıp iki büyük günahın zikrinden sonra getirilen ara cümle konumundaki "Eğer size yasaklanan günahların büyüklerinden kaçınırsanız, sizin öbür küçük günahlarınızı örtüp affederiz ve sizi değerli bir mevkiye yerleştiririz."[425] âyeti bunun bir örneğidir.[426]

Bakara sûresinin başında münafıklarla ilgili olarak serdedilen iki temsil örneğini İbn Aşûr teşbihte tefennün olarak değerlendirmektedir.[427] Ta'lille ilgili bir üsluptan diğerine geçme de yine tefennün olarak mütalaa edilmiştir. Bu üslup değişikliğinin nedeni olarak da İbn Âşûr iki şey ileri sürmüştür: Birincisi tefennün; ikincisi ise muhatabı etkin dinlemeye sevk etmektir.[428] Bu tefennün, ona göre dinleyicinin dinleme şevkini artırıp bıkkınlığını ortadan kaldırmaktadır.[429] Bu şekilde tefennünle manada teceddüt, üslupta ise farklılaşma olur.[430]

Manaya bağlı olarak gelişen tasrîfin şeklî unsurlarından söz edilebilir. Tafsilde olduğu gibi mananın bir gereği olarak âyet fâsılalarında uyum hâsıl olabilir. Aynı şekilde tasrîfte de manaya bağlı olarak çeşitli öğelerin istihdamından söz etmek mümkündür ve bu bir manada kaçınılmazdır. Nakarat, tekrar yerine "tasrîf" tabirinin kullanılmasının doğru olacağı kanaatine varmış ve onu da ne manada ne de üslûpta tekrarın söz konusu

[423] İbn Âşûr, ***Tahrir***, I, 115.
[424] İbn Âşûr, ***Tahrir***, I, 116.
[425] Nisa, 4/31.
[426] İbn Âşûr, ***Tahrir***, V, 26.
[427] İbn Âşûr, ***Tahrir***, I, 315.
[428] İbn Âşûr, ***Tahrîr***, XXIV, 215.
[429] İbn Âşûr, ***Tahrir***, I, 116.
[430] İbn Âşûr, ***Tahrir***, I, 118.

olmadığı bir terim şeklinde telakki etmiştir.[431] Tasrîfle tenvî' (çeşitlendirme) ona göre neredeyse müteradif gibidir.

### *F. TERCÜME MESELESİ*

Bu konuya değinmekle elbette Kur'ân'ın tercüme edilip edilmeyeceği tartışmasına girmeyi hedeflemiyoruz. Bir kısım temel esasların diller arasında aktarımları ister istemez "tercüme" konusunu gündeme taşımayı zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan tarihî süreç içerisinde insanlara yapılan tasrîf ve özellikle kıssaların Kur'ân'da tercüme keyfiyeti üzerinde bir nebze durmak gerekmektedir.

Öncelikli olarak şu iki âyetin meâline yer verelim:

"(Mekkeliler!) Etrafınızda bulunan birçok şehirleri yerle bir ettik ve yanlış yoldan dönsünler diye âyetlerimizi farklı üsluplarla tekrar tekrar açıkladık!"[432]

"Bu gerçeği, insanların iyice düşünmeleri için Biz, farklı üsluplarla anlattık. Ama ne var ki, insanların pek çoğunun oldukça nankör kesilmekten başka bir şey yaptığı yok."[433]

Furkân sûresinin zikri geçen âyeti, bir görüşe göre aynı mühtevanın farklı dillerde ifade edilmesine işaret etmektedir. Zira bir yoruma göre burada; "bu sözü insanlar arasında gerek Kur'ân'da ve gerekse sair kitaplar ve suhuf-u münzelede tasrîf ettik." Yani "bu sözü onların aralarında, Kur'ân'da ve sair semavî kitaplarda tekrar ettik"[434] buyrulmaktadır. Bu sözle kasıt ise daha önceki âyetlerde geçen şu hususlardır: "Rüzgârları rahmetinin önünden müjdeci olarak gönderen de O'dur. Ölü diyarlara hayat vermek ve yarattığımız nice hayvanlara ve insanlara su vermek için gökten tertemiz suyu da Biz indirmekteyiz."[435] Şu halde âyet, bu mühtevanın farklı asır ve dillere sahip olan insanlara teblîğ edildiğini göstermektedir. Aynı içeriğin bu şekilde insanlığa ulaştırılması ya da insanlar arasında dolaştırılmasına ise Kur'ân, tasrîf demektedir. O zaman Kur'ân mûci-

---

[431] Abdullah Muhammed en-Nakarât, "Min tasrîfi'l-kavl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm: Tenevvu'u- delâlâti't-terğîb ve't-terhîb", **Mecellet-ü külliyeti'd-da'veti'l-İslâmiyye**, Trablus, 2001, c., XVIII, s. 407.
[432] Ahkâf, 46/27.
[433] Furkân, 25/50.
[434] bkz. İsmâil Hakkı İzmirli, ***Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı,*** İstanbul, Eren Yay., s. 365.
[435] Furkân, 25/48–49.

ze olduğu halde diğer kitapların mûciz olmayışlarını nasıl anlamalıyız? sorusu akla gelmektedir. Ayrıca âyette geçen tasrîf tabiri, tercümenin keyfiyeti hakkında da bize gerekli bilgiyi vermiş olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim, Arapça olmayan sözler aktardığı zaman onun mana ve delaletini öyle bir ifade kalıbına dökmektedir ki o böyle bir tasarrufla Arapça'da i'câz derecesine ulaşmış olmaktadır. İlâhî beyan, Arapça sözler naklettiği zaman da lafza bağımlı kalmayıp kelâmın mefhum ve hâsılını hikâye etmektedir. Dolayısıyla bu şekilde Kur'ân'da hikâye edilen sözlerde söz konusu olan i'câz, bu sözlerin zatlarına ait olmayıp Kur'ân'a aittir.[436] Kur'ân manada icra etmiş olduğu ince işçilikle onu benzeri getirilemez bir nazma aktarmış olmaktadır. İbn Cinnî de benzer minvalde şu bilgilere yer vermektedir. "Kur'ân'da Arapça olmayıp daha önceki milletlerin dilinden aktarılan bütün sözler, onların manalarının ifade edilmiş halidir. Yoksa lafızlarının bizzat kendisi değildir."[437]

Kur'ân'da kıssaların hikâyesinden maksat manadır. O zaman kıssaların aktarımında, mananın hepsinin veya bir kısmının eda edilip aralarında tenakuz bulunmadığında, lafız ihtilafında bir beis söz konusu olmamalıdır. Zira kıssa vukuu esnasında, gelen bütün bu manaları tastamam kucaklayacak şekildedir. Sonra da Allah Teâlâ, kendisinde kıssaya yer verilen her sûrede, o sûrenin bağlamına uygun olan manaları münasip lafızlarla ifade etmiş, makamın iktiza etmediği geri kalanını ise terk etmiştir.[438]

Allah Teâlâ; olmuş olanı, olacağı, insanların sinelerinde sakladıklarını ve dili en iyi bilen olduğu için kıssaların bu şekilde aktarılması başkalarının kudreti dâhilinde olmayan bir şeydir. Dolayısıyla esas olan manadır, makam ve siyaka göre lafızların farklılık arzetmesinde bir sakınca yoktur. Nitekim Kur'ân'da kıssalar arzedilirken tarihî tertibe de riayet edilmemiş; makamın gereği, siyak ve sibak esas alınmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'de kavimlerin kendilerine âyetler tasrîf edilmeden helak edilmediklerinden söz edilmektedir.[439] Buna göre Nuh(a.s.)'un kavmine de âyetlerin tasrîf

[436] İbn Âşûr, ***Tahrîr***, I, 120–121.
[437] Suyutî, ***İtkan***, II, 1022.
[438] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, I, 104.
[439] bkz. Ahkâf, 46/27.

edildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Özellikle Kur'ân-ı Kerim'de onlarla ilgili anlatılan kıssalarda bunu müşahede etmek mümkündür.

"Dedim ki onlara: 'Rabbinizden af dileyiniz. Zira o gafurdur. Mağfiret dileyin ki üzerinize bol bol yağmur indirsin. Size mal ve evlad ihsan buyursun, size bahçeler, ırmaklar, su kanalları nasib etsin. Neden acaba siz, sizi tavırdan tavıra yaratan Allah'ın büyüklüğünü kabul etmiyorsunuz? Görmez misiniz ki Allah yedi kat göğü tam birbiri ile uyum içinde yarattı? Gökte ayı bir nûr, güneşi ise lâmba yaptı. Allah sizi yerden nebat bitirircesine bitirip yetiştirdi. Sonra sizi tekrar oraya gönderip, yine sizi oradan çıkaracaktır."[440]

Ayrıca şu âyetler, Nuh (a.s.)'un tasrîf yaptığını ve kavmini farklı yöntemlerle uyarıp Hakka davet ettiğini gösterir mahiyettedir.

"Ya Rabbî! dedi Nûh, *'ben halkımı gece gündüz dine dâvet ettim.* Ama benim dâvetim, onların sadece daha çok uzaklaşmalarına yol açtı. Her ne zaman, onları bağışlaman için çağırdıysam, onlar parmaklarıyla kulaklarını tıkadılar. Esvaplarıyla örtündüler, direttiler ve çok kibirlendiler. *Ben onları bu sefer yüksek sesle dâvet etmeye başladım. Daha sonra onları gâh açıkça çağırdım, gâh sesiz sedasız bir dâvet yönelttim, her türlü yolu denedim.* Dedim ki onlara: 'Rabbinizden af dileyiniz. Zira o gafurdur."[441] Nuh (a.s.) kavmini türlü türlü şekillerde, farklı üslûplarla davet etti. Bazen korkuttu, bazen müjdeledi, bazen sert üslûp kullandı, bazen yumuşak bir yöntem benimsedi, bazen Allah'ın vereceği nimetleri hatırlattı ve bazen de iç ve dış âlemde bulunan Allah'ın âyetlerini zikretti. Ne var ki bütün bunlar onlara bir fayda sağlamadı.[442]

Ancak biraz önce de dile getirdiğimiz gibi şöyle bir soru her zaman için muhtemeldir: "Kur'ân'da yapılan tasrîf mu'ciz olduğuna göre daha önceki kavimlere yapılan tasrîf de mu'ciz midir?"

Geçmiş milletlerde hâdiselerin bizzat kendileri mûcize olurken Kur'ân'da hem olayların kendileri hem de bunların anlatım ve ifade üslûbu mu'cizdir. Bu açıdan

[440] Nuh, 71/10–18.
[441] Nûh, 71/5–10.
[442] Muhammed Ahmed el-Adevî, ***Da'vetu'r-rüsul İlallah*****,** Kahire, Mustafa el-Babî el-Halebî, 1935, s. 17.

Kur'ân dilinin diğer dillere bir üstünlüğünün olduğu söylenebilir. Bu dil sanki Kur'ân için özellikle tercih edilmiş ve donatılmış gibidir. Bu açıdan İlahî muradı mucizevî bir şekilde ortaya koymada Arapça'nın ifade özellik ve hususiyetlerinin ayrı bir yeri olsa gerektir. Her peygamber, nübüvvetinin ispatını ihtiva eden mûcizelerle gönderilmiştir. Biz en azından Kur'ân'da geçtiği kadarıyla Allah Resûlünden önce geçip de kendilerine kitap verilen peygamberlerin mûcizelerinin onlara verilen kitaplar olmadığını biliyoruz. Oysa Allah Resûlünün mûcizesi, yani muhatapları acze düşüren delili kendisine vahyedilen Kur'ân'dı. Belki diğer peygamberler kendilerine iletilen mesajları kendi ifadeleriyle aktarıyorlardı, ancak bu durum Kur'ân için geçerli değildir. İşte bu noktada İlahî kelamın mütekelliminin Allah olması, onun mu'ciz oluşunun asıl nedenini teşkil etmektedir. Nitekim şöyle buyrulmaktadır. *"Hiçbir peygamber yok ki kendisine verilen mûcizelerin sıfatı, onu müşahede edenlerin peygamberlere iman etmelerini gerekli kılacak (maddî) keyfiyette olmasın. Bana verilen mûcize ise, Allah'ın bana vahyettiği (etkisi kıyâmete kadar devam edecek olan) Kur'ân'dır. Kıyâmet günü ümmet bakımından onların en çoğu olmayı umuyorum."*[443] Dolayısıyla diğer peygamberlerin mûcizeleri maddî iken Allah Resûlününki aklî, beyânî ve dolayısıyla daimîdir.

En önemli bir i'câz ve tehaddî yönü olarak ele alınan nazm nazariyesi bakımından konuya yaklaştığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Nazm temelde manaların nefiste tasvir ve tertibine daha sonra bunun lafzî olarak ifade edilmesine dayanmaktadır. Dolayısıyla bir taraftan ham bir manadan söz edilirken bunun yanında bir de işlemiş sûret-i manadan bahsedilmekte ve böyle bir ayrıma gidilmektedir. Nazmın dayanağını, bu ikinci mana teşkil etmektedir. Kur'ân-ı Kerim, işte bu açıdan diğer kitaplardan ve sair kelâmlardan farklılık arzetmektedir. Her ne kadar ana gaye ve mana konusunda müşterek olsalar da bunun sanat ve tasvîri konusunda eşit olmayıp Kur'ân'ın diğer İlahî kitaplara bu açıdan bir üstünlüğü vardır.[444]

---

[443] Buhârî, ***İ'tisâm***, 96; Müslim, ***İman***, 239; İbn Hacer el-Askalanî (852/1449), ***Fethü'l-bâri bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî***, tâlikat, Abdurrahman b. Nâsır el-Berrâk, thk. Ebû Kubeybe Nazar Muhammed el-Fârâbî, Riyad, Daru Taybe, 2005, XI, 158; Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Nevevî,( 676/1277), ***Sahih-i Müslim bi-şerhi'n-Nevevî***, Kâhire, el-Matbaatü'l-Mısriyye, 1929, II, 188.

[444] Dervîş el-Cündî, ***Nazariyyetü Abdilkâhir fi'n-nazm***, s. 118; krş. Bâkıllanî, ***İ'câzü'l-Kur'ân***, s. 14–15; Taberî, ***Tefsir***, I, 200–201.

Yapılan âyet tasrîflerinin her kavmin seviye ve kapasitesine göre yapıldığını düşünebiliriz. Örneğin İsrâil oğullarına yapılan tasrîfler onların yapı ve özelliklerine göreydi. Allah onlara aynı mefhûm ve hakikati ifade eden âyetlerini bazen dağı başlarına kaldırarak, bazen sihirbazların sihirlerini boşa çıkararak, bazen ineğin bir parçasıyla ölüyü dirilterek, bazen onları bulutlarla gölgelendirerek ve bazen de Kızıl denizi ikiye ayırarak gösteriyordu. Bu âyetler her ne kadar farklı sûretlerde olsalar da esasında hep aynı şeyi ifade ediyorlardı. Her ne kadar bu konunun anlatımı, Musa nebî ve kavmi açısından bir i'câz teşkil etmese de Kur'ân'ın anlatımında mucizevî bir boyutun olduğu muhakkaktır. Zira Kur'ân'a ayrıcalık veren bu muhtevanın ifadelendirilme tarzıdır.

Diyalog dilinde şahısların diliyle geçen şeylerin olduğu gibi nakledilmesi zaruri değildir. Zorunlu olan onların duygularının tercüme edilmesidir. İşte bu, edebî bir çalışmada gözetilebilecek en üstün seviyedir.[445]

## *G. KONULU TEFSİR VE KONU BİRLİĞİ*

Öncelikle Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir, Konu birliği (vahdetü'l-mevzuiyye) ve Konulu tefsir gibi kullanımların arasını ayırmak gerekmektedir. Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsir (Kur'ân'ı Kur'ân mantığıyla anlamaya çalışma) ve Konu birliği terimleri gerek isim ve gerekse müsemma olarak öteden beri varlık gösterirlerken Konulu tefsirin (et-Tefsîrü'l-mevzûî) bunlara nazaran çok daha yeni olduğu söylenebilir. Kur'ân'ın bir kısım âyetlerinin diğer bazıları tarafından tefsir edildiği bilinen bir husustur. Kur'ân'ın ve sûrelerinin bir mana bütünlüğü ve birliğine sahip olduğu fikri ise genelde İslâm bilginleri tarafından kabul gören bir meseledir. Konulu tefsire gelince, kısaca aynı konuyla ilgili âyetleri nüzul sıralarına göre bir araya getirip onlara bütüncül bir bakışı kendisine ilke edinen bir yaklaşım tarzıdır.[446] Bu ise İslâm veya Kur'ân'a değil konulara bütüncül bakış demektedir. İşte biz, bu noktada Konulu tefsirle, tasrîf arasında bir ilişki kurulup kurulamayacağını ve Konulu tefsir yöntemini kısaca gözden geçirmek istiyoruz.

---

[445] Abduh Zâid, ***Min esrâri'n-nazm fi'l-kasasi'n-nebevî***, Kâhire, Dârü's-Sâbûnî, ts., s. 54–55.
[446] es-Seyyid Muhammed Bâkır el-Hakîm, "et-Tefsîru'l-mevzûî", **Mecelletü Risâleti't-takrîb**, Tahran, 1996, sy. 12, s. 32 vd.

Kanaatimizce evvelemirde konulu tefsirin en önemli sorunlarından bir tanesi ortaya konulan ilkelerin tatbik safhası ve pratik kazanımlarıdır.[447] Onun kural ve kâidelerini koyanların uygulama safhasını büyük ölçüde ihmal ettikleri söylenebilir. Oysa ilk asırlarda olduğu gibi meselenin nazarî boyutunun uygulama ve tecrübe safhasından sonra gelmesi gerekirdi. İslâmî ilimlerin çoğuna baktığımızda onların pratiğinin teorisinden önce olduğunu görmekteyiz. Nitekim akıl ve ilimlerin vazifesi hakikatin keşfinden ibarettir. Yoksa olmayan bir şeyi ortaya koymak ya da vazetmek değildir. Ve keşfedilen şeyler hakikate ne kadar mutabık olurlarsa o kadar kıymet kazanırlar.[448] Bu açıdan Kur'ân'ı anlama yöntem ve usulünün de beşerî değil, özü itibariyle ilâhî olduğunu düşünmekteyiz. İnsana düşense bu usulü keşfetmektir. Dolayısıyla İlahî kelam, sahip olduğu iç sistematik veya usulle zaten onu doğru anlama adına çok önemli ve yeterli argümanları sunmaktadır.

Abdülcelîl Abdürrahîm, mevzûî tefsiri şöyle tarif etmiştir: "Konulu tefsir, Kur'ânî bir meselede cüzîlerden hareket ederek beşer takati ölçüsünde İlahî muradı bütüncül keşiftir." Bu tarifte dikkat çeken husus, konulu tefsirin bütüncül bakış açısı sağlaması ve manaya vurgusudur. Bunlara nazaran diğer unsurlar ikinci planda kalmaktadır.[449] Konulu tefsir, mevzuların birbirinden bağımsız ve müstakil olduğunu ve bu şekilde ele alınması gerektiğini savunuyorsa bu öngörünün çok yerinde olmadığını düşünmekteyiz. Zira Kur'ânî bir kullanım olan tasrîfte konular, birbirini teşvik edici ve destekleyici olma bakımından diğeriyle alakalı ve insicamlıdır.

Kur'ân'ı Kur'ân'la tefsirde müşkil görünen bir konuyu başka bir âyetle tefsir söz konusu olup o meseleyle ilgili Kur'ân'ın tamamında bulunan âyetleri bir araya getirip İlahî muradı izhar etme söz konusu olmadığından o, tam olarak mevzûî tefsir sayılmamıştır.[450]

---

[447] Raşvânî, ***Menhecü't-tefsîri'l-mevzûî,*** s. 153.
[448] Elmalılı, ***Hak Dini***, I, 126; a.mlf., ***a.g.e***, IV, 2238; Ömer Muhammed et-Tumi Şeybânî, ***Felsefetü't-Terbiyyeti'l-İslâmiyye*****,** Tunus, Dârü'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1988, 207 vd.
[449] Raşvânî, ***Menhecü't-tefsîri'l-mevzûî***, s. 45.
[450] Raşvânî, ***Menhecü't-tefsîri'l-mevzûî,*** s. 76.

Hicâzî, *Kur'ân'ın konulu tefsir yönteminin ancak tekrarla tahakkuk edeceğini* söylemektedir.[451] Konulu tefsirin tarifi konusunda bir görüş birliği bulunmamakla birlikte, Kur'ân genelinde aynı konuyla ilgili âyetlerin bir araya getirilip onlar üzerinde toplu düşünme esasasına dayanmaktadır.

Diğer taraftan bazıları da sûrelerin bir kısım temel konular etrafında dönüp durması savına dayanan konu birliğini (vahdetü'l-mevzûîyye) de konulu tefsire dâhil etmektedirler.[452] Ancak biz konu birliğinin, konulu tefsire girdiği kanaatinde değiliz. Konu birliğinin geçmişi bir hayli gerilere dayanırken, kavram olarak konulu tefsir yeni sayılır.[453] Konu birliği üzerinde hususi bir çalışma yapan önemli isimlerden birisi olan Hicâzî, bu terkipten daha çok aynı konuyla ilgili Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde tekrarlanan âyetlerin bir birliktelik teşkil etmesini anlamaktadır. Ancak sûre içindeki vahdeti de ihmal etmemektedir.

Özellikle Konulu tefsirin, tefsirde bir yöntem ve usûl olarak yeni olduğu tezi ileri sürülmekte ve bunun günümüz toplumunun zaruri bir ihtiyacı olduğu kanaati dillendirilmektedir. Tasrîfse kesinlikle yeni bir yöntem değildir. Her ne kadar isim olarak fazla dillendirilmese de sadece Kur'ân'da değil önceki vahiylerde de geçerli ve verimli olan bir sistem ve yöntemdir. Konulu tefsirin tatbik ve verim konusunda vadettikleri belirgin değilken ve hatta kavram olarak dâhi netleşmemişken tasrîf en azından tatbikatta ve verim konusunda nettir. Tasrîf kevnî ve Kur'ânîdir, ancak konulu tefsirin fıtratla ne kadar uyumlu olduğu tartışılabilir.

Tasrîflerin her bir cüzü hem gaye hem de muhteva olarak mutlaka bir şey ifade eder ve kesinlikle ihmal edilemezler. Bir bakıma aklını kullanan insanlar için bu cüzlerden her birinin tek başına yeterli olduğu bile söylenebilir. Bu cüzlerin ifade ettiği manayla her bir tasrîfin bir araya getirilmesinden oluşan bütünün mefhûm itibariyle pek fazla bir fark taşımadığı ileri sürülebilir. Ancak rubûbiyetin bir gereği olarak insanları

---

[451] Muhammed Mahmûd Hicâzî, ***el-Vahdetü'l-mevdûiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim,*** Kâhire, Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, 1970, s. 36.
[452] Bkz. Muhsin Demirci, ***Konulu Tefsire Giriş***, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2006, s. 103 vd.
[453] Hâlid Tevfîk, "Et-Tefsîru'l-mevzûî mukâranât beyne's-Seyyid es-Sadr ve âharîn", **Mecelletü'l-fikri'l-İslâmî**, Tahran, 1421/2000, sy, 24–25, s. 30–37.

aşama aşama kemale sevk etmenin burada da bir amaç olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır.

Şayet konulu tefsir, benzer konulu âyetler arasında öz korunmakla birlikte bir tekâmülün bulunduğunu kabul ediyor ve bunun amacının da insanları daha da olgunlaştırmak olduğunu benimsiyorsa tasrîfle bu noktada buluştukları söylenebilir.

Konulu tefsir, Kur'ân'ın hâlihazırdaki haliyle ele aldığı farklı konular arasında baş gösteren ilişkiler ağını da göz ardı etmektedir. Sözgelimi orada Allah Teâlâ'nın isim, sıfat ve fiilleriyle, tevhîd, inanç ve ahkâm gibi konular müstakil düşünülüp birbirinden bağımsız olarak ele alınmaktadır. Kur'ân, tüm unsurlarıyla bir bütündür. Onları bir birimin ayrılmaz parçaları olarak ele almak yerine bağımsız olarak değerlendirmek, teorik olarak konunun net bir biçimde ortaya konulmasını sağlayamadığı gibi pratik yaşamda da gerekli ve yeterli faydayı temin edemeyecektir. Tasrîf, Kur'ân'ın hâlihazırdaki tertibinin bir adı ve isimlendirme şeklidir. Konulu tefsirle, konu birliği ayrı düşünüldüğünde konu birliğinin tasrîfe daha yakın hatta ona yardımcı bir alan olduğu söylenebilir. Bütün bunlara rağmen konulu tefsirle, tasrîfin mefhûm olarak paralel veya ortak oldukları noktaların da olabileceği hususu hatırdan çıkarılmamalıdır.[454]

## *H. KUR'ÂN'IN YEMİNLERİ*

Yeminler, Kur'ân'da kullanılan davet üsluplarından birisidir ve temel meseleleri ispatlama ve insanları uyanıklık, düşünme ve ibret almaya sevk etmede önemli bir yer tutmaktadır. Davet ehlinin bu yeminlerden çıkaracağı mühim derslerden birisi, bir konuyu ispatlama ve arzetmede çeşitli beyan türlerine başvurmanın bir gereklilik olduğunu idrak etmek olsa gerektir.[455] Evren üzerinde düşünme ve Kur'ân'ı tefekkür etme bu yeminlerin taşımış olduğu önemli işaretler cümlesindendir. İlahî beyan kevnî hadiseleri insanların gönlünü imarda önemli bir malzeme olarak kullanmakta ve yerine göre onlara yemin etmektedir. Zira kevnî deliller, Allah'ın azamet, kudret ve ululuğunu is-

[454] Konulu tefsirin kritiği için bkz. el-Müsennâ Abdülfettâh Mahmûd, ***Nazariyyetü's-siyâki'l-Kur'ânî dirâse ta'sîliyye delâliyye nakdiyye***, s. 41–52.
[455] Ahmed Galveş, "Min vesâili'l-Kur'âni'l-Kerim fi'd-da'veti: el-Kasem", **Mecelletü Minberi'l-İslâm**, Kâhire, 1398, sy, 10, s. 25.

patlamada gayet etkili ve verimlidir.[456] Kendisine yemin edilen şeylere dikkatle bakıldığında onların insanlar için pek çok işaretler taşıdığı görülecektir. İnsanoğlu kendisine yemin edilen şeyler üzerinde düşünse, yeminle kendisine işaret edilen hususları kabul etmekte zorluk çekmeyecektir. "Kayan yıldıza yemin olsun ki. Arkadaşınız Muhammed yanılmadı, sapmadı, aldanmadı. O kendi heva ve hevesiyle konuşmuyor."[457] Hâsılı, evrendeki hadiseler üzerinde düşünenler, Allah'ın hak bir ilah ve peygamberinin doğru sözlü olduğunu ikrardan kendilerini alamazlar.

Diğer taraftan yeminin kendisinde bile insanı gafletten uyandıracak bir tesir bulunmaktadır. "Kesin inanmak isteyenler için yeryüzünde birçok deliller vardır. Bizzat kendi varlıklarınızda da böyle deliller vardır. Hâla görmeyecek misiniz? Gökte de hem rızkınız (rızkınızın vesileleri), hem de size vâd olunan cennet vardır. Göğün ve yerin Rabbine yemin olsun ki bu va'd, tıpkı sizin konuşmanızın kesin olduğu gibi bir gerçektir."[458]

Habenneke Meydânî'ye göre aynı başlık altına giren yeminlerde bile bir çeşitlilik söz konusudur.[459] Örneğin din gününün geleceğini tekit etmek için yapılan yeminler buna bir örnek mahiyetindedir.[460] Ancak yeminlerin tasrifte kullanılan üslup çeşitlerinden birisi olması daha makul görünmektedir.

Yeminler, aynı içeriğe istidlal makamında tekit ve teyit için getirilmektedir.[461] Bir şeye yemin etmek, onun önemine dikkat çekmeyi, şânının yüceliğine işaret etmeyi ve istidlali ifade etmektedir. Netice itibariyle Kur'ân'daki yeminleri temellendirmek için müfessirler tarafından ileri sürülen gerekçeleri iki noktada toplayabiliriz: Bunlar, tazim ve istidlal şeklindedir. Özellikle Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarına yapılan yeminlerin tâzim için olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bununla birlikte her yemini ye-

[456] Sâmî Afîfî Hicâzî, "el-İstidlâlü'l-Kur'ânî menhecuhû ve mümeyyizâtahû", **Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye,** Beyrut, 1995, sy, 2, s. 116–117.
[457] Necm, 53/1–3.
[458] Zâriyât, 51/20–23.
[459] Habenneke Meydânî, ***Kavâidü't-tedebbüri'l-emsel li-kitâbillâhi azze ve celle***, Dımaşk, Dârü'l-kalem, 2009, s. 529; ayrıca bkz. Ahmed Gallûş, "Min vesâili'l-Kur'âni'l-Kerim fi'd-da'veti: el-Kasem", **Mecelletü Minberi'l-İslâm**, Kâhire, 1399, sy, 3, s. 21 vd.
[460] Habenneke, ***Meâricü't-tefekkür,*** II, 550–553.
[461] Adnân Zerzûr, ***Ulûmu'l-Kur'ân ve i'câzühû ve târîh-ü tevsîkıhî***, s. 625; Yeminlerin, üzerine yemin edilen şeylere tazim için olmayıp kasemin cevabında zikredilen hususa istidlal gayesiyle olması meselesi için bkz. (Abdülhamid Ferahî (1863/1930), ***İm'ân fî aksâmi'l-Kur'ân***, Kâhire, Dârü'l-Musannifin, 1930/1349, s. 41.)

min edileni tâzimle izah etmek çok açıklayıcı ve yeterli olmayabilir. Kendisine yemin edilen varlıkların, Yaratıcının azamet, ululuk ve âyetlerini ihtiva ediyor olması tabiî olmakla birlikte yeminlerin hikmetlerini tamamen buna hasretmek uygun düşmeyebilir. Kendisine yemin edilen şeyler rastgele seçilmiş değildirler.

Yemin edilen şeyler, araştırmaya tâbi tutulup incelendiğinde bunlarda Allah'ın varlık ve birliğine deliller bulunabilir ve onların daha başka bir kısım mesajları çağrıştırdığı görülebilir. Dolayısıyla yemin edilen eşyanın ifade etmiş olduğu bu manaları bağlamlarına göre sezebilmek çok önemlidir. Öte yandan müfessirler yeminde söz konusu olan bu iki illeti birleştirmekte de bir sakınca görmemişlerdir.[462]

Râzî'nin yapmış olduğu kasemin üç temel esası ispat için olması yorumu çok önemli görünmektedir. Nitekim bunlar; vahdâniyyet, risâlet ve haşir şeklinde sıralanmıştır. Müfessire göre Cenâb-ı Hakk'ın, başlangıçlarında, hurûf-u mukattaa'nın (kesik harfler) dışındaki şeylere yemin etmiş olduğu bütün sûrelerde bu yeminler, üç esastan birini ispat içindir. Böylece Râzî, yeminin iki öğesi arasında münasebet kurmaktadır. Ona göre zikri geçen esaslar; vahdâniyyet, risâlet ve haşir olup, imanın kendileriyle tamam olduğu şeylerdir. Bunlardan birincisini inkârda müşrikler fazla ileri gitmediklerinden dolayı Allah Teâlâ bu meselenin delilleriyle iktifa edip yemine fazla başvurmamıştır.[463] Dolayısıyla müfessire göre vahdaniyet, bir şekilde müşrikler tarafından da kabul edildiğinden konuyla ilgili yeminlere fazla ihtiyaç duyulmamıştır.

Allah Teâlâ, muhtelif sûrelerde, yakinî delillerle tevhidi, tekrar dirilişin hak ve mümkün olduğunu anlatmıştır. Bu deliller daha önce geçince, bahsi geçen mevzuları, diğer bir sûrede yeminlerle yeniden anlatarak tekit etmesi tuhaf karşılanmamalıdır. Bu durum Araplar nezdinde alışılmış bir usuldür. Deliller ortaya konulup muhataplara Kur'ân tilâvet edilince geriye sadece yemin etmek kalmaktadır.[464]

Duhâ sûresinde kuşluk vakti ve geceye yemin edildikten sonra yeminin cevabı şöyle gelmiştir "Rabbin seni ne terk etti ne de sana darıldı"[465] Kendilerine yemin edilen

---

[462] Hüseyin Nassâr, ***el-Kasem fi'l-Kur'âni'l-Kerîm***, Kâhire, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2001, s. 35–36.
[463] Râzî, ***Tefsîr***, XXVIII, 178.
[464] Râzî, ***Tefsîr***, XXVI, 110; a.mlf., ***a.g.e.,*** XXVIII, 177.
[465] Duhâ, 93/3.

şeylerle yeminlerin cevapları arasında bir takım münasebetler kurulabilir. Dolayısıyla bu sûrede de gece ve kuşluk vaktiyle onun cevabı arasında bir alaka bulunmaktadır. Nübüvvetin başlangıcında ve vahyin kesintiye uğradığı bir safhada özellikle gece ve kuşluk vakitlerine yemin edilmesi dikkat çekicidir. İnsanlar hem kendi hayatlarında hem de fizik âleminde geceleri gündüzlerin takip ettiğini görür ve bunu yadırgamaz. Nur ve ışığın kesintiye uğraması sadece maddî sahada değil manevî sahada da olağan karşılanması gereken bir haldir. Dolayısıyla vahyin bir süreliğine kesintiye uğraması Allah Teâlâ'nın Peygamberini terk ettiği manasına gelmez.[466] Aynı zamanda peygamberliğin sekteye uğraması manasında bir süre fetret devrinin yaşanması, Allah Teâlâ'nın yer ehlini kendi hallerine bıraktığı anlamı da taşımaz. Dolayısıyla bu âyetlerde hem Allah Resûlü için bir teselli hem de başıboş bir hayat sürmeyi adet edinenleri ve Allah'ın peygamberiyle alay edenleri bir tazir söz konusudur.

"Hayır, gerçek öyle değil! Kıyamet günü hakkı için, Kendisini eleştirip kusurlarından pişmanlık duyan kimse(nefs-i levvâme) hakkı için (ki siz mutlaka diriltileceksiniz)."[467]

"…Herbir nefse ve onu düzenleyene, ona hem kötülüğü, hem de bundan sakınma yolunu ilham edene yemin olsun ki: nefsini maddî ve manevî kirlerden arındıran felaha erer."[468] Bu âyetlerde de insan nefsinin terbiyeye müsait oluşu ve onun farklı keyfiyetlerine dikkatler çekilmiştir.

Dolayısıyla Kur'ân'daki yeminler, insanları zorla değil içten fethetmek için kullanılan söz tasrîf alanlarından bir tanesini oluşturmaktadır. İnsanların kabul edebilecekleri alanlardan yola çıkarak onların akıl ve iradelerini doğru istikametinde özgürce kullanmalarını temin etmek arzulanan hedef için mühim bir adımdır. Zira sahip oldukları donanımları gerektiği şekilde kullanmayan insanları ikna etmek de mümkün olmayacaktır.

---

[466] Aişe Abdurrahman bint Şâti', ***et-Tefsirü'l-beyâni li'l-Kur'âni'l-Kerim*****,** Kâhire, Dârü'l-Maârif, I, 26.
[467] Kıyâmet, 75/1–2.
[468] Şems, 91/7–9.

## *İ. KUR'ÂN'IN HÜKÜMLERİ*

Ahkâm (hükümler) denilince öncelikli olarak dinin nazarî yönünden çok amelî yanı kastedilmektedir. Öyleyse bu konuyla ilgili bir emri ifade etmede kullanılan farklı üsluplar, tasrîf olarak değerlendirilebilir mi? Tasrîf âyetlerinin tamamının Mekkî olması ve tasrîfin, temel inanç esaslarında, özellikle de Mekkî sûrelerde daha belirgin olması durumu karşısında, hüküm ihtiva eden âyetlerin tasrîfinden ne derece söz edilebilir? Dolayısıyla ahkâm âyetlerinde tasriften söz etmek ne ölçüde mümkündür; ya da ahkâmın tasrîflerin bir parçası olmasını nasıl anlamalıyız? Şâyet böyle bir imkândan söz edilecekse bunun tatbikattaki yansımaları ne şekilde olmuştur?

Bütün bunlar ilk planda akla gelebilecek sorular olsa da konuyla ilgili yelpazenin biraz geniş tutulması gerektiği kanaatindeyiz. Sözgelimi teşriî hükümlerin tasrîfi derken genel olarak ahkâm âyetlerinin farklı üslûplarla tekrarlanmasını anlayabiliriz.[469] Nitekim Zürkânî, konuya bu şekilde yaklaşmıştır.[470] İlave olarak her bir sözcük ve lafzı içinde bulunmuş olduğu cümlenin bir parçası saydığımızda bir konuyla ilgili aynı lafızlarla yapılan emir veya yasakların bile içinde bulunmuş olduğu bağlamdan hareketle birbirinin aynısı olmadığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Onlar her ne kadar bağlamdan bağımsız ele alındığında aynen tekrarmış gibi görünse de bağlamlarına göre aynen tekrarlardan değil farklı üslûplardan oluşmaktadırlar. Bu takdirde de onların tasrîf için gerekli şartları taşıdıkları ve dolayısıyla da tasrîf sayılmalarında herhangi bir engel olmadığı söylenebilir.

Öte yandan hüküm âyetlerini bağlamı ve içinde bulunmuş olduğu sûrenin ana mihveri etrafında ele almak gerekmektedir. Dolayısıyla bu açıdan meseleye ahkâmın tasrîfi değil de hükmün bağlamında söz konusu olan temel mevzunun tasrîfi demek daha uygun olabilir. Ayrıca ahkâmı, âyetlerin tevcih edildiği tasrîf alanlarından bir tanesi olarak kabul ettiğimizde bu çeşitli saha ve konular arasında hükümlerin de bulunduğunu teslim etmiş oluruz. Ancak bunun da irtibat ve bağlam çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Böylece farklı gibi görünen konular arasında da tasrîfin varlığına şahit olunacaktır.

---

[469] Muhammed Ebû Zehra (1394/1974), ***Usûlü'l-fıkh,*** Kâhire, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts. s. 93; Abdülvehhab Hallaf, ***Hulâsatu târihi't-teşrii'l-İslâmî*****,** Kuveyt, Dârü'l-Kalem, 1982, 26–27.
[470] Zürkânî, ***Menâhil***, II, 250 vd.

Bağlantısız gibi görünen alan ve konuların aralarındaki derin münasebet ve tasrîfi, müşahede etmek, İslam'ı geniş bir perspektiften tüm esas ve muhtevasıyla bütün olarak görebilmeye bağlıdır. İslam'ın bizzat kendisinin inşa etmiş olduğu bir medeniyette bütün kurum ve sahalar birbirleriyle alakalıdır. Ancak onu, kendi öz varlığına yabancı bir kültürün içerisinde anlamaya çalışmak dağınıklık ve parçalanmışlığı netice verecektir. Dolayısıyla bu irtibat ve insicamı idrak etmek sadece dilin inceliklerine vakıf olmaya bağlanmamalıdır.

Mekkî dönemde tasrîfler daha çok inanç etrafında dönüp dururken Medenî dönemde yelpaze biraz daha genişlemiştir. Tasrîfe dâhil olan farklı unsurlar ortak bir gaye etrafında bir araya geliyor olsalar da, hiçbir zaman bunların birisi diğerinin tıpatıp aynısı değildir. Bu açıdan "nasıl olur da böylesine engin muhtevalı bir kitap tek bir konuya ya da tek bir sûreye indirgenebilir?" gibi bir bahane geçerli değildir. Bir takım konular gerek aynı sûrede ve gerekse farklı sûrelerde farklı şekillerde tasrîf edilirken bazı konular da buna bağlı olarak ikinci derecede ve farklı mana katmanları ve derinlikleri dâhilinde tasrîf edilmektedir. Özellikle Mekkî sûrelere bakıldığında mesele bariz bir şekilde müşahede edilmektedir. Her sûre muhataplarının durumuna göre kendine has kimliğiyle konuları ele almakta ve bazı temel konuların farklı şekillerde tasrîfini icra etmektedir. Bu esnada yapılan vurguyu göre bazı konular öne alınıp diğerleri de temel konuyu teyit edecek şekilde ikinci ya da üçüncü planda kalabilmektedir.

Tasrîf, ister bir hakikatin farklı üslûp ve söylem kalıplarıyla ifade edilmesi şeklinde idrak edilsin; isterse de farklı konu ve üslûpların bir öz etrafında bir araya getirilmesi şeklinde yorumlansın neticede bütün bu izah şekilleri kavramın içeriğinin bir parçasını veya tümünü ortaya koyup açıklamaktadır. Tasrîfte hiçbir zaman yüzeysel bir tekrar söz konusu değildir. Bir konuyu başka bir konunun hizmetine vermek ya da türlü üslûpları bir gaye etrafında toplamak demek hiçbir zaman basitçe bir tekrarı akla getirmemelidir. Ayrıca bir meselenin başka bir meselenin ispat ve izahında istihdam edilmesi de Kur'ân'ın sadece bir konuyu ele aldığı şeklinde anlaşılmamalıdır.

Kur'ân-ı Kerim'i herkes ancak kendi idrak ufkuna göre anlayacaktır. Kur'ân'da ele alınan konuları dağınık görmek ve aralarındaki insicamı idrak edememek sırandan halkın bakış açısıdır. Ondaki inceliklere vakıf olarak mananın derinliklerine inmek baş-

ka bir sınıfın mahareti iken onda bütünüyle İlahî tecellileri ve hatırlatmaları görüp onun tabiatına nüfuz etmek de daha başka bir zümrenin özelliğidir. İnsanların bu şekilde olmaları yaratılışlarının bir gereğidir ve normal karşılanmalıdır. Zaten tasrîflerin bir hikmeti de budur.

### 1. Ahkâm, ubûdiyet ve tasrîf

Ahkâm âyetlerini, özellikle Kur'ân'ın ana maksatlarından olan ubûdiyet çerçevesinde ya da içinde yer almış olduğu sûrenin ana konu ve mihveri dâhilinde mütalaa etmek gerekmektedir. İlahî terbiye sistemi içerisinde kulluğun yeri ve önemi kavrandığında bu meselenin ehemmiyeti kendiliğinden anlaşılacaktır. İbadetler, ruhî terbiyede önemli birer vesiledirler.[471] Kalbi diri tutmada amellerin çok ciddi tesiri olduğundan ahkâmların da tasrîfin bir parçası olduğu rahatlıkla söylenebilir. Her ne kadar inanmayanlar için ameller mevzu bahis edilemese de özellikle inananlar için ameller bir hatırlama ve ibret alma vesilesidir. Bu açıdan hususiyle Medenî dönemde onların da itibara alınması gerekmektedir.

İlahî terbiye sistemine hizmet eden bütün unsurlar, bir manada onun farklı kisvelerle tekrarı ve dolayısıyla da tasrîfi sayılırlar. İnsanlara teşriî kılınan hususlar; umumî denge ve adaletin ve gökler, yer, insan ve hayatın hak bir gaye ve hikmetle yaratılmasının bir gereğidir. Dolayısıyla onlar, İslam'ın temel rükün ve esaslarından bağımsız değerlendirilmemelidir.

Rubûbiyet, bir şeyi terbiyede kemâle ulaştırmak için bir halden başka bir hale çevirerek yetiştirmeye denmektedir.[472] İnsanda dört meleke vardır. Bunlar şehvet, gazap, vehim ve akıldır. Bütün ibadetlerden maksat, üç hasleti olumluya kanalize ederek terbiye etmektir.[473] Kulluk ve bu kulluğun çok önemli bir esası olan namaz, nefsin tezkiyesi ve saf tevhidi tahakkuk ettirme adına çok mühimdir. Dolayısıyla ubûdiyet de bu terbiyenin bir tezahürüdür.

---

[471] Muhammed Kutub, ***Menhecü't-terbiyyeti'l-İslâmiyye***, Kâhire, Dârü'ş-şürûk, 2007, s. 63.
[472] Tusî, ***Tibyân***, II, 474.
[473] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, I, 374.

Meseleye tevhîd-i rubûbiyet açısından yaklaşacak olursak Allah Teâlâ varlığa rubûbiyetinin delillerini nakşetmiş ve kâinattaki rubûbiyet delillerini kitabında zikretmiştir. Âlemin nasıl var olduğu, varlığını ne şekilde devam ettirdiği, mükemmelliği ve kemal seviyelerine doğru sevk edilişleri gibi konular örnekleriyle aktarılarak insanlardan bunlar üzerinde düşünmeleri istenmiştir. Zira aynı durum insan için de geçerlidir ve o, bu terbiyenin daha geniş yelpazede bir parçasıdır. Bütün bunlar, sadece Allah'a kullukta bulunup ona hiçbir şeyi ortak koşmamayı gerekli kılmaktadır. Öte yandan Allah Teâlâ rubûbiyetinin bir tecellisi olarak emirler ve yasaklar tayin etmiş ve bunu peygamberler aracılığı ile insanlara iletmiştir.[474] Peygamberlerin vermiş olduğu hükümler aynı zamanda Allah Teâlâ'nın rubûbiyetinin birer tezahüründen ibarettir. Bunlarla insanoğlu nefsine dercedilmiş melekeleri terbiye edecek ve onları olmaları gereken konuma yükseltecektir. İşte bütün bunlar önem sırasına göre İlahî kelamda ele alınmış ve gerektiğinde farklı üsluplarla tekrarlama ihtiyacı hissedilmiştir. Bizim asıl üzerinde durmak istediğimiz konu da Kur'ân'da neyin, ne kadar ve ne şekilde tekrarladığıdır. Bir başka ifadeyle tasrîftir.

Diğer taraftan kullukla manevî derinlik kazanma, yapılan davetin tesirini artırmada ve müşrikler tarafından yapılan işkencelere karşı azmi takviye etmede önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla bu noktada namaz, sabrın bir tür tasrîf ve tekrarı gibidir. Daha ilk inen âyetlerde Kur'ân okumanın, namaz kılmanın emredilmesi bu açıdan dikkate şayandır. "Geceleyin kalk da, az bir kısmı hariç geceyi ibadetle geçir."[475] Tasrîf kavramının ifade ettiği şeylerden bir tanesi de Kur'ân'ın bütün unsurlarıyla bir bütün oluşu olsa gerektir.

İlâhi terbiye sisteminin bir parçası olup Kur'ân'da sık tekrarlanan namaz emrinin de bağlamına ve içinde bulunduğu sûreye göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Örneğin her şeyin hak bir gaye istikametinde yaratıldığının vurgulandığı bir bağlamda, insana vazifesi hatırlatılıp oyun ve eğlence olsun diye boş yere yaratılmadığı ima edilir şekilde namaz emredilmiştir: "Bir de (bize) namazı hakkıyle ifa edin ve Allah'a karşı gelmekten sakının.' diye de emrolundu. Hepinizin sonunda toplanacağı yer, O'nun hu-

[474] İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350), ***Medâricü's-sâlikîn beyne menâzil-i iyyâke na'büdü ve iyyâke ne's-te'în***, thk. Rıdvân Câmi' Rıdvân, Kâhire, Müessesetü'l-muhtâr, 2001, I, 21.
[475] Müzzemmil, 73/2.

zurudur. Gökleri ve yeri hak ve hikmet'le yaratan O'dur."[476] En'âm sûresinin son bölümlerinde bir kısım ahkâm ele alınırken daha çok, hüküm vazedici olarak sadece Allah Teâlâ'nın varlığına vurgu yapılmaktadır. Diğer taraftan namazı, özellikle Mekkî dönemde sabrın bir destekçisi olarak da ele almak mümkündür. Zikredildiği bağlama göre namaz, bir başka amelin farklı biçimde ifade edilmiş bir şekil ve sureti olabilmektedir.

Mülkün sahibinin sadece Allah Teâlâ olduğuna inanıp emir ve hüküm yetkisinin onun elinde bulunduğunu tasdik eden mü'minlere veciz bir şekilde şu hususlar emredilmektedir.

"Ey İman edenler! Rükûa varın, secde edin: (böylece namazınızı kılın) ve Rabbinize karşı daha başka bütün kulluk vazifelerinizi yerine getirin, ayrıca dininizin hepsi de hayır olan bütün diğer hükümlerini de yerine getirin. Ki neticede kurtuluşa eresiniz. Ve Allah yolunda, hakkını vererek bütün imkânlarınızla cihâd edin.[477]

Âyette kendisine ilk sırada yer verilen namaz, ibadetin başıdır. İman ettiğini söyleyenlerin bu ikrarlarını doğrulayacak ve ona delil olacak şekilde namaz kılmaları kendilerine emredilmiştir. İşte burada da namaz, adeta imanın farklı kisvede ifade edilmiş şekline dönüşmektedir. Sâlih amelin başı olan namaz, tevhidi tashih edip teyit edici bir ritüeldir.[478] Yani namaz, tevhidin bir başka surette tekrarından ibarettir.

Bu âyette ibadetlerin en hususi olanından başlanıp daha genele doğru bir çizgi takip edilmiştir. En son olarak da malla, canla ve fiili olarak iyiliği emredip kötülükten men etmeden, nefsi terbiye edip amelde ihlasa kadar geniş bir yelpazeye sahip olan cihâd emredilmiştir. Ki bu da ibadetin esasıdır.[479] Cihâd, bir manada kulun her şeyden kendisini tecrit edip varlığını Allah'a hasretmesidir. İtikat, ibadet ve icra edilmesinde fazla zorluk bulunmayan ameller çerçevesinde iman güzeldir. Ne var ki nefis, ancak zorlu tecrübelerle imanda derinlik kazanabilir.[480] Kimin ne kadar sadık olduğu cihâd gibi zor ve meşakkatli amellerle test edilir.

---

[476] En'âm, 6/72–73.
[477] Hac, 22/77–78.
[478] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, VI, 19.
[479] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, V, 178–179.
[480] Ahmed Muhtâr Bezra, ***Fî i'câzi'l-Kur'ân***, s. 76.

Namaz, aynı zamanda Allah'a boyun eğen evrenle insanın bir uyumu, aynı çizgide hareketinin bir göstergesi; Kur'ân'ın üzerinde durduğu temel esaslardan olan ubûdiyetin fiilî bir tezahürüdür. Dolayısıyla namaz ve infâk gibi ubûdiyetin fiili yansımalarını sırf ahkâm olarak değerlendirmek yerine "ubûdiyet"le irtibatlı olarak ele almak gerekmektedir. Böyle olunca bu konuda yapılan emir ve tavsiyelerin tekrarını daha iyi idrak edebiliriz. Ulûhiyet ve ubûdiyet manasıyla münasebetinden ötürü ibadetler arasından namaz, daha Mekkî dönemde farz kılınmıştır.[481]

Bahsi geçen hükümlerden olan cihâd, yalnız Allah'a ibadet etme, onu tanıma, birleme ve sair iman esaslarıyla doğrudan bağlantılı olan bir konudur. Gerçekte cihâd Allah'a, âhiret gününe ve takdir edilmiş kazaya en büyük delildir.[482] Allah'a güven ve imanı tam olan, her şeyin Allah'ın meşîetiyle cereyan ettiğinden en küçük bir şüphesi bulunmayan ve Allah'a tevekkül ve itimadı sonsuz olan bir mü'min maddî cihâddan da uzak durmayacaktır. "O halde, dünya hayatına değil, âhirete talip ve müşteri olanlar Allah yolunda savaşsınlar."[483]

Cihad, tevhîdi tebliğ etmenin adıdır. Cihâd imanın ana esaslarındandır, vazgeçilemez rüknüdür, göstergesidir. Peygamberlerin hayatı baştan sonra cihaddır, yani tevhidin tebliğidir. Cihad, tevhidi yaşamak ve yaşatmanın adıdır. Cihâd çok yönlü bir olgudur. Hem içe doğru hem de dışa yönelik olan mücadelenin ismidir. Peygamberler ve onların yolunda gidenler mükellef oldukları dönemden dünyadan göçecekleri ana kadar nefisleriyle cihâd halindedirler. Düşmanla cihâd etmek için nefisle cihâd etmek şarttır. Nefislerini düşmanla cihâd edebilecek olgunluğa eriştiremeyenler zaten düşmanla cihâd edemezler. Cihâd malla ve nefisle olur. Nitekim tevhidin düşmanlarıyla, yani şirkle yapacağı savaşın ilk aşaması olarak Allah Resûlüne nefsiyle savaşa başlaması emredilmektedir.[484]

---

[481] Muhammed Ebû Zehra (1394/1974), ***Zehratü't-tefâsîr***, Kâhire, Dârü'l-Fikri'l-Arabi, ts., V, 2416.
[482] Ahmed Muhtâr Bezra, ***Fî i'câzi'l-Kur'ân***, s. 76.
[483] Nisâ, 4/74.
[484] Ali Ünal, ***Mekke Resûllerin Yolu***, İstanbul, Pınar yay., 2011, s. 114–115.

"Ey örtüsüne bürünen resulüm! Geceleyin kalk da, az bir kısmı hariç geceyi ibadetle geçir. Duruma göre gecenin yarısında veya bundan biraz daha azında veya fazlasında ibadet etmen de yeterlidir. Kur'ân'ı tertîl ile düşünerek oku."[485]

Nafakayla ilgili Bakara sûresinin başından itibaren gayet hikmetli ve son derece muhkem bir şekilde muhtelif beyân vecihleriyle bahisler açılmıştır. Bilindiği gibi infâk, cihâdın en büyük umdesidir. Bir başka ifadeyle cihâdın infâk suretinde ifade edilmiş hâlidir. Cihad ise, dinin kendisiyle koruma altına alındığı ve onu teyit eden kalkan mesabesindedir.[486]

### 2. Hükümlerde gaye ve vesile olma meselesi

Belirli vakitlerde icra edilen ibadetler, kuldan beklenen ve bizzat maksut olan şeylerdir. Diğer taraftan cihâd ve yönetim ise bu gaye doğrultusunda birer vesiledir.[487] Yani öncelikli olan ferdin inşasıdır. İçte tevhîd sağlanmadan dış dünyada fesat sonlandırılıp tevhîd gerçekleştirilemez. Gayelerin en faziletlisine götüren vesileler, vesilelerin en üstünüdür.[488] Hiç şüphesiz insanın önüne konulan en büyük gaye iman ve onda derinleşmedir. Diğerlerinin gaye veya vesile olmaları ve kendi içlerinde mertebeleri de imanla olan münasebetlerine göre değerlendirilmelidir. Dolayısıyla ibadetler ve (dışa karşı olan) cihâdı bu açıdan da mütalaa etmek gerekmektedir. Nefse yönelik olan ibadet ve cihadın imanda kemâl seviyenin yakalanmasına çok önemli birer vesile olduğunu söyleyebiliriz.

Öyleyse birincisi olmadan ikincisinin hakkıyla icra edilmesi mümkün değildir. Yani nefse karşı olan mücadele hakkıyla yerine getirilmeden dışa karşı cihâd gerektiği ölçüde icra edilemeyecektir. Allah Teâlâ'nın böyle bir imkân vermesi, mü'minlerin bazı tavır ve davranışlarına bağlanmıştır. Diğer taraftan verilen bu nimetin şükrü, bu ibadetlerle eda edilmezse Allah da o imkânı inananların elinden geri alacaktır. Dolayısıyla hem dışarıya karşı olan cihâdın tam olarak icra edilmesi hem de elde edilenlerin devamı

---

[485] Müzzemmil, 73/1–4.
[486] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, I, 416–417, 468, 492.
[487] Ebü'l-Hasan en-Nedvî, ***et-Tefsîrü's-siyâsî li'l-İslâm fî mir'âti kitâbâti'l-üstaz Ebi'l-A'la el-Mevdûdî ve'ş-şehid Seyyid Kutub***, Kâhire, Dâru Âfâki'l-Gad, 1980, s. 104.
[488] İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselam, ***el-Kavâidü'l-kübrâ: Kavâidi'l-ahkâm fi ıslâhi'l-en'âm,*** thk., Neziyye Kemal Hammâd, Osman b. Cum'a Damiriyye, Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 2000, I, 74.

kulun iç fethini veya cihadını gerçekleştirmiş olmasına ve bunu devam ettirmesine bağlıdır. Müslümanların Allah'a sadakat ve bağlılıkları ölçüsünde Allah da onlara imkân ve iktidar nasip edecektir. Bu imkânları elde etmeden önce gerçekleştirilen iç tasfiye bu aşamadan sonra da devam ettirilmezse elde edilen kazanımlar geri alınacaktır.

"O müminler ki tamamen haksız yere, sırf 'Rabbimiz Allah'tır' dediklerinden ötürü yerlerinden yurtlarından kovulmuşlardı. *Eğer Allah insanların bir kısmının zararını diğer bir kısmı ile savmasaydı manastırlar, kiliseler, havralar ve Allah'ın adının çok anıldığı mescitler yıkılır giderdi.* Dinine yardım edene Allah da elbette yardım edecektir. Muhakkak ki Allah pek kuvvetlidir, mutlak galiptir. Onlar öyle mükemmel insanlardır ki şayet kendilerine dünyada *hâkimiyet(imkân) nasip edersek namazlarını hakkıyla ifa eder, zekâtlarını verir, iyi ve meşrû olanı yayar, kötülüğü önlerler.* Bütün işlerin âkıbeti elbette Allah'a aittir."[489] Dolayısıyla dış cihâd bir açıdan diğer ibadetlerin maddi düzlemde hakkıyla yerine getirilebilmeleri ve insanların fitneye maruz kalmamaları adına birer vesiledir. Öyleyse onun kıymeti zâtı itibariyle değil vesile olmasından ötürüdür. Nitekim Nedvî'nin kastettiği de bu olsa gerektir. Ancak gaye veya vesile olma, bakış açısına göre değişkenlik arzedebilir. Örneğin namaz yerine göre bir vesile, yerine göre de bir gaye olabilir. Dolayısıyla bunlardan hiçbirisi diğerinden bağımsız değildir.

Öte yandan cihad, insanları inanmaya zorlama ameliyesi değildir. Aksine insanlarla hak arasındaki engelleri izale edip onlara herhangi bir baskıya maruz kalmadan tercih imkânı sunmaktır. Bu engeller kaldırıldığında insanlar, kendi kanaatlerine göre seçim yapmakta hürdürler. [490]

"Dünyada fitne kalmayıp din, tamamen Allah'ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer fitneden vazgeçerlerse, onları bırakın. Allah zaten onların yaptıklarını hakkıyla görmektedir."[491]

Bir insanın diğerini köleleştirmediği, inanmak isteyenler ve inananların bu istek ve inançlarından dolayı işkence ve hakarete maruz kalmadıkları bir ortam hazırla-

[489] Hac, 22/40–41.
[490] Muhammed Kutub, ***Keyfe nektübü et-târiha'l-İslâmî***, Kâhire, Dârü'şürûk, 1992, s. 64.
[491] Enfâl, 8/39.

nıncaya kadar savaş emredilmektedir. Bu açıdan her yere ulaşma ve her yerde söz sahibi olma kaçınılmazdır. Mü'minler ancak söz sahibi ve denge unsuru olduklarında, bu tarz girişimleri engelleyebilir ve onlara karşı koyabilirler. Aksi halde son bir-iki asırda olduğu gibi mü'minlere yapılan bütün haksızlıklar ve İslam'ı yanlış lanse etmelere karşı onlar, eli-kolu bağlı durmaktan başka bir şey yapamazlar. Yaşanılan asrın gereğine göre bunun imkânları araştırılmalı ve mücadelesi verilmelidir. Zira böyle bir otoritenin varlığı bu noktada kaçınılmazdır. Otoriteleri zail olduğunda müşrikler, mü'minler için bir fitne sebebi olmaktan çıkacaklardır.

### 3. Ahkâmda Tekrar

Fadl Abbâs, ahkâmda tekrar olmayacağı konusunda âlimlerin bir icmaına yer vermektedir.[492] Ancak biz, bu hükmün bakış açısına göre değişiklik arzedebileceğini düşünmekteyiz. Fadl Abbâs, yapmış olduğu tekrar tarifi çerçevesinde böyle bir olgunun Kur'ân'da bahis mevzu olmayacağını düşünmektedir. Çünkü ona göre bir şeyin tekrar sayılabilmesi için hem lafzın aynen tekrar edilmesi hem de bağlamının aynı olması gerekir.[493] Lafız aynen tekrar edilse bile bağlam farklı olduğu sürece bu, ona göre tekrar sayılmayacaktır. Nitekim İmam Matürîdî'ye göre de hükümler özellikle Müslümanlar için olduğundan onların tekrarına ihtiyaç yoktur. Zira onlar kendilerine indirilen hükümleri zaten talep edeceklerdir.[494]

Böyle de olsa bir mü'min sürekli hatırlatmaya ihtiyaç duyar. "(Resûlüm!) (Tevhîd hakikatini ve hakiki vazifeleri olan kulluğu) tekrar tekrar hatırlat; çünkü zikir ve hatırlatma mü'minler (ve inanma kabiliyetini hala yitirmemiş olanlar için) mutlaka yararlıdır."[495]

Bununla birlikte Fadl Abbâs, bir konunun pek çok sûrede zikredildiğini de kabul etmektedir. Nitekim o, talak, hac ve cihad âyetlerini buna örnek olarak vermiştir. Talakla ilgili âyetlerin bir kısmı Bakara sûresinde, bir kısmı Talâk sûresinde diğer bir

---

[492] Fadl Abbas, "Kadiyyetü't-tekrâr fî kitâbillâh", **Mecelletü'ş-şerîa ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye**, Kuveyt, 1987, c. 4, sy. 7, s. 21–22.
[493] Fadl Abbas, "Kadiyyetü't-tekrâr"**,** s. 18.
[494] Matürîdî, ***Te'vîlât***, XI, 120; a.mlf. ***a.g.e.***, XIV, 231; Şah Veliyyullah Dihlevî (1176/1762), ***el-Fevzu'l-kebîr fî usûli't-tefsîr***, trc. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1980, s. 97.
[495] Zâriyât sûresi, 51/55.

bölümü ise Ahzâb sûresinde geçmektedir. Yine hacla ilgili âyetlerden bir bölümü Bakara sûresinde, diğer bir bölümü Âl-i İmrân sûresinde ve başka bir bölümü de Hac sûresinde yer almaktadır. Ona göre bunlarla ilgili hiç kimse tekrar iddiasında bulunmamıştır.[496] Ahkâmla ilgili bu farklı sûrelerdeki âyetler arasında icmal-tafsîl, mutlak-mukayyet ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan İzz b. Abdisselâm, Kur'ân'ın ahkâm ve ahbârı (haberler) içerdiğini söylemiş ve ahkâm dışındaki diğer unsurların onu teyit ve teşvik vazifesi gördüğünü ileri sürmüştür.[497] Allah Teâlâ, zât ve sıfatlarıyla ilgili vermiş olduğu haberlerle insanları kulluğa teşvik eder. Sözgelimi rubûbiyet-i İlâhiyye ve tecellileri çeşitli şekillerde arzedilerek ibadete sadece Allah'ın müstahak olduğu ihtar edilir. "Müşrikler bir pislikten ibarettir"[498] denilerek onların şirk sebebiyle düşmüş oldukları hale işaret edilip şirkten uzak durulması gerektiği tembihlenir; münafıklar için de benzer bir tabir kullanılarak[499] münafıklığın da çirkinliği ve uzak durulması gereken çirkin bir haslet olduğu gösterilmiş olur. Öte yandan Kur'ân'da takvâ (emirleri yerine getirip haramlardan sakınmak) çeşitli şekillerde emredilir. Bu emir ve teşvik usullerinden bir tanesi de onun günahların bağışlanıp halin ıslahına vesile teşkil ettiğinin kaydedilmesidir. "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve hep doğru söz söyleyin ki Allah da işlerinizi ve hallerinizi düzeltsin, günahlarınızı affetsin."[500] "Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona sıkıntıdan çıkış kapıları açar. Onu hiç ummadığı yerlerden rızıklandırır."[501] Cenab-ı Hak, bu şekilde çeşitli üslûplar kullanarak zatını kullarına tanıtır ve sadece kendisine kullukta bulunmalarını emreder. Yerine göre meseller, kıssalar, çeşitli deliller hakka tâbi olup batıldan uzak durmaya teşvik için birer vesile olarak istihdam edilir.

"O insan hiç düşünmüyor mu ki, o hiçbir şey değilken Biz onu yaratıp var ettik?"[502] "O, bel ile göğüs nahiyesinden çıkan, atılan bir sudan yaratıldı."[503] "O'dur ki,

---

[496] Fadl Abbas, "Kadiyyetü't-tekrâr", s. 35.
[497] İzz b. Abdisselâm (660/1262), ***Mecâzü'l-Kur'ân***, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, London, Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 1999, s. 483, 508; İzzeddin Abdülazîz b. Abdüsselam (660/1262), ***el-Kavâidü'l-kübrâ: Kavâidi'l-ahkâm fi ıslâhi'l-en'âm,*** thk., Neziyye Kemal Hammâd, Osman b. Cum'a Damiriyye, Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 2000, I, 231.
[498] Tevbe, 9/28.
[499] Tevbe, 9/95.
[500] Ahzâb, 33/70–71.
[501] Talak, 65/2–3.
[502] Meryem, 19/67.

rahmeti olan (yağmurun) önünden müjdeci olarak rüzgârlar gönderir. Nihayet bu rüzgârlar o ağır bulutları hafif bir şeymiş gibi kaldırıp yüklendiklerinde, bakarsın Biz onları, ekinleri kurumuş bir bölgeye sevkeder, derken oraya su indiririz de orada her türlüsünden meyveler, ürünler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Gerekir ki düşünür ve ibret alırsınız."[504] Allah Teâlâ, bu tarz âyetlerle tekrar diriltmeye kâdir olduğunun delillerini göstermiş ve muhataplarını bunlar üzerinde düşünmeye teşvik ederek sonuçta tekrar dirilmeye inanmalarını ve onun için ibadet ve kullukta bulunarak hazırlık yapmalarını telkin etmiştir. Dolayısıyla İzz b. Abdisselâm bu minvalde ahkâmın tekrarlandığını kabul etmekte ve bunun da emir ve yasaklara itinaya delalet ettiğini söylemektedir. Öte yandan o, bir şeyi bir defa zikretmektense tekrarlamanın daha yararlı ve tesirli olduğunu düşünmekte ve ahkâmı teyit edici olarak zikredilen hususların onun tekrarı mesabesinde olduğunu kaydetmektedir.[505] Nitekim bir şeye ihtimam gösteren onu çok zikredecektir. Bir hükmün, emir veya yasağın Kur'ân'da pek çok defa tekrarlanması ona verilen önemin en bariz göstergelerindendir. Dolayısıyla Beyzâvî'nin "âyetleri mütenevvi olarak(çeşit çeşit) tekrarlıyoruz; bazen aklî mukaddime ve hüccetlerle, bazen va'd, vaîd, terğib, terhîble ve bazen de geçmiş milletlerin halini tembih ve tezkirle âyetleri tekrarlıyoruz"[506] şeklinde olan tasrîf yorumunu da bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Ahkâmdan bahsederken veya ona teşvik ederken bu üslûpların hepsinin kullanıldığını söyleyebiliriz.

Yine İsrâ sûresi seksen dokuzuncu âyet münasebetiyle müfessirler tarafından yapılan şu yorumu da bu çerçevede mütalaa etmek imkân dâhilindedir: "Biz, Kur'an'da sözü, kendisiyle ibret alınması gereken her meselle yönlendirdik. Bir başka ifadeyle âyetler/deliller, ibretler, terğîb, terhîb, emir ve nehiyler ihtiva eden her meselle; her çeşit kıssalarla ve cennet, cehennem ve kıyamet ahvaline müteallik haberlerle *sözü tasrif* ettik, tekrarladık, tevcih ettik."[507] İşte mesellerin muhtelif vecihlerle tekrarlanması bu şekilde olmaktadır. Yani meseller, tek tip gelmeyip bu farklı ve muhtelif vecihlerle su-

---

[503] Târık, 86/6–7.
[504] A'râf, 7/57
[505] İzz b. Abdisselâm, ***Mecâzü'l-Kur'ân***, s. 509; amlf., ***el-Kavâidü'l-kübrâ***, I, 236.
[506] Beyzâvî, ***Envâr,*** II, 162.
[507] Kurtubî, ***Ahkâm***, X, 327; krş., Ebû Câfer en-Nehhâs (338/950), ***Meâni'l-Kur'ân***, thk. Muhammed Ali Sâbûnî, Mekke, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1988, IV, 193; Ebü't-Tayyib Muhammed el-Kannevci Sıddik Hasan Han (1307/1890), ***Fethü'l-beyân fî makâsıdi'l-Kur'ân***, thk. Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî, Beyrût, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992, VII, 452.

nulmuş; insanların ihtiyacı olan her mesel ve âyet monotonluğa düşmeden farklı formatlarla serdedilmiştir. Dolayısıyla âyetlerin, ahkâmın ve meselin tasrîfi derken bir üst başlık ve gaye şeklinde bunların tekrarlandığını, yoksa doğrudan lafzî bir tekrarın bulunmadığını mülahazaya almak gerekmektedir. Böyle olunca tekrar manası biraz arka planda kalmakta ve sanki Kur'ân'ın veya âyet ve mesellerin farklı konuları ele alması tasrifmiş gibi algılanmaktadır.

Sonuçta din tüm unsurlarıyla bir bütündür. Bu açıdan Kur'ân'ın, konuları görünürde irtibatsız ve karışık bir surette ele alması çok manidardır.

### 4. Nesh ve tasrîf

Vahdaniyet gibi temel konuların tasrîflerinden her birisi aklını kullananlar için tek başına yeterli iken hüküm ifade eden âyetlerde aynı şeyi söylememiz mümkün olmayabilir. Bir kısım âyetlerin söz konusu ahkâmla ilgili İslâm'ın son hükmünü ihtiva etmiyor olmaları sınırlayıcı bir unsur olarak ileri sürülebilir. Ancak bahsi geçen hükümlerin muhatapların o anki halleri için uygun olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Dolayısıyla o hükümler buna göre de bir açıdan o an için münasip ve yeterli sayılabilirler. Böyle kabul edilmesi halinde bir bakıma tedrîcilik uygulması olan nesh de tasrîf kabul edilebilir.

Ebû Zehra'nın ifade ettiği gibi[508] farklı zaman dilimlerinde gönderilen peygamberlerin mûcize ve donanım bakımından birbirinden farklı olmaları tasrîfin bir tezahürüdür. Bu durumu Kur'ân'da yer alan nesh teorisi için de düşünmek mümkündür. Muhatap kitlenin durum ve ihtiyacına göre Allah Teâlâ, aynı konuyla ilgili farklı âyetler indirmiştir. Öte yandan nüzul çağından sonrası için nesh söz konusu olmasa da sürekli tasrîften bahsedilebilir. Nesh mantığına bağlı olarak bazı meseleler, suretlerinde yapılan bir kısım yeniliklerle tekrarlanabilir. Birbirini nesheden âyetlerde bir eksikliğin olduğu da akla gelebilir. Ancak bu durumu, muhataba idrak seviyesi kadarının gösterilmesi tarzında anlayabiliriz. Hakikat aynı olmakla birlikte hedef kitle ancak o kadarını anlayabilecek veya taşıyabilecek seviyede olduğundan o an için ancak bu kadarıyla iktifa edilmiştir.

[508] Ebû Zehra, ***Zehratü't-tefâsîr***, I, 354, 357.

## VII. TASRÎFİN TARİHÎ GELİŞİM SÜRECİ

İnsanlık tarihi boyunca gönderilen peygamberlerin sunmuş oldukları mesaj ve davetlerinde, aynı öze bağlı tasrîfin varlığı bir gerçektir. Hem aynı devirde hem de devirler arasında, öz aynı kalmak kaydıyla, suretlerle oynama şeklinde tezahür eden tasrîf, elbette Kur'ân'da da bir realite olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Kur'ân-ı Kerim bir beyan harikası olduğundan ondaki tasrîf bu yanıyla da öne çıkmaktadır.

Biz, tasrîf tarihi derken özellikle İslam tarihinin başlangıcından günümüze kadarki dönemde kavramın Kur'ân bağlamında ele alınış şeklini ve aynı zamanda bir belâgat alt disiplini olarak işleniş biçimini kastetmekteyiz. Şunu da ifade edelim ki, belâgatin bir ilim olarak doğuşundan daha çok onun alt dallarının ortaya çıkış tarihlerinin incelenmesi, belâgat tarihî bakımından daha verimli olsa gerektir. Zira belâgatin bir alt dalı olarak tasrîfin, tarihî süreçte nerede yer aldığını ve nasıl bir gelişme kaydettiğini ancak bu şekilde tam olarak görme imkânına sahip olabiliriz. Ne var ki şu ana kadar böyle bir çalışmaya şahit olabilmiş değiliz.[509]

Bu noktada tasrîfin tarihî serüvenine bir açıdan ikili bir tasnifle yaklaşmak mümkündür. Bunlardan birincisi edip, şâir ve belâgatçilerle temsil edilen grup; ikincisi ise müfessirlerin yer aldığı sınıftır. Tabiî böyle bir taksim kesin çizgileriyle birbirinden ayrılan bir sınıflama değildir. Zira herhangi bir müellif İslâmî ilimlerin pek çoğunda söz sahibi olabildiği gibi bir müfessir de, doğal olarak edebiyat, şiir, fıkıh, hadis gibi alanlarda da temayüz edebilmektedir. İslam tarihi boyunca Kur'ân'ı baştan sonra tefsir eden bütün müfessirler, tasrîf âyetleri vesilesiyle birbirine yakın bir kısım yorumlar ortaya koymuş ve tevcihlerde bulunmuşlardır. Tefsirlerinin sair yerlerinde konuya yer verenlere ise, Rummânî istisna edilecek olursa, son zamanlarda ancak rastlayabilmekteyiz. Konu izah edilirken tarihî süreç içerisinde tasarruf, iktidar, tefennün, tasrîf gibi kavramlar kullanılmıştır.

---

[509] Muhammed Ebû Mûsâ, ***el-Belâgatü'l-Kur'âniyye fi tefsiri'z-Zemahşerî ve eseruhâ fi'd-dirâsâti'l-belâgiyye***, Kâhire, Dârü'l-fikri'l-Arabî, ts., s. 87; bu konuda örnek bir çalışma için bkz. Âlî Serhân Ömer el-Kuraşî, ***el-Mübâlağa fi'l-belâğati'l-Arabiyye târihühâ ve suveruhâ***, Matbûat-u nâdi't-tâfi'l-edebî, 1985.

Biz, Rummânî'yi bir dönüm noktası olarak kabul edip tasrîf tarihini Rummânî öncesi ve Rummânî sonrası şeklinde ikiye ayırmayı uygun bulmaktayız.

### *A. RUMMÂNÎ (384/994) ÖNCESİ*

Sûret çeşitliliğine Araplar genel manada yabancı sayılmazlar. Bir edibin maharet kıstaslarından bir tanesi de onun çeşitli alanlarda at koşturabilme özelliğidir. Ancak bir mana etrafında sûret değişiklikleri yapabilme ya da muhtelif gibi görünen konuları bir sahanın hizmetine verme çok da dillendirilen bir husus değildir.

Gerek sûret çeşitliliği ve gerekse genel manada çeşitlilik mefhûm olarak İslam tarihinin ilk asırlarında da biliniyordu. Hatta câhiliye edip ve şâirleri tarafından da bir şekilde tatbik ediliyor, cazip karşılanıyordu. Onlar şiirlerinde belli başlı sahalarda tasarruf ve tefennün sahibi olmayı güzel görüyorlardı. Nitekim Halil b. Ahmed (175/791), şairler hakkında şunları söylemektedir. "Şairler söz sultanlarıdır. Onu istedikleri şekilde *tasrîf* eder, evirip çevirirler. Başkaları için caiz olmayan onlar için caizdir."[510] Öteden beri bir şâir veya edibin farklı alanlarda tasarruf sahibi olup çeşitli edebî tür ve konularda maharet göstermesi bir ayrıcalık olarak değerlendirilmiştir. Bir konuda tasarruf sahibi olmak demek aynı zamanda onu farklı şekillerde ve türlü üslûplarla ifade edebilmek demektir. Örneğin bir şâirin mersiyede mahir olduğu sadece bir örnek üzerinde sabit olmaz.

Araplardan bir hatip, bir vesileyle bir konuşma yaptığında onu bir tarz ve şekilde getirmeyip muhtelif üsluplarla (iftinân) irâd ederdi.[511] Üslûptaki bu çeşitlilikle metnin cemali artarak ve böylece o, daha cezbedici bir hale gelecektir. Kur'ân'ın beyanındaki fazilet ve meziyetleri de ancak zikri geçen hususiyetlere sahip olanlar idrak edebilirler. Bu açıdan Kur'ân, Arapça kaide ve kurallarının dışına çıkmamıştır.

Kudâme b. Cafer (337/948)'in muâsır olan İbn Vehb,[512] mesellerden bahsettiği bir yerde, bir hususu anlatırken bunun mesel ve kıssalarla da anlatılmasının amaçların-

---

[510] Ebû İshak İbrâhim b. Ali b. Temim el-Kayrevânî Husrî, (453/1061), ***Zehrü'l-âdâb*** **ve** ***semerü'l-elbab***, thk. Selahaddin el-Havârî, Beyrût-Saydâ, Mektebetü'l-asriyye, 2001, III, 64.
[511] İbn Kuteybe (276/889), ***Te'vîl-ü müşkili'l-Kur'ân,*** thk. Seyyid Ahmed Sakr, Kâhire, Dârü't-Türas, 1973, s. 13.
[512] Şevki Dayf, ***el-Belâga tatavvur ve tarih*****,** Kâhire, Dârü'l-meârif, ts., s. 95.

dan bir tanesini "*beyan vecihlerinde tasrif"(beyanın muhtelif türlerinde at koşturabilmek)* olarak vermektedir.[513] İbn Vehb, hitabette ıtnabın mevkilerinden söz ettiği bir başka yerde ise, bunun avama hitap edildiği durumlarda gerekli olduğunu kaydettikten sonra Allah Teâlâ'nın da kitabının pek çok yerinde ilmi kısa ve idraki kıt olanlar için "*kıssalarda tasrif-i kavle (tekrara, sözü evirip çevirmeye)"* başvurduğunu ifade etmektedir.[514] Böylece İbn Vehb üslûp değişikliklerine dikkat çekmiş olmaktadır.

"Şairin; cidd, hezl (gayri ciddi, latife), hulv, cezl, nesîb, resâ'(mersiye), medih, hecâ, iftihar, i'tizar gibi şiirin muhtelif söyleniş gayelerinde tasarruf sahibi olması iktiza eder. Bu şekilde olduğu takdirde akranlarını geride bırakıp öne geçebilir. Şiirinde tek bir gaye ve konuda mahir olan pek çok gayede başarılı olandan seviyece düşük kabul edilir." Şair, bir tarz üzere sabit kalmadığı zaman dinleyici bıkkınlık göstermez.[515] Bu tarz konular, Arap şairlerinin çok aşina oldukları meselelerdendi. İçinde yaşamış oldukları ortama uygun olup atalarından tevarüs ettikleri bu hususlarda şâirlerin maharetlerini göstermesi ve herhangi bir zorlukla karşılaşmamaları normal karşılanmalıdır. Kaldı ki onlar çok sınırlı ve gözle görünebilen alanlarda kendilerini gösterip yeteneklerini sergileyebiliyorlardı.

Câhız'a göre Araplar, diğer ırklardan ayrı olarak, coğrafi şartlarının buna müsait olmasından dolayı şiir sanatında önde idiler. Keskin zihne ve insanı hayrete düşürecek bir zekâya sahiptiler. Dolayısıyla bu yeteneklerini; şiir sanatına, beliğ kelama, dili türetmeye ve *kelamın tasrifine* teksif ettiklerinde bu konuda zirveye ulaştılar.[516] Kur'ân'ın nazm ve telifiyle şâir ve hatiplerin nazm ve telifleri arasındaki farkları sadece şiiri değil, muhtelif telif türlerini iyi bilip bunlar arasını ayırabilen birisi ancak sezebilir.[517] Nitekim Kur'ân, her amaç ve konuda gayet yüce, açık, isabetli ve belâgatin en âli noktasındaydı. Hukuk ve teşride, ahlak, talim ve edepte, irşat, kıssa, öğüt-nasihat, darb-ı mesel, hikmet, va'd, vaîd, gaybdan haber verme ve sair gaye ve mevzularda Kur'ân, meseleyi hep aynı çizgide sürdürmekte ve seviyesini sürekli muhafaza edebilmekteydi.

---

[513] İbn Vehb, ***el-Burhân fî vücûhu'l-beyân***, thk, Ahmed Matlub, Hadice Hadisi, Bağdat, 1967, s. 146.
[514] İbn Vehb, ***el-Burhân fî vücûhu'l-beyân,*** s. 196.
[515] İbn Reşik el-Kayrevânî, (456/1064), ***el-Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve âdâbih,*** thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dımaşk, Dârü'l-cîl, 1981, II, 104–105.
[516] Ebû Osman el-Câhız (255/869), ***Resâilü'l-Câhız***, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Kâhire, Mektebetü'l-Hancî, I, s. 70.
[517] Câhız, ***Resâil***, IV, 31.

Buna karşın belâgat ve fesâhatin zirve isimleri ve öncüleri söz türlerinden ancak bir tanesinde sivrilebiliyorlardı. Hitabette maharet sahibi olan şiirde olamıyor, recezde iyi olan kasidede başarı gösteremiyordu.[518] Dolayısıyla bir edip veya şair bir alanda kabiliyet ve istidada sahip olduğu halde başka birimlerde yetenekli olmayabilir. Örneğin İbn Mukaffâ(142/759)'nın kalemi zirve iken şiire kabiliyeti yoktur. Ferezdak(114/732), kadın düşkünü olduğu halde, nesîb konusunda kayda değer bir beyit yazamamıştır. Buna karşılık Cerir(110/728), iffetli olup hiçbir kadına âşık olmamışken insanların en iyi gazel kaleme alanıdır.[519] Nesîbin inceliği, gazelin güzelliği, lafzın cemali, üslubun yumuşaklığı ve de şiirin çeşitli konu ve gayelerinde *tasarrufta* Cerir'in akranlarına üstünlüğü edebiyat âlimleri ve nakd imamları tarafından kabul edilen bir hususdur.[520]

İbn Reşîk, Câhız'ın şöyle dediğini nakletmektedir: "Şiir ilmine Asmaî'nin huzurunda talip oldum. Ancak onu şiirin sadece garibi konusunda iyi buldum. Bundan Ahfeş'e vardım onun da şiirin i'rabında temayüz ettiğini gördüm. Ebû Ubeyde'ye meylettim onu da sadece ahbar, ensâb ve eyyâmla ilgili hususları nakleder buldum. İstediğime ancak Hasan b. Vehb, Muhammed b. Abdülmelik ez-Ziyâd gibi edip ve kâtiplerin nezdinde nail olabildim."[521] Şâir ve edibin beyanın muhtelif alanlarında tasarruf sahibi olması onun şâirlikteki seviyesini kritik etmede önemli bir kıstas olarak karşımıza çıkmaktadır.

Câhız, tasrîf lafzını kullanmasa da uygulamada meseleye itina gösteren ilk isimlerden sayılabilir. Nitekim o, Kur'ân'la ilgili şöyle bir hususa dikkat çekmektedir: Allah Teâlâ, kitabında Arap ve bedevîlere hitap ettiği zaman veciz bir sûrette, haziflerle getirmiş, işarette bulunmakla iktifa etmiştir. Diğer yandan İsrâil oğullarına seslendiğinde veya onlardan nakillerde bulunduğunda meseleye genişçe yer vermiş, itnâbı tercih

[518] Ahmed Hâşimi, ***Cevâhirü'l-edeb fî edebiyyât ve inşâu lugati'l-Arab***, Beyrut, Müessesetü'l-Maârif, ts., II, 102.
[519] Ebû Osman Cahız (255/868), ***el-Beyan ve't-tebyîn***, thk. Abdüsselam Harun, Kâhire, Mektebetü'l-Hancî, 1998, I, 208–209.
[520] Ahmed Hâşimî, ***Cevâhirü'l-edeb***, II, 151.
[521] İbn Reşîk, ***el-Umde***, II, 105.

etmiştir.[522] Muhatabın durumuna göre aynı hususu daha geniş ve örnekler vererek ele alma, farklı üslûplarla tekrarlara gitme Kur'ân'ın tasrîfi yapısının bir yansımasıdır.[523]

Câhız, üslûp ve ediplerin halleriyle ilgili bir kısım ipuçları da vermektedir. Ona göre "Edebiyata dair kitapların bunları okuyanları sırf ciddiyet, salt akıl, acı gerçek, nefsi yorup büyük gayretler isteyen zor manalarla karşı karşıya getirmemeleri gerekir. Nitekim sabrın da bir sonu vardır. Kitaba biraz hezl (alay, şaka, mizah) karıştırılmasının bir sakıncası bulunmamaktadır. Şayet kitabın hezli çok olursa sıradanlaşır ve değerini kaybeder(sahîf) ciddi (kasavet) baskın gelirse de ağır gelip bıkkınlık hâsıl eder. Bundan dolayı kitabın okuyucuya canlılık katıp dinleyicinin uykusunu dağıtacak bir kısım şeyler ihtiva etmesi gerekir."[524] Câhız kendi eserinde de bu amacı güttüğünün işaretlerini vermektedir. Müellif vermiş olduğu bu bilgilerde mana ve üslûpta çeşitliliğe dikkat çekmektedir.

### *B. RUMMÂNÎ(384/994) VE SONRASI*

Tasrîfle ilgili yorumların Rummânî sonrası Tûsî, Zemahşerî, Beyzâvî ve Bikâî ile belirli bir mesafe kat ettikten sonra duraksama evresine girdiği ve yirminci asra kadar yerinde saydığı söylenebilir. Bu arada Müfessir Bikâî'nin hem Rummânî'den etkilenmiş olması hem de yer yer iftinân[525] ve tefennüne işaret etmesi ve münasebet ilmi konusundaki ayrıcalığı onu farklı değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Yirminci asra gelindiğinde ise genel olarak i'câz ilminde olduğu gibi tasrîf noktasında da bir ivmeye şahit olmaktayız.

Bir şeyden başka bir şeye geçme ve bir türden diğer bir türe intikal etme en seçkin şâirlerin bile maruz kaldıkları kusurlardan bir tanesidir. Oysa Kur'ân ihtiva ettiği edebî çeşitlilik ve tasarrufta bulunduğu pek çok vecih, yöntem ve konulara rağmen, muhtelifi mütelâim (uyumlu), mütebâyini (farklıyı) mütenâsib (orantılı) hale getirmekte ve böylece alışılmışın sınırlarını aşmaktadır. Kur'ân'da böyle farklığa rağmen ahenk ve

---

[522] Ebû Osman Câhız (255/869), ***Kitâbü'l-Hayavân***, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire, Mektebetu Mustafa el-Bâbi el-Halebî ve Evlâduhu, 1965, I, 94.
[523] Mahmûd Ahmed Gâzî, ***el-Medhalü'l-vecîz ilâ diraseti'l-i'câz fi'l-Kitabi'l-Azîz***, Beyrût, Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2010, 168.
[524] Câhız, ***Rasâilü'l-Câhız***, III, 153.
[525] Örnek olarak bkz. Bikâî, ***Nazmu'd-dürer***, II, 706–707; a.mlf. ***age***., III, 50.

insicamın temin edilmiş olması Bâkıllanî'nin de sık vurguladığı konular arasında yer almaktadır.[526] Özellikle üslup noktasında farklı hususiyetlere sahip ve zahiren türlü konular ihtiva eden âyetlerin bir araya getirilmesi ve uyumlu bir bütün teşkil etmeleri tasrîfin tezahürlerinden birisidir. Nasıl mastarın manası bir ruh gibi mastardan türetilen bütün fiillere sirayet ediyorsa aynı şekilde bu farklı alanlarda öz mana hep vardır.

Açacak olursak; tasrîfte ele alınan konu mastar gibidir. Bütün kalıplara ve anlatım şekillerine sirayet etmektedir. Tasrîflerde bir kısım sûrî farklılıklar ve format değişiklikleri olsa da orada esas mastardır, mefhûmdur. Tasrif kavramıyla bir açıdan Kur'ân'ın farklı sahalar ve türlü alanlarda hep aynı seviyede tasarrufuna dikkat çekilmiş olmaktadır. Kur'ân, beyanın bütün çeşitlerinde ve bütün alan ve konularda belâgatin en âli mertebesinin altına düşmemiştir. İnsanlar yapmaya çalıştıkları şeyleri tedricen icra ederler. Herhangi bir mevzuda bir anda maharet kazanamazlar. Zorlana zorlana ve alıştırma yapa yapa onu fıtrat ve alışkanlık haline dönüştürürler ve bu, çok defa uzun zaman alır. Diğer taraftan aynı çizgiyi devamlı sürdüremezler. Zaman zaman yükselip bazen de düşüşler kaydederler. İlaveten ancak maharetleri olan, fıtratlarının elverdiği konu ve alanlarda uzmanlaşabilirler. Oysa Allah Teâlâ için bunlardan hiçbir tanesi söz konusu değildir. Tasrîfte ayrıca tekrar da vardır. Bir defada olup bitmiş olan bir şey için tasrîf tabiri kullanılmaz. Bilindiği gibi tasrîf, kip itibariyle de tekrar ve teksir ifade eder.

Ali b. Halef, tasarrufla ilgili şu bilgileri vermektedir: Tasarrufta çeşit çeşit beyan vardır. Tasarrufla hâsıl olan bu beyana başka türlerin iltihak etmesi ve onunla aynı mecrayı paylaşması mümkün değildir. Çünkü bir şeye farklı vecihlerde delalet etmek bir şekilde delalet etmekten çok daha açık ve vâzıhtır.[527] Ancak manaya çeşitli şekillerde delalet edilirken manada da bir kısım cüzî değişikliklerin olduğu unutulmamalıdır.

Tasrîf lafzının çağrıştırdığı zahirî çeşitlilik ve bağımsızlık akla dağınıklık ve ahenksizliği getirse de esasında meselenin özü öyle değildir. Aradaki insicamı görmek için manaya nüfuz etmek gerekmektedir. Nasıl kâinatta farklı unsurları birleştiren onla-

[526] Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib Bâkıllânî (403/1013), ***İ'câzü'l-Kur'ân***, thk. Seyyid Anmed Sakr, Kâhire, Dârü'l-Maârif, ts., s. 38; Ayrıca benzer değerlendirmeler için bkz. Hâzım Karatâcannî, ***Minhâcü'l-bülagâ,*** 245, 303, 318–319, 361; Zerkeşî, ***Burhan***, II, 101; a.mlf., ***a.g.e.,*** I, 60; Suyûtî, ***İtkân***, II, 1008.

[527] Ali b. Halef (427/1035), ***Mevâddü'l-beyân***, thk. Hâtim Salih ed-Dâmin, Dımaşk, Dârü'l-Beşâir, 2003, 165.

rın ihtiva etmiş oldukları mana ise Kur'ân'da da bağımsız gibi görünen çeşitli öğeleri birleştiren temel nokta manadır.

Tasrîf, delalet ve hikmetlerin farklılığından dolayı bir açıdan muhtelif olmakla beraber tekrarlamak ve bu delaletleri, üstün *lafız kalıplarında ibraz etmek* ve göz kamaştıran manaları neredeyse sınır koymak mümkün olmayacak derecede farklı vecihlerle insanı aciz bırakan nazımlarda ortaya koymaktır.[528] Dolayısıyla tasrîf kavramıyla Kur'ân'ın hem beyânî bir hususiyeti öne çıkarılmış olmakta hem de muhatapları iknada başvurmuş olduğu bir yöntem nazara verilmektedir. Yani tasrîf denince Kur'ân'ın beyandaki nefasetine de dikkat çekilmiş olmaktadır. Kur'ân'ın farklı söz türleri ve çeşitli beyan üslûpları kullanması ve bu mevzuda eşsizliği hem tasrîfin hem de onun mûciz oluşunun bir yansımasıdır.

Yapmış olduğumuz araştırmalar sonucu, Rummânî öncesi dönemde tasrîfin kavramsal olarak belirginleşmediği kanaatine vardık. Ancak Rummânî'nin "tekrar" kavramını "tasrîf" şeklinde formüle ettiğini söyleyebiliriz. Zira Rummânî Kur'ân'da hikmetlerin tekrarıyla tasrîfini aynı paralelde değerlendiriyor gibidir.[529] Müellifin tasrîf olarak isimlendirdiği şeye kendisinden önce ve sonra gelen müfessirler "tekrar" diyeceklerdir.

Bir kısım müfessirlerin cüzî de olsa Rummânî'nin tesirinde kaldığı muhakkaktır. Ne var ki kavram, tarih boyunca gerekli ihtimamı görmemiştir. Tûsî[530], Zemahşerî, Beyzâvî[531], Bikâî[532], Ebû Zehra[533] gibi müfessirler[534] üzerinde, onun etkisini kısmen de olsa müşahede etmekteyiz.

Belâgat disiplinlerinin kavramlaşma sürecini göz önünde bulundurduğumuzda tasrîf teriminin kavram olarak ilk iki asırda görülmemesi normal karşılanmalıdır. Zira bu kavramların içerik olarak varlığından söz etmek o zamanlar için mümkün olsa da

---

[528] Bıkaî, ***Nazmü'd-dürer,*** III, 46.
[529] Rummânî, ***Tefsir***, 223.
[530] Tusî, ***Tibyân***, IX, 196.
[531] Beyzâvî, ***Envâr***, II, 176.
[532] Bikâî, ***Nazmu'd-dürer***, III, 511, 520; a.mlf., ***age***., IV, 425.
[533] Ebû Zehra, ***el-Mu'cizetü'l-kübrâ,*** s. 167–168 .
[534] Etkilenen daha başka isimler için bkz. Muhammed Ebû Musa, ***et-Tasvîrü'l-beyânî dirâse tahlîliyye limesâili'l-beyân***, Kâhire, Mektebetü Vehbe, 1993, s. 184, 187.

ıstılah olarak bu mümkün değildir. Ve çok defa kavramlar günümüzde anlaşıldığı şekliyle kullanılmazlar. Buna bağlı olarak tasrîf kavramının ilk defa dördüncü asırda varlık göstermesi doğal görülmelidir. Ancak normal olmayan bu aşamadan sonra kavramın çok fazla varlık göstermemesidir. Bu terimin tarîhî dönüşümüyle ilgili Rummânî'nin çok önemli bir konuma sahip olduğunu söyleyebiliriz. O, hem belâgat hem de i'câz tarihi bakımından önemli isimlerden bir tanesidir. Müellifin fikirlerinin net olarak anlaşılabilmesi için biraz fikir dünyasına inmek gerekmektedir. Zira Rummânî, devrinde anlaşılmazlığı ile de temayüz etmiş bir şahsiyettir.[535] Biz, mevcut eserlerinden ve görüşlerini nakleden bir kısım teliflerden hareketle onun meseleye bakış açısını çözümlemeye çalıştık.[536]

Netice itibariyle Rummânî'de tasrîfle ilgili iki farklı kullanıma şahit olmaktayız. Bunlardan bir tanesi tasrifken diğeri ise tasarruftur. Ve iki farklı kullanımın alt başlıkları da farklılık arzetmektedir. Dolayısıyla Rummânî, birisi i'câzla diğeri belâgatle ilgili olmak üzeri iki farklı eser kaleme almıştır. Bunlardan i'câzla ilgili olanda sadece Kur'ân hedef alınmış ve verilen örnekler ondan seçilmişken diğerinde böyle bir şart aranmamıştır. İşte müellif, i'câzla ilgili eserinde tasrîfi ele alırken onu lafız ve terkîb tasrîfi şeklinde ikiye ayırmıştır. Her ne kadar bir kısım müellifler lafızla ilgili tasrîften tasrîf ilminde bahis mevzu edilen tasrîfi anlamış olsalar da bu, doğru ve isabetli bir yaklaşım değildir.[537] Öte yandan terkîb tasrîfi derken Rummânî, belli bir mananın benzer yapıdaki çeşitli terkiplerde dolaşımını kastetmektedir. Bu meyanda özellikle kıssalarda varlık gösteren tekrarları örnek vermektedir. Nitekim bu durum tasrîfin bariz örneklerinden bir tanesini teşkil etmektedir. Öte yandan Rummânî, hususiyle mana tasrîfi kullanımını tercih etmektedir. Yani o, mananın manalara ve mananın delâletlere tasrîfi şeklinde bir kullanımı uygun bulmuştur. Bu sırada benzer cümle yapısına sahip olan lafzî

[535] İbnü'l-Enbârî (577/1181), ***Nüzhetü'l-elibba fî tabakati'l-üdeba***, thk. İbrâhim Sâmerraî, Zerkâ, Mektebetü'l-Menâr, 1985, s. 234.
[536] İbn Reşîk, ***Umde*,** I, 243, 332; Ali b. Halef, ***Mevâddü'l-Beyan***, s. 107, 165–166; Rummânî, ***Nüket***, s. 76; İbn Ebi'l-İsba' (654/1256), ***Bedîü'l-Kur'ân***, thk. Hıfnî Muhammed Şerif, Kâhire, Nehdatü Mısır, ts., s. 5, 39.
[537] Velid Kassâb, ***et-Türasü'n-nakdî ve'l-belagî li'l-Mu'tezile***, s. 138; Ömerî, ***el-Mebâhis el-Belâgiyye***, s. 147; Zaglûl, ***Eserü'l-Kur'ân fî tatavvuri'n-nakd***, s. 245.

müteşâbihlerde şahit olduğumuz bazı şeklî değişiklikleri de tasrîf-i kavl (söz tasrîfi) terkibiyle ifade etmektedir.[538]

Tefsir tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Beyzâvî'nin yapmış olduğu şu tasrîf tarifi üzerinde bir nebze durmakta fayda görmekteyiz.

"Âyetlerin tasrifi; onların bazen aklî hüccetler (akla ve mantığa hitap eden deliller, herkesin kabul etmek zorunda kalacağı bedihî gerçekler) bakımından, bazen terğîb ve terhîb bakımından, bazen de tezkir ve tembih yönünden tekrar edilmesidir."[539]

Bu tarif, pek çok müfessirin gerek aynen ve gerekse kısmen değiştirerek aldığı bir tanımdır. Tarifte zikri geçen muhtelif üslûplar müfessirler tarafından örneklendirilmişlerdir.[540]

Buna göre aklî delillere örnek olarak verilen âyetler şunlardır:

"De ki: 'Gökleri, yeri yaratan, beslenmeyip besleyen Allah'tan başkasını mı tanrı edinecekmişim?' 'Doğrusu, bana, Allah'a teslim ve itaat edenlerin ilki olmam emredildi' de ve 'sakın müşriklerden olma!' buyruldu."[541]

"Eğer Allah sana bir sıkıntı verirse O'ndan başkası onu gideremez. Sana bir hayır ve nimet verirse... Zaten O her şeye olduğu gibi, buna da elbette kadirdir."[542]

"De ki: Söyleyin bakalım, eğer size Allah'ın azabı gelir yahut kıyamet gelip çatarsa Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Doğru kimseler iseniz haydi söyleyin gerçeği!"[543]

---

[538] Tusî, ***Tibyân***, V, 127.
[539] Beyzâvî, ***Envâr***, II, 162.
[540] Ömer Hafacî (1069/1659), ***Hâşiyetü'ş-Şihâb alâ Tefsir'l-Beyzâvâ (İnâyetü'l-Kâdi ve kifâyetü'r-Râzî),*** Beyrût, Darü sâdır, ts., IV, 63; Kâzerûnî, ***Hâşiyetü'l-Kâzerûnî (Beyzâvî tefsirinin kenarında)***, Mısır, Dârü'l-kütübi'l-Arabiyyeti'l-kübrâ, 1911, II, 188; Cemâleddin el-Kâsımî, ***Mehâsinü'-te'vîl***, tsh. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Kâhire, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957, VI, 2316; İsmail b. Muhammed el-Hanefî (1195/1781), ***Hâşiyetü'l-Konevi alâ tefsiri'l-İmâm Beyzavi(İbnü't-temcîd'in haşiyesiyle beraber),*** Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2001, VIII, 102–103; Muslihiddin ibn Temcîd (ö. 890/1485), ***Hâşiyetü ibni't-Temcîd(Hâşiyetü'l-Konevi ile beraber)***, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2001, VIII, 102.
[541] En'âm, 6/14.
[542] En'âm, 6/17.
[543] En'âm, 6/40.

“Hem yerde hareket eden hiç bir canlı, kanatlarıyla uçan hiç bir kuş türü yoktur ki sizin gibi birer toplum teşkil etmesinler. Biz o kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik. Sonra hepsi Rab’lerinin huzuruna sevkedilip toplanacaklardır.”[544]

“Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah’ın hakkıdır. Bir de kâfirler kalkmışlar, birtakım putları Rab’lerine eşit sayıyorlar! O, sizi bir çamurdan yaratan, sonra size bir ecel, bir ömür süresi tayin edendir. Bir de O’nun nezdinde muayyen bir ecel vardır. Sonra, bir de kalkmış şüphe ediyorsunuz! Oysaki göklerde de, yerde de gerçek İlah ancak O’dur. O sizin gizlinizi de bilir, açığa vurduğunuzu da. O, hayır ve şer olarak ne kazanacağınızı da bilir.”[545]

Kâzerûnî’ye göre aklî prensipler sûrenin başlarından elde edilen verilerdir. Zira bu ayetler kudret sahibi, iradesi olan ve yaratmada yegâne bir yaratıcının varlığına delalet etmektedir.

“De ki: ‘Söyleyin bakalım: Eğer Allah işitme ve görme duyunuzu alır, kalplerinizin üstüne bir de mühür vurursa Allah’tan başka hangi tanrı onları size geri getirebilir?’ Bak, âyetlerimizi nasıl türlü türlü açıklıyoruz da, sonra onlar nasıl yüz çeviriyorlar!”[546]

Beyzâvî’nin tasrîfle ilgili yapmış olduğu tefsir çerçevesinde hâşiye ve tefsirlerde terğîbe verilen örneklerse şu şekildedir.

“Dünya hayatı bir oyun ve oyalanmadan başka bir şey değildir. Âhiret yurdu ise, fenalıklardan sakınanlar için daha hayırlıdır, halâ akıllanmayacak mısınız?”[547]

“Hayır! Yalnız O’na yalvarırsınız. O da dilerse duanıza sebep olan sıkıntıyı giderir ve o zaman siz de Allah’a kattığınız o ortakları, o batıl mâbudları unutursunuz.”[548]

Konevî ise terğîb ve terhîbi bir arada barındıran şu âyeti her ikisine örnek olarak takdim etmektedir.

[544] En’âm, 6/38.
[545] En’âm, 6/1–3.
[546] En’âm, 6/46.
[547] En’âm, 6/32.
[548] En’âm, 6/41.

"Âyetlerimizi yalan sayanlar, karanlıklar içinde olan birtakım sağırlar ve dilsizlerdir. Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola koyar."[549]

Konevî ayrıca şu âyetleri terğîb ve terhîb sınıfında mütalaa etmiştir.

"De ki: 'Söyleyin bakalım, eğer size Allah'ın azabı gelir yahut kıyamet gelip çatarsa Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Doğru kimseler iseniz haydi söyleyin gerçeği!' Hayır! Yalnız O'na yalvarırsınız. O da dilerse duanıza sebep olan sıkıntıyı giderir ve o zaman siz de Allah'a kattığınız o ortakları, o batıl mâbudları unutursunuz. Senden önce de birtakım ümmetlere resuller gönderdik. Dinlemediler: Hakka dönüş yapsın, suçlarının affı için niyaz etsinler diye onları çetin bir yoksulluk, hastalık ve sıkıntılarla cezalandırdık."[550]

"De ki: 'Göklerde ve yerde olanlar kimindir?' 'Allah'ındır' de! O, rahmet etmeyi Kendisine ilke edinmiştir."[551]

Terhîbe ilişkin âyetler şunlardır.

"Onlar ateşin karşısında durdurulup da 'Ah ne olurdu, dünyaya bir geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini inkâr etmesek, mü'minlerden olsak!' dedikleri zaman bir görsen, neler olacak neler!"[552]

"Senden önce de birtakım ümmetlere resuller gönderdik. Dinlemediler: Hakka dönüş yapsın, suçlarının affı için niyaz etsinler diye onları çetin bir yoksulluk, hastalık ve sıkıntılarla cezalandırdık. Bâri, kendilerine şiddetimiz geldiği vakit yalvarsaydılar, tövbe etseydiler! Fakat heyhât! Onların kalpleri kaskatı olmuş, şeytan da yapmakta oldukları mâsiyet ve günahları kendilerine süslemiş, cazip göstermişti. Kendilerine verilen öğütleri terkedip unutunca üzerlerine her şeyin, her zevk ve nimetin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilen bu genişlik ve serbestlikle tam ferahlandıkları sırada, ansızın onları kıskıvrak yakaladık da bir anda bütün ümitlerini kaybediverdiler! Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun ki böylece, zulmedip duran o gürûhun arkası kesildi."

---

[549] En'âm, 6/39.
[550] En'âm, 6/40–42.
[551] En'âm, 6/12.
[552] En'âm, 6/27.

"De ki: 'Söyleyin bakalım: Eğer Allah işitme ve görme duyunuzu alır, kalplerinizin üstüne bir de mühür vurursa Allah'tan başka hangi tanrı onları size geri getirebilir?' Bak, âyetlerimizi nasıl türlü türlü açıklıyoruz da, sonra onlar nasıl yüz çeviriyorlar!"[553]

Terğîb ve terhîbe örnek olmasına ek olarak tembihe de dâhil edilen veya sadece tembih ve tezkir kategorine giren âyetlerse şöyledir.

"Senden önce de birtakım ümmetlere resuller gönderdik. Dinlemediler: Hakka dönüş yapsın, suçlarının affı için niyaz etsinler diye onları çetin bir yoksulluk, hastalık ve sıkıntılarla cezalandırdık."[554]

Tembih ve tezkire örnek olarak verilen başka iki âyetin meâli şu şekildedir.

"Kendilerinden önce nice nesilleri imha ettiğimizi görmediler mi? Biz onlara, size vermediğimiz imkânları vermiş, gökten üstlerine bol bol yağmur göndermiş, ayaklarının altından ırmaklar akıtmıştık. Fakat günahlarından ötürü onları imha ettik ve onların peşinden başka bir nesil yarattık."[555]

"Kendilerine verilen öğütleri terkedip unutunca üzerlerine her şeyin, her zevk ve nimetin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilen bu genişlik ve serbestlikle tam ferahlandıkları sırada, ansızın onları kıskıvrak yakaladık da bir anda bütün ümitlerini kaybediverdiler!"[556]

Beyzâvî'nin yapmış olduğu tasrîf tarifinde "tekrar" ve "muhtelif üslup" vurgusunu göz önünde bulundurarak verilen örnekleri düşündüğümüzde üslûptaki çeşitlilik bariz olmakla birlikte "tekrar" mefhumunun çok açık olmadığını görmekteyiz. Buna bağlı olarak da akla âyetlerin tekrarıyla neyin kastedildiği sorusu gelmektedir? Dolayısıyla söz konusu üsluplardaki tekrarı görebilmek için biraz daha derinlere inmek ve âyetler üzerinde düşünmek gerekmektedir. Üsluplar farklı olabilir ancak özellikle âyetler arasında hüküm süren münasebet görülebildiğinde bütün bunları ince bir hattın bir-

[553] En'âm, 6/42–46.
[554] En'âm, 6/42.
[555] En'âm, 6/6.
[556] En'âm, 6/44.

leştirdiği müşahede edilecektir. Veya âyetlerin tekrarı demek Kur'ân âyetlerinin farklı üsluplarla peş peşe getirilmesi demektir. Nitekim zikrettiğimiz örnekler bu düşünceden esinlenmiş görünmektedir. Yani bu şekilde düşünenlere göre tanımda geçen âyetlerden kasıt Kur'ân âyetleridir.[557]

Ancak bütün müfessirler bu düşüncede hemfikir değildirler. Nitekim son dönem müfessirlerinden olan İbn Âşûr, farklı düşünenlerden birisidir. Ona göre âyetlerin tasrifi; bazen sema ve arzda müşahede edilen delilleri ortaya koymak, başka bir zaman insanların nefislerinde bulunan hüccetleri serdetmek ve bazen de daha önceki milletlerin hallerinden elde edilecek delilleri getirmekle onların (âyetlerin) çeşit çeşit kılınmasıdır. Âyetlerden kasıtsa vahdâniyyet delilleridir. Dolayısıyla aynı konudaki delillerin farklı sahalardaki tekrarına tasrîf denmektedir. Bu bazen müşahede âlemi, bazen insan nefsi ve bazen de geçmiş milletlerin başına gelenlerden hâsıl olan vahdaniyet delilleri şeklinde olmaktadır. Bu farklı birimlerdeki âyetler gayede aynı, üslupta muhtelif, avam ve havassın idrakine hitap etmede ise çeşitlidir. Yine onlar delâili oluşturan unsurlar bakımından da farklı farklıdırlar; yani aklî ve sair hüccetler noktasından, terğîb-terhîb, tezkir, tembih yönünden muhteliftir. Deliller bazen aklî, bazen hissî, bazen terğîb edalı ve bazen de terhîb üslûbuyla olabilir. Netice itibariyle bütün idrak düzeyleri, bu hitaplardan nasiplerini almış olurlar.[558]

Son olarak Elmalılı'nın tanıma nasıl bir açılım kazandırdığına bir göz atalım.

*"Bakınız Allah o âyetleri, Kur'ân'ında ne tertiplere ne üslûplara ne nazımlara koyuyor*. Kâh inşaya, kâh ifnaya, kâh iadeye tevcih ediyor, kâh mücerred bir tenbih ve ihtar yapıyor, kâh hissiyyatı tahrik edib terğibler, terhibler saçıyor, kâh semavât ve arzı gezdirip afakı dolaştırıyor, kâh kalplerin, vicdanların derinliklerine indirip enfüsiyyâtı gösteriyor, kimi zaman da akla ve mantığa seslenerek şâhidden gâibi anlatıyor. *Kâh aynı mazmunu, aynı haberi, aynı müşahedeyi bir bedîî sanat ile şekilden şekle, suretten*

[557] Âlûsî, ***Rûhu'l-meânî***, VII, 153.
[558] İbn Aşur, ***Tahrîr***, VII, 235–236; krş. Beyzâvî, Envâr, II, 162; Mukâtil b. Süleyman (150/767), ***Tefsirü Mukâtil b. Süleyman,*** thk. Ahmed Ferid, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003, I, 347.

*surete, nazımdan nazma, çeşitli ve pek çok âyetler yapıyor* ve bazen de müteaddit, muhtelif âyetleri bir âyete ifrağ edip tafsilleri kısa ve özlü bir sözle ifade ediyor."[559]

Son dönemde tasrîfin üzerinde en fazla duran isimlerden bir tanesi hiç kuşkusuz Muhammed Ebû Zehra(1394/1974)'dır. Müellif tasrîfi mana ve söz tasrîfi şeklinde ikiye ayırarak[560] ikincisi üzerinde yoğunlaşmıştır. Nitekim tasrîfi "sûret değişikliği"[561] şeklinde tarif ederken de bunu esas almıştır. Peygamberlere verilen mûcizelerin farklı olmasını da bu meyanda değerlendirmiştir. Allah Teâlâ'nın peygamberin eliyle göstermiş olduğu mûcizeler arasındaki mugayeret ona göre bir tür tasrîftir.[562] Beyanda tasrîf, sûrette çeşitlilik gibi terkipler, Ebû Zehra nazarında aynı şeyleri ifade etmektedir. Kur'ân'ın sahip olduğu sûret çeşitliliği ve bunları maharetle istihdam edişi, Kur'ân'ın beyanî ve mucizevî hususiyetlerinden biridir. Sûret değişikliği mana değişmelerini de beraberinde getireceğinden Müfessir daha çok söz tasrîfi üzerinde durmuştur. Ne var ki bu farklı söz türleri çok çeşitli olmakla birlikte gayede birdirler.[563] Tasrîf, sadece üslûp çeşitliliğini değil aynı zamanda bunların temel hedef noktasında aynı olduklarını da ifade etmektedir.

Kıssaların genel gayelerinden bir tanesi de bir hâdisenin arzıyla ilgili kavilde(üslûb ve ifadede) tasrîftir.[564] Kendisinde manaların sergilendiği beyân tür ve numunelerinin taaddüdü, tasrîfin bir gereği ve tezahürüdür. Bu beyan türleri sayesinde fikirler, muhatapların seviyelerine indirgenerek anlatılabilmekte ve düşünceler peyderpey onların zihinlerine nakşedilmektedir.

Ebû Zehra, Kur'ân'da bir halden başka bir hale geçişleri de tasrîfe dâhil etmektedir. Kur'ân-ı Kerim; kıssa, mesel, teşbih gibi çeşitli söz türlerini beyanın kendilerine tevcih edildiği türler olarak kullanmakta, arzetmek istediği temel mevzuları takdim ederken bu beyan vecihlerini istihdam etmektedir. "Biz bu Kur'ân'da, insanlar için her

---

[559] Elmalılı, ***Hak Dini***, III, 1933–1934.
[560] Ebû Zehra, ***el-Mu'cizetü'l-kübrâ,*** s. 101.
[561] Ebû Zehra, ***Zehratü't-tefâsîr***, V, 2504.
[562] Ebû Zehra, ***Zehratü't-tefâsîr***, I, 357; krş. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed Mâverdî (450/1058), ***A'lâmü'n-nübüvve***, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts., s. 51–52; Mâverdî, ***en-Nüket ve'l-uyûn tefsiri'l-Mâverdî***, thk., es-Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdürrahim, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992, III, 244.
[563] Ebû Zehra, ***el-Mu'cizetü'l-Kübrâ,*** s. 203.
[564] Ebû Zehra, ***el-Mu'cizetü'l-kübrâ,*** s. 205.

türlü misal ve öğüdü, farklı üsluplarla tekrar tekrar ifade ettik."[565] âyeti, Kur'ân'da kıssa, mesel, diyalog, cidâl, teşbih-temsil gibi beyânî arz türlerinin taaddüdüne işaret etmektedir. Yani bir durum serdedilirken bu söz türlerine başvurulmaktadır. Bunlar Kur'ân'ın hususiyetleridir. İnsanlar bunlarla ikna olurlar. Böylece hüccet, burhan ve beyân vecihlerinde bir iftinân husule gelmiş olmaktadır.[566] Ebû Zehra, bu farklı türleri bir temel gaye etrafında birleştirmekte ve bunları insicamlı bir bütün olarak görmektedir. Tasrîf, farklı arz tezahürlerini ve takdimde tecdidi ifade etmektedir. Sözün tasrîf edilmesi demek aynı zamanda onun sürekli yenilenmesi demektir. Kur'ân meseleleri sabit ve donuk bir üslupla ele almaz. Aksine kelamı muhtelif üsluplar arasında tahvil eder. Çünkü o, muhtelif fıtratlara hitap etmekte ve müteaddit mevzular ve muhtelif manalarla karşı karşıya kalmakta ve bunları ele almaktadır. Dolayısıyla Kur'ân'ın üslubu, pek çok veche tasrif etmesi kaçınılmaz ve zorunludur. Böylece bunların birisinden anlamayana diğerinden anlama fırsatı doğacaktır. Ezcümle Kur'ân'ı Kerim bir manayı müteaddit üsluplar ve muhtelif misallerle arzetmektedir.

Müellife göre şâirler ve beliğler ancak belli bir yöntem, üslup ve manada temayüz edebilirler. Oysa Kur'ân-ı Kerim bütün manalarda adeta sözcüklerle oynamakta, onları farklı üslûplarla ifade edebilmektedir.[567] Bir konuyla ilgili farklı örneklerin, türlü hallerin zikredilerek sözün tasrifi Kur'ân'a ait bir hususiyet olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'in âyetleri tasrif etmesinin manası; İlahî kelâmın tehdit, inzâr, tebşir, tevbih, kıssa gibi farklı beyan üslûplarıyla *şer'î sorumluluklar* ve *tevhîdi* ihtiva etmesidir.[568] Meseleler izah edilirken bu türlerin birinden diğerine yapılan intikallerle şekil değişikliğine; bir diğer tabirle sûret farklılığına gidilmektedir. Ebû Zehra'ya göre "Bu Kur'ân'da her mesel türünden tasrif ettik."[569] âyeti de buna bir delildir. Bunlarsa hakikatte farklı olup *"gayede müttefik"* olan muhtelif beyan vecih ve söz türleridir.[570]

Arap dili mesel ve hikmetle temayüz etmiştir. *Bundan dolayı mesel, Kur'ân'ın üslubundaki (sözün kendisine tevcih edildiği) tasrif türlerinden birisi olmuştur.*[571] Mese-

[565] Kehf, 18/54.
[566] Muhammed Lokma, ***el-Cevânibü'l-edebiyye***, s. 206.
[567] Ebû Zehra, ***el-Mu'cizetü'l-kübrâ,*** s. 166.
[568] Ebû Zehra, ***el-Mu'cizetü'l-Kübrâ,*** s. 167–168.
[569] İsrâ, 17/89.
[570] Ebû Zehra, ***el-Mu'cizetü'l-Kübrâ,*** s. 203.
[571] Şa'râvî, ***Tefsîrü'ş-Şa'râvî***, Kâhire, Ahbârü'l-yevm, 1991, XIV, 8735.

lin Arap dilindeki ehemmiyetinden ötürü Kur'ân ona bir üslup türü olarak yer vermiştir. Allah Teâlâ, Kur'ân'la muhtelif akıllara ve çeşitli fıtratlara hitap etmektedir. Bundan dolayı herkesi ikna etmek için mahlûkatının en hakirini mesel olarak serdetmekten çekinmemiştir. "Allah gerçeği açıklamak için bir sivrisineği, hatta onun ötesinde olan bir şeyi misal getirmekten çekinmez."[572] âyeti bu hakikate parmak basmaktadır. Allah bu gerçeği başka bir âyette şöyle dile getirmektedir:

"Ey insanlar! İşte size bir misal veriliyor, ona iyi kulak verin: Sizin Allah'tan başka yalvardığınız bütün sahte tanrılar güç birliği yapsalar da, bir sinek bile yaratamazlar. Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu dahi kurtarıp geri alamazlar. İsteyen de, kendinden istenilen de, kaçan da kovalayan da ne kadar güçsüz!"[573]

"Allah'tan başka hâmi, sığınacak tanrı edinenlerin durumu, tıpkı kendine yuva yapan örümceğin haline benzer. Hâlbuki en çürük yuva, örümcek ağıdır. Keşke bu gerçeği bir bilselerdi!"[574] Ezcümle Allah Teâlâ her fıtrat kendisine münasip düşeni alsın diye meselleri işte böyle tasrîf ederek evirip çevirmiştir.[575]

İfade edildiği gibi Ebû Zehra, tasrîf-i kavl tabirini çok kullanan isimler arasında yer almaktadır. Bu tabir, söz ya da üslûbu evirip çevirmek, onda değişiklikler yapmak ya da sûret çeşitliliği manasına gelmektedir. Ebû Zehra, tekrarın da tasrif-i kavl ve beyan cümlesinden olduğunu söylemektedir.[576] Müellif bununla tekrarın sözün kendisine tevcih edildiği beyan türlerinden birisi olduğunu ima etmektedir. Tabir-i diğerle tekrar, kendisiyle çeşitli gayelerin ifade edildiği üslup çeşitlerinden birisidir ancak bu gayeler aynı zamanda farklı beyan türleriyle de takdim edilmektedir. Yine istifham da Kur'ân'da sözün tasrif kapılarından bir kapıdır. İstifham bazen tembih için bazen istidlal, bazen taaccüp ve bazen de dikkatleri kâinata çekmek için kullanılır.[577] Sûrette değişiklik olunca haliyle manada da değişmeler olmakta ve neticede birebir tekrardan bahsedilememektedir. Bu farklı söz türleri olduğu içindir ki Ebû Zehra, tekrarı kabul etmemektedir. Zira *mevzu aynı olsa da üslup veya kalıp farklı oluğunda manada da farklı-*

[572] Bakara, 2/26.
[573] Hac, 22/73.
[574] Ankebût, 29/41.
[575] Şaravî, ***Tefsîr***, XIV, 8736–8737.
[576] Ebû Zehra, ***Mu'cizetü'l-kübrâ,*** s. 171.
[577] Ebû Zehra, ***Mu'cizetü'l-kübrâ***, s. 250.

*laşmalar baş gösterecektir.* Öte yandan tasrîfte farklı üslûplar kullanabilmek için çeşitli söz türlerinde söz ve yeti sahibi olmak gerekmektedir. Aksi halde bir mananın türlü kalıplarla ifade edilmesi mümkün olmayacaktır. Ebû Zehra, sûret çeşitliliğinden bahsederken bunu kâinat, hissî mûcize ve Kur'ân âyetleri şeklinde tasnife tâbi tutmaktadır. Şu kadar var ki kevnî âyetler derken de Kur'ân'da zikri geçen âyetleri kastetmektedir.

Hâsılı manaya bağlı kalınsın ya da kalınmasın Arap edebiyatında İslam tarihi boyunca sûret çeşitliliği biliniyordu. Ancak dördüncü asra gelindiğinde ilk defa Rummânî tarafından "sûret çeşitliliği" ve "tekrar" kavramlarının bileşkesi olan tasrîf terimi sistematize edilerek kullanılmaya başlandı. Daha sonra bazı dil bilginleri ve müfessirler, Rummânî'nin de tesirinde kalarak bir kısım tanımlar yapmışlardır. Sözgelimi Beyzâvî, ondan da etkilenerek üslûp ve tekrarı öne çıkaran bir tarif yapmıştır. Bu arada Bikâî'nin de meseleye yeni bir soluk kattığını söyleyebiliriz. Ne var ki yirminci asra kadar kavramın bir duraksama ya da yerinde sayma evresine girdiği gözlemlenmektedir. Yirminci asırda ise çeşitli vesilelerle tasrîf, tekrar dillendirilmeye başlanmıştır ve günümüzde de bu durum devam ettirilmektedir. Tasrîfin gerek Kur'ân'ın ve gerek kâinatın çok önemli esas ve realitelerinden birisi olduğu ve ferdî ve toplumsal planda insan terbiyesinin olmazsa olmazlarından sayıldığı göz önüne alındığında konunun üzerinde hassasiyetle durmak gerektiği sonucuna varılabilir.

Tasrîf tarihinde iki önemli isimden birisi olan Rummânî'nin özelliği, konuyu dar dairede ele almış olmasıdır. Tasrîfi sadece lafzen birbirine benzeyen kelimeler ve yine birbirine benzer olan terkipler arasında var kabul ederek konunun alanını sınırlamıştır. Diğer isim olan Ebû Zehra ise, sûret tasrîflerinin mana tasrîf ve değişmelerini de beraberinde getireceğine inandığından daha çok söz tasrîfleri üzerinde durmuş bağlı kalınan öz mana üzerinde fazla yoğunlaşmamıştır.

## İKİNCİ BÖLÜM

## TASRÎFİN TATBİKİ DAVETTEKİ YERİ HİKMET VE KAZANIMLARI

### I. TASRÎFİN TATBİKİ

Bu aşamaya kadar tasrîfin teorik yanı üzerinde durulmaya çalışıldı. Bu bölümde ise mevzuun tatbiki, kazanımları, gaye ve hikmetleriyle günümüze bakan yönleri üzerinde yoğunlaşılacaktır. Zira nazarî olarak ortaya konulan bir şeyin uygulama aşamasında bir kısım aksaklıkların baş göstermesi her zaman muhtemeldir. Bu açıdan Kur'ân'ın, ta nüzulünden itibaren, nazarî ile ameli yönü birlikte götürmesi gayet dikkat çekicidir.

Kur'ân'da tasrîfin bağlam düzleminde ve bağlam dışı olmak üzere iki farklı kulvardan ele alınabileceğini düşünmekteyiz. Bunlardan ilkinin bel kemiğini münasebet ilmi oluşturmaktadır. Münasebet derken farklı gibi görünen konu, saha ve üslûpların birbirleriyle münasebetli bir şekilde serdedilmesi ve birinin ötekinin hizmetine verilmesini kastetmekteyiz. Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerim, zâhir itibariyle (tasrîfi yapısının da bir gereği olarak) konudan konuya atlıyor izlenimi vermektedir. Ancak mananın biraz derinliklerine inilebildiğinde (yine tasrîfin bir gereği olarak) meselenin öyle olmadığı görülmektedir.

Sûre başlarında yer alan harfler, bir görüşe göre Kur'ân'ın i'câzına işaret etmektedir.[578] Zira muarızlardan bu harflerden oluşan sûrenin mislini getirmeleri istendiği halde onlar tarih boyunca buna muvaffak olamamışlardır. Esasında bu görüş çok önemli bir hakikatin işaretini taşımaktadır. Çeşitli vesilelerle ifade edildiği gibi Kur'ân'ın sahip olduğu nazm ve üslûbu onu diğer kelamlardan ayrıcalıklı kılmaktadır. Temel malzeme olan harflerden insanların âciz kalacakları terkip ve cümleler oluşturmak Kur'ân'ın önemli hususiyetlerinden bir tanesi olarak öne çıkmaktadır. Bu sistemin kâinatta da aynen geçerli olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Evrendeki nizam insanları âciz bırakan bir olgudur. Ve bu düzenin temel yapıtaşı da atomlardır. Kur'ân'daki her bir sûre insicamlı bir bütün oluşturmakta ve bu nizamı bozacak yabancı unsurlara kapalı bulunmaktadır. İnsan hayatında da esasında muhtelif parçaları bir araya getirip insicamlı bir bütün

[578] İbn Kesîr, ***Tefsîr***, I, 38.

oluşturma örnekleri pek çoktur. Bir elbise, bir ilaç, bir araç, bir ev ve evin müştemilatı hep bu kabildendir. İşte Kur'ân da ögelerin böyle toplanmasıyla oluşturulmuş mûciz bir kitaptır. Her iki kitapta (yani Kur'ân ve evrende) terkipler arasında hâkim olan insicam ve dengeyi tefekkür etmekle insan Allah marifetini elde eder.[579]

## *A. BİRİNCİL TASRÎFLER*

Daha önce de ifade edildiği gibi bağlam içerisindeki tasrîfi birincil tasrîf, bağlam dışında kendisini gösteren tasrîfi ise ikincil tasrîf olarak görmekteyiz. Konunun örneklerine geçmeden önce burayla doğrudan bağlantılı olan Kur'ân'ın temel maksatları ve sûrelerin mihverleri meselelerine de değinmek gerekmektedir.

### 1. KUR'ÂN'IN ANA MAKSATLARI VE TEKRARLAR

Kur'ân'ın bir kısım temel maksatlar etrafında dönüp durduğu ifade edilegelmiştir.[580] Bu da sözü edilen mevzuların çeşitli şekillerde tekrarlandığını gösterir. Buna göre Kur'ân'ın ihtiva etmiş olduğu çeşitli mevzuların ve cüzî manaların hepsi, bir tek küllî mana etrafında dönüp durmuş olmaktadır. Bu da bir anlayışa göre insanı Allah'a kulluğa davettir. Dolayısıyla Kur'ân, bu küllî manayı teşri, kıssa, tarih, cedel, tasvîr, va'd, vaîd gibi muhtelif mevzuların hepsine bir ruh kılmıştır. Bu ruh, zikri geçen mevzulara sirayet ederek onlara hayat vermektedir.[581] Hâsılı Kur'ân, İslam'ın temel konularına dair tasrîfe fazlaca başvurmuş ve onları pek çok yerinde tasrîf ederek zikretmiştir. Bu temel konuları ifade şekillerinden birisi de hiç kuşkusuz kıssalardır.[582]

Bazılarına göre Kur'an'ın inzalinden murat kulları Allah'a davet etmektir. Onun sûre ve âyetleri üçü aslî, üçü de ferî olmak üzere toplam altı konu etrafında dönüp durmaktadır. Aslî olanlardan birincisi, Allah Teâlâ'yı tanıtmadır. Bu ise onun zatını, sıfatlarını ve fiillerini zikri ihtiva etmektedir. İkincisi, dosdoğru Allah'a ulaştıran sırat-ı müstakimi tariftir. Bu, insanın kendisini bütünüyle Allah'a vermesi ve ona ibadet etme-

[579] Muhammed Âdil Kalkaylî, ***İ'câzü'l-Kur'ânî***, s. 16 vd.
[580] Konu üzerinde duran müelliflerden bir tanesi de Muhammed Gazalî'dir. Bkz. Muhammed el-Gazâlî, ***el-Mehâviru'l-hamse fi'l-Kur'ân***, Kâhire, Dâru'ş-şürûk, 2000, s. 20 vd.
[581] Suat Yıldırım, ***Anahatlarıyla Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş***, s. 145.
[582] İdris Şengül, ***Kur'ân Kıssaları Üzerine***, İzmir, Işık Yay., 1994, s. 26.

sini içine almaktadır. Üçüncüsü ise öldükten sonraki halleri haber vermedir. Bu da cennet, cehennem, sırat, mizan, hesap gibi hususları içermektedir.

Ferî meselelere gelince onların birincisi, Allah'ın davetine icabet edenlerin halleriyle karşı duranların durumlarını tariftir. Burada icabet edenlere nasıl yardım edildiği muhalefet edenlerinse nasıl yerle bir edildikleri izah edilmektedir. İkincisi, hasımların hakka karşı mücadele ve tartışmalarını ortaya koymak ve onlarla en güzel şekilde mücadele etmekten ibarettir. Üçüncüsü ise, Hakka giden yolun menzil ve duraklarını aşmak için gerekli hazırlığın keyfiyetini tarife ilişkindir. Burada İbnü'l-Esir, her sûre ve âyetin bu konulardan birini veya bir kaçını ihtiva ettiğini düşünmektedir. Örneğin Fâtiha'ya "Ümmü'l-Kitap" denmesi bu konulardan dördünü ihtiva etmesinden dolayıdır. Yine İhlâsın Kur'an'ın üçte birine denk olması bu konulardan üçte birini içermesi sebebiyledir.[583]

Bir başka yaklaşımsa şöyledir: Kur'an'ın en temel maksadı, şu dört esasın iyice zihinlerde yer etmesini sağlamaktır. Bunlarsa ilâhiyyât, nübüvvet, meâd, kaza, kader ve Allah Teâlâ'nın fâil-i muhtar olduğunun ispatıdır. Bunların en üstünü ise ilâhiyyâttır.[584] Ezcümle insanların dünya ve ahiret saadetinin kendisine bağlandığı Kur'ân'ın bu asıl konularının muhtelif ifade ve üsluplarla tekrarlamasından daha doğal bir şey olamaz. Seyyid Kutub'un yaklaşımıyla "toplumsal adaletin"[585] temelinde vahdâniyyet yer alıyorsa bundan daha gerekli ne olabilir? Dolayısıyla Kur'ân'daki bir kısım olguları değerlendirirken fıtrat bağlamında ele almak gerekmektedir.

## 2. SÛRELERİN MİHVERLERİ

Düşünürlerden bazıları her bir sûre için birkaç konu, gaye[586] öngörürken diğer bir kısmı da Kur'ân'daki sûreler için tek mihver düşünmüşlerdir.[587] Kanaatimizce sûre-

---

[583] İbnü'l-Esîr, ***el-Meselü's-sâir***, II, 256–257; Krş. Ömer Faruk Yavuz, "Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak "Kıssa"nın Rolü", **Milel ve Nihal**, İstanbul, 2009, c.VI, sy., 1, s. 119.

[584] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, IV, 283; a.mlf., ***age***., II, 726; Ayrıca bkz. Râzî, ***Tefsîr***, I, 176; a.mlf., ***age***., IX, 132; İbn Cüzey el-Kelbî (741/1340), ***et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl***, thk. Muhammed Sâlim Hâşim, Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995, I, 8–9.

[585] Seyyid Kutub, ***el-Adâletü'l-ictimâiyye fi'l-İslâm*****,** Kâhire, Dârü'ş-şürûk, 1993, 31.

[586] İbn Âşûr, ***Tahrîr***, I, 133–134; a.mlf., ***a.g.e.,*** VII, 123; Abdullah Mahmûd Şehhâte, ***Ehdâfu kulli sûre ve makâsıduhâ fi'l-Kur'âni'l-Kerim***, Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1976, s. 78 vd.; Muhammed Ali Sâbûnî, ***Kabes min nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm min sûrati'n-Nisâ ve'l-Mâide ve'l-En'âm***

lerdeki âyetlerin tasrîfi düşünüldüğünde sûrelerin öz itibariyle tek bir mefhûm etrafında dönüp durduğu söylenebilir. Ancak bütün bunları anlayıp ortaya koymak aklî ve kalbî kuvveleri yeterince kullanmaya bağlıdır. Nitekim tasrîflerin en önemli gayelerinden bir tanesi de bunları etkin hale getirmektir.

Kur'ân'daki bütünlüğün bir uzantısı olarak bir kısım müellifler, her sûrenin kendine has bir mihver ve motifi olduğunu kabul etmişler ve sûrenin ana maksadının ondaki tenâsübü ortaya koymada çok önemli bir saik olduğunu varsaymışlardır.[588]

Kanaatimizce Kur'ân'daki tasrîf âyetleri, bağlamlarıyla birlikte isabetli bir tahlile tâbi tutulduğunda meseleyi izah etmek pek de zor olmayacaktır.

"İnsanlar düşünüp ders alsınlar (tezekkürde bulunsunlar) diye Biz Kur'ân'da (tezekküre vesile olacak bir kısım manaları) farklı üsluplarla (tasrîf esprisine bağlı olarak) beyan ettik."[589]

Tasrîf âyetlerinden hiçbir tanesini diğerinden bağımsız düşünmemek gerekmektedir. Tasrîflerin bir temel mana etrafında dönüp durması hakikati ve Kur'ân'da süreklilik arzetmesi hususu bu âyetler birlikte düşünüldüğünde daha net anlaşılacaktır. Âyetlerin tasrîfi derken bunu doğrudan Kur'ân âyetleri şeklinde anlasak da mesellerin tasrîfi şeklinde düşünsek de netice değişmemektedir. Tâhâ sûresinde ise vaîdlerin tasrîfinden söz edilmektedir. "Görüldüğü gibi, biz bu kitabı Arapça bir Kur'ân olarak indirdik ve onda uyarı ve tehditlerimizi farklı üsluplarla anlattık. Ta ki (bu farklı şekillerde yapılan öğüt ve hatırlatmalarla) insanlar Allah'a karşı gelmekten korunsunlar ve ta ki o, kendilerine bir ibret ve uyanış versin (hatırlama gerçekleştirsin.)"[590]

---

***dirâse muvesse'a tahlîliyye li-ehdâf ve mekâsidi's-suveri's-selâs*,** Dımaşk, Dâru'l-kalem, 1988, II, 123; Yakub b. Muhammed Firuzâbâdî (817/1415), ***Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l-Kitâbi'l-azîz*,** thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrut, el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts., I, 187.

[587] Seyyid Kutup, ***Zılâl***, I, 28; a.mlf., ***a.g.e***., III, 1243; a.mlf., ***a.g.e.,*** IV, 2123.

[588] Bu konuda en önemli isimlerden bir tanesi İmam Bikâî'dir. Bkz. Bikâî, ***Nazm***, I, 12; krş. Ahmed Ebû Zeyd, ***et-Tenâsübü'l-beyanî fi'l-Kur'ân: dirâse fi'n-nazmi'l-ma'nevî ve's-savtî***, Rabat, Külliyetü'l-Adâb ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, 1992, s. 55 vd; Rıf'at Fevzî Abdülmuttalib, ***el-Vahdetü'l-mevzû'iyye li's-sûrati'l-Kur'âniyye***, Kâhire, Dâru's-selâm, 1986, s. 7 vd.

[589] İsrâ, 17/41.

[590] Tâhâ, 20/113.

Burada da buna ister tehditlerin tasrîfi densin, ister mesel tasrîfi densin isterse de âyetlerin tasrîfi densin neticenin değişmediğini görmekteyiz. Aksine bu âyetlerden her birisi diğerini teyit etmektedir.

Tehditlerin tasrîfi dendiğinde doğrudan tasrîflerde var olan bir öz birliğine dikkat çekilmiş olmaktadır. Tehditler, insanda hatırlama ve tezekküre vesile olan, fıtratın üzerindeki is ve pasın silinmesine sebep teşkil eden unsurlardır. Dolayısıyla ikaz demek, tezekkür ve hatırlatma demekle deredeyse eşdeğer hükmündedir. Burası için "âyet tasrîfleri" dendiğinde de hata edilmiş olmayacaktır. Bu takdirde âyetlerin farklı alanlara daldığı ancak bu farklılığa rağmen öz manayı hiçbir zaman ihlal etmediği anlaşılır. Mesel veya misal tasrîfi dendiğinde de durum pek farklı olmamaktadır. Orada da bir manayla ilgili farklı örnekler ve misaller insicamlı bir şekilde sıralanmakla netice itibariyle aynı hakikat türlü şekillerde ifade edilmiş olmaktadır. Dolayısıyla bir sûrenin ana mihverini tespit etmek, bir manada tasrîfin çok önemli dinamiklerinden olan ve farklı bütün birimlerde varlık gösteren özü de ortaya koymak demektir.

Ele almayı düşündüğümüz En'âm sûresine girmeden önce, tespit edebildiğimiz kadarıyla birkaç sûrenin ana mihverini vermekte fayda görmekteyiz.

**a) İsrâ sûresinin bağlamı: İnsanı değerli kılan şeyle zelil hale getiren hususlar**

İnsanı gerçekten değerli kılan şeyle onu helakin eşiğine götüren şey ya da gerçekte kıymetli olanla olmayanlar Kur'ân perspektifinden bakıldığında yerli yerine oturmaktadır.[591] "Gerçekten bu Kur'ân insanları en doğru yola, en isabetli tutuma yöneltir. Güzel ve makbul işler yapan müminlere nail olacakları büyük mükâfatı müjdeler."[592]

İnsanı değerli kılan sahip olduğu maddî imkânların bolluğu değildir. Zira böyle olsaydı tarihte varlığın şımarttığı kesimin helak edilmemesi gerekirdi. "Herhangi bir beldeyi imha etmek istediğimizde oranın lüks içinde yaşayan şımarıklarına iyilikleri

[591] Krş. Bikâî, ***Mesâidü'n-nazar***, II, 230.
[592] İsrâ, 17/9.

emrederiz. Buna rağmen onlar dinlemez, fısk-u fücura devam ederler. Bu sebeple, onun hakkında cezalandırma hükmü kesinleşir. Biz de orayı yerle bir ederiz."[593]

Birine dünyalık şeylerin ihsan edilmesi değer verildiği manasına gelmemektedir.

"Hepsine, dünyayı isteyenlere de, âhireti isteyenlere de Rabbinin ihsanından veririz. Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir."[594] Asıl değerli olan ve insanı değerli hale getiren hususların başında hiç kuşkusuz tevhîd yer almaktadır. "Sakın Allah ile beraber başka tanrı edinme, yoksa yerilmiş, bir kenara itilmiş vaziyette kalırsın."[595] Devam eden âyetlerde insanı değerli hale getirecek hususlar peş peşe sıralanmakta ve nihayet şöyle buyrulmaktadır: "İşte bunlar Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir. Sakın Allah'ın yanı sıra başka bir tanrı uydurma, yoksa yerilmiş, rahmetten kovulmuş olarak cehenneme fırlatılırsın."[596]

İnsanoğlu kendisine biçilen değerin hakkını verme ve bu değeri muhafaza etme adına varlığı doğru okumalıdır.[597]

Bir zamanlar Şeytan da varlığı doğru okuyamamış değerli olanla olmayanı hakkıyla takdir edemeyerek Allah'a başkaldırmıştı. Onun "Çamurdan yarattığın kimseye secde mi ederim! Benden üstün kıldığın adam bu mu?"[598] şeklinde gelen ifadeleri bunun açık bir göstergesidir.

"Kim bu dünyada gerçekleri görmede (değerliyi değersizi ayırt etmede) kör ise, âhirette de kördür, hatta yol bulmadaki şaşkınlığı daha da beterdir."[599]

İşte Kur'ân nezdinde değerli olan ve insana değer katan şeyler şöyle sıralanmıştır:

---

[593] İsrâ, 17/16.
[594] İsrâ, 17/20.
[595] İsrâ, 17/22.
[596] İsrâ, 17/39.
[597] İsrâ, 17/42–46.
[598] İsrâ, 17/61–62.
[599] İsrâ, 17/72.

"Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırıncaya kadar belli vakitlerde *namaz kıl* ve özellikle sabah namazını! Zira sabah namazı meşhuddur. (Melekler hazır olur.) Sana mahsus bir namaz olmak üzere gecenin bir kısmında kalkıp Kur'ân oku, teheccüd namazı kıl. Böylece Rabbinin seni makam-ı mahmûda eriştireceğini umabilirsin. De ki: 'Ya Rabbî, gireceğim yere dürüst olarak girmemi, çıkacağım yerden de dürüst olarak çıkmamı nasib et ve Kendi katından beni destekleyecek kuvvetli bir delil ver bana!' De ki: 'Hak geldi, batıl yıkılıp gitti. Çünkü batıl, yok olmaya mahkûmdur.' Biz Kur'ân'ı müminlere şifa ve rahmet olarak indiririz. Ama o, zalimlerin ise sadece ziyanını artırır. İnsana her ne zaman nimet versek, Allah'ı anmaktan yan çizer, umursamaz. Başına bir dert gelince de ümitsizliğe düşer. De ki: Her insan kendi seciye ve karakterine göre davranır. Kimin daha isabetli olduğunu ise asıl Rabbiniz bilir."[600]

Oysa müşrikler değerli olma konusunda şu kıstasları ileri sürmekteydiler:

"Ve 'Biz' dediler; 'Sana asla inanmayacağız. Ta ki yerden bir pınar akıtasın. Yahut senin hurma ve üzüm bağların olsun da aralarından gürül gürül ırmaklar akıtasın. Yahut iddia ettiğin gibi gökyüzünü parçalayıp üzerimize kısım kısım düşüresin, ya da Allah'ı ve melekleri karşımıza getiresin de onlar senin söylediklerine şahitlik etsinler. Yok, yok! Bu da yetmez, senin altından bir evin olmalı yahut göğe çıkmalısın. Ama unutma! Sen bize oradan dönerken okuyacağımız bir kitap indirmedikçe yine de senin oraya çıktığına inanmayız ha!"[601]

### b) Kehf sûresinin bağlamı: Hadiselerin içyüzü

Hâdiselerin zahirine takılıp kalmamalıdır. Meselelerin iç yüzüne nüfuz edilip şayet istendiği şekilde sabredilebilirse neticenin hep hayırlı olduğu görülür. Kur'ân'da yer alan kıssalar bu açıdan gayet ibretliktir. Sözgelimi Kehf sûresinde yer alan kıssalara bu gözle bir atfı nazar edilse hemen hemen sûrede yer alan kıssaların tümünün bu temel gayeyle ilgili önemli ipuçlarına sahip olduğu görülür.[602]

---

[600] İsrâ, 17/78–84.
[601] İsrâ, 17/90–93.
[602] Krş. Bikâî, ***Mesâidü'n-nazar***, II, 243; Mustafa Müslim, ***Mebâhis fi't-tefsiri'l-mevzuî***, Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 2000, s. 41, 175 vd.

Zahiren bakıldığında bir grup gencin başarı elde etmesi mümkün görünmeyebilir.[603] Diğer yandan ölüp gitmiş bedenlerin tekrar can bulması uzak sayılabilir.[604] Maddî planda önde olan birisinin bu dış görünüşü aldatabilir,[605] şeytan dışı güzel göstererek allayıp pullayabilir, zâhiren icra edilen bir takım şeyler yanlışmış gibi telakki edilebilir[606] ve sebepler açısından zor görünen bazı şeyler bir zaman sonra İlahî inayetle beklenmedik bir şekilde tahakkuk edebilir.[607]

Özellikle Mekkî dönemde bu tarz âyetlerin inmiş olması muhatapların nasıl davranmaları gerektiği, olayları nasıl değerlendirmeleri lazım geldiğiyle ilgili önemli işaretler taşımakta ve ümitsiz olmamaları telkin edilmektedir.

### c) Şuarâ sûresi ve bağlamı

Şuarâ sûresinde davet ehlinin ya da peygamberlerin iman, teslim ve tevekküllerinin derinliği öncelikle nazara verilmektedir. Onlar yapılan bütün tehditlere rağmen yollarından dönmemiş, sarsılmamış ve Allah'a olan itimatları bozulmamıştır. Burada aynı zamanda toplumda zayıf konumda bulunanlar için küfrün ileri gelen yetkililerine boyun eğmemeye yönelik bir mesaj da vardır. Bu açıdan sûrede "Ama senin Rabbin aziz ve rahîmdir (mutlak galiptir, geniş merhamet sahibidir)."[608] âyetinin tekrarlaması da gayet manidardır. Çünkü burada bir taraftan Allah'ın inananların düşmanlarını yok edebileceği nazara verilmekte diğer yandan ise o zayıf konumda olanlara rahmeti hatırlatılmaktadır.[609]

Onların "Şöyle derler: 'Vallahi de, tallahi de biz besbelli bir sapıklık içinde imişiz! Çünkü biz sizi âlemlerin Rabbi ile bir tutuyorduk. Ama bizi saptıranlar da, o mücrimler oldu. Şimdi artık ne şefaatçimiz var bizim, ne candan bir dostumuz! Ah! Ne

---

[603] Kehf, 18/9 vd.
[604] Kehf, 18/11, 19–20.
[605] Kehf, 18/32 vd.
[606] Kehf, 18/71 vd.
[607] Kehf, 18/83 vd.
[608] Şuarâ, 26/9, 104, 122, 140, 159, 175, 191.
[609] Krş. Mahmûd Muhammed Ammâra, "Usûlu'd-da'veti min hilâli'l-kıssati'l-Kur'âniyye indemâ yuhâribu'd-dâiye alâ cebheteyn," **Mecelletü Minberi'l-İslâm**, Kâhire, 1410/1989, sy. 4, s. 41 vd.; Bikâî, ***Mesâidü'n-nazar***, II, 326; daha başka görüşler için bkz. Faruk Tuncer, ***Tenasüp ilmi açısından Kur'ân sûrelerindeki eşsiz ahenk***, İstanbul, Işık Yay., 2013, s. 321 vd.

olurdu, imkân olsa da dünyaya bir dönsek ve müminlerden olsaydık!"[610] şeklinde olan hayıflanışlarıyla dünyadaki muhataplara mesaj verilmektedir.

## 2. EN'ÂM SÛRESİNDE TASRÎF

Birincil ya da bağlam tasrîflerine misal olarak öncelikle En'âm sûre 10–46. âyetlerini ele almak istiyoruz. Ancak ondan önce gerek sûreyle ilgili ve gerekse onda yer alan bazı üslûplarla ilgili bilgiler vermek gerekmektedir.

### a) En'âm sûresi ve ekseni: İnsanların delilleri görüp de Allah'a teslim olmaları

Aşağıda gelecek En'âm sûresi âyetlerinde "insanların melekelerini kullanarak kendi iradeleriyle Allah'a teslim olmaları" ve vahyi benimsemelerini temin etmek için hangi yolların ve ne tür âyetlerin tasrîf edildiğine şahit olmaktayız.[611] Nitekim insanlar sahip oldukları kuvveleri kullanmadıkları takdirde yapılan tasrîflerin ve gösterilen âyetlerin hiçbir manası olmayacaktır. Bu sûrede müşriklerin istemiş oldukları mûcizelerin her defasında geri çevrilmesi bu açıdan çok önemlidir. Diğer yandan sahip oldukları donanımları kullanmayıp Kur'ân dışında mûcize talep eden ve onu alaya alanlar da dikkate alınmamıştır.[612] "Âyetlerimiz hakkında alaylı tavırla münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir konuya geçinceye kadar, kendilerinden yüzçevir! Eğer şeytan bunu sana bir an unutturursa, hatırına geldiği gibi hemen kalk, artık o zalimler gürûhuyla oturma!"[613] Bu da tamamen sûrenin ana bağlamına uygun olarak gelmiştir.

Burada her bir âyetin farklı şekillerde iradî olarak Allah'a teslim olma talebine tanıklık etmekteyiz. Bütün bunlara rağmen tercihlerini batıl tarafında kullananların olduğu da görülmektedir. Onların da gerek âhirette ve gerekse musibet zamanlarında bazı hallerine işaret edilerek nasıl Allah'a teslim olmak zorunda kaldıkları açıklanmış ve

---

[610] Şuarâ, 26/96–102.
[611] Seyyid Kutub, ***Zilâl***, III, 1010; Sûrenin tek bir mana etrafında dönüp durduğunu düşünen isimlerden birisi de İmam Kurtubî'dir. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî (671/1273), ***el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân***, thk. Hişam Semîr el-Buharî, Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, VI, 383; Kendisinden sonra nazil olan sûrelerin ona bina edilmesiyle ilgili bkz. Ebû İshak İbrâhim b. Musa Şâtıbî (790/1388), ***Muvafakât***, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl-i Selmân, Huber, Dâru İbn Affan, 1997, IV, 256–257.
[612] Muhammed Gazâlî, ***Nahve tefsir mevzûî li-suveri'l-Kur'âni'l-Kerim*****,** Kâhire, Dâru'ş-şürûk, 2000, s. 99
[613] En'âm, 6/68.

dünyada iken rahat zamanlarında kendilerini Allah'a yönelmekten alıkoyan etmenler ortaya konmuştur.

Sûrede insanlara adeta şöyle seslenilmektedir: "Âyetleri yalanlamak için acele davranmayın, peşin hükümlü olmayın! Hele bir düşünün, sahip olduğunuz donanımları işletin, meselenin önünü sonunu göz önünde bulundurun, çıkarımlarda bulunmaya gayret edin! Nefsâniyetinize takılıp kalmadan bunları yapabildiğiniz takdirde kendinizi iradî olarak Allah'a teslim olmuş bulacaksınız."[614]

### b) En'âm sûresinde muhatapları ikna adına kullanılan bazı üslûplar

İnsanın sahip olduğu yanlış bir inanışı değiştirip onun yerine doğru bir akideyi yerleştirmek oldukça zor olan hususlardan birisidir. Böyle bir durumda sadece aklı ikna etmek de yeterli olmayabilir.[615] İşte bu noktada Kur'ân'ın muhataplarını dine ve teslimiyete celbetmek için kullanmış olduğu üslûplar büyük önem arzetmektedir.[616]

#### *(1) Âhirette vukua gelecek olan iç geçirme ve pişmanlık hallerini nakletme*

Kur'ân-ı Kerim, âhirette müşriklerden sadır olacak bazı iç geçirme ve pişmanlık hallerine yer vererek insanlara iş işten geçmeden melekelerini kullanmalarını telkin eder.

"Ah ne olurdu, dünyaya bir geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini inkâr etmesek, mü'minlerden olsak!"[617]

"…Nihayet kıyamet saati kendilerini bastırıverince onlar, günah yüklerini sırtlarına yüklenerek: 'Eyvah! Dünyada işlediğimiz kusurlarımızdan dolayı yazıklar olsun bize!' diyecekler. Dikkat edin: Ne fena yükler götürüyorlar!"[618]

---

[614] Sûrede bir atıf harfi olan (ثم)'nin çokça kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Hasan Muhammed Bâcûde, ***Teemmülât fî sûreti'l-En'âm***, Kâhire, Mektebetu Mısr, ts., s. 11; Fazıl Sâlih Sâmerraî, ***et-Ta'birü'l-Kur'ânî***, Ammân, Dâr-u Ammâr, 2006, s. 185 vd.

[615] Abdülgani Muhammed Sa'd Bereke, ***Üslûbü'd-da'veti'l-Kur'âniyye*,** Kâhire, Mektebetu Vehbe, 1983, s. 355 vd.

[616] Sa'd Bereke, ***Üslûbü'd-da'veti'l-Kur'âniyye***, s. 356 vd.; Ahmed Ali Abdülaziz, ***Maa'l-Kur'ân: Min Belâgati'l-Kur'ân Kırâ'a belâgiyye fî sûrati'l-En'âm***, Mansûra, Dârü'l-yakîn, 2011, s. 22 vd. (Aşağıda zikredilecek olan maddelerin bir kısmında bu eserlerden yararlanılmıştır.)

[617] En'âm, 6/27.

Müşrikler, dünyayı bir gaye haline getirip Allah'a kavuşmayı akıllarından geçirmediklerinden dolayı hakikatten haber veren âyetleri inkâr ediyorlar ve vahye teslim olmayı akıllarından geçirmiyorlardı.

### *(2) Teşvik ve ümitlendirme unsurunu kullanma*

Yapılan vaad ve teşvikler, irade ve akılların müspet manada kullanılmasına ve sinelerin iyiliğe yönelik arzuyla dolmasına vesile olur.

"De ki: 'Göklerde ve yerde olanlar kimindir?' 'Allah'ındır' de! O, rahmet etmeyi Kendisine ilke edinmiştir."[619]

"Kim Allah'a güzel bir işle gelirse, iyilik işlerse, ona on misli verilir; kim de bir kötülükle gelirse, sadece kötülüğüne denk bir ceza görür ve hiç kimseye haksızlık edilmez."[620]

Vahye dayalı olarak zikredilen iyilikleri yapanlar fazlasıyla karşılıklarını alırlarken yine vahye dayalı olarak sınırları tayin edilen sırat-ı müstakimden ayrılanlar da karşılıklarını zulme maruz bırakılmaksızın bulacaklardır. Öte yandan âyetin bir açıdan vahye teslim olmayı ve iman etmeyi de teşvik ettiği söylenebilir. Zira amellerin kat be kat mükâfatlandırılması imana bağlıdır. İman edilmesi gereken şeylere inanmayanlar, karşılarında bir ecir ve sevap bulamazlar. Allah yapılan iyiliklere fazlıyla bu kadar karşılık veriyorsa bu fırsat kaçırılmamalıdır.

Şayet nefsaniyeti bırakıp vahye tâbi olur ve bir araya gelirlerse mükâfatlarını kat kat alır ve beklemedikleri ihsanlara nail olurlar. Ancak aksi olur da tefrikaya düşerlerse başlarına gelen şey, sadece kendi zulümlerinin karşılığından ibaret kalır.[621]

### *(3) "Sünnetullah"ı hatırlatma*

---

[618] En'âm, 6/31.
[619] En'âm, 6/12.
[620] En'âm, 6/160.
[621] Tabâtabâî, ***Mizân***, VII, 404.

Toplumların sosyal değişim ve dönüşümlerine ilişkin[622] değişmez[623] İlahî kanunlar anlamındaki sünnetullahı hatırlatma Kur'ân'ın önemli yanlarından birini teşkil etmektedir. Bunlar aynı zamanda teşvik ve uyarı manası da içerirler.

"Kendilerinden önce nice nesilleri imha ettiğimizi görmediler mi? Biz onlara, size vermediğimiz imkânları vermiş, gökten üstlerine bol bol yağmur göndermiş, ayaklarının altından ırmaklar akıtmıştık. Fakat günahlarından ötürü onları imha ettik ve onların peşinden başka bir nesil yarattık."[624]

"Senden önce de birtakım ümmetlere resuller gönderdik. Dinlemediler: Hakka dönüş yapsın, suçlarının affı için niyaz etsinler diye onları çetin bir yoksulluk, hastalık ve sıkıntılarla cezalandırdık. Bâri, kendilerine şiddetimiz geldiği vakit yalvarsaydılar, tövbe etseydiler! Fakat heyhât! Onların kalpleri kaskatı olmuş, şeytan da yapmakta oldukları mâsiyet ve günahları kendilerine süslemiş, cazip göstermişti. Kendilerine verilen öğütleri terkedip unutunca üzerlerine her şeyin, her zevk ve nimetin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilen bu genişlik ve serbestlikle tam ferahlandıkları sırada, ansızın onları kıskıvrak yakaladık da bir anda bütün ümitlerini kaybediverdiler!"[625]

### *(4) Diyalog ve tartışma üslûbu*

En'âm sûresi müşrik ve kâfirlerle en güzel şekilde mücadele ve diyalogun nasıl yapılacağını tatbiki olarak ortaya koymaktadır. Öte yandan diyalog ve münazara, meseleleri ispatlamada kullanılan yöntemlerden bir tanesi olduğu gibi aynı zamanda davetin vesilelerinden birini de oluşturmaktadır.

"Kavmi kendisi ile tartışmaya girişti: O dedi ki: 'Allah, bana doğru yolu göstermişken, siz hâla benimle O'nun hakkında tartışıyor musunuz? Sizin O'na ortak saydığınız şeylerden ben hiç bir zaman korkmam. Rabbim ne dilerse olur. Rabbimin ilmi her şeyi kapsar. Hâla kendinize gelip ders almayacak mısınız? Hem siz, Allah'ın size tanrı oldukları hakkında hiçbir delil indirmediği şeyleri O'na ortak saymaktan korkmu-

[622] Enfâl, 8/53; Ra'd, 13/11.
[623] Fâtır, 35/43.
[624] En'âm, 6/6.
[625] En'âm, 6/42–44.

yorsunuz da, nasıl ben sizin O'na ortak koştuğunuz şeylerden korkarım? Şimdi biliyorsanız söyleyin, bu iki taraftan hangisi korkudan emin olmakta haklıdır?"[626]

### *(5) Telkin ve takrir üslûpları*

En'âm sûresinde, iki üslup bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi *takrir* üslubu; ikincisi ise *telkin* üslubudur. Sûre, muhatapların akıllarına işlerlik kazandırmak için kullandığı bu iki üslûbuyla temayüz etmektedir.[627] Bu sûrede deliller, selim kalbin ve olgun aklın tartışmasız kabul edeceği şekilde arzedilmiştir. Ki bu da takriri ifade etmektedir. Takrir üslûbu kesin netice ve burhanlara ulaşmak için, hatırlatma kabilinden bir kısım temel prensipler ve mukaddimelerin sevk ve anlatımına dayanır.[628] Telkin üslubu da küfürde direten hasmın bahanelerini yerle bir eden delillerin Allah Resulüne telkin edilmesinde kendisini göstermektedir. Bu üslup, soru-cevap yöntemiyle getirilmektedir. Sûre, muarızların şüphelerini çeşitli münazara ve mücadele yöntemleriyle izale etmektedir.[629]

"De ki: '*Neyin, kimin şahitliği daha geçerli ve daha önemlidir*?' (Hakîm, Habîr olan Allah'ın mı yoksa sizin mi?) De: 'Allah, benimle sizin aranızda şahittir ve bana, sizi ve kendisine ulaşan herkesi uyarmam için bu Kur'ân vahyolunuyor.' (Ey müşrikler!) Allah ile beraber başka tanrılar bulunduğuna gerçekten siz mi şahitlik ediyorsunuz? (Resûlüm) sen, 'Ben asla buna şehadet etmem!' de ve şu hakikati vurgula: 'O, ancak tek İlahtır, başka tanrı yoktur. (Kendisine ibadet edilip teslim olunmaya en layık olan ve ibadet sadece kendisinin hakkı olan yegâne hak ilahtır.) Sizin şirkinizle de, şeriklerinizle de benim hiç bir ilişiğim yoktur."[630]

### *(6) Vaîd üslûbu*

Vaîd, bir kimseyi kötülükten alıkoyma ve doğru yola iletmek için yapılan korkutma ve ikaz ifadelerine denmektedir.[631]

---

[626] En'âm, 6/80–81.
[627] Muhammed Gazâlî, ***Nahve tefsir mevzûî li-suveri'l-Kur'âni'l-Kerim***, s. 91.
[628] Ali Subhî, ***El-Edebü'l-İslâmî el-mefhûm ve'l-kaziyye***, s. 54.
[629] Sâbûnî, ***İcâzü'l-beyân fî sûveri'l-Kur'an,*** s. 24–25.
[630] En'âm, 6/19.
[631] Yaşar Çağbayır, ***Ötüken Türkçe Sözlük***, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2007, V, 5082.

"Hakikat kendilerine gelince onu yalan saydılar, alay ettiler; fakat alay ettikleri şeyin haberlerini, onunla alay etmenin ne demek olduğunu yakında öğrenirler!"[632]

"Bu, hakikatin ta kendisi olduğu halde, senin halkın onu yalan saydı. De ki: Ben sizden sorumlu değilim. Her haberin kararlaştırılmış bir zamanı vardır; Siz de yakında öğrenirsiniz."[633] Bu tarz âyetlerle iş işten geçmeden insanların sahip bulundukları donanımları kullanmaları ve üzerlerine düşen vazifelerini yapmaları telkin edilir.

### *(7) Azarlayıp kınama*

"Kıyamet günü de Hak Teâlâ şöyle buyuracaktır: İşte siz ilk yarattığımızda olduğunuz gibi çırılçıplak, teker teker huzurumuza geldiniz! Size verdiğimiz mallarınızı da çok gerilerde bıraktınız. Hani, siz dünyada iken Allah'a şerik olduğunu iddia ettiğiniz şefaatçilerinizi de yanınızda görmüyoruz? Gördünüz ya, aranızdaki bağlar bir bir koptu ve ortak olduklarını iddia edip güvendiklerinizin hepsi sizden uzaklaştı."[634]

Böylece faydası olmayan şeylere bağlanma, onlar yüzünden şirke düşme ve aldanma kınanmaktadır. Selim bir akla sahip olan bir insan kesinlikle bu tarz bir hataya düşmemelidir.

Müşriklerin Allah Teâlâ'ya bir kısım şerikler isnat ederek yalanlar uydurmuşlar, ilimsiz olarak ve vehimlerine dayanıp bir kısım iddialarda bulunmuşlardı. Nitekim onlar, bir takım şeriklerinin rubûbiyet payına malik olduklarını ve Allah'a karşı kendilerine şefaat edeceklerini zannediyorlardı.[635] Oysa o gün Allah'ın huzuruna yalnız çıkarak tapmış oldukları putları yanlarında bulamayacaklar; uğruna peygamberleri yalanladıkları şeyleri en zor anlarında karşılarında göremeyeceklerdir. Zira ulûhiyetin de rubûbiyetin de yegâne sahibi Allah'tır. Öte yandan bütün bu hususlarda da tam ve isabetli bilgilerin yegâne kaynağı peygamberliktir. Bu âyetle vahiyle gelen mesaja tâbi olmaları muhataplara telkin edilmekte ve iftira atanların akıbetleri gösterilerek de onlar uyarılmaktadır.

---

[632] En'âm, 6/5.
[633] En'âm, 6/66–67.
[634] En'âm, 6/94.
[635] Elmalılı, ***Hak Dini***, III, 1983.

"Böyle iken tuttular, cinleri Allah'a şerik yaptılar; hâlbuki bunları da O yaratmıştır. Bundan başka O'na birtakım oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Ne dediklerini bildikleri yok. O, müşriklerin Kendisine isnad ettikleri bu gibi nitelendirmelerden münezzehtir, yücedir."[636] Müşrikler, Allah Teâlâ'nın kudreti, ilmi ve tedbirinin kemaline rağmen tutup başka şeyleri ona şirk koşmaktadırlar. Onların şaşılacak bu durumu ise haliyle şiddetli bir şekilde kınanmıştır.

### *(8) Ta'zîm Üslûbu*

Ta'zîm üslûbu şanı yüceliği, ululuğu ifade etmektedir.[637]

"Rabbiniz Allah, işte bu vasıflara sahip olan Yüce Zattır. O'ndan başka tanrı yoktur. Her şeyi yaratan O'dur. O halde yalnız O'na ibadet edin. Her şeyin yönetimi Onun elindedir. Gözler O'na erişemez. Onun ilmi ise bütün gözleri ihata eder. (Gözlerin görmediği her şeye nüfuz eden, her şeyden haberdar olan) latîf ve habîr O'dur."[638]

Sadece Allah'a ibadet etme "Rabbiniz Allah, işte bu vasıflara sahip olan Yüce Zattır. O'ndan başka tanrı yoktur" hükmüne bağlanmıştır. Sadece Allah'a kulluk ve ibadet emrinin rubûbiyet ve vahdâniyyete bağlanmasının nedeni rubûbiyetin ibadete istihkakı gerektirmesidir. Ancak rubûbiyet vasfına sahip olanlardır ki ibadet edilmeye hak kazanabilirler. Allah Teâlâ'nın rubûbiyette yegâne olması ibadetin de sadece ona yapılmasını gerekli kılmaktadır.[639]

"İşte bu da bir feyiz kaynağı ve daha önceki kitapları tasdik edici olarak, bir de hem Anakent (Mekke'yi), hem de bütün çevresindeki insanları uyarman için indirdiğimiz bir kitap! Âhirete iman edenler, buna da inanırlar ve onlar namazlarını hakkıyla kılmaya devam ederler."[640]

Bu kitap, insanları hayırsız olan şeylerden uzaklaştırır hayırlı ve bereketli olan şeylere yöneltir. İhtiva etmiş olduğu düsturlar, hem fertler hem de toplumlar açısından

---

[636] En'âm, 6/100.
[637] Ahmed Ali Abdülaziz, ***Maa'l-Kur'ân***, s. 32.
[638] En'âm, 6/102–103.
[639] İbn Aşûr, ***Tahrîr***, VII, 413.
[640] En'âm, 6/92.

kesintiye uğramayacak bereket ve hayırların yol haritasıdır. Duyarlılığını yitirmemiş olanlar ise bu hayırlardan istifade ederler.

### *(9) Kâinatı düşünmeye teşvik etme*

Kâinattaki rubûbiyet tecellilerini düşünmeye ve oradan dersler çıkarmaya yönlendirme yine Kur'ân'ın başvurduğu yöntemlerden birisi olmaktadır. Nitekim böyle farklı üslûplarda yapılan tasrîflerin gayelerinden bir tanesi de insanı kemale doğru sevk etmektir.

"Taneleri ve çekirdekleri çatlatıp yararak (her şeyi gelişme yoluna koyan) Allah'tır. Ölüden diriyi O çıkarır, diriden ölüyü çıkaran da O'dur. İşte gerçek İlah bunları yapandır! Artık nasıl oluyor da haktan uzaklaştırılıyorsunuz? Karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran O'dur. Geceyi dinlenmeniz, güneş ve ayı da vakitlerinizi hesaplamak için O yarattı. İşte bütün bunlar, azîz ve alîm (mutlak galip ve her şeyi hakkıyla bilen) Allah'ın takdiridir. Karanın ve denizin karanlıkları içinde size yıldızlardan yararlanıp yol bulma imkânı veren O'dur. Gerçekten bilmek, öğrenmek isteyen kimseler için âyetlerimizi açıkça bildirdik. Sizi bir tek candan yaratan O'dur. Sonra sizin için; bir kalacak yer, bir de emanet olarak duracak yer vardır. Biz âyetlerimizi anlayan kimseler için açıkça bildirdik. Gökten su indiren O'dur. Sonra Biz onunla her çeşit bitkiyi çıkarırız. O bitkiden bir filiz, ondan da büyüyüp birbirinin üstüne binmiş taneler, başaklar çıkarırız. Hurma tomurcuklarından sarkan salkımlar, üzüm, zeytin ve nar bahçeleri yetiştiririz. Bunlardan kimi birbirine benzer, kimi benzemez. Her birinin meyvesine, bir ilk meyve verdiğinde bir de tam olgunlaştıkları zaman bakın! Elbette bütün bunlarda iman edecekler için alınacak birçok dersler vardır."[641]

Varlığı çeşitlendiren ve bu çeşitlilik içinde birlik ve nizamı temin eden de Allah'tır. Öyleyse insanın evreni derin bir bakışla mütalaa edip kendi konumunu çok iyi belirlemesi ve yanlışa sapmaması gerekir. Bilme özelliğini yitirmeyen insanlar için bütün bu noktalarda karışıklık söz konusu değildir. Öyleyse nasıl olur da insanoğlu her şeyi kendisine açık ve net gösteren nübüvvet ve vahiyden yüz çevirir de yalan, iftira ve

[641] En'âm, 6/95–99.

batılın ardından sürüklenir gider? Ve nasıl olur da bütün kâinata şamil olan tedbir ve tafsilden kendisini müstesna kabul eder de peygamberliği bir türlü aklına sığıştıramaz?

Bütün bu hususlar Allah Teâlâ'nın rubûbiyetinin birer tecellileridir. Söz konusu bu tecelli ile varlık kendileri için tayin edilmiş en kâmil seviyeyi ihraz ediyorlarsa iradeli ve sorumlu olan beşerin de aynı şeyi gerçekleştirmesi gerekmektedir. İşte bunu düşünebilen bir insan, peygamberliğin şaşılacak bir şey olmayıp aksine başıboş yaratılmayan insan için zaruri bir müessese olduğunu anlar.

### *(10) Bir meselenin aklen muhal oluşunu ortaya koyma*

Allah'ın bir takım şeriklerinin olamayacağı yaratanla yaratılan arasındaki alaka nazara verilerek şöyle bir örnekle ispatlanmıştır:

"Böyle iken tuttular, cinleri Allah'a şerik yaptılar; hâlbuki bunları da O yaratmıştır. Bundan başka O'na birtakım oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Ne dediklerini bildikleri yok. O, müşriklerin Kendisine isnad ettikleri bu gibi nitelendirmelerden münezzehtir, yücedir. Gökleri ve yeri yoktan var eden O'dur. O'nun nasıl çocuğu olabilir ki Kendisinin eşi de yoktur. Gerçek şu ki: her şey O'nun mahlûkudur ve O her şeyi hakkıyla bilir."[642]

İlk mahlûkun eşsiz bir şekilde yaratılmasında bir illet söz konusu değildir. Allah, onları yoktan örneksiz bir şekilde var etmiştir. Allah sebepler cinsinden bir sebep olmadığı gibi âtıl bir mefhûm da değildir. Allah, sebepler dâhil her şeyin ilk defa yaratıcısı olduğu gibi her daim de yaratıcısıdır. Hâsılı Allah, sebepler cinsinden bir sebep değildir.[643]

### *(11) İnsanın fıtratında bulunan korku duygusunu harekete geçirme*

[642] En'âm, 6/100–101.
[643] Veli Ulutürk, ***Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor***, s. 282.

İnsanoğlu fıtraten korkulan hallerin başına gelmesinden endişe eder ve onlardan sakınmaya çalışır. Yine zaman zaman, zamir yerine Lafza-i Celal tercih edilerek muhatapların sinelerine bir heybet salındığı görülmektedir.[644]

"Kendilerinden önce nice nesilleri imha ettiğimizi görmediler mi? Biz onlara, size vermediğimiz imkânları vermiş, gökten üstlerine bol bol yağmur göndermiş, ayaklarının altından ırmaklar akıtmıştık. Fakat günahlarından ötürü onları imha ettik ve onların peşinden başka bir nesil yarattık."[645]

"De ki: Dünyayı gezin dolaşın, sonra da peygamberlere 'yalancı' diyenlerin akıbetlerinin nice olduğunu bir düşünün!"[646]

"Biz onlara, dedikleri gibi melekleri de indirseydik, ölüler diriltilip kendileriyle konuşsaydı, istedikleri her şeyi toplayıp karşılarına koysaydık, onlar, ihtimali yok, yine iman edecek değillerdi. Allah dilerse o başka. Fakat onların çoğu bunu bilmezler."[647]

Kalplerinin yumuşaması gayesiyle Allah, kullarını bir kısım korkularla da dener ve geçmişte helak edilen kavimleri hatırlatır. Genelde insanlar sıkıntılı zamanlarında vicdanen Allah'ı bulur, ona yönelirler.

### *(12) İnsanın değerli ve onurlu bir varlık oluşunu hatırlatma*

İnsan gibi değerli ve şerefli bir varlık, Allah'ın kendisine bahşettiği donanım ve melekeleri kullandığı takdirde ancak kendi asaletine yaraşır şeyler yapar. İnsandan beklenen de, bu onur ve şerefe münasip hareket etmektir.

"De ki: Allah'tan başka, bize, yalvarıp ibadet ettiğimiz takdirde fayda, terk ettiğimiz takdirde zarar vermeyen şeylere mi yalvaralım?"[648]

"Bir zaman İbrahim, atası Azer'e: 'Ne! Sen putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de besbelli bir sapıklık içinde görüyorum' demişti."[649] Âyet-

[644] Ahmed Ali Abdülaziz, ***Min Belâgati'l-Kur'ân Kırâ'a belâgiyye fi sûrati'l-En'âm***, s. 93 .
[645] En'âm, 6/6.
[646] En'âm, 6/11.
[647] En'âm, 6/111.
[648] En'âm, 6/71.
[649] En'âm, 6/74.

lerde adeta insanın değerli bir varlık olduğu ve kendisinden çok daha aşağı hatta cansız nesnelere kulluk etmesinin yaraşmayacağı hatırlatılmaktadır.

Vahiyden istifade etmeyerek kendilerini ondan mahrum bırakanlar veya zamanla İlahî mesajın içini boşaltıp hükümsüz hale getirenler ne yazık ki ne insanı, ne Allah Teâlâ'yı ve ne de fizik ve metafizik âlemi doğru değerlendirebilmişlerdir. Onlar nazarında ruhaniler üstün tutulup insanlar zelil görüldüğünden bu durum bir taraftan ruhanî-metafizik varlıklara tapmaya götürürken diğer taraftan ise değersiz bir mahlûk olarak görülen insanoğullarının, onları Allah'a kulluktan alıkoyup kendilerine köle haline getiren tâğutlar tarafından suiistimal edilmesine neden olmuştur.[650]

### *(13) Şefkat ve zarafetle muamele*

Kur'ân'ın, ifade ve lafızlarında muhatapları rencide edecek, onların hakka karşı tavır almalarını netice verecek tercihlerden oldukça uzak durulduğu görülmektedir. Şefkatli bir mürşid ve rehber edasıyla, tahrik etmeden hakkı onların gönüllerine sevdirme girişimleri bariz bir şekilde hissedilmektedir. Örneğin En'âm sûresinde "zâlimler" lafzına pek çok defa yer verildiği halde "siz zâlimlerin ta kendisisiniz" dolayısıyla sizden hayır gelmez şeklinde onları doğrudan adres gösteren söylemler yerine dolaylı ve imalı bir kullanım tarzına rastlanmaktadır.

"Âlemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun ki böylece, zulmedip duran o gürûhun kökü kesildi."[651] "De ki! Söylesenize bana: Eğer Allah'ın azabı, ansızın yahut göz göre göre size gelirse zalim topluluktan başkası mı helâk olacak?"[652]

"Âyetlerimiz hakkında alaylı tavırla münasebetsizliğe dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir konuya geçinceye kadar, kendilerinden yüz çevir! Eğer şeytan bunu sana bir an unutturursa, hatırına geldiği gibi hemen kalk, artık o zalimler gürûhuyla oturma!"[653]

---

[650] Elmalılı, ***Hak Dini***, III, 1962.
[651] En'âm, 6/45.
[652] En'âm, 6/47.
[653] En'âm, 6/68.

"Daha sonra güneşi doğarken görünce (iddianıza göre) 'Rabbim, herhalde budur, bu hepsinden daha büyük!' Batıp kaybolunca da: 'Ey halkım, ben sizin Allah'a şerik koştuğunuz şeylerden berîyim. Ben batıl dinlerden uzaklaşarak, yüzümü, gökleri ve yeri yaratan âlemlerin Rabbine yönelttim, ben asla sizin gibi müşrik değilim!' dedi."[654]

İbrahim (a.s.)'in buradaki ifadelerinde de yine müşrik olan muhataplara nezaket ve zerafet gösterildiğini görmekteyiz. "Rabbim, herhalde budur, bu hepsinden daha büyük!" gibi ifadeleriyle o, tepkilerini çekmeden kavminin elinden tutup onları içinde bulundukları çukurdan çıkarmayı hedeflemiştir. "Rabbim herhalde budur" yerine "Rabbiniz herhalde budur" deseydi hemen tavır alacak dinleme zahmetine bile katlanmayacaklardı. Yine onlara "Ey halkım!" diye hitap etmesi de bu açıdan gayet dikkat çekicidir. İlave olarak "sizden beriyim" demek yerine "ben sizin Allah'a şerik koştuğunuz şeylerden berîyim" demesi de aynı yaklaşımın farklı bir tezahürü olsa gerektir.[655]

Hz. Peygamber'e hitap eden şu ifadeler de konunun bir başka örneğidir: "De ki: 'Allah'tan başka taptığınız şeylere ibadet etmem bana yasak kılındı.' De ki: 'Sizin keyfî arzularınıza uymayacağım; yoksa sapmış olurum."[656]

Bu âyette de "size uymam" denmeyip "sizin hevalarınıza tâbi olmam" denilmiştir. Bu da inanç ve yaşantılarının heva ve arzularının mahsulü olduğunu ve ondan kurtuldukları takdirde rahatlıkla bir araya gelebileceklerini ifade etmenin yanında, davet üslûbu noktasında da ayrı bir inceliğe dikkat çekmektedir.[657]

### c) Genel hatlarıyla En'âm sûresi

Kur'ân-ı Kerim, çeşitli alanlardan farklı tarzda arzetmiş olduğu materyallerle insanlara sahip bulundukları donanımları kullandırmayı amaçlar. Bu alanlar pek çok olmakla birlikte insicam ve ahenklidirler ama kesinlikle dağınık değildirler. Dolayısıyla Kur'ân'daki çeşitliliğe, görünüş itibariyle mutlak çeşitlilik denebilse de hakikatte o,

---

[654] En'âm, 6/78–79.
[655] Ahmed Ali Abdülaziz, ***Min Belâgati'l-Kur'ân Kırâ'a belâgiyye fî sûrati'l-En'âm***, s. 79–80.
[656] En'âm, 6/56.
[657] İbn Âşûr, ***Tahrir***, VII, 262; Ahmed Ali Abdülaziz, ***Min Belâgati'l-Kur'ân Kırâ'a belâgiyye fî sûrati'l-En'âm***, s. 230.

tasrîftir yani öz itibariyle bir birlik ve vahdete sahiptir. En'âm sûresine bu nazarla bakıldığında nasıl farklı alanlara uğranıp öz manayla ilgili çeşitli materyallerin toplandığı görülecektir.

### *(1) İnsan iradesi ve onu teslim olmaya sevk eden amiller*

Bütün güzellikler ve kemal sıfatların sahibi olan bir zatın tek ihtiyaç duyduğu şey muhataplarının düşünmesi ve akıllarını kullanması olacaktır. Bu güzellikler tanıtıldıktan ve insanlar da melekelerini kullanmaya teşvik edildikten sonra tercih hakkı onlara bırakılmaktadır.

En'âm sûresi, Fâtiha'da olduğu gibi, Allah Teâlâ'nın rubûbiyetini beyan ile başlamaktadır. Zira rubûbiyetle yaratma sıfatları birbiriyle bağlantılı olan vasıflardır ve yaratma olmadan rubûbiyetten söz edilemez.[658] Öte yandan rubûbiyet esnasında da sürekli yaratmalar kendini gösterir. İnsan dışındaki varlıklarda tezahür eden rubûbiyet tecellilerine işaret edilerek hem kulluk ve hamdin Allah Teâlâ'nın hakkı oluşu, eş ve ortaktan münezzeh bulunuşu ispatlanmış hem de sadece ona teslim olmak gerektiği gösterilmiştir. Âyette geçen hamd lafzı, rubûbiyetten başka Allah Teâlâ'nın sahip bulunduğu diğer kemal vasıflarını da ispat etmektedir.[659] Kâinatta hâkim olan düzen, intizam ve mükemmelliğin bütün kemal sıfatların sahibi bir zat tarafından var edildiğini görebilen birisinin boşa yaratılmadığını anlayıp Allah'a yönelmesi icap eder. Dış dünya ve evrende cereyan eden kevnî hadiseler, insanlar için birer ibret alanıdır. İnsanın bu ibretlik manzaralardan istifade etmesi iradesini o yönde kullanmasına bağlıdır. "Ancak kulak verenler kabul ederler."[660] Sûrenin bağlamıyla oldukça uyumlu olan Hz. İbrahim (a.s.) kıssası da bunun en güzel örneğidir.

Âyetlerde insan iradesine çok önem verildiği görülmekle birlikte bu mevzuda yanlışa sapmalara da müsaade edilmemektedir. Bir taraftan iradelerini hiçe sayarak mûcize talep edenler ve şirklerini meşîet-i İlahîden bilenler reddedilirken öte yandan sebepleri her şey sayma anlayışı ve çeşitli şekillerde şirke düşmeye de hayat hakkı tanınmamıştır. Nitekim sûrede bunun pek çok örneğini görmek mümkündür. "Bil ki, şayet

---

[658] Elmalılı, ***Hak Dini***, I, 264.
[659] Bikâî, ***Nazmü'd-dürer***, II, 581.
[660] En'âm, 6/36.

Allah dileseydi (meşîet) onların hepsini elbette doğru yol üzerinde toplardı."[661] Her haliyle vahye kulak vermeyen ya da bir şekilde ondan mahrum kalan insanların bir takım sapmalarla yüz yüze kalmaları kaçınılmaz olmaktadır. Allah Teâlâ'nın mücrimin arzu ettiği günaha müsaade etmesi, ona rızasından değil kula mesuliyetinin bir gereği olarak tercih hakkı tanımasından ileri gelmektedir. Müşriklerin şirke düşmeleri ve bir kısım şeyleri haram saymalarının Allah'ın meşîeti ile olduğunu iddia edebilmeleri için bir ilme dayanmaları gerekmektedir.[662] Oysa ne böyle bir ilme ve ne de bu ilmin vesilelerine sahip değildirler. Zira onlar peygamberleri de inkâr etmektedirler. Diğer taraftan işlerine gelen şeyleri kendilerinin sahiplenip gelmeyenleri Allah'a isnat etmeleri de çelişkilerini ortaya koymaktadır.

Her şeyin meşîet-i İlahî ile olması, Allah Teâlâ'nın her şeyden razı olduğunun alameti ve onları teşri' kıldığının delili değildir. Eğer böyle olsaydı insanların her yaptığının Allah tarafından emredilmiş sayılması icap ederdi. Ve kesinlikle peygamberlere gerek kalmazdı.[663] Ve neticede de imtihanın, cennetin ve cehennemin varlığının bir anlamı olmazdı. Müşrikler, meşîetin razı olmak ve emretmek demek olduğu konusunda daha önceki atalarının şirke düşmüş olmalarını örnek vermektedirler. Oysa Allah'ın meşîetine onların başlarına inen azap da dâhildir. O halde Allah Teâlâ'nın her meşîet ve yaratması her bakımdan rıza ve emrini gerektirmez. Öyleyse Allah'ın rızasının delili, meşîetinde değil emir ve nehyinde yani vahiyde aranmalıdır.[664]

Sûrede insana kendi varlığının tanıtılması sınırlarının gösterilmesi ve sahip bulunduğu donanımları kullanmanın teşvik edilmesi gözle görülür olgulardan birisidir.

Sûrenin ilk âyetlerinde icat nimetine özellikle vurgu yapıldığını görmekteyiz.[665] Bu durum şu açıdan çok önemlidir: Bütün bu güzellikleri, kemâlâtı gördükten sonra alışkanlıklarının tesirinde kalarak insanların bunları, varlıkların kendilerinden bilme ihtimalleri vardır. Yani bu cisim, eşya ve insanların kendi başlarına bir tesir ve etkiye sahip oldukları kanaatine varabilirler. Oysa dikkatle incelendiğinde zikri geçen

[661] En'âm, 6/35.
[662] En'âm, 6/148.
[663] Saîd Havvâ, ***el-Esas***, III, 1778.
[664] Elmalılı, ***Hak Dini***, III, 2083 vd.
[665] Bikâî, ***Nazmu'd-dürer***, II, 580.

cisimlerin bütün bu güzelliklere illet olmalarının mümkün olmadığı görülür. Öyleyse bu güzellik ve eşsiz hallerin hakiki sahibi ve gerçekte kendisine kullukta bulunulması gereken mercii, yer ve gökleri eşsiz ve örneksiz bir sûrette yaratan, aydınlık ve karanlıkları onlardan hâsıl eden ve insanı da topraktan varlık sahasına çıkaran Allah'tır. Burada özellikle insan üzerinde Allah Teâlâ'nın rubûbiyet ve tedbirinin yansımalarını görmekteyiz. Fiziksel yaratılış sürecinde onun adım be adım kemale doğru sevk edilmesi, süzülmesi ve kendisi için takdir edilen ömrü milimi milimine tamamlaması varlık üzerindeki inayet, rubûbiyet, kudret ve ilmin bir delilidir.

Varlığa baştan sona hâkim olan, hayat veren, onları evirip çeviren ve onlar üzerinde rubûbiyetini icra eden Allah'ın emirlerine ve Peygamberine uymak dururken bütün varlığa muhalefet edip Yaratana başkaldırmak neyle ve nasıl izah edilebilir?

Allah Teâlâ'nın her şey üzerinde hâkim olması, sonsuz ilmi ve kudretiyle her şeyi hassas bir dengede tutması ve insanın bütün yaptıklarından haberdar olması gibi kemal vasıflar, insanın iradesini teslim olma yönünde kullanmasında önemli birer sebep olsa da onu icbar edici konumda değildir. Ancak böyle bir neticeye varmak için her şeyden önce aklın birer işlevi olan tezekkür, tedebbür ve tefekkür yetilerini kullanmak gerekmektedir. Kur'ân, insanın bütün duyu ve duygularına hitap ederek aklını, mantığını, kalbini, ruhunu ve vicdanını tatmin etmekte ve huzura kavuşturmaktadır. Yeter ki beşer, bütün his ve işlevleriyle ona yönelsin ve delillere kapalı durmasın. Haliyle bu şekilde bir tatmin gerçekleştikten sonra insan, iradesini Hak istikametinde kullanacak ve ona teslim olacaktır.

Göklerde ayrı, yerde ayrı, iyilik ve kötülüklerde farklı farklı ilah yoktur. Bütün bunlar yapan tek bir ilahtır. Bu şekilde iyilik ve kötülüklerin olması farklı yaratıcılardan değil insanlara verilen iradeden kaynaklanır. Kaldı ki kâinatta hassas teraziler üzerine kurulu olan düzen, insicam ve ahenk, tek bir yaratıcıyı ve onun sonsuz ilmini zorunlu kılar. İnsanın, yerin ve göklerin İlahı aynı ilah olduğundan bunlar arasında da bir uyum ve ahenk vardır. Yoksa yerden biten bir bitki ya da semadan inen bir yağmur insan hayatı açısından elverişli olmayabilir ve onun ölümüne yol açabilirdi. Bütün bunların hemen hepsi aynı elden çıktığından ve üstün bir kudret ve sonsuz bir ilim sahibi tarafından yaratıldıklarından aralarında da bir uyum bulunmaktadır. Öyleyse Allah Teâlâ'nın

rubûbiyet tecellilerini ve kâinattaki hassas dengeleri tefekkür ettiği zaman insanoğlu, Allah'ı bilip tanıyabilir ve kendisinin yaptığı her şeyden haberdar olduğunu idrak edebilir. İnsanoğlu, ilmi, kudreti, hâkimiyeti, kemal, cemal ve rubûbiyetiyle Allah Teâlâ'yı tanıdığında kulluk konusunda ve inanç noktasında yanlışa düşmez ve kendisini sadece yaratan Rabbine teslim eder, iradesini o yönde kullanır. Hâsılı bütün bunlar neticesinde insan, iradesini Allah'ın kendisi için vazetmiş olduğu kanunlara uyma yönünde kullanmalıdır.[666]

Sûredeki ilk üç âyet, sûrenin mukaddimesini oluşturmakta[667] ve hamd ve senanın Allah Teâlâ'nın hakkı olduğunu delilleriyle ortaya koymaktadır.[668] Dolayısıyla bir manada bu üç âyeti anlamak, sûreyi anlamakla eşdeğer kabul edilebilir. İnsan, varlık ve Allah enine boyuna ele alınıp tanıtıldıktan sonra insanların iradelerini teslim olama yönünde kullanmayışları ve âyetlerden yüz çevirerek inkâra saplanmaları hayretle karşılanmıştır. Kâinatta hilafet vazifesini icra edecek şekilde iç-dış melekelerle donatılan insanın, kendisine verilen bu donanımları yaratılış istikametinde kullanarak varlığı doğru okuması ve imtihan bilinciyle hareket edip şükrünü eda etmesi arzulanmaktadır. İnsanoğlu, İlahî vahyi kendisine rehber kabul edip hem nefsini hem de evreni doğru analiz ederek Allah'a teslim olursa istenen netice hâsıl olmuş demektir. Ne var ki bir kısım insanların kendilerine bahşedilen bu fakülteleri istendiği şekilde kullanmadıklarını yine sûrede verilen örneklerden anlamaktayız. Kur'ân, sürekli onları zikri geçen özellikleri kullanmaya davet ederken onlar, ısrarla kullanmamakta ayak diretmişlerdir. Bu durum çok önemsenmiştir. Zira insan bu hususiyetlerini kullanmadığı takdirde ne esma ve sıfatlarıyla Allah Teâlâ'yı, ne kendi nefsini ve ne de varlığı doğru tanıyabilir.

Deliller üzerinde düşünmeyen insanlara geçmiş kavimler hatırlatılır. Geçmiş milletlerin hallerine bakıp onları tefekkür eden ve onlardan gerekli dersi çıkaran birisi hayatın abes olmadığını, boş yere yaratılmadığını ve yaratılışının bir hikmeti bulunduğunu anlar ve Allah'a teslim olarak Kur'ân'a kulak kesilirdi. Öyle olmasaydı yaratılış gayeleri istikametinde yaşamayan toplumların helak edilmeleri bir şey ifade etmezdi ve onların başlarına gelen hadiselerin tekrar tekrar hatırlatılması da gayesiz kalırdı. "Biz

[666] Seyyid Kutub, ***Zılâl,*** II, 1031.
[667] Saîd Havvâ, ***el-Esas***, III, 1571.
[668] Tabâtabâî, ***el-Mizan*****,** VII, 8.

onlara, size vermediğimiz imkânları vermiş, gökten üstlerine bol bol yağmur göndermiş, ayaklarının altından ırmaklar akıtmıştık."[669] Âyetin genel durumuna bakılırsa, burada helak edilen insanların helak edilmeden hemen önceki hallerinden bahsedildiği söylenebilir. Nitekim bunun da bir İlahî adet olduğu sûrede başka bir âyette şöyle açıklanmıştır. "Kendilerine verilen öğütleri terk edip unutunca üzerlerine her şeyin, her zevk ve nimetin kapılarını açtık. Nihayet kendilerine verilen bu genişlik ve serbestlikle tam ferahlandıkları sırada, ansızın onları kıskıvrak yakaladık da bir anda bütün ümitlerini kaybediverdiler!"[670] Böylece hem Hz. Peygamber(s.a.v.)'in muhatabı olan müşriklerden bazılarının helakin eşiğinde olduğu vurgulanıp mü'minlerin teselli edildiği hem de henüz Hakkı bulmamış ancak istidadını da tamamen yitirmemiş olanların uyarıldığı söylenebilir.

Müşriklerin inkârda ayak diretmeleri, vicdanen ölmemiş insanlarda bir tiksinti uyaracak şekilde resmedilmiştir. Böylece onların karşılarına bir ayna konularak hem kendi hakikatleri gösterilmiş hem inananlar ve inanma kabiliyetlerini henüz kaybetmemiş olanların vicdanları harekete geçirilmiş hem de Allah Teâlâ'nın hilmi, yumuşaklığı nazara verilmiştir.[671]

Kendilerine melek peygamber gönderilmesini talep edenlere buna gereksinim duymayacakları, ihtiyaç duydukları şeyin kendi varlıklarında mevcut olduğu telkin edilmektedir.

Allah Teâlâ, bu ümmetin daha önce helak edilen milletler gibi olmasını dilemediğinden talep etmiş oldukları hissî mûcizeleri onlara göstermemiş ve o hissî mûcizeleri çok da kayda değer bulmamıştır. Zira Allah Teâlâ, böyle yapmakla adeta onlara "siz benim fıtratlarınıza yerleştirdiğim fakültelerinizi kullanın, sizi bana ulaştıracak, beni tanıtacak ve neticede bana teslim olmanızı sağlayacak argümanlara ulaşabilirsiniz. Sizin donanım ve seviyeniz bunun için gayet elverişlidir." demektedir. Bu da esasında bir taltif ve teşviktir. Nitekim büyük emanetlerin altına girecek ve Allah katında kıymet ifade eden işler başaracak olanlar, cebren bir şeyler yaptırılanlar değil gönüllü olarak kendi iradeleriyle işin içerisinde yer alanlardır.

---

[669] En'âm, 6/6.
[670] En'âm, 6/44.
[671] Seyyid Kutub, ***Zılâl,*** II, 1039.

Bir kısım müşrikler, hiçbir zaman hayatın gayesini, peygamberlerin sorumluluklarını ve gönderiliş sebeplerini kavrayabilmiş değillerdir. Her şey ayan beyan görülecek, gayba iman diye bir şey olmayacaksa, imtihan ve iradeden nasıl söz edilebilir? Peygamberlerin ve kitapların gayesi olacakları önceden haber vermek ve uyarmaktır. Yoksa bizzat onları yaşatarak göstermek değildir. Bir meleğin hakikatiyle görünmesi demek, imtihan gizeminin sona ermesi ve peygamberlerin en önemli vazifelerinden olan uyarının gerçekleşmemesi anlamına gelmektedir.[672] O zaman zaten isteseler de istemeseler de iman etmek zorunda kalacaklardır. Ancak böyle bir iman, makbul bir iman olmadığı gibi dünyanın yaratılış hikmetine de aykırıdır.

Müşriklerin anlık mûcize taleplerine karşılık Kur'ân, sürekli ve bütün melekeleri işletmeyi gerektiren bir sistem üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla uyarı, bildirme ve yol göstermeyle peygamberin vazifesi bitmekte sıra bu direktifler ışığında insanın sahip olduğu fakülteleri kullanmasına gelmektedir.[673]

Hakikati bütün tafsilatıyla mahiyetine uygun ve net bir şekilde ortaya koyan Hakkın kelimelerinde eksik ve kusur bulmak mümkün değildir.[674] O, hakkın ve adaletin ta kendisidir. Kitap ehli hakikati itiraf etmese de durum bundan ibarettir. Zira bu kelimelerin dayanak noktası ilm-i İâhîdir. Dolayısıyla onların farklı düşünmeleri bu hakikati değiştirmemektedir. Konuyla ilgili karışıklığa mahal bırakmayacak şekilde son noktayı koyacak olan Kur'ân'dır. O, mevzuları tastamam ve kâmil bir surette anlatarak en küçük şaibe karışmayacak şekilde beyan etmiştir. Eşyanın ve varlığın mahiyetine mutabık bilgiyi ancak Allah Teâlâ sonsuz ilmiyle kuşatıp vereceğinden bu bilgi ve hükümleri nakzetme imkânı da bulunmamaktadır.

Kendilerine verilen melekeleri öldürmüş, onları tamamıyla zayi etmiş olan insanların yapılan ikazlardan etkilenmeyecekleri çeşitli vesilelerle ifade edilmiştir. Uyarı, gerek manen dirilme endişesi ve düşüncesi taşıyanlar ve gerekse tekrar dirilip hesap verme anlayışına sahip olanlar için ancak bir şey ifade eder. Zira ancak onlar dünyanın oyun ve eğlencesine karşı direnebilir, heva ve heveslerine rağmen vahiy kaynaklı rehber olan hüdayı tercih edebilirler. Körler, sağırlar halini alıp madde ötesine kapalı hale ge-

[672] Ebussuûd, ***İrşâd***, II, 174.
[673] Seyyid Kutub, ***Zılâl***, II, 1093.
[674] En'âm, 6/115.

lenler kendilerine yapılan ikazlardan etkilenmeyeceklerdir. Onlar, kâinatın dilinden anlamadıkları gibi Kur'ân'ın da Peygamberin de söylediklerinden bir şeyler sezemezler. Benzerlikler kurarak ibret alamazlar, duyarsızdırlar ve bunlardan dolayı da gelen uyarıların dilinden anlayamazlar. Ardına düştükleri batıl putları hiç sorgulamayan insanların hakkı bulmaları adeta imkânsızdır. Ancak onların kendilerine fayda verip vermeyeceği hususunda kuşkuları olanlar ve bu batıl şeyleri kritiğe tâbi tutanlar doğruyu bulabilirler.[675]

Eşraf takımı, avam halka "eğer siz, sizin gibi bir beşere itaat edecek olursanız, büyük bir kayba ve hüsrana uğrarsınız"[676] diyorlardı. Bu aristokrat kesim halkın kendilerine itaat etmelerinde bir beis görmedikleri, hatta bu imkânı ellerinden kaçırmamak için her yönteme başvurdukları halde insan olan bir peygambere itaat edilmesini tuhaf buluyorlardı. Bu da onların samimi davranmadıklarını, tutarsızlıklarını, yalan söylediklerini ve asıl sorunlarının nefsâniyet olduğunu göstermektedirler.

Müşriklerin "bizim de görebileceğimiz bir melek gönderilmeli değil miydi?" (En'âm, 6/8) şeklinde olan itirazlarına yer verildikten sonra "Senden önce de nice peygamberlerle alay edilmişti." denmesi, onların bu taleplerinin de alay içerikli ve küçük düşürme hedefli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla böyle kendi donanımlarını kullanmaya yanaşmayan insanların iradî olarak Allah'a teslim olmaları beklenemez.

Yeri gelir âhirete intikal edilir. Kendilerini zayi etmeyen insanlara iş işten geçmeden üzerlerine düşeni yapmaları söylenir. Allah Teâlâ'nın rubûbiyet tecellileri sıralanır, isim ve sıfatlarıyla tanıtılır ve neticede ona gönüllü olarak teslim-i silah etmek gerektiği işar edilir. Yerine göre muhakemeler yaptırılır, meselenin hakikati ve Allah'ın mesajı ve elçisine uymaları gerektiği onlara gösterilir.

### *(2) Allah Teâlâ'nın Hakîm ve Habîr oluşu ve onu hakkıyla takdir etme*

Âhirete inanmak, aynı zamanda Allah Teâlâ'nın hakîm ve habîr olduğunu da kabul etmek demektir. Böyleleri ise haliyle hem evren hem de kendi varlıkları üzerinde

[675] Bkz. Ebussuûd, ***İrşâd***, II, 214.
[676] Mü'minûn, 23/34.

düşünen insanlar olacaktır. Dolayısıyla hayatın gayesini ve insanların ihtiyacı olan her şeyi, şerh ve beyan eden Kur'ân'a onların inanması gayet tabiîdir.

Hiç kuşkusuz bütün hüküm ve tasarruf yetkisi Allah'a aittir. Her şeyi çepeçevre kuşattığı gibi kullarını da ihata etmiştir. Her şeyden ve onların her halinden haberdardır ve Allah hiçbir şeyi boş yere yaratmamıştır.[677]

Allah Teâlâ'nın tam hüküm ve hikmet sahibi ve her şeyden hakkıyla haberdar olması bile ona teslim olmak, hayatın gayesini idrak etmek ve peygamber ve kitaplara iman etmek için yeterli sebeptir. Varlık doğru değerlendirildiğinde Allah Teâlâ'nın hakîm ve habîr oluşu rahatlıkla anlaşılabilir. Düşünüldüğünde göklerin de, yerin de, insanoğlunun da yegâne İlahının Allah olduğu idrak edilebilir. Şayet bunlar için farklı farklı ilahlar söz konusu olsaydı evrendeki göz kamaştırıcı nizam ve ahenge şahit olmak mümkün olmazdı. İşte bu şekilde Allah, isim ve sıfatlarıyla takdir edildiğinde gerçekte teslim olunacak hakiki merciin Allah olduğu görülecektir. Bütün türleriyle şirklere bir göz atıldığında, Allah Teâlâ'yı atıl bırakma ve işlevini yok sayma düşüncesiyle az çok bir alâkalarının olduğu görülür.[678] Oysa insanoğlu aklını işlevsel hale getirse ve evren üzerinde düşünse varlığın her karesine Allah Teâlâ'nın her an müdahalesini idrak edebilir. Ve sadece ona teslim olup ona kullukta bulunur. "O, her an yeni tecellilerle iş başındadır."[679] Evrende tezahür eden terbiye, tekâmül ve hudus Allah'ı gösterir. Allah, kâinattaki her şeyin mâlikidir, her şeyi evirip çeviren, kendi kabiliyetleri istikametinde her varlığı terbiye eden, mahlûkatın varlıklarını devam ettiren odur. Allah'ı gerektiği gibi tanımama, O'na şirk koşmanın, O'nu inkârın, O'nun hakkında yanlış tasavvurlar ve inançlara sahip olmanın en başta gelen sebebi olmuştur. Verilen örneklerin bir taraftan Allah'a teslimiyeti gerektirecek keyfiyette bulunması diğer yandan ise kendisinden sonra takdim edilecek delile mukaddime olması gayet dikkat çekicidir. Sunulan örneklere[680] bakıldığında aynı zamanda onların Allah Teâlâ'nın hakîm ve habîr oluşuna bir delil hüviyeti taşıdıkları görülecektir. Bu ise Allah'ın şehadetini haber vermek demek olan vahye ve onu getiren Peygambere teslim olmayı gerektirir. Sahip oldukları donanımları kullanan insanlar bu delillerden başka bir şeye ihtiyaç duymayacaklardır.

---

[677] En'âm, 6/18.
[678] Elmalılı, ***Hak Dini***, I, 575–576.
[679] Rahmân, 55/29.
[680] Bkz. En'âm, 6/10–18.

Bu şekilde Allah'a ait bir kısım isim ve sıfatlara yer verilerek insanların üstesinden gelemedikleri bazı duygularını aşmaları sağlanmaktadır. İnsanoğlu Allah Teâlâ'yı tanıdıkça sadece ona teslim olacaktır. Allah'a teslim olan bir insansa kendisine engel olan ve önüne setler çeken dürtü ve zaaflarından kurtulacaktır. Haliyle böyle birisinin Allah'ın göndermiş olduğu peygamberine tâbi olmaması, ona teslim-i silah etmemesi de düşünülemez.

Madem Kur'ân'da vazedilen emir-yasak ve hükümler, ilmi her şeyi kuşatan Allah'tan gelmiş ve buyruklarını bildirmek için insanlar arasından birisini Peygamber olarak görevlendirmiş öyleyse sınırlı bir kapasite ve zayıf bir yapıya sahip olan insanın kendi maslahatı için bunları kabullenip itaat etmesi gerekir.

Allah, hakîm ve habîr olmasının bir gereği olarak peygamberler göndermiştir. Gerek sûrenin başlarındaki bir kısım âyetler[681] ve gerekse daha sonra gelecek olan bazı âyetler bir manada Allah Teâlâ'nın hakîm ve habîr olduğunun ispatı gibidir. Zira tarih boyunca gelen bir kısım peygamberlerden bahsedilecek ve ardından "Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmemiştir" diyerek (isim ve sıfatlarıyla) Allah'ı gerektiği gibi takdir edemeyenlere işarette bulunulacaktır.[682] Nitekim insanlar böyle demekle kendileri için gerekli ve elzem olan şeyleri, hayatlarının gayesini, yaratılış hikmetlerini kavrayamamış ve dolayısıyla da Allah Teâlâ'nın hakîm ve habîr oluşunu idrak edememiş olmaktadırlar. Bu şekilde nübüvvet ispatlandığında Allah Teâlâ da gerektiği gibi tanıtılmış ve ispatlanmış olacaktır.

Allah'ı isim, sıfat ve fiillerinde hakkıyla takdir edemeyenler haliyle ona teslim de olmamışlardır. Yani peygamberleriyle göndermiş olduğu mesajına kulak vermeyip kendi heva ve arzularının peşine düşmüşlerdir. Öte yandan Allah Teâlâ'nın bir peygamber göndermediğini iddia etmek, Allah'ı isim, sıfat ve rubûbiyetiyle gerektiği ölçüde takdir edememek demektir. Allah'ı hakkıyla takdir edebilen bir insanın peygamberliği inkâr etmesi mümkün değildir.

Kendilerini zayi etmelerinden, kalplerinin ve akıllarının üzerine örtüler germelerinden ötürü hakikati kabul ve tasdike yanaşmayanların bütün bu engellerin bertaraf

[681] En'âm, 6/10–18.
[682] bkz. En'âm 6/91.

edildiği âhiret âleminde düştükleri acınası halleri nakledilerek gerçek idrak sahiplerine rehberlik yapılmıştır. Müşrikler dünya hayatına aldandıkları ve sahip bulundukları donanımları inkişaf ettirmediklerinden dolayı insanı hakiki görevinden alıkoyan oyun ve eğlence türünden şeylerle meşgul olmuş ve derin bir gafletin içerisine kendilerini salmışlardır. Bu sırada inanan insanlara da inançlarından döndürmek için yapmadıklarını koymamışlardır. Bütün bu eza ve cefalara katlanmak mü'minlerin teslimiyetlerinin göstergesi olduğu gibi müşriklerin bu tarz yöntemlere başvurması da tarih boyunca kendisini gösteren sabit bir realitedir.[683] Daha önceki peygamberler ve onlarda hâkim olan sünnetler nazara verilmek suretiyle iman ve teslimiyetin gereği olarak nasıl davranılması lazım geldiği telkin edilmektedir. Mesele sadece sözle "teslim oldum" demekle kalmamakta bunu davranış ve yaşantıyla da göstermek gerekmektedir. Nitekim gerçek liyakat ve teslimiyet de bu imtihanlarla ölçülmektedir.

Allah onlardan iradeleriyle ve melekelerini kullanarak teslim olmalarını istemektedir. İşte bundan dolayı da mûcize talepleri dikkate alınmamış gerçekte hakka teslim olmamalarının sebebi beyan edilmiştir.

İmtihan gereği Allah, insanları kendi tercihlerini yapacak donanımda yaratmıştır. Onlar kendi tercihlerini kendileri yapmalıdır. Kendilerini zorla iman ve teslimiyete sevk edecek bir mûcize gösterme ya da herhangi bir zorlamada bulunma tasvip edilmemiştir. Ancak zaaf ve nefsaniyetlerine takılmayarak donanımlarını zayi etmeyenler, var olan deliller ve hakikatler üzerinde düşünüp tefekkür ettikten sonra hak istikametinde tercihlerini yapabilirler.

Şayet onlar gerçekten işitip görebilselerdi çevrelerinde, kendi nefislerinde ve onlara gönderilen kitapta sayısız delile şahit olur ve hakkı bulabilirlerdi. Yerine göre neredeyse iradelerini ellerinden alacak şiddetli musibetlere maruz kaldıklarında Allah'a teslim olsalar da kendilerine geldiklerinde küfür ve inatlarına devam ederler. Ta ki kendileri için "dönüşü olmayan son" demek olan nihaî azap gelinceye kadar. O an geldiğinde ise artık onlar için hiçbir çıkar yolu olmayacaktır.

### *(3) Vahye olan ihtiyaç ve müşriklerin dünyası*

[683] En'âm, 6/34.

Zaman geçtikçe müşrik toplumlarda husule gelen yanlış uygulama ve muhakemeden uzak davranışlar, onların sağlam bir bilgi kaynağına olan ihtiyaçlarını gözler önüne sermektedir. Müşriklerdeki kuruntular, yalanlar ve hakiki bir temele dayanmayan zanlar onların vahiyden mahrumiyetlerinin veya vahye kulak vermemelerinin bir göstergesidir. Gerçek manada teslimiyeti ihraz etmiş olan birisi bu tarz vehimlerden kendisin kurtardığı gibi heva ve arzularına uymaktan ve böylece şirke düşmekten de kendisini korumuş olur. Arzularına uyup çeşit çeşit yollar ve şirkler ihdas etme vahye teslim olmamanın önemli göstergelerinden birisidir. Kur'ân-ı Kerim, müşriklerin Hakka teslim olmama nedenlerinin en önemlilerinden birisi olarak nefsaniyeti önlerine koymaktadır. Peygamberlerden sürekli farklı taleplerde bulunmaları da bunun en somut örneklerinden birisidir. "Bir de: Ona 'bizim de görebileceğimiz bir melek gönderilmeli değil miydi?' dediler."[684]

Müşrikler, Hakkın şâhitliğinden ve sağlam ilim kaynaklarından istifade etmediklerinden her adımlarında şirk unsurlarıyla yüz yüze kalmaktan kendilerini kurtaramamışlardır. Dolayısıyla müşriklerin Allah Teâlâ, peygamberler, melekler, şefâat ve tapmış oldukları nesnelerle ilgili ileri sürdükleri şeyler, genelde vehmin ürünü ve ilimden uzaktır. Ve aynı zamanda nefsin istek ve arzularına dayanır.

Müşrikler yapageldikleri batıl şeylerde ve iddia ettikleri fikirlerinde bile kesin bir bilgi ve hak bir düstura dayanmamaktadırlar. Vehimleri ve batıl tasavvurlarına göre hükümler vermektedirler. Dolayısıyla onların Kur'ân ve Allah Resûlü hakkında ileri sürdükleri şeylere nasıl itibar edilebilir? Zira onlar kesin bilgiye dayanmadıkları gibi hakkın şâhidi olan doğru bilginin kaynağı Kur'ân'a da itimat etmemektedirler. Onlar ancak kendi mihenkleriyle ölçer, indî, nefsanî takdir ve tahminleriyle keyiflerine göre hükümler verir ve yalan söylerler.

Vahye teslim olmayanların dünyasında heva ve heves hâkimdir. Şeytan ve nefsin telkin ve güzel göstermeleri baskındır. Ve ilimden yoksunluk, cehalet, bilgi sahibi olunmayan şeyler hakkında gerçekteki haliyle hiç örtüşmeyen söylemler ve iftiralar vardır. Zanna ve vehme göre hükümler verme ve körü körüne yanlışı izleme bahis mevzuudur.

---

[684] En'âm, 6/8.

Vahye tâbi olup nura çıkanla ona uymayıp karanlıklar içinde kalan, ilim nedir, şahitlik nedir bilmeyen, sadece vehimlerine, kuruntularına, hevasına ve şeytana uyan elbette bir olmaz. Ne var ki Şeytan'ın güzel göstermesiyle bu çirkin şeyler de güzelmiş gibi telakki edilir. Bir kısım insanlar, insan ve cin şeytanlarının tezyini ve vesvesesiyle iş yaparken diğer bazıları da vahyin rehberliğinde yol alırlar.

Bir tarafta iyilik ve hidayete girme kabiliyetini tamamen yitirmiş, cin şeytanlarının telkinlerini seslendiren, kendileri karanlıklar içerisinde oldukları gibi insanları da karanlıklara çağıran liderler zümresi ya da insan şeytanları yer almaktadır. Onların karşılarında ise insan ve cin şeytanlarının tezyin ve diyalektiklerine aldanarak küfür ve karanlıktan kendilerini kurtarmayı düşünmeyen bir kısım sıradan insanlar bulunmaktadır. İlahî vahye kulak vermemeleri halinde onlar, haddizatında güzel olmayan batılı güzelmiş gibi telakki eder, insan ve cin şeytanlarından gelen zehirli okları, vehimlerle örülü olan dünyalarında sezemezler. Şeytandan gelen sinyallere kulak verme onlarda körlük hâsıl eder ve yaptıkları çirkin şeylerin gerçek yüzünü göremezler.

Şirk dünyasında hevâlar, arzular söz konusu olduğundan ve her insanın istek ve arzuları da farklılık arzettiğinden çokluk vardır, kargaşa vardır. Bir başka ifadeyle bir tane karanlık değil, karanlıklar vardır. İşte şirkin temel dayanak noktası da insandaki bu boşluklardır. Yoksa evrende kesinlikle şirke yer yoktur. Karanlıkların temelinde insanın beşerî zaafları olduğundan karanlıklar insanlar kadar çoktur. Bu karanlıklardan kurtulmaları için ise Allah, insanlara peygamberlerini göndermiştir. Öyleyse hayır ve hakkı bilmenin yolu heva ve heves değil, basiret ve vahiydir. Hakkın şâhitlerini ve meseleleri mahiyetlerine mutabık olarak ortaya koyan âyetlerini göz ardı edenler, nice kötü ve yanlış şeyleri güzel ve süslü görerek yapmaya devam ederler. Oysa bunlar haddizatında yanlış ve batıl olan şeylerdir.

Nefsanî arzu ve isteklerini kutsamaktan kurtulamayan insanlar haliyle bunu tatmin etmek için başkalarının hakkını çiğneyecek ve zayıf halka baskı uygulayacaklardır.

Kur'ân, hevâlarını ilahlaştıran insanların arzularına uyarak yaptıkları davranışlara "bağy" adını verir. Kendi payına düşene ve hakkına razı olmayıp, başkalarının hak-

kına el uzatmak, tecavüzde bulunmak demek olan "bağy", Allah'ın dininden sapmaların temel nedenidir. Zaman zaman resullerin yeniden tebliğ ettikleri Allah'ın dininden çıkan ve ihtilafa düşen insanlar, hiçbir zaman iyi niyetle ve iyi niyetli yanılmalarla ihtilafa düşmemişlerdir. Sadece "bağy" nedeniyle ihtilafa düşüp, Allah'ın dinini yeniden şirke dönüştürmüşlerdir.[685]

Şeytanlarla elbirliği eden şeytanlaşmış zümreler ve ileri gelenler, nasıl dışı güzel göründüğü halde içi karanlıklardan ibaret olan söz ve münakaşalarıyla âhiret endişesi taşımayan insanları ve avam halkı aldatıp kendi ağlarına düşürüyorlarsa aynı şekilde her şehrin ileri gelen mücrimleri de hileler çevirerek insanları aldatırlar.[686] Bunları da ancak Kur'ân ve vahiy dürbünüyle bakanlar sezebilirler. Yüksek mevkilerde, devletin ileri kademelerinde bulunan makam-mansıp sahibi ileri gelen mücrimler, kurmuş oldukları bir kısım hilelerle insanları oyalar ve kendilerine göre helaller-haramlar tayin ederek meşruluk kıstaslarını değiştirirler. Bu grup esasında azınlığı teşkil etmekle birlikte onların üzerlerinde özenle durulmuştur. Zira toplumu yönlendiren, çeşitli tuzaklarla haktan uzaklaştıran ve onların dini kabul etmelerine ve Allah'a teslim olmalarına mani olan, insanlar arasında şeytan vazifesi görüp dışı süslü sözlerle onları aldatan bunlardır. Onların toplumda en azından fonksiyonlarını icra edemez hale getirilmeleri insanları ıslah edip faziletli bir medeniyet inşa etmede çok önemli bir faktördür.

Kur'ân-ı Kerim köleleştirilerek düşünmeyi unutmuş insanlara aklî melekelerini kullanmayı öğretir, sorular sorarak zihin jimnastiği yaptırır, önceki peygamberlerden örnekler sunarak teşvik eder. Yanlışa düştükleri mevzuların sahih ve doğru olanını göstererek onlara gerçek hürriyetin yolunu gösterir. Öte yandan insanın gerçek hüviyetini, saygınlığını ve bütün insanların kendinden sorumlu olduğunu ve âhirette herkesin tek başına Allah'a mülaki olacağını ihtar eder. Varlığın melekûtu anlatılarak Allah Teâlâ'nın rubûbiyetinin şümulü gösterilir ve putların hiçbir fonksiyona sahip olmadığı, Allah'a ait yetkileri gasbeden müstekbirlerin ancak Allah'ın izni dâhilinde zarar verebilecekleri delilleriyle ortaya konur. İnsanları uyanışa sevk etmek için Kur'ân; tarih, kâinat ve insan üçlüsünden örnekler verir ve onları ibret almaya çağırır. Körü körüne atalarından tevarüs ettikleri şeylere bağlı olan insanlara düşünme öğretilerek onların

[685] Ali Ünal, ***Mekke Resûllerin Yolu***, s. 30–31; Bakara, 2/213.
[686] Bkz. Mehâimi, ***Tefsir***, I, 235; En'âm, 6/123.

hidayeti bulmalarının önü açılmış olur. Ve sonuçta melekeleri yerli yerine oturan bu insanların heva ve hevesleri adına bir beklentileri de olmadığından peygamberlere uymaları gerçekleşmiş olur. Böylece kendilerini her türlü sunî bağdan da kurtarmış olurlar. Ve bu aşamadan sonra da ileri gelen yetkililerin tehditlerine aldırış etmezler. Diğer yandan akıllarını kullanmaktan yüz çevirip köleliğe razı olan insanlar içinse yapacak bir şey bulunmamaktadır. Ve Kur'ân, bu kesimi takınmış oldukları bu tavırları yüzünden müstekbirlerle (büyüklük taslayanlarla) aynı kategoride ele alır.[687]

Herkes kendi hesabına işlemiş olduğu günahlardan ve yaptığı amellerden kendisi sorumludur.[688] Şeref ve onurlarının farkında olup nefislerini keşfedebilenler onu başkalarının esaretine vermeyecekleri gibi kendi sınırlarını aşarak bağy ve tuğyana da girmeyeceklerdir. Ki bu hususlardaki dengesizlikler toplumdaki tefrika ve fesadın da temel nedenidir. Dolayısıyla her bir fert kendisini, şahsî sorumluluğa alıştırmalı ve bu konuda hürriyetini hiç kimseye vermemelidir. Her şeyde ve her yede rubûbiyet delillerini müşahede ettikten sonra tam tevhide erenler ve gerçek hürriyeti elde edenlerle nefsânî bir takım zaaflar sebebiyle başka yollara ayrılıp gidenler arasında hükmünü verecek olan Allah'tır. Özellikle halk tabakasından olan insanların kendilerine uygulanan baskılar ve sindirme girişimleri sebebiyle ve bunları bahane ederek onlara kıymet katan aklî, ruhî ve vicdânî işlevleri atıl bırakma ihtimalleri vardır. İşte bu noktada insanoğluna kendi sorumluluğunun ve dünya hayatında ona biçilen rolün hatırlatılması çok önemlidir.

O, hakları olmadığı halde büyüklenen müşrikler, Kur'ân'a tâbi olup İslam'a girmeyi kibirlerine yediremediklerinden şeytanın telkin ve vesveselerine aldanmışlardır. Ancak bir gün gelecek mutlaka anlayacaklardır. Kendi iradeleriyle peygamberlerin getirdiği hakikatlere iman etmeyenler ızdırar hali geldiğinde zorunlu olarak iman edeceklerdir. Ne var ki kendilerini imana mecbur bırakacak bu ahvalin zuhuru anında edilen bu iman, onlara bir fayda sağlamayacaktır. Âyetlerde haber verilen hususları daha önceden yalanlayanlar, bunlar bilfiil vukua geldiğinde inanmakla bir kâr elde edemeyeceklerdir. Zira artık irade ve ihtiyara yer kalmamış, gaybı tasdik gibi bir ihtimal ortadan kalkmış ve her şey ayan beyan zuhur etmiştir.

---

[687] bkz. Sebe', 34/31–33.
[688] En'âm, 6/164.

Allah'ın emri geldiğinde, hiçbir fayda ve zarar vermeyen batıl inançlarının kendilerine bir menfaati olmayacak, kurmuş oldukları şirk sisteminin onlara bir yararı dokunmayacaktır.[689]

Allah'tan gelen vahye iradî olarak tâbi olma sûrenin temel özünü teşkil etmektedir. Bu çerçevede âyetlere bakıldığında sûrenin her biriminde bu özü görmek mümkündür. Sûre, aynı gaye etrafında bu farklı ve olabildiğine çeşitli materyalleri insicamlı bir şekilde bir araya getirmiştir.

Sûrenin yetmiş birinci âyetinden sonra özellikle hidayet kavramının çok tekrarlandığını görmekteyiz. Ki bu, vahiy ve orada zikredilen ve zikredilmeyen daha başka peygamberlerle temsil edilen doğru yol demektir.[690] Demek ki saf, dosdoğru olan yol, Allah Teâlâ'nın Kur'ân'la ve sair vahiylerle bildirdiği yoldur. Zira o hakkın bizzat kendisi ve ifadesidir. Öyleyse sadece ona teslim olmalı ve sadece ona kullukta bulunmalıdır. Gerek fizik ve gerekse metafizik alanı Allah'ın kendilerine bahşettiği hidayetle dosdoğru gören ve tam yakîne eren peygamberler, nasıl davranmaları gerektiği konusunda ümmetlerine çok güzel örnek olmuşlardır.

İnsanoğlu evreni dikkatle incelediğinde her şeyin görülüp gözetildiğini ve dikkatle tedbir edildiğini idrak edebilir. Evrendeki eşsiz güzellik, nizam ve terbiye, sonsuz kudret ve kemal sahibi Allah'ın eseridir. Böylece göremediği ancak tecellilerini müşahede ettiği sonsuz ilim ve kudret sahibi o varlığa muhabbet besler, kullukta bulunur ve ona teslim olur. İnsanın henüz dünyada iken gaybî olan hususlarda yakîne ermesi ve sarsılmaz bir imana sahip olması onun âlemdeki rubûbiyet tecellilerini iyi mütalaa edip kendisini kulluğa vermesine bağlıdır. İman gaybî olana olduğunda bir kıymet ifade etmektedir. Yoksa her şeyin ayan beyan ortada olduğu bir vasatta ne iradeden ve ne de imtihandan bahsedilebilir. Bu açıdan gaybe imanın dinin esasları arasında yer alması dikkate şayandır. Müşriklerin düşmüş oldukları hataların temel nedenlerinden bir tanesini de bu mesele teşkil etmektedir.

Tarih boyunca peygamberlere tâbi olunarak uyulan doğru yol esasında Allah Teâlâ'dan gelen yoldur, vahiy mesnetlidir ve rubûbiyetinin tecellilerindendir. Peygam-

[689] En'âm, 6/158.
[690] Bkz. Bakara, 2/38–39.

berlerin çağırmış oldukları doğru yol işte bu yoldur. Kur'ân'a uyanların tâbi oldukları yolla peygamberlerin izlemiş oldukları yol temelde aynı yoldur. Peygamberlerin izlemiş oldukları bu sistemde hevâya uymak değil İlahî hidayete uymak vardır. Hidayet de sadece Allah Teâlâ'nin göndermiş ve göstermiş olduğu hidayettir. İnsandan beklenen ölçünün tutturulması bunlara riayete bağlıdır. Aksi takdirde insanın sırat-ı müstakimi yaşaması mümkün olmayacaktır.

Âyetlere dikkatle bakıldığında Allah'a teslim olma, sadece onu rab olarak tanıma ve peygamberlerine uymaya teşvikin farklı üslûplarla sürdürüldüğüne şahit olunacaktır. Madem her şey tekvini olarak Allah Teâlâ'nın emirlerine itaat ediyor; "ol" dediğinde hemencecik oluveriyor. Öyleyse insanların da Hak olan Rablerinin teşriî emirlerine itaat etmeleri ve teslim olmaları icap eder.[691] Namaz ve takva ise, hem Allah Teâlâ'nın emirlerine teslimiyetin en güzel ifadesi hem de bu teslimiyete engel teşkil edecek mânialardan nefsi tezkiye etmenin ve onlardan kurtulmanın en güzel yol ve yöntemidir.

Kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyup anlatan bir Peygamber geldiği halde, müşrikler hevâ ve heveslerine göre belirlemiş oldukları adet ve kurallarında ısrarlarını sürdürmüşlerdir.[692] Dikkatle bakıldığında sûrede bütünüyle İslam'ın, Allah'a teslim olmanın ve vahyi izlemenin güzelliği ve insanın kendi onur ve şerefine yakışır bir konumu ihraz etmesinin vesileleri üzerinde çeşitli şekil ve üslûplarla durulduğu görülecektir.[693] Bir tarafta insanları karanlıklardan aydınlığa çıkaran Allah Teâlâ'nın vahyi diğer tarafta ise beşere her türlü zilleti tattıran ve akıllarını hiçe saydıran Şeytan'ın vesvese ve telkinleri yer almaktadır. Her ikisinin de tezahür ve akıbetleri anlatılarak inanma kabiliyetlerini yitirmeyenlerin Şeytan'dan yakalarını kurtarmalarının önü açılmaktadır. Haram kılınan şeylerin delil ve kaynağı kıyas yoluyla bile olsa mutlaka vahiy olmalıdır. Yani ictihad semavî olmalıdır, dolayısıyla İslam'ın temellerinin tamamı semavîdir ve vahye dayanır.[694] Oysa müşriklerin kendilerine haram saydıkları şeyler, ne Kur'ân'da ne de Tevrat'ta yer almakta olup tamamen kendi arzuları ve doyumsuzluğun hâsıl ettiği

---

[691] Muhammed Reşid Rıza (1354/1935), ***Tefsirü'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsirü'l-menar*)**, Kahire, Dârü'l-Menar, 1947, VII, 530.
[692] En'âm, 6/136.
[693] Krş. Bikâî, ***Nazmu'd-dürer***, II, 720.
[694] Elmalılı, ***Hak Dini***, III, 2073; ayrıca bkz. Saîd Nursî, ***Sözler*** *(Yirmi Yedinci Söz),* 469 vd.

ihtiyaçlarının birer neticesidir. Haram kılma yetkisinin tarih boyunca hep Allah'a ait olduğu verilen somut örneklerle gösterilmiştir.

Sûrede yer alan Hz. İbrahim (a.s.) kıssası, sûrenin genel havası ile uyum arzedecek şekilde serdedilmiştir. Burada zikredilen İbrahim (a.s.) kıssasının adeta sûrenin küçültülmüş bir misali olduğu söylenebilir. Nitekim şu âyet bütün bunları özetliyor gibidir: "Şunu bilin ki ben, bütün varlığımla ve dupduru bir iman ve teslimiyetle, gökleri ve yeri yoktan var edip belli sistem ve prensiplere bağlayan (Allah'a) yöneldim. Ben katiyen müşriklerden değilim."[695] Kıssada varlığı doğru analiz edip Allah'a tam teslim olmuş bir insan modeli nasıldır, bu teslimiyet ve tevhîdin dayanak noktası ve hâsıl ettiği netice nedir sorularının cevabı vardır.

Hz. İbrahim (a.s.), "Ancak Rabbimin dilediği olur; o ne yazmışsa başıma ancak o gelir"[696] demekle kendisinin de rubûbiyet-i İlahînin hâkimiyeti altında bulunduğunu itiraf ederek ona teslim olduğunu ilan etmektedir.[697] "Rabbimin ilmi her şeyi kapsar"[698] demekle de rubûbiyet ve tedbirin bilmeye bağlı olduğunu işar etmiştir. Doğru yola hidayet etmek ve yol gösterebilmek için bilmek gerekmektedir. Görmeyen, bilmeyen aciz varlıkların rubûbiyet ve tedbirinden nasıl söz edilebilir? Cezalandırılması gereken zalimleri cezalandırmak bile sonsuz ilim ve kudreti gerekli kılar. Diğer varlık ve cisimlerin sahip oldukları tesir ise yine Allah Teâlâ'nın meşîet ve takdirine bağlıdır. Onlar kendiliklerinden bir etkiye sahip değildirler.

### *(4) Teslimiyet bilinci ve hilafet*

Sûrenin sonuna gelindiğinde artık tam teslimiyet esasına dayalı, sınırların vahiy tarafından tayin edildiği bir medeniyetin ve hilafetin temel esasları da netlik kazanmış olmaktadır. Orada, İsrail oğullarının tam teslim olamadıklarından, kendilerine göre helaller ve haramlar belirlediklerinden ve hak-hukuk dinlemediklerinden dolayı Allah tarafından, belirli bir olgunluğa erinceye ve tam teslimiyet şuurunu kazanıncaya kadar

[695] En'âm, 6/79.
[696] En'âm, 6/80.
[697] Ebussuûd, ***İrşâd***, II, 238.
[698] En'âm, 6/80.

çeşitli şekillerde cezalandırıldıklarından söz edilmektedir.[699] İşte asıl mesele öncelikle bu bilincin kazandırılmasıdır. Zaten âyetlerin bağlamı da bununla ilgilidir.

İnsanlar dilerseler Allah'ın kendilerine bahşetmiş olduğu mevhibe ve imkânları yaratılış gayeleri doğrultusunda ve vahyin rehberliğinde kullanır bir vahdet teşkil ederler ve böylece kâinattaki umumî nizama ayak uydurmuş ve hilafet vazifelerini ifa etmiş olurlar. Dilerseler de hevâ ve heveslerine göre hareket edip nizamı bozar, karanlıklara ve keşmekeşe neden olurlar. Dolayısıyla bunlardan herhangi birini tercih etme onların iradesine bırakılmıştır.

İnsan yeryüzünde bir halife ise yeryüzünün halifeleri olmanın da bir kısım kural ve kaideleri olmalıdır. Bir açıdan "halifeler kılınma" herkese ait bir hususiyettir. Ancak insanın özünü ortaya çıkarıp gerçek hilafete hazırlayacak olan en önemli unsur imtihandır.[700] İnsanlar imtihanlarla Allah adına eşya ve hadiselere yön vermeye ne kadar liyakatli olduklarını ve emanete ne kadar ehil bulunduklarını göstermiş olurlar. Sonraki yıllarda topluma yön verecek ahkâm âyetlerinin peşi peşine nâzil olması sahabenin o seviyeyi ihraz ettiğini göstermektedir. Zaten bu keyfiyeti kazanamayan insanların şirke düşmeleri her an muhtemeldir. Sahip olduklarını ve elde ettiklerini kendi nefislerinden bilme, o imkânlarla başkaları üzerinde hâkim olma ve kişisel çıkar peşinde koşma gibi haller, bu tipler için muhtemel kayma noktalarıdır. Böyleleri vermiş oldukları mücadeleleri, Allah'ı kalplerde hâkim kılmak için değil kendileri hâkim olmak ve insanları köleleştirmek için vereceklerdir. İşte bu açıdan İslam davetinin, iman, tevhîd ve teslimiyetle işe başlaması çok manidardır.[701]

Öte yandan bu yetkiyi insana veren, onu yokluktan varlığa çıkaran, onun için bir ecel tayin eden ve imtihan için bir kısım yetenekler, melekeler ve imkânlar lütfeden Allah'tır. O kendiliğinden bir şeye sahip değildir. Tevhidî sistem içinde insana düşen hilafettir. Yani yeryüzünde Allah'ın vahiyle bildirmiş olduğu esasları Allah adına uygulamaktır. Diğer bir tabirle hidayete tâbi olmaktır. İnsan hüküm koyucu değil, konulan hükümleri yerine getiricidir. Yeryüzünde insan elinin uzanabileceği kısımlar dışındaki tüm kâinatı emrine boyun eğdiren Allah, yeryüzünü halifesi aracılığıyla idare etmeyi

[699] En'âm, 6/146.
[700] En'âm, 6/165.
[701] Seyyid Kutub, ***Zilâl***, II, 1009 vd.

dilemiş ve tüm kâinata egemen olan tevhidî düzeni yeryüzünde insanın kendi iradesiyle gerçekleştirmesini istemiştir.[702] Dolayısıyla hilafet de ruhânî ve nefsânî olmak üzere iki yöne sahip olan insan için geçerlidir. Yoksa tüm kâinatta bütünüyle tevhîd hâkim olduğundan hilafetten zaten bahsedilmez. Çift tarafı olan insansa bunu kendi irade ve aklıyla gerçekleştirecektir. İşte Kur'ân'ın onu sürekli akıl ve iradesini kullanmayı teşvik etmesi ve istenilen mûcizelerin gösterilmemesi bu manada büyük önem arzetmektedir. Halifenin hak olan Allah Teâlâ'nın yolu ve sınırlarına uyması zaruridir. Şayet hevâsına uyup da hak yoldan sapar, kendi arzularına göre hükümler vazederse Allah'ın hidayetinden de uzaklaşmış olur. Allah Teâlâ, hilafet vazifesini eda edebilmesi için gerekli olan programı, peygamberleri aracılığıyla insanoğluna sürekli bildirmiştir. İzlenmesi gereken bu programda âdemoğlu metbû değil tâbidir.

Kur'ân ve Tevrât, Allah'a ait ahkâmı ihtiva etme bakımından birbirine diğer kitaplardan daha çok benzemektedirler.[703] Bu bağlamda burada mü'minler için dini bütün esaslarıyla tastamam yaşayabilecekleri zaman ve zemine kavuşacaklarına dair bir müjde ve kendilerine yapılan emir ve yasaklar mevzuunda da hassas davranmaya bir teşvikin olduğu söylenebilir. Hz. Peygamber(s.a.v.)'in izlemiş olduğu süreç Hz. Musa'nın takip ettiği vetireye çok benzemektedir. Her ikisinin de sosyolojik bakımdan önemi "devlet kuran peygamber" olmalarında yatmaktadır.[704] Burada hayatı vahiy kaynaklı tanzim etmeye yapılan vurgunun yanında hangi aşamalardan geçilerek bir vahiy toplumunun inşa edileceği de gösterilmiş olmaktadır. Çizilen bu yol haritasıyla mü'minlere yapılan teşvikin yanında dünya ve nefsaniyet derdiyle vahye tâbi olmayanlara da bir gönderme yapılmıştır.

Bölünmüşlük, hürriyetini bütünüyle kaybetme, arzuların çatışması, dolayısıyla da kaos şirkin temelinde vardır. Denge, düzen ve birlik ise tevhidin bir gereğidir. Her vücut vahdetle tecelli eder ve muhtelif vücutlar bir vahdet teşkil etmedikçe devam edemezler. Âlemde ne kadar afet, musibet ve şer varsa hepsinin temeli çokluk ve şirk iddia-

[702] Ali Ünal, ***Mekke Resûlleri Yolu***, s. 65, 227; Hussah Ahmed Abdullah el-Gazzâl, "Nazratü'l-Kur'ân fî hikmet-i halki'l-insân tahlil ve ta'lîl", **Mecelletü Külliyyeti'ş-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye bi-Câmiati Katar**, Katar, 2007, sy., 25, s. 37 vd.
[703] Vehbe Zuhaylî, ***Tefsîrü'l-münîr***, VIII, 463.
[704] Ali Sayı, ***Firavun, Hâmân ve Kârûn karşısında Hz. Mûsa***, İstanbul, İz Yay., 2012, 305.

sıdır. Beşerî felaketler ve bütün haksızlıkların sebebini şirk teşkil eder.[705] Dolayısıyla şirk ve dağınıklığın temelinde, insanların iradelerini aşan noktalarda bütün varlık ve vücudun Hak Teâlâ'nın kudret ve tasarrufunda olduğunu görmeme ve kendi nefislerine hassas bir şekilde yerleştirilen akıl, irade ve diğer melekeleri vahyin hizmetine vermeme yatmaktadır. Birinci şirke düşmemenin teminatı Allah Teâlâ'yı zât, sıfat ve tecellileriyle gerektiği ölçüde takdir etmektir; ikincisinin reçetesi ise zatında ve Hak Teâlâ nazarında hayır olan şeye ram olmaktır. Hakka razı olmayan ise, hayrı sade hayır olduğu için sevip yapamaz. Bundan nefsine ait bir menfaat arzular.[706] Ki esasında her ikisinin de yolu ve vesilesi vahiydir. Zira vahiy, saf bir ilim kaynağıdır ve hayır ve hakkı mahiyetine uygun tanımanın en önemli vesilesidir. Hakkın olduğu yerde şahsi beklentiler yer almaz. Ve şahsî beklentilerin olmayıp hep hakkın arandığı yerde ise birlik, vahdet ve tevhîd vardır. Emr-i İlahî olan vahiy, hakkın bizzat kendisini ifade ettiğinden şahsî garazlardan uzaktır. Beşer tarafından vaz edilen diğer sistemler ise şahsî istek ve arzulara dayandığından şirke ve kaosa sürükler, hakkı bizzat ifade etmez, aksine hevesleri dillendirir. Bu da hakikatin realitedeki haline uymadığından şirki ve çokluğu doğurur.

Evreni tahkik eden insan sonunda her şeyin Allah'ın tasarrufunda olduğunu görecek ve içten gelerek Allah'a tam teslim olacaktır. Kulluk, Allah'ın hakkıdır. Allah, Allah olduğu için kullukta bulunulur. Oysa diğer şeylere tapma sadece bir yanılsamadan ibarettir. Böyle bir seviye ihraz edildiğinde ise şirkten, karmaşadan, fesattan söz edilemez.

Öyleyse bir peygamber, vahiy dururken dalalet ehlinin çağırdığı ve davet ettiği tekliflere uyacak ve onların hevalarına tâbi olacak değildir. O, yaptığı bütün amellerini sırf Allah rızası için yapar ve insanlara da bunu teklif eder. Ve onların putlar adına yapmış oldukları ibadetlerden ve onlar vesilesiyle düştükleri şirklerden Peygamber uzaktır. Yapılan bir şey, Allah için olacaksa vahiy istikametinde yapılmalıdır. Zaten Allah Resûlü, böyle yapmakla emrolunduğunu da çeşitli vesilelerle ifade etmiştir.

[705] Elmalılı, ***Hak Dini***, I, 76–77.
[706] Elmalılı, ***Hak Dini***, I, 85.

En'âm sûresinde teslimiyet sahibi bir insanın özelliklerinin neler olduğuna tanık olduğumuz gibi teslim olmayan insan tiplemelerinin de ne tür hususiyetlerle donandıklarını görmekteyiz.

Teslimiyet sahibi olanlarla olmayanlar birbirinin zıddı gibidirler. Dolayısıyla teslimiyet sahibi olmayanların vasıflarını sıraladığımızda aynı zamanda teslim olanların sıfatlarını da ortaya koymuş oluruz.

Bunlar düşünmezler, ibret nazarıyla bakmazlar, sorgulamazlar, nefsânî davranırlar, sordukları sorular ve talepleri nefsaniyet kaynaklıdır, tam teslim olamazlar ve zulmü şiar edinmişlerdir. Sadece dünya hayatını nazara alarak yaşarlar, hayatlarında ciddiyet arzeden aktiviteler neredeyse yok gibidir ve yaşamları baştan sonra günah hasadından ibarettir. Yaratılış hikmetlerinin farkında değildirler, gerçek bir ilimden yoksundurlar, yalan söyler, iftira atarlar. Şeytanları veli edinmişlerdir. Özellikle halk tabakasından olanların doğruyu bulamamalarında büyüklerinin de çok tesiri vardır. Hoşlarına gittiğinden ve onlarda âhiret düşüncesi fazla yer etmediğinden büyüklerinin dışı süslü içi boş sözleri onlar tarafından kabulle karşılık bulur.

Din temelde teslimiyet esasına dayanır. Bütün delilleri teşhir ettikten sonra bunu tahlil eden insandan Allah'a teslim olması ve iman etmesi beklenir. Ne var ki müşrikler sergilemiş oldukları tutumları ve sormuş oldukları sorular ve talepleriyle böyle bir teslimiyete razı olmadıklarını göstermişler ve iman etmeye yanaşmamışlardır. Kur'ân, onların bu tarz taleplerine olumlu cevap vermemekle kalmamış neden Allah'a teslim olmaları gerektiğini de delilleriyle göstermiştir. Allah Teâlâ'nın mühlet vermesinin rahmetinden olduğu ve buna aldanmamaları gerektiği izah edilerek iş işten geçmeden üzerlerine düşeni yapmaları onlara telkin edilmiştir. Bunun için de yerine göre geçmiş milletlerden örnekler verilmiş, yeri gelmiş insanların nazarı kâinata çevrilmiş ve âhiretten sahneler aktarılmıştır.

Şirk sisteminde, hevalar ilahlaştırılmıştır. Herkes, kendi hevesi neyi arzularsa onun peşinden koşar. Dolayısıyla onda çok başlılık hâkimdir. Teslim olanların teşkil ettiği bir toplumda ise vahdet söz konusudur. Zira orada nefsaniyet değil hakkaniyet

hüküm sürmektedir. Nefsaniyetin az da olsa zuhur etmeye başladığı an, teslimiyetten inhirafın da başlangıç noktasıdır.

### d) En'âm sûresi 10–46. Âyetler

Burada âyetlerde söz konusu olan bağlam tasrîflerini göstermeyi amaçlamaktayız. Âyetler, tasrîfî yapısı gereği bir rüzgâr gibi çeşit çeşit alanlara dalıp seyahat etmekte ama yine tasrîfin bir sonucu olarak öz değişikliğine de maruz kalmamaktadır. Bizim buradaki öncelikli hedefimiz, tasrîfi yapının izlerini sürerek âyetleri anlamaya ve anlatmaya çalışmaktır.

Âyetlerde muhataplara sanki şöyle seslenilmektedir: "Düşünseniz sema ve arzdakilerin yegâne sahibinin Allah olduğunu, hallerinin gözetilip tedbir ve terbiye edildiklerini idrak edebilirsiniz. Zira size verilen fıtrat bütün bunları anlamaya müsaittir. Hem bu, sizin şeref ve onurunuza daha münasip olanıdır. O zaman nasıl Allah'ın kudret, ilim, terbiye ve rahmetinden şüpheye düşüp de size gönderilen peygamberlere sırtınızı döner ve onlardan olmadık şeyler talep edersiniz? Öyleyse siz, kendinize yakışanı yapın, iradenizi kullanın, deliller üzerinde tefekkür edin ve görüp gözetilmenizin bir yansıması olarak size gönderilen kitap ve peygamberin hak olduğunu idrak edin!"

Talep edilen mûcizelerin gösterilmeyişi ve onlara mühlet verilmesi esasında bir rahmet eseri olduğu gibi[707] daha önce helak edilenlerden bahsetmek de, tekrar dirilmenin kesin olarak vukua geleceğini haber vermek de bir rahmet göstergesidir. Ayrıca bütün bunları haber veren Peygamber ve Kitap göndermek de, tekrar dirilmenin bizzat vukua gelmesi de bu rahmetin şümulüne dâhildir. İnsan gerek fıtrat olarak ve gerekse düşünerek "Allah" diyecek istidada sahiptir. Ne var ki bu donanımlarını kendi elleriyle yaptıkları yüzünden ifsat edenler, kullanmayanlar ve nefsaniyete tâbi olanlar bu melekeleri kullanarak doğruyu bulmaları gerektiği yerde bulamazlar. Bu duyular gerektiği ölçüde işletilemediğinden onların vahiyle gönderilen hidayeti bulmaları da mümkün olmamaktadır. Ancak bir gün o birimlerle hakikat arasındaki engelleri kaldıracak olan âhiret geldiğinde onlar, hakkı mahiyetine uygun olarak göreceklerdir. Bütün bu hususlar haber verilerek kendilerini tamamıyla zayi etmeyen insanlara dünyaya kanıp nefislerini

[707] Cemâleddin el-Kâsımî, ***Mehâsinü't-te'vîl***, tsh. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Kâhire, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957, VI, 2511.

zayi etmemeleri ve akıllarını kullanarak vahye tâbi olmaları telkin edilmektedir. Yoksa kendi nefislerini tamamıyla hüsrana uğratmış olanlar zaten inanmayacaklardır. Kendilerinin İlahî rahmetten sermayeleri olan fıtrat-ı asliyelerini, akıllarını ve inanma istidatlarını suiistimal ile zayi edenlerdir ki onlar bu hakikate inanmazlar.[708] İşte gerçekte onların inanmama sebebi ve rahmetten mahrum kalma nedeni budur. Yani nefisleri lehine, ruhları ve fıtratları aleyhine dengeyi bozmuş olmaları ve iç dünyalarında dengesizlik ve fesada müsaade etmiş bulunmalarıdır.

Hem varlığı yokluktan varlık sahasına çıkaran hem de bir cisimden başka bir varlığı çıkaran Allah, onları bu şekilde yarattığı gibi varlıkların devamı için muhtaç oldukları tabiî ihtiyaçlarını da bahşetmiştir. Öyleyse, veli, dost, rehber edinilmesi ve sadece kendisine teslim olunması gereken odur.

Hakîm ve Habîr olabilmek için eşyayı mahiyetine uygun bilmek gerekmektedir. Allah Teâlâ, Hakîm ve Habîr olduğuna göre her şeyi ve her varlığı hakikatine uygun olarak bilmektedir. Dolayısıyla gerçekte Hak şahit ve kesin bilginin kaynağı yine odur. Öyleyse Allah Resûlünün nübüvvetine şahit olarak da tek başına o yeterlidir.

Allah'ın Peygamberine şehadeti, ardından ise Allah Resûlünün, Allah'ın vahdaniyetine şahitliği zikredilerek bu iki meselenin birbiriyle ne kadar bağlantılı olduğu gösterilmiştir.[709] Zatını ve varlığı en iyi bilen Allah'tır. Dolayısıyla peygamberliği ispatlamak Cenab-ı Allah'ın bu şehadetini ispatlamak demektir. Bir insan herhangi bir peygamberin hakkaniyetine inandığında doğal olarak onun Hakkın şehadetine dayalı olarak vermiş olduğu haberleri de kabul edecektir.

"Her kesin bilgi, hakkın kendine(nefsine) mutabakatı ve bu mutabakatı duyurmakla kaimdir. Binlerle, yüz binlerle kişi bir şey hakkında şu, şöyledir diye ittifakla şehadette bulunsalar, eğer nefsü'l-emirde (hakikatte) o şey öyle değilse bunlar yalancı şâhidden başka bir şey olmazlar. Çünkü şehadetleri hakkın kendine şehadetine dayanmamaktadır."[710] Dolayısıyla müşriklerin Allah Resûlünün peygamber olmadığına ve

[708] Elmalılı, ***Hak Dini***, III, 1886.
[709] Bkz. En'âm, 6/19
[710] Elmalılı, ***Hak Dini***, III, 1894.

Allah'ın şeriklerinin bulunduğuna dair yapmış oldukları şehadet hakkın kendisiyle örtüşmetiği için bir kıymet ifade etmemektedir.

Gerçek şahit, Allah'tır. O'ndan başka hiçbir âlim, ne kendisine, ne de başka varlıklara tamamen şahit değildir. İnsan bilgisinde varlıkların kendilerine uygunlukları izafî, eksik ve sadece muayyen bir yöndendir. İnsanın gerek kendisinde, gerek diğer varlıklarda gerçekten bilebildiği şeyler, Hakk'ın şahitliğini, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak sezebildiği yönlerdir. Dolayısıyla insanın Allah Teâlâ ile ilgili bilgi ve marifeti de Hakkın zatına şehadetini sezmesi ölçüsündedir. Bunun en önemli vesilesi hiç kuşkusuz vahiydir. Allah Teâlâ'nın zâtı ve sıfatlarıyla ilgili bizzat kendisi, denilebilecek ayniyet ölçüsünde bir bilgi veya şehadet ancak onun bildirmesiyle gerçekleşebilir.[711] Öyleyse, Allah'ı gerektiği gibi tanımama ve şehâdet-i Hakkın bir tecellisi olan vahiyden yüz çevirme; O'na şirk koşmanın, O'nu inkârın, O'nun hakkında yanlış itikadlara sahip olmanın en başta gelen sebebidir. İnsan Allah Teâlâ'nın varlık ve birliğini bildiğinden dolayıdır ki nefsini ve eşyayı bilebilmektedir. Zira onun eşyayı kesin olarak bilmesi Allah'ın şehadetine bağlıdır.

Allah'ı şahit tutma, yemin manası içermektedir. Allah Resûlü, Allah'ı şahit tutarak nübüvvetini muhataplarına ispatlamaktadır.[712]

Vahiy almak ve peygamberlikle vazifelendirilmek sadece bir ilham almak değil, şehadet-i İlahîyi almak ve bunu katî surette bilmektir.[713] Dolayısıyla hakkın bizzat kendisine münasip kesin bilginin kaynağı vahiydir. Peygamberin kendisine verilen bilgiler konusunda sarsılmaz bir itimada sahip olması onun bu mutabakatı kesin olarak bildiğini gösterir. Hâsılı hakkın şahadetine dayanmayan ve hakkın kendisine muvafık olmayan şehadetlerden hiçbir tanesi makbul değildir. Müşriklerin şehadeti de böyledir. Kitap ehlinin şehadetine gelince o, temelde vahye dayandığından hakikati üzere korunduğu ve ona sadık kalındığı sürece hakkın bizzat kendisine muvafıktır. Bunun aksi söylemler ise şahadet adına hiçbir şey ifade etmezler.

---

[711] Elmalılı, ***Hak Dini***, II, 1057 vd.
[712] İbn Aşûr, ***Tahrîr***, VII, 167.
[713] Elmalılı, ***Hak Dini***, III, 1895.

Kitap ehli, hakikati kendileri bildikleri halde *nefislerini zayi ettiklerinden* diğer insanlardan gizlemişler ve bile bile inkâra saplanmışlardır. Onlar için kullanılan "kendi kendilerini hüsrana uğratanlar"[714] tabiri onların gerçeği kabul etmeme nedenlerini ortaya koymaktadır.

Meselenin canlı şahitleri oldukları halde yalan söyleyip iftira atarak realiteye muhalif sözler sarfetmek ve Hakkı beyan eden âyetleri yalanlamak, büyüklüğünden dolayı bu fiilleri işleyenleri en zalimler sınıfına dâhil etmiştir. Bir tarafta Kitap ehli kendi kitaplarında Allah Resûlüne dair haberleri ve Hakkın şehadetini gizleyip yalanlıyorlar, ona sen peygamber değilsin, bizim Kitabımızda sana dair bir haber veya şehadet yok diyorlar diğer taraftan ise Mekke müşrikleri hem kendileri yalanlıyorlar hem de bu yalanlarına Kitap ehlini şahit tutuyorlar. Böylece onlar hem iftira atmış hem de âyetleri yalanlamış olmaktadırlar.

Hiçbir delil ve şehadete dayanmayıp sadece müşriklerin temelsiz iddia ve kuruntularının ürünü olan putlar, dünyada iken insanların bir kısım zaaflarından beslenip varlıklarını devam ettirseler de öbür âlemde bütün perdeler kalktığından her şey ayan beyan zuhur edecektir. Bu putların hiçbir değer ifade etmedikleri tapanları tarafından bile anlaşıldığında Allah'a giden yolda engeller de aşılmış olacaktır.

Müşriklerin "biz müşriklerden değildik"[715] diyerek şirklerini inkâr etmeleri dalmış oldukları gaflet uykusundan uyanmak isteyenler için önemli bir malzeme teşkil etmektedir. Bu da herhalde şimdiye kadar kendilerine gizli kalan ancak âhirette bizzat yaşayacakları o, dünyada iken işledikleri suçların ağır cezalarını ve dehşet verici halini karşılarında görmelerinden ileri gelmektedir. Nitekim "İşte bak, nasıl da kendi vicdanlarına karşı (nefislerini kuşatmış olan gaflet tamamen dağılmış olmasına rağmen) yalan söylediler!"[716] cümlesi o gün her şeyin vicdanlarında netlik kazandığına delalet eder gibidir. Perdeler ve engeller kaldırıldıktan sonra gerçeğin hâricinde bir haber vermeleri adeta imkânsız olmakla birlikte onlar böyle bir yönteme başvurmuşlardır. Sonra da uzuv ve azaları bütün doğruları sayıp dökecektir. Uzuvları konuşturma muamelesi, son dere-

[714] En'âm, 6/20.
[715] En'âm, 6/23.
[716] En'âm, 6/24.

ce inatçı ve serkeş onlara reva görülecektir.[717] Böylece bu yalanlarının kendilerine bir fayda sağlamadığını anlayacaklardır.

Dünyada iken şirklerine, şeytanlara ve şehvetlerine aldanmışlar, kendilerini imandan alıkoyan prangalardan bir türlü kurtulamamışlar, âhirette ise son bir aldanma (diyalektik) örneği daha sergileyerek neticede hayır elde edeceklerini zannettikleri bir fitneye başvurmuşlardır. Bu müşriklerin acziyetini, içine düştükleri içler acısı hallerini göstermektedir. Burada müşriklerin âhiretteki hallerine dikkat çekilerek kendilerini zayi etmemiş olanlar, Hakka ve vahye teslim olmaya davet edilmekte ve hatalarından dönmeye teşvik edilmektedir. *Müşrikler orada kendi putlarıyla alakalarının bulunmadığını ilan edeceklerine göre böyle aciz varlıklara ve çürük kulplara bağlanmaya değmez. Öyleyse bu sahte engellerden kurtulup bütün kemâl sıfatların sahibi olan Allah'a teslim olmalıdır*.

Burada[718] özellikle "fitne" lafzı tercih edilerek lider konumunda bulunan ileri gelen müşriklerin dünyada görmüş oldukları işleve de imada bulunulmuş olabilir. Zira onlar, alt tabakadaki halk kesimi için birer imtihan vesilesi olmuş, "ayak takımı"[719] dedikleri bu insanlara baskı uygulamış ve onların hakkı tercih etmelerinin önünü almak ve onları Hak yoldan çevirmek için ellerinden gelen her şeyi yapmış ve bu uğurda türlü yollara başvurmuşlardır. Öte yandan dünyada iken ileri sürmüş oldukları, Allah'tan başka yardımcı ve aracı ilahların olduğu ve benzeri çeşitli yalan ve iftiraları da onların fitneleri sınıfındandır.[720] Ancak dünyada iken yakmış oldukları bu fitne ateşinin cevabı onu inkâr etme şeklinde tecelli etmiştir.

Özellikle ileri gelen müşrikler[721], kalplerini kuşatan perdelerden dolayı hakikati görememişlerdir. Nefislerinde varlıklarını sürdüren bir kısım engeller onların hakkı itiraf ve kabullerine engel oluyordu. İşitseler bile kalpleri ölü, basiretleri kapalı oldu-

---

[717] Mevdûdi, ***Tarih Boyunca Tevhîd Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı***, s. 740–741; Mahluf el-Cezâirâ Seâlibâ (875/1470),***Tefsirü's-Seâlibî (Cevâhirü'l-hisân fi tefsiri'l-Kur'ân)***, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997, II, 518.
[718] En'âm, 6/23
[719] Hûd, 11/27.
[720] Ali Mehâimî (835/1432), ***Tebsîrü'r-rahmân ve teysîrü'l-mennân***, Bulak, Matba'atu Bulâk, 1295, I, 213.
[721] Bkz. Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî (468/1076), ***Esbâb-ı Nüzûl***, trc., Necati Tetik, Necdet Çağıl, İstanbul, İhtar Yay., 1997, s. 174.

ğundan iman etmiyorlardı. Kendilerinde manevî körlük ve sağırlık hâsıl eden hususiyetler pek çok olduğundan Kur'ân'dan gelen İlahî mesajı alamıyorlardı. *Onların duyularıyla aldıkları hakikatler kendi marazlarından dolayı kalplerine ulaşmamakta ve imanlarına neden olmamaktadır. Hâsılı onlarda mecazî bir sağırlık ve hissizlik bulunmaktadır.*[722] Allah Teâlâ başlangıçta rahmetinin eseri olarak insanları fıtrat üzere yaratmıştır. Ancak müşrikler nefislerini ziyana uğratarak bu fıtrî kabiliyetten uzaklaşmışlar ve istidatlarını söndürmüşlerdir. Allah'ın onlara bahşettiği donanımlar adeta ellerinden kaçıp gitmiştir. Kabiliyetleri kapanınca ter-ü tâze en güzel nimetler önlerine konsa da tadamaz(fıkhedemez), bunlar eskimiş kokmuş şeylerdir diyerek mücadele ederler.[723]

"Onlar ateşin karşısında durdurulup da 'Ah ne olurdu, dünyaya bir geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini inkâr etmesek, mü'minlerden olsak!' diye nasıl hayıflanacaklarını bir görsen!"[724] Burada müşriklerin dünya ve âhiretteki hallerinin tutarsızlığı gösterilmektedir. Zira onların bu temennileri sadece âhirette içinde bulundukları duruma has bir hususiyettir. Dünyada iken geçerli olan hüküm ise daha farklıdır. Dünya hayatının kendine özgü bir tabiatı vardır. Ve insan da dünyaya meyledecek bir kısım melekelerle donatılmıştır. Dünyada sebep ve perdeler söz konusu iken âhirette bunların hükmü yoktur. Âhiretten o andaki bilgi ve müşahedeleriyle ve nisyan ve gaflet gibi haillerle malul olmaksızın gönderilecek olsalar elbette eski hallerine dönecek değillerdir.

Müşrikler dünyada iken, âhiret ve cehennemi yalanlıyorlardı.[725] Bundan dolayı da dünyada iken sadece nefislerini tatmini düşünüyor ve arzularının peşinde koşturuyorlardı. Bu şekilde davranarak da nefislerine zayi etmişler ve iyiliğe karşı istidatlarını tamamıyla yitirmişlerdi. Bu gaflet halinden dolayı da hatırlamaları gereken hakikatlerin hemen hepsinin üstü örtülmüş ve onlara ikazlar fayda vermez olmuştu. Ne var ki beklemedikleri tekrar dirilme vukua gelince de şok üstüne şok yaşamaktan kurtulamamışlardır. İşte o an, hem inkâr ettikleri âhireti karşılarında bulacaklar hem de gafletlerinden uyanmış olarak dirileceklerdir.

---

[722] Değerlendirmeler için bkz. Muhammed el-Mekki Nâsırî, ***et-Teysir fî ehâdîsi't-tefsir***, Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1985, II, 113–114.
[723] Elmalılı, ***Hak Dini***, III, 1903.
[724] En'âm, 6/27.
[725] Müfessirlerden bazıları 28. âyette geçen "gizlemek"ten yalanlamayı anlamışlardır. Ebussuûd, ***İrşâd***, II, 191–192; Âlûsî, ***Rûhu'l-meânî***, VII, 129.

Nefislerini zayi edip düşünme melekelerini kaybettiklerinden ve gaflet perdesi iyice onları kuşattığından dünyada iken gerçekleri bir türlü itiraf ve tasdik edememişlerdir. Ne var ki bu engellerin tamamen bertaraf edildiği âhiret yurdunda (yani tam yakîn halinin yaşandığı o âlemde) her şey realitedeki haliyle onların gözünde zuhur edecektir. Bu açıdan âyetlerde onların dünya hayatına gönderildiklerinde oyun ve eğlencelerine devam edeceklerinin vurgulanması meselenin temel nedenini gösterme bakımından çok manidardır. Yani dünyaya döndüklerinde bütün bu hatalara sebep olan ve aynı zamanda şirke kaynaklık eden duygularına sahip olarak ve yakînden mahrum bir şekilde döneceklerinden değişen bir şey olmayacak şirklerine devam edeceklerdir. Dolayısıyla onların, "Ah ne olurdu, dünyaya bir geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini inkâr etmesek, mü'minlerden olsak!"[726] şeklinde olan temenni ve duygularında samimi oldukları söylenebilir. Ancak imtihan yurduna tekrar döndürüldüklerinde bunun aksini yapacak eski hallerini devam ettireceklerdir.[727] Bağlam içerisinde, bütün bu hususları göz ardı eden insanların âhiretteki halleri anlatılarak istidat ve kabiliyetlerini tamamen yitirmemiş olanların, vahye ve hakikate tâbi olmaları teşvik edilmektedir.

Esasında Allah'ın varlığı, birliği, tekrar dirilme, gizlenemeyecek kadar açık ve nettir. Böyle olmakla birlikte[728] "gizleme, örtme" müşriklere isnat edilerek meselenin hakikatine işaret edilmiştir. Yani zikri geçen gerçekler ne kadar açık ve kesin olurlarsa olsunlar; nefsani arzular, inat, hırs, tekebbür ve kalp kasaveti gibi bir kısım sâiklerle bu hususları ademe mahkûm eden kendileridir. "Kulları içinde ancak âlimler, Allah'ı lâzım geldiği tarzda tazim ederler."[729] âyetinde de ifade edildiği gibi Allah'tan hakkıyla korkma ve cehennemden ürperme ancak bilen insanların, meseleleri derinlemesine duyabilenlerin kârıdır. Bu tanımama arttıkça ve gaflet derinleştikçe cehennemin neye tekabül ettiğini sezmek de adeta imkânsızlaşır. Onun için başta peygamberler olmak üzere Allah'la münasebeti sağlam olan ve kullukta derinleşen insanlar daha çok ürpermiş, daha çok Allah'a sığınmış ve Allah'tan inayet dilemişlerdir. Dünyada iken hiç yakînleri olmayan müşrikler elbette burada göremediklerini orada görünce çok şaşıracaklardır. Nitekim insanlar tekrar dirildiklerinde kalp katılığı, gaflet ve nefsânî bir kısım duygular

[726] En'âm, 6/27.
[727] Habenneke Meydânî, ***Meâricü't-tefekkür***, XI, 202.
[728] En'âm, 6/28.
[729] Fâtır, 35/28.

da olmadığından, Kur'ân'ın haber vermiş olduğu şeylerin hak olduğu kesin olarak (hakka'l-yakîn) berrak bir şekilde ortaya çıkacak, nefsin negatif yönlerinin hâsıl ettiği örtüler de birer birer dağılacaktır. O anda maruz kaldıkları korku bütün bu engelleri izale edecektir.

Anlaşıldığı kadarıyla burada sözü edilen müşrikler tamamen helake müstahak olan tiplerdir. Onlar kesinlikle inanmayacak olup delillere tamamen kapalı bulunan zümredir. Zaten âyet onlardaki sürekli günah işleme meyline de işaret etmektedir. Dolayısıyla bu tip insanlar, dünyada ebedî kalsalar bile, gidişatlarında değişiklik olmayacak olanlardır.[730]

Müşriklerin hiç âhireti hesaba katmadan, nefislerinde bulunan donanımları negatif yönde işleterek sürdükleri dünya hayatı, neticede onları pişmanlıklara duçar edecek bir âhiretle karşı karşıya bırakacaktır.

Çeşitli dalalet türlerinin hepsi; hayatın gayesiz ve kâinatın hikmetsiz olduğu vehminden ileri gelir. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim gökler, yer, insan ve hayatın gerçek bir gaye ve hikmetle yaratıldıklarına dikkat çeker. Bunlardan hiçbir tanesi boş yere gayesiz yaratılmamışlardır. Bu noktada insana tefekkür, yani aklını kullanması emredilir.[731]

Bir yandan dünyada iken yapmadıkları hayırlar adına ve işlemiş oldukları günahlar yüzünden iç geçirmeleri ve nedametleri diğer taraftan ise günahlarını yük taşıyan havyanlar gibi[732] sırtlarına yüklenmiş olmaları müşriklerin o günkü içler acısı ve acınası hallerini resmetmektedir.

Müşrikler, "Hayat, sırf dünya hayatımızdan ibaret, biz bir daha diriltilecek de değiliz!"[733] diyerek dünya hayatını ve dünyalıkları gözlerinde çok büyütürken Allah Teâlâ, bu âyette onu kendine bakan, oyun ve oyalanmaktan ibaret olan yönüyle çok hakir bir şey olarak tasvir etmektedir. (لَهْوٌ) ve (لَعِبٌ) lafızlarındaki tahkir ifade eden tenvin-

[730] Hayati Aydın, ***Kur'an'da Psikolojik İkna***, İstanbul, Timaş Yay., 2006, s. 195.
[731] Muhammed Kutub, ***Menhecü't-terbiyyeti'l-İslâmiyye***, s. 82.
[732] Meydânî, ***Meâric***, XI, 207.
[733] En'âm, 6/29.

le mesele açık bir şekilde ortaya konmuştur. Bu, aynı zamanda onların akıllarının bayalığını ve neye, ne kadar erdiğini de göstermektedir.[734]

Oysa kendilerine verilen fakülteleri kullanan ve Allah'a inanan insanlar için dünya hayatının tabiatı bellidir. "Elbette Biz göğü, yeri ve aralarında olan varlıkları oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık."[735] Müşrikler ve inanmayanlar nazarında dünya hayatı, oyun, eğlence ve hiçbir hayırlı hedef gözetilmeyen şeyden ibaret olsa da esasında hiçbir şey abes ve boş yere yaratılmamıştır. Bir mü'min bunu çok iyi analiz ettiğinden boş olmayan hayatın hedefinin âhiret olduğunu bilir ve ona göre değerlendirir. Oysa müşrikler bütün bu hususları hiç düşünmediklerinden ve varlığın manasını doğru okuyamadıklarından nefislerini zayi ederek peşin ve acil olanı tercih etmişlerdir. Âhirete inanmayanlar her türlü kötülüğü ve günahı işleyebilmektedirler. Âhirete inanmama ve dünyayı bir oyun eğlence görme aynı zamanda risâleti kabul etmeme ve Allah'a teslim olmamanın altında yatan en önemli nedenlerden birisidir.

"Bilin ki, dünya hayatı bir oyun ve (ona dalanları düşünüp ders almaktan ve faydalı şeyler yapmaktan alıkoyan[736]) oyalanmadan başka bir şey değildir. Âhiret yurdu ise, (donanımlarını kullanmaları neticesinde) sakınanlar için daha hayırlıdır, halâ akıllanmayacak mısınız?"[737]

Dünya hayatını bir oyun ve oyalanmadan ibaret görenler, elbette kendilerine iletilen İlahî mesajdan rahatsızlık duyacaklar ve iradelerini kabul etme yönünde kullanmayacaklardır. Bu da yine dünya hayatının tabiatında vardır. Yani burasının bir imtihan sahası olması hasebiyle insana müspet veya menfi tercih hakkı tanınmıştır. Dolayısıyla bazı insanların kendilerine imtihan için verilen bir kısım kuvve ve imkânlarda aldanmaları her zaman imkân dâhilindedir.

Mekke müşrikleri Allah Resulünün ahlakını, sîretini bilip takdir ettikleri halde getirmiş olduğu âyetleri tekzip ediyorlardı. Hâsılı onların itiraz edip karşı çıktıkları asıl

---

[734] Ahmed Ali Abdülaziz, ***Maa'l-Kur'ân: Min Belâgati'l-Kur'ân Kırâ'a belâgiyye fî sûrati'l-En'âm***, Mansûra, Dârü'l-yakîn, 2011, s. 111.
[735] Enbiyâ, 21/16.
[736] Molla Aliyyü'l-Kârî (1014/1606), ***Tefsîru'l-Molla Aliyyu'l-Kârî (Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân),*** thk., Nâcî es-Süveyd, Beyrût, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2013, II, 18.
[737] En'âm, 6/32.

unsur, Allah Resûlünün bizzat kendisi ve şahsı değil getirdikleri idi.[738] Hz. Peygamber (s.a.v.)'in doğruluğunu bildikleri halde nefislerini inkârdan alıkoymuyorlar, işlerine geldiği ve nefislerinin hoşuna gittiği için inkâr yolunu tercih ediyorlardı. Değişik bir ifadeyle nefis ve hevalarına karşı iradelerini kullanmayı düşünmüyorlardı. Nitekim henüz vahiy gelmeden önce Allah Resûlüne bir itirazları yoktu. Örneğin peygamberlikten önce ne Allah Resûlünü yalanla itham ediyorlar ve ne de sözlerini sihirle yaftalıyorlardı. Dolayısıyla onların asıl karşısında durdukları şey Allah Resûlünün davetinden başkası değildi. Her şeyi göze alıp Allah Resûlünün karşısında durmaları, onlar nazarında dünyanın kendisine bakan yönü itibariyle ne denli önemsendiğini de göstermektedir. Bunlar hakikate karşı manen kördüler. İşte böyleleri peygamberler ve mü'minlere hep kötü muamelede bulunmuşlardır.

"Allah'ın karara bağladığı kelimelerinde değiştirme olmaz"[739] cümlesinin işaret ettiği hususlardan bir diğeri de şu olsa gerektir: Dünya hayatında imtihan konusu olan her alanda insanlar seçme hürriyetine sahiptirler. Allah, imtihan edildikleri alanlarda onlardan iradelerini çekip almaz, aksine onlara tercih hakkı tanır. İşte bu husus, dünya hayatıyla ilgili Allah Teâlâ'nın karara bağlamış olduğu tarih boyunca kendisinde bir değişme olmayan bir adet-i İlâhîsidir.[740] İyilerin ve kötülerin; kabul edenlerin ve etmeyenlerin bulunması iradenin tabiî neticesidir.

Hakikate karşı manen kör olan müşriklerin istemiş oldukları mûcizeler gösterilmesi halinde kendilerine bahşedilen melekelerin, imtihanın, peygamber göndermenin ve gaybe imanın bir kıymeti kalmayacak, hepsi abes hükmünü alacaktır. Zikri geçen fakülteleri müspet manada kullananlar ancak gelen mesaja olumlu karşılık verebilirler. Gaye ve hedef zoraki ve mecburî iman olsaydı, o zaman iradeye de gerek yoktu. Allah isteseydi insanların tabiatında ve huyunda küfre, itaatsizliğe ve kötülüğe hiç yer bırakmazdı. İnsanları adeta melekler gibi masum ve günah işleme meylinden yoksun yaratabilirdi.[741]

---

[738] Ebü'l-Muzaffer Sem'ânî, (489/1096), ***Tefsirü'l-Kur'ân*****,** thk. Ebu Temîm Yâsir b. İbrâhim, Riyâd, Dâru'l-vatan, II, 99.
[739] En'âm, 6/34.
[740] Meydânî, ***Meâric***, XI, 216–217.
[741] Mevdûdî, ***Tarih boyunca tevhîd mücadelesi ve Hazreti Peygamberin hayatı***, s. 262.

"Ancak kulak verenler bu dâveti kabul ederler. *Ölüleri ise Allah diriltecek, sonra O'nun huzuruna çıkarılacaklardır*."[742] âyeti "İçlerinde kendilerini alamayıp seni (Kur'ân okurken) dinleyenler var. Ama kalplerinin üzerine (inanma kabiliyetlerini yitirmiş bulunmalarının oluşturduğu ve) onu hakkıyla anlayıp da gerçeği görmelerine mani kat kat örtüler gerdik ve kulakların içine de duymalarına engel bir ağırlık yerleştirdik. Artık onlar her türlü mûcize ve belgeyi de görseler yine iman etmezler. O kadar ki yanına geldikleri zaman seninle münakaşaya girişerek 'Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir' derler."[743] âyetinde ifade edilen müşriklerin Hakka kapalı oldukları gerçeğini takrir ve teyit etmektedir.[744] Şayet onlar, kendilerini hakikate karşı kör haline getiren yanlarıyla mücadele etselerdi ve kendi gafletlerini dağıtmayı deneselerdi belki hakkı bulabilirlerdi. Ne var ki gafletlerini dağıtacak vesileler o kadar çok olmakla beraber onlar üzerinde düşünmemişlerdir. Nitekim *"Ölüleri ise Allah diriltecek, sonra O'nun huzuruna çıkarılacaklardır."*[745] Cümlesi de bir açıdan onların kalpleri mühürlenenlerden olduklarına dolayısıyla da onlardan imanın beklenemeyeceğine parmak basmaktadır.[746] Bazılarının (manen) dirilmeleri, hakikati anlamaları ve içinde bulunmuş oldukları gafletten uyanmaları ancak Allah ölüleri dirilttiği zaman olacaktır.[747]

İnanmak için ihtiyaç duyulan şey mûcize olmayıp aksine insanların Allah'ın kendilerine bahşettiği akıl ve duyularını doğru kullanmalarıdır.[748] Bahsi geçen meleke ve aletler kullanılmadığında hidayet ve ibrete vesile olacak âyetler ne kadar çok olursa olsun bir kıymet ifade etmeyecektir. Bu açıdan Kur'ân, onların ısrarla hissî mûcize taleplerine karşılık onlara gerçek manada doğruyu bulmanın yollarını göstermiş ve tefekkürü telkin etmiştir.

Allah Teâlâ, müşrikleri cebren imana sokacak bambaşka bir mûcize indirmeye kâdirdir. Fakat insanların çoğu buradaki hedefi doğru okuyamamakta ve böyle bir mûcizenin imanla gözetilen gayeyi ihlal edici olduğunu takdir edememektedirler. Cenab-ı Hak, insanların akıl ve iradelerini kullanarak doğruyu bulmalarını ve Allah'a tes-

[742] En'âm, 6/36.
[743] En'âm, 6/25.
[744] Ebussuûd, ***İrşâd***, II, 201.
[745] En'âm, 6/36.
[746] Ebussuûd, ***İrşâd***, II, 205.
[747] Taberî, ***Câmi***', IX, 230.
[748] Muhammed Şedîd, ***el-Cihâd fi'l-İslâm,*** Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985, s. 20.

lim olmalarını istemektedir. Her şey açık seçik ortaya döküldüğünde ne iradeden ve ne de imandan söz edilebilir. Kur'ân'a ve sair delillere rağmen bu şekilde bambaşka bir mûcize talep etmeleri ise onların manen ölü olduklarının delilidir.[749] Başka her şeyden geçerek Allah'a teslim olma, teslimiyetsizliği ifade eden ısrarla mûcize talepleriyle gerçekleşmez. Aksine evrendeki rubûbiyet tecellilerini düşünüp her şeyin dizginlerinin Allah'ın elinde olduğunu görmekten geçer. Şayet gerçekten teslim olabilselerdi bu tarz mûcizelere şartların gereğine göre zaten şâhit olacaklardı.[750]

İnsanın hem ferdî donanımında hem rehberlik noktasında ve hem de içinde yaşamış olduğu dünyada hiçbir şey eksik bırakılmamıştır. İnsan maddî ve manevî dokusuyla harikulade bir keyfiyetle yaratıldığı gibi evren de her karesinde Allah'ı tanıtacak, ona işaret edecek şekilde donatılmıştır. Öyleyse insan, kendisine bahşedilmiş olan fakülteleri istenildiği şekilde istihdam edebilirse ondan beklenen neticeye ulaşabilir.

İnsanda kendisine sunulan malzemeyi anlayabilecek kapasite, önünde ihtiyacı olan her şeyi tafsilatıyla açıklayan kitap ve peygamber ve içinde yaşamış olduğu evrende sayılamayacak kadar çok delil ve burhan varken mûcizeye ihtiyaç bulunmamaktadır. Bütün hilkat bir kitap ve bütün eşya o kitabın mazmununun kelimât ve medlûlünü ifade eden nakış ve hatlardır.[751] İnsanlar içerisinde bütün bu tasrîf ve tekrarlardan, ilzam edici (susturucu) mûcizelerden etkilenmeyip hissiz davrananlar bulunmaktadır. Âyetler bu şekilde bir üsluptan diğerine nakledilerek tekrar be tekrar edildiği halde müşrikler hayret verici bir şekilde inkâr ve inatlarını sürdürmektedirler.[752]

"Ümmet" kavramının "imam"dan türediğini düşündüğümüzde ümmetin bir imam arkasında yerini alan grup olduğu anlaşılır.[753] İnsanlar dışındaki diğer canlılar

---

[749] Mehaimî, ***Tefsîr***, I, 216.
[750] Nitekim sahabenin bu türden şahit olduğu pek çok mûcize vakası vardır. Ancak onlar hiçbir zaman bu mûcizeleri dinin bir cüzü olarak algılamamışlardır. Öte yandan Kur'ân da bu gösterilen mûcizeleri kayda değer bulmamıştır. Zira hiçbir zaman müşriklerin mûcize talepleri karşısında onlara "sizin istediğiniz türden mûcizeler zaten Peygamberden sadır oldu" denmemektedir. Gösterilen hissî mûcizelerden bir kısmı için bkz. Abdülhalîm Mahmûd (1398/1978), ***Delâilü'n-nübüvve ve mu'cizâtü'r-Resûl***, Kâhire, Dârü'l-kitâbi'l-Mısrî, 1991, s. 251 vd.
[751] Elmalılı, ***Hak Dini***, III, 1920.
[752] Ebussuud, ***İrşâd***, II, 208, 226.
[753] Paul Janet, Gabriel Seailles, ***Metâlib ve mezâhib: metafizik ve ilahiyat*** (Elmalılı'nın mukaddimesinden), trc. Elmalılı Muhammed Yazır, İstanbul, Eser Neşriyat, 1978 s. XXXV.

başsız ve nizamsız değildirler.[754] Öyleyse insanlar aradaki benzerlikleri doğru okuyarak âyetlerden ibret almalı, kendisi de başkalarının ibret alacağı bir âyet konumuna düşmemelidir. Bu benzerlikleri göremeyenlere ne kadar mûcize indirilse boşunadır.

Azamet ve şanına ve çok tesirli olmalarına rağmen Kur'ân âyetlerine ve diğer delillere kulaklarını tıkayıp sinelerini açmayarak onları yalanlayanlar, histen mahrum varlıklardır. Şekil itibariyle diğer mahlûkat gibi canlı görünseler de onların vermiş oldukları dersi alamadıkları için manen ölüdürler. Meleke ve donanımlarını kullanmadıklarından dolayı kendi dünyalarında gündüzü korkunç bir geceye çevirerek acınası bir hal almışlardır. Haddizatında bu donanımlar birer hidayet sebebi olsalar da kullanılmadıklarında dalalet ve karanlıklarda kalmak, onların hakkı olmaktadır.

İşin ciddiyeti ve korkunun dehşeti diğer şerikleri siler süpürür ve o zaman Allah'tan başkasının hiç olduğunu vicdanlar açıktan açığa duyar. Tefekkür ve tedebbürlerle hâsıl olacak netice bunlar olmasa bile korkuyla gerçekleşebilir. İnsandan fıtraten yabancısı olduğu bir şeyi körü körüne kabul etmesi beklenmemektedir. Madem insanlar zor zamanlarında fıtratlarında şahitler bularak Allah'a teslim oluyorlar öyleyse neden rahat zamanlarında da malik bulundukları kuvveleri istihdam ederek bunu devam ettirmiyorlar? [755]

Bazıları vardır ki darlık anlarında bile pazarlığa girişirler ve samimi olamazlar. Düşündükleri sadece bu dertten kurtulmaktan ibaret kalır.

"Azap üzerlerine çökünce dediler ki: 'Mûsâ! Rabbin ile arandaki ahit uyarınca, bizim için O'na yalvar. Eğer bu azabı üstümüzden kaldırırsan, mutlaka sana inanacak ve İsrailoğullarını da seninle göndereceğiz.' Biz, geçirecekleri bir süreye kadar onlardan azabı kaldırınca da yeminlerinden döndüler."[756] Buradan başa gelen musibetlerin iradeleri tamamen ortadan kaldıracak hüviyette olmadığı anlaşılmaktadır.

Ya da bazılarının geçici bir ızdırar haline girdikleri de söylenebilir. Nasıl ki ölüm sekerâtına giren birisi, istese de istemese de, iradesini kullansa da kullanmasa da

[754] Reşid Rıza, ***Tefsirü'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsirü'l-menar)***, VII, 530.
[755] Seyyid Kutub, ***Zılâl***, II, 1087.
[756] A'râf, 7/134–135.

iman ediyor. Ancak onlar, bu halleri geçince eski durumlarına geri dönüyorlar. Nasıl dünyada iken küfürde ayak diretenler, öbür âlemden dünyaya tekrar döndürülseler bile değişen bir şey olmuyor. Aynı şekilde bu tarz insanlar, dünyada iken kısmî bir ızdırar halinde, benzer şeyleri dillendirseler de bu halleri geçtiğinde eski durumlarına geri döneceklerdir.[757] Dolayısıyla onlara isabet eden azap şayet kendilerini ızdırar haline sokacak seviyede olursa Allah'a tazarru ve niyazda bulunurlar. Ancak o seviyede olmazsa özellikle azaba müstahak olanlar, yine Hakka dönmezler. Dünya bir imtihan yurdu olduğundan bu hayatta onların iradelerini ortadan kaldırıp kendilerini ızdırar haline sokacak bir azapla Hakkı bulmalarını temin etme başvurulan bir yöntem değildir.

*Bağlamdan da anlaşılacağı üzere buradaki hitap şekilleri muhatapların gafletlerinin ne denli derin olduğunu gözler önüne sermektedir.*[758]

Musibetler, nasıl insanların gafletlerini dağıtarak Allah'a dönmelerini temin etmek için gönderiliyorlarsa peygamberler de yine aynı gaye doğrultusunda görevlendirilmektedirler. Akıllarını ve kendilerine hibe edilen diğer mevhibeleri kullanarak ibret almadıkları için insanlara daha önceki milletlerde câri olan adet-i İlahîler hatırlatılmakta ve böylece onlar uyarılmaktadır. Nitekim daha önce de rehberlik yapsınlar diye *birtakım ümmetlere resûller gönderilmişti. Ancak onlar da bu rehbere kulak asmadılar. Ve sanki sağır kesildiler. Bu sebeple Allah, onları kendilerine getirmek ve ikaz etmek için bela ve musibetler gönderdi.* Nihaî azap değil de insanları kendilerine getirme ve uyarı mahiyetinde olan bela ve musibetlerin izalesi için yapılan yakarmalar Hak katında kabule karin olacaktır. Ne var ki insanlardan bazıları, nihaî azabı görmeden Allah'a gerçekten ve gönülden bir dönüş yapmazlar ve bir kısım hesaplardan kendilerini kurtaramazlar.

"Eğer Biz onlara merhamet edip, uğradıkları belayı giderseydik, yine onlar azgınlıklarında devam edip giderlerdi. Biz onları çeşitli azaplara da uğrattık. Buna rağmen yine de Rab'lerine boyun eğip O'na yalvarıp yakarmadılar. Ama ne zaman onların önüne *ceza gününe mahsus zorlu bir azap kapısını açarsak*, işte o zaman birden bütün ümit-

---

[757] Hasan b. Salih el-Hamid, ***Sünenullah fi'l-ümem min hilâli âyâti'l-Kurâni'l-Kerim***, Mansûra, Darü'l-Hedyi'n-Nebevî, 2011, s. 317–318.

[758] Ebû Cafer Ahmed b. İbrâhim İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî (708/1308), ***Milâkü't-te'vil el-kâti' bi-zevi'l-ilhâd ve't-ta'til fi tevcîhi'l-müteşâbihi'l-lafz min âyi't-tenzîl,*** thk. Saîd el-Fellâh, Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2007, I, 452 vd.

lerini yitiriverirler."[759] "Onlar Bizim azabımızın şiddetini görür görmez 'Allah'ın birliğine iman ettik, ona şerik saydığımız putları da red ve inkâr ettik' dediler. Fakat şiddetimizi gördüklerinde iman etmeleri kendilerine fayda sağlamadı. Allah'ın kulları hakkında carî âdet ve tutumu hep böyle olmuştur. İşte kâfirler burada hüsrana uğramışlardır."[760]

Hakkın bütün alâmet ve işaretlerine karşı duyarsızlaşma, onlar üzerinde tefekkür etmeme, hâdiselerin sadece zâhirine bakıp içyüzünü görememe birer kalp katılığı göstergesi ve doğruya giden yolları tıkayan önemli birer sâiktir.

"Ne zaman ki kendilerine hatırlatılan gerçekleri, verilen (emir ve) öğütleri unuttular, o zaman üzerlerine her şeyin kapısını açtık. Kendilerine verilenlerle sevinip şımardıkları anda da, onları ansızın yakalayıverdik; yakalayıverdik de, öylece ümitsiz kalakaldılar."[761] Kendilerine yapılan ikazlardan ders almayınca bir istidrac olarak onlara bütün nimetlerin kapısı açılmaktadır. Ne var ki onlar bunun bile farkında değildirler ve gaflet içerisinde debelenip durmaktadırlar. Hemen her şey Allah'ı hatırlattığı halde kalpleri kaskatı kesildiğinden onlar, bunlardan hiçbir tanesinden ders alamamışlardır.

Allah, bütün delillere rağmen Allah'a teslim olamayanların hem maddî planda nesillerini kesip onların köklerini kurutmuş hem de manevî bakımdan onların sonlarını getirmiştir. Bu aşamadan sonra artık hayır adına bir şeyler kazanma şansları da kalmamıştır. Kurmuş oldukları şirk sistemleri ve kendisine dayandıkları dünyaları da zail olup gitmiştir. İnanan ve teslim olan mü'minlerin durumu ise tam aksidir. Bu hususlar muhataplara takdim edilerek iş işten geçmeden, nefislerini hüsrana uğratmamaları ve vahye sırtlarını dönmemeleri onlara telkin edilmektedir. Zira onların bu hallerinin anlatılması kendilerinden sonra gelenler için bir rahmet ve ibret vesilesidir.

Bütün hamd ve övgüler, helake müstahak olanların kökünü kurutmadan önce de Allah'a aitti onları helak ettikten sonra da onun hakkıdır.[762] Müşrikleri ve kurmuş oldukları şirk sistemini ve dünyalarını yerle bir etmekle Allah, onların bağlanmış olduk-

[759] Mü'minûn, 23/75–77.
[760] Mü'min, 40/84–85.
[761] En'âm, 6/44.
[762] Bikâî, ***Nazmu'd-dürer***, II, 637.

ları batıl ve sahte putların bağlanılmaya layık olmadıklarını göstermiş olmaktadır. Öte yandan kendisinin her halükarda kemal sıfatlarla muttasıf olduğunu buna bağlı olarak da kulluk, tazarru ve niyazın her daim sadece ona yapılması gerektiğini işar eder. Zamirle belirtmek yerine "zulmedip duran o gürûh"[763] şeklinde açıkça zikredilmekle o helak edilenlerin helak sebeplerinin zulümleri olduğu gösterilmiştir.[764] Dolayısıyla helak edilip köklerinin kurutulması kendi zulümleri sebebiyledir.

Afakta ve enfüste her şey üzerinde hâkim olan, onları evirip çeviren ve tedbir eden Allah'tır. Bunları tefekkür edip Allah'tan gelen mesaja kulak vermekse insana düşmektedir. Verilen nimetleri, gösterilen âyetleri görüp, işitmek ve onları tefekkür etmek insanın doğruyu bulması adına çok mühimdir. Zira insanda kanaat hâsıl edip onu teslimiyete götürmek buradan geçmektedir. Melekelerini kullanmayanlara ise bu âyetlerin ifade edeceği hiçbir şey yoktur. İşte bundan dolayıdır ki Kur'ân, bahsi geçen unsurları kullandırma üzerinde türlü türlü üslûplarla fazlasıyla durmaktadır.

İnsan, kendisine bahşedilen donanımları veriliş gaye ve hikmetleri istikametinde işletmelidir. Nitekim insanoğlunu, gönderilmiş olan mesaja muhatap konumuna yükselten ve itibar edilmeye değer kılan da bu melekelerdir. Onlar bu melekelerini var olan âyetler üzerinde işletmeye yanaşmadıklarında kendilerini itibarsız hale getirmektedirler.

Tekvînî âyetler nasıl hep Allah'ı gösteriyorlarsa aynı şekilde Kur'ân âyetleri de onu göstermekte ve insanlara donanımlarını kullandırma konusunda rehberlik yapmaktadır. Nitekim Kur'ân'da yapılan tasrîflerin temel gayelerinden bir tanesi de insanlara aklî ve kalbî donanımlarını kullandırmaktır. Kur'ân-ı Kerim, izlemiş olduğu eşsiz yöntemleriyle muhataplarından donanımlarını kullanmalarını istemekte ve akıllarına ulaşmayı hedeflemektedir. Bütün bunlar esasında birer fıtratı hatırlatma ve hakikati gösterme hamleleridir. İlahî kelam adeta insan aklının elinden tutup ona rehberlik yapmakta ve onun için basiret olmaktadır. Dolayısıyla o, insanları zorlayarak değil ikna ederek hakka çağırmakta, tarihten, kâinattan ve kendi nefislerinden dersler çıkarmalarını emretmekte ve neticede de tercih hakkını yine onlara vermektedir.[765]

---

[763] En'âm, 6/45
[764] Tabâtabâî, ***el-Mizân***, VII, 94.
[765] Hasan el-Bâş, ***el-Kur'ânü'l-Kerim ve hivâru'l-akl***, Bingazi, Dârü'l-Kütübi'l-Vataniyye, ts., s. 3-4.

## 3. AʿRÂF SÛRESİNDE TASRÎF

A'râf sûresi de birincil tasrîfleri gösterme adına seçtiğimiz örneklerden bir diğerini teşkil etmektedir. Burada En'âm sûresine nazaran açıyı biraz daha daraltıp pek fazla açıklama yapma cihetine gitmeyecek sadece tasrîfi yapının izlerini sürerek âyetleri anlamaya çalışacağız.

### a) A'râf sûresi ve ekseni: Nimet verilenlerin nankörlüğü

Sûrenin ana bağlamını, "hilâfet gibi şerefli bir misyonun altına giren insanoğlunun bu vazifenin gereklerini yerine getirip nankörlük etmeme zarureti (şükür)" şeklinde özetleyebiliriz. Aslında sûrenin hemen başında yer alan şu âyet konunun ana çerçevesini bizlere resmetmektedir: "Ey insanlar! Siz, Rabbiniz tarafından size indirilen *vahye tâbi olun*, O'ndan başka birtakım veliler (rehberler) edinip de onlara uymayın. Ne kadar da az düşünüp az ders alıyorsunuz!"[766] Yani sizin bu vazifenizin ana dayanak noktası vahiy, karşınıza çıkabilecek engeller ise sizdeki bir takım zaafları istismar eden insan ve cin şeytanlarıdır.[767]

A'râf sûresini özellikle kendilerine nimet verilenler açısından değerlendirmek gerekmektedir. Kendilerine nimet verilenler attıkları her adımı Rableri olan Allah'ın emir ve tavsiyeleri doğrultusunda atmışlar mıdır yoksa belli bir mesafe kat ettikten sonra yollarını mı değiştirmişlerdir? Özellikle inanan insanların sürekli Allah'ı hatırlayıp belli bir yerde yol değiştirmeyecek ve vermiş oldukları ahitleri bozmayacak kıvam ve kaliteyi tutturmaları mesaj ve davanın devamlılığı adına çok önemlidir.

"İsrail oğullarını denizden geçirdik. Derken yolları, günün belli vakitlerini kendilerine has bir takım putlara ibadete ayırıp onlara tapan bir topluluğa uğradı. 'Mûsâ!' dediler, *'bunların tanrıları olduğu gibi bize de bir tanrı yapıver!'* O ise: 'Siz' dedi, 'şurası bir gerçek ki, hep böyle cehalet içinde gidip gelen bir topluluksunuz. İmrendiğiniz şu kimselerin din diye içine düştükleri şey bir helakten ibarettir ve ibadet kastıyla işleyegeldikleri bütün ameller de boştur, manasızdır. O, size, (lütuf buyurduğu iman ve gerçek din

[766] A'râf, 7/3.
[767] İbrahim Ebyârî, ***el-Mevsûatü'l-Kur'âniyye*,** Kahire, Müessesetu Sicili'l-Arab, 1984, IX, 480.

sayesinde) *bütün diğer milletler üzerinde bir mevki vermişken*, ben tutup, sizin için Allah'tan başka bir ilah arayışına mı girecekmişim?"[768]

"Mûsâ Tevrat'ı almak için ayrıldıktan sonra halkı (içinden pek çokları), zinet takımlarından, böğürür gibi ses çıkaran bir buzağı heykeli yapıp tanrı edindiler. Görmemişler miydi ki o heykel onlara hitap edemiyordu, kendilerine yol da gösteremiyordu. Fakat buna rağmen onu tanrı edindiler ve zalimlerden oldular."[769]

"Onlara, kendisine âyetlerimiz hakkında ilim nasip ettiğimiz kimsenin de kıssasını anlat: Evet, o adam bu ilme rağmen o âyetlerin çerçevesinden sıyrıldı, şeytan da onu peşine taktı, derken azgınlardan biri olup çıktı. Eğer dileseydik, onu o âyetler sayesinde yüksek bir mevkie çıkarırdık, lâkin o yere saplandı ve hevasının esiri oldu. Onun hali tıpkı köpeğin durumuna benzer: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi haline bıraksan da yine dilini salar solur! İşte bu, tıpkı âyetlerimizi yalan sayan kimselerin misalidir. Sen olayı onlara anlat, olur ki düşünüp kendilerine çekidüzen verirler."[770] Böylece âyetlerin nasıl farklı farklı alanlara dalıp aynı muhtevayla ilgili örnekler topladığını ya da nereye yönelirse yönelsin oradan amacına münasip malzemeler aldığını görmekteyiz.

*Allah'ın emirlerine uymamak, vahye tâbi olmamak verilen nimetin alınmasına vesiledir*. İşte bu noktada insanlar uyarılmaktadır. İnsan yeryüzünde halife kılınmıştır. Bu halifelik misyonu ancak vahye tâbi olmakla icra edilir.[771] Aksi olursa insanlar bu ihmallerinden dolayı cezaya uğratılırlar.[772]

---

[768] A'râf, 7/138–140.
[769] A'râf, 7/148.
[770] A'râf, 7/175–176.
[771] Behiy Hûlî, "el-Hilâfetü ev mekânü'l-insân fi'l-kevn", **Mecelletü minberi'l-İslâm**, Kâhire, 1383/1964, sy, 12, s. 75; Behiy Hûlî, "el-Hilâfetü ev mekânü'l-insân fi'l-kevn", **Mecelletü minberi'l-İslâm**, Kâhire, 1383/1964, sy, 11, s. 48.
[772] Sûrenin tenâsübü, ana konuları ve daha önceki sûreyle münasebeti gibi meseleler için bkz. Ebû Hayyân Endelûsî (745/1344), ***Tefsîrü'l-bahri'l-muhît***, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz vd., Beyrût, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993, IV, 266; Celaleddin Suyûtî (911/1505), ***Tenâsukü'd-dürer fî tenâsübi's-süver***, thk., Abdülkadir Ahmed Atâ, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986, s. 87 vd.; a.mlf., ***Merâsidü'l-metâli' fî tenâsübi'l-mekâti' ve'l-metâli'***, Riyâd, Mektebetü dâri'l-minhâc, 1426/2005, s. 51; a.mlf., ***Katfü'l-ezhâr fi keşfi'l-esrâr*,** thk. Ahmed b. Muhammed Hammâdî, Katar, Vezâretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1994, II, 973 vd.; Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahim İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî (708/1308), ***el-Burhân fi tenâsübi suveri'l-Kur'ân***, thk., Saîd b. Cum'a el-Fellâh, Riyad, Dâru İbni'l-Cevzi, 1428/2007, s. 100 vd.; Bikaî, ***Nazm***, III, 3 vd.; İbn Âşûr, ***Tahrîr***, VIII/2, 8 vd.

İnsanın yeryüzü hilafetini nasıl icra edeceği Bakara sûresi âyetlerinde açıkça beyan edilmiştir. Özellikle imkânların elde edilmeye başlandığı Medine döneminde bu âyetlerin inmiş olması gayet dikkat çekicidir. Allah Teâlâ, bu vazife için gerekli olan yol azığını insana göndermiştir. Bu da hiç kuşkusuz onun için elzem olan vahiy ve ilimdir. İnsana gerekli olan bu ilim tarih boyunca hep sağlanmıştır. Ancak gönderilmiş olan vahye tâbi olmak da bu ahdin bir gereğidir.[773]

Yeryüzünün halifeleri olabilmek için şu üç şartla donanmış bulunmanın zaruri olduğunu düşünebiliriz.

1. İlahî bir ilme dayanma.

2. Başkalarını da düşünebilme erdemi. Şirklerde bencillik hâkim olduğundan aynı zamanda çokluk da vardır. Oysa tam tevhîd ve teslimiyetin hüküm sürdüğü bir vasatta bütünlük ve vahdet söz konusudur.

3. Hevâ, heves ve arzulara göre hareket etmeme ve nefsâni davranmama.

İnsanoğlu, Allah Teâlâ'nın kendisi için yeryüzünde takdir etmiş olduğu hilafet vazifesinin semavîlik ve vahiyle olan alakasını kavradığında tasrîfleri anlamakta da zorlanmayacaktır. Varlıktaki o birliği görmek ve onu hayatına tatbik etmek insan için bir sorumluluktur. Varlık ve tabiatta hüküm süren kanunlarla insan hayatında varlık gösteren kurallar birbirinden bağımsız değildir.[774]

Evrendeki göz kamaştırıcı vahdeti görmeyip sonra "Allah hiçbir şey indirmemiştir"[775] demek Allah'ı hakkıyla takdir edememek sayılır. Kâinatın arka planına nüfuz ettikten sonra duru bir hidayet kaynağı olan vahyin rehberliğinin insanlar tarafından kuşkuyla karşılanması ve kitap göndermenin insanlarca yadırganması veya inkâr edilmesi düşünülemez. İnsana biçilen hilafet misyonu bu vahdetin iradî alanda tatbiki gibidir. Bilindiği gibi evrendeki vahdetin öte yüzünde tevhîd ve tasrîf vardır. İnsanların ha-

[773] Bakara, 2/30–39.
[774] Hussah Ahmed Abdullah el-Gazzâl, "Nazratü'l-Kur'ân fî hikmet-i halki'l-insân tahlil ve ta'lîl", **Mecelletü Külliyyeti'ş-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye**, Katar, 2007, sy., 25, s. 37 vd.
[775] En'âm, 6/91.

yatlarının bütün ünitelerinde bir hidayet ve rehber olan vahyi hâkim kılma ehliyetleri ancak imtihanlarla ölçülür.

"O'dur ki sizi dünyada halifeler yapmış ve verdiği nimetlerle sizi denemek için kiminizi kiminize üstün kılmıştır. Muhakkak ki Rabbin, cezalandırmayı dilediğinde işi çarçabuk bitirir ve muhakkak O gafurdur, rahimdir (affı, merhamet ve ihsanı pek boldur)."[776]

En sonunda bu vazife Allah Resûlünün ümmetine intikal etmiştir. Şayet onlar sahip bulundukları bu potansiyel vazifeyi kendilerine bahşedilen nimetler ve ayrıcalıklar nedeniyle ihmal eder ve bu vazifelerine ehliyet kazanmayı düşünmezlerse cezaya çarptırılırlar. Geçirildikleri imtihanları yüzlerinin akıyla atlatıp vahiy emanetine liyakat kazanırlarsa Allah bu teslimiyetlerinin neticesinde onları yeryüzünün hâkimleri kılar. Onlar kazanmış oldukları bu liyakatle adeta yeryüzünde kâinat sisteminin temsilcileri sayılırlar.

### b) A'râf sûresi 1–72. âyetler [777]

Allah, insanı yeryüzünde halife kıldıktan, orada ona imkânlar bahşettikten sonra insanın kendisine indirilen vahye tâbi olmaması, başka dost ve veliler edinmesi, ezelî düşmanı olan Şeytan'ın dürtülerine kulak vermesi bütün bu nimetleri verene karşı büyük bir nankörlüktür. Verilen bu nimetlere karşı nankörlük yapmak, gönderilen peygamberlere kulak asmamak, başka yollar ve yöntemler ihdas etmek gibi nankörlükler, sunulan nimetin insandan alınmasına vesile olurlar. Bahşedilen nimetler karşısında insanoğlunun nankörlükleri sûrenin her biriminde hissedilmektedir. Sûreye bir giriş yapıldıktan sonra İblis'in nankörlüğü ve Hz. Âdem kıssası bağlama uygun olarak serdedilmiştir. Daha sonra yeryüzüne gönderilen insan, benzer bir hataya düşmeme, Şeytan'ı veli edinmeme konusunda açıkça uyarılmıştır. Câhiliye toplumunun onu veli edinme neticesinde uydurdukları bazı haramlar, iftiralar ve gerçekte Allah tarafından haram kılınan şeyler bildirilmiştir. Daha sonra vahye kulak asmayan, başka veliler edinip nankörlük edenlerin âhiretteki hallerine intikal edilerek muhataplar benzer bir duruma düşmekten sakındırılmışlardır.

---

[776] En'âm, 6/165.

[777] Burada özellikle İmam Bikâî'nin tefsiriyle Suat Yıldırım ve Ali Ünal'ın meallerinden yararlanılmıştır.

Sûrenin başında özet olarak vahye tâbi olmayanların başlarına gelenler, vahye uyamamakla kendi öz canlarına zulmedenlerin nasıl helak edildikleri anlatılmakta ve hedef kitle tezekküre (hatırlama ve fıtrata dönmeye) çağrılmaktadır. Vahye tâbi olma, tezekkür, uyarı, şükür konunun özetini ihtiva eden kavramlar hükmündedir.

İş sadece helakle de kalmamaktadır.[778] Onlar, öbür âlemde vazifeli olarak gönderilen resullerinin çağrısına uyup uymadıkları; ona göre amel edip etmedikleri hakkında hesaba çekileceklerdir. Peygamberlerin de şahitlikleri istenecektir. Vahye uygun amel işleyenler karşılıklarını, muhalif işler çevirenlerse yaptıklarının cezasını bulacaklardır.

Böylece adeta Allah Resûlüne şöyle denmektedir: "İşte bütün bunlarla insanları uyar ki iş işten geçmeden vahye uyarak halife oluşlarının gereğini yapsınlar ve sakın vahiyle kendileri için tayin edilen sınırları tanımayarak nankörlük edenlerden olmasınlar. Şimdi Allah'ın sizi nasıl bir halife olarak gönderdiğine ve size bahşettiği nimetlerine bir bakın!"

Bu mukaddimeden sonra tafsilata eşsiz bir giriş yapılmaktadır. Öyle ki bu geçişi sezmek adeta imkânsız bir hal almaktadır. Burada yavaştan konunun somut örneği olan Âdem(a.s.) kıssasına başlangıç yapıldığı görülmektedir.[779] Âdem(a.s.)'e ve aynı zamanda insanoğluna biçilen misyon, verilen imkânlar ve nimetlere, ardından da ezelî düşman Şeytan'ın dürtüsüyle kaymanın en asgarisine işaret edilmektedir. Böylece daha büyük çaptaki Şeytan'a uymaların ne gibi neticeler doğurabileceğine de işarette bulunulmaktadır.

Yeryüzünde halife olarak yaratılma ve varlık âlemine çıkarılma, şükrü gerektiren büyük bir nimettir.[780] Ayrıca halife oluşun bir cüzü olan imkân vermenin[781] yaratmadan öne alınmasını da bağlamın bir tezahürü olarak görmek gerekmektedir. Böylelikle yapılan nankörlüğün büyüklüğü de gösterilmiş olmakta ve sanki "sizi işte bu şekilde

[778] Bikâî, ***Nazm***, III, 8.
[779] Bikâî, ***Nazm***, III, 10.
[780] Ebussuûd, ***İrşâd***, II, 325.
[781] A'râf, 7/10.

yaratan ve imkânlar veren Rabbinize ibadet etmemenin ve onun göndermiş olduğu vahye tâbi olmamanın ne denli büyük bir nankörlük olduğunu anlayın" denmektedir.

İblis'in Âdem (a.s.)'e secde edenlerden olmadığı haber verilerek[782] bir taraftan insanoğluna verilen değere vurgu yapılmakta diğer yandan ise onların bu şereflerine rağmen, insana yönelik secde emrine itaat etmeyerek büyük bir nankörlük sergileyen Şeytan'ın emirlerini dinlemeleri ve Allah'ı bırakıp onu veli ve rehber edinmelerinin ne denli büyük bir nankörlük olduğu gözler önüne serilmektedir.

Burada bağlamın bir tezahürü olarak özellikle altı çizilen nokta "secde etmeme" olduğundan أَلَّا تَسْجُدَ şeklinde bir kullanım tercih edilmiş olsa gerektir.[783]

Şeytan, kovulurken "Bana, onların diriltilecekleri kıyamet gününe kadar mühlet ver!"[784] demektedir. Bağlam, nankörlük, uyarı ve ikaz etrafında dönüp durduğundan burada Şeytan'ın "Rabbim" şeklinde bir hitabına yer verilmemiştir.[785] Nitekim Hicr ve Sâd sûrelerinde şöyle buyrulmaktadır: "Rabbim' dedi, 'O halde insanların diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver!"[786]; "İblis: 'Rabbim, bana insanların dirileceği güne kadar mühlet ver!' dedi."[787]

Şeytan'ın "Sen beni azgınlığa mahkûm ettin… onların ekserisini şükreden kullar bulmayacaksın!"[788] tarzındaki ifadelerinde, bağlamda söz konusu olan nankörlük açıkça sezilmektedir.

Öte yandan Allah Teâlâ'nın "Onlardan kim sana uyarsa, (vahyi bırakıp seni rehber edinerek nankörlük ederse) iyi bilin ki cehennemi sizlerle dolduracağım!"[789] buyurması böyle bir nankörlüğün büyüklüğünü göstermektedir.[790]

---

[782] A'râf, 7/11.
[783] Krş. Ebussuûd, ***İrşâd***, II, 327–328; A'râf, 7/12.
[784] A'râf, 7/14.
[785] Bkz. Suyûtî, ***Katfü'l-ezhâr***, II, 982.
[786] Hicr, 15/36.
[787] Sâd, 38/79.
[788] A'râf, 7/16–17.
[789] A'râf, 7/18.
[790] Bakara sûresi 35. âyetle mukayesesi için bkz. İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî, ***Milâkü't-te'vîl***, I, 186 vd.

Yasak ağaçtan yemeleri neticesinde Allah Teâlâ, Âdem ve Havvâ'ya şöyle seslenmektedir. "Ben sizi o ağaçtan menetmedim mi? Ben şeytanın sizin besbelli düşmanınız olduğunu söylemedim mi? Niçin Beni dinlemediniz de bu perişan duruma düştünüz?"[791] Buradaki kullanım şekillerinden Hz. Âdem ve Havvâ'ya yapılan itap açıkça belli olmaktadır. Yasak ağaçtan yedikten sonra isimlerinin açıkça zikredilmemesi ve ağaca uzaklık belirten bir lafızla "o ağaç" şeklinde işaret edilmesi bunun delilidir.[792]

Bu şekilde insanoğlunun dünya serüveni başlamakta ve onlar kendilerini beklemekte olan Şeytan tehlikesi karşısında uyarılmaktadırlar. Allah Teâlâ'nın bir ihsan olarak indirdiği elbiselerden giymez o konuda İlahî emirleri değiştirir; helalleri haram, haramları de helal sayarsalar Şeytan'ı veli edinmiş olurlar.

"Ey Âdem'in evlatları! Bakın size edep yerlerinizi örteceğiniz giysi ile ayrıca onun üzerine giyip süsleneceğiniz giysiler indirdik."[793] Âyetinde elbise için "indirdik" denilmesi, örtünmenin kaynağının İlahî ve vahiy kaynaklı olduğuna dolayısıyla onu yasaklamaya hiç kimsenin yetkisinin bulunmadığına işaret eder gibidir. İnsanın takva elbisesini çıkarması maddî elbiseleri çıkarmasına da neden olur. Dolayısıyla o kerteye gelmemek için Allah'ın vahiyle bildirdiği emir ve yasakları konusunda çok hassas olmalı daha sonraki merhalelere inmemelidir. Zira sonraki adımlara geçildiğinde maddî elbiseleri çıkarma, belki zamanla bunu helal saymaya kadar gidecektir. Ki bu, Şeytan'ı veli edinip onun adımlarına uymanın tam bir örneğidir. Ayrıca Allah'ın bahşetmiş olduğu nimetlere de yapılmış en büyük nankörlüktür.

"Ey Âdem'in evlatları! Şeytan, edep yerlerini açığa çıkarmak için, annenizle babanızı, üzerlerindeki takvâ elbiselerini çıkarttırmak suretiyle, cennetten uzaklaştırdığı gibi, sakın sizi de dünyada tâbi tutulduğunuz imtihanlarda kaybetmenize sebep olarak benzer bir belaya uğratmasın! …Doğrusu Biz şeytanları iman etmeyenlerin dostları yaptık."[794] Dolayısıyla iman etmeme, şeytanı dost ve rehber edinmenin, onun emrini dinlemenin bir göstergesidir. Şeytanı veli edinmenin bir diğer tezahürü ise:[795] Yoldaş ve reh-

[791] A'râf, 7/22.
[792] Ebû Hayyân, ***Bahr***, IV, 281–282.
[793] A'râf, 7/26.
[794] A'râf, 7/27.
[795] Bikâî, ***Nazm***, III, 23.

beri şeytan olanların çirkin bir iş yaptıklarında: "Babalarımızı bu yolda bulduk, esasen Allah böyle yapmamızı emretti." demeleridir.[796] Bu da onların nankörlüğü hangi boyutlara vardırdıklarını göstermektedir. Oysa vahiy almadıkları ve vahye de kulak vermediklerine göre böyle demekle kendi vehim ve zanlarınıza göre Şeytan'ın telkinleriyle konuşmuş, iftiralar atmış olmaktadırlar.

Buna karşın şükür adına gerçekte yapmaları gereken şeyler onlara Allah tarafından vahiyle bildirilmektedir. Kendilerine vahiyle bildirildiği şekilde yapmazlarsa da dönüşlerinin yine Allah'a olacağı haber verilmektedir. Allah'a dönecek olanlar ise kendilerine indirilene tâbi olanlarla Allah'ı bırakıp Şeytan'ı dost ve rehber edinenler şeklinde iki grup olacaklardır. Böylece yine vahyin belirlediği sınırlara tâbi olmaya, onun dışına çıkmamaya teşvik; Şeytan'ın emrine uyarak kafadan helal ve haramlar belirlemeye de uyarı vardır.

Devam eden âyetlerde sadece giymede değil yeme içmede de Allah Teâlâ'nın belirlemiş olduğu sınırlar dâhilinde kalınması ve Şeytan'a uyarak nankörlüğe girilmemesi, dahası bunları haram kılma yersizliğine girilmemesi tavsiyesi yapılmaktadır. Böyle bir şey ancak Allah'ı bırakıp Şeytan'ı rehber edinenlerin ve kendi vazifelerini göz ardı edip nankörlük edenlerin kârı olabilir. Burada vahiyle insanlar için belirlenen sınırlar açıklanmış ve bu hudutlara riayet edip Şeytan'ı rehber edinmeme telkini yapılmıştır.

İnsanlara kendileri için tayin edilen müddet kadar mühlet verilse de neticede bir gün mutlaka Allah'a kavuşacaklardır. "Ey Âdem'in evlatları! Size her ne zaman içinizden Benim âyetlerimi beyan edip açıklayan resuller gelir de, kim onlara karşı çıkmaktan sakınır (takva elbisesine bürünür), nefsini ıslah ederse artık onlara hiç bir korku yoktur, onlar asla üzülmezler de. Buna karşılık âyetlerimizi yalan sayanlar ve onları kabul (edip izlemeyi) kibirlerine yediremeyenler ise, işte onlar cehennemliktirler. Hem de orada ebedî kalacaklardır."[797] Burada hem bir teşvikin hem de bir uyarının yapıldığı görülmektedir.

Vahiy dışında başka yollar tutup giden, Şeytan'ın telkinleriyle kendi kafalarına göre helalleri haram, haramları helal sayan en zâlim güruh dünyadan kendileri için tak-

[796] A'râf, 7/28.
[797] A'râf, 7/35.

dir edilen nasiplerini aldıktan sonra ölümle yüzleşecekler ve o zaman da adım adım izledikleri veli ve putlarını yanlarında bulamayacaklardır.

Ve nihayet önce geçip de kendilerine indirilene uymayan ve Allah'tan gayrı dost ve rehber edinen cin ve insan topluluklarıyla beraber ateşe gireceklerdir. Onların burada kendi aralarında geçen muhavereleri ve içler acısı halleri nakledilerek muhataplar aynı duruma düşmeye karşı uyarılmışlardır. Zira o aşamaya gelindiğinde artık onlar için hiçbir kurtuluş çaresi kalmayacaktır. Diğer yandan elçilerin getirdiği hakikatlere uyanların imrendirici halleri de nakledilerek gönüllerde onlar gibi olma ve onların nail oldukları nimetlere erme arzusu uyandırılmakadır.

Böylece cennetlikler, vahye tâbi olanlara korku ve hüznün olmayacağı vadinin gerçek olduğunu görmüşler; cehennemliklerse âyetlerden ve vahiyden yüz çevirip Şeytan'ı dost ve rehber edinenlerin cehennemlik olacakları vadinin hakikat olduğunu müşahede etmişlerdir. Nitekim bu zalimler, dünyada iken uymaları gereken doğru yolu eğri gösterme gayretine girerek nankörlüklerini katmerli hale getirmişlerdi.

İşte vahiyden yüz çevirip Şeytan'ı rehber edinen o zalimlerle beraber olma hiç arzulan bir şey değildir. Öyleyse vahyi bırakıp onların adımları izlenmemelidir. Ne var ki dünya hayatında bazılarını, bir kısım zaafları ve sahip oldukları imkânlar aldatmakta ve onları hakiki vazifelerinden alıkoymaktadır.

Bir taraftan cennetlikler, kendilerine indirilen hidayete tâbi olmaları ve hilafet görevlerinin hakkını vererek nankörlük etmemelerinden ötürü korku ve endişeden emin bir şekilde cennete girerlerken diğer yandan cehennemlikler hüzün, keder ve mahrumiyetlere boğulacaklardır. İşte bütün bunlar dünyada iken kendilerine sunulan nimetlerin kadrini bilmemeleri, onlarla ilgili sınırları tanımamaları ve kendilerine indirilen İlahî mesaja nankörlük etmeleri sebebiyle onların başına gelmiştir.

O kâfirler ki din ve vahyin ruhundan o kadar uzaklaşmışlar ve kendilerini o denli gaflete salmışlardı ki bu gaflet hallerinden dolayı kendilerinin en önemli günü olan bu günkü karşılaşmayı unutmuşlar ve âyetleri bilerek inkâr ederek onlara tâbi olmayı düşünmemişlerdi.

İşte bu noktada Kur'ân'a muhatap olan insanlar uyarılmakta aynı sona maruz kalmadan, kendilerine indirilen âyetleri yalanlamaktan vazgeçip kitaba uymaları telkin edilmektedir. O kitap ki tam bir vukufla manaları ve hükümleri detaylandırılarak açıklanmış ve iman edecek kimseler için bir hidayet ve rahmettir. Dolayısıyla böyle ulvi vasıfları haiz bir kitaba uymamak akıl karı bir tutum olmayacaktır.

Fakat buna rağmen bazıları bir taraftan Kitaba davetin akıbetini gözlerden diğer yandan büyük buluşma gününü unutur, göz ardı eder ya da buna hiç inanmazlar. Oysa Kur'ân'ın haber verdiği müthiş âkıbet geldiği gün, daha önce onu unutup bir tarafa bırakanlar "gerçekten Rabbimizin elçileri bize hakkı tebliğ etmişlermiş? Ama biz kulak asmadık"[798] diyecek ve artık dönüş ve çarenin olmadığı yerde çareler peşine düşecekler. Sakın ola ki Rablerinin kendilerine indirdiği vahye tâbi olmayı bırakıp başka veli ve rehber edinenler, Allah'ın kendilerini cezalandırmaya kâdir olmadığını düşünmesinler. Zira onlara kitabı gönderen ve ona tâbi olmaya çağıran Allah, gökleri ve yeri altı günde yaratan ve evren üzerinde yegâne hâkim olandır.[799]

Sema ve arzın yaratılmasıyla insanın yaratılması arasında doğrudan bir bağlantı vardır.[800] Yer ve göklerin yaratılması ve insanın yaşamı için uygun hale getirilmesiyle insanın halife olarak yeryüzüne gönderilmesi birbirinden bağımsız düşünülmemelidir. Hakiki manada hilafete liyakat ise ancak imtihanlarla anlaşılır. İnsanların vahye ne kadar tâbi oldukları ve vahiy emanetini temsil etmeye ne kadar ehliyet kazandıkları zorlu denemeler neticesinde ortaya çıkar. Bütün bunlardan ders alan insanlar, çetin imtihan hallerinde nankörlük etmeden içtenlikle bir olan Rablerine yönelirler.

Zira Allah, her türlü sınır tanımamayı[801] hiç sevmez ve yeryüzünü ifsad etmemeyi emreder. Muhataplar halife oluşlarının gereğini yapmalıdırlar. Nitekim halife olmak vahdete ve vahye tâbi olmayı gerekli kılmaktadır. Yeryüzünde baş gösteren fesad hali insanın Allah'tan başkasını veli, rehber ve koruyucu edinmesiyle başlar. Dolayısıy-

[798] A'râf, 7/53.
[799] A'râf, 7/54.
[800] Suyûtî, ***Katfü'l-ezhâr***, II, 1005.
[801] Suyûtî, ***Katfü'l-ezhâr***, II, 1008.

la dünyadaki düzensizlik ve kargaşanın ana nedeni, Allah'a ibadetten ve vahye tâbi olmaktan ayrılıp Allah dışında başka kılavuzlar edinmede yatmaktadır.[802]

Adeta onlara "görevinizi tam olarak yerine getirip getirmediğiniz, çeşitli şekillerde imtihana tâbi tutulduğunuzda nankörlüğe girip girmediğiniz konusunda endişe duyun ama Allah'ın rahmetinden de hiçbir zaman ümidinizi kesmeyin. İşte bu şekilde davrandığınız ve böyle bir keyfiyet kazandığınız zaman ancak Allah'ın rahmetinin size yakın olduğunu düşünebilirsiniz" denmektedir.

Bu son âyetlerde[803] hem Kur'ân davetinin sonunun nereye varacağına ve bu esnada mü'minlerin hangi kıvamda olmaları gerektiğine işaret edilmiş hem de müşriklerin inkâr ettiği ve vahye tâbi olmalarına engel teşkil eden tekrar dirilme ve âhiret inancı ispatlanmıştır. Böylece müşriklerin iman etmeleri adına önlerinde bulunan engeller birer birer kaldırılmış olmaktadır. Ancak yine de hidayet bulamayacak ve nankörlüklerine devam edecek olanlar vardır:

Zira toprağı verimli, güzel bir diyarın bitkisi, ancak Allah'ın izniyle yeşerip çıkar. Çorak, verimsiz olan bir yerin bitkisi ise çıkmaz, çıkan da bir şeye yaramaz.[804]

Allah, insanları yeryüzüne gönderdiğinde onlara vahiy indireceğini de vadetmişti. "Dedik ki: 'İnin oradan hepiniz! Artık ne zaman Ben'den size doğru yolu gösteren rehber gelir de kim ona uyarsa, onlara hiç bir korku olmayacak, hiç üzülmeyecekler de. İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlar ise cehennemliktirler, hem de orada ebedi kalacaklardır."[805] Ancak bu vahiy yağmurundan herkes gerektiği şekilde istifade edemeyebilir. "Biz cehennem için cinlerden ve insanlardan öyle kimseler yarattık ki onların kalpleri vardır ama bu kalplerle idrak etmezler, gözleri vardır onlarla görmezler, kulakları vardır onlarla işitmezler."[806] Âyetler insanları, kalbin İlahî çağrıları ve peygamberlerin davetlerini alamaz olması hali karşısında uyarmaktadır. İşlemiş oldukları günahlar ve kendi elleriyle yaptıkları sebebiyle kalpleri ve temiz fıtratlarını örtenlerin hakkı işitmesi ve vahyi dinlemesi asla mümkün olmaz. Böyleleri nankörlüklerine karşılık hem

[802] Mevdûdî, ***Tefhîm***, II, 44–45.
[803] A'râf, 7/54–57.
[804] A'râf, 7/58.
[805] Bakara, 2/ 38–39.
[806] A'râf, 7/179.

helake hem de cehenneme müstahak olmaktadırlar. "…biz kalplerinin üzerinde mühür vuruyoruz da artık işitmez oluyorlar."[807] İnsanın kalbinin mühürlenmesine ve kalben çorak hale gelmesine neden olan huylar aynı sûrede şu âyetle açıklanmaktadır: "Dünyada haksız yere büyüklük taslayanları, âyetlerimden yüz çevirteceğim. Öyle ki o kibirlenenler, ne kadar iz, işaret ve delil görürlerse görsünler yine de onlara iman etmezler. Doğru yolu görseler o yolu tutmazlar. Ama sapıklık yolunu görseler o yola girerler. Evet, çünkü onlar âyetlerimizi yalan saymayı âdet haline getirmiş ve onlardan gafil olagelmişlerdir."[808]

### *B. İKİNCİL TASRÎFLER*

Daha önce de ifade edildiği gibi ikincil tasrîf derken bağlam dışı tasrîfler kastedilmektedir.

#### 1. TÂHÂ VE A'RÂF SÛRELERİNDE GEÇEN MUSA (A.S.) KISSASI

Burada bir kıssanın farklı hikmet ve faydalar için tasrîfinin bir örneğini, Musa kıssasının A'râf sûresinde geçen kısmı ile Tâhâ sûresinde yer alan bölümünün mukayesesini yaparak göstermeye çalışacağız. Bu şekilde, bir kıssanın tasrîf edilerek nasıl pek çok hikmet ve gayelerde kullanıldığına tanıklık etmiş bulunacağız.

A'râf sûresi "hilâfet gibi bir görevin altına giren insanoğlunun bu vazifenin gereklerini yerine getirip nankörlük etmeme zarureti (şükür)" şeklinde ifade edilebilecek bir temel konu etrafında dönmekteydi.

Tâhâ sûresi ise "Allah marifeti ve İlahî inayet ve himaye" etrafında, öğüt, nasihat ve ikazlardan oluşmaktadır.[809]

"Mûsâ (önce herkese tebliğde bulunarak) dedi ki: 'Yazık size! (Onun apaçık delillerini sihir diyerek, size olan mesajını sizi ülkenizden çıkarmak içinmiş gibi çarpıtarak ve o varken başka rehber, ilâhlar edinerek) Allah hakkında yalan uydurmayın (üste

[807] A'râf, 7/100.
[808] A'râf, 7/146.
[809] Krş. Abdülhamid Mahmûd Tahmaz, ***Sebîlü's-saâde fî sûrati Tâhâ***, Dımaşk, Dârü'l-Kalem, 1994, s. 7 vd.; İbrahim Avvad, ***Sûratu Tâhâ dirâse lügaviyye üslûbiyye mukârene,*** Tâif, 1993, s. 14 vd.

çıkmaya çalışmayın), yoksa O size öyle bir azap gönderir ki kökünüzü keser. Şurası bir gerçek ki, iftiraya yeltenen, muhakkak perişan olur, hüsrana uğrar."[810]

Musa (a.s.) burada vaîd eksenli öğüt ve hatırlatmada bulunmaktadır. Bu da sûrenin genel havasına uygun olarak gelmektedir. Devam eden âyetlerde de benzer bir üslûbun benimsendiğini görmekteyiz. Bu esnada yapılacak davette izlenilmesi gereken yöntemle alakalı satır aralarında bir takım mesaj ve direktiflerin de verildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca Musa (a.s.)'a yapılan "yumuşak bir tarzda hitab etme"[811] telkininin somut örneklerini de burada müşahede etmekteyiz. Dolayısıyla öğüt, ders çıkarma, ibret alma, tezekkürde bulunma, vaîd gibi kavramların hep birbirleriyle ilgili olduğunu ifade edebiliriz.

Söz konusu bağlamın bir tezahürü olarak Tâhâ sûresinde Musa (a.s.)'nın yetiştirilme süreci çok hassas bir üslûpla ele alınmaktadır. Daha işin başında davet emanetini omuzlayacak olan insanların hangi hususiyetleri haiz olmaları gerektiğini buradan çıkarabiliriz. İsim ve sıfatlarıyla Allah Teâlâ'yı çok iyi tanımaları gereken davet ehlinin diğer vasıfları bu özelliklerine bağlı olarak gelişecektir. Sürekli Allah tarafından görülüp gözetildiğini bilen, Allah'ın her şeye kadir ve her şeyden haberdar olduğunun bilincinde olan ve bütün bunlara sarsılmaz bir imanla inanan birisi elbette önüne çıkan engeller ve tehlikeler karşısında pes etmeyecek; maruz kaldığı bazı imtihan ve fitneler sebebiyle yolunu değiştirmeyecektir. Allah'ı kalpte duyulması gerektiği gibi duymalı ve tüm benlikle hissetmelidirler ki mesele sadece nazarî planda kalmasın. İşte bu şekilde bir Allah marifetine eren ve sürekli onu anan birisi de haliyle Allah'ın kendisini görüp gözeteceğini ve onun tarafından himaye edileceğini bilecektir. Nitekim sûrede yer verildiği haliyle Musa(a.s.) kıssasından onun sürekli desteklenip gözetildiğine tanık olmaktayız.[812] Burada aynı zamanda inatçı kimseler için de bir tehdit söz konusudur. Zira Allah, kendi mesajını temsil edenleri koruyup kollamaktadır.

Bir davet ehlinin temsil edip davetini yapmış olduğu ilke ve mesajlara güveninin tam olması gerekir. Davetçi, kendi söylediklerine kendisi bile tam olarak inanmıyorsa, muhataplarına sunduğu mesaja güveni tam değilse hedef kitleyi şüphelere sevk edecek ve tesirli

[810] Tâhâ, 20/61.
[811] Tâhâ, 20/44.
[812] Seyyid Kutub, ***Zılâl***, IV, 2326.

olamayacaktır. Bu şekilde güven sorunu yaşayan birisi vaîd içerikli bir şeyler de söyleyemez. Zira ne olup olmayacağını, attığı adımların doğruluk ve yanlışlık ölçüsünü kendisi de bilmediğinden o da neticenin nereye varacağını tam olarak kestirememektedir. Bu açıdan peygamberlerin daha baştan sağlam ve sarsılmaz bir imanla donatılmış olmaları bu önemli noktaya işaret etmektedir. Ne yazık ki, Musa(a.s.)'ya inanan kavimde bu keyfiyeti görememekteyiz. Sûre, işte bu hedef istikametinde hatırlatma, öğüt ve irşatlardan oluşmaktadır. İnsanoğlunun unutkan olması, gaflet ve ülfete çabucak dalması bu hatırlatmaları gerekli kılmaktadır. Bu gafletin bir neticesi olarak da kendisine yapılan hatırlatma ve ikazlardan yüz çevirebilmektedir.

Kur'ân, insanlar onun hatırlatma ve ikazlarıyla doğru yolu bulsunlar ve fıtratlarını kaplayan isi, pası silsinler diye indirilmiştir. Kalplerinde imana dair bir nüve taşıyanlar, onun eşsiz hatırlatmalarıyla fıtratlarını parlatacak[813] ve doğru yolu bulacaklardır. Dolayısıyla mesele zora sokma değil kolaylaştırmadan ibarettir. Nitekim Tâhâ sûresindeki haliyle kıssa da bir peygamberin nasıl manen donatılıp himaye edildiğini göstermektedir. Allah tarafından sürekli görülüp gözetildiğine inanmak ve sarsıntı yaşayıp yol değiştirmemek bu fıtratın sürekli taze ve yeni tutulmasına bağlıdır. Hz. Musa(a.s.)'da ve iman eden sihirbazlarda bunu bariz bir şekilde görmekteyiz. İsrail oğulları ve Sâmirî ise aksi yönde bir örnek teşkil etmektedirler. Öte yandan Allah Resûlüne Kur'ân'ın peyderpey indirilmesi de bu donatmanın bir başka tecellisinden ibarettir.

İnsanoğlu her şeyden önce dünyada bulunuş gayesini çok iyi belirlemeli ve attığı adımların yerini ona göre tayin etmelidir. Allah, insanı yeryüzüne bir halife olarak göndermiştir. Halife ise, Allah adına icraatta bulunacak, onun emir ve tavsiyeleri doğrultusunda hareket edecektir. Hiç kuşkusuz bunun en temel kaynağı ise vahiydir. Bunun dışında hareket etmek ise nimeti verene büyük bir nankörlük sayılacaktır. Burada özellikle toplumda belirli bir yer edinmiş olan insanların Şeytan'ı veli ve rehber edinmelerini ve kendi zaaflarına esir düşmelerine bağlı olarak peygamberler tarafından yapılan davete karşı durduklarını böylece kendi konumlarını da kendilerince sağlama almaya çalıştıklarını görmekteyiz.

---

[813] Mahmûd Muhammed Ammâra, "Usûlu'd-da'veti min hilâli'l-kıssati'l-Kur'âniyye dâu't-tuğyân ve devâu'l-hikme," **Mecelletü Minberi'l-İslâm**, Kâhire, 1410/1989, sy. 6, s. 37.

### a) Tâhâ sûresi 9–46. âyetler

Bu âyetlerde, Musa(a.s.)'nın muhataplarına sunacağı mesaj için nasıl hazırlandığına ve gerekli vasıflarla nasıl donatıldığına şahit olmaktayız. A'râf sûresinde bağlama bağlı olarak bu kısım yer almamıştır. Zira bu bölümün o sûrenin temel hedefiyle bir alakası bulunmamaktadır. Kaldı ki gayeye göre bir materyalin sunuluş biçimi de değişmektedir. Kur'ân'da çok defa tekrarlanan Musa kıssası, içinde bulunduğu sûrenin temel gayesine göre türlü şekillerde takdim edilmiştir.

Seçilen tabirler ve kullanılan üslûplar tamamen sûrenin genel havasına uygun olarak serdedilmektedir.

"Ateşin yanına varınca birden: 'Ey Mûsâ!' diye nida edildi. 'Haberin olsun ben, Senin Rabbinim…"[814] Burada Musa(a.s.)'ya ismiyle hitap edilmesi "Allah" yerine "Rab" isminin tercih edilmesi siyaka bağlı olarak ona gösterilen itinayı ortaya koymaktadır.

Devam eden âyetlerde Musa(a.s.)'nın itinayla peygamberlik için seçilmesi, gerektiği şekilde donatılması ve teyit edilmesini somut olarak görmekteyiz.

"Muhakkak ki ben Allah'ım, benden başka ilah yoktur. O halde sen de yalnız Bana ibadet et. Beni zikretmek için hakkıyla namaz kıl."[815] denilmesi hazırlığın bir boyutunu teşkil etmektedir. Allah'ı duymak, bütün benlikle hissetmek ve itminana ermek için namaz kılmak davet ehlinin en çok ihtiyaç duyduğu şeylerden birisidir. Çünkü kalpler ancak Allah'ı anmakla dinginleşir. Allah'ı, isim, sıfat ve tecellileriyle çok iyi tanıyıp, bu isimleriyle onu sürekli hatırlama, kalbin üzerini gaflet örtülerinin sarmasına izin vermeme, Allah'ın ilim ve kudretini kalbe iyice yerleştirme ve böylece yegâne İlahın Allah olduğunu tüm benliğiyle capcanlı duyma, konunun bir başka derinliğini oluşturmaktadır.

Kıyamet'in kopacağının[816] haber verilmesi de bir başka hazırlık safhasıdır.

---

[814] Tâhâ, 20/11–12.
[815] Tâhâ, 20/14.
[816] Tâhâ, 20/15.

Buradaki cümle yapısında (إن)'nin cevabının te'kidsiz olarak verilmesi bağlamın bir tezahürüdür. Diğer yandan Mü'min sûresindeki şu âyette ise (إن)'nin cevabı te'kidli olarak getirilmiştir. "Kıyamet saati mutlaka gelecektir. Bunda hiç şüphe yoktur."[817]

Perdelerin, sebeplerin var olduğu dünyadan bunların olmadığı âhiret yurduna göçme ve her şeyi açık ve net olarak görme mutlaka gerçekleşecek ve orada insanlar dünyada içinde bulundukları gafletten uyanacaklardır. Öyleyse "sen henüz dünyada iken görmediğin halde görüyormuş gibi orası için çalış ve nefsine o keyfiyeti kazandırmaya gayret et. O kıvamı kazandığında muhataplarından gelen engellemeler ve musibetlere karşı da sarsında yaşamazsın. Çünkü Kıyamet'e inanmayanlar ve nefsinin arzu ve ihtiraslarının peşine düşenler seni vazgeçirmek isteyeceklerdir. Ancak böyle donanımlı olduğunda bu engellemeler seni rehavete sevk etmez; iman, itimat ve güven konusunda sarsıntı yaşamazsın."

Musa(a.s.)'ya sağ elinde tuttuğu asasının sorulması[818] ve burada kullanılan üslûp da bağlama uygun olarak gelmektedir.

Böylece Musa(a.s.)'ya uygun bir tarzda, kudret tecellileri gösterilmekte ve hazırlık devam etmektedir. Hiç kuşkusuz iman ve itimadı arttıkça kendi davasında sebatı da derinleşecektir. Davet erbabının bu şekilde bir donanıma sahip bulunması, mesajın kendi çizgisinde istikrarı ve devam edebilmesi noktasından çok mühimdir. Ayrıca kullanılan hitap şekillerinden Musa(a.s.)'ya nasıl itinayla yaklaşıldığı ve onun nasıl görülüp gözetildiği hissedilmektedir.

"Firavun'a git!"[819] denirken burada sadece Firavun'a yer verilmesi onun her halükarda Allah'ın himaye ve inayeti karşısında yalnız ve korumasız olduğunu ima eder gibidir.

Ardından teyit edilme adına Musa(a.s.)'nın daha başka talepleri olmakta ve o taleplerine de müspet karşılık verilmektedir. Hiçbir zaman teyit ve himayeden mahrum

[817] Mü'min, 40/59; Değerlendirmeler için bkz. İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî (708/1308), ***Milâkü't-te'vîl***, II, 813 vd.
[818] Tâhâ, 20/17.
[819] Tâhâ, 20/24.

bırakılmadığını iyice tespit etmek için de geçmişte yaşanılan hadiseler somut birer örnek olarak takdim edilmektedir.[820]

"Sen zaten bizim bütün hallerimizi hakkıyla görmektesin."[821] denmesi de himaye fikrinin nasıl yer ettiğini göstermektedir. Öyleyse Allah kullarının her halini görüyor ve biliyorsa insana düşen de müsterih olmak ve ona göre davranmaktır.

Öldürülmek ihtimali varken Firavun'un hışmından korunması, denize atıldıktan sonra başına bir şey gelmeden sağ salim sahile varması, inayetin bir göstergesi olarak ona karşı insanların gönüllerinde bir sevgi var edilmesi, tekrar annesine kavuşması, derken büyüyüp kazaen birini öldürmesi ve o sıkıntıdan da İlahî inayetle kurtulması, artından her bakımdan tam kemale ermesi için Allah tarafından çeşitli imtihanlardan geçirilmesi ve nihayet Hz. Musa'nın, gerekli kemale ve kendisi için takdir buyrulan konuma gelmesi gibi konular bu bağlamda peşi peşine sıralanmıştır.

Böylece hazırlık tamamlanmış ve muhataplara gitme vakti de gelmiştir. Bu esnada son bir kere daha Allah'ı anma, kalpte Allah'ı isim ve sıfatlarıyla terütaze duyma telkin edilmektedir. "Haydi, kardeşinle birlikte âyetlerimle gidiniz, sakın Beni anmakta gevşeklik göstermeyiniz!"[822] Öte yandan burada Musa ve Harun(a.s.)'un her ikisinin de birlikte zikredilmesi yine bağlamın bir parçası olarak görülmelidir.

"Endişelenmeyin! Çünkü ben, sizinle beraberim, her şeyi işitir ve görürüm."[823] denilmesi onların nasıl takviye edildiklerini bir kez daha göstermektedir.

### b) A'râf sûresi 103–112. ve Tâhâ sûresi 47–59. âyetler

Bu âyetlerde Hz. Musa(a.s.)'nın Firavun ile ilk karşılaşmasına yer verilmektedir. Seçilen tabirler ve kullanılan üslûp tamamen sûrelerin genel havasına münasip olarak gelmektedir. Yılanın burada Firavun ve yetkililerine tasviri ile daha önce Hz. Musa (a.s.)'ya gösterildiği hali arasında bile fark vardır. Orada "hızla kıvranıp sürünen bir

[820] Tâhâ, 20/36–40.
[821] Tâhâ, 20/35.
[822] Tâhâ, 20/42.
[823] Tâhâ, 20/46.

yılan"[824] olarak tarif edilirken burada bir "ejderha"[825] şeklinde tanımlanmıştır. Tâhâ sûresi uyarıcı öğütlerden ve tanımlayıcı ifadelerden oluşurken A'râf sûresinde böyle bir üslûba rastlanmamaktadır.

### *(1) A'râf sûresi 103–112. âyetler*

Burada Hz. Musa(a.s.)'nın Firavun'a ve onun ileri gelen yetkililerine gönderildiği ancak onların bu âyetlere tâbi olmayı kabul etmedikleri ifade edilmektedir. İleri gelen yetkililer, nankörlükte Firavun'a ortak olduklarından onunla birlikte açıkça zikredilmişlerdir.

Hz. Musa(a.s.)'nın bütün âlemlerin Rabbi tarafından gönderilen bir elçi olduğunu zikretmesi ve Allah hakkında ancak doğru (hak) ne ise onu söylemek gerektiğinin altını çizmesi bağlama uygun olarak gelmiştir. Bütün âlemlerin Rabbinin emirlerini ve göndermiş olduğu elçiyi kulak artı etmek elbette nankörlükte daha derindir. Öte yandan Allah hakkında vahiyden sırt çevirerek realiteyle hiç ilgisi olmayan şeyler söylemek ve iftira atmak meseleyi daha da katmerli hale getirmektedir. Kendilerini sağlam delillerle gelen Peygambere "sen çok mahir bir büyücüsün" demek konuya daha da netlik kazandırmaktadır.

"Firavun'un ileri gelen yetkilileri (Firavun'un idare ve danışma heyeti, konuyu aralarında görüştüler ve): 'Bu' dediler, '(Firavun'un buyurduğu gibi) gerçekten çok bilgin, çok mahir bir büyücü!'"[826]

Burada ayrıca Firavun'un ileri gelenlerinin anılması ve onların da görüşlerine yer verilmesi, nankörlük ve küfürde aynı ortak paydada buluştuklarını gösterme adına önemlidir.[827] Nankörlüklerini açıkça ortaya koyma adına isimleri sarih olarak zikredilmiş olsa gerektir.

### *(2) Tâhâ sûresi 47–59. âyetler*

---

[824] Tâhâ, 20/20.
[825] A'râf, 7/107.
[826] A'râf, 7/109.
[827] İbnü'z-Zübeyr, ***Milâkü't-te'vîl***, I, 562.

Burada ise Hz. Musa ve Harun(a.s.)'un "biz Rabbinin iki elçisiyiz!"[828] dedikleri zikredilmektedir. Yani burada A'râf sûresindekinden farklı olarak ikil zamir tercih edilmiştir. [829]

Yine diğerinden farklı olarak Allah Teâlâ'nın tanıtıldığını görmekteyiz. "Rabbimiz,' dedi, 'her şeyi yaratan, sonra da onu yaratılış gayesine uygun yola koyan, Yüce Yaradandır."[830] İşte gerçek Rab bu vasıfları haiz olmalıdır. Sahip olunan böyle sağlam bir inanç muhataplara da hiç sarsıntı yaşanmadan aktarılmaktadır.

Yine devam eden âyetlerde Allah Teâlâ'nın tanıtıldığına şahit olmaktayız. "Onların durumu, Rabbimin yanındaki bir kitaptadır. O, ne şaşırır, ne de unutur."[831]

Zikredilen bütün bu hususlar Allah'ın ilim ve kudretine birer delildir. Sonsuz ilim ve kudret sahibi evreni işte bu şekilde düzene koymuştur. Öyleyse daha önce ölüp gidenlerin hallerinin Allah tarafından bilinmesi garip karşılanmamalıdır. Çünkü Allah'ın ilminin sonsuzluğuna dair gözümüzün önünde cereyan eden sayısız delil bulunmaktadır. İşte bu vasıfları haiz olan Allah, Hz. Musa'yı peygamber olarak görevlendirmiş ve onu koruyup gözetmektedir.

Yumuşak bir üslûpla ve insanı tezekküre sevk edici bir edayla takdim edilen bu delillerin, insandaki gafleti dağıtıp kalbini fıtrî haline geri çevirmesi ve onu Allah marifeti ile doldurması gerekirdi. Ne var ki Firavun için netice böyle olmamıştır.

Hz. Musa(a.s.)'nın karşılaşma zamanı olarak bayram günü ve kuşluk vaktini belirlemesi kendi misyonuna olan güvenini ve Allah'a olan itimadındaki sonsuzluğu göstermektedir. Firavun'un kalbi perdelerle kaplı iken Hz. Musa(a.s.)'nın kalbi gayet parlak ve orada her şey oldukça nettir.

---

[828] Tâhâ, 20/47.
[829] Krş. Muhamed Fâzıl Sâlih Sâmirrâî, ***Dirâsetü'l-müteşâbihi'l-lafzî min âyi't-tenzîl fi kitâbi milâki't-te'vîl***, Amman, Dâru Ammâr, 2009, s. 85–86; Fâzıl Sâlih Samerraî, ***Belâgatü'l-kelime fi't-ta'bîri'l-Kur'ânî***, Kâhire, Şeriketü'l-âtik li-sınâati'l-kitâb, 2006, s. 89.
[830] Muhammed Emin Şinkîtî (1393/1973), ***Edvaü'l-beyân fi izahi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân***, Mekke, Dâru âlemi'l-fevâid, 2005/1426, IV, 522 vd.; Tâhâ, 20/50.
[831] Tâhâ, 20/52.

### c) A'râf sûresi 113–126. ve Tâhâ sûresi 60–76. âyetler

Bu âyetlerde ise büyücülerin kendi hünerlerini sergilemesi ve ardından gördükleri hakikatler sebebiyle hidayet bulmaları sahnesi yer almaktadır. A'râf sûresinde Firavun'un nankörlüğü, Haktan gelen âyetlere başkaldırısı işlenmektedir. Öte yandan Tâhâ sûresinde ise yine Hz. Musa (a.s.)'nın himaye edilmesini, uyarı içerikli öğütlerini ve Allah'a olan itimadındaki derinliğini görmekteyiz. Bunun yanında iman eden sihirbazların ifadelerinde de aynı üslûbun hâkim olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Her iki sûrede de yer alan büyücülerin şu sözleri meseleye güzel bir örnek teşkil etmektedir:

"Büyücüler şöyle cevap verdiler: 'Biz her hâlükârda Rabbimize döneceğiz. Ama sen, başka hiçbir sebeple değil, sadece Rabbimizden bize gelmiş bulunan gerçeklere iman ettik diye bizden intikam alıyorsun!' (Ardından Allah'a yalvardılar:) 'Ey bizim büyük Rabbimiz! Sabır kuvvetiyle doldur kalbimizi, yağmur gibi sabır yağdır üzerimize ve bizi Müslümanlar olarak vefat ettir."[832]

"Mümkün değil' dedi sihirbazlar, 'bize gelen bunca delillere ve bizi Yaratana karşı seni tercih edemeyiz. İstediğin hükmü ver. Senin hükmün nihayet, bu dünyada geçer."[833] Birincisinde nankörlük açıkça kendisini gösterirken ikincisinde Allah marifeti, onu tanıma ve bu tanımanın bir gereği olarak Firavun'dan gelen tehditlere aldırmama gözlenmektedir. Ayrıca büyücülerin A'râf sûresinde yer alıp da Tâhâ sûresinde zikredilmeyen şu ifadeleri konunun bir başka somut örneğidir: "Galip gelecek olursak, herhalde mutlaka bize büyük bir mükâfat verilir, değil mi?"[834] Allah'ı bırakıp da izzet, onur ve şerefi başkasının yanında aramanın ne denli büyük bir nankörlük olduğu malumdur!

#### *(1) A'râf sûresi 113–126. âyetler*

"Büyücüler ise, secdeye kapandılar. 'İman ettik' dediler, 'O âlemlerin Rabbine, Mûsâ ve Harun'un Rabbine!"[835]

---

[832] A'râf, 7/125–126.
[833] Tâhâ, 20/72.
[834] A'râf, 7/113.
[835] A'râf, 7/121–122.

Âyet, burada böyle geçtiği halde Tâhâ sûresinde şu şekilde yer almaktadır: "(Her şey, Musa'ya söylediğimiz şekilde cereyan etti ve) neticede sihirbazlar secdeye kapandılar. 'Harun ile Mûsâ'nın Rabbine iman ettik!' dediler."[836] Tâhâ sûresinde Hz. Harun ve Musa peygamberlerin Allah tarafından görülüp gözetildiği ve himaye edildiği vurgulanmak üzere sadece onların isimleri anılmakla yetinilmiştir. Bilindiği gibi bu husus, sûrenin genel bağlamını teşkil etmektedir.

### *(2) Tâhâ sûresi 60–76. âyetler*

A'râf sûresinde Hz. Musa(a.s.)'nın kalpleri yumuşatacak ve tezekküre vesile olacak öğütleri yer almazken burada bağlamın bir tezahürü olarak bu ikazlar zikredilmiştir: "Yazık size! (Onun apaçık delillerini sihir diyerek, size olan mesajını sizi ülkenizden çıkarmak içinmiş gibi çarpıtarak ve o varken başka rehber, ilâhlar edinerek) Allah hakkında yalan uydurmayın (üste çıkmaya çalışmayın), yoksa O size öyle bir azap gönderir ki kökünüzü keser. Şurası bir gerçek ki, iftiraya yeltenen, muhakkak perişan olur, hüsrana uğrar."[837]

Ayrıca Firavun ve adamlarının sihirbazlara söyledikleri şu sözler onların Allah marifeti konusunda nerede yer aldıklarını açıkça göstermektedir: "Şimdi bütün imkânlarınızı bir araya getirin ve bütün hünerlerinizi ortaya koymaya bakın. Meydana da birlikte ve omuz omuza çıkın. Bugün hangi taraf üstün gelirse, sonunda kazanacak ve gülecek olan da o taraftır."[838] Sihirbazların başlangıçta Hz. Musa(a.s.)'ya yapmış oldukları meydan okuma da bu tanımamanın bir tezahürüdür. Diğer yandan Hz. Musa (a.s.)'nın "Endişe etme! Sen galip geleceksin."[839] denilerek nasıl teyit ve himaye edildiğini görmekteyiz.

Neticede sihirbazlar secdeye kapanarak "Harun ile Mûsâ'nın Rabbine iman ettik!"[840] dediler. Şâhit oldukları İlahî kudretin bu tecellisi onların gafletten uyanıp hatırlamalarına vesile oldu. Nitekim sihirbazların ifadelerinden onların şahit oldukları muci-

[836] Tâhâ, 20/70.
[837] Tâhâ, 20/61.
[838] Tâhâ, 20/64.
[839] Tâhâ, 20/68.
[840] Tâhâ, 20/70.

ze ve delillerle gafletlerinin nasıl dağıldığını ve Allah marifetiyle dolduklarını ve bunun neticesinde Firavun'dan gelecek hiçbir tehdide kulak asmadıklarını anlamaktayız.

Kur'ân da, kendi nefsanî engellerinden kurtulup ön yargılarına takılmayanlara işte bu şekilde bir hatırlatma ve doğru yolu buldurma vazifesi görür.

Öte yandan Firavun'un "benden izin çıkmadan ona inandınız ha!"[841] demesi Allah'ı isim ve sıfatlarıyla takdir etme ve tanıma konusundaki yerini göstermektedir.

Burada "lâm" harfinin tercih edilmesi, sanki sihirbazların Hz. Musa(a.s.)'ya destek çıktığını veya onların eliyle Hz. Musa(a.s.)'nın desteklendiğini ima eder gibidir. Oysa A'râf sûresinde "bâ" harfi kullanılmıştır.[842]

Burada özellikle gerçek manada inanan insanlara İlahî inayet nazara verildiğinden daha başka teferruata girilmemiştir. İç dünyalarında donanımlı olan davet ehlinin takip etmiş oldukları yerinde bir üslûpla davete açık bulunan muhatap kitle üzerinde oluşturdukları tesir özellikle altı çizilen meselelerdendir.

### d) A'râf sûresi 127–136. ve Tâhâ sûresi 77–79. âyetler

Bu bölümde, Firavun ve taraftarlarının boğulmaları aşamasına kadar olan süreç ele alınmaktadır. Tâhâ sûresinde birkaç âyetle konu üzerinde durulup "ne Firavun'un yetişmesinden ne de boğulmaktan endişe etmeme" (ki bu ancak Allah'a gerektiği gibi inanıp onu hakkıyla takdir edenlerin karıdır) vurgusu yapılırken A'râf sûresinde Firavun ve yetkililerinin nankörlüğü hangi boyutlara vardırdıkları somut bir şekilde ortaya konmaktadır. İleri gelen yetkililerin şu ifadeleri meselenin boyutlarını gösterecek keyfiyettedir: "Ne yapıyorsun, Musa ile kavmini, seni ve senin tanrılarını terk etsinler, ülkede bozgunculuk yapsınlar diye kendi hallerine mi bırakacaksın?"[843]

Ayrıca "muhakkak ki dünya Allah'ın mülküdür; kullarından dilediğini oraya vâris kılar."[844] denilerek İsrail oğullarına da bir işarette bulunulmakta ve hilafet için liyakat kazanmaları telkin edilmektedir. Zira liyakat kazanma ne kadar uzun sürerse

[841] Tâhâ, 20/71.
[842] Krş. Sâmirrâî, ***Dirâsetü'l-müteşâbihi'l-lafzî***, s. 151.
[843] A'râf, 7/127.
[844] A'râf, 7/128.

kendilerine bahşedilecek bu nimetin onlara tevdi edilmesi de o kadar uzun sürecektir. Öte yandan bu nimetin devam etmesi de onların o kıvamı sürdürmelerine bağlıdır.

#### *(1) A'râf sûresi 127–136. âyetler*

Firavun'un işkencelerine maruz kalan kavminin, Hz. Musa'ya şikâyet dolu sözlerle şöyle demeleri onların da nankörlüklerinin, verilen nimetlerin kıymetini bilmemelerinin bariz bir göstergesidir. "Biz, hem sen bize gelmeden önce, hem de sen bize peygamber olarak geldikten sonra işkenceye maruzuz!"[845]

Firavun oligarşisinin kendilerine iyilik, bolluk geldiğinde: "Ha işte bu bizim hakkımız! Kendi becerimizle bunu elde ettik." demeleri, eğer kendilerine bir kötülük gelirse onu, Hz. Musa ile beraberindeki mü'minlerin uğursuzluklarına vermeleri ve "bizi büyülemek için sen hangi mûcizeyi getirirsen getir, imkânı yok, sana inanacak değiliz!"[846] şeklinde olan ifadeleri bağlamı teyit eder mahiyettedir. Nitekim onlar bütün bunlara rağmen kibir ve inatlarından vazgeçmemiş ve sürekli günah hasadıyla meşgul inkârcı bir topluluk olarak kalmışlardır. Bu şekilde nankörlüklerine devam ettikleri, âyetleri yalanlamakta direndikleri ve onca açıklığına ve kesinliğine rağmen onları hiç umursamadıkları için, neticede hak ettikleri cezayı bulmuş ve denizde boğulmuşlardır.

#### *(2) Tâhâ sûresi 77–79. Âyetler*

Burada bağlamla ilgili olmadığından Firavun ve taraftarlarının boğulma aşamasına gelinceye kadar girmiş oldukları nankörlüklere yer verilmemiştir.

### e) A'râf sûresi 137–154. ve Tâhâ sûresi 80–98. âyetler

Bu kısımda, İsrail oğullarının Firavun oligarşisinden kurtarılması sonrası gelişen hadiselere yer verilmektedir. A'râf sûresinde İsrail oğullarına nihaî olarak verilen nimet hatırlatıldıktan sonra o aşamaya gelinceye kadar onların nankörlükleri, uzun süre istikameti koruyamayışları gözler önüne serilmektedir. Tâhâ sûresinde ise özellikle Samirî önderliğinde gelişen buzağı hadisesi üzerinde durularak İsrail oğullarının iç dünyalarında henüz Allah tasavvur ve marifetinin net olarak yer etmediği gösterilmiştir. Do-

[845] A'râf, 7/129.
[846] A'râf, 7/131–132.

layısıyla onlarda, daha her tehlikeyi göğüsleyebilecek, her halükârda Rableri tarafından görülüp gözetildiklerini idrak edebilecek ve ona tevekkül kılabilecek keyfiyet hâsıl olmamıştır. Yine burada uyarı mahiyetinde yapılan öğüt ve nasihatler dikkat çekmektedir.

Genel bağlamın bir tezahürü olarak Tâhâ sûresinde İsrail oğullarının buzağıya tapma hadisesinde muhtemel hata ve kusurlarından dolayı Hz. Musa (a.s.)'nın Allah'tan af dilemesine yer verilmezken A'râf sûresinde bu dua açıkça zikredilmiştir: "Mûsâ (hemen Allah'a yöneldi ve şöyle) yalvardı: 'Rabbim! Beni ve kardeşimi affet. Rahmetine bizi de dâhil et; çünkü sen, en çok ve en hayırlı merhamet edensin!"[847] Tâhâ sûresinde Allah Teâlâ'nın, Hz. Musa (a.s.)'yı görüp gözetmesi, esma ve sıfatlarıyla kendisini ona tanıtması mevzu bahis edildiğinden A'râf sûresinin aksine bu dua orada yer almamıştır.

### *(1) A'râf sûresi 137–154.*

İsrail oğullarının denizden geçirildikten sonra putlara tapan bir topluluğa uğradıklarında Hz. Musa(a.s.)'ya "bunların tanrıları olduğu gibi bize de bir tanrı yapıver!"[848] demeleri nankörlüklerinin derecesini göstermektedir. Oysa Allah, onlara bütün diğer milletler üzerinde bir mevki vermiş ve onları Firavun hanedanından kurtararak ihsanlarda bulunmuştur. Buna rağmen, Allah'tan başka bir ilah arayışına girmektedirler.

Hz. Musa, Tevrat'ı almak için ayrıldıktan sonra halkından pek çokları, zinet takımlarından, böğürür gibi ses çıkaran bir buzağı heykeli yapıp tanrı edindiler.[849] Böylece bir diğer büyük nankörlüğün içine girmiş oldular.

"Ey Musa! Bundan böyle artık sen bu Levhalar'a kuvvetle sarıl ve kavmine de, onların içinde bilhassa yerine getirilmesi gereken hükümleri en güzel şekilde hayatlarında uygulamalarını emret."[850]

Allah, onlara bahşetmiş olduğu nimetleri hatırlatıp indirdiği vahye tâbi olmalarını isterken İsrail oğulları Allah'ın emrinden çıkarak nankörlüğe girmişler, hatta peygamberlerini öldürmeye kalkmışlardır:

---

[847] A'râf, 7/151.
[848] A'râf, 7/138.
[849] A'râf, 7/148.
[850] A'râf, 7/145.

"Musa, Levhaları aldıktan sonra daha dağda iken halkının buzağına taptığını öğrenince büyük bir öfke ve üzüntü içinde halkına döndü ve 'Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız. *Rabbinizin emirini* çarçabuk terk mi ediverdiniz?' diye onlara çıkıştı. Kardeşi, 'Anamın oğlu!' dedi: 'İnan ki bu topluluk beni bir hiç yerine koydu ve *linç edip öldürmeye* kalktı."[851]

### *(2) Tâhâ sûresi 80–98. âyetler*

Allah'ın inayet ve himayesi hep İsrail oğulları ileydi. Görüp gözetmekte olduğunu onlara sürekli hissettirmişti. Ne var ki bütün bunlara rağmen onlar, gerekli olgunluğu elde edememiş ve karşılarına çıkan bir imtihanda kaybetmişlerdir. Şayet isim, sıfat ve tecellileriyle Allah marifeti gerektiğince kalplerinde yer etmiş olsaydı maruz kaldıkları imtihanda yanlışa düşmezlerdi.

Buradan hareketle İsrail oğulları gibi bir kavmin sürekli hatırlatma ve yönlendirmeye ihtiyaç duyduğu söylenebilir. Yeni kalmayı kendi başlarına yapamadıklarından peygamberler aracılığıyla sürekli hatırlatmaya gereksinim duymaktadırlar. Zira aradan çok uzun bir süre geçmemiş olduğu halde kalplerindeki hakikat perdelenmekte ve tekrar tezekküre ihtiyaç duymaktadırlar.

Allah onlara lütuflarda bulunmuş onları içinde bulundukları mezelletten kurtarmıştı. Eğer süreç içerisinde iç dünyalarında iman iyice yer etmemiş, Allah marifeti tam olarak gerçekleşmemişse burada olduğu gibi kaymalar her zaman mukadderdir. İnsanların birbirine düşmeleri de bir manada bu iç boşluklardan ileri gelmektedir.

Buradan gerek İsrail oğullarının ve gerekse Sâmirî'nin Allah Teâlâ'yı gerektiği şekilde tanımadıkları anlaşılmaktadır. Allah Teâlâ'yı iç dünyalarında isim ve sıfatlarıyla sürekli yeni ve taze tutamadıklarından hemen bir unutkanlık ve gaflet haline girmekte ve sanki hiç tanımıyormuş gibi davranmaktadırlar. Bu açıdan sûrede çeşitli şekillerde hep zikir ve hatırlama üzerinde durulması gayet manidardır.

---

[851] A'râf, 7/150.

"Ey halkım! Sizin İlahınız yalnız Allah'tır. Ondan başka hiçbir ilah yoktur. O her şeyi ilmi ile ihata etmiştir."[852] İşte bu şekilde isim ve sıfatlarıyla Allah'ı tanımış ve marifetine ermiş olsalardı yapmış oldukları hatalara düşmezlerdi.

### f) A'râf sûresi 155–156. âyetler

Sadece A'râf sûresinde yer alan bu bölümde İsrail oğullarının son bir nankörlüğüne daha tanık olmaktayız.

Hz. Musa(a.s.) buzağıya tapmaları sebebiyle halkı adına Allah'tan af dilemek ve onunla olan ahidlerini yenilemek için halkı içinden temsilci olarak yetmiş kişi seçip, tayin buyurulan vakitte dağa gitti. Ama orada o yetmiş kişi, daha önce şahit oldukları onca açık alamete rağmen, Allah'ı açıkça görmedikçe[853] Hz. Musa'nın onunla konuştuğuna ve getirdiği hükümlerin ondan olduğuna inanmayacaklarını söylediler. Bu da af dilemek için gittikleri halde onlardan sadır olan ayrı bir nankörlük örneği olmaktadır.

## 2. TESELLİ İKAZ VE İBRET TASRÎFLERİ

Teselli ve ibret denince ilk akla gelen şey kıssalar ve daha önceki milletlerin haberleridir. "Peygamberlerin kıssalarında elbette tam akıl sahipleri için alacak ibretler vardır."[854] Bilindiği gibi Kur'ân kıssalarının temel gayelerinden bir tanesi ibret, teselli, takviye ve ikazdır. Bu kıssalarda, yapılan uyarı ve müjdeleri teyit edecek unsurlar vardır.[855] Onlar, daha önceki kavimler ve peygamberlerce yaşanmış tecrübelerle doludur. İnsana düşense bunlar üzerinde tefekkürde bulunup basiret sahibi olmak ve kalbi işlevsel hale getirmektir.

Geçmiş milletlerle ilgili bir kısım hadiselerin tekrar be tekrar hatırlatılması zor şartlarda din adına mücadele eden ve inandığı değerlerin gereğini yaşama gayretinde olan insanlara bir teselli ve teşvik manası taşımaktadır.[856] İnananlar bu şekilde teselli edilerek sabra teşvik edilmiş olurlar. Peygamberler ve mü'minlerin çeşitli zorluklarla

---

[852] Tâhâ, 20/98.
[853] Bkz. Bakara, 2/55.
[854] Yûsuf, 12/111.
[855] Üsame Muhammed Abdülazim Hamza, ***el-Kasasu'l-Kur'ânî ve eseruhû fi istinbati'l-ahkâm***, y.y., 2008, s. 19.
[856] İdris Şengül, ***Kur'ân Kıssaları Üzerine***, s. 263.

yüzyüze kalmalarına rağmen sürekli galibiyete muvaffak kılındıklarının haber verilmesi ve bunun sıklıkla tekrarlanması, inananlar için bir teselli ve ümit kaynağı ve Allah'ın hep onların yanında olduğunu bir hatırlatmadır. Zikredilen ibretlik taplolarla mü'minlerin kalpleri daha işlevsel bir keyfiyet kazanır, daha canlı ve saf hale gelerek dirençleri artar. Ancak ibret alamama hali de manevî bir körlük ve duyarsızlığın bir göstergesidir. Kur'ân'ın hakiki manada körlük saydığı görmeme hali de işte bu körlüktür. "Peki, bu inkârcılar, yeryüzünde gezip de (bütün bu tarihî levhalara ibret gözüyle bakmazlar mı) ki, hiç değilse bu sayede düşünüp duygulanacak kalplere veya gerçeğin sesini işitecek kulaklara sahip olsunlar. *Ne var ki kör olan, gözler değildir; asıl kör olan sinelerindeki kalplerdir*!"[857]

İbret alınacak hallerin belirli zaman aralıklarıyla farklı şekillerde tasriflerinin yapılması muhatapların sarsılmaya yüz tuttuğu bir anda onların elinden tutacak, kalplerini takviye edecek, ümitsizlik ve karamsarlık yaşamalarına mani olacaktır. Dolayısıyla ibretlik halleri zikretmenin iki yönlü bir kazanç sağladığı söylenebilir. Birincisi mü'minlerin sürekli manen canlı kalmalarını temin etmesi; ikincisi ise henüz imana girmemiş olanların gafletlerini dağıtmaya ve kalplerinin üzerindeki örtüleri kaldırarak iman etmelerine vesile olmasıdır.

Kur'ân'da yapılan teselli ve ikazlar insanoğlunun fıtratına dayanmaktadır. İnsan tabiatı itibariyle korkar ve ümit besler. Bir çocuk bu iki melekeye sahip olarak doğar. İnsan fıtratında bulunan bu iki duygu, onun hayatını şekillendirmesinde de çok etkindir. İnsanlar korku ve ümitlerine göre hayatlarına yön verirler.[858] Kur'ân'da yer alan terğîb ve terhîb üslûpları da bu iki duyguya hitap etmektedir. Allah Teâlâ, kitabındaki vaîdleriyle sinelere korku salıp insanoğlunu olumsuz şeylerden uzaklaştırmakta, vaadleriyle de şevklerini kamçılamaktadır. Kur'ân farlı üsluplar kullanarak hisse de akla da hitap edebilmekte ve farklı sınıftan insanları tatmin edebilmektedir.[859] Kur'ân, terbiyenin müspet ve menfî yönlerinden her ikisini de kullanır; yeri gelir teşvik eder, yeri gelir

[857] Hac, 22/46.
[858] Muhammed Kutub, ***Dirâsât fi'n-nefsi'l-insâniyyeti***, Kâhire, Dâru'şürûk, 1993, s. 76–77.
[859] Mustafa el-Hısni Mansûrî, ***el-Muktatef min uyûni't-tefâsir*,** thk., Muhammed Ali Sâbûnî, Beyrut, Dârü'l-Kalem, 1996, II, 130.

itap öğesini kullanır. İnsan hayra da şerre de meyyal olduğundan esasında eğitimde böyle ikili bir sistem takip etmek zorunludur.[860]

Kur'ân kıssalarında geçen hadiseler, terğîb ve terhîb için dolayısıyla da teselli ve ikaz adına mümbit bir alan teşkil etmektedir. Bu iki yöntemse davetin en tesirli vesilelerindendir.[861] İnsanda fıtrî olarak bulunan bu duygular gerektiği şekilde yönlendirilebilirse insanın doğruyu bulmasına ve hakta sebatına vesile olabilir. Bu durum da Kur'ân kıssalarında insan psikolojinin nasıl itibara alındığının bariz bir gösterge ve numunesidir.

İnsan tabiatı, güzel olana muhabbet besleme eğilimindedir.[862] Peygamberlerle en zirvede temsil edilen din, örnekleriyle nakledilerek insandaki "güzel olana imrenme" duygusu harekete geçirilmektedir. Peygamberler ve ümmetleriyle temsil edilen güzel hususiyetler nakledilerek muhataplar öyle olmaya imrendirilirler. Diğer yandan aksi yöndeki vasıflar ve o vasıflara sahip olanların başlarına gelenler anlatılarak da onlar gibi olmaktan da sakındırılırlar. Anlatılan kıssalarla insanların duyguları coşturulur ve onlar bir takım hayırlı amellere sevk edilir ve o mevzuyla ilgili iradeleri perçinlenmiş olur. Öte yandan diğer bazı menfi hadiseler aktarılarak insanların aksi yönde duyguları tetiklenir ve onlardaki sakınma duygusu harekete geçirilir.

"Gerçekten bu Kur'ân insanları en doğru yola, en isabetli tutuma yöneltir. Güzel ve makbul işler yapan mü'minlere nail olacakları büyük mükâfatı müjdeler. Âhirete inanmayanlara ise gayet acı bir azap hazırladığımızı bildirir."[863]

Âyette Kur'ân'ın en doğru ve isabetli tutuma yönelttiği ifade edildikten sonra terğîb ve terhîb üslûblarına dikkat çekilmektedir.[864] Dolayısıyla Kur'ân'ın istihdam etmiş olduğu bu üslûblar, en isabetli yola iletme adına en etkili yol ve yöntemler cümlesindendir.

---

[860] Bkz. Beled, 90/10.
[861] Ahmed Galveş, "Min vesâili'l-Kur'âni'l-Kerim fi'd-da'veti: el-Kıssa", **Mecelletü Minberi'l-İslâm**, Kâhire, 1398, sy, 9, s. 39.
[862] Muhammed Gazâlî, ***Maallâh: Dirâsât fi'd-da've ve'd-duât***, Kâhire, Nahdatu Mısr, 2005, s. 234
[863] İsrâ, 17/9–10.
[864] Ahmed Ahmed Galveş, ***Da'vetü'rusül aleyhimü's-selâm (Silsiletü târihi'd-da'veti ila'llâhi Teâlâ I)***, Kâhire, Müessesetü'r-risâle, 2002, s. 73; Ali Mahfûz, ***Hidâyetü'l-mürşidîn ilâ turuki'l-va'z ve'l-hitabe***, Kâhire, Dâru'l-i'tisâm, 1979, s. 192.

Hâsılı teselli adına anlatılan her bir kıssada bir terğîbin olduğu da söylenebilir. Tabi bütün bunlar ibret alabilenler için söz konusudur. Dolayısıyla kıssalara ve daha önceki kavimlerin haberlerine bu nazarla bakıldığında onların mü'minler açısından farklı şekillerde yapılmış birer terğîb olduğu da ifade edilebilir. Kur'ân'daki her bir kıssaya bu zaviyeden göz atıldığında onların ya terğîb ya da terhîb ihtiva ettiği görülecektir.[865] İbret, öğüt, terğîb, terhîb, kıssa ve insan psikolojisi ve terbiyesi gibi konular birbirleriyle doğrudan alakalı olan hususlardır. Kıssaların, ibret, öğüt, terğîb ve terhîb ihtiva etmeleri ve bunların insan psikolojiyle bağlantıları, ayrıca onun terbiyesinde etkin rol oynamaları gibi hususlar, zikri geçen kavramlar üzerinde düşünürken hatırdan çıkarılmamalıdır. Madem ibret, insanların terbiyesi adına bu kadar önemli bir yer tutmaktadır. Öyleyse onların birer defa zikriyle yetinilmesi düşünülemez. Kur'ân'da ibret ihtiva eden hadiselerin çokça yer alması bu açıdan çok manidardır.

### a) Yusuf kıssası ve ibret alma

İbret, bilinen bir taraftan bilinmeyen bir tarafa intikal etmek demektir. Düşünüldüğünde esasında ibret alanlarının çok geniş bir yelpazeye sahip olduğu görülür. Kıssalar bu sahalardan sadece bir tanesini oluşturmaktadır. Peygamberlerin kıssalarından ibret almak değişik şekillerde olabilir. Yusuf kıssasından çıkarılacak sonuçlardan bir tanesi de şu olsa gerektir. Hz. Yusuf'u kuyuya atıldıktan sonra aziz kılmaya, zindan hayatından sonra yüceltmeye, köle iken Mısır'ın efendisi yapmaya kâdir olan ve aradan uzun zaman geçtikten sonra istediği şekilde anne-babası ve kardeşleri ile onu bir araya getiren Allah, Allah Resûlünü ve mesajını da üstün kılıp yüceltmeye kâdirdir.[866] Dolayısıyla ibret denince anlatılan hadiselerden teşvik ve uyarı adına çıkarılacak sonuçlar anlaşılmalıdır. Anlatılan her bir hadise teşvik, teselli ve uyarının farklı bir formatını teşkil etmektedir.

Allah Teâlâ kıssalarla insanlara konum ve mevkilerine göre ibretler sunmaktadır. Allah, bu kıssayla öncelikle ilk muhataplarına ve daha sonra muhtelif asırlardaki diğer dinleyenlerine bir kısım telkinlerde bulunmaktadır. İlk olarak burada psikolojik bir hususun altı çizilmektedir. O da, bir takım insan tiplerinin kendi yakınlarına veya içle-

[865] Muhammed Kutub Abdül'âl, ***Nazarât fî kasasi'l-Kur'ân 1***, nşr., Râbıtatü'l-âlemi'l-İslâmî (Da'vetü'l-Hakk sy. 59), Mekke, 1987, s. 38.
[866] Râzî, ***Tefsîr***, XVIII, 187.

rinden çıkan birine haset etmeleri, onu çekememeleridir. Nasıl kardeşleri Hz. Yusuf (a.s.)'a haset etmişler ve onu kuyuya atmışlarsa aynı şekilde Mekke müşrikleri de Allah Resûlüne haset etmişler ve onu benimsemeyerek dışlamışlardır. Diğer yandan nasıl kardeşleri sonraki zamanlarda bir şekilde Yusuf (a.s.)'a muhtaç durumu düşmüşlerse Mekke müşrikleri de daha sonra Allah Resûlüne el açmak durumunda kalacaklardır. Burada aynı zamanda mü'minler için bir müjde ve şevklendirme vardır. Eğer sabreder, dişlerini sıkarlarsa nihayetinde üstün gelip galebe çalacak olan onlardır. Bu açıdan hadiselerin doğru bir yoruma tâbi tutulması (onlardan ibret alınması) insanın içini ferahlatan bir unsur olarak kabul edilebilir. Ayrıca burada mü'minlere düşman saflarında yer alıp düşmanlık edenlere bütün kapıların kapatılmaması gerektiğine dair bir basiret telkini de söz konusudur. Eğer uzak görüşlü olunup onlara davranılması gerektiği şekilde muamelede bulunulursa neticede bir gün onlar da mü'minlerin saflarına katılabilir ve gün gelir aynen kardeşlerinin Hz. Yusuf'a dedikleri gibi diyebilirler. "Vallahi de, tallahi de Allah seni bize üstün kılmıştır. Doğrusu bizler suçlu idik!"[867]

Görüleceği üzere Kur'ân âyetleri, mü'minlere nerede nasıl davranmaları gerektiğini kendine has üslûbuyla farklı şekillerde ifade etmektedir. Aynı gözle Rûm sûresinde geçen şu kıssaya bakıldığında varılan sonuç pek de farklı olmayacaktır.

"Elif, Lâm, Mîm Rumlar yakın bir yerde mağlub oldular. Ama bu yenilgilerinden sonra galip gelecekler. Birkaç yıl içinde. Çünkü işleri karara bağlama yetkisi, başında da sonunda da Allah'a aittir. O gün, müminler de, Allah'ın verdiği zafer sayesinde sevinecekler. Allah dilediğini muzaffer kılar. Zira O, azîzdir, rahîmdir (mutlak galiptir, sınırsız merhamet ve ihsan sahibidir). Bu, Allah'ın vâdidir. Allah verdiği sözden caymaz, fakat insanların ekserisi bunu bilmezler. Bildikleri, sadece dünya hayatının dış görünüşüdür ama âhiretten habersiz, gafildirler."[868]

Müşriklerin ve sığ bakış açısına sahip olanların en fazla düştükleri hatalardan bir tanesi de olayları, sadece zahirî sebeplerle ve maddî planda sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirmeleri ve ibret alma safhasına geçememeleridir. Onlar bu yüzden hadise ve kıssalardan almaları gereken mesajı alamaz ve doğru sonuca ulaşamazlar.

[867] Yusuf, 12/91.
[868] Rûm, 30/1–7.

Dolayısıyla ibret almak, malumdan meçhule açılmak gibi bir meziyetleri de bulunmamaktadır. Hem Yusuf sûresi hem de Rûm sûresindeki bu âyetlerde konu bariz bir şekilde görünmektedir. Hz. Yusuf (a.s.) kıssasında Allah Resûlüne telkin edilen şeyle Rûm sûresindeki bu kıssada telkin edilen husus farklı değildir.

### b) Tasrîfi yapılan teselli ve ikaz âyetlerinden bazıları

Biz bu başlık altında Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde çeşitli şekillerde serdedilen âyetlerden bazılarını zikretmek istiyoruz. Burada sadece ibrete vesile teşkil eden, ibret alındığında bir teselli ve ikaz hüviyeti taşıyan kıssalara işaret edilecektir.

"Senden önce nice peygamberler yalancı sayıldılar da tekzib olunmaya ve her türlü eziyete uğratılmaya karşı sabrettiler. Nihayet kendilerine yardımımız gelip yetişti. Öyle ya, Allah'ın sabredenlere yardım vâdini değiştirebilecek hiçbir kuvvet yoktur. Nitekim o resullerin kıssalarından bazı bölümler sana ulaşmıştır."[869] Dikkat edildiğinde burada mü'minler için bir teselli müşrikler içinse bir ikazın olduğu görülür. Bu şekilde özet olarak ya da mufassal bir şekilde haber verilen kıssalarda akıllarını kullanan basiret sahipleri için bir ders; teselli ve ikaz vardır.

*"Bu anlatılan olaylarda, âhiret azabından korkanlar için elbette ibret ve ders vardır.* O gün, bütün insanların bir araya toplandığı mahşer günü olacaktır. O gün bütün gök ve yer ehlinin tanık olacağı gündür!"[870]

*"Sana anlattığımız bütün bu kıssalar, peygamberlerin hayatlarından senin kalbini pekiştirecek ibret dolu sahnelerdir*. Bu anlatılanlarda sana gelen, sadece hakkın ve hakikatin ta kendisidir; mü'minler içinse irşad adına bir öğüt, bir ibret, ikaz ve bir hatırlamadır."[871]

Kavimlerine tebliğ için gönderilen peygamberlerin onlar tarafından yalanlanmaları, türlü bahanelerle göz ardı edilmeleri, çeşitli işkence ve ezalara maruz bırakılma-

[869] En'âm, 6/34; Benzer âyetler için bkz. Zuhruf, 43/6–7; Hicr, 15/10–11; Fâtır, 35/4; Ahkâf, 46/35; A'râf, 7/4–5; Enbiyâ, 21/11–15; Talâk, 65/8–9; Hac, 22/45, 48; En'âm, 6/10–11; Mü'minûn, 23/44
[870] Hûd, 11/100–103.
[871] Hûd, 11/120.

ları ve bütün bunlara o peygamberlerin sabırla mukabelede bulunması sonrakiler için birer ibretlik levha hükmündedir.

"Biz neden Allah'a tevekkül etmeyelim ki gireceğimiz yolları bize O gösterdi. Bize verdiğiniz her türlü eza ve sıkıntıya sabredeceğiz. Tevekkül edenler yalnız Allah'a dayanıp güvenmelidirler.' Kâfirler resullerine dediler ki: 'Ya sizi yurdumuzdan kovarız yahut bizim dinimize dönersiniz.' Rableri de onlara şöyle vahyetti: 'Elbette Biz o zalimleri imha edeceğiz ve onlardan sonra o ülkeye sizi yerleştireceğiz. *İşte bu, huzuruma çıkmaktan ve uyardığım azaptan çekinenler içindir*."[872]

Gönderilen elçilerin yalancılıkla itham edilmesi, beşer olmalarının bir eksiklik olarak yansıtılması, uğursuzluk vesilesi olarak görülmeleri elçilerin neredeyse ortak kaderi olmuştur.

"…O (şehrin öte başından gelip kavmini uyardığı için öldürülen adamın) vefatından sonra, kavminin üzerine, gökten bir ordu indirmedik, zaten bu âdetimizden de değildi. (Orduya ne lüzum?), bir tek ses yeter! Bir de bakmışsınız: Sönüp kalmışlar... Yazıklar olsun o kullara ki, kendilerine gelen her elçi ile mutlaka alay ederlerdi."[873]

Onlar arasında uzun yıllar davet edildikleri halde zulümlerine devam edenler, peygamberlerini öldürme ve ateşe atmakla tehdit edenler vardı. İşte bütün bunlar istidatlarını yitirmemiş olanlar için birer ibretlik manzara olarak sunulmaktadır. Onlardan bazıları cahilliklerini öyle bir seviyeye vardırmışlardı ki tehdit edildikleri azabın bir an önce getirilmesini arzuluyorlardı. Peygamberlerin bütün bu tebliğlerini kabul etmeyip inatlarına devam eden güruh, Allah tarafından helak edilmiş ve peygamberlerle onlara inananlar kurtarılmışlardır. İşte aklını kullanan kimseler için bu helak edilen milletlerde apaçık ibret vesileleri vardır. Bunlardan her birisi kendi suçu sebebiyle çeşitli şekillerde cezaya çarptırılmıştır: *Kiminin üzerine taş yağdıran bir kasırga gönderilmiş, kimini korkunç bir gürültü bastırıvermiş, kimisi yerin dibine geçirilmiş, kimi de suda boğulmuştur.*[874]

---

[872] İbrahim, 14/12–14.
[873] Yâsîn, 36/28–30.
[874] Ankebût, 29/14–40; krş. Hûd, 11/25–99.

## 3. KISSA

Burada ikincil tasrîflere örnek olarak verdiğimiz kıssalar üzerinde bir nebze düşünüp bazı çıkarımlarda bulunmak istiyoruz. Zira kıssaların Kur'ân'da neden bu kadar fazla yer ettiği meselesi üzerinde düşünmek gerekmektedir.

### a) Taklide karşılık örnek alma ve ders çıkarma

Müşrikler ders ve örnek almak yerine taklid etmeyi tercih etmişlerdir. Kanaatimizce taklidde insanı katılığa, düşünmemeye bir sevk söz konusu iken örnek almada bu durum mevcut değildir. Körü körüne bir şeyleri taklid edenler adeta iradesiz gibi davranırlar ve akıllarını kullanma lüzumu duymazlar. Onun için Kur'ân-ı Kerim, taklid etmeyi müşriklere has bir keyfiyet olarak takdim ederken örnek almayı mü'minlerin bir hususiyeti olarak sunmaktadır. "Onlara: 'Gelin Allah'ın indirdiği buyruklara tâbi olun!' denildiğinde: 'Hayır, biz babalarımızı ne durumda bulduysak ona uyarız' derler. Babaları bir şeye akıl erdirememiş ve doğruyu bulamamış olsalar da mı onlara uyacaklar? İnkârcıları hakka çağıranın durumu, tıpkı bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyen hayvanlara haykıran kimsenin durumu gibidir. Onlar sağır, dilsiz ve kördürler. Bundan ötürü akıllarını kullanıp gerçeği anlayamazlar."[875] Kur'ân gerek peygamberlerden ve gerekse daha önceki kavimlerden vermiş olduğu örneklerle körükörüne taklid etmeyi değil aksine aklı ve kalbi işlevsel hale getirmeyi telkin etmektedir.

Öte yandan bu âyetler insandaki fıtrî temel bir olguya da dikkat çekmektedir. Kanaatimizce o da takliddir.[876] Bu olgu insandaki örnek alma hissinin suiistimal edilmiş halidir. İnsandaki bu duygu olumlu da kullanılabilir olumsuz yönde de istihdam edilebilir. "Hakikaten, Allah'ın Resulünde sizler için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı bekleyenler ve Allah'ı çok zikredenler için en mükemmel bir numune vardır."[877] Dolayısıyla taklide karşılık, örnek sunma ve güzel örneklere tâbi olmaya teşvik etme Kur'ân'ın sıklıkla başvurduğu bir yöntemdir. Kur'ân kıssalarına bu nazarla bakıldığında fazlasıyla örnekler bulmak mümkündür. Yeter ki insanlar ibret alma yetilerini gerektiği

[875] Bakara, 2/170–171.
[876] Muhammed Zuhaylî, ***Usûlu tedrîsi't-terbiyyeti'l-İslâmiyye*****,** Dımaşk, el-Yemâme li't-tıbâa ve'n-neşr, 2005, s. 267.
[877] Ahzâb, 33/21.

ölçüde işletebilsinler. Güzel örnek sunma anlayışı, insandaki taklid ve başkalarına benzeme içgüdüsüne dayanmaktadır. Bu duygu muhatapları ikna etmede çok önemli bir rol üslenmektedir.[878] Örnek alma, körükörüne yapılan bir taklid değil aksine görülen örnekler karşısında insanın iç dünyasında hâsıl olan bir hareketlilik ve tesirin adıdır. Mesajı aktaran şahsın örnek olması tesiri daha da artıracaktır.

### b) Alışkanlıklar ve tasrîf

Alışkanlıklar ve taklid insanoğlunun sahip bulunduğu donanım ve melekeleri işleterek ibret almasının önündeki en önemli engellerden birisidir. Her şeye sıradanlık duygusuyla bakanlar ibret alamaz, onlardan gerektiğince istifade edemezler. Buna karşılık tasrîflerde ise bunun tam zıddı bir durum söz konusudur. Yapılan tasrîfler, sürekli yeni tutarak insanların dikkatini çekmeyi ve onlara aklî ve kalbî işlevlerini kullandırmayı hedefler.

Kur'ân, insanların ülfet ve alışkanlığın kurbanı olmamaları için sürekli tasrîfe başvururken gelenek, görenek ve adetlerinin tesirinde kalanlar, Kur'ân karşısında en fazla ayak direten kesim olmuşlardır. Zira bunlar aklî ve kalbî melekelerini kullanarak ibret alma yoluna başvurmazlar. Temelde tevhide dayandığı halde zamanla hâsıl olan ülfet ve kanıksamalar neticesinde batıl bir kısım tasavvurlar husule gelmeye başlamış ve şeytanın da iğvasıyla (aldatma) insanlar haktan tamamıyla uzaklaşmışlardır. Hanif'ken müşrik hâlini almışlardır. Bu bakımdan âdemoğlunun genelde tevhîdden şirke doğru bir seyir izlediği söylenebilir.[879] Bu da Kur'ân'ın benimsemiş olduğu tasrîf sisteminin ehemmiyetini ve ülfetin de oldukça dikkat edilmesi gereken bir mevzu olduğunu göstermektedir. İnsan, sürekli yeni desenlerle arzedilen argümanlar üzerinde düşünerek iç dünyasında kendisini sürekli yenilemelidir. Aksi halde bir kısım kaymalarla karşı karşıya kalması kaçınılmaz olur. Bu açıdan tahriflerin, gaflet ve kalp katılığıyla başladığı söylenebilir. Tasrîflerse tam aksi yönde bir işlev görmektedir.

---

[878] Muhyiddin Abdulhalim, "el-Kudvetü'l-hasanetü ve fâ'iliyyetuhâ fi'l-iknâ' bi's-sevâbiti'l-İslâmiyye", **Mecelletü Âfâki's-sekâfeti ve't-türâs**, Kuveyt, 1997, sy. 18, s. 118.
[879] Seyyid Kutub, ***Zılâl***, II, 1162; Veli Ulutürk, ***Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor***, İzmir, Yeni Akademi yay., 2007, s. 255.

### c) Davet ve terbiyede bir yöntem olarak kıssa

Kıssa ve meseller, Kur'ân'da insanların dönüşümünü sağlama ve iç dünyalarına nüfuz etme adına kullanılan çok önemli iki temel materyali teşkil etmektedirler. Onların ibret alıp tezekkürde bulunmaları ve ömürlerini gaflet içerisinde sürdürmemeleri için kıssa ve meseller çeşitli şekillerde serdedilmekte ve tekrarlanmaktadır. Dolayısıyla insanların iç dünyalarına girmede başvurulan yöntemlerden birisi kıssalardır.

Kıssalar davette önemli birer vesile oldukları gibi aynı zamanda tasrîfin malzeme ve alanlarından bir tanesini de teşkil etmektedirler. Tasrîfte iki yönlü bir kazanımdan söz edilebilir. Bunlardan birincisi onun tekrar ve öz birliğini ihtiva ediyor olması; diğeri ise içermiş olduğu farklı üslûplardır. Bunlardan her ikisi de davet ve terbiyenin en önemli dış etkenleri cümlesindendir. Sadece bir insan için sürekli aynı üslûp kullanılmaması gerektiği gibi farklı insan grupları için de tekdüze bir yöntem takip edilmemelidir.

Öte yandan kıssalar, Kur'ânî terbiye sisteminin bir parçasını ve en etkili yöntemlerinden birini teşkil etmektedir.[880] Kur'ân öğüt ve nasihatte bulunurken bunu örnekleriyle takdim ederek daha etkili hale getirmektedir. Böylelikle Kur'ân-ı Kerim, davetçide bulunması zaruri olan şartları da göstermiş olmaktadır. Temel bir kısım hakikatleri farklı sûret ve şekillerde anlatabilmek için davetçinin sürekli kendisini yenilemesi gerekmektedir. Aksi takdirde bıktırıcı tekrarlara düşmekten kendisini kurtaramayacaktır. Allah Teâlâ, Kur'ân'da anlatmış olduğu peygamberler ve onların kıssalarına, aşama aşama içinde bulunmuş olduğu halet-i ruhiyeye göre Allah Resûlüne rehberlik yaptırmıştır. Nitekim bu hal de kıssaların ibret olmasının somut bir tezahürüdür.

Kur'ân kıssaları kuşatıcıdır; her zaman ve mekânda geçerli olan insan tabiatını ele almaktadır. Bu açıdan geçmişte yaşanan tecrübeler sonra gelenler için hem birer ibret ve tezekkür vesilesi hem de birer rehberdir. İnsanlar hal ve geleceklerini buna göre şekillendirmelidirler.[881] Kur'ân'daki kıssaların en önemli özelliklerinden bir tanesi insanları bütün özellikleriyle tanıtmış olmalarıdır. Buna göre davet ehli izleyecekleri yol

[880] Muhammed Gazâlî, ***Nazarât fi'l-Kur'ân***, Kâhire, Dâru Nehdati Mısr, 2005, s. 98.
[881] Ammâra Necîb, "Kasasü'l-Kur'ân ve mesâlihü'l-insan", **Mecelletü Minberi'l-İslâm**, Kâhire, 1986, sy. 6, s. 23.

ve yöntemi tayin edeceklerdir.[882] Özellikle inanmayan ya da inanma istidatlarını tamamen yitiren tiplerin nasıl bir tavır içerisinde girdikleri ve yapılan davet karşısında tarih boyunca izlemiş oldukları tutumları bu vesileyle gözler önüne serilmektedir.

Kur'ân'ın kıssalarla muhataplarını terbiye girişimi bariz bir şekilde hissedilmektedir. Mü'minlerin karşılaştıkları sıkıntıları aşmaları ve kalplerinin kaymaması için daha önce yaşanan tecrübeler önemli birer materyal olarak istihdam edilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim, sık sık tekrarladığı ve fazlasıyla yer verdiği kıssalar hâlihazırda yaşanmakta olan vakaların doğru anlaşılıp doğru yorumlanmasını telkin eder. Dikkat edildiğinde bahsi geçen hususların hepsinin insanoğlunun donanımlarını kullanmasına ve ibret almasına vabeste olduğu anlaşılacaktır. Zikri geçen birimler kullanılmadığında verilen mesajlar da alınamayacaktır. Bahsi geçen melekeler kullanılarak böyle bir başlangıç yapıldığında başlangıca vesile teşkil eden bu farklı materyaller aynı zamanda sürekli yeni ve taze kalmayı da temin edeceklerdir.

### d) Kıssaların zarfa münasip tekrarı

Daha önce misal olarak verdiğimiz Tâhâ ve A'râf sûrelerinde geçen Hz. Musa kıssasında olduğu gibi mü'minler adım be adım terbiye edilerek kemale doğru sevk edilmişlerdir. Gerek aynı kıssa ve gerekse farklı kıssalar olsun bu duruma sürekli riayet edildiği görülmektedir. Durağanlığa ve matlaşmaya fırsat vermeden mü'minlerin sürekli yeni ve taze kalarak hep ileriye doğru gitmeleri onlara telkin edilmektedir. Her bir kıssa nâzil olduğu sürecin karakterini yansıtacak şekilde gelmiştir. Bu açıdan Mekkî ve Medenî dönemlerin karakteristik yönlerinin bilinmesi kıssaların yapılarını görmede de büyük önem arzetmektedir. Ayrıca bu dönemler, tarihin bir evresinde gelip geçmiş merhaleler şeklinde telakki edilmemelidir. Tarihin çeşitli safhalarında bu dönemlerin izdüşümlerine tanıklık etmek her zaman için mümkündür. Bahsi geçen bu hakikati idrak etmek ise yine ibret alma olgusuna bağlıdır.

Kur'ân'daki kıssaların o andaki duruma uygun olarak nazil olduklarını ve muhataplarına rehberlik yaptığını görmekteyiz. Sözgelimi Mekkî dönemde nâzil olan kıs-

[882] Ahmed Galveş, "Min vesâili'l-Kur'âni'l-Kerim fi'd-da'veti: el-Kıssa", **Mecelletü Minberi'l-İslâm**, Kâhire, 1398, sy, 9, s. 39.

salara baktığımızda sabrı telkin eden, savaştan bahsetmeyen kesitlere şahit olmaktayız. Bu dönemde temel hedef sağlam bir imana sahip, her bakımdan hakka teslim olmuş bir nesil yetiştirmektedir. Bu merhaleyi mü'minler, düşman kuvvetlerine karşı herhangi bir silah kullanmaksızın tamamlamışlardır. Bu da onların yakalamış oldukları keyfiyet ve kıvamı göstermektedir. İşte Kur'ân mü'minleri bu şekilde terbiye edip belirli bir kalıba koymaktadır. Bununla bir manada "siz kendi haliniz ve kalbî derinliğinize bakın düşmanlarınızın amansızlığıyla ilgilenmeyin" denmiş olmaktadır. Mekke'de nâzil olan Hz. Musa (a.s.)'nın kıssasına bu gözle baktığımızda kesinlikle savaşın emredilmediğini gözlemlemekteyiz.[883]

"Böylece o ve orduları, haksız yere ülkede büyüklük tasladılar ve huzurumuza dönüp hesap vermeyeceklerini zannettiler. Biz de kendisini de, ordularını da yakalarından tuttuğumuz gibi denize fırlatıverdik. İşte bak, zalimlerin sonunun ne olduğunu gör! Onları insanları ateşe çağıran önderler yaptık. Bu dünyada halkı çalıştırıp desteklerini sağlasalar da, kıyamet günü en ufak bir yardım bile görmeyeceklerdir."[884]

"(Hadiseler bir noktaya geldi ve) Musa'ya, 'Kullarımı gece yola çıkar!" diye; (Firavun ordusuyla onları takip ederken denize ulaştıklarında) 'Asanla denize vur ve kullarım için bir yol aç!' diye; (suyun içinde açılmış yolda giderken) *'Artık ne Firavun'un yetişmesinden korkun, ne de boğulmaktan endişe edin!'* diye vahyettik. Ordularıyla onları takip eden Firavun, peşlerinden suda açılan yola girdi; ama deniz üzerlerine kapanıp, onları öyle bir yutuverdi ki! Böylece Firavun halkını kurtuluşa değil, yanlış yola, çıkmaza götürdü."[885]

Medenî sûrelerde yer alan aynı kıssada ise durum değişmektedir.

"(Bir vakit de Mûsâ kavmine şöyle demişti) 'Ey kavmim! Haydi, *Allah'ın size nasib ettiği kutsal ülkeye girin*, sakın geri dönüp kaçmayın. Yoksa hüsrana düşerek perişan olursunuz.' 'Ya Mûsâ, dediler, orada zorba ve güçlü bir millet var. Onlar oradan çıkmadıkça biz asla giremeyiz. Eğer çıkarlarsa, ancak o zaman gireriz.' Allah'ın buyru-

[883] Muhammed Şedîd, "es-Sîre fi dav'i'l-Kur'âni'l-Kerim", **Mecelletü Minberi'l-İslâm**, Kâhire, 1394, sy, 12, s. 43 vd.
[884] Kasas, 28/39–41.
[885] Tâhâ, 20/77–79.

ğuna uymamaktan korkan ve Allah'ın kendilerine iman ve yakin nimeti ihsan ettiği iki yiğit çıkıp dediler ki: '*Üzerlerine hücum edin*, kapıyı tutun. Kapıyı tutup da dışarıda savaş meydanına çıkmalarını önlediniz mi muhakkak siz galipsinizdir."[886]

"Mûsâ'dan sonra İsrail oğullarının ileri gelen yetkililerine dikkat ettin mi? O vakit onlar aralarındaki Peygambere: 'Ne olur, bize bir hükümdar tayin et de biz de *Allah yolunda cihad edelim*' demişlerdi. O cevaben: 'Ya *savaşma emri size farz kılınır*, siz de savaşmazsanız?' deyince onlar: 'Ne diye Allah yolunda cihad etmeyelim ki vatanlarından çıkarılan biz, çoluk çocuğundan ayrı düşenler yine biziz.' dediler. Fakat savaşma kendilerine farz kılınınca içlerinden pek azı hariç, hepsi dönüverdiler. Allah o zalimleri pekiyi bilir."[887]

Kur'ân, kıssalarıyla mü'minleri bu şekilde adım adım terbiye etmekte ve ne zaman nasıl davranacaklarını telkin etmektedir. Hâsılı Kur'ân, insanların seviye ve konumlarına göre onlara hitap etmekte ve onlara rehberlik yapmaktadır.

### e) Mekkî dönem ve benzer muhtevaya sahip olan kıssalar

Özellikle Mekkî dönemde inen kıssaların bir açıdan benzer muhtevaya sahip oldukları ifade edilebilir. Sözgelimi Mekkî dönemde bahsi geçen Uhdûd ashabı, Firavun'un sihirbazları ve Firavun ailesinden bir mü'minin kıssalarının muhataplarına yaklaşık olarak aynı mesajı verdikleri söylenebilir.[888]

"…Büyücüler şöyle cevap verdiler: 'Biz her hâlükârda Rabbimize döneceğiz. Ama sen, başka hiçbir sebeple değil, *sadece Rabbimizden bize gelmiş bulunan gerçeklere iman ettik diye* bizden intikam alıyorsun!' (Ardından Allah'a yalvardılar:) 'Ey bizim büyük Rabbimiz! Sabır kuvvetiyle doldur kalbimizi, yağmur gibi sabır yağdır üzerimize ve bizi Müslümanlar olarak vefat ettir."[889]

---

[886] Mâide, 5/21–23.
[887] Bakara, 2/246.
[888] Zâyidî Tavîl, ***el-Makâsidü'l-akadiyye fi'l-kasasi'l-Kur'ânî kadâyâ ve nemâzic ebâd ve delâlât,*** Beyrût, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2012, s. 158; Bu kıssaların inmiş olduğu nüzul dönemi için bkz. Abdülmüte'âl es-Sa'îdî, ***Edebî Mesaj Kur'ân***, trc. Hüseyin Elmalı, İstanbul, Yeni Akademi Yay., 2006, s. 69–70.
[889] A'râf, 7/120–126.

"Firavun hanedanından olup o zamana kadar iman ettiğini saklayan biri çıkıp şöyle hitap etti: 'Ne o, siz bir insan '*Rabbim Allah'tır' dedi diye* kalkıp onu öldürecek misiniz? Hâlbuki o Rabbiniz tarafından açık belgeler ve mûcizeler de getirdi. Eğer yalan söylüyorsa, yalanı zaten kendisinin aleyhinedir."[890]

"…*Onların müminlere bu işkenceyi yapmalarının tek sebebi, müminlerin göklerin ve yerin tek hâkimi, azîz ve hamîd (mutlak galip ve bütün övgülere lâyık) olan Allah'a iman etmeleri idi*. Allah her şeye şahittir. Mümin erkeklere ve mümin kadınlara işkence edip de, sonra tövbe etmeyenler var ya, İşte onlara cehennem azabı var, yangın azabı var. İman edip makbul ve güzel işler yapanlara ise, içinden ırmaklar akan cennetler var. İşte en büyük başarı, en büyük mutluluk budur!"[891]

Bu şekilde derin bir imana sahip olan mü'minler küfrün öncülerinden gelen saldırı ve sataşmalara canları pahasına da olsa dayanmışlar ve maruz kaldıkları şeyler, onları dinlerinden ve o dine davetten alıkoymamıştır. Bu kıssalar, mü'minlerin ne seviyede bir imanî olgunluğa ermeleri ve ne derece kalplerini işlevsel hale getirmeleri gerektiğini de açıkça göstermektedir. Medenî dönemde inen kıssaların da yine Medine hususiyetlerini haiz olduğu görülmektedir. Bakara sûresinde İsrail oğullarıyla ilgili zikredilen hadiseler bunun en güzel numuneleridir. Kaldı ki Bakara sûresi tümüyle inşa edilecek olan medeniyetin kuşbakışı bir fotoğrafı gibidir. Medine döneminde mü'minlere önemli mesajlar sunan ve rehberlik yapan en bariz kıssa, Hz. Musa (a.s.) ve İsrail oğulları kıssasıdır. İmkân elde edildiğinde nasıl davranılması ve nasıl davranılmaması gerektiği örnekleriyle muhataplara takdim edilmiştir. Gerek kıssaların ve gerekse mesellerin yapısı, nâzil oldukları dönemin karakteristiğiyle paralellik arzetmektedir. Mü'minlere düşense sunulan reçeteyi anlayıp (ondan ibret alıp) uygulamak olmaktadır. Dolayısıyla insanoğlu hiçbir şekilde geçmişinden bağımsız ve azade kalamaz. Geçmişten başlayıp hale uğramak ve geleceğe doğru yol almak insanın kaçınılmaz kaderidir.

[890] Mü'min, 40/28.
[891] Burûc, 86/1–11.

### f) Kıssalar ve sünnetullah

Tarihin herhangi bir dönemine yoğunlaşıp o dönemdeki olayları inceleyerek özellikle yaşanan döneme ilişkin bilgi elde etmek, diğer bir tabirle ibret almak insanoğlunun ilim teşebbüsünün zirve boyutlarından biridir.[892]

Sabrı gerektirecek hususlarla sürekli imtihan edilme, bu imtihanlar karşısında yılmayıp dişini sıkma, daima kendini yenileyerek aynı öze bağlı kalma kararlığında olma haber verilen sünnetullahın sunduğu mesajlar cümlesindendir. Farklı şekillerde tecelli etse de bu olgular tarih boyunca hep var olagelmiştir. Bu süreçte bir kısım temel meseleler bir öz olarak varlığını hep korumuştur. Ders çıkarma da bir anlamda tarihte varlık gösteren bu öze ulaşma manası taşımaktadır.

Anlatılan kıssalar ve verilen haberlerle adet-i İlahîler gösterilerek insanlardan akıllarını kullanmaları ve başkalarının yaşamış oldukları tecrübelerden dersler çıkarmaları istenmiştir. Böylece yapılması gerekenlerle uzak durulması icap edenler ya da takip edilecek yöntem ve usul ortaya konmuş olmaktadır. Bu hal aynı zamanda tarihîn sürekli ilerleme ve gelişme anlayışına dayanmayıp dairevî bir yapıya sahip olduğunu da göstermektedir.[893] Şayet tarihte böyle tekrarlar yer almasaydı ve o olgular bir daha tekrarlamayacak olsaydı ibret almanın da bir manası kalmazdı. Helak edilen kavimlerin helak aşamasına gelene kadar geçirmiş oldukları süreçler ve bütün bunlarda bir sünnetullah olarak tecelli eden olgular bu anlatım esnasında gözler önüne serilmektedir. Diğer yandan yerkürede hâkim konuma gelenler ve imkân verilenlerin ne tür süreçlerden geçtikleri ve hangi engelleri aştıkları sabit birer kanun olarak takdim edilmektedir.

Tasrîfler, her şeye bütüncül bakışı sağlamaktadır; tarihe, kâinata, ilimlere, eğitime ve daha pek çok alana kuşatıcı bakışı temin etmektedir. Tarihe bu zaviyeden bir göz attığımızda onun bir bütün olduğunu görmekteyiz. Bu bütünlük görülebildiğinde tarihte varlık gösteren sabit kanun ve değişmez ilkeleri idrak etmek de zor olmayacaktır. Bu bütünlük (vahdet) göz ardı edildiğinde ise tarih boyunca cari olan sünnetler ve sabit kanunlar görülmeyecektir.

---

[892] Mehmet Atalay, ***Kur'an'a psikoloji ile bakmak: Hz. Yusuf ve Hz. Musa kıssaları örneği***, İstanbul, İz Yay., 2012, 70.
[893] İdris Şengül, ***Kur'ân Kıssaları Üzerine***, s. 262.

Bir kısım temel değerlere bağlı hareket etmek hârici gelişme ve ilerlemelerin insana dikte ettiği değişken, geçici, fıtratta ve hakikatte yeri olmayan şeyler değildir. Her şeyi sosyal etki ve baskıya bağlayıp, sürekli değişmeye inanan ve sabit ve fıtrî değerleri kabul etmeyen ilerlemeci tarih anlayışı, insanlık tarihindeki benzerlikleri izahtan âcizdir. İki nokta gözden kaçırılmamalıdır. İnsan her zaman için insandır ve insan sadece maddî yönünden ibaret değildir.[894] Aksi halde hayatı insanın sadece maddî yönüne göre değerlendirme ve ona tek taraflı, parçacı yaklaşma kaçınılmaz olur. Gelişme veya ilerleme denilen şey yaratılış kanunlarının veya fıtratın değişmesi değil Allah Teâlâ'nın evrende vazetmiş olduğu kanun ve kuralların yeni keşfinden ibarettir.

Sürekli tasrîfi yapılan kıssalar, bizi hem sünnetullaha götürmekte hem de hedeflenen amaca taşımada çok önemli bir misyon eda etmektedir. Bunu hem takip etmiş olduğu yöntem ve usulle hem de içerik olarak vermiş olduğu mesajla gerçekleştirmektedir. Böylece geçmişte yaşanılan hadiseler günümüz için de ışık tutmaya devam etmektedir. Kur'ân'da *sabrın*, yapılan vurgu ve tekrarlarla bir *sünnettullah* olduğu gösteriliyorsa bunu yaşamak bizim için de kaçınılmazdır. Diğer yandan sabır ifade edilirken başvurulan türlü yöntemler, bizi hedefe taşımada önemli bir rol üslenmektedir.

"Senden önce nice peygamberler yalancı sayıldılar da tekzib olunmaya ve her türlü eziyete uğratılmaya karşı sabrettiler. Nihayet kendilerine yardımımız gelip yetişti. Öyle ya, Allah'ın sabredenlere yardım vâdini değiştirebilecek hiçbir kuvvet yoktur. Nitekim o resullerin kıssalarından bazı bölümler sana ulaşmıştır."[895]

"Sen Rabbinin hükmünü sabırla bekle ve balığın yoldaşı olan zat gibi olma! Hani o dertli dertli Rabbine yalvarmıştı: Şayet Rabbinden gelen bir lütuf onun imdadına yetişmeseydi, kınanmaya müstahak bir vaziyette, deniz tarafından karaya atılırdı! *Ama Rabbi, kendisini seçti de onu en iyi, en has kullarından kıldı*."[896]

Allah Resûlüne anlatılıp hikâye edilen kıssalar "imam" olmanın hangi aşamalardan geçtiğini de gözler önüne sermektedir. Özellikle Mekkî dönemde pek çok pey-

[894] Muhammed Kutub, ***et-Tatavvur ve's-sebât fî hayati'l-beşeriyye,*** Kahire, Dârü'ş-Şuruk, 1991, s. 82, 294.
[895] En'âm, 6/34.
[896] Kalem, 68/48–50.

gamberin terbiye süreci anlatılarak aynı yoldan Hz. Peygamberin de geçmesi gerektiğine işaret edilmektedir. "İşte onlar Allah'ın hidâyet verdiği kimselerdir. Sen de onların yolundan yürü ve de ki: 'Ben risaleti tebliğden dolayı sizden bir ücret beklemiyorum. O, bütün milletler için bir öğütten, irşaddan ibarettir."[897]

"Hatırlayın ki İbrahim'i Rabbi birtakım ağır yükümlülükler altında çetin çetin imtihanlardan geçirmiş ve İbrahim bunların hepsinde tam manasıyla muvaffak olmuştu. Rabbisi, '*artık seni bütün insanlara imam yapacağım*' dedi. İbrahim 'soyumdan da' diye dua ve münacatta bulundu. Rabbisi 'soyun içinde zalim olmayan ve liyakat ortaya koyanları yaparım. Fakat vadettiğim böyle bir nimetime zalimler nail olamazlar' buyurdu."[898] Bu âyet hem imamet için gerekli olan şartlara işaret etmekte hem de nasıl İbrahim (a.s.) nihaî olarak imamete liyakat kazanmışsa aynı şekilde Allah Resûlünün de imamete liyakat kazandığına imada bulunmaktadır. Mekkî dönemde anlatılan Hz. Yusuf (a.s.)'un kıssası da bir açıdan aynı hakikate parmak basmaktadır denebilir. Bu durum, aynı zamanda yapılan tasrîf ve sabır telkinlerinin hedeflenen amaca taşımada etkisini de göstermektedir.

İmkân sahibi olma, imkân elde etmenin şartları, sahip olunan imkânların devam etmesinin gerekleri ve elden geri alınması gibi hususlar yapılan kıssa tasrîfleri ya da bir sûre boyunca yapılan tasrîfler esnasında insanoğluna telkin ve talim edilmektedir.

Musa (a.s.)'nın kıssası, başlangıçta ezilen İsrail oğullarının nasıl imkân sahibi kılındıklarının en güzel örneğidir. "Aşağılanıp ezilen o insanlara lütufta bulunacak, onları kendilerine uyulan bir millet yapacak ve onları bereketlerle donatacağımız ülkeye mirasçı kılacağız."[899] Böylece zayıf düşürülen muhataplara da benzer bir teşvik yapılmış olmaktadır.

İmtihan, Allah Teâlâ'nın yarattığı sorumlu varlıklar için koymuş olduğu genel geçer bir kuraldır. İmtihanla temkin arasında doğrudan bir irtibat vardır. Âdet-i İlahî, ancak bir kısım imtihanlardan geçirdikten sonra sabreden ve çizgisini koruyan bir üm-

[897] En'âm, 6/90.
[898] Bakara, 2/124.
[899] Kasas, 28/5.

mete imkân ve hâkimiyet verme şeklinde tecelli etmiştir.[900] Daha önce örneğini verdiğimiz A'râf sûresinde geçen Hz. Musa kıssası konun en güzel örneklerinden birisidir.

### g) Aynı hakikatin sürekli yeni şeyler söylemesi ve kaçırılan faydalar

Aynı hakikat bize sürekli yeni şeyler söylemelidir. Nitekim tasrîf edilen Kur'ân kıssaları muhataplarına sürekli yeni ve farklı şeyler söylemektedir. Dolayısıyla her yeni günde, her yeni zamanda ve yer yeni devirde bu hakikatler muhataplarına sürekli yeni şeyler fısıldamalı muhataplar da bunu duyma gayretinde olmalıdır. Dikkat edilirse burada öz aynıdır. Bu farklı mesaj ve yeniliklerin içinde o öz, o ana çatı hep vardır.

Tasrîfin bir gayesi de kaçırılan bir faydanın farklı bir kontekste tekrar üzerine düşünerek tedarik edilmesidir.[901]

Nasıl, "tabiat kitabı" olan evren incelendikçe, tekrar tekrar araştırıldıkça, onun henüz keşif olunmamış nice bilgilerle dolu olduğu görülüyorsa aynı şekilde Kur'ân okunup üzerine düşünüldükçe yeni yeni manalar sökün edecektir.[902]

Tasrîfin insana verdiği direktiflerden bir tanesi de bu tekrar tekrar gözden geçirme prensibi olsa gerektir. Bu şekilde daha önce kaçırılan pek çok nükte ve ince manalara vakıf olunabilir, sıradan gibi gelen hususların pek çok hikmetler ihtiva ettiğine şahit olunabilir. Ayrıca edinilenle yetinmeyip yeni yeni ufuklara adım atma, meselenin ayrı bir yanını teşkil etmektedir. Bu, aynı zamanda ülfet, alışkanlık ve durağanlaşmaya düşmemeyi ifade eder.

Kanaatimizce Kur'ân üslup ve tarzında, insanları sıradanlıktan aktifliğe itecek, hiçbir şeyi sıradan görmeme, yetenek ve alışkanlığı kazandıracak bir hususiyet vardır. Çok basit gibi gelen ve basitçe ele alınıldığında çok sıradan görünen pek çok şeyin, dikkatle incelenip üzerinde hassasiyetle durulduğunda pek çok mana katmanlarına sahip olduğu görülmektedir. Kur'ân, okuyucu ya da dinleyiciden aktif olmasını, ondan sözgelimi Kur'ân kıssalarının anlatılış sürecine algı, meleke ve kabiliyetleriyle aktif katılımda

---

[900] Ali Muhammed Sallâbî, ***es-Sîretü'n-nebeviyye: arzu vekâi' ve tahlîlu ahdâs dürûs ve iber*****,** Beyrût, Dârü'l-ma'rife, 2008, s. 128.
[901] Mehâimî, ***Tebsîru'r-Rahman***, I, 436; Ebû Hayyân, ***Bahr***, IV, 156.
[902] Muhammed Çelik, ***Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti***, s. 70.

bulunmasını beklemektedir. Kur'ân'ın bu anlatım tarzıyla gözettiği amaç da genel olarak anlatılanların bütün işaret ve imalarıyla okuyucunun zihninde kökleşmesidir.[903] Bu durumun da bir bakıma psikolojik bir hal olduğu söylenebilir. İnsanlar, bir meselenin ya da mirasın üzerinde titizlikle eğilmeleri neticesinde elde ettikleri bulguları, psikolojik olarak daha fazla önemser ve daha fazla benimserler. İşte Kur'ân'da da sathi bir bakışla sıradan gelen çok hususun, üzerinde durulduğunda pek çok derinliğine şahit olunacaktır. Ancak bu derinlikler vehmi değil birer hakikattir. Bu açıdan Kur'ân âyetlerinin yapmış olduğu bütün tercihlerin neden ve niçini üzerinde mutlaka durulmalı ve İlahî beyan okunurken ve üzerinde düşünürken teyakkuz ve dikkat, hiçbir zaman elden bırakılmamalıdır.

## II. DAVETTE TASRÎF VE İNSAN FAKTÖRÜ

Davette temel hedef insan kazanmadır ve tasrîfler de insan kazanma yöntemlerinden bir tanesidir. Tasrîfler sırasında benimsenen çeşitli yöntemler de bunun en bariz göstergelerinden biridir. Fıtratın ve selim kalbin üzerini örtmüş bulunan engelleri aşarak insana ulaşma, davette tasrîfin temel hedeftir. Bir davetçinin başarısı insanoğlunun iç dünyasında hâsıl etmiş olduğu hareketlilikte saklıdır. Mücadelede iç dünyaya nüfuz edilemiyor ve içten inşa başarılamıyorsa arzulanan hedef istikametinde ilerleme kat edilememiş demektir.[904]

Yapılan bir davetin etkili olmasını ve semavî çizgide muhataplara ulaştırılmasını şu şartlara bağlayabiliriz:

1- İmtihanlarla sorumluluk için hazırlanma ve terbiye edilme.
2- Sürekli Allah'la irtibat halinde olma ve ondan gafil kalmama.
3- Ve son olarak meseleler arzedilirken üslûba oldukça dikkat etme.

Dikkat edilirse bu şartların, mesajın bulandırılmadan selim bir şekilde hedef kitleye ulaştırılmasıyla ilgili olduğu görülür. Bir davet ehlinin maddî manevî donatılması muhatapların kalplerini saran engelleri aşma adına çok önemlidir.

---

[903] Mehmet Atalay, ***Kur'an'a psikoloji ile bakmak: Hz. Yusuf ve Hz. Musa kıssaları örneği***, s. 152.
[904] Mahmûd Muhammed Ammâra, "ed-Da'vetü'ş-şebâb: Usûlu'd-da'veti min hilâli'l-kıssati'l-Kur'âniyye," **Mecelletü Minberi'l-İslâm**, Kâhire, 1409/1988, sy. 3, s. 111.

Gereklerine riayet edilerek yapılan tasrîflerin normal şartlarda muhataplar üzerinde tesirli olması beklenir. Ancak bu şartlar yerine getirildiği halde netice hâsıl olmuyorsa bunun nedenini muhataplarda aramak gerekmektedir. "Kendilerini en büyük ziyana uğratanlardır ki iman etmezler."[905] "Ancak kulak verenler bu dâveti kabul ederler. Ölüleri ise Allah diriltecek, sonra O'nun huzuruna çıkarılacaklardır."[906] "(Dinledikleri halde) âyetlerimizi yalan sayanlar, karanlıklar içinde olan birtakım sağırlar ve dilsizlerdir. Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola koyar."[907]

### *A. Farklı üslûplar ve insan*

Kur'ân-ı Kerim, insanları hakka davet etmek ve onların İslam'a girmelerini sağlamak için türlü üslûplar kullanmıştır. Bütün bunların temel gayesi insanda etki hâsıl etmektir. İlahî beyan, meseleleri sadece bir şekilde beyan etmekle iktifa etmez. Aksine doğrudan üslûbun yanında psikolojileri nazara alınarak insanları cezbedecek ve onları tesir altına alacak başka üslûplar da kullanır. Kur'ân'ın psikolojik tesirinin kaynaklarından bir tanesi de tasrîftir.[908]

Terbiyede üslubun çokluğu ve çeşitliliği teşvik edici (psikolojik) bir unsurdur. Dolayısıyla böyle bir yöntem benimseme insan psikolojisinin bir gereğidir. Kıssa, darb-ı mesel, ibretlik sahneler ve terğib ve terhib ihtiva eden vaazlar mücerret vaazlardan daha etkilidir. Ayrıca üslup çeşitliliği, eğiticiye terbiye edilenin haline münasip şeyi seçme imkânı da sağlar. İnsanların ortaya konulan terbiye üslup ve metotlarını benimsemede farklı farklı karaktere sahip bulunmaları, üslup çeşitliliğinin ehemmiyetini teyit eder.[909]

Tasrîflerde belirleyici olan muhatapların durumudur. Bu da insanı iç ve dış yapısıyla tanımayı zorunlu kılmaktadır. Aksi halde yapılan tasrîfler verim sağlamak yerine zararlı bile olabilirler. Tasrîflerde başvurulan çeşitlilikten hareketle "muhatapların durumunu gözetmenin zorunluluğu" ilkesini çıkarabiliriz. Bu esastan hareketle de davet ehlinin çeşitli üslûp ve vesileler kullanmalarının zorunlu olduğunu söylenebiliriz. Veri-

[905] En'âm, 6/12.
[906] En'âm, 6/36.
[907] En'âm, 6/39.
[908] Muhammed Gazâlî, ***Nazarât fi'l-Kur'ân***, s. 107 vd.
[909] Hâlid b. Ahmed el-Hâzimî, ***Usûlü't-terbiyyeti'l-İslamiyye***, Riyâd, Dâru âlemi'l-kütüb, 2000, s. 375–376.

len mesajın tesirli olması için şahsî farklılıkların gözetilmesi gerekmektedir. Zira insanların istidat ve kabiliyetleri farklı farklıdır. Bir şahıs bütün hallerinde sabit bir çizgiye sahip olmadığı gibi hiçbir şahıs da diğerinin aynısı değildir. Bu realitenin bir uzantısı olarak da çeşitlilik kaçınılmazdır.[910] Hedef, insanları kazanmak olduğundan onlara hitap ederken muhatapların durumu mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır. Tercih edilen üslûbun hangi perdenden olması gerektiğini yine muhatap kitlenin durumu belirlemelidir. Yerine göre teşbihler, istiâreler, kinaye ve tarizler kullanmak makamın ve zeminin bir gereği olabilir. Bu da hedef kitlenin durumunu bilmeyi iktiza eder. Aslında bu durumun aynen kâinatta da cereyan ettiği söylenebilir. Nitekim aynı varlık bile dünyanın bulunduğu atmosfer ve ortamına göre donatılmıştır.[911] Bütün bunlar insanoğlu için birer ibret levhalarından ibarettir.

Aynı hakikatin farklı bağlamlarda türlü şekillerde ifade edilmesi, bir şeyi ifade ederken, öz aynı kalmak şartıyla, konjonktürün göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret eder. İslam'ın tayin ettiği ölçüler dâhilinde, davet metoduna bir esneklik getirilerek zaman ve zemine göre, muhatabın durum ve seviyesi nazar-ı itibara alınarak metotta devamlı bir yenilenme ve değişmenin gerekliliği bedihidir.[912] Farklı muhitte yetişen insanların aralarında, düşünce ve kültür farklılığı olacağından onlara göre türlü metotların geliştirilmesi gerekmektedir. Davet ehli veya irşadla vazifeli birisi bir taraftan davetini yaptığı İslam'ı ve onun temel esas ve rükünlerini çok iyi bilmelidir. Ki neyi, nasıl anlatacağını bilsin. Böyle sağlam bir İslamî kültüre sahip olan davetçi, içerisinde davet yaptığı zaman ve mekânın, muhit ve çevrenin, muhataplarının şart ve durumlarını da bilmek durumundadır.[913]

Nitekim Allah Resûlü (s.a.v.), davet ve tebliğinde muhatabı tanıyarak durum ve hale göre tebliğde bulunmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamberin kendisine sorulan sorulara, soranların kabiliyet ve durumlarına göre değişik cevaplar verdiğini görüyoruz. Hatta aynı soru için ihtiyaç ve şartlara göre Allah Resûlünden değişik cevaplar sadır olduğu

---

[910] Hüseyin Cernû Mahmûd Cellû***, Esâlîbü't-teşvîk ve't-ta'zîz fi'l-Kur'âni'l-Kerim***, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1994, s. 107.
[911] Harun Yahya, ***Allah'ın Renk Sanatı***, İstanbul, Vural Yayıncılık, 1999, s. 48 vd.
[912] Ahmet Önkal, ***Rasûlüllah'ın İslam'a Davet Metodu***, Konya, Kitap dünyası, 2012, s. 73.
[913] Ahmet Önkal, ***a.g.e.***, s. 94.

bilinmektedir.[914] Öte yandan Kur'ân da, muhatabı tanımaya o derece büyük önem vermiştir ki, Mekkelilere hitap eden âyet ve sûrelerle, Medinelilere hitap eden âyet ve sûreler birçok yönden birbirinden ayrılırlar. Müşrikleri ikna etmek için kullanmış olduğu deliller ile Kitap ehli için kullanmış olduğu deliller, her grubun inancındaki bozuk yönleri ortaya koyacak ve onları tevhîd ve teslimiyet istikametine çekecek biçimde ayrı ayrı özellikler taşımaktadır.[915]

### *B. İnsandaki duygu güdü ve fıtrî özelliklerin Kur'ân tarafından itibara alınması*

İnsan, bazı duygu, dürtü ve özelliklere sahip olarak doğar.[916] Kur'ân-ı Kerim, ortaya koymuş olduğu ilkelerde bunları itibara alarak hareket eder. Sözgelimi yeni bir şey gördüğünde hoşlanma duygusu insanda var olan bir şeydir. Diğer bir deyişle görülen yeni şeylerin insanda beğeni hissini uyarması onda fıtrî olarak bulunan bir duygudur.[917] İşte bu noktada Kur'ân'ın takip etmiş olduğu tasrîf yönteminde insan psikolojisinin nasıl itibara alındığı açıkça görülmektedir. Diğer yandan çeşitlilik ve değişiklik duygusu da insanda var olan bir haslettir.[918] Tasrîflerin bu hususu da değerlendirmeye aldığı gözlenmektedir. Bir halin canlı bir şekilde devam etmesi için çeşitlilik gerekmektedir.

Unutma ya da gaflete düşme her insanda fıtrî olarak bulunan bir hususiyettir.[919] "Doğrusu, daha önce Âdem'e bir ahd vermiş (ve bir ağaca yaklaşmasını yasaklamıştık). Fakat o, ahdi unuttu; onu (gaflete düşüp unutmama konusunda) azimli bulmadık."[920] Dolayısıyla Kur'ân'da başvurulan tasrîflerin nedenlerinden bir tanesi insanda yaratılıştan var olan bu unutma ve gaflet halinin itibara alınmasıdır. Kur'ân'ın bu istikamette bir takım materyalleri kullanmasının nedeni olgudan daha ziyade insanın yaratılışında aramalıdır. Sözgelimi kıssalar bu paralelde istihdam edilen bir üslûpsa bu, Arapların kıssa-

---

[914] Ahmet Önkal, ***a.g.e.***, s. 194, 294.
[915] Şevki Saka, ***Kur'ân-ı Kerim'in Davet Metodu***, İstanbul, Seha Neşriyat, s. 86.
[916] Bunlardan bazıları için bkz. Osman Necâtî, ***el-Kur'ân ve ilmu'n-nefs***, Kâhire, Dâru'ş-şürûk, 2001, s. 27 vd.
[917] Sâdık Şentî, "el-Garâiz ve alâkatühâ bi'l-intibâh ve't-ta'lîm", **Mecelletü't-terbiyyeti'l-hadîse**, Kâhire, 1926, sy. 2, s. 106.
[918] Sâdık Şentî, "el-Garâiz ve alâkatühâ bi'l-intibâh ve't-ta'lîm", s. 106.
[919] Muhammed Gazâlî, ***Maallâh: Dirâsât fi'd-da've ve'd-duât***, s. 240.
[920] Tâhâ, 20/115.

ları çok kullanıyor bulunmalarına değil söz konusu üslûbun insanların fıtratına daha fazla hitap ediyor oluşuna bağlanmalıdır. İnsanoğlunun yaratılış ve donanımında bahsi geçen hususlar olmasa idi onlara yapılan hatırlatma, teşvik ve korkutmaların ve o fıtratı cezbedici üslûplar kullanmanın bir manası olmazdı.

### *C. Tasrîflerde öncelikler*

Tasrîflerde bir tedriciliğin olduğu ya da peyderpey izlenilmesi gereken adımların atılması gerektiği şekilde sıralandığı da söylenebilir. Örneğin hamd ve kemal sıfatları, Allah için daha En'âm sûresinin ilk âyetlerinde tespit ve takrir edilirken tenzih daha sonraki âyetlerde beyan edilmektedir. Bir başka tabirle önce ispat gerçekleştirilmekte daha sonra ise nefye yer verilmektedir. Kur'ân'da müşriklerin düşmüş oldukları şirklerinin bütün yönleriyle tasvir edilmesinden[921] daha çok Allah Teâlâ'nın tanıtıldığına şahitlik etmekteyiz. Çünkü onların düşmüş oldukları şirklerinin temeli burada yatmaktadır. "De ki: 'Gökleri, yeri yaratan, beslenmeyip besleyen Allah'tan başkasını mı tanrı edinecekmişim?' 'Doğrusu, bana, Allah'a teslim ve itaat edenlerin ilki olmam emredildi' de ve 'sakın müşriklerden olma!' buyuruldu."[922]

"…Allah ile beraber başka tanrılar bulunduğuna gerçekten siz mi şahitlik ediyorsunuz? 'Ben asla buna şehadet etmem!' de ve şu hakikati vurgula: O, ancak tek İlahtır, başka tanrı yoktur. Sizin şirkinizle de, şeriklerinizle de benim hiç bir ilişiğim yoktur."[923]

"Hamd, gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'ın hakkıdır. Bir de kâfirler kalkmışlar, birtakım putları Rab'lerine eşit sayıyorlar!"[924]

"Böyle iken tuttular, cinleri Allah'a şerik yaptılar; hâlbuki bunları da O yaratmıştır. Bundan başka O'na birtakım oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Ne dediklerini bildik-

[921] Suat Yıldırım, ***Kur'ân'da Ulûhiyet***, İstanbul, Akademi yay., 2010, s. 23 vd.
[922] En'âm, 6/14.
[923] En'âm, 6/19.
[924] En'âm, 6/1.

leri yok. O, müşriklerin Kendisine isnad ettikleri bu gibi nitelendirmelerden münezzehtir, yücedir."[925]

Kur'ân, muhatabın inancını tenkit etmeden, onun zayıf ve kötü yönlerine dokunmadan önce, kendi görüşünü ortaya koymuş ve üstün yönlerini açık açık belirtmiştir. Bir fikir, düşünce ya da inancı karşı tarafa benimsetmede üslup çok önemlidir. Takdim edilen görüş ne kadar hayatî ve güzel olursa olsun, şayet karşı tarafa münasip olmayan bir üslûpla aktarılmaya çalışılırsa o fikir pek benimsenmeyecektir.[926] "Onların Allah'tan başka yalvardıkları tanrılarına hakaret etmeyin ki, onlar da cahillik ederek hadlerini aşıp Allah'a hakaret etmesinler!"[927] Amerikalı bir Müslüman olan Hamza Yusuf'un şu yorumu konuyu gayet güzel özetlemektedir: "Onların putları hakkında söz söylemeyin. *Sadece Allah'ı anlatın onlara. Bırakın putları*. Allah'a dair konuşun onlarla."[928] İnsanlardaki yanlış telakki ve inanışlar, onların ulûhiyet ve rubûbiyet tasavvurlarındaki noksanlıklardan ileri gelmektedir. Onlarda sağlam bir ulûhiyet hakikati ve nübüvvet itikadının olmayışı pek çok yanlışın ana sebebi olmuştur. Allah Teâlâ, isim, sıfat ve fiilleriyle gerektiği şekilde tanıtıldığında zaten müşrik, kâfir ve mülhitlerin sahip oldukları batıl inançlar sarsılmış olacaktır. Dolayısıyla belirli bir üslûp çerçevesinde, edinilen batıl ilahların aciz, fayda ve zarar veremeyen birer mahlûk oldukları ifade edildiğinde, şayet nefsani davranmıyor ve delilleri işlerine gelmediği için kulak ardı etmiyorlarsa, bu onlarda ciddi bir itiraz uyandırmayacaktır.

Müşrikler, öncelikle Allah Teâlâ'yı isim, sıfat ve fiilleriyle tanıdıklarında yavaş yavaş kendi putları hakkında şüpheye düşmeye ve onları sorgulamaya başlayacaklardır. Âhirete hiç inanmıyorlarsa var olma ihtimalini göz önünde bulundurmaya ve etraflarındaki hadiseleri sorgulama ihtiyacı hissedeceklerdir. Eğer bu adımları atabilirlerse, kendileri için hidayete giden yollar da açılmış olur ve yapılan nasihatler tesirini göstermeye başlar.

---

[925] En'âm, 6/100.
[926] Şevki Saka, ***Kur'ân-ı Kerim'in Davet Metodu***, s. 95, 97.
[927] En'âm, 6/108.
[928] Mehmet Atalay, ***Kur'an'a psikoloji ile bakmak: Hz. Yusuf ve Hz. Musa kıssaları örneği***, s. 66.

### *D. Tasrifin saiki olarak rahmet ve re'fet*

İslam'a davetin, kullara rahmet ve şefkat kaynaklı olması gerekmektedir. Davet insanının bütün insanlığa karşı kalbi, rahmet ve şefkatle dolu olmalıdır. Nitekim tüm peygamberlerin bu vasıfla donanmış oldukları görülmektedir. Allah Teâlâ'nın peygamberler göndermesi de temelde rahmetinin bir yansımasıdır.[929] "O, rahmet etmeyi Kendisine ilke edinmiştir."[930]

Çeşitli kültür ortamlarında yetişmiş olan insanların kendi seviyelerine göre tasrîflerle İslam'a davet edilmeleri ve onlardan da müspet cevap alınması o kadar kolay işleyen bir süreç değildir. Allah, hiç muhtaç olmadığı halde kullarını doğru yola iletmek için sayısız kere uyarıyor, peygamberler gönderiyor, tasrîfler yaptırıyor, hemen helak etmeyip mühletler veriyor ve son olarak insanları helak ediyorsa davetçi konumunda bulunan insanların bu durumun farkında olmaları icap etmektedir. Öyleyse yapılan davetin temel saikinin rahmet ve şefkat olduğu hiçbir zaman hatırdan çıkarılmamalıdır. Nitekim Allah Resûlünün hayatlarında ve ifadelerinde de bunu somut olarak görmekteyiz.

"Allah, merhametli olanlara rahmetle muamele eder. Öyleyse, sizler yeryüzündekilere karşı merhametli olun ki, semâda bulunanlar da size rahmet etsinler."[931] "Ben lanetçi olarak değil, rahmet olarak gönderildim."[932]

Uzun zamana bağlı olan tasrîfler de temelde rahmet ve şefkatin bir tezahürüdür. Bu esanada sürekli tasrîf yapan samimi davet ehlinin hareket noktasını hiç unutmaması ve nefsaniyete girmemesi icap eder. Nefsaniyet, gerek inanmayanların İslam'ı kabul etmesinde ve gerekse mü'minlerin bu istikamette üslendikleri vazifelerini hakkıyla yerine getirmelerinde çok önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Ama kötülüğe karşı iyilik hasleti, ancak sabredenlerin kârıdır, faziletten yana nasibi bol olanların kârıdır. Eğer şeytandan gelen bir vesvese seni dürterse hemen Allah'a sığın. Çünkü O, her şeyi işitir, her şeyi mükemmel tarzda bilir."[933]

---

[929] Ramazan el-Bûtî, ***Hâkazâ felned'u ile'l-İslâm***, Dımaşk, Mektebü'l-Fârâbî, ts., s. 35 vd.
[930] En'âm, 6/12.
[931] Ebû Dâvûd, ***Edeb***, 58; Tirmizî, ***Birr***, 16.
[932] Müslim, ***Birr***, 87.

Hak ile batıl mücadelesinde mü'minler, kötülüğe karşı iyilikle cevap verdiklerinde, Şeytan üzüntüsünden kahrolacaktır. Şeytan, mü'minlerin az da olsa bir yanlış davranışta bulunmalarını ister ki böylelikle mü'minlerin lehinde düşünenleri kandırabilsin. *Hatta müminler, kendilerine yapılan zulme karşılık verirken biraz ölçüsüz davransalar, "Şeytan'ın dürtüsünün tesirinde kalmış" sayılırlar.* Şayet bu tür davranışlar davet ehli insanlardan sadır oluyorsa kendileri için asıl gaye olan "insan kazanma" hedeflerine de halel getirmiş kabul edilirler. Mü'minler bu sebeple, büyük kuvvet kaybına uğrarlar. Bir taraftan atmış oldukları her adımda semavî davranamadıklarından İlahî destek göremezler; diğer yandan ise insan kazanma noktasında bir kayba uğramış olurlar. Bu bağlamda "şeytanlar kendi adamlarına sizinle mücadele etmeleri için telkinlerde bulunurlar"[934] âyetinin ifade ettiği hakikat de daha net anlaşılmış olacaktır. Onlar tarafından telkin edilen cidal, mü'minleri yanlış yapma zeminine çekmekten başka bir şey değildir. "Fakat onlar ne yaparlarsa yapsınlar, sen yine de kötülüğü en iyi tarzda sav! Biz onların, senin hakkındaki asılsız iddialarını pekiyi biliriz. Sen de ki: Ya Rabbî! Şeytanların vesveselerinden, onların yanımda bulunmalarından Sana sığınırım!"[935]

Bir gün bir adam gelip Hz. Ebû Bekir (r.a)'a sürekli hakaret etti. Hz. Peygamber (a.s.) da, orada bulunuyordu. Adam hakaret ettikçe Hz. Ebû Bekir dinliyor, cevap vermiyordu. Hz. Peygamber (a.s.) ise tebessüm ediyordu. Nihayet Ebû Bekir dayanamayıp sert bir karşılık verince Hz. Peygamberin çehresi değişti ve oradan ayrıldı. Hz. Ebû Bekir peşinden kalkıp sebebini sorunca buyurdu ki: "Sen sükût ettiğin sürece, bir melek senin yerine cevap veriyordu. Fakat sen ağzını açınca yanına şeytan geldi. Ben şeytanın olduğu yerde bulunmam."[936]

Bu noktada Allah Resûlüne sürekli sabrı, affetmeyi emreden âyetlerin yeri daha da netleşmektedir. "Sen her zaman bağışlama yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerle uğraşmaktan uzak dur."[937]

---

[933] Fussilet, 41/35–36.
[934] En'âm, 6/121.
[935] Mü'minûn, 23/96–98.
[936] Ahmed b. Hanbel, ***Müsned***, II, 436 (C. IX, s. 264–265).
[937] A'râf, 7/199.

### *E. İknada ve nefsin negatif yönlerini bastırmada çeşitliliğin önemi*

Hakikat ve kanaatlerin dayandıkları temel geniş, dolayısıyla sağlam olmalıdır. Ne kadar güvenilirse güvenilsin, bir tek delil şüphe ile karşılanır. Muhataplarını ikna etmeye çalışan birinin hakikat ve delilleri "çeşitli" olunca; akıl, kalp, vicdan, his, şuur, idrak ve nefis gibi muhatabın hareketleri üzerinde müessir olan bütün fakültelerine hitap etmiş, onların ihtiyaçlarını karşılamış ve onları doyurmuş olacaktır. Bu şekilde ileri sürülen iddia çok geniş bir alana istinat etmiş olacaktır.[938] Bir insan üzerinde tesirli olabilmek ve davranışlarına yön verebilmek için onun sadece aklı ve fikrini ikna etmek yeterli değildir. Bunun için insanın sahip olduğu diğer melekelerin de onayı gerekmektedir.[939] İnsan yaratılışını her zaman göz önünde bulunduran Kur'ân'ın bahsi geçen hususları dikkate almaması düşünülemez.

Âdemoğlunu hakka yönlendirmek ve onda sabit kılmak çeşitli şekillerde sürekli daveti zorunlu kılmaktadır. İnsandaki şer duygusu ve nefse düşkünlük kolay kolay bastırılıp kontrol altına alınabilecek bir şey değildir. Bu ancak canlı ve sürekli taze tutulan bir imanla mümkün olabilir.[940] Nefsinin negatif yönleri baskın olan insanlara vahye, hakikate dair bir şeyler anlatmak da oldukça zordur. İnsanoğlunun bu yönüne hizmet eden unsurlar, insan iradesinin zayıflamasına ve kalbi işlevsiz bırakacak gaflet hallerine neden olurlar. İşte insandaki bu fıtrî yapı[941] da çeşitlilik ve tasrîfi gerekli kılmaktadır. Zikri geçen çeşitlilik, menfi yönde değişikliklerin önünü aldığı gibi müspet yönde değişmelere de vesile teşkil eder.

### *F. Tasrîfte tasvir ve psikolojik tesir*

İnsan üzerinde psikolojik tesirin en önemli kaynaklarından bir tanesi de onun hayal gücüdür. Hayal gücünün sahip olduğu alan görme duyusundan çok daha geniş bir kapsama sahiptir. Dolayısıyla hayalin gözle görmeden çok daha etkili olduğu söylenebilir. İnsanın hayal gücüyle canlandırmış olduğu fotoğrafın psikolojik tesiri şayet hedef bir şeye karşı istek uyarma ise teşvik konusunda, görsel materyallerden daha fazla olur.

---

[938] Muhammed Çelik, ***Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti***, İzmir, Yeni Akademi yay., 2006, s. 33–34.
[939] Ramazan el-Bûtî, ***Menhec terbevî ferîd fi'l-Kur'ân***, s. 19–20.
[940] Muhammed Gazâlî, ***İlel ve edviye: Dirasât fi emrâzi ümmetinâ ve vesâili'l-istişfâ' minhâ maa tashîhi limâ vüccihe ile't-târîhi'l-İslâmî min ahtâ',*** Kahire, Dâru'ş-şurûk, 2005, s. 5.
[941] Muhammed Gazâlî, ***Maallâh: Dirâsât fi'd-da've ve'd-duât***, s. 240.

Şayet gaye uyarma ise durum aynen orada da geçerlidir. Dolayısıyla hayalle resmedilen tablo, teşvik ve sakındırma mevzularında çok etkili bir yöntemdir.[942] Böylece insandaki nefret ve ümit duygusu tetiklenerek onun üzerinde tesir icra edilmiş olur. Kur'ân'ın mükemmel bir şekilde istihdam ettiği, özellikle âhiretle ilgili tasvir ve temsillerde, bu durumu müşahede etmek mümkündür.

"Sûra üfleneceği gün (Kıyamet günü), Biz suçlu kâfirleri, yorgunluk ve susuzluktan gözleri morarmış ve kör bir halde haşredeceğiz. O halin dehşeti içinde aralarında fısıldaşır ve içlerinden bir kısmı, 'Dünyada, olsa olsa on gün kadar bir şey kaldınız.' der. Aralarında konuştukları konuyu Biz çok daha iyi biliriz. İçlerinde doğruya daha yakın gören ve düşünenler, 'Hayır, belki sadece bir gün kaldınız!' diye karşılık verirler. (Resûlüm,) sana Kıyamet Günü dağların ne olacağını sorarlar. De ki: 'Rabbim onları ufalayıp savuracak, neticede yeryüzünü terk edilmiş bir düzlüğe çevirecek.' 'Orada artık ne iniş, ne yokuş göreceksin.' O gün herkes, Hakkın davetçisine hiç yalpa yapmadan mecburî teslimiyet halinde ve mecburî bir yönde tâbi olurlar. *Rahman'ın azamet ve kudreti karşısında bütün sesler kısılmıştır.* Artık bir hışıltıdan başka bir ses işitemezsin."[943]

"Âyetlerimizi yalan sayanlara ve onları kabule tenezzül etmeyenlere gök kapıları açılmayacak ve deve iğne deliğinden geçmedikçe onlar da cennete giremeyeceklerdir. İşte Biz, suçlu kâfirleri böyle cezalandırırız! Onlara cehennem ateşinden bir döşek ve üzerlerinde de yine ateşten örtüler var. İşte Biz zalimleri böyle cezalandırırız!"[944]

"… Böyle bir kabul ve ağırlanma mı hayırlıdır, yoksa zakkum ağacı mı? Biz, bu ağacı zalimler için bir imtihan ve azap sebebi kıldık. O öyle bir ağaçtır ki, kızgın, alevli ateş çukurunun dibinde biter; meyveleri şeytanların başları gibidir. İşte zalimler, o ağaçtan yer ve karınlarını onunla tıka basa doldururlar."[945]

"Ama hesap defteri sol tarafından verilen kimse: 'Eyvah!' der, 'keşke verilmez olaydı bu defterim! Keşke hesabımı bilmez olaydım! Ne olurdu, ölüm her şeyi bitirmiş olaydı! Servetim, malım bana fayda etmedi! Bütün gücüm, iktidarım yok oldu gitti!'

---

[942] Abdülhalim Hıfnî, ***İnsâfü'l-hasm fi'l-Kur'ân ve eserühü'l-i'lâmî*****,** Kâhire, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1992, 305–306.
[943] Tâhâ, 20/102–108.
[944] A'râf, 7/40–41.
[945] Sâffât, 37/62–66.

Allah cehennem bekçilerine emir verir: 'Tutun bağlayın onu, kelepçeleyin!' Sonra da cehenneme fırlatın! Sonra da onu, yetmiş arşın uzunluğundaki zincire vurun!"[946]

"Ne oluyor onlara ki bu öğütten, bu irşaddan arslandan ürküp kaçan yaban eşeği gibi kaçıyorlar? Bu beyler, bu öğütle yetinmeyip üstelik her biri kendisine mahsus özel kitap, özel ferman isterler! Hayır! Onlar aslında âhiret endişesi taşımazlar."[947]

Tasvir üslubu insanın duyguları üzerinde eşsiz bir tesir gücüne sahiptir. Bundan dolayı Kur'ân, bir kısım ilkelere davet ederken diğer üsluplar arasından tasvîrî üslubu tercih etmektedir.[948] Seyyid Kutub'un bakışıyla tasvîr, Kur'ân'ın üslûbunda en yaygın olan ve pek çok tercih edilen bir araç ve disiplindir.[949] İç dünyasına nüfuz etme ve onun Hakkı kabulünü sağlama adına insan tabiatı bütün yönleriyle mülahazaya alınmalıdır. Nitekim tasvirin hem akıl ve muhakemeyi hem de duyguları etkileme ve terbiyede özel yer bir tuttuğu bilinmektedir.[950] Sözgelimi darb-ı meseller sadece aklî muhakemeyi değil aynı zamanda duyguları da çalıştırmaktadır. Temsili anlatımlar, teşvik etme, iradeyi perçinleme ve amele yöneltmede çok önemli yer tutarlar.

"Dünya hayatı hakkında onlara şu misali ver: Dünya hayatının durumu şuna benzer: Gökten yağmur indiririz, onun sayesinde yeryüzünde bitkiler yeşerip gürleşir, çok geçmeden kurur, rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir. Mal mülk, çoluk çocuk... Bütün bunlar dünya hayatının süsleridir. Ama baki kalacak yararlı işler ise Rabbinin katında, hem mükâfat yönünden, hem de ümit bağlamak bakımından daha hayırlıdır."[951]

İnsanoğlu mal, mülk, çocuk sevgisine düşkündür. Ancak onda ebediyet arzusu daha baskındır. Bu temsilde dünya hayatının fâniliği, çerçöp haline geldikten sonra yok olup giden otların durumuna benzetilmiştir. Dünyanın geçici lezzetlerinin karşısına (ebediyet yurdunda ebedî olarak meyve verecek) Allah rızası için yapılan salih ameller

---

[946] Hâkka, 69/25–32.
[947] Müddessir, 74/49–53.
[948] Abdülgani Muhammed Sa'd Bereke, ***Üslûbü'd-da'veti'l-Kur'âniyye,*** s. 33; Abdurrahman en-Nahlâvî, ***Min esâlîbi't-terbiyyeti'l-İslâmiyyeti et-Terbiyetü bi-darbi'l-emsâl***, Dımaşk, Dâru'l-fikr, 2010, s. 95–96
[949] Seyyid Kutub, ***et-Tasvirü'l-fenni fi'l-Kur'ân***, s. 36–37.
[950] Nahlavî, ***Terbiyetü bi-darbi'l-emsâl,*** s. 111, 115, 121.
[951] Kehf, 18/45–46.

konularak insandaki ebediyet arzusu tetiklenmiştir. Oysa dünyalık şeyler, rüzgârın otu yok etmesi gibi ölümle kesintiye uğramakta ve devamlılık arz etmemektedir.[952]

### *G. Kur'ân kaidelerinde ve tasrîfte fıtrîlik*

Kur'ân düsturları insanın yaratılış, donanım ve psikolojisine uygundur. Kur'ân ve yöntemlerindeki fıtrî oluş ve yaratılışa uygunluk insanları Hakka sevk etme adına önemli amillerden birisini teşkil etmektedir. Kaldı ki konulan kuralların fıtrî olmaları muhataplar tarafından kabul görmelerinin de en temel bir şartıdır.

İnsanların fıtraten çeşitli olması bu farklı yaratılıştaki insanlara hitap etmede çeşitliliği gerekli kılar.

Kur'ân'ın vaz'ettiği kaideler fıtrî olduğundan daima tazelik ve güncelliğini muhafaza etmektedirler. Allah'ın koymuş olduğu fıtrî kanunlar tazeliğini hep koruyorsa aynı şekilde Kur'ân'ın kaideleri de her zaman günceldir, tazeliğinden hiçbir şey kaybetmezler. Çünkü fıtrî kanunlar gibi Allah tarafından konulmuşlardır.[953] Fiziksel olarak yemek yeme ihtiyacı sürekli yenilendiğinden tekrar tekrar yemek yeme fıtrî bir gereksinimdir. Aynen burada olduğu gibi insanın sürekli yenilenen manevî ihtayaçlarını karşılama adına bazı manaların tekrarlanması bu yaratılışın ve fıtrî yapının bir gereği olsa gerektir. Yeme, içme, susama nasıl hep güncelliğini koruyorsa fıtrî olan manevî şeyler de tazeliklerini, temel zaruret olma vasfını hiçbir zaman kaybetmezler. Kur'ân'da yer alan tasrîf kanunu da fıtrî olduğundan temel ihtiyaç olma özelliğini hiçbir zaman yitirmeyecektir.

Diğer yandan tasrîflerin bir şeyi insanda fıtrat haline getirmek gibi bir özelliği de vardır. İnsanın iradesine bırakılan alanlarda ondan istenen davranışlar bu şekilde işlenerek adeta ikinci tabiat haline getirilebilir.

### *H. Görüş ve inanç oluşturmada tekrar*

Te'kid ve tekrar, görüş oluşturma, inandırma ve onu yaygınlaştırmada çok önemli birer faktördür. Pek çok meselede terbiye bunlara dayanır. Zira amel ve müspet

[952] Nahlavî, ***Terbiyetü bi-darbi'l-emsâl***, s. 121.
[953] Muhammed Çelik, ***Kur'ân'ın İknâ Husûsiyet***, s. 277–278.

şeylere sevk etmede tekrar çok önemli bir yere sahiptir. Siyasî lider ve önderler bu materyalleri çok kullanırlar.[954] Neticede hâsıl olan inanç da insanların görüş ve düşünce dünyalarına yön vermede çok önemli bir yer kaplar. Zira bir insan, sahip olduğu inancın kuvvet derecesine göre bu inanca muhalif olarak ileri sürülen tezleri kabul etmeyecektir.[955] Ancak bu inanç zayıfladığında ve insan sahip olduğu saf fıtrattan uzaklaştığında batıla ve yanlış fikirlere daha elverişli hale gelecektir. Müspet yönden durum böyle olduğu gibi menfi yönden de böyledir. Sözgelimi bir müşrik, körü körüne yanlış bir inanca bağlanmışsa bu inancı sarsılmadığı sürece onda yeni bir inanç inşa etmek mümkün olmayacaktır. Ancak bu aşamaya gelebilmek için insanların düşünmeyi ve fikretmeyi öğrenmiş olmaları lazımdır. Düşünce, yaşantı ve dünya görüşlerinde Kur'ân'a teslim olma bütün mü'minlerde aynı seviyede tecelli eden bir husus değildir. Her mü'min ona imanının ölçüsüne göre İlahî kelamı hadiseleri değerlendirmede bir dürbün olarak kullanacaktır. Bununla birlikte inancın herhangi bir insanın hayatına yön vermede önemli bir yere sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla bir takım toplumsal ve dinî meselelerin insanlarda yer etmesini (ve onların müspet manada kazanılmasını) temin etmede tekrar, çok önemli bir fonksiyon eda etmektedir. Öyleyse insanlar üzerinde hakiki manada tesir icra edecek kalbî ve ruhî etmenler üzerinde durulmalıdır. Bahsi geçen hususlar, insanların iç dünyalarında değişim ve etki hâsıl eden olgulardır. Yoksa onları cebren zor kullanarak yönlendirme hamleleri değildir. Kaldı ki böyle bir müdahale kalıcı bir etki oluşturamayacaktır.

Bu açıdan şu âyet-i kerimede Kur'ân'ın müteşâbih ve mesânî olma vasfı vurgulandıktan sonra onun yapmış olduğu tesirin altının çizilmesi gayet manidardır.

"Allah sözlerin en güzelini indirmiştir. Allah'ın vahiy yolu ile gönderdiği bu söz, her tarafı birbirini tutan, gerçekleri, *farklı üsluplarla tekrar tekrar beyan eden bir kitaptır. Rab'lerini tazim edenlerin derileri onu okuyup dinlerken ürperti duyar*. Sonra derileri ve kalpleri Allah'ı anmakla ısınıp yumuşar, sükûnet bulur. İşte bu, Allah'ın

[954] Abdülgani er-Râcihî, "el-Kur'ân ve'd-dirâsetü'n-nefsiyye", **Mecelletü'l-Ezher**, Kâhire, 1980, sy. 52 (4. cüz), s. 691–692.
[955] Muhyiddin Abdulhalim, "el-Kur'ânü'l-Kerim ekvâ avâmili tekvîni'r-ra'y", **Mecelletü minberi'l-İslâm**, Kâhire, 1411, sy. 2, s. 84.

hidâyetidir ki onunla dilediğine yol gösterir. Ama Allah'ın şaşırttığı kimseyi ise hiç kimse doğru yola koyamaz."[956]

## III. TASRÎFLERİN HİKMET VE KAZANIMLARI

Öncelikle şunu ifade edelim ki önceki başlıklarda ele alınan konuları buradan bağımsız düşünmemek gerekmektedir. Ancak biz böyle bir ayrımın daha isabetli olacağını düşündük.

Tasrîfin yapılma neden ve hikmetleriyle bu tasrîflerden çıkarılacak olan sonuç ve faydalar konunun önemli yanlarından bir tanesini oluşturmaktadır. Kur'ân'ın hem muhatapları davette bir yöntemi hem de kendi iç sistematiğini ifade eden bir üslûbu olan tasrîfin bir kısım hikmet ve işaretlerinin olacağı muhakkaktır. Kur'ân'ın yapmış olduğu çerçevede icra edilen tekrar ve tasrîfin lüzumsuz değil aksine gerekli olduğu söylenebilir. Nitekim Saîd Havvâ da bir kısım manaların Kur'ân'da tekrarlandığını kabul etmekte ve bunun bazı hikmetlerinin olduğunu ileri sürmektedir. Bu cümleden olarak tekrarın terbiye ameliyesinde çok mühim olduğunu kaydederek modern psikolog ve pedagogların da manaların tespitinde tekrarın ehemmiyetini kavradıklarını sözlerine eklemektedir.[957] Nitekim bu mevzuda İlahî beyanın, tepkisellik zihniyetiyle hareket edip ileri sürülen iddialara aksiyle karşılık verme cihetine gitmemesi çok manidar görünmektedir.

### *A. Etkileme yönlendirme ve icraata sevk etmede tasrîf*

Verilmek istenen mesajın etkili ve tesirli olması için münasip zaman dilimlerini gözetmek çok önemli olduğu gibi onu çeşitli bağlamlarda farklı üslûp ve formatlarla tekrarlamak da en az onun kadar mühimdir. Aynı manayı farklı ibarelerle tekrarlamak suretiyle muhtemel olan bıkkınlığın önü de kesilmiş olur. Aynı muhtevayı ifade eden bu üslûpların çeşitli olması faydayı ve psikolojik tesiri artırmaktadır. Bu şekilde yapılan tekrarların muhatap kitle üzerinde oluşturduğu etki yadsınamaz. Nitekim terbiyede de tekrara ihtiyaç duyulmaktadır. Zira terbiye, bir defada olup biten bir olgu değildir.

---

[956] Zümer, 39/23.
[957] Saîd Havvâ, ***el-Esas***, I, 241; a.mlf., ***age***, II, 1019–1020; a.mlf., ***age***, VII, 3340.

İnsanlar çeşit çeşittir. Bu açıdan lüzumlu görülen mevzuların bazen terğîb ve bazen de terhîble tekrarlanması bir ihtiyaçtır. Nitekim uyarıcı ve müjdeleyici olma peygamberlerin özelliklerinden bir tanesidir.

Özellikle görsel ve yazılı medya organlarında tekrar unsuru hedef kitleye karşı çok kullanılan bir argümandır.[958] Kitlelerin fikir dünyalarına yön verme, sahip oldukları düşünceleri değiştirme, onları bir yerlere sevk etme ve benimsedikleri görüş ve yaşantıları tahkim etmede medya organlarının önemi yadsınamaz. Bir değişiklik ve oluşum, ya zor kullanarak ya da gönüllü olarak gerçekleşecektir. Gönüllü olarak tahakkuk ettirilen değişme de ya akıl ve vicdanları ikna ile veya bir kısım zaafları kullanarak husule gelecektir. Kur'ân'da yapılan tasrîflerde ise ilk şıkkın yani akıl ve vicdanları ikna yolunun tercih edildiği görülmektedir.

### *B. Bir samimiyet göstergesi olarak tasrîf*

Üslubunu, hayatının seyrini ve duruşunu hiç bozmayıp sabit-kadem kalan insanların eninde sonunda muhataplarında etki uyarması kaçınılmazdır. Tasrîfte bu hususun da ima edildiği söylenebilir. Allah Resûlünün yirmi küsur yıl boyunca aynı düşünceyi şaşmadan farklı şekillerde ifade etmesi, aynı zamanda bir samimiyet ve sadakat göstergesi olsa gerektir. Bu açıdan peygamberlerin yaşantı ve duruşları onların hak olduklarının birer şahididir denebilir. Tasrîfte sürekli yenilenme ve aynı istikamette tekrar olduğundan, insanoğlu hayatı adına da buradan önemli dersler çıkarmalıdır. Dolayısıyla bir mü'min aynı hakikate bağlılık ve sadakatini devam ettirerek sürekli yenilenme ve taze kalmayı kendisine bir düstur edinmelidir.

### *C. Tasrîflerin olması gerekene işaret etmesi*

Kur'ân'ın sürekli tasrîfler yapmasını bir açıdan muhataplarında arzulanan kıvamı görememesine bağlayabiliriz. Zikrettiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere insanların emanet ve hilafete ehil hale gelmeleri için sürekli tasrîfler yapıldığını görmekteyiz. Aksi halde şu âyetlerde ifade edilen hallere düşmek kaçınılmaz olacaktır.

---

[958] Muhammed Abdülkâdir Hâtem, ***el-İ'lâm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm***, Kâhire, el-Heyetü'l-Mısriyye, 2000, s. 45, 263.

"İsrail oğullarını denizden geçirdik. Derken yolları, günün belli vakitlerini kendilerine has bir takım putlara ibadete ayırıp onlara tapan bir topluluğa uğradı. 'Mûsâ!' dediler, *'bunların tanrıları olduğu gibi bize de bir tanrı yapıver!'* O ise: 'Siz' dedi, 'şurası bir gerçek ki, hep böyle cehalet içinde gidip gelen bir topluluksunuz. İmrendiğiniz şu kimselerin din diye içine düştükleri şey bir helakten ibarettir ve ibadet kastıyla işleyegeldikleri bütün ameller de boştur, manasızdır. O, size, (lütuf buyurduğu iman ve gerçek din sayesinde) *bütün diğer milletler üzerinde bir mevki vermişken*, ben tutup, sizin için Allah'tan başka bir ilah arayışına mı girecekmişim?"[959]

"Onlara, kendisine âyetlerimiz hakkında ilim nasip ettiğimiz kimsenin de kıssasını anlat: Evet, o adam bu ilme rağmen o âyetlerin çerçevesinden sıyrıldı, şeytan da onu peşine taktı, derken azgınlardan biri olup çıktı. Eğer dileseydik, onu o âyetler sayesinde yüksek bir mevkie çıkarırdık, lâkin o yere saplandı ve hevasının esiri oldu. Onun hali tıpkı köpeğin durumuna benzer: Üzerine varsan da dilini sarkıtıp solur; kendi haline bıraksan da yine dilini salar solur! İşte bu, tıpkı âyetlerimizi yalan sayan kimselerin misalidir. Sen olayı onlara anlat, olur ki düşünüp kendilerine çekidüzen verirler."[960] İşte insanların emanet ve hilafete ehil hale gelmeleri ve bu noktada arzulanan keyfiyeti ihraz etmeleri için sürekli tasrîfler yapılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim, muhatabı olan insanların tevhîd, teslimiyet ve emanete ehliyette arzulanan noktada olmalarını sağlamak ve gerekli keyfiyeti kazanmalarını temin etmek için daima tasrîfler icra eder. Bu denli tasrîfler, olması gerekeni gösterme ve insanları bir kemale doğru sevk etme bakımından büyük ehemmiyet taşımaktadır. Kanaatimizce bu tarz tasrîflerle insanoğluna yakalaması gereken seviye gösterilmiş olmaktadır. Öte yandan vahye ve Allah'a teslimiyet konusunda hedeflenen noktaya ulaştırmak için de benzer bir yöntemin benimsendiğini görmekteyiz. Hayatın her kare ve ünitesinde vahyin hâkim kılınması ve semavî düsturların yerleştirilmesi istikametinde hedef kitlenin yetiştirilmesi için yapılan tasrîflerin yoğunluğu gözden kaçmamaktadır.

[959] A'râf, 7/138–140.
[960] A'râf, 7/175–176.

### *D. Tasrîflerin aklî ve kalbî işlevleri kullandırmayı hedeflemesi*

Tasrîflerin gaye ve hikmetlerinden en önemlisinin insanlardaki aklî ve kalbî işlevleri kullandırmak olduğu söylenebilir.

#### 1. Tasrîf ve insandaki farklı fakülteler

Terbiyenin gayesi insandaki melekeleri ortadan kaldırmak değil onları sırat-ı müstakîm çizgisinde kullandırmaktır.[961] İnsana verilen bu özelliklerden hiçbir tanesi Kur'ân tarafından ihmal edilmiş değildir. Dolayısıyla Kur'ân'da farklı üslûplarla yapılan tasrîflerin insanoğlunun farklı meleke ve donanımlarına hitap etme, onları tatmin ve kullanmaya teşvik etme gibi bir özelliği de bulunmaktadır. Öyleyse insan, kendine bahşedilen bütün donanımları işletme gayretinde olmalıdır. Oysa müşrikler tam tersini yapmakta ve sadece hevalarına göre bir yaşam şeklini benimsemektedirler. Esasında âdemoğlunun malik olduğu türlü hususiyetler bile çeşitli üslûplar kullanmayı zaruri kılmaktadır. Bu durum da sadece Kur'ân'ın ve sahip olduğu üslupların değil aynı zamanda insanın da iyi tanınması lüzumunu doğurmaktadır.

#### 2. Tasrîfle adeta "delil her yerde" denilmektedir

Kur'ân, kendisinden delil isteyenlere, adeta arzularının güdümünde hareket etmeyip görebilenler için delil "her yerde" cevabını vermektedir. Donanımlarını işletip basiret sahibi olanlar için kâinattaki her bir İlahî icraat, sahip bulunduğu farklı suretleriyle hakkı gösteren birer âyet hükmündedir.

Tedebbür, tezekkür ve tefekkür yetilerini kullananlar için delil ve işaretler, gerek insanın kendi nefsinde, gerek kâinatta ve gerekse Kur'ân'da pek bol bulunmaktadır. Kaldı ki Kur'ân-ı Kerim, görmek isteyenlere delilleri okuma mevzuunda rehberlik de yapmaktadır. Hiçbir şey ihmal edilip eksik bırakılmış değildir. İnsana düşense sahip olduğu meleke ve donanımları istendiği şekilde kullanmaktır.

[961] Hüsameddin Erdem, ***Ahlâk Felsefesi***, Konya, Hü-Er yay., 2003, s. 107 vd.

"Biz o kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik. Sonra hepsi Rab'lerinin huzuruna sevkedilip toplanacaklardır."[962]

Kur'ân, kâinat ve kendisini ayrı görmemektedir. Müşriklerin o ısrarlı mûcize talepleri karşısında Kur'ân, tasrîf ve tafsîl yönünü nazara vermektedir. O, yapmış olduğu tasrîf ve tafsîllerle kâinatta var olan tasrîfler konusunda da insanlara rehberlik yapmaktadır. Buna göre kâinattaki her şey iç yüzünde Allah'a işaret eder.

### 3. Bir müşrik vasfı olan akletmemeyi önleme

Müşrikler, aklın düşünme, tefekkür etme gibi işlevlerini veriliş gayesi doğrultusunda kullanmazlarken tasrîfler insanların akıllarını kullanmalarını hedeflenmektedir.

"Onlara her ne zaman: 'Gelin Allah'ın indirdiği buyruklara tâbi olun!' denildiğinde: 'Hayır, biz babalarımızı ne durumda bulduysak ona uyarız' derler. Babaları bir şeye akıl erdirememiş ve doğruyu bulamamış (yolunu kaybetmiş) olsalar da mı onlara uyacaklar? İnkârcıları hakka çağıranın durumu, tıpkı bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyen hayvanlara haykıran kimsenin durumu gibidir. Onlar sağır, dilsiz ve kördürler. Bundan ötürü akıllarını kullanıp gerçeği anlayamazlar."[963]

Mü'min sahrada yolunu kaybetmeden doğru yolu izleyen birisi gibidir. Müşrikse çölde yolunu kaybetmiş ölümü bekleyen bir insana benzer. Dolayısıyla "onlar yollarını bulamazlar" denerek o devirdeki muhatapların zihninde korkunç bir sahne resmedilmiştir. Zira câhiliye toplumu bu sözcükten ilk planda bu manayı anlamaktaydılar. Zira onlar, yetişmiş oldukları çevrede sürekli bunlara şahit oluyor ve bir insanın çölde yolunu yitirmesinin ne demek olduğunu da gayet iyi biliyorlardı. İşte müşrikler, Hakkı kabul etmeme adına babalarını bahane edince Kur'ân, onların babalarını sahrada yolunu kaybeden bir bedevînin haline benzeterek gayet etkili bir sûrette meseleyi onların zihin ve hayal dünyalarında resmetmiştir. Ancak hem akletmeme hem de yolunu bulamama vasıfları bir arada zikredilerek durumun vahameti daha net bir şekilde ortaya konmuştur. Öyle ki onların babaları yolu bilmedikleri için yolsuz kalmış değildirler. Aksine donanımlarına yerleştirilen akıllarını atıl bırakmaları hasebiyle yolda kalmışlardır. Bu

[962] En'âm, 6/38.
[963] Bakara, 2/170–171.

ikisi arasında büyük fark olduğu açıktır. Akıllı birisi yolunu kaybettiği takdirde aklıyla yolunu bulma gayreti verir ve doğru yolu bularak kurtulabilir. Ancak aklını kaybetmiş birisinin doğru yolu bulması da beklenemez.

Diğer yandan verilen temsille de mesele teyit edilmiştir. Öyle ki müşrikler bir vadide otlayan sürüye, onları davet eden de bir çobana benzetilmiştir. Çoban ne kadar kelam ederse etsin onlara bir şey anlatamayacaktır. Onlardan beklenen şey, en fazla söylenen sözü işitmeleridir. Ancak Kur'ân-ı Kerim, onların durumlarını bahsi geçen sürüden daha düşük bir seviyede tasvir etmektedir. Muhataplar insan olduğundan, İlahî beyan onları sürüden daha aşağı olarak bütün duyu organlarından dolayısıyla işitme özelliklerinden de mahrum olarak göstermektedir. Çünkü Kur'ân anlamadan gerçekleşen bir işitme, görme ya da duymayı geçerli ve makbul saymamaktadır.[964]

İnsanlardan öyleleri vardır ki onlar kalp, göz ve kulaklarını işlevsiz bıraktıklarından diğer varlıklardan daha aşağı bir seviyeye düşmüşlerdir.[965] Sahip oldukları donanımları atıl bırakanlar onları yitiren ya da hiç sahip olmayanlar gibidir. Kur'ân-ı Kerim, kullanılmayan bu hususiyetleri yok hükmünde kabul etmiştir.

### 4. Ezilenlerin hürriyetlerini elde etmelerinde tasrîfin rolü

Sahip bulunun melekelerin işletilmesi özellikle alt tabakadan olan halkın kendi hürriyetlerini elde etmeleri ve hür tercihlerini yapabilmeleri adına çok mühimdir. Kur'ân-ı Kerim'in amacına en fazla hizmet edip de en çok tekrarladığı kıssalar[966] bu doğrultuda önemli bir misyon eda etmektedir. Sözgelimi Firavun'un sihirbazlarının iman etmesi vakası tekrarlanarak zillet altında ezilen halk tabasının önü açılmış ve onlara bir ufuk gösterilmiştir. Hz. Musa (a.s.)'nın kavmiyle, Allah Resûlünün muhatap olduğu kitle arasında aristokrat tabaka tarafından ezilme noktasında bir paralellik söz konusudur. Musa (a.s.), İsrâil oğullarını her türlü kölelikten kurtarıp sadece Allah'a kul olmalarını sağlamak için mücadele etmiştir. Diğer taraftan Allah Resûlü de zayıf düşürülen, ezilen insanları hürriyetlerine kavuşturma gayreti vermiştir. Yapılan tasrîfler in-

[964] Hıfnî, ***İnsâf***, s. 350–353.
[965] A'râf, 7/179; En'âm, 6/39.
[966] Tehâmî Nekra, ***Saykûlûciyyetü'l-kıssa fi'l-Kur'ân*****,** Tûnus, eş-Şeriketü't-Tûnusiyye, 1974, s. 120 vd. (Ancak bu doğrultuda kullanılan malzemelerin sadece kıssalarla sınırlı kaldığı da düşünülmemelidir.)

sanların akıllarını kullanma ve bu şekilde hürriyetlerini elde etmelerinde çok önemli bir fonksiyon üslenmektedir.

Diğer taraftan kavmin ileri gelenleri, sıradan halkın kendilerinden bağımsız hareket etmeleri ve düşünmelerini istememiş, onların önlerine engeller koymuşlardır. Kur'ân-ı Kerim, yapmış olduğu tasrîflerle insan ve cin şeytanlarının kurmuş oldukları ağ ve tuzakları boşa çıkarmayı hedeflemiş ve insanları kendi asaletlerine yaraşır şekilde davranmaya teşvik etmiştir.

"Sonra da Mûsa ile kardeşi Hârun'u âyetlerimizle ve apaçık delille Firavun ile ileri gelen yetkililerine gönderdik. Onlar da hakkı kabulden kibirlendiler. Zaten onlar kendilerini çok büyük gören bir zümre idi. Dediler ki: Kendi kavimleri bizim hizmetçi kölelerimiz iken şimdi kalkıp bizim gibi beşer olan bu iki adama mı inanacağız?"[967]

İlaveten Hz. Musa (a.s.)'nın ısrarla İsrail oğullarının Mısır'dan çıkmalarına istemesi de bu açıdan çok önemli görünmektedir. Orada kölelik ve zillete alıştırılmış bu insanların bu halleriyle ileriye matuf vadedecekleri bir şey olmadığından onların tekrar sıfırdan yeni bir kimlik edinmeleri ve daha düzgün bir karaktere sahip olmaları gerekmekte idi. Nitekim Mısır'dan ayrıldıklarında bile hâlâ Allah'ın ahkâmıyla yönetilmeye ve hilafete hazır olmadıklarını fiilî olarak göstermiş olacaklardır. Uzun bir imtihan ve Tîh sürecinin artından ancak gerekli keyfiyeti ihraz edecekler ve Filistin'e girerek kendi inanç dünyalarına has bir medeniyeti inşa edeceklerdir.[968]

Herhangi bir nefsânî beklentisi olmadan hakikat arayışına girenlerin hakkı bulmaları, diğerlerine nazaran çok daha kolaydır. Dolayısıyla her bakımdan hürriyetlerini elde etmiş olanlar, peygamberlerin getirmiş oldukları hakikate rahatlıkla tâbi olabilirler.

İnsan ve cin şeytanlarının tarih boyunca peygamberlerin düşmanı oldukları, yapmış oldukları şeylerin mantıktan uzak ve temelsiz olmakla birlikte dışlarının güzel görünüşü, herkesin kendi yaptığından sorumlu olmaları gibi altı çizilip haber verilen

[967] Mü'minûn, 23/45–47.
[968] Krş. Mehmet Atalay, ***Kur'an'a psikoloji ile bakmak: Hz. Yusuf ve Hz. Musa kıssaları örneği,*** s. 209 vd.

hususlar hep zillet atlında ezilen insanların önünü açan türlü vurgulardır. Diğer yandan ileri gelen müşriklerin iman etmemelerinin gerçek nedeni ortaya konularak da sıradan insanlara hürriyetlerini elde etmeleri telkin edilmiştir. İşte bu türden çeşitli argümanlarla insanların önü açılarak sahip bulundukları donanımları kullanmaları hedeflenmektedir.

### 5. Bahane için açık kapı bırakmama

Tasrîflerin bir hikmetinin insanların bahane ileri sürmelerine açık kapı bırakmama olduğu söylenebilir. Çünkü yapılan bu denli tasrîfler akıl sahipleri için bir mazeret hakkı bırakmamaktadır. Ayrıca Kur'ân hem kendisinde hem de kâinatta yer alan tasrîfleri doğru okuyup anlama mevzuunda da rehberlik yapmaktadır.

Temelde gaye insanların âhiret âlemine imandan mahrum bir şekilde gitmelerine set çekmek olduğu halde bir kısım insanlarda bu tasrîfler etkili olmamıştır. Deliller, ilzam edici olsa da zorlayıcı değildir. Buna bağlı olarak müşriklerin zorlayıcı mahiyette olan mûcize talepleri müspet karşılık bulmamıştır. Dolayısıyla etkili olması beklenen türlü şekillerdeki tekrarların onlar üzerinde tesirini göstermeyişi kendi nefislerinden kaynaklanmaktadır. Kur'ân-ı Kerim, bir taraftan delilleri sıralarken diğer yandan insanların teslim olamayışlarının nedenini de açıklığa kavuşturmaktadır. Delil ve insanların donanımları noktasında herhangi bir eksiklik olmadığına göre Hakka teslim olmamanın başka bir nedeni olmalıdır. "Sen onlara karşı istedikleri bir mûcizeyi getirmiş olsan dahi, o kâfirler: 'Siz ancak, batıl iddialar peşindesiniz' derler."[969]

Mekkî dönemde inen âyetlerde bu çeşit tasrîfin sıklıkla yapıldığı, ancak müşriklerin hakkı kabul etmeleri gerektiği yerde nefsaniyetten dolayı akıl oyunlarına başvurdukları ve Kur'ân'dan yüz çevirdikleri zikredilmektedir.

"Biz bu Kur'ân'da, insanlar için her türlü misal ve öğüdü, farklı üsluplarla tekrar tekrar ifade ettik. Fakat birçoğu bunları anlamadı. Zira bütün varlıklar içinde tartışmaya en düşkün olan, insandır."[970]

[969] Rûm, 30/58.
[970] Kehf, 18/54; İsrâ, 17/89.

Daha önceki kavimlerin tasrîfler yapıldıktan sonra helak edilmeleri tasrîfin özrü ortadan kaldırma gibi bir özelliğinin olduğunu da ortaya koymaktadır.

"(Mekkeliler!) Etrafınızda bulunan *birçok şehirleri yerle bir ettik* ve yanlış yoldan dönsünler diye *âyetlerimizi farklı üsluplarla tekrar tekrar* açıkladık! Kendilerine Allah'ın nezdinde yakınlık sağlasınlar diye Allah'tan başka edindikleri tanrılar, o müşrikleri kurtarsalardı ya! Bilakis onlar ortalıktan kaybolup kendilerini terk ettiler. İşte onların sapıtmalarının ve uydurup durdukları iftiralarının neticesi bundan ibarettir."[971]

Tasrîf insanları ikna etmede bir vesile ve onların bahane ileri sürmemeleri adına bir hüccet olduğunu göre, bir meseleyi kesin olarak ispatlamada tasrîfin çok büyük etkisi vardır.

### 6. Tasrîfle maddî mûcize taleplerinin yersizliğine yapılan vurgu

Kur'ân'da yapılan tasrîf ve tafsîller, müşrikler tarafından talep edilen maddî mûcizelerin gerekli olmayıp dinin bir esasını teşkil etmediklerini gösterir. Kur'ân'ın meselelerin özüne işaret etme, hakikatleri mahiyetine uygun olarak haber verip beyan etme gibi bir özelliği de varken bu tarz talepler yersiz ve gereksizdir. Düşündürmek temel gayelerinden olan tasrîf bu hedefini gerçekleştirdiğinde maddî mucizeye de gerek kalmayacaktır. Öte yandan tasrîflerde insanın sahip bulunduğu donanımları kullandırma temel bir hedefken maddî mûcize talep etmede bu gayenin hiçe sayılması da söz konusudur.

Tevhîde dayanan İslam daveti, vehim ve gerçek dışı kuruntulardan beslenen şirki ve onun düşünce sistemini en temelinden sarsmıştır. Böylece insan için kâinattaki âyetler üzerinde düşünmeye de kapı aralanmıştır. Bundan dolayı da Allah'a çağrıda maddî ve hissî mûcizeye ihtiyacın kalmadığı söylenebilir.[972] Tabiatı, bir put ve düşman olarak algılayan anlayış, İslam tarafından yerle bir edilip onun yerine evrenin hakikatte

---

[971] Ahkâf, 46/28–29; Âyette geçen tasrîfin muhatapları konusunda ihtilaf bulunmakla birlikte, muhatapların helak edilen kavimler olduğunu söyleyenler de vardır. bkz. İbn Atıyye el-Endelüsî (541/1147), ***el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsiri'l-kitâbi'l-azîz***, thk. Abdüsselam Abdüssafi Muhammed, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001, V, 103.

[972] Sâmî Abdülaziz el-Kûmî, "El-İ'câzü'l-Kur'ânî fî mecâli'l-i'lâmî", **Mecelletü Külliyeti'l-lügati'l-Arabiyye**, Kâhire, 1989, sy, 7, s. 508–509; Vahidüddin Han, ***İmkâniyyât cedide fi'd-da'veti'l-İslâmiyye***, Kâhire, er-Risâle li'l-i'lâmi'd-düvelî, 1992, s. 5 vd.

Allah'ın âyetlerinden müteşekkil olduğu gerçeği ortaya konunca, insanlık artık evrene bu gözle bakmaya ve onun üzerinde araştırmalar yapmaya başladı. Tabiat ve varlığın yerli yerince oturtulduğu tevhîd inancı sayesindedir ki insanlar eşya ve hadiseleri realitedeki halleriyle görür oldular. Kâinat İlahî isimlerin sergilendiği farklı bir sahaysa, mü'minlere düşen de onu didik didik edip bu nazarla incelemeye tâbi tutmaktan başka bir şey olamazdı.

Bu bağlamda Kur'ân'da yer alan tasrîflerin neden özellikle inanç üzerinde yoğunlaştığını ve evrende yer alan materyalleri önemli birer malzeme olarak kullandığını anlamak da kolaylaşmaktadır. İnsanın, önünü tıkayan prangalardan kendisini kurtarması ve hür düşünebilme yetisini kullanabilmesi, hedeflenen gayeye ulaşma adına çok mühimdir. Böylece insan, fıtratına yerleştirilmiş olan melekeleri kullanarak gerçek hürriyetini elde edecek ve Allah'a tam teslim olacaktır. Nitekim Kur'ân için asıl hedef bu olduğu gibi insandan beklenen de budur. Tasrîf âyetlerinin bağlamlarının hep bu çerçevede olduğu da gözden kaçmamalıdır.

Kur'ân ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in vazifesi insanları zorlayarak bir yerlere sevk etmek değildir. Aksine onların içlerinde sağlam bir kanaat hâsıl ederek kendi iradeleriyle hakka tâbi olmalarını temin etmektir. İnsanların dine tüm varlıklarıyla teslim olmaları ve onu içtenlikle benimsemeleri buna bağlıdır.

Kur'ân'da her devrin insanını, kendi seviyelerine göre bütün duyularıyla ikna ve tatmin edecek materyal zaten bulunmaktadır. Allah Resûlünden başka başka mûcize talep eden müşriklerin bu talepleri reddedilip Kur'ân'a işaret edilmiştir. "O halde sen asla kâfirlere itaat etme ve Kur'ân'a dayanarak onlarla büyük bir mücahede gerçekleştir."[973] İnsanlar Kur'ân'la kâinatı, kendilerini ve hadiseleri doğru okumayı öğreneceklerdir. Almaçlarını açık tutup kullanırlarsa başka şeylerde bulamadıklarını onda bulacaklardır. Ancak sunulan bütün bu malzemelerden istifade etmenin yolu aklı, fikri, kalbi bütün ön yargılardan arınarak kullanmaktan geçmektedir.

[973] Furkân, 25/52.

### 7. İnsanın kendisini tanımasında tasrîf

Kendilerini tanımayanlar sahip bulundukları donanımların ve onların görmüş olduğu işlevlerin de farkına varamazlar. Tasrîflerin önemli gayelerinden bir tanesi insana kendini tanıtmaktır. Bu konuda insanoğlunun dengeyi sağlaması, kendi sınırlarını bilmesi, sahip olduğu melekelerin farkında olması çok önemlidir.[974] Denge sağlanamadığında bazı insanlar sahip oldukları akıl, his, şuur ve kalbi hiç kullanma gereği duymamakta çevrelerinden kendilerine gelen direktiflere teslim olmaktadırlar. Diğer yandan ise kendilerini üstün ve yetenekli gören bir kesim, onları suiistimal etmekte ve toplumda farklılık hissiyle hareket etmektedirler. Nitekim bunun bir yansıması olarak insanlardan bazıları diğerleri üzerinde ulûhiyet iddiasında bulunurken diğer bazıları da kendilerinden daha düşük varlık ve cisimlere boyun eğme zilletine duçar olmuşlardır. İnsan, kendisini tanıyıp bilmekle ve sahip bulunduğu donanımları işlevsel kılmakla rubûbiyeti ve ulûhiyetiyle Allah Teâlâ'yı, tekrar dirilmeyi ve dünya hakikatini bilebilir. Dışarıdan gelen sinyal ve frekanslara karşılık vermesi insanın sahip olduklarını kullanmasına bağlıdır. İnsanın evrende ve kendi nefsinde bulunan âyetleri okuması ve tenzîlî âyetleri tetkik etmesi bütünüyle zikri geçen hususla alakalıdır.

İleri gelen müşriklerden bazılarının Hz. Peygamber'den şu talepleri, sınırlarını bilmemeleri ve kendi marifetlerine erememelerinin bir tezahürü olsa gerektir.

"Sabah akşam Rab'lerine, sırf O'nun cemaline ve rızasına müştak olarak niyaz edenleri yanından kovma. Sen onlardan, onlar da senden sorumlu değilsiniz ki onları kovup da zalimlerden olasın."[975]

Bunlar kendi nefislerini doğru tanımamalarından ötürü, Allah Teâlâ'yı da bilememiş ve diğer insanları da mahiyetine uygun olarak değerlendirememişlerdir. Dar dairede kendisini doğru okuyup isabetli analiz eden bir birey, dış dünyayı da doğru görüp doğru tanıyabilecektir.

---

[974] Bkz. Ramazan el-Bûtî, ***Menhec terbevî ferîd fi'l-Kur'ân***, s. 21–25; Yaşar Fersahoğlu, ***Kur'ân'da Zihin Eğitimi***, İstanbul, Marifet yay., 1998, s. 257 vd.; Abdurrahman Nahlâvî, ***Usûlu't-terbiyyeti'l-İslâmiyye ve esâlibuhâ fi'l-beyt ve'l-medrese ve'l-müctema'*,** Dımaşk, Dârü'l-Fikr, 2010, s. 31 vd.
[975] En'âm, 6/52.

Öte yandan evrende pek çok şeyin insanın hizmetine verildiğinin kaydedilmesi, insana kendi değerini hatırlatma ve yerini gösterme adına önemli bir argümandır. "Hem geceyi ve gündüzü, güneşi ve ay'ı sizin hizmetinize verdi. Diğer yıldızlar da O'nun emriyle size râm edilmiştir. Elbette aklını çalıştıran kimseler için bunda alınacak nice dersler var!"[976]

### 8. Marifetullaha erme ve onu sürekli yeni tutmada tasrîf

Devamlı yeni materyallerle yapılan tasrîfler neticesinde isim, sıfat ve tecellileriyle Allah marifeti kalpte iyice inkişaf eder ve netlik kazanır. Bu da insanda kalbe ait fonksiyonların işlerlik kazandırılması demektir. Donanımların kullanılması neticesinde şâhit olunan İlahî icraatlar insanların gafletten uyanmalarına ve basiretlerinin açılmasına vesile olur. Bir önceki başlıkta ifade edilen insanın kendi derûnuna inmesiyle Allah'ı tanıma da gerçekleşmiş olmaktadır. Yapılan tasrîfler insanda oluşturdukları tesirle, Allah Teâlâ'yı hakkıyla tanımayı netice verir. İcra edilen tasrîfleri görecek şekilde sürekli işletilen melekeler insanın Allah'ı güzelce tanıma konusunda yeni ve taze kalmasını temin eder ve gaflete düşmeye de engel olurlar. Allah'ı doğru tanıma ve donanılmış olan Allah marifetinde sürekli yeni kalma ise yanlışa düşmeme ve doğru adımlar atmanın temel anahtarı hükmündedir. Allah Teâlâ'yı iç dünyalarında isim ve sıfatlarıyla sürekli yeni ve taze tutamayanlar hemen bir unutkanlık ve gaflet haline girmekte ve sanki hiç tanımıyormuş gibi davranabilmektedirler.

Kur'ân-ı Kerim, bir yandan yaptığı tasrîflerle Allah'ı hakkıyla tanımayı teşvik ederken diğer taraftan da müşriklerin bir kısım evham, zan ve kuruntulara dayandıklarını ifade etmektedir. "Böyle iken tuttular, cinleri Allah'a şerik yaptılar; hâlbuki bunları da O yaratmıştır. Bundan başka O'na birtakım oğullar ve kızlar yakıştırdılar. *Ne dediklerini bildikleri yok.* O, müşriklerin Kendisine isnad ettikleri bu gibi nitelendirmelerden münezzehtir, yücedir."[977] Bu doğru tanıma meselesi, Allah'a teslim olmada önemli bir esas olduğu gibi dini, dosdoğru çizgisinde sürdürme, doğru adımlar atma, küçüğüyle büyüğüyle şirke bulaşmama ve İslam'ı yaşamada da çok önemli bir esastır.

---

[976] Nahl, 16/12.
[977] En'âm, 6/100.

İsim ve sıfatlarıyla Allah Teâlâ'yı tanıtma, insanları ıslah adına Kur'ân'ın ileri sürdüğü önemli materyallerden birisini teşkil etmektedir. İnsanda, evrende ve Kur'ân'da verilen haberlerde Allah Teâlâ'nın ilim, kudret, hikmet ve tedbirinin sayısız delili bulunmaktadır. İşte bütün bunlara insanoğlunun dikkati çekilerek kendisini Yaratan Rabbini doğru tanıması hedeflenmiştir. Zikri geçen bu önemli hususlar, donanımlar kullanılarak insan tarafından gerektiği ölçüde takdir edildiği zaman ancak gerçek manada takva ve İlahî talimatlar çerçevesinde hareket etme tahakkuk edebilir. Aksi halde doğru yolda olduğunu düşünen insanların bile büyük oranda hatalara düşmeleri kaçınılmaz olur.

### 9. Tasrîf ve teşvik

Tasrifin hikmetleri arasında teşvik etmeyi de sayabiliriz. "Bak, âyetleri nasıl evirip çeviriyoruz ki onları anlasınlar."[978] denilerek insanlar yapılan tasrîflerin gizemlerini çözmeye teşvik edilmişlerdir. Sanki "insanı hayretler içerisinde bırakacak tasrîfler yapmaktayız, aklınızı kullanın ondaki hayret verici hali çözün" demeye getirilmektedir.

Hissedilen gerçekten asıl gerçeğe varmak, anlatılanlardan bir kısım manevî manalar, basiretler dermek ve onunla gerçekleri görmeye başlamak tasrîfi yapılan âyetleri fıkhetmenin bir yansıması olsa gerektir.[979] İnsanoğlundan âyetleri fıkhedecek seviyeyi ihraz etmesi, kalbini işlevsiz bırakmaması istenmekte ve manevî alana açık durması ona telkin edilmektedir. Âyetlerle gelen basiretler, insanlara gerçekleri gösteren birer ışık mesabesindedirler. Fıkhın merkezi kalp olduğundan insanoğlunun işlemiş olduğu günahlar ve nefsaniyet, bir ruh olan vahiy ve nur olan imanın o kalbe girmesine engel olurlar.[980] Onun için burada aynı zamanda insanlardan bu duygulardan arınmaları talep edilmektedir. Öte yandan Kur'ân'ın insanın bütün melekelerine hitap etmesinin o yönde bir teşvik kabul edilmesi de mümkündür. Tasrîfler hangi gaye için yapılıyorsa icra edilen bu tasrîflerle o yönde bir teşvikin yapıldığı da söylenebilir.

Mesela nankörlüğün zıddı olan şükür, A'râf sûresinde sürekli tekrar eden manalardandır.[981] Dolayısıyla bu istikamette yapılan tasrîflerle nankörlüğe girmeme mev-

[978] En'âm, 6/65.
[979] Ali Ünal, ***Kavramlar***, s. 400.
[980] Bkz. A'râf, 7/179.
[981] Seyyid Kutup, ***Zılâl***, III, 1300

zuunda bir teşvik de yapılmış olmaktadır. Öyleyse insanoğlu hem âyetlerle gelen basiretlere karşı duyarlı olmalı hem de kalplerini duyarlı olmaktan uzaklaştıracak günahlardan ve nefsaniyetten uzak durmalıdır.

Böyle hassas bir yapıya sahip olan insanlar kendilerine yapılan tasrîflerden ders çıkararak daha öncekilerin düştüğüne benzer bir nankörlük haline düşmezler. Buna göre tasrîfin çok önemli gayelerinden bir tanesi insanların nankörlüğe düşmemelerini temin etmektir. Diğer yandan insanların sahip bulundukları melekeleri kullanmaları, tezekkür ve tefekkürde bulunmaları ve neticede duyarlı hale gelmeleri ise bir nevi şükür olmaktadır. İşte netice itibariyle tasrîfle böyle çift yanlı bir fayda temin edilmiş olmaktadır.

### 10. Tezekkür

Tasrîfin sürekli hatırlatıcı olma özellik ve hususiyeti de bulunmaktadır. İnsanoğlunun maslahatı için hakikatler farklı şekillerde sürekli tekrarlandığında, bu aynı zamanda sürekli tatbik edilen bir hatırlatmayı da ifade etmektedir.

"İnsanlar düşünüp ders alsınlar (tezekkürde bulunsunlar) diye Biz Kur'ân'da (tezekküre vesile olacak bir kısım manaları) farklı üsluplarla (tasrîf esprisine bağlı olarak) beyan ettik."[982] Nitekim bu âyet tasrîfin hikmetlerinden birisinin tezekkür olduğunu ortaya koymaktadır.

Zikir, gaflete düşmüş bir *kalbi etkilemek*, şehvet ve heva ile bulandırılmış ruhu uyandırmak ve vicdanı, içinde bulunduğu nisyan halinden çıkarmak demektir. Zikir, bir manada günah ve hata tortuları altında boğulmuş fıtratın tekrar ihyasından ibarettir.[983] Bu bağlamda zikir ve tezekkür bir tezkiye ve arınma vesilesi olarak da kabul edilebilir. Tasrîfin hâsıl etmiş olduğu hatırlama (zikir) bir manada insanın manen yenilenmesini ifade etmektedir.[984]

Ruhun derinliklerinde Allah'ın zatına ait mutlak bir tasdik yatar. Bu yüzden Allah inancı fıtrîdir. İnsanlığın varlığında bu gerçek bir öz halinde mevcuttur. Ama insan, çeşitli tesirlerle gittikçe bu gerçeği örtmeye girişir; duyularını kapar, aklı, düşüncesi

[982] İsrâ, 17/41.
[983] Ferîd el-Ensârî, ***Mecâlisü'l-Kur'ân***, s. 338.
[984] Muhammed Gazâlî, ***Nazarât fi'l-Kur'ân***, s. 109.

ölür, kalbi kararır ve tam bir unutkanlık ve gafletin içine düşer. Bu durumdaki insana, bu kesin gerçeği hatırlatacak deliller, işaretler gerekir. Evren, bu delil ve işaretlerle doludur. Kur'ân, bu delil ve işaretleri bize hatırlattığı için, "Zikir" adıyla da anılır.[985] Bu vasıf İlâhî kelamın önemli bir vazifesine de işarette bulunmaktadır. Kaldı ki Kur'ân, başlı başına bir tezekkür vesilesidir. Kur'ân, insanda gaflet ve nisyandan uzak bir hatırlama hali hâsıl eder. Ancak bir insanın tezekkürde bulunabilmesi için şartlarına riayet ederek okuması gerekir. Nitekim bu okumanın şartlardan bir tanesi de "Allah adına" olmasıdır.[986]

Görseller insan hafıza ve zihninde daha çabuk yer ettiği ve daha kalıcı ve tesirli olduğu için Kur'ân, tasvir ve temsil üslubunu çok yaygın olarak kullanmaktadır. Âdemoğlu, zihnini sürekli tefekkürle meşgul ederek hem İlahî marifet[987] ve muhabbete erme gayreti vermeli hem de nisyan ve gaflete düşmeme azminde olmalıdır. Herkes kendi seviyesine göre bu alakayı sağlayıp sürdürebilir. Tasrîflerin insanoğlunda zihnî safiyet ve Allah'la irtibatı sürekli korumayı amaçladığı anlaşılmaktadır.

"Yemin olsun: Biz, (zikir ve tezekküre malzeme teşkil edecek meseleleri sürekli tasrîf ederek) Kur'ân'ı tezekkür (ve zikir) için kolaylaştırdık. Haydi, var mı tezekkür eden ve ibret alan?"[988]

Tefekkür ve tezekkür gibi işlevleri gereğince kullandığında insanoğlu kendisini muhtemel gaflet hallerinden korumuş olacak ve kalbinin rikkat ve safiyetini de muhafaza etmiş bulunacaktır.

İnsan nefsi, kâinat ve geçmiş milletlerle ilgili zikredilen âyetlere bu nazarla bakmak gerekmektedir. Onların hepsi, insanın sürekli Allah'la meşgul olmasını temin edecek, onu hatırlamasına sebep olacak keyfiyettedir. Hiçbir şey yoktur ki onda vahdâniyet, ulûhiyet, Allah Teâlâ'nın ilim, hikmet, tedbir ve diriltmesinin âyet, alâmet ve işareti bulunmasın.[989] Doğrusu bütün bu tezekküre vesile olabilecek şeylerin Kur'ân'da tasrîfi herkesi sakınmaya zorlayacak ölçüdedir. Kur'ân'da zikredilen mesel,

[985] Ali Ünal, ***Kavramlar***, s. 35.
[986] Şâhid el-Bûşeyhî, ***Şurûtu'l-intifâ' bi'l-Kur'âni'l-Kerîm***, Fas, Matba'atü info, 2001, 19.
[987] Said Nursî, ***Hutbe-i Şamiye***, İstanbul, Enver Neşriyat, 2012, s. 136.
[988] Kamer, 54/17.
[989] Matürîdî, ***Te'vîlât***, XI, 110.

temsil ve misallerin de böyle bir yanının olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Yani onların da insanları zikir ve tezekküre sevk etme gibi bir özellikleri bulunmaktadır. "Gerçekten Biz, insanlar tezekkür etsinler diye bu Kur'ân'da, her türlüsünden temsiller getirdik."[990]

Kur'ân, insandaki kalbin görme özelliği olan basiretin işlemesini temin eder. İlahî beyan böyle önemli bir fonksiyon gördüğünden dolayıdır ki (sebep netice ilişkisinden dolayı mecazen) basiret diye de isimlendirilmiştir. Bu durum tıpkı yağan yağmurun bitki ve otların yeşermesine vesile olması gibidir.[991] Gerek kâinattan ve gerekse Kur'ân'dan İlahî mesaj ve işaretleri alamama insanın kendi aleyhine; varlığın hakikatini görme, oradaki İlahî icraatları müşahede edebilmeye ise onun kendi lehine olan bir şeydir. Kur'ân'da geçen ibretlik manzaraların hakikatine nüfuz etme ve oradan Allah'a yollar bulma da basiretin açık olmasını ifade etmektedir. Varlıktaki bu hakikatleri gösteren âyetler ise basiretler olarak görülmektedir.[992] İşte insanoğlu bu âyetler ve basiretler üzerinde aklî ve kalbî melekelerini kullandığında kalbin gözü açılmış ve hakikati bulmuş olur. Zikri geçen basiretler, üzerinde düşünüldüğünde inanmayanların inanmalarına, inananlarınsa imanda derinleşmelerine ve imanlarını sürekli yenilemelerine vesile teşkil eder.

Kevnî ve Kur'ânî âyetlerden süzülüp gelen nur, delil ya da hakikatler hakkın görülmesine, basiretin açılmasına, kalp ve ruhun beslenip hayat bulmasına vesile olurlar. Kur'ân âyetlerinden de kevnî âyetlerden de beklenen budur. Kalp, işlerlik kazandıktan sonra bahsi geçen âyetlerin dillendirdikleri hakikatleri seslendirmeye başlar. Gafletten dolayı kalbin görme yetisi sekteye uğrasa da tezekkür, tefekkür gibi bir kısım müdahaleler, bu gafleti dağıtacaktır.[993] Nitekim âhirette bu tarz gafletler söz konusu olmadığından tezekkür tam manasıyla tahakkuk etmiş olacaktır.

Öte yandan zihnî ve aklî melekeleri kullanmama, varlıkla şımarma, günahlara dalma ve arzuların peşinde koşturup âhireti unutma gibi haller, insana hakiki vazifesi olan kulluğu unutturur ve onu derin gafletlerin içine salar. Ve zamanla böyle birisi sa-

---

[990] Zümer, 39/27.
[991] Muhammed Ebû Musâ, ***Al-i Hamim: El-Câsiye, el-Ahkâf dirase fi esrari'l-beyan***, Kahire, Mektebetu Vehbe, 2011, 149.
[992] En'âm, 6/104.
[993] Ferîd el-Ensârî, ***Belâğu'r-risâleti'l-Kur'âniyye min ecli ibsâr li-âyâti't-tarîk***, Kâhire, Dârü's-selâm, 2009, s. 22–23.

dece arzularına göre konuşmaya ve hevesine göre işler çevirmeye başlar ve semavî olan her şeyden rahatsızlık duyar hale gelir. Bu açıdan, inhirafa düşmemek, parçalanıp bölük pörçük olmamak ve şirke bulanmamak için insanoğlu sürekli tezekkür ve zikre ihtiyaç duyar. Bu nedenle kendisini tezekküre sevk edecek, gafletten uyandıracak hiçbir şeyi göz artı etmemelidir. Nitekim Kur'ân'ın kullanmış olduğu türlü materyaller bu açıdan büyük önem arzetmektedir.

Kur'ân, asıl dönüş yeri olan âhiretten bahsetmeyi merkezi bir konuma yerleştirmiştir. Bu şekilde Kur'ân'da zikredilen vaîdlerin de birer zikir ve tezekkür vesilesi, aynı zamanda bir takva sâiki sayıldığı unutulmamalıdır. Kıyametin dehşet saçan sahnelerine kulak veren birisi, daha bir hassasiyet kazanır, ruhî canlılığa erer ve şehevî duygularına ve nefsaniyete esir olmaktan kurtulur. Hevaya uymak kalbin zayıflamasına ve neticede mühürlenmesine neden olurken, zikir ve tezekkürde bulunmak kalbe kuvvet verip işlerlik kazandırır. Hâsılı insan nesli, sürekli unutkanlık ve gaflete karşı teyakkuz halinde bulunmalıdır. Bu durum da, gafletin insanoğlunun önünde duran çok önemli bir engel olduğunu gözler önüne sermektedir. Öyleyse bu mükerrem varlık, bir yandan kendisini gaflete sevk edecek haillerden uzak durmalı diğer yandan ise hatırlatıcı mesabesinde olan işaret, alâmet ve uyarılara karşı da açık durmalıdır.

İlahî hitabın peyderpey nüzulü nasıl kalplerin ihyasına vesile ise aynı şekilde tasrîfi de buna bir sebeptir.[994] Bu fıtratta mündemiç bulunan şeylerin yaratılışta ve afakta şahitleri vardır. Küçük bir işaretle bu şahitler zihinde canlanıp ortaya çıkarlar.[995] Ne var ki bazıları için durum hiçte böyle olmamıştır. Bunlar ne zaman kendilerine sürekli ve yeni formatlarla âyetler gelse nefsânî bir kısım sebeplerle yüz çevirmeyi ve üzerinde düşünmemeyi tercih etmişlerdir. Helak edilen kavimlerin ortak özelliği kendi öz canlarına zulmetmiş olmalarıdır. Diğer bir deyişle fıtratlarında bulunan kuvve ve fonksiyonları istenen yönde kullanmamalarıdır. Her zaman hatırlamaya müsait olan fıtratın üzeri bir kısım sis ve dumanla örtüldükçe ve bu örtmenin seviyesi artırıldıkça hatırlamak da (tezekkür) zorlaşmaktadır. Bu âyetlerin muhataplar için bir şeyler ifade etmesi onların tefekkür ve tezekkürüne bağlıdır. Aksi halde üzerinde düşünülmeyen âyetler ne kadar açık olursa olsun onların hakkı bulmalarına vesile olmaz. Bu da gafletin ta kendisidir.

[994] Bikaî, ***Nazm***, V, 326.
[995] Bikaî, ***Nazm***, IV, 384.

Gafletse nefsin istek ve arzuları peşinden sürüklenmekten ileri gelir.[996] Yani bütün bunların temel dayanak noktası nefsaniyettir. Bu karanlıklar, sahip olunan melekelerin işlevlerini yerine getirmesine engel teşkil ederler ve sonuçta irade adeta kullanılamaz gale gelir.

### 11. Kâmil ve sürekli yeni kalan bir inanç inşa etme

Âyet tasrîflerinden söz eden âyetlerin tamamının Mekkî olduğu düşünülürse tasrîflerin özellikle kusursuz bir inanç inşa etmeye matuf olduğu söylenebilir. Allah'ın âyetleri, delilleri ve rubûbiyetinin nişaneleri üzerinde ısrarla ve farklı suretlerle durulması bu açıdan çok mühimdir. Nefsaniyet engelini bir kenara bırakarak bir noktada Allah'a teslim olan bir insan hemen bu teslimiyetinin gereğini yaşantısında göstermeye ve icra etmeye başlayacaktır. Ancak söz konusu teslimiyetin sürekli canlı tutulması gerekmektedir. Bu kor, sönmeyle karşı karşıya bırakıldığında hem inanç noktasında hem de amel bakımından aksamalar baş gösterecektir. Bilinçli ve tam bir teslimiyet olmadığı sürece de amel tarafında hep problemler kendisini gösterecektir. Dolayısıyla tasrîf, hem başlangıç yapma hem de başlanılan şeyi aynı canlılıkla devam ettirmede önemli bir yere sahiptir.

### 12. Tasrîfin bir tevhîd delili oluşu

Tasrîf aynı zamanda bir tevhîd delilidir. İç yüzlerine nüfuz edildiğinde kâinattaki hemen her şeyin aynı hakikati ifade etmesi onları yaratanın bir olduğunu gösterir. Şayet birden çok ilah bulunuyor olsaydı bu düzen, bu aynı amaca hizmet etme kesinlikle olmayacaktı. Diğer taraftan tarih boyunca peygamberler arasında yapılan tasrîfler de onların hepsinin aynı kaynaktan beslendiklerini gösterir. Buna göre bu peygamberlerden birisine tam olarak inanan bir insanın diğerlerine de inanması gerekir.

Tasrîf, Kur'ân'da olduğu gibi kâinattaki sabit hakikatlerin de bir resmidir. Tasrîflerin bir gayesi de insanın kâinattaki bu umumî nizama ayak uydurmasını sağlamaktır. Yapılan tasrîflerle insanın irade ve aklını o yönde kullanması teşvik edilir ve o istikamette terbiye noktasında iradeler kamçılanır.

---

[996] Abdülhamid Ferâhî, ***el-Kâid ila uyûni'l-akâid*****,** A'zamgarh, Dâiretü'l-Hamidiyye, 1975/1395, s. 162.

### *E. Durağanlıktan kurtarıp hareketliliği sağlamak*

Manen çürümeye maruz kalmamak için sürekli hareket halinde olmak gerekir. Bu, kâinatta bir kuraldır ve aynı zamanda İlahî bir ahlaktır. "O her gün (her an), (İlahî zat olarak sıfat ve isimleriyle) ayrı bir tecellidedir."[997] Nitekim kâinatta, Kur'ân'da ve insanda bu hakikatin farklı tezahürlerine şahit olmaktayız. Bu noktada insanın kâinatı çok iyi ve doğru okuması gerekmektedir. Zira "kâinat düzeni neye bağlıysa, insanın hayat nizamı da o usule bağlıdır. İnsan bu kâinatın bir parçası olduğuna göre, parçanın bütüne aykırı davranması zaten düzensizlik ve fesadın başlıca sebebidir."[998]

"Ama sen, her türlü şirk ve nifaktan uzak dupduru bir tevhîd inancı içinde bütün varlığında hak din olan İslam üzerine sabit ol. *Bu din, Allah'ın (bütün varlık ve) bütün insanlar için ortaya koyduğu aslî bir model*, ona yönelme de Allah'ın insanları yaratmadaki gayesidir…"[999] İnsana düşen, Allah'ın bütün varlığa koyduğu aslî modeli doğru okuyup iradesiyle ona tâbi olmaktır. Diğer bir deyişle insanlara düşen varlıkta fıtraten hüküm süren dine uymaktır.

Kâinat sürekli hareket halindedir. Orada durağanlığa şahit olmak mümkün değildir. Allah, her şeye, her zaman yeni bir tarz ve yeni bir şekil vermekte ve her şeyi halden hale sokmaktadır. Kâinatta her şey Allah'ın iradesi, kudreti ve hikmetiyle her an değişikliğe uğramakta, yenilenmekte ve tazelenmektedir.

"XX. yüzyılın başında atom çekirdeğini saran elektronların, minyatür güneş sistemi misali, gezegenlerin güneşin etrafında döndüğü gibi çekirdeğin etrafında döndüğü sanılıyordu. Bugün ise elektron, çekirdeğin etrafında dalgalanan bir enerji alanı bulutu olarak düşünülmektedir. Çekirdek, proton ve nötron adlı daha küçük iki parçacıktan oluşuyor görünümü veriyordu. Fakat 1960 yılında fizikçi Murray Gell-Mann ve George Zweig, protonların ve nötronların, Gell-Mann'ın quark adını verdiği çok daha küçük aslî parçacıklardan oluştuğunu ispatladılar. Quarklar, yalnızca çok küçük oldukları için değil, hiçbir zaman bir yerde sabit kalmadıkları için de görülememektedir."[1000] Bu da

---

[997] Rahmân, 55/29.
[998] Mevdûdî, ***Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı***, s. 108.
[999] Rûm, 30/30.
[1000] Ali Ünal, ***Meal***, s. 1159.

kâinatta sürekli baş döndüren bir hareket halinin olduğunu, daima hudus ve zeval hallerinin yaşandığını ve Allah'ın sürekli yaratma halini göstermektedir. Zaman sürekli değişmekte ve eşya sürekli yenilenmektedir.[1001]

İnsanın fiziksel yapısında da durum bundan farklı değildir. Nitekim insan vücudunun her sene kendi elbisesini değiştirdiği bilinmektedir. Çünkü bedendeki hücreler hep yakılıp, yıkılıp, yeniden yaratılarak sürekli bir değişikliğe tâbi tutulmaktadır.[1002] Ne var ki eşyada bu değişme onun başka bir şeye dönüşmesi manasına gelmemektedir. Tabiri diğerle bu değişme bir şeyin mahiyetinin dışına çıkıp başka bir şey halini alması demek değildir.[1003] Dolayısıyla kâinatta sabit ve değişkenler birbirine karıştırılmamalıdır. İşte tasrîflerin insana verdiği en önemli derslerden bir tanesi bu hareketlilik hali olsa gerektir. İnsan kendisini manen durağanlığa saldığında onun için tükenme de kaçınılmaz olur.

### *F. Şeytanın sürekli dürtüsüne karşılık sürekli tasrîf*

Şeytan'ın daimî düşmanlık ve adaveti sürekli tasrîfi gerekli kılar. Devamlı farklı şekillerde hatırlatmalara ihtiyaç duyulduğu gibi iç dünya itibariyle de sürekli tasrîf ve yeniliğe ihtiyaç bulunmaktadır. Aksi halde En'âm sûresinde müşriklerin sözü edilen hatalarına aynen düşmek kaçınılmaz olur. Kaldı ki bu hataya sadece onlar düşmemişlerdir.

"Allah'ın yarattığı ekinlerden ve hayvanlardan kendilerince Allah'a bir hisse ayırdılar da kendi batıl iddialarınca: 'Şu, Allah'ın' dediler, 'Şu da ulûhiyette ortakları olan putlarımızın.' Ortakları için ayırdıkları, Allah'ın hissesine konulmaz, ama Allah'a ait olanlar ortaklarının hissesine aktarılır. Bunlar ne kötü hüküm veriyorlar!"[1004]

Diğer yandan insan şeytanlarına karşı direnebilmek, onlardan gelen tahriplere karşı ayakta kalabilmek için de sürekli tasrîflere ihtiyaç vardır. Daha önceki peygamber-

---

[1001] Osman Çakmak, ***Kâinat Kitap Atomlar Harf*,** İzmir, Altın Burç Yay., 2007, s. 64–65.
[1002] Osman Çakmak, ***a.g.e.*,** s. 14.
[1003] Semih Atıf ez-Zeyn, ***Tarîku'l-îmân evi'l-îman bi'llâhi an tarîki'l-fikri'l-müstenîr***, Beyrût, eş-Şeriketü'l-âlemiyyetü li'l-kitâb, 1989, 153–154.
[1004] En'âm, 6/136.

lerin nakledilen kıssaları, insan ve cin şeytanlarının düşmanlıklarındaki sürekliliği göstermektedir.

"Böylece biz her peygambere, insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. Onlardan kimi kimine, aldatmak için birtakım yaldızlı sözler fısıldayıp telkin ederler. Eğer Rabbin dileseydi, bunu yapamazlardı. O halde onları, düzmekte oldukları yalanlarıyla baş başa bırak!"[1005] Bu durum da mü'minlerin her daim uyanık olmaları ve sürekli onlardan Allah'a sığınmalarını gerekli kılmaktadır. Aksi halde etkilenmeler kaçınılmaz olur. Her bakımdan semavî esaslara dayalı olmayan bir dünya ve vasatta, maddî ve manevî bakımdan tam donanımlı olmayanlar kendilerini o dünyanın tesirine kaptırabilirler.

### *G. Tasrîf ve tabiat haline getirme*

Tasrîfin ima ettiği hususlardan birisi de bir davranışın ancak tekrarlar neticesinde tabiatın adeta bir parçası haline geleceği hususudur.[1006] Bir davranış ya da fiil yapıla yapıla ikinci fıtrat halini aldığında artık bıkkınlık hâsıl etmez olur.[1007] Bir mesele, huy veya karakter halini almadığında aksaklıklar fazla olacaktır. Ancak güzel bir ahlak, karakter halini aldığında büyük oranda bu mizaca muhalif tavırlar sadır olmayacaktır.

Bir fiil ya da sıfatı bir ahlak haline getirmek, tabiatının bir parçası haline dönüştürmek, terbiye ile olabilir. Terbiye ise tekrarla tahakkuk eden bir olgudur. İbn Haldun'un ifadesiyle insanda bir fiilin meleke halini alması ancak o fiilin tekrarıyla söz konusu olabilir.[1008] Bazı vasıflar bir nevi karakter haline getirilmediğinde insan için onu yapmak, samimi olarak benimsemek oldukça zordur. Bir insanın şahsına yapılan hakaret ve saldırılara serin kanlılıkla karşılık vermesi ve bunu kararlılıkla sürdürmesi ancak onu karakter ve sabit bir ahlak haline dönüştürmesiyle mümkün olur. Bir tutum karakter haline getirilmediğinde karşıdaki insanlarda da inandırıcılık hâsıl etmez.

Bir kısım davranışların meleke halini almasında tekrarın büyük önemi olduğu aşikârdır. Bu açıdan İlahî kelamda tekrarların olması bir manada fıtratın gereğidir.

---

[1005] En'âm, 6/112.
[1006] İdris Şengül, ***Kur'ân Kıssaları Üzerine***, s. 250.
[1007] Muhammed Gazâlî, ***Nazarât fi'l-Kur'ân***, s. 110.
[1008] Abdurrahman İbn Haldûn (808/1406), ***el-Mukaddime,*** thk., Abdüsselam Şeddâdî, Dârülbeyzâ: Beytü'l-Fünûn ve'l-Ulûm ve'l-Adâb, 2005, V, 306.

Kur'ân'daki her tekrar kendisinden müstağni olunamayacak derecede zorunlu olan tekrarlardır. Çünkü bu, ancak yeni bir şey eklemek veya önemli bir meseleyi teyit etmek ya da terk edilerek kendisinde hata ve nisyanın vuku bulmasından ve hafife alınmasından endişe edilen hakikatleri iyice yerleştirmek için yapılır.[1009]

### *H. Eğitimde devamlılık ve terbiyede yöntem tutarlılığı*

Tasrîfler, aynı zamanda yapılacak eğitimin, "devamlılık" ilkesine dayanması gerektiğini gösterir. Eğitimin süresi ne kadar uzun olursa olsun verilen şeyler birbirinin devamı şeklinde ve birbirini nakzetmeyecek surette olmalıdır. Alanlar farklı bile olsa verilecek eğitimin bu farklı gibi görünen sahaları ortak zeminde buluşturması lazımdır. Suretler ne kadar çeşitlilik arzederse etsin temel gaye hep aynı kalmalı, dönüp dolaşıp aynı öze dayanmalıdır. Okullarda ele alınan farklı dersleri çeşitli birer sûret olarak görebiliriz. Kur'ân'a baktığımızda üslûbu ne kadar çeşitli olursa olsun ve ne kadar farklı konulara dalarsa dalsın bu devamlılığı muhafaza ettiğini görmekteyiz. İnsanları Allah'a davet etme mevkiinde bulunan kimselerin de bu hususları göz önünde bulundurmaları icap etmektedir.

Talim ve terbiye adına ortaya konulan sistem ve usulün birbirini teyit edici olup nakzedici olmaması gerekir. Terbiyede kemâle doğru sevk etme esas olduğundan ortaya konulan yöntem de bu istikamette tecelli etmelidir. Kullanılan yöntem ve sistemler temel hedeften sapmadan sürekli o gayeye hizmet edici bir mahiyet taşımalıdır.

Herhangi bir alanla ilgili verilen eğitim hem kendi içinde hem de diğerleriyle uyum içerisinde kalmalıdır. Farklı farklı amaç ve gayelere sahip olmaları ve bir alanın kendi içinde amaç noktasında sürekliliğe sahip bulunmaması eğitim ve terbiyeden istenen neticenin alınmasında büyük bir engel teşkil eder.

### *İ. İlimlerin vahdeti (birliği)*

İlimler ne kadar çeşitli olurlarsa olsunlar temelde ve öz itibariyle birdirler. (Vahdetü'l-ulûm) Kur'ân'ın meseleleri ele alış tarzı işte bu manada bir vahdete dayanır.

---

[1009] Ebû Süleyman el-Hattâbî (388/998), ***Beyânu i'câzi'l-Kur'ân*** (*Selâsü resâil fi i'cazi'l-Kur'an içinde)*, thk. Muhammed Ahmed Halefullah, Muhammed Zaglul Sellâm, Kahire, 1976, Dârü'l-Maârif, s. 52.

Yöntemler, vesileler ve konular oldukça çok olmakla birlikte bunlardan hiçbir tanesi diğerinden bağımsız değildir. Farklı ilimlerin tedrisi yapılırken bu hususun mutlaka nazara alınması gerektiği kanaatindeyiz. Böyle olduğu takdirde din ve tabiat ilimleri şeklinde bir taksimin ne kadar yersiz olduğu da anlaşılmış olur.

### *J. Tecdidin keyfiyeti*

Kur'ân'da tasrîfin gayelerinin birisi olan sürekli yeni tutmanın hayatımızda ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Kanaatimizce günümüz Müslümanlarının temel sorunlarından bir tanesi de budur. Yani konuya bütüncül bakamama sorunundan daha çok, iç dinamizmi kaybetme ve Allah Resûlü'nün getirdiği dinî esasları bütün yeniliği ile hissedememe meselesidir. İlle de bir yenilenme, tazelenme ve tecdîd yapılacaksa bunu Kur'ân'ın yaptığı gibi icra etmelidir. Kur'ân'ın sözü evirip çevirip belli konulara getirmesi, onu yeni yeni desenlerle ifade etmesi örnek alınarak yapılmalıdır. Ne yazık ki tarih boyunca peygamberlerin ortaya koydukları şekliyle var olan bu tazelik sürekli muhafaza edilememiştir. Şayet sürdürülebilseydi yeni peygamber göndermeye de ihtiyaç kalmayabilirdi. Çeşitli peygamberlerle yapılan tasrîfler işte bu yeni kalmayı temin etmektedir. Dolayısıyla tasrîfler bize tecdidin nasıl olması gerektiğini de göstermektedir.

### *K. Davette esas olan mahiyet değil sûret değişikliğidir*

Tasrîften anladığımız hususlardan bir diğeri de yapılacak davetlerde, mahiyete dokunmadan sûret değişikliklerine sürekli başvurmak gerektiğidir. İrşad ve tebliğ insanlarının bir hakikati farklı şekillerde anlatabilecek donanıma sahip olmaları gerekir. Kur'ân'da yapılan tasrîfler davet ehlinin çok donanımlı olmaları gerektiğini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira bir meseleyi farklı şekillerde anlatabilmek, farklı alanlardan konu etrafından örnekler devşirmek ve arada uyumlu bir bağ oluşturmak ancak bu geniş bilgi dağarcığı ile mümkün olabilir. Nitekim Kur'ân icra etmiş olduğu tasrîfler esnasında "Sen insanları Allah yoluna hikmetle, güzel ve makul öğütlerle dâvet et, ge-

rektiği zaman da onlarla en güzel tarzda mücadele et."[1010] âyetiyle ifade edile üslûpların hepsini kullanmaktadır.[1011]

İlim ve hikmetse birbirinin ayrılmaz cüzleridir. Bir taraftan neye çağırdığını bilmek diğer yandan ise kimleri davet ettiğinin farkında olmak davetten istenen neticeyi alma adına çok mühimdir. Tasrîf yapacak olanlar, tasrîf yaptıkları alan ve konuları çok iyi bilmelidirler. Bir açıdan tasrîf yapabilmek için bu gereklidir. Diğer yandansa tasrîf yapılacak konunun mana derinliklerine inerek onun diğer alanlarla da tenakuza düşmediğini ve gayet uyumlu olduğunu görmek tasrîf yapacaklar için çok mühimdir.

Bu bağlamda şeklî olan ihtilaflarda dinen bir beis olmadığı söylenebilir. Nitekim kâinatta da alabildiğine bir çeşitlilik vardır. Hatta bir açıdan bir türün bile fertlerinden hiçbirisi diğerinin aynısı değildir. Onlar hem bu halleriyle bir Fâil-i muhtara işaret ederler hem de her birisi özü itibariyle kendilerini yaratan Yüce Yaratıcıya bir delil olurlar. Kur'ân'ın sahip olduğu iç sistematik de evredeki düzenin aynısıdır. Bu açıdan Kur'ân'ın yermiş olduğu ihtilaf öze dokunan ihtilaf olsa gerektir. Nasıl kâinattaki her varlığın özü itibariyle ifade ettiği hakikat aynı ise ve bunların farklı yaratıcılara verilme imkânları yoksa aynı şekilde insanların ileri sürmüş oldukları görüşler de aynı özün farklı televvünlerinden ibaret olmalıdır. Yoksa aynı hakikati başka mercilere teslim edecek şekilde dağınık olmamalıdır. Hakikat arayışı yerine nefsaniyetin karıştığı ayrılıklarda bahsi geçen böyle bir dağınıklığa şahit olunmaktadır. Asıl göz önünde bulundurulması gereken bu ihtilaflarda zihnî safiyetin korunup korunamadığı olmalıdır.

### *L. Tarihsellik değil tasrîf*

Tasrîf, tarihî süreç içerisinde hâsıl olan değişimin boyutunu da göstermektedir. Bu bağlamda tasrîf mi, tarihsellik mi sorusu akla gelmektedir?[1012] Ki bizce sorunun cevabı gayet açıktır. Tarih boyunca öz hiçbir zaman değişmemiştir. Değişen, suret ya da formattır.

---

[1010] Nahl, 16/125.
[1011] Ahmed Ahmed Galveş, ***Silsiletü târihi'd-da'veti ila'llâhi Teâlâ II: es-Sîretü'n-nebeviyye fi'l-ahdi'l-Mekkî***, Kâhire, Müessesetü'r-risâle, 2003, s. 430 vd.
[1012] Tarihsellik için bkz. Şevket Kotan, ***Kur'an ve Tarihselcilik***, İstanbul, Beyan yay., 2001, s. 267 vd.

### *M. Tasrîf ve hedef tayini*

Tasrîfin çok önemli mesajlarından bir tanesi de hedef tayinidir. Kâinattaki hiçbir şeyin gayesiz olmayışı ve yapılan tasrîflerin mutlak sûrette bir gayeye matuf oluşu vahye muhatap olan insan için de önemli bir ders mahiyetindedir. İnsan yaptığı hiçbir şeyi gayesiz yapmamalı ve icra ettiği her ameli bir gayeye yönelik olmalıdır.

### *N. Tasrîf ve sabır*

Tasrîfin vermiş olduğu mesajlardan bir diğeri de sabır olsa gerektir. Bir açıdan tasrîflerin yapılabilmesi zamana vabeste olan bir hususdur. Diğer yandan peygamberlere sabır telkin edilmekle uzun vadede farklı üslûplarla tekrar da telkin edilmiş olmaktadır. Bir peygamber ve davet ehli için elbette bu bekleyiş hiçbir şey yapmadan oturma şeklinde olan pasif bir bekleyiş değildir. Aksine çeşitli vesileleri aynı gaye istikametinde kullanarak muhatapların gönlüne girmeyi deneme şeklinde olan faal bekleyiştir. Dolayısıyla Allah Resûlüne "sabret" denilmekle aynı zamanda ona "farklı şekillerde tasrîfler yap" "mesajını türlü şekillerde anlat" da denmiş olmaktadır. Aynı gayeyle muhatap kitlenin kapısını farklı şekillerde çalmak da onları kazanmak da zaman ve sabırla gerçekleşmektedir. Ayrıca tasrîflerde hep bir öze bağlı kalarak sabretme telkini de vardır.

### *O. Tasrîf i'câza delalet eder*

Tasrîflerin Kur'ân'ın i'câzına delalet ettiği bilinen bir hususdur. Dil ve belâgat bilginleri daha çok benzer terkip ve kıssalarda bu durumu yani aynı mananın farklı lafızlarla ifade edilmesini bir i'câz vechi olarak görmüşlerdir.[1013] Ancak kanaatimizce ilgisizmiş gibi görünen konuların türlü üslûplarla birbirinin hizmetine sunularak takdim edilmesi, öncekinden daha bariz bir i'câz yönüdür. Bir konuyu farklı şekillerde anlatmak, uzun süreli belâgatin en âli seviyesinde varlık göstermek ve farklı konu ve üslûpları insicam ve ahenkli bir şekilde bir araya getirmek sadece Kur'ân'a has bir keyfiyet olarak görülmüştür. Ancak Kur'ân'ın beyanî i'câzını ispatlamak için hususi bir tasrîf alanı tercih etmeye de ihtiyaç bulunmamaktadır. Özellikle Kur'ân'ın nazara verildiği tasrîf âyetlerinin bağlamlarına bakıldığında bu durum müşahede edilebilir. Çeşitli şekil-

[1013] İbn Fâris, ***Sâhibî fî fıkhı'l-lüğa***, s. 214; Suyûtî, ***İtkan***, II, 853–854; Râzî, ***Tefsir,*** II, 116; Mennâ el-Kattân, ***Mebâhis***, s. 302.

lerden yapılan tasrîflerin şeklî yönünü zevk etmekse ancak dilde maharet sahibi olan insanların işidir.

Temel bir gaye etrafında Kur'ân, tasrîf yaparken yerine göre konudan konuya ve üslûptan üslûba dalar. Ancak dili en üstün derecede kullanma hiçbir zaman sekteye uğramaz. Sözgelimi kevnî âyetlerden bahsederken öyle bir kullanım sergiler ki dilin inceliklerinden anlayan birisi bunu ancak Allah'ın söyleyebileceğini dolayısıyla da bu kelamın Allah kelamı olduğunu anlar. Yine konuyu bir başka şekilde ifade etme ve zihinlere iyice yerleştirme adına darb-ı mesel verdiğinde öyle ince bir dokuyla takdim eder ki dilden anlayan insaf sahipleri teslim-i silah etmekten kendilerini alamazlar.

### *P. Semavîliği telkin ve teşvik bakımından tasrîf*[1014]

Tasrîfi sadece edebî bir sanat ve belagî bir disiplin olarak görmek hatalı ve eksiktir. Her şeyden önce o, Kur'ânî bir sistem ve kevnî bir düzendir. İnsanoğlunun da bu düzenden alacağı çok şey olmalıdır. Kur'ân da, insan da, kâinat da öz itibariyle aynıdır.

Bilindiği gibi insanoğlu iki unsurdan müteşekkildir. Bunlardan birincisi ruh ikincisi ise ceseddir.[1015] Dikkat edildiğinde insanın iç dünyası ve ruhî yapısının seslendirdiği şeyle, Kur'ân'ın ve kâinatın seslendirdiği hakikatin aynı olduğu görülür. Nasıl Kur'ân'da aynı ruh hâkimse ve nasıl kâinatta hep aynı ruh hüküm sürüyorsa insanda da aynı ruh hükmünü icra etmelidir. Fertleri bu şekilde olan bir toplum, bütünüyle aynı ruhun zuhur ettiği ve semavîliğin hâkim olduğu bir millet halini alacaktır.

Gerek evrende ve gerekse Kur'ân'da genel geçer bir hakikat olarak tasrîfi gerçeklikten söz ediliyorsa buradan insanoğlunun alacağı mesajlar ve çıkaracağı ibretler olmalıdır. Dolayısıyla insanın da kendi iradesine bırakılan yerlerde bu gerçeği göz önünde bulundurması gerekmektedir. Ele almış olduğu ilimlerden, mimariye ve hayatının seyrine kadar tasrîfî duruma riayet etmelidir.

Tarihin herhangi bir evresinde hâkim konumda olan şirk sistemlerine bir göz atıldığında, salgın bir hastalık gibi bütün kurumları işgal ettikleri, kendi anlayışlarına

---

[1014] Bir semavîlik örneği olarak ictihadların semavî olması meselesi için bkz. Saîd Nursî, ***Sözler*** *(Yirmi Yedinci Söz)*, İstanbul, Sözler yayınevi, ts., 469 vd.; Elmalılı, ***Hak Dini***, III, 2073.
[1015] Şâhid el-Bûşeyhî, ***el-Kur'ân ve'l-insân eyyetü alâka***, Fas, Matba'atü info, 2009, s. 29.

göre onlara bir düzen verdikleri görülecektir. Nitekim Hz. İbrahim'in ümmeti için şirk, sadece basit bir inanç veya icra edilen bir ritüel değil aynı zamanda bu milletin bütün siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını şekillendiren ve bütün bunların temelini oluşturan bir dinamik mesabesindeydi. Şirk ruhunun hâkim olduğu böyle bir medeniyet neredeyse tamamıyla semavîlikten uzak bir görünüm arzetmekteydi. Buna karşılık Hz. İbrahim'in daveti de ülkenin siyasî, ekonomik ve sosyal yapısının tümünü etkileyecek nitelikte idi.[1016] Tevhîdde bir bütünlük vardır. Ve hayat bütünüyle buna göre tanzim edilmelidir. Tasrîfin ifade ettiği önemli anlamlardan bir tanesi de budur. Farklı birimler ne kadar çok olursa olsun bunların özünde hep aynı ruh hâkim olmalıdır. Nitekim bu tevhîd ve vahdet anlayışına muhalif olan müşriklerin talepleri de geri çevrilmiştir.

Muasır düşünürlerden Hasan Hanefî'ye göre Kur'ân özü itibariyle olgunun ürünüdür. Ve olgu vahiyden önceliğe sahiptir. Bu yaklaşımından onun, Marksizm'in ilkelerini Kur'ân'a tatbik ettiği anlaşılmaktadır.[1017] Ona göre fikir ve düşünceyi üreten ortamdır. Vahiyde de durum aynıdır. Onu üreden tarihtir, kültürdür, şartlardır. Bizce burada parçalanmış bir dünya vardır. Etkin olan vahiy değil dış dünyadır. Vahyin kendisine has bir dünya oluşturmasından söz etmek de mümkün değildir. Dış dünya, şartlara göre neyi telkin ediyorsa ona göre hareket etmek kaçınılmazdır. İşte sözü geçen bu dünyada tasrîfin temin etmiş olduğu bütünlüğü görmek mümkün olmayacaktır.

Bizce sûretleri çeşitli olmakla birlikte her şeyiyle semavî esasların hüküm sürdüğü bir medeniyetin işaretleri, yapılan tasriflerle işar edilmiş olmaktadır. Böylece o istikamette bir teşvikin yapıldığı da söylenebilir. Baştan sona vahyin oluşturduğu ve onun rehberliğinde adımların atıldığı bir toplum, her karesinde İlahî direktiflerin müşahede edildiği bir medeniyet bina etme tasrîften çıkarılabilecek dersler cümlesindendir. Kaldı ki kâinatta sistem de bunun üzerine kuruludur. Orada bütünüyle tabiri caizse semavîlik ve ilahilik hüküm sürmektedir.

---

[1016] Mevdûdî, ***Tarih Boyunca Tevhîd Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı***, s. 339.

[1017] Mehmet Emin Maşalı, "Nasr Hâmid Ebû Zeyd'in Yorum Telakkisi ve Bu Telakkinin Niyetselci ve Felsefi Hermenötiğe Atıfları", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2004, cilt: XIII, sayı: 1, s. 77; Fethi Ahmet Polat, "Modern ve Postmodern Düşüncede Kur'an'a Yaklaşımlar Arkoun, Hanefi ve Ebû Zeyd Örneği", **Marife,** 2001, sy. 2, s. 7-25; a.mlf., ***Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'ân'a Yaklaşımlar***, İstanbul, İz yay., s. 50 vd.

Hz. Aişe'nin, Allah Resûlünün ahlâkını soranlara; "Siz Kur'ân'ı okumuyor musunuz? *Onun ahlâkı Kur'ân'dı*"[1018] demesi bu noktada dikkate şayandır. Bu, bir manada Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatı bütünüyle vahiy eksenli ve semavî kaynaklı demek gibi bir şeydir.

İsrail oğullarının putlara ibadet eden bir topluluğa denk gelir gelmez, hemen Hz. Musa (a.s.)'dan benzeri bir ilah istemeleri ve bunun da inek şeklinde olduğunun nakillerde yer alması, insana kültürel, dinî ve sosyal çevrenin ne kadar tesirli olduğunu, bunların toplumdan kolay kolay sökülüp atılamayacağını açıkça ortaya koymaktadır.[1019]

Neredeyse bütünüyle Musa kıssasından söz eden Tâhâ sûresine bu açıdan bir göz attığımızda İsrail oğullarına yapılan bütün tasrîflerin onların özgür iradeleriyle vahye dayanarak inşa edecekleri ve başkalarının tesirinde kalmayacakları bir medeniyet inşasına matuf olduğu söylenebilir. Diğer yandan ısrarla İsrail oğullarının Mısır'dan çıkarılmak istenmesi de bu bakımdan önemli bir adım olsa gerektir. Bu toplum, Mısır'da Firavun'un tahakkümünden kurtarıldıktan sonra belki Hz. Musa (a.s.) onların gerekli niteliği kazandıklarını düşünmüştü. Allah Teâlâ'nın neden çabucak halkından ayrılıp geldin sorusuna Hz. Musa'nın, "Onlar, *beni izliyorlar*. Benden daha çok razı olman için sana kavuşmakta acele davrandım ya Rabbî!"[1020] şeklinde cevap vermesi bunu göstermektedir.

İsrail oğulları, kendilerine yapılan sınamalarla henüz istenen kıvamı yakalayamadıklarını göstermiş oldular. "Zira Biz senin ayrılmandan sonra halkını sınadık ve Samirî onları yoldan çıkardı."[1021] "Doğrusu, Harun onlara, bundan önce: 'Ey milletim!' dedi, siz bu heykel ile imtihana tâbi tutuldunuz. Şu kesindir ki sizin Rabbiniz Rahman'dır (çok şefkatli ve merhametlidir). O halde beni izleyin ve emrime itaat edin!"[1022] Böylelikle onlar, henüz "Sizin İlahınız yalnız Allah'tır. Ondan başka ilah yoktur. O her

[1018] Müslim, ***Misâfirîn***, 139.
[1019] Ali Sayı, ***Firavun, Hâmân ve Kârûn karşısında Hz. Mûsa*****,** 163.
[1020] Tâhâ, 20/84.
[1021] Tâhâ, 20/85.
[1022] Tâhâ, 20/90.

şeyi ilmi ile ihata etmiştir."[1023] hakikatini tam olarak idrak edip benimseyemediklerini fiilen ortaya koymuş bulundular.

Allah Teâlâ, Bakara sûresinde münafıklarla ilgili iki temsil verdikten sonra şöyle buyurmaktadır: "Allah kâfirleri işte böyle kuşatmıştır."[1024] Âyetin zeylindeki bu ifadeyle, İslam'ın kâmil manada yaşanıp temsil edildiği ortamda Allah, kâfirleri işte böyle kuşatmıştır denmiş olmaktadır. Semavîliğin bu şekilde canlı temsil edildiği çağlarda inanmayanlar böyle bir kuşatılmışlık içindeydiler. İşte saadet asrında mü'minlerin kalpleri bu şekilde imanla mamur bulunmaktaydı.[1025]

[1023] Tâhâ, 20/98.
[1024] Bakara, 2/19.
[1025] Ali Muhammed Sallâbî, ***es-Sîretü'n-nebeviyye: arzu vekâi' ve tahlîlu ahdâs dürûs ve iber*****,** Beyrût, Dârü'l-ma'rife, 2008, s. 107

## SONUÇ

Bir şeyi bir halden başka bir hale çevirip döndürmeye, bir yönden alıp başka bir yöne tevcih etmeye tasrîf denilmiştir. Tasrîf, mahiyet ve özü değiştirmek demek değildir. Bu nokta hatırdan çıkarılmadan lafız, tekrar etme, katıksız olma, değiştirme ve tağyir etme manalarıyla birlikte düşünülmelidir.

Tasrîf, bir şeyi muhtelif yönlere tevcih etmek; bir manayı muhtelif hikmetler ihtiva edecek şekilde tekrarlamaktır. Bu çeşitli unsurların hepsi bir açıdan farklı hikmet ve manalar ihtiva ediyor olsalar da, bir başka açıdan kendi aralarında ortak bir öz barındırmaktadırlar.

Âyetlerini tasrifi özetle onları muhtelif yönlere, çeşitli alanlara çevirmek şeklinde tanımlanabilir. Bu, bir mananın çeşitli hikmetler içerecek şekilde farklı kisvelerle tekrarlanması şeklinde anlaşılabileceği gibi âyetlerin türlü alanlara dalarak aynı özle ilgili insicamlı bir şekilde çeşitli materyal yığınağı oluşturması şeklinde de anlaşılabilir. Kur'ân'da aynı bağlamda kullanılan farklı üslûp ve ele alınan türlü konuların, dikkatle bakıldığında, aynı öz ve hedef etrafında halelendikleri görülecektir. Türlü alanlara dalmak, yığınak yapmak, özü korumak ve tekrar gibi şeyler tasrîfte hiçbir zaman akıldan çıkarılmamalıdır.

Allah'ı hatırlatan, onu gösteren şeylere âyet denmiştir. Aslında bu şekilde o âyet denilen şeylerin temelde öz itibariyle bir hakikati gösterdiğine de işaret edilmiş olmaktadır. Âyetlerin tasrîfi, ister Kur'ân âyeti isterse kevnî âyet şeklinde anlaşılsın, onların çeşitlendirilmesi manasına gelmektedir. Zira zaten âyet karakteri itibariyle aynı özü göstermektedir. Onların tasrîfi ise bu aynı özü gösteren öğelerin çoğaltılması; sûret ve alanlarının çeşit çeşit kılınması demek olmaktadır.

Kur'ân, zaman zaman kevnî tasrîflerle Kur'ân'daki tasrîfler arasında benzerlikler kurarak meseleyi izah yolunu seçer. "Toprağı verimli, güzel bir diyarın bitkisi, Rabbinin izniyle yeşerip çıkar. Çorak, verimsiz olan bir yerin bitkisi ise çıkmaz, çıkan da bir şeye yaramaz. İşte şükredecek kimseler için Biz, *âyetleri (rüzgâr ve yağmur örneklerinde*

*olduğu gibi) böyle evirip çeviriyoruz*. (Özü koruyarak farklı farklı alanlara daldırıyoruz.)"[1026]

Kâinattaki hemen her şey, basireti açık olanlar için Allah'ı gösterme bakımından özü itibariyle aynıdır. Nasıl evrendeki her şey öz itibariyle hep Allah'ı gösteriyor ve onun İlahî icraatlarını haber veriyorsa âyetler de aynı şekilde tasrîf edilmektedir. Nasıl evrendeki hemen her şey tekvînî birer âyet, Allah'a götüren bir alâmetse Kur'ân âyetleri de özü itibariyle öyledir.

Kur'ân'da tebdil, tevcih, tağyir, tahvil gibi lafızlar yerine özellikle tasrîf sözcüğünün tercih edilmiş olması, üzerinde durulmaya değer bir mevzudur. Müfessirlerin büyük çoğunluğu, tasrîf kelimesine tekrar manası vererek esasında bir hakikatin perdesini aralamışlardır. Ancak Kur'ân'ın tekrar yerine tasrîf sözcüğünde ısrar etmesi bir diğer dikkat edilmesi gereken konudur. Bu noktada kavramın anlam sahasını tayin etmede Kur'ân'da yer aldığı bağlamları incelemek kaçınılmaz olmaktadır. Görebildiğimiz kadarıyla tasrîf âyetlerinin bağlamında "öz birliği" kavramın olmazsa olmazlarındandır. Dolayısıyla açıkça bir tekrar göze çarpmasa da her zaman bir öz ittifakı vardır. Buna bağlı olarak zikri geçen tasrîf âyetlerinin bağlamlarında gözle görülür bir tekrarın bulunmaması da anlaşılır hale gelmektedir. Hâsılı bize göre tasrîf, sırf tekrardan oluşmadığı gibi sırf tağyir ve tebdilden de ibaret değildir. Ayrıca Kur'ân'da yer verilen tasrîflerde beyan da vardır. Kur'ân, "âyetleri tasrîf ettik" demekle aynı zamanda onları tasrîf esprisine bağlı olarak eşsiz bir şekilde beyan ettik demiş de olmaktadır. Farklı farklı alanlara girip çıkmak ve türlü alanlarda beyanı benzersiz bir şekilde kullanmak Kur'ân'ın i'câz yanlarından birisini oluşturmaktadır. Kur'ân'daki tasrîfte "beyan etmek" manası vardır, ancak beyan etmek ondaki tasrîfin sadece bir yanını oluşturmaktadır. Öyle olmasaydı Kur'ân, tasrîf yerine beyan lafzını tercih ederdi. Kur'ân'ı farklı kılan da bu yanıdır. İşte bu kavramı ele alırken bütün bunları göz önüne almak gerekmektedir.

Bilindiği gibi Rahman sûresinde "Şu halde Rabbinizin nimetlerinden hangi birini inkâr edebilirsiniz?" âyeti onlarca kez tekrarlanmaktadır. Bu birebir aynen tekrarlar, tasrîf âyetlerinin tasrîfe işaret etmesi gibi, birer birer sıralanarak verilen bu nimetlere ve inkârın imkânsızlığına dikkat çekmektedir. Aynen tekrarlanan bu âyetler, başlı başına

[1026] A'râf, 7/58.

tasrîf olmasalar da aksine ihtimal vermeyecek şekilde açık olan beyan yanlarıyla tasrîflere dikkat çekmektedirler. Dolayısıyla burada da Kur'ân'ın beyanî yanı nazara verilmektedir. Melekelerini doğru bir şekilde kullanamayan insanlara mûciz bir şekilde beyanla yol gösterilmektedir. O âyetler, esasında sadece bir âyet oldukları halde beyanî bir yanları bulunduğundan otuz bir âyet olmuşlardır. Dolayısıyla sürekli tekrarlanan fâsıla mahiyetindeki bu âyetler çıkarıldığında karşımıza farklı kisvedeki âyetlerin tasrîfi çıkmaktadır. Aynen tekrarı yapılan bu âyetler, aynı zamanda verilen örnekler ne kadar çeşitli olursa olsun temel mananın değişmediğine de işaret ederler. Bu tekrarlarla sûre boyunca aynı hakikatin farklı şekillerde vurgulandığı gösterilmiş ve beyan edilmiş olmaktadır.

İlahî beyan, zaman zaman hem kendi iç sistemine hem de evrendeki düzene ve sisteme dikkat çeker, onları beyan eder ve insanlara melekelerini nasıl kullanmaları gerektiği konusunda rehberlik yapar. Zira aklını ve sair donanımlarını kullanmayan ve onları gerektiği şekilde terbiye etmeyen insanların varacağı bir yer yoktur. Bu şekilde melekeleri kullanma temin edildiğinde sorumlu varlık olan insan, ne yapması gerektiğini kendiliğinden anlayacak ve kendisine verilen emirlere gönül rahatlığıyla teslim olacaktır. Allah'a tam teslim olmanın yolu da aklı ve sair melekeleri kullanmaktan geçmektedir. Bu açıdan tasrîfler insanların melekelerini kullanmaları gerektiği üzerinde ısrarla durmaktadır. Nitekim tasrîf hakikatini anlamak da bütün bu donanımları kullanmaya bağlıdır.

Nefsaniyet engeline takılmadan düşünen insanlar rahatlıkla Allah'a teslim olacaklardır. Zira bütün kemal sıfatlar ona ait olduğundan teslimiyet ve bütün övgüler her bakımdan onun hakkıdır. Bundan dolayı gerek peygamberler ve gerekse bir takım icraatlarla ilgili "şöyle olmalı değil miydi, yok böyle bir şartı taşıması gerekmez miydi?" tarzında olup müşrikler tarafından ileri sürülen bahanelere kesinlikle itibar edilmemiştir.

Tasrîfin Kur'ân'da geçtiği bağlamları ve çeşitli kullanım şekillerinden çıkarılacak bir takım şartları şunlar olabilir.

1. Tasrîf öğelerinin sadece yer değiştirmeleri yeterli değildir. Aynı zamanda mahiyet hârici bir takım değişikliklere uğraması gerekmektedir.

2. Kur'ân'da söz konusu olan tasrîfin "tasrîf esprisine bağlı eşsiz bir şekilde beyan etme"; türlü alanlarda beyanı enfes bir şekilde kullanma manası da bulunmaktadır.

3. Tasrîfin bir diğer önemli şartı da tasrîf unsurları arasında uyum ve insicamın olmasıdır. Hiçbir zaman bu unsurlar arasında tesadüfü akla getirecek bir durum söz konusu olmadığı gibi aksine onlar arasında tam bir ihkâm ve sağlamlık hüküm sürmektedir. Kur'ân'da irtibatsızlık bulunmamaktadır. Özellikle aynı bağlam içerisinde verilen türlü mesellerin ve serdedilen üslûpların dikkatle bakıldığında birbirinden bağımsız olmadıkları görülür. Böyle bir çeşitliliğe sahip olmakla birlikte onlar arasında münasebetin korunması tasrîfin özünde var olan bir hakikattir.

4. Diğer yandan tasrîften söz edebilmek için en az iki unsurun bulunması gerekmektedir. Bir unsur ve öğeden diğerine geçildiğinde bu sadece bir tasrîf sayılabilirken bu öğeler çoğaldığında onlar için tasrîfler tabirini kullanmak hatalı olmayacaktır.

5. Son olarak tasrîfte mutlaka tekrar ya da öz birliği diyebileceğimiz bir öğenin bulunuyor olması gerekmektedir. Dolayısıyla tasrîfte sûret ve mekân değişikliğinin yanında bir de öz birliği şartı bulunmalıdır.

Tasrîf, bu şekilde zihinlere iyice yerleştirildikten sonra geriye kalan meseleler daha da anlaşılır hale gelmektedir. Tasrîf, manaları ya da hakikatleri aktarırken oldukça fazla sûret ve materyale sahip bulunmaktadır. Bu çeşitli malzemeler manaların çeşitli şekillerde sunulmasında kolaylık sunmaktadır. Bu türlülük hali de insan psikolojisine oldukça uygun olan bir husustur. İnsan yaratılış itibariyle psikolojik olarak çeşitliliğe meftundur. İşte bu şekilde insanın fıtratına hitap eden argümanlar ve fıtrata uygun yöntemlerle onun dünyasında girmek ona sahip olduğu donanımları kullandırmak hedeflenmiştir. Nitekim Kur'ân'ın ve sahip olduğu sistemlerin temel hedefi insanı müspet manada kazanmaktan ibarettir.

Kur'ân'a bakarken fıtrat muvacehesinden bakmak çok mühim olan hususlardan birisidir. İlahî beyanın bir manada fıtratı okuduğunu ve ona seslendiğini söyleyebiliriz. Bir insan için en yararlı olan şey fıtratına en uygun olanıdır. Ve fıtrî olan şeyler hiçbir zaman eskimezler. Kur'ân'da bir sistem olarak yer alan tasrîfin de bu fıtrî alanlardan bir tanesi olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Dini takdimde kullanılacak üslûbun büyük önemi vardır. Arzedilen şeylerin hak olması, onların muhataplar tarafından kabul edilmesi adına yeterli değildir. İslam davetçisi, vereceği mesajı sunma adına üslûp tercihini çok iyi yapmalıdır. Tasrîf, aynı zamanda, muhteva aynı kalmak kaydıyla, yeniliği ifade etmektedir. Bu açıdan insanın üslûp itibariyle yeniliği koruması kaçınılmazdır.

Tasrîfte pek çok faydanın yanında iki yönlü bir kazanımdan daha söz etmek mümkündür. Bunlardan birincisi onun tekrarı ihtiva ediyor olması, diğeri ise içermiş olduğu farklı üslûplardır. Bunlardan her ikisi de davet ve terbiyenin en önemli dış etkenleri cümlesindendir. Sadece bir insan için sürekli aynı üslûp kullanılmaması gerektiği gibi farklı insan grupları için de tekdüze bir yöntem benimsenmemelidir. Böylece Kur'ân-ı Kerim, davetçide bulunması zaruri olan şartları da göstermiş olmaktadır. Temel bir kısım hakikatleri farklı sûret ve şekillerde anlatabilmek için davetçinin sürekli kendisini yenilemesi gerekmektedir. Aksi takdirde bıktırıcı tekrarlara düşmekten kendisini kurtaramayacaktır.

Diğer yandan aynı hakikati farklı ifadelerle dile getirmek, hem muhatabı ikna etme adına hem de farklı insan tiplemelerine seviyelerine göre hitap etmede büyük önem arzetmektedir. Zamana ve zamanın gereklerine göre aynı hakikatleri yeni yeni üslup ve yöntemlerle anlatmak muhatapların alışkanlıklarının esiri olmalarına mani olur. Aksi halde alışkanlıklar meseleyi sıradanlaştırıp istifadeyi azaltacaktır. Davet, terbiye ve ıslahta; örnek sunmak, nasihatte bulunmak ve bu nasihati çeşitli şekillerde tekrarlamak olmazsa olmazlardandır.

Modern asrın gereklerine göre yeni kalıp ve formatlar benimsemek, yapılan daveti daha etkili hale getirme ve daha geniş kitleye ulaştırmada çok önemlidir.

İnsandaki irade ve azmin zayıflığı ve gaflet hali, sürekli tekrar ve hatırlatmayı gerekli kılar. Bir Müslüman dinin temel esaslarına inanıyor olsa bile sürekli hatırlatmaya ihtiyaç duyar. İnsana sürekli âhiret günün hatırlatılması onu amele sevk etmede ve haram kılınan şeylerden uzak tutmada önemli saiklerden birisidir.

Hatırlatmanın her daim zaruri oluşu sürekli hatırlatma yapacak insanlar yetiştirmenin gerekliliğine de işaret eder. Zikri geçen bilginler aynı zamanda maddî ve manevî

yapılarıyla insanı ve evreni çok iyi analiz edip tahlilini yapabilmelidirler. Yapısı gereği insan doğru yoldan sapmaya çok meyyal olduğundan bu gereklidir. Şu âyetlerden daha önceki millet ve kavimlerin böyle bir sıkıntılarının olduğu da anlaşılmaktadır.

"İsrail oğullarından küfre sapanlar hem Davud'un, hem de Meryem oğlu Îsâ'nın lisanı ile lânetlendiler. Bunun sebebi onların isyan etmeleri ve taşkınlık edip haddi aşmaları idi. Onlar kötülük yaptıkları zaman, birbirlerini kötülükten vazgeçirmeye çalışmazlardı. Ne çirkin davranıştı bu tutumları!"[1027]

İnsanlar çeşitli mizaç ve temayüllere sahiptirler. Herkese kendi seviyesine göre seslenmek ve onu hakka davet etmek hikmetin ta kendisidir. Bu açıdan insanların ihtiyaç duyduğu bütün davet yöntemlerini Kur'ân'da bulmak mümkündür. Kaldı ki bir insan bile kendi içerisinde tekdüze ve monoton olmayıp değişken bir yapıya sahiptir. Böyle olunca farklı üsluplar kullanmak kaçınılmaz ve hatta bir ihtiyaçtır.

Diğer taraftan insanın ruh dünyası itibariyle sürekli yeni kalmasında da tasrîfin ayrı bir önemi vardır. Bir diğer tabirle tasrîfin gayelerinden bir tanesi muhatapları hep canlı tutmaktır. Bunu sadece aktif dinleme şeklinde anlamak isabetli olmasa gerektir. Yapılan tasrîfler insanda yeni yeni pencerelerin açılmasına vesile olacaktır. Yapılan bu tasriflerle insana öz itibariyle hep aynı kalsa da sürekli yenilenmenin dersleri ve yöntemi öğretilmektedir. Kaldı ki Allah Teâlâ, bu dersi kâinatla ve insanın fizikî yapısıyla da vermektedir. Dolayısıyla dini hayatımızda süreklilik çok önemlidir. Tasrîfin bu mevzuda önemi de göz ardı edilemez. Amele sevk etme kadar amelde süreklilik de mühimdir. Bu tazelik sağlanamazsa zamanla pörsümeler ve beraberinde gelen gafletle ameli bir kenara bırakmalar kaçınılmaz olur. Öyleyse tasrîfin sağlamış olduğu tazelik sayesinde hem amele sevk etme hem de onda sürekliliği temin etme gerçekleşmiş olur.

Kur'ân, insanların ülfet ve alışkanlığın kurbanı olmaması için sürekli tasrîfe başvururken gelenek, görenek ve adetlerinin esiri olanlar, Kur'ân karşısında en fazla ayak direten kesim olmuşlardır. Temelde tevhide dayandığı halde zamanla arız olan ülfet ve alışkanlıklar neticesinde batıl bir kısım tasavvurlar husule gelmeye başlamış ve şeytanın da güzel göstermesiyle insanlar haktan tamamıyla uzaklaşmışlardır. Bu bakımdan âde-

[1027] Mâide, 5/78–79.

moğlunun genelde tevhîdden şirke doğru bir seyir izlediği söylenebilir. Ki bu da ülfetin oldukça dikkat edilmesi gereken bir mevzu olduğunu göstermektedir. İnsan iç dünyasında kendisini sürekli yenilemelidir. Aksi halde bir kısım kaymalarla karşı karşıya kalması kaçınılmazdır. Bu açıdan tahriflerin, gaflet ve kalp katılığıyla başladığı söylenebilir.

Öte yandan Kur'ân'da tasrîflerin bütünlüğünü, insicam ve ahengini görüp onu gerek toplumsal planda ve gerekse ferdî düzlemde tatbik etmek sorunlara gerçekçi çözümler üretme adına atılması gereken adımlardan birisidir.

Tasrîf, evrendeki öz birliğini dolayısıyla da tevhîd hakikatini göstermektedir. Tevhîd, birlik ve bütünlüğü; şirkse parçalanmışlık ve dağınıklığı ifade eder. Böylelerinin "İşte tutmuş bunca ilahı bir tek ilah yapmış! Bu gerçekten şaşılacak, çok tuhaf bir şey!"[1028] demeleri kendi dünya ve yaşantılarını yansıtma adına önemli bir ipucudur. Tevhîd, aynı zamanda geçmişten geleceğe uzanan bir çizgidir. Kur'ân'a inanmış bir mü'min hayatını bütünüyle tevhîd ve Allah'a teslimiyet esaslarına göre teşkil etmelidir. Gerçekten inanmış bir insanın iki ilâha kullukta bulunması nasıl mümkün değilse aynı şekilde hayatını iki farklı değere göre biçimlendirmesi, yaşamını tanzimde Allah'a ortaklar tanıması makul ve makbul değildir. Dolayısıyla din tüm unsurlarıyla bir bütündür. Bu süreç içerisine yabancı unsurları katmak ya da yabancı birimlerin ve şirk öğelerinin hâkim olduğu bir topluma onu dâhil etmeye çalışmak, kendi içinde bütünlüğe sahip olan bu yapıyı akamete uğratmak demektir.

Muarızların yapmış oldukları İslam'ın ailevî, toplumsal çözümlerine dair itirazlara gerçekçi cevaplar vermek ancak semavîlik çizgisinde kurulmuş bir medeniyetle mümkün olabilir. İnancı benliklerinin bir parçası haline getirmiş, imtihanlarla semavî çizgide hareket etme noktasında gerekli olgunluğu elde etmiş olan insanların teşkil ettiği bir toplulukta bahsi geçen mevzulardan hiçbir tanesi problem olarak görülmeyecektir. Asıl mesele semavî çizgiyi tatbikî olarak ortaya koyabilmedir. Yoksa yapılan itirazlar değildir. Kur'ân'ı başkalarının dayatmalarına göre değil kendisinin bizden istediği şekilde anlamaya çalışmak lazımdır.

[1028] Sâd, 38/5.

"Sonra Biz, ihsan şuuruyla hareket edenlere nimetimizi tamamlamak ve her şeyi iyice açıklamak, bir hidâyet ve rehber olmak üzere Mûsâ'ya Kitabı (Tevrat'ın tamamını) verdik."[1029] âyeti, tasrîflerin gayelerinden birisinin ihsan şuuruna sahip bir cemaat inşa etmek olduğunu, dolayısıyla da Kitabın bütün hükümlerinin hâkim olduğu bir toplum tesis etmenin böyle bir grubun varlığına bağlı bulunduğunu ortaya koymaktadır.

İnsanlar, meleke ve donanımlarını kullanıp kendi iradeleriyle bilinçli olarak Allah'a ve gönderdiklerine teslim olduklarında hayatlarını bütün üniteleriyle Allah'tan gelen semavî esaslar çerçevesinde düzene koymaya da rıza gösterecekler, hatta bu mevzuda istekli olacaklardır. Öte yandan insanoğlu evrendeki hadise ve nesneleri Kur'ân'ı ve vahyi mercek yaparak değerlendirdiğinde her şeyin bir öze işaret ettiğini görür. Zaman içerisinde beşerin Allah hakkında bile yanlış telakkilere dalmaları hep bu anlayış ve çizginden uzaklaşmış olmalarının bir mahsulüdür. Oysa yapılan tasrîfler insanların hayatı hep bir öze bağlı götürmelerini temin ve teşvik eder.

Diğer yandan vahye ve hakikate dayanmayıp vehim ve kuruntudan beslenen bilgilerde ise bir dağınıklık ve çokluk vardır. Elde edilen bulguların hakikatlerine ne kadar münasip düşüp düşmediğine dikkat edilmelidir. Nitekim akla düşen de hakikat üretmek değil hakikati mahiyetine uygun keşfetmektir. Bu açıdan temin edilen bilgilerin vahye istinat etmesi oldukça önemlidir.

Heva ve hevesin karıştığı bilgi ve söylemler Kur'ân tarafından hiçbir zaman gerçek bir bilgi olarak görülmemiş ve itibar da edilmemiştir. Bu tarz bilgilerin kalbin onayını almaları ya da o seviyeyi ihraz etmeleri asla mümkün değildir. "Başka yollara uymayın ki sizi O'nun yolundan ayırmasın."[1030] emrine bir de bu açıdan bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda başka yollara uymak, zan ve arzulara tâbi olmakla eşdeğerdir ve heva kaynaklıdır. Zannî bilgi ve kuruntuları daha da tehlikeli hale getiren heva mesnetli olmasıdır. Vakıanın tespitinden ibaret olan vahyi ya da semavîliği bir kenara bırakıp başka yolları izlemek, ancak arzulara ve kuruntulara uymaktan ileri gelebilir. Dolayısıyla kuruntuyla, heva ve heves at başı gitmektedir. Zaten mealini verdiğimiz âyetin bağlamı da bununla ilgilidir. Müşriklere başka yollara uymayın derken, onların başka

[1029] En'âm, 6/154.
[1030] En'âm, 6/153.

yollara uymalarının heva kaynaklı olduğu da gösterilmiş olmaktadır. Hâsılı ilimsizlikle ya da realiteye muhalif söylemlerle heva, heves ve arzular arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Arzuların olduğu yerde ise kesin bilgiden söz edilmez. Bu açıdan müşriklerin zan, kuruntu ve arzularla adeta müteradif gibi ele alınması çok manidardır.

Yapılan tasrîfler neticesinde nefsâni hareket etmemeyi, hakkaniyet peşinde olmayı içselleştirenler bölünüp parçalanmazlar, hakkı nerede bulsa alır ve doğruyu kendilerine şiar edinirler. Müşriklerde olduğu gibi nebevî bir terbiye sürecinden geçmeme İlahî yöntem ve direktiflerin dışına çıkmayı, semavîlikten çabucak uzaklaşmayı netice verir. İlahî gözetim altında attıkları her adımı hakkaniyet çerçevesinde atma liyakatini gösterenler, her şeyiyle semavîlik çerçevesinde hareket edeceklerinden kendilerine semavî olan emanetin tevdi edilmesi için hazır hale gelmiş olacaklardır. Bu seviye de ihraz edilmesi kolay olan bir mesele değildir. Tamamen Kur'ânlaşmak ciddi bir irade, azim ve ruhî enginlik gerektirmektedir.

Sonu olmayan bir hazineden insan ancak kendi kapasitesi kadar alabilir. Ve kesinlikle elde ettiklerinin bu hazinenin tamamı olduğunu iddia edemez. Bir yerde kendi acziyetini idrak eder ve elinden sonsuz karşısında kapasitesinin sınırlı olduğunu itiraf etmekten başka bir şey gelmez. Dikkatle bakıldığında hiçbir şeyin sıradan ve rastgele olmadığı görülür. "Sıradan" bulanlar kendi almaçlarının önünü kapamış, istifadeyi en aza indirgemiş olurlar. Önümüzde duran ve bizim muhatabı bulunduğumuz Kur'ân-ı Kerim de işte böyle bir kelam-ı İlahîdir. Bıkmadan, usanmadan ondakilerin tâlibi bulunmak ondan istifade adına çok önemli bir adımdır.

Kur'ân her şey olduğu halde, bu "her şey olma" keyfiyetini kavramayı insana bırakmıştır. Onun aklını kullanmasını, iradesini bilemesini çok önemsemiş ve zorla bir yerlere sevk etme derdinde hiç olmamıştır. Onun için verilen cevaplar, sorulan sorular ve çözüm önerileri başlangıçta sığ gibi gelebilir. Ancak gerekli teçhizatla donandıktan sonra sabırla yola koyulduğunda âdemoğlu, zamanla o sırların birer birer kendisine görünür kılındığına şahit olacaktır.

İnsan bulduğu ya da bulmayı arzuladığı şeyin hakkın bizzat kendisi veya vakıanın teşhis ve tespiti olmasına dikkat etmelidir. O, her şeyden evvel vahye muhtaç oldu-

ğunu, görüş alanının sınırlı bulunduğunu itiraf ederek işe başlamalıdır. Kendisini bu manada müstağni gören insanların ondan alacağı pek bir şey de olmayacaktır. Bir bireyin ufku ne kadar geniş olursa olsun görüş olanı sadece gördükleriyle sınırlıdır. Vahiyse sonsuz bir ilmin tecellisinden ibarettir. Saftır, nefsaniyetten arınmıştır ve herhangi bir insan müdahalesinden korunmuştur. Mana derinliklerine inildiğinde insanoğlu buna bizzat şahit olacaktır. İlahî kelam, körü körüne taklidi değil "bilinçli teslimiyeti" salık vermektedir. Bu açıdan meselenin sonunda varıp dayandığı nokta teslimiyettir. Nitekim Allah, kendisine teslim olunmaya layık olan yegâne merciidir. Ve bu, onun hakkıdır.

# KAYNAKÇA


Abbas, Fadl, *"Kadiyyetü't-tekrâr fî kitâbillâh"*, Mecelletü'ş-şerîa ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, Kuveyt (1987): c. 4, sy. 7, s. 21–22.

Abdül'âl, Muhammed Kutub, *Nazarât fî kasasi'l-Kur'ân 1*, Mekke: nşr., Râbıtatü'l-âlemi'l-İslâmî (Da'vetü'l-Hakk sy. 59), 1987.

Abdülazîz Atik, *İlmü'l-meâni el-beyân el-bedi*, Beyrût: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye , ts.

Abdülaziz, Ahmed Ali, *Maa'l-Kur'ân: Min Belâgati'l-Kur'ân Kırâ'a belâgiyye fî sûrati'l-En'âm*, Mansûra: Dârü'l-yakîn, 2011.

Abdulhalim, Muhyiddin *"el-Kudvetü'l-hasanetü ve fâ'iliyyetuhâ fi'l-iknâ' bi's-sevâbiti'l-İslâmiyye"*, Mecelletü Âfâki's-sekâfeti ve't-türâs, Kuveyt (1997): sy. 18, s. 118.

—, "*el-Kur'ânü'l-Kerim ekvâ avâmili tekvîni'r-ra'y"*, Mecelletü minberi'l-İslâm, Kâhire (1411): sy. 2, s. 84.

Abdülmün'im Hafacî, Abdülazîz Şeref, Muhammed Sa'di Ferhûd, *el-Üslubiyye ve'l-beyânü'l-Arabî*, Kâhire: ed-Dârü'l-Mısriyyeti'l-Lübnâniyye, 1992.

Abdülmuttalib, Rıf'at Fevzî, *el-Vahdetü'l-mevzû'iyye li's-sûrati'l-Kur'âniyye*, Kâhire: Dâru's-selâm, 1986.

Adevî, Muhammed Ahmed, *Da'vetu'r-rusul İlallah*, Kâhire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1935.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Hamza Ahmed ez-Zeyn, Kâhire: Dârü'l-Hadis, 1995.

Ahmed Ebû Zeyd, *et-Tenâsübü'l-beyanî fi'l-Kur'ân: dirâse fi'n-nazmi'l-ma'nevî ve's-savtî*, Rabat: Külliyetü'l-Adâb ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, 1992.

—, *Mukaddime fi'l-usûli'l-fikriyye li'l-belâga ve i'câzi'l-Kur'an*, Rabat: Dârü'l-emân, 1989.

Ahmed Yâsûf, *Dirâsât fenniyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dımaşk: Dârü'l-Mektebî, 2006.

Aişe Abdurrahman bint Şâti', *et-Tefsirü'l-beyâni li'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kâhire: Dârü'l-Maârif, ts.

Akdemir, Hikmet, *Belagat Terimleri Ansiklopedisi*, İzmir: Nil yay., 1999.

Akkâvî, Fevvâl İn'âm, *el-Mu'cemü'l-mufassal fî ulûmi'l-belâga: el-bedi' ve'l-beyân ve'l-meânî*, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.

Ali Ali Subh, Abdülazîz Şeref, Muhammed Abdülmün'im Hafacî, *el-Edebü'l-İslâmî el-mefhûm ve'l-kaziyye*, Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1992.

Aliyyü'l-Kârî, Molla, *Tefsîru'l-Molla Aliyyu'l-Kârî (Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân)*, thk., Nâcî es-Süveyd, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2013.

Alûsî, Ebü's-Sena Şehabeddin Mahmûd b. Abdullah, *Ruhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Ammâra, Mahmûd Muhammed, "*ed-Da'vetü'ş-şebâb: Usûlu'd-da'veti min hilâli'l-kıssati'l-Kur'âniyye"* , Mecelletü Minberi'l-İslâm, Kâhire (1409/1988): sy. 3, s. 111.

—, "*Usûlu'd-da'veti min hilâli'l-kıssati'l-Kur'âniyye dâu't-tuğyân ve devâu'l-hikme*" , Mecelletü Minberi'l-İslâm, Kâhire (1410/1989): sy. 6, s. 37.

—, "*Usûlu'd-da'veti min hilâli'l-kıssati'l-Kur'âniyye indemâ yuhâribu'd-dâiye alâ cebheteyn*", Mecelletü Minberi'l-İslâm, Kâhire (1410/1989): sy. 4, s. 41 vd.

Arîbî, Ali, *Kur'ân alâ Kur'ân*, İrbid: Âlemü'l-kütübi'l-hadîs, 2011.

Askalanî, İbn Hacer, *Fethü'l-bâri bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî*, tâlikat, Abdurrahman b. Nâsır el-Berrâk, thk. Ebû Kubeybe Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Riyâd: Daru Taybe, 2005.

Atalay, Mehmet, *Kur'an'a psikoloji ile bakmak: Hz. Yusuf ve Hz. Musa kıssaları örneği*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.

Avvad, İbrahim, *Sûratu Tâhâ dirâse lügaviyye üslûbiyye mukârene*, Tâif, 1993.

Aydın, Hayati, *Kur'an'da Psikolojik İkna*, İstanbul: Timaş Yay., 2006.

Babertî, Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed, *Şerhü't-telhîs*, dirâse ve thk. Muhammed Mustafa Ramazân es-Sûfiyye, Trablus: el-Münşeatü'l-Âmme li'n-Neşr, 1983.

Bâcûde, Hasan Muhammed, *Teemmülât fî sûreti'l-En'âm*, Kâhire: Mektebetu Mısr, ts. .

Bâkıllânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib, *el-İntisar li'l-Kur'ân*, thk. Muhammed 'İsâm el-Kudât, Ammân: Dârü'l-feth, 2001.

—, *İ'câzü'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Anmed Sakr, Kâhire: Dârü'l-Maârif, ts.

—, *Kitâbu'l-beyân ani'l-fark beyne'l-mu'cizât ve'l-kerâmât ve'l-hiyel ve'l-kehâne ve's-sihr ve'n-nârencât*, thk. Richard Joseph McCarthy . Beyrût: el-Mektebetü'ş-Şarkıyye, 1958.

Bâş, Hasan, *el-Kur'ânü'l-Kerim ve hivâru'l-akl*, Bingazi: Dârü'l-Kütübi'l-Vataniyye, ts.

Bereke, Abdülgani Muhammed Sa'd, *Üslûbü'd-da'veti'l-Kur'âniyye*, Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1983.

Beyzâvî, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrarü't-te'vîl*, haz. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, Beyrût: Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.

Bezra, Ahmed Muhtâr, *Fî i'câzi'l-Kur'ân: dirâse tahlîliyye li-sureti'l-Enfali'l-muhtevi ve'l-bina*, Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1988.

Bikâî, Burhâneddin Ömer, *Mesâidü'n-nazar li'l-işrâf ala makâsıdi's-süver*, thk. Abdüssemi' Muhammed Hasaneyn, Riyâd: Mektebetü'l-Maârif, 1987.

—, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, thk. Abdürrazzâk Gâib el-Mehdî, Beyrût: Dârül-kütübi'l-ilmiyye, 2006.

Birgivî, Muhammed b. Pir Ali, *Mukaddimetü'l-müfessirîn*, thk., Abdurrahman b. Salih b. Süleyman ed-Dehiş, Medine: Mecelletü'l-Hikme, 2004.

Buharî, Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhari: el-Câmiü's-sahih*, İstanbul: Dârü't-tıbâati'l-âmire, 1315.

Bursevî, İsmail Hakkı, *Furûk-u Hakkî*, Dersaâdet: Şirket-i Sahâfiye-i Osmâniye, 1310.

—, *Tefsîru Ruhi'l-beyân*, İstanbul: Matbaatu Osmaniye, 1330.

Bûşeyhî, Şâhid, *el-Kur'ân ve'l-insân eyyetü alâka*, Fas: Matba'atü info, 2009.

—, *Şurûtu'l-intifâ' bi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Fas: Matba'atü info, 2001.

Bûtî, Muhammed Saîd Ramazan, *Hâkazâ felned'u ile'l-İslâm*, Dımaşk: Mektebü'l-Fârâbî, ts. .

—, *Menhec terbevî ferîd fi'l-Kur'ân*, Dımaşk: Mektebetü'l-Fârâbî, ts.

—, *Min revâii'l-Kur'ân: teemmulât ilmiyye ve edebiyye fî kitâbillâhi azze ve celle*, Dımaşk: Dârü'l-Fârâbî, 2004.

Câdır, Mahmûd, "*en-Nazm fî fikri'l-lügaviyyîn ve'n-nükkâd ve'l-belâgiyyin*", Mecelletü Mevrid (2006): c. 34. sy. 4, s. 16–17.

Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitâbü'l-Hayavân*, thk. Abdüsselam Muhamed Harun, Kâhire: Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâduhû, 1965.

—, *Resâilü'l-Câhız*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1979.

—, *ed-Delâil ve'l-i'tibar ale'l-halk ve't-tedbir*, Beyrût: Mektebetü'l-Külliyyati'l-Ezher, 1988.

—, *el-Beyan ve't-tebyîn*, thk. Abdüsselam Harun, Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1998.

Çakmak, Osman, *Kâinat kitap atomlar harf*, İzmir: Altın Burç Yay, 2007.

Çelik, Muhammed, *Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti*, İstanbul: Yeni Akademi Yay., 2006.

Cellû, Hüseyin Cernû Mahmûd, *Esâlîbü't-teşvîk ve't-ta'zîz fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1994.

Cevziyye, İbn Kayyim, *Bedâiü'l-fevâid*, thk. Ali b. Muhammed el-Umrân, Mekke: Dârü âlemi'l-fevâid, 2004.

—, *Medâricü's-sâlikîn beyne menâzil-i iyyâke na'büdü ve iyyâke ne's-te'în*, thk. Rıdvân Câmi' Rıdvân, Kâhire: Müessesetü'l-muhtâr, 2001.

Cündî, Dervîş, *Nazariyyet-ü Abdülkâhir fi'n-nazm*, Kâhire: Mektebetü Nehdati Mısr, 1960.

Cürbû', Abdullah b. Abdürrahman, *el-Emsâlü'l-Kur'âniyyetü'l-medrûbe li'l-îmâni bi-llâhi maa nemûzec min ba'di'l-emsâl*, Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2003.

Cürcânî, Abdülkâhir, *Delâilü'l-i'câz*, thk. Mahmûd Muhammed Şakir, Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, ts.

—, *Şerhu Risaleti'r-Rummanî fî i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Zekeriyyâ Saîd Ali, Kâhire: Dârü'l-fikri'l-Arabî, 1997.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *Hâşiye ale'l-Keşşâf*, (Keşşâf tefsirinin kenarında). Beyrût: Dârü'l-mârife, ts.

Dağ, Mehmet, *Kur'ân'da Üslûp Diyalektiği: İltifat*, Ankara: Salkımsöğüt yay., 2008.

Dayf, Şevki, *el-Belâga tatavvur ve tarih*, Kâhire: Dârü'l-meârif, ts. .

Demirci, Muhsin, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2009.

—, *Konulu Tefsire Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.

Dervîş, Muhammed Sâdık, *İ'câzü'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dımaşk: Dârü'l-ıslâh, 2009.

Dihlevî, Şah Veliyyullah, *el-Fevzu'l-kebîr fî usûli't-tefsîr*, trc. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: Çağrı Yay., 1980.

Dıraz, Abdullah, *Nebeü'l-azim*, Kuveyt: Dâru Kalem, 2004.

Dûserî, Mahmûd Ahmed Sâlih, *Azametü'l-Kur'âni'l-Kerim*, Cidde: Dâru İbni'l-Cevzî, 2005/1426.

Ebû Davud Sicistanî, *Kitâbü's-Sünen: Sünenu Ebû Davud*, thk. Muhammed Avvâme, Cidde: Dârü'l-Kıble li's-Sekâfeti İslâmiyye, 1998.

Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'an*, thk. Fuad Sezgîn, Kâhire: Mektebetü'l-hancî, ts.

Ebû Ûde, Ûde Halîl, *et-Tatavvurü'd-delâli beyne lügati'ş-şi'ri'l-câhili ve lügati'l-Kur'âni'l-Kerim*, Zerka: Mektebetü'l-Menâr, 1985.

Ebû Zehra, Muhammed, *el-Mu'cizetü'l-kübra: el-Kur'ân*, Kâhire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.

—, *Usûlü'l-fıkh*, Kâhire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, ts.

—, *Zehratü't-tefâsîr*, Kâhire: Dârü'l-Fikri'l-Arabi, ts.

Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin el-İmad, *Tefsîru Ebi's-Suûd ev İrşâdu'l- akli's-selim ilâ mezâya'l-Kitabi'l-Kerim*, thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Riyâd: Mektebetü'r-Riyâdi'l-hadîse, ts.

Ebyârî, İbrahim, *el-Mevsûatü'l-Kur'âniyye*, Kâhire: Müessesetu Sicili'l-Arab, 1984.

Elmai, Zahir b. Avvad, *Kur'an'da tartışma metodları*, trc. Ercan Elbinsoy. İstanbul: Pınar Yay., 1984.

Endelûsî, Ebû Hayyân, *Tefsîrü'l-bahri'l-muhît*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz vd. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.

Endelüsî, İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsiri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdüsselam Abdüssafi Muhammed, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Ensârî, Ferîd, *Belâğu'r-risâleti'l-Kur'âniyye min ecli ibsâr li-âyâti't-tarîk*, Kâhire: Dârü's-selâm, 2009.

—, *Mecâlisü'l-Kur'ân müdâresât fi risâlâti'l-hüda'l-minhâcîli'l-Kur'âni'l-Kerim mine't-telakkî ile'l-belâğ*, Kâhire: Dâru's-Selâm, 2010.

Erdem, Hüsameddin, *Ahlâk Felsefesi*, Konya: Hü-Er yay., 2003.

Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ İbn, *Mu'cem-u makâyîsi'l-lüga*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, Beyrût: Dârü'l-fikr, 1979.

—, *es-Sâhibî fî fıkhi'l-lüğati'l-Arabiyye ve mesâilihâ ve süneni'l-Arab fî kelamihâ*, thk. Ömer Fâruk et-Tabbâ', Beyrût: Mektebetü'l-meârif, 1992.

Fârisî, Ebû Ali Hasan Abdülgaffâr Ebû Ali, *el-Hücce li'l-kurrâi's-seb'a*, thk., Bedreddin Kahveci, Beşir Cuvicati. Beyrût: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984.

Ferâhî, Abdülhamid, *Delâilü'n-nizâm*, A'zamgarh: Dâiretü'l-Hamîdiyye, 1388.

—, *el-Kâid ila uyûni'l-akâid*, A'zamgarh: Dâiretü'l-Hamidiyye, 1975/1395.

—, *İm'ân fî aksâmi'l-Kur'ân*, Kâhire: Dârü'l-Musannifin, 1930/1349.

—, *Tefsîru nizâmi'l-Kur'ân ve tefsîrü'l-Furkân bi'l-Furkân*, A'zamgarh: Dâiratü'l-Hamîdiyye, 2008.

Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî, İbrâhim Sâmerrâî, Bağdad: Dâiretü'ş-Şuûn ve's-Sekâfe, 1984.

Fermâvî, Abdülhay, *es-Sehlü'l-müfîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Beyrût: Darü'l-Ma'rife, 2009.

Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyad, *Meâni'l-Kur'ân*, Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1983.

Fersahoğlu, Yaşar, *Kur'ân'da Zihin Eğitimi*, İstanbul: Marifet yay., 1998.

Feyyâz, Muhammed Câbir, *el-Emsâl fi'l-hadisi'n-nebevi eş-şerif*, Herndon: ISTAC, 1993.

—, *el-Emsâl fi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Riyâd: ed-Darü'l-Alemiyye li'l-Kitabi'l-İslamî, 1995.

Feyyûd, Besyûnî Abdülfettâh, *İlmü'l-beyân dirâse tahlîliyye li-mesâili'l-beyân*, Kâhire: Müessesetü'l-muhtâr, 1998.

—, *Min belâgati'n-nazmi'l-Kur'ânî dirâse belâgiyye tahlîliyye li-mesâili'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî' fî âyâti'z-zikri'l-hakîm*, Kâhire: Müessesetü'l-muhtâr, 2010.

Firuzâbâdî, Muhammed b. Yâkub, *Besâiru zevi't-temyîz fî letâifi'l-Kitâbi'l-azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrût: el-Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

—, *Kâmûsu'l-muhît*, Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 2005.

Galveş, Ahmed, "*Min vesâili'l-Kur'âni'l-Kerim fi'd-da'veti: el-Kasem*", Mecelletü Minberi'l-İslâm, Kâhire (1399): sy, 3, s. 21 vd.

—, *Da'vetü'r-rusül aleyhimü's-selâm* (Silsiletü târihi'd-da'veti ila'llâhi Teâlâ I). Kâhire: Müessesetü'r-risâle, 2002.

—, "*Min vesâili'l-Kur'âni'l-Kerim fi'd-da'veti: el-Kasem*", Mecelletü Minberi'l-İslâm, Kâhire (1398): sy, 10, s. 25.

—, "*Min vesâili'l-Kur'âni'l-Kerim fi'd-da'veti: el-Kıssa*", Mecelletü Minberi'l-İslâm, Kâhire (1398): sy, 9, s. 39.

—, *ed-Da'vetü'l-İslamiyye usûlüha ve vesâilüha, esâlîbühâ fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kâhire: Müessesetü'r-Risâle, 2005.

—, *Silsiletü târihi'd-da'veti ila'llâhi Teâlâ II: es-Sîretü'n-nebeviyye fi'l-ahdi'l-Mekkî*, Kâhire: Müessesetü'r-risâle, 2003.

Gazâlî, Muhammed, *el-Mehâviru'l-Hamse f'il-Kur'ân*, Kâhire: Dâru'ş-şürûk, 2000.

—, *İlel ve edviye: Dirasât fî emrâzi ümmetinâ ve vesâili'l-istişfâ' minhâ maa tashîhi limâ vüccihe ile't-târîhi'l-İslâmî min ahtâ'*, Kâhire: Dâru'ş-şurûk, 2005.

—, *Maallâh: Dirâsât fi'd-da've ve'd-duât*, Kâhire: Nahdatu Mısr, 2005.

—, *Nahve tefsir mevzûî li-suveri'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kâhire: Dâru'ş-şürûk, 2000.

—, *Nazarât fi'l-Kur'ân*, Kâhire: Dâru Nehdati Mısr, 2005.

Gâzî, Mahmûd Ahmed, *el-Medhalü'l-veciz ila diraseti'l-i'caz fi'l-Kitabi'l-Aziz*, Beyrût: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.

Gazzâl, Hussah Ahmed Abdullah, "*Nazratü'l-Kur'ân fî hikmet-i halki'l-insân tahlil ve ta'lîl*", Mecelletü Külliyyeti'ş-şerî'a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye bi-Câmiati Katar, Katar (2007): sy., 25, s. 37 vd.

Gazzâlî, Ebû Hamid, *Cevâhirü'l-Kur'ân*, thk Muhammed Reşid Rıza el-Kabbânî, Beyrût: Dâru ihyâu'l-ulûm, 1990.

Gürânî, Molla, *Gâyetü'l-emânî,* İstanbul: Süleymâniye Ktp., Nuruosmaniye nr. 424.

Güven, Şahin, *Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasında çokanlamlılık sorunu*, İstanbul: Denge Yay., 2005.

Haddâdî, Ebû Nasr Ahmed es-Semerkandî, *el-Medhal li-ilmi tefsir-i Kitâbillâhi Teâla*, thk., Safvan Adnan Davûdî, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1988.

Hafacî, Muhammed b. Ömer, *Hâşiyetü'ş-Şihâb alâ Tefsir'l-Beyzâvâ (İnâyetü'l-Kâdi ve kifâyetü'r-Râzî*), Beyrût: Darü sâdır, ts.

Hakîm, es-Seyyid Muhammed Bâkır, "*et-Tefsîru'l-mevzûî*", Mecelletü Risâleti't-takrîb, Tahran (1996): sy. 12, s. 32 vd.

Halebî, Abdüddâim Semin, *Umdetü'l-huffâz fî tefsiri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1996.

Halef, Ali b., *Mevâddü'l-Beyan*, thk. Salih Dâmin. Dımaşk: Dârü'l-beşâir, 2003.

Hallâf, Abdülvehhab, *Hulâsatu târihi't-teşrii'l-İslâmî*, Kuveyt: Dârü'l-Kalem, 1982.

Hamid, Hasan b. Salih, *Sünenullah fi'l-ümem min hilâli âyâti'l-Kurâni'l-Kerim*, Mansûra: Darü'l-Hedyi'n-Nebevi, 2011.

Hâmidî, Muhammed, "*Nazratün ilmiyyetün alâ mefhûmi'r-rîh ve'r-riyâh fi'l-Kur'ân*", Mecelletü's-sekâfeti'l-İslâmiyye (tarih yok): sy. 28, s. 22.

Hamza, Üsâme Muhammed Abdülazim, *el-Kasasu'l-Kur'ânî ve eseruhû fî istinbati'l-ahkâm*, y.y., 2008.

Harrât, Ahmed Muhammed, "*Teemmülât fî üslûbi't-tekrâri'l-Kur'ânî fî dav'i sûreti'r-Rahmân*", Mecelletü'l-akîk, Medîne (1992): c. 1, sy, 1–2, s. 124–125.

Harun Yahya, *Allah'ın Renk Sanatı*, İstanbul: Vural Yayıncılık, 1999.

Hasan, Osman Ali, *Menhecü'l-cedel ve'l-münâzara fî takrir-i mesâili'l-i'tikâd*, Riyâd: Dârü İşbîliyâ, 1999.

Hâşimi, Ahmed, *Cevâhirü'l-edeb fî edebiyyât ve inşâu lugati'l-Arab*, Beyrût: Müessesetü'l-Maârif , ts. .

Hâtem, Muhammed Abdülkâdir, *el-İ'lâm fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kâhire: el-Heyetü'l-Mısriyye, 2000.

Hattâbî, Ebû Süleyman, *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân* (Selâsü resâil fi i'cazi'l-Kur'an içinde), thk. Muhammed Ahmed Halefullah, Muhammed Zaglul Sellâm, Kâhire: Dârü'l-Maârif, 1976.

Hâzimî, Hâlid b. Ahmed, *Usûlü't-terbiyyeti'l-İslamiyye*, Riyâd: Dâru âlemi'l-kütüb, 2000.

Herarî, Muhammed Emin b. Abdullah Uremmi Alevî, *Tefsîru hadâiki'r-ravh ve'r-reyhân fî ravâbi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Haşim Muhammed Ali b. Hüseyin Mehdî, Beyrût: Dâru Tavki'n-Necat, 2001.

Hicâzî, Muhammed Mahmûd, *el-Vahdetü'l-mevdûiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kâhire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, 1970.

Hicâzî, Sâmî Afîfî, "*el-İstidlâlü'l-Kur'ânî menhecuhû ve mümeyyizâtahû*" , Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye, Beyrût (1995): sy, 2, s. 116–117.

Hıfnî, Abdülhalim, *İnsâfü'l-hasm fi'l-Kur'ân ve eserühü'l-i'lâmî*, Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1992.

Hûlî, Behiy, "*el-Celâu'l-ma'nevî ba'de'l-celâi'l-hissî*", Mecelletü Minberi'l-İslâm, Kâhire (1375/1956 ): sy. 12, s. 46.

—, "*el-Hilâfetü ev mekânü'l-insân fi'l-kevn*", Mecelletü minberi'l-İslâm, Kâhire (1383/1964): sy, 12, s. 75.

—, "*Fî melekûti'l-kâinât*", Mecelletü Minberi'l-İslâm, Kâhire (1380/1960): sy. 7, s. 41–42.

Hüseyin, Abdülkâdir, *Eserü'n-nühât fi'l-bahsi'l-belâğî*, Kâhire: Dâru Garîb, 1998.

Husrî, Ebû İshak İbrâhim b. Ali b. Temim el-Kayrevânî, *Zehrü'l-âdâb ve semerü'l-elbab*, thk. Selahaddin el-Havârî, Beyrût-Saydâ: Mektebetü'l-asriyye, 2001.

İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Ali ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî ulûmi'l-Kitâb*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsirü't-tahrîr ve't-tenvîr*, Tûnus: ed-Dârü't-Tûnusiyye, 1984.

İbn Haldun, Abdurrahman, *el-Mukaddime*, thk., Abdüsselam Şeddâdî, Dârülbeyzâ: Beytü'l-Fünûn ve'l-Ulûm ve'l-Adâb, 2005.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-azîm*, Kâhire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.

İbn Kuteybe, *Te'vîl-ü müşkili'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr, Kâhire: Dârü't-Türas, 1973.

İbn Mâlik, Bedreddin, *el-Misbah fi'l-Meânî ve'-l-beyan ve'l-bedî*', thk. Hasanî Abdülcelîl Yûsuf, Kâhire: Mektebetü'l-âdâb bi'l-cemâmîz, ts.

İbn Manzûr, Ali el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir vd. Kâhire: Dârü'l-meârif, ts.

İbn Temcîd, Muslihuddin, *Hâşiyetü ibni't-Temcîd*(Hâşiyetü'l-Konevi ile beraber). Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2001.

İbn Teymiyye, *Dekâikü't-tefsîr*, cem' ve thk. Muhammed es-Seyyid Celyenid. Dımaşk: Müessesetü ulûmi'l-Kur'ân, 1984.

İbn Vehb, *el-Burhan fî vücuhü'l-beyân*, thk. Ahmed Matlub, Hadice Hadisi, Bağdât, 1967.

İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetü'l-elibba fî tabakati'l-üdeba*, thk. İbrâhim Sâmerraî, Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1985.

İbnü'l-Esîr, Ziyaüddin, *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve'ş-şâir*, thk. Ahmed Muhammed Hûfî, Bedevi Tabâne, Kâhire: Dâru Nehdati Mısr, ts.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsir*, Dımaşk: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1984.

İbnü'l-Hanbelî, Abdülvehhab, *Kitâb-u istihrâci'l-cidâl mine'l-Kur'âni'l-Kerim*, thk. Zâhir b. Avvâd el-Elma'î, Riyâd : Matâbiü'l-Ferazdak et-Ticâriyye, 1401.

İsfahanî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb, *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrût: Dârü'l-ma'rife, ts.

İsmail b. Hammâd Cevherî, *es-Sıhâh tâcü'l-lüga ve sıhâhi'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar, Beyrût: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990.

Itır, Hasan Ziyâüddin, *el-Mu'cizetü'l-hâlide*, Beyrût: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1994.

İzmirli, İsmâil Hakkı, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, İstanbul: Eren Yay., ts. .

İzz b. Abdisselâm, *el-İmâm fî beyâni edilleti'l-ahkâm*, thk. Rıdvan Muhtâr b. Garbiyye, Beyrût: Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1987.

—, *el-Kavâidü'l-kübrâ: Kavâidi'l-ahkâm fi ıslâhi'l-en'âm*, thk., Neziyye Kemal Hammâd, Osman b. Cum'a Damiriyye, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2000.

—, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, London: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 1999.

Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*, thk. Emin Hûlî. Kâhire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1960.

Kalkaşendî, Ebu'l-Abbâs Ahmed, *Subhü'l-a'şâ*, Kâhire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1922.

Kalkaylî, Muhammed Adil, *el-Hendesetü'l-ilahiyye fî sûreti'l-kehf*, Amman: Dâr-u Ammâr, 1986.

—, *el-İ'câzü'l-Kur'ânî*, Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1997.

Kannevcî Sıddîk Hasan Hân, *Fethu'l-beyân fî makâsıdı'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî, Beyrût: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1992.

Kartâcannî, Hâzım, *Minhâcü'l-bülagâ ve sirâcü'l-üdebâ*, thk. Muhammed el-Habib İbnü'l-Hoca, Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâm, 1986.

Kâsımî, Cemâleddin, *Mehâsinü't-te'vîl*, tsh. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Kâhire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957.

Kassâb, Velîd İbrâhîm, *Fi'l-i'câzi'l-belâğî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 2010.

Kattân, Mennâ, *Mebâhis fî ulûmi'l-Kur'ân*, Kâhire: Mektebetü Vehbe, ts.

Kayrevânî, İbn Reşîk, *el-Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dımaşk: Dârü'l-cîl, 1981.

Kâzerûnî, Ebü'l-Fazl Muhammed, *Hâşiyetü'l-Kâzerûnî* (Beyzâvî tefsirinin kenarında). Mısır: Dârü'l-kütübi'l-Arabiyyeti'l-kübrâ, 1911.

Kazvînî, Hatîb, *el-İzah fi ulûmi'l-belâga*, thk. Muhammed Abdülkâdir el-Fâdılî, Saydâ-Beyrût: el-Mektebetü'l-Asabiyye, 2004.

Kelbî, İbn Cüzey, *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl*, thk. Muhammed Sâlim Hâşim, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995.

Kemalpaşazâde, İbn Kemal Ahmed Şemseddin, *Tefsir-i İbn Kemal*, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye nr. 190.

Kerim, Muhtar, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'ş-şi'ri'l-câhilî ve meânîhî*, Beyrut: Mektebet-ü Lübnan, 2010.

Konevî, İsâmüddin İsmail b. Muhammed, *Hâşiyetü'l-Konevî alâ tefsîri'l-Beyzâvâ (Hâşiyetü İbni't-Temcîd'le beraber*), Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2001.

Kotan, Şevket, *Kur'an ve Tarihselcilik*, İstanbul: Beyan yay., 2001.

Kûmî, Sâmî Abdülaziz, "*el-İ'câzü'l-Kur'ânî fî mecâli'l-i'lâmî*", Mecelletü Külliyeti'l-lügati'l-Arabiyye, Kâhire (1989): sy, 7, s. 508–509.

Kuraşî, Âlî Serhân Ömer, *el-Mübâlağa fi'l-belâğati'l-Arabiyye târihühâ ve suveruhâ*, Matbûat-u nâdi't-tâfi'l-edebî, 1985.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an*, tsh., Hişam Semîr el-Buharî, Riyâd: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

—, *el-Esnâ fî şerhi esma'illahi'l-hüsnâ ve sıfâtihi*, Tanta: Dârü's-sahabeti li't-türâs, 1995.

Kutub, Muhammed, *Dirâsât fi'n-nefsi'l-insâniyyeti*, Kâhire: Dâru'ş-şürûk, 1993.

—, *et-Tatavvur ve's-sebât fî hayati'l-beşeriyye*, Kâhire: Dârü'ş-Şurûk, 1991.

—, *Keyfe Nektübü et-Târiha'l-İslâmî*, Kâhire: Dârü'şürûk, 1992.

—, *Menhecü't-terbiyyeti'l-İslâmiyye*, Kâhire: Dârü'ş-şürûk, 2007.

Kutub, Seyyid, *el-Adâletü'l-ictimaiyye fi'l-İslâm*, Kâhire: Dârü'ş-şürûk, 1993.

—, *et-Tasvirü'l-fenni fi'l-Kur'ân*, Kâhire: Dârü'ş-şürûk, 2002.

—, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Kâhire: Dârü'ş-Şuruk, 2003.

Lokma, Muhammed Muhammed, e*l-Cevânibü'l-Edebiyye ve'l-belâgiyye fi'l-kıssati'l-Kur'ânî* (Doktora çalışması), Kâhire: Câmiatü Ezher, (Arap Dili Fakültesi), 1388/1968.

Ma'lûf, Semîr Ahmed, *Hayaviyyetü'l-lüga beyne'l-hakikati ve'l-mecâz*, Dımaşk: İttihâdü'l-kitâbi'l-Arab, 1996.

Mahfûz, Ali, *Fennü'l-hitâbe ve i'dâdü'l-hatîb*, Kâhire: Dârü'l-İ'tisam, 1984.

—, *Hidâyetü'l-mürşidîn ilâ turuki'l-va'z ve'l-hitabe*, Kâhire: Dâru'l-i'tisâm, 1979.

Mahmûd, Abdülhalîm, *Delâilü'n-nübüvve ve mu'cizâtü'r-Resûl*, Kâhire: Dârü'l-kitâbi'l-Mısrî, 1991.

Mahmûd, el-Müsennâ Abdülfettâh, *Nazariyyetü's-siyâki'l-Kur'ânî dirâse ta'sîliyye delâliyye nakdiyye*, Ammân: Dârü vâil li'n-neşr, 2008.

Mansûrî, Mustafa el-Hısnî, *el-Muktatef min uyûni't-tefâsir*, thk., Muhammed Ali Sâbûnî, Beyrût: Dârü'l-Kalem, 1996.

Maşalı, Mehmet Emin, "*Nasr Hâmid Ebû Zeyd'in Yorum Telakkisi ve Bu Telakkinin Niyetselci ve Felsefî Hermenötiğe Atıfları*", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (2004): cilt: XIII, sayı: 1, s. 77.

Matlûb, Ahmed, *Mu'cemü'l-mustalahati'l-belâgiyye ve tatavvuruhâ*, Beyrût: Mektebetü Lübnân, 2007.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vîlatü'l-Kur'ân*, thk. Halil İbrahim Kaçar vd., İstanbul: Mizan Yayınevi, 2007.

Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, *A'lâmü'n-nübüvve*, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts. .

—, *en-Nüket ve'l-uyûn tefsiri'l-Mâverdî*, thk., es-Seyyid b. Abdülmaksud b. Abdürrahim, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

Mehâimî, Ali, *Tebsîrü'r-rahmân ve teysîrü'l-mennân*, Bulâk: Matba'atu Bulâk, 1295.

Mehmed Vehbî Efendi, *Büyük Kur'ân Tefsîri* (Hülâsatü'l-beyân), İstanbul: Üçdal Neşriyat, ts.

Menfelutî, Mustafa Lütfi, *Müellefât-ü Mustafa Lütfi Menfelûtî el-Kâmile*, Beyrût: Dârü'l-cîl, 1984.

Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ, *Tarih Boyunca Tevhîd Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, trc., Ahmet Asrar, İstanbul: Pınar Yay., 2010.

—, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, trc., Muhammed Han Kayanî vd., İstanbul: İnsan yay., ts. .

Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *Meâricü't-tefekkür ve dekâiki't-tedebbür*, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2000.

—, *el-Belagâtü'l-arabiyye: Üsüsuhâ ve ulûmuhâ ve fünûnuhâ ve suver min tatbikâtihâ bi-heykelin cedâdin min tarîfin ve telîd*, Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1997.

—, *Emsâlü'l-Kur'ân ve suver min edebihi'r-refi'*, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1992.

—, *Kavâidü't-tedebbüri'l-emsel li-kitâbillâhi azze ve celle*, Dımaşk: Dârü'l-kalem, 2009.

Mısrî, İbn Ebü'l-İsba, *Bedî'u'l-Kur'ân*, thk. Hıfnî Muhammed Şerif, Kâhire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1957.

—, *Tahrîrü't-tahbîr fî sınaati'ş-şi'r ve'n-nesr ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân*, thk., Hıfnî Muhammed Şeref, Kâhire: el-Meclisü'l-A'la li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1963.

Muhammed b. Sâlih el-Useymîn, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerim: Tefsîr-u sûrati'l-Kehf*, Demmâm: Dâr-i İbni'l-Cevzî, 1423.

Muhammed Ebû Mûsâ, *Al-i Hamîm: El-Câsiye, el-Ahkâf dirâse fi esrâri'l-beyân*, Kâhire: Mektebetu Vehbe, 2011.

—, *Âl-i Hâmîm: Ğâfir-Fussilet dirâse fî esrâri'l-beyân*, Kâhire: Mektebetü Vehbe, 2009.

—, *Dirâsetün fi'l-belâga ve'ş-şi'r*, Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1991.

—, *el-Belâgatü'l-Kur'âniyye fî tefsiri'z-Zemahşerî ve eseruhâ fi'd-dirâsâti'l-belâgiyye*, Kâhire: Dârü'l-fikri'l-Arabiyye, ts.

—, *et-Tasvîrü'l-beyânî dirâse tahlîliyye li-mesâili'l-beyân*, Kâhire: Mektebetü Vehbe, 2009.

—, *Medhal ilâ kitâbey Abdilkâhir el-Cürcânî*, Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1998.

Muhammed Reşîd Rızâ, *el-Vahyü'l-Muhammedî*, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2005.

—, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm (Tefsîrü'l-menâr*), Kahire: Dârü'l-Menar, 1947.

Mukâtil b. Süleyman, *el-Vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Dübey: Merkezu Cum'ati'l-Mâcid li's-sekâfeti ve't-türâs, 2006.

—, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferîd, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.

Mûsa, Abdülkuddûs Râcî Muhammed, *Fütûhu'l-Gayb fi'l-Keşfi An Kınâi'r-Rayb li'l-İmam et-Tîbî dirâse ve tahkîk: sûratü'l-Enbiyâ ilâ nihâyeti sûrati'ş-Şuarâ*,(Yüksek Lisans), Medine: Câmiatü'l-İslâmiyye Külliyetü'l-Kur'âni'l-Kerim, 1416.

Müslim b. Haccâc, *Sahih-i Müslim,* nâşir Muhammed Fuad Abdülbakî, Kâhire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1955.

Müslim, Mustafa, *Mebâhis fi't-tefsiri'l-mevzuî*, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2000.

Müstegânimî, Muhammed Sâfî, *Tasrîfü'l-kavl fi'l-kasasi'l-Kur'ânî dirâse belâgiyye tahlîliyye li-kıssati Musa (a.s.)*, İrbid: Alemü'l-Kütübi'l-Hadis, 2011.

Nahlâvî, Abdurrahman, *Min esâlîbi't-terbiyyeti'l-İslâmiyyeti et-Terbiyetü bi-darbi'l-emsâl*, Dımaşk: Dâru'l-fikr, 2010.

—, *Usûlu't-terbiyyeti'l-İslâmiyye ve esâlibuhâ fi'l-beyt ve'l-medrese ve'l-müctema*', Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 2010.

Nakarât, Abdullah Muhammed, "*Min tasrîfi'l-kavl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm: Tenevvu'u-delâlâti't-terğîb ve't-terhîb*", Mecellet-ü külliyeti'd-da'veti'l-İslâmiyye, Trablus (2001): c., XVIII, s. 407.

—, *Belâgatu tasrîfi'l-kavl fi'l-Kur'âni'l-Kerim: delâletü't-tasrîfi'l-Kur'ânî evlâ min dilâleti ve lafzi't-tikrâr*, Dımaşk: Dâru Kuteybe, 2002.

Nâsırî, Muhammed el-Mekkî, *et-Teysir fî ehâdîsi't-tefsir*, Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1985.

Nassâr, Hüseyin, *el-Kasem fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2001.

Necâtî, Osman, *el-Kur'ân ve ilmu'n-nefs*, Kâhire: Dâru'ş-şürûk, 2001.

Necîb, Ammâra, "*Kasasü'l-Kur'ân ve mesâlihü'l-insan*", Mecelletü Minberi'l-İslâm, Kâhire (1986): sy. 6, s. 23.

Nedvî, Ebü'l-Hasan, *et-Tefsîrü's-siyâsî li'l-İslâm fî mir'âti kitâbâti'l-üstaz Ebi'l-A'la el-Mevdûdî ve'ş-şehid Seyyid Kutub*, Kâhire: Dâru Âfâki'l-Gad, 1980.

Nehhâs, Ebû Câfer, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali Sâbûnî, Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1988.

Nekra, Tehâmî, *Saykûlûciyyetü'l-kıssa fi'l-Kur'ân*, Tunus: eş-Şeriketü't-Tûnusiyye, 1974.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin, *Sahih-i Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, Kâhire: el-Matbaatü'l-Mısriyye, 1929.

Nîsâbûrî, Ebi'l-Hasan b. el-Hüseyin, *el-İ'cazü'l-beyân an meâni'l-Kur'ân*, thk., Ali b. Süleyman el-Abîd, Riyâd: Mektebetü't-tevbe, 1997.

Nursî, Said, *Hutbe-i Şamiye*, İstanbul: Enver Neşriyat, 2012.

—, *İmana dair âli bir tefekkürname tevhide dair yüksek bir marifetname*, trc., Abdülaziz Hatip, İstanbul: Gençlik yay., 1993.

—, *İşârârü'l-i'câz*, thk. İhsân Kâsım Sâlihî, İstanbul: Sözler Neşriyat, 1999.

—, *Saykalü'l-İslâm*, thk. İhsan Kâsım es-Sâlihî, İstanbul: Sözler yay., 1995.

—, *Sözler*, İstanbul: Sözler yayınevi, ts.

Ömer, Ahmed Muhtar, *İlmü'd-delâle*, Kâhire: Âlemü'l-Kütüb, 1998.

Önkal, Ahmet, *Rasûlüllah'ın İslam'a Davet Metodu*, Konya: Kitap dünyası, 2012.

Polat, Fethi Ahmet, "*Modern ve Postmodern Düşüncede Kur'an'a Yaklaşımlar Arkoun, Hanefî ve Ebû Zeyd Örneği*", Marife (2001): sy. 2, s. 7-25.

—, *Çağdaş İslam Düşüncesinde Kur'ân'a Yaklaşımlar: Hasan Hanefî, Nasr H. Ebu Zeyd ve Muhammed Arkoun örneği*, İstanbul: İz yay., 2007.

Rabî'î, Hâmid Sâlih Halef, *Makâyîsü'l-belâga beyne'l-üdebâ ve'l-ulemâ*, Mekke: Câmiatü Ümmi'l-kurâ, 1996.

Râcihî, Abdülgani, "*el-Kur'ân ve'd-dirâsetü'n-nefsiyye*", Mecelletü'l-Ezher, Kâhire (1980): sy. 52 (4. cüz), s. 691–692.

—, "*Tefsîrü sûreti'l-En'âm*", Mecelletü Minberi'l-İslâm, Kâhire (1986): sy, 11, s. 20–21.

—, "*Teşâbühü'n-nazm fi'l-Kur'âni'l-Kerim*", Mecelletü'l-Ezher, Kâhire: c. XIX, sy, 1, s. 465.

—, "*Teşâbühü'n-nazm fi'l-Kur'âni'l-Kerim*", Mecelletü'l-Ezher, Kâhire: c. XVIII, sy, 7, s. 662.

—, "*Teşâbühü'n-nazm fi'l-Kur'âni'l-Kerim*", Mecelletü'l-Ezher, Kâhire: c. XIX, sy, 1, s. 625–626.

—, "*Teşâbühü'n-nazm fi'l-Kur'âni'l-Kerim*", Mecelletü'l-Ezher, Kâhire: c. XVIII, sy. 10, s. 816-817.

Rafiî, Mustafa Sadık, *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belâgatü'n-nebeviyye*, Saydâ: Mektebetü'l-Asriyye, 2004.

Raşvânî, Sâmir Abdurrahman, *Menhecü't-tefsîri'l-mevdûî li'l-Kur'âni'l-Kerîm dirâse nakdiye*, Haleb: Dârü'l-mültekâ, 2009.

Râzî, Fahreddin, *Acâibü'l-Kur'ân*, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

—, *et-Tefsirü'l-kebir*, thk. İmâd Zeki el-Bârûdî, Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 2003.

—, *Nihâyetü'l-îcaz fî dirayeti'l-i'câz*, thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, Beyrût: Daru Sâdr, 2004.

Rûmî, Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman, *Hasâisü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1997.

Rummânî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsa, *en-Nüket fî İ'câzi'l-Kur'ân* (Selâsu resâil fî i'câzi'l-Kur'ân içinde), thk. Muhammed Ahmed Halefullah, Muhammed Zaglul Sellâm, Kâhire: Dârü'l-Maârif, 1976.

—, *Tefsîru Ebi'l-Hasan er-Rummânî*(el-Câmî' li-'ilmil'l-Kur'ân), thk. Hıdr Muhammed Nebhâ, Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye , 2009.

Sa'd, Mahmud Tevfîk Muhammed, *el-İmâm el-Bikâî cihâduhu ve minhâcü te'vîlihi belâgate'l-Kur'âni'l-Kerîm*, y.y., 2003/1424.

Sa'îdî, Abdülmüte'âl, *Edebî Mesaj Kur'ân*, trc. Hüseyin Elmalı, İstanbul: Yeni Akademi Yay., 2006.

Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, Beyrût: Dâr-u İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 2002.

Şa'râvî, Muhammed Mütevellî, *Tefsîrü'ş-Şa'râvî*, Ahbârü'l-yevm, 1991.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *Kabes min nûri'l-Kur'âni'l-Kerîm min sûrati'n-Nisâ ve'l-Mâide ve'l-En'âm dirâse muvesse'a tahlîliyye li-ehdâf ve mekâsidi's-suveri's-selâs*, Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1988.

Şâdî, Muhammed İbrâhim, *Esâlîbü'l-beyan ve's-sûratü'l-Kur'âniyye dirâse tahlîliyye li-ilmi'l-beyân*, Mansûra: Dârü vâli'l-İslâmiyye, 1995.

—, *Şerhu Delâili'l-i'câz li'l-İmâm Abdülkahir el-Cürcânî*, Mansûra: Dârü'l-yakîn, 2010.

Sagânî, Hasan b. Muhammed b. Hasan, *el-Ubâbü'z-zâhir ve'l-lübâbü'l-fâhir: harfü'l-fâ*, thk. Muhammed Hasan Al-i Yasin, Bağdad: Vezaretü's-Sekâfe ve'l-İ'lam, 1981.

Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-tefsîr*, Kâhire: Dârü's-selâm, 1985.

Saka, Şevki, *Kur'ân-ı Kerim'in Davet Metodu*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1991.

Şâkir, Mahmûd Muhammed, *Medâhil-ü i'câzi'l-Kur'ân*, Kâhire: Matbaatü'l-medenî, 2002.

Sâlim, Reşâd Muhammed, "*İhtiyârü'l-kelime fi'ta'bîri'l-Kur'ânî*", Mecelletü Külliyyeti'l-lügati'l-Arabiyye, Kâhire: sy. 20/2, s. 1080.

Sallâbî, Ali Muhammed, *es-Sîretü'n-nebeviyye: arzu vekâi' ve tahlîlu ahdâs dürûs ve iber,* Beyrût: Dârü'l-ma'rife, 2008.

Sâmerraî, Fâzıl Sâlih, *Belâgatü'l-kelime fi't-ta'bîri'l-Kur'ânî*, Kâhire: Şeriketü'l-âtik li-sınâati'l-kitâb, 2006.

—, *et-Ta'birü'l-Kur'ânî*, Ammân: Dâr-u Ammâr, 2006.

Sâmirrâî, Muhamed Fâzıl Sâlih, *Dirâsetü'l-müteşâbihi'l-lafzî min âyi't-tenzîl fî kitâbi milâki't-te'vîl*, Ammân: Dâru Ammâr, 2009.

Şâtıbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa, *Muvafakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl-i Selmân, Huber: Dâru İbn Affan, 1997.

Savfî, Mâhir Ahmed, *el-Mevsûatü'l-kevniyyetü'l-kübrâ: Âyâtu'llâhi fi'r-riyâh ve'l-matar ve'l-e'âsîr ve'l-berâkîn ve zilzâl*, Beyrût-Saydâ: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2008.

Sayı, Ali, *Firavun Hâmân ve Kârûn karşısında Hz. Mûsa*, İstanbul: İz Yay., 2012.

Şâyib, Ahmed, *Usûlü'n-nakdi'l-edebî*, Kâhire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1994.

Seâlibâ, Mahluf el-Cezâirâ, *Tefsirü's-Seâlibî* (Cevâhirü'l-hisân fi tefsiri'l-Kur'ân), thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavviz, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.

Şedîd, Muhammed, *el-Cihâd fi'l-İslâm*, Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

—, "*es-Sîre fi dav'i'l-Kur'âni'l-Kerim*", Mecelletü Minberi'l-İslâm, Kâhire (1394): sy, 12, s. 43 vd.

Şehhâte, Abdullah Mahmûd, *Ehdâfu kulli sûre ve makâsıduhâ fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kâhire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1976.

Sekafî, Ahmed b. İbrahim İbnü'z-Zübeyr, *el-Burhân fî tenâsüb-i süveri'l-Kur'ân*, thk. Saîd b. Cum'a el-Fellâh, Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzi, 1428.

—, *Milâkü't-te'vil el-kâti' bi-zevi'l-ilhâd ve't-ta'til fi tevcîhi'l-müteşâbihi'l-lafz min âyi't-tenzîl*, thk. Saîd el-Fellâh, Beyrût: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2007.

Sekkâkî, Ebû Ya'kub Siraceddin Yusuf b. Ebû Bekr b. Muhammed, *Miftâhü'l-ulûm*, thk. Naîm Zerzûr, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.

Sellâm, Muhammed Zaglûl, *Eserü'l-Kur'ân fî tatavvuri'n-nakdi'l-Arabî ilâ âhiri'l-karni'r-râbi' el-hicrî*, Kâhire: Mektebetü'ş-şebâb, ts.

Şeltağ, Abbûd, "*et-Tenevvü' fî esâlibi'l-Kur'âni'l-Kerîm*", Mecelletü külliyeti'd-da'veti'l-İslâmiyye, Trablus (1993): sy., X, s. 34.

—, *Esrârü't-teşâbü'l-üslûbî fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Beyrût: Dârü'l-mehacceti'l-beyzâ, 2003.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, thk. Ebu Temîm Yâsir b. İbrâhim, Riyâd: Dâru'l-vatan, 1997.

Şengül, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, İzmir: Işık Yay., 1994.

Şentî, Sâdık, "*el-Garâiz ve alâkatühâ bi'l-intibâh ve't-ta'lîm*", Mecelletü't-terbiyyeti'l-hadîse, Kâhire (1926): sy. 2, s. 106.

Şeybânî, Ömer Muhammed et-Tumî, *Felsefetü't-Terbiyyeti'l-İslâmiyye*, Tunus: Dârü'l-Arabiyye li'l-Kitâb, 1988.

Şeybe, Muhammed İbrahim Yusuf, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh li-Ali b. Îsâ et-Rummânî tahkîk ve dirâse*, (el-Cüzü'l-Evvel) (Doktora), Câmiatü Ümmi'l-Kurâ Külliyetü'l-lügati'l-Arabiyye, Mekke, 1414–1415.

Şeyhzâde, Muhyiddin Mehmed Kocevî, *Hâşiyetü Muhyiddin Şeyhzâde alâ tefsiri'l-Kâdî el-Beyzâvî,* Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1999.

Şinkîtî, Muhammed Emin, *Edvâü'l-beyân fî izahi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Mekke: Dâru âlemi'l-fevâid, 2005.

Suyûtî, Celaluddin, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ, Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2002.

—, *Katfü'l-ezhâr fi keşfi'l-esrâr*, thk. Ahmed b. Muhammed Hammâdî, Katar: Vezâretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1994.

—, *Merâsidü'l-metâli' fî tenâsübi'l-mekâti' ve'l-metâli'*, Riyâd: Mektebetü dâri'l-minhâc, 2005.

—, *Şerhu ukûdi'l-cemân fî ilmi'l-meânî ve'l-beyân*, Beyrût: Dârü'l-fik, ts.

—, *Tenâsukü'd-dürer fî tenâsübi's-süver*, thk., Abdülkadir Ahmed Atâ, Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Tabâtabâî, Seyyid Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrût: Menşûrârü müesseseti'l-e'lemî li'l-matbûât, 1997.

Taberî, İbn Cerîr, *Câmiü'l-beyân an te'vili ayi'l-Kur'an*, thk., Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kâhire: Dâr-ü hicr, 2001.

Tabl, Hasan, "*Fikratü'l-fasl beyne ulûmi'l-belâga neş'etihâ ve tatavvurihâ fî nitâki kadiyyeti i'câzi'l-Kur'ân*", Havliyyâtü Külliyeti dâri'l-ulûm, Kâhire (1990): sy. 12, s. 89.

—, *el-Ma'nâ fi'l-belâgati'l-Arabiyye*, Kâhire: Dârü'l-fikri'l-Arabî, 1998.

—, *Üslûbü'l-iltifât fi'l-belâgati'l-Kur'âniyye*, Kâhire: Dârü'l-fikri'l-Arabî, 1998.

Tahmâz, Abdülhamid Mahmûd, *el-Mesûliyyetü ve'l-cezâ' fî sûret-i Hûd*, Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1994.

—, *Sebîlü's-saâde fî sûrati Tâhâ*, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1994.

Tavîl, Zâyidî, *el-Makâsidü'l-akadiyye fi'l-kasasi'l-Kur'ânî kadâyâ ve nemâzic ebâd ve delâlât*, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 2012.

Tevfîk, Hâlid, "*et-Tefsîru'l-mevzûî mukâranât beyne's-Seyyid es-Sadr ve âharîn*", Mecelletü'l-fikri'l-İslâmî, Tahran (1421/2000): sy, 24–25, s. 30–37.

Tîbî, *et-Tibyân fi'l-beyân*, thk. Abdüssettar Hüseyin Zemmût, Beyrût: Dârü'l-Cil, 1996.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed es-Sülemî, *el-Câmiü's-sahih*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts. .

Tuncer, Faruk, *Tenasüp ilmi açısından Kur'ân sûrelerindeki eşsiz ahenk*, İstanbul: Işık Yay., 2013.

Tûsî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Hasan, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habîb Kasîr el-Âmilî, Beyrût: Dârü'l-Emîra, 2010.

Ulutürk, Veli, *Kur'ân-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, İzmir: Yeni Akademi yay., 2007.

Ünal, Ali, *Allah Kelâmı Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, İstanbul: Define yay., 2007.

—, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, İstanbul: Işık Akademi yay., 2012.

—, *Mekke Resûllerin Yolu*, İstanbul: Pınar yay., 2011.

—, *Risale-i Nur'da küllî kaideler: İslamî düşünce, inanç, hayat, ahlak, aksiyon ve ilimler adına pırlanta ölçüler*, İstanbul: Şahdamar yay., 2013.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâb-ı Nüzûl*, trc., Necati Tetik, Necdet Çağıl, İstanbul: İhtar Yay., 1997.

—, *et-Tefsîrü'l-Basît*, thk. Abdülaziz b. Muhammed el-Yahya vd., Riyâd: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1430.

Vahidüddin Han, *İmkâniyyât cedide fi'd-da'veti'l-İslâmiyye*, Kâhire: er-Risâle li'l-i'lâmi'd-düvelî, 1992.

Yahsubî, Ebü'l-Fazl İyâz, *eş-Şifâ bi-ta'rifi'l-hukûki'l-Mustafa*, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.

Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârîf: Tefsîrü'l-Kur'an mimma'ş-tebehet esmâühû ve tasarrafet meânîhi*, thk. Hint Şelebî, Ammân: Müessesetü Âl-i beyti'l-melikiyye li'l-fikri'l-İslâmî, 2008.

Yavuz, Ömer Faruk, "*Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak "Kıssa"nın Rolü*", Milel ve Nihal, İstanbul (2009): c.VI, sy., 1, s. 119.

Yavuz, Yusuf Şevki, *Kur'ân-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, Bursa: İlim ve Kültür Yay., 1983.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Eser Kitapevi, ts.

Yıldırım, Suat, *Anahatlarıyla Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, İstanbul: Ensâr Neşriyat, 2005.

—, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, İstanbul: Akademi yay., 2010.

—, *Kur'ân-ı Hakîm'in Açıklamalı Meali,* İstanbul: Define Yay., 2006.

Yılmaz, Muhammed, *Muhammed Ebû Zehre ve Zehretü't-tefâsîr isimli tefsirindeki metodu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Ünv. SBE., 2010.

Zâyid, Abduh, "*Ebü'l-Hasan er-Rummânî ve cühûduhû fî belâgati'l-Kur'âni'l-Kerim*" Havliyyetü külliyeti'l-lügati'l-Arabiyye bi-câmiati'l-Ezher, Kâhire sy., 20 2002: 623.

—, *Min esrâri'n-nazm fi'l-kasasi'n-nebevî*, Kâhire: Dârü's-Sâbûnî, ts.

Zeccâc, Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuhu*, thk. Abdülcelil Abduh Şelebî, Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1988.

Zehrânî, Abdülhâlik b. Müsâid, "*Risâletün fi tahkiki ma'ne'n-nazm ve's-siyâga li-İbn Kemal Paşa (940/1534)*", Mecellet-ü Câmiati ümmi'l-kurâ, Mekke (1419/1998): sy: 18 (el-Lügatü'l-Arabiyyetü ve âdâbühâ /1), s. 429.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Carullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, thk., Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz, Riyâd: Mektebetü'l-ubeykân, 1998.

Zerkeşî, Bedruddin, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Kâhire: Mektebetü dâri't-türâs, ts.

Zerzûr, Adnân Muhammed, *Ulûmu'l-Kur'ân ve i'câzühû ve târîh-ü tevsîkıhî*, Ammân: Dârü'l-A'lâm, 2005.

Zeyn, Semih Atıf, *Tarîku'l-îmân evi'l-îman bi'llâhi an tarîki'l-fikri'l-müstenîr*, Beyrût: eş-Şeriketü'l-âlemiyyetü li'l-kitâb, 1989.

Zuhaylî, Muhammed, *Usûlu tedrîsi't-terbiyyeti'l-İslâmiyye*, Dımaşk: el-Yemâme li't-tıbâa ve'n-neşr, 2005.

Zuhaylî, Vehbe, *Tefîrü'l-münîr fi'l-akîde ve'ş-şerîa ve'l-minhâc*, Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 2009.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Fevvâz Ahmed Zemeralî, Beyrût: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1995.